

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTI

DR. SEBESTYÉN GYULA.

XXVIII. ÉVFOLYAM 1917.

(ÚJ FOLYAM: XIII.)

BUDAPEST,

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KIADÁSA.

1917.

TARTALOM.

I. Értekezések.	Lap
<i>Bán Aladár</i> : A Toldi-monda alaprétege	21
<i>Marót Károly</i> : A Homerosi eposzok vallástörténelmi jelentőségéről	237
<i>Róheim Géza dr.</i> : A kazár nagyfejedelem és a turulmonda	58
<i>Sebestyén Gyula dr.</i> : Arany János és a hagyomány	1, 184
<i>Solymossy Sándor dr.</i> : Arany János népiessége	7
— — Mesehősnő, a ki „gyöngyöt sir és rózsát nevet”	223
<i>Szegedy Rezső dr.</i> : Ki volt Jankó Szibinyáni?	35
<i>Tagányi Károly</i> : A hazai élő jogszokások gyűjtéséről	42, 196
<i>Versényi György dr.</i> : Tompa népies költészetéről	161
II. Néphit és népszokások.	
<i>Kálmány Lajos</i> : Összeférhetetlen Tátosainkról	260
<i>Mészöly Gedeon</i> : Az őrség száz évvel ezelőtt	99
<i>Richter M. István</i> : A remekelés	248
III. Népköltészet és népzene.	
<i>Gulyás Pál dr.</i> : Népköltésünk idegennyelvű fordításai	112, 278
<i>Harsányi István és Gulyás József</i> : A kurucz dalok forrásai	266
<i>Relković Davorka</i> : Gebhardt János magyar mondaközléseiről	128
IV. Irodalom.	
<i>Bán Aladár</i> : Mordvin szövegek. Közli Klemm Antal	136
— — A F. F. Communications 17—23. számai	304
<i>Berze Nagy János dr.</i> : Gulyás József: A sárospataki kéziratos népmese-gyűjtemény	135
<i>Bibó István dr.</i> : Gróf Teleki Pál: A földrajzi gondolat története	129
<i>Jellinek Morton</i> : Dr. Bibó István: A számok jelentése és a gondolkodás alapfor- máinak története	134
<i>dr. m. l.</i> : Baksay Sándor összegyűjtött irodalmi dolgozatai	308
<i>R. G.</i> : Manz, Werner: Volksbrauch und Volkssage des Sarganserlandes	137
—én: Dr. Róheim Géza: Néplélektani Dolgozatok	132
<i>Sikabonyi Antal</i> : Az alkotó lélek és a háború	308
Háborús nótáskönyv	309
<i>Ének Ihor</i> hadairól és a palóczokról	309
<i>Tr. Z.</i> : Báthori Ferencz: Utazásaim a lappok földjén	137
V. Kisebb közlemények.	
<i>Bán Aladár</i> : A „lyüki” és „hüvelyk” szó néprajzi magyarázata	139
<i>Borbély Károly</i> : Téves állítások	311
<i>Kálmány Lajos</i> : Holdisten	309

	Lap
<i>Kálmány Lajos</i> : Gyógyító-Boldogasszony	310
<i>Kodály Zoltán</i> : Válasz Litkey Menyhértnek	141
<i>S. Gy.</i> : Gaillet Vitus a székely rovásírásról	141
<i>Szendrey Zsigmond</i> : Szalontai babonák Arany műveiben	138

VI. Néprajzi hírek.

<i>Róheim Géza dr.</i> : Sir Edward B. Tylor halála	142
<i>S. Gy.</i> : Tylor Magyarországon	143
Folklore-könyvtár a M. Nemzeti Múzeumban	144
Kutlány János a M. Néprajzi Társaságnak	145
Báró Szalay Imre halála: I. Gyászjelentések	312
II. Báró Szalay Imre temetése	312
III. Dr. Sebestyén Gyula alelnök gyászbeszéde báró Szalay Imre elnök ravatalánál	313
<i>dr. m. l.</i> : Tömörkény István halála	315
+ <i>y</i> : Csiky János halála	316
Wundt köszönete	316
<i>r. g.</i> : A folklore a kolozsvári egyetemen	316
Dr. gróf Kuun Géza arcképe	316

VII. Társulati ügyek.

I. Ferencz József királyunk emlékezete	145
Jegyzőkönyvi kivonat az 1917 január 24-ki zárt választmányi ülésről	147
Jegyzőkönyvi kivonat az 1917 márczius 14-ki zárt választmányi ülésről	148
A Magyar Néprajzi Társaságnak 1917 márczius hó 28-án tartott rendes évi közgy.	149
I. Bán Aladár dr. főtitkár évi jelentése	149
II. Kövecsesi Dancs Árpád pénztárnok jelentése	154
A Magyar Néprajzi Társaság 1916. évi zárószámadása és költségelőirányzata	156
A számvizsgálóbizottság jelentése	159
A XXIX. rendes közgyűlés jegyzőkönyve	159
IV. Károly királyunk köszönete	317
Jegyzőkönyvi kivonat az 1917 április 25-iki zárt választmányi ülésről	317
Jegyzőkönyvi kivonat az 1917 május 30-iki zárt választmányi ülésről	318
Jegyzőkönyvi kivonat az 1917 október 31-iki zárt választmányi ülésről	318
Jegyzőkönyvi kivonat az 1917 november 28-iki zárt választmányi ülésről	319
Jegyzőkönyv az 1917 november 28-án tartott rendkívüli közgyűlésről	320

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTI

DR. SEBESTYÉN GYULA.

A társaságot illető pénzek
egyszerűen a
MAGYAR NÉPRAJZI
TÁRSASÁGNAK,
a felszólalások és lakcím-
bejelentések pedig
Kövecsesi DANCs ÁRPÁD
pénztárnokhoz (Budapest, II.,
Margit-körút 64b.) küldendők.

Előfizetési ára 10 kor. Bolti ára 15 kor.

A folyóiratot illető küldé-
mények
Dr. SEBESTYÉN GYULÁ-hoz
(M. Nemzeti Múzeum),
a társaság ügyviteléhez tar-
tozó iratok pedig
Dr. BÁN ALADÁR
főtitkárhoz (Bpest, I. ker.,
Bercsényi-u. 5.) küldendők.

A tagoknak tagdíjuk fejében jár.

Megjelenik

január, márczius, április, június, október és december
hónapokban.

BUDAPEST.

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KIADÁSA.

1917.

TARTALOM.

	Lap
<i>Sebestyén Gyula dr.</i> : Arany János és a hagyomány. (Első közl.)	1
<i>Solymossy Sándor dr.</i> : Arany János népiessége	7
<i>Bán Aladár</i> : A Toldi-monda alaprétege	21
<i>Szegedy Rezső dr.</i> : Ki volt Jankó Szibinyáni?	35
<i>Tagányi Károly</i> : A hazai élő jogszokások gyűjtéséről (Első közl.)	42
<i>Róheim Géza dr.</i> : A kazár nagyfejedelem és a turulmonda	58
Néphit és népszokások.	
<i>Mészöly Gedeon</i> : Az őrség száz évvel ezelőtt	99
Népköltészet és népzene.	
<i>Gulyás Pál dr.</i> : Népköltésünk idegennyelvű fordításai. (Első közl.)	112
<i>Relković Davorka</i> : Gebhardt János magyar mondaközléseiről	128
Irodalom.	
<i>Bibó István dr.</i> : Gróf Teleki Pál: A földrajzi gondolat története	129
—én: Dr. Róheim Géza: Néplelektani Dolgozatok	132
<i>Jellinek Morton</i> : Dr. Bibó István: A számok jelentése és a gondolkodás alapfor- máinak története	134
<i>Berzé Nagy János dr.</i> : Gulyás József: A sárospataki kéziratok népmese-gyűjtemény	135
<i>Bán Aladár</i> : Mordvin szövegek. Közli Klemm Antal	136
<i>Tr. Z.</i> : Báthori Ferencz: Utazásaim a lappok földjén	137
<i>R. G.</i> : Manz, Werner: Volksbrauch und Volkssage des Sarganserlandes	137
Kisebbs közlemények.	
<i>Szendrey Zsigmond</i> : Szalontai babonák Arany műveiben	138
<i>Bán Aladár</i> : A „lyüki“ és „hüvelyk“ szó néprajzi magyarázata	139
<i>S. Gy.</i> : Gaillet Vitus a székely rovásírásról	141
<i>Kodály Zoltán</i> : Válasz Litkey Menyhértnek	141
Néprajzi hírek.	
<i>Róheim Géza dr.</i> : Sir Edward B. Tylor halála	142
<i>S. Gy.</i> : Tylor Magyarországon	143
Folklore-könyvtár a M. Nemzeti Múzeumban	144
Kutlány János a M. Néprajzi Társaságnak	145
Társulati ügyek.	
I. Ferencz József királyunk emlékezete	145
Jegyzőkönyvi kivonat az 1917 január 24-ki zárt választmányi ülésről	147
Jegyzőkönyvi kivonat az 1917 márczius 14-ki zárt választmányi üléséről	148
A Magyar Néprajzi Társaságnak 1917 márczius hó 28-án tartott rendes évi közgy.	149
I. Bán Aladár dr. főtitkár évi jelentése	149
II. Kövecsesi Dancs Árpád pénztárnok jelentése	154
A Magyar Néprajzi Társaság 1916. évi zárószámadata és költségelőirányzata	156
A számvizsgálóbizottság jelentése	159
A XXIX. rendes közgyűlés jegyzőkönyve	159

E folyóirat közleményeire vonatkozó jogainkat fenntartjuk.

A Magyar Néprajzi Társaság

mély fájdalommal jelenti, hogy nagyérdemű elnöke

kéméndi báró

SZALAY IMRE

miniszteri tanácsos,
a Magyar Nemzeti Múzeum nyugalm. igazgatója,
a Múzeumok és Könyvtárak volt orsz. főfelügyelő-
helyettese, több belföldi és külföldi rendjel tulaj-
donosa stb., stb.

folyó évi július hó 24-én munkás életének 71-ik évében elhunyt.

A megboldogult két évtizeden át volt társaságunk elnöke. Neki köszönjük anyagi viszonyaink rendezését és a Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztályával való kapcsolat megszilárdítását. E kettő tette lehetővé, hogy folyóiratunk és múzeumi melléklete az eddigi méretekben megjelenhetett.

Budapest, 1917 július hó 24-én.

Kegyeletes hálával őrizzük emlékét!

ARANY JÁNOS ÉS A HAGYOMÁNY.

Elnöki megnyitóbeszéd

a Magyar Néprajzi Társaság 1917 márczius havi XXIX. rendes közgyűlésén.

(Első közlemény.)

A mostani nagy világégés idején, midőn népek élete és nemzetek sorsa forog kockán, a pusztulásra ítélt magyar birodalomban a lelkiélet oltárain minden mást elhomályosító tüzek gyúladtak ki. E hó 2-ika óta a második évezred biztosítékaiért diadalmasan küzdő magyarság ünnepli a magyar faj legtökéletesebb képviselőjének, Arany Jánosnak évszázados születési fordulóját. Gyűjtsuk meg tehát mi is a hálás megemlékezés szövétnékét és világítsunk ama vonatkozások szövevényeibe, a melyek Arany János világát a magyar néprajzi tudományok, különösen a magyar néplélektan világával bensőségteljes kapcsolatba hozták.

*

Midőn a *Toldi* 1847-ben megjelent, a már birneves fiatal, csak 24 éves Petőfi költői episztolájában azt kérdezte a Kisfaludy-Társaság pályázatán másodszer diadalmaskodó (s tegyük hozzá: Petőfinél 6 évvel idősebb) vidéki ismeretlen szerzőtől: „Ki és mi vagy? Ki volt tanítód? Úgy-e nem iskola, hanem a természet tanított tégedet? Dalod, mint a puszták harangja, egyszerű és tiszta. Igaz költő vagy, ki a nép ajkára hullatod kebled mennyei manáját“. Arany erre röviden így válaszolt: „... Mi vagyok én, kérded? Egy népi sarjadék, ki törzsömnek élek, érette, általa; sorsa az én sorsom s ha dalra olvadék, otthon leli magát ajakimon dala“.

Íme, a legnagyobb magyar lírai lángelme és a legnagyobb magyar epikai lángelme az első lelki találkozón ismeretlenül is egytestvérré ölelkezett. Mindkettő a nép fia volt és az irodalmi pálya legmagasabb horizonján is mindkettő (a hogy későbbi levelezésükben magukat kifejezték) népköltő maradt.

Arany *Toldi*-ja 1846-ban készült és nyert pályadíjat. Abban a néprajzi szempontból rendkívül fontos esztendőben, a melyben a Kisfaludy-Társaság a *magyar mitológia* megírására pályadíjat tűzött ki, *Magyar Népköltési Gyűjtemény*-ében pedig kiadta Erdélyi János *Népdalok és mondák* című vállalatának első kötetét s a melyben megjelent Tompa Mihály *Népregék és népmondák* című kötete, a Nemzeti Színházban pedig először mutatták be Szigligeti *Csikós* című népszínművét.

A népszellem e nagyarányú és meglepően gyors irodalmi érvényesülésének néplélektani rúgóit egyenként és hatalmas együttesükben pontosan még nem ismerjük. Az irodalomtörténeti és nyelvtudományi kutatás Arany műremekeit már ellátta mindent kimerítő pompás magyarázatokkal. Nem késhetik soká a nélkülözött nép-

rajzi kommentár sem. Hiszen — hogy egyebet ne említsek — Arany János gazdag költői nyelvének legnagyobb értékei éppen azokban a népi elemekben rejlenek, a melyeknek kommentálásában a nyelvtudomány tárgyi néprajzi és néplélektani eligazodás nélkül, csak fél munkát végezhet. Ugyanez mondható az irodalomtörténeti magyarázatokra is. Ennek igazolására és a szükséges néprajzi vizsgálódások eredményeinek foglalójául e pillanatban csak a hagyományhoz való viszony ama százlaira kívánok rávilágítani, a melyek a magyar népi epikát és Arany János költészetének legnagyobb epikai termékeit a magyar irodalomtörténet és néplélektan számára örökre egybefűzték.

I.

A Kisfaludy-Társaság 1846-ki pályatétele így hangzott: „Készíttessék *költői beszély* versben, melynek hőse valamely, a *nép ajkain élő történeti személy*, például Mátyás király, Toldi Miklós, Kádár vitéz stb. *Forma és szellem népies legyen*“. Aranynak tehát mindenekelőtt azzal az irodalmi hagyománnyal kellett szakítani, a mely Czuczor, Aranyos Rákosi Székely Sándor, Vörösmarty, Horváth Endre és Debreczeni Márton epikai műveiben a klasszikus hexametert avatta epikai formává. Midőn az előző évi pályázaton vig eposzt kívántak, Arany hexametekben írta meg *Elveszett alkotmány*-át. Sőt még a *Toldi* elején is észrevehető, hogy a magyar alexandrinok utólérhetetlen mesterének ritmus-érzéke csak az imént szabadult ki az időmértékes verselés békóiból. A pályázatot Petőfi János *viléz*-ének előző évi sikere hozta létre. Ezzel a költői beszélyvel, melyet Petőfi az Arany Jánost üdvözlő költői episztolában „nem egészen dicstelen kezdet“-nek jelzett, nálunk először volt igazolva az, hogy ha a tárgy népi, akkor a formának és szellemnek is népiesnek kell lenni. Petőfi esetében azonban a népies költői elbeszélés ügye még nem volt végérvényesen elintézve. Minden ízében népies kísérletét 1844-ben írta, tehát a Kisfaludy-Társaság népköltési gyűjtéseinek megindítása alkalmával, vagyis mikor a magyar népköltés epikai dalainak szórványosan megmaradt régi emlékei még nem voltak összegyűjtve és irodalmilag hozzáférhetővé téve. Ezért a nép lírai dalainak nagy tanítványa a népi epikából már nem a kötött szövegű epikai dalt, hanem a prózai mesét választotta mentorául. Ezért lett aztán a népi tárgyú költői elbeszélés hangja mesélő hanggá, ezért keveredett össze Jancsi és Iluska élettől duzzadó egyszerű falusi története is a tündérmesék képtelen világával.

Hogy ez milyen újszerű és mennyire megejtő, de a maga egészében mégis milyen kockázatosnak tetsző műirodalmi kísérlet volt, azt éppen Arany „teljes dicsőséggel folytatott“ epikai pályájának kialakulása igazolta. Mikor ugyanis a *Toldi* lázas sietséggel elkészült, szerzőjét nem a *folytatás*, sem a rövidnek ígérkező *befejezés*, hanem egy népmesének, a *Rózsa és Ibolya*-nak versbefoglalása foglalkoztatta. És mivel ez már tiszta népmese maradt, szerzőjét nemcsak az a tudat boldogította, hogy ebben a kompozíció (a mi az epikai művekben szerinte főbenjáró dolog) tökéletesebb, mint fiatal mestere gyönyörű kísérletében; hanem boldogította az a meglepően hosszúéletű tévhite is, hogy e verses meséjével sikerült a *Toldi*-t felülmulnia. „Akárki mit mond — írja 1847 nagypéntekén, (tehát a *Toldi* megjelenése és példátlan sikere után) — én *Rózsát* ma is jobban szeretem.“ Jellemző,

hogy Arany éppen a népmese műfaji tisztaságát szerette benne; s jellemző, hogy a következő évtized első felében még mindig híve volt az ilyen kötött szövegű népmeséknek. Van egy 1850 körüli *Népmese-töredéke* Liliom és Estike történetéről és van egy *Róza és Ibolya* című második verses mese-kezdeté is 1852—4 tájáról.

Mivel a mi szempontunkból igen nagy jelentősége van annak, hogy a *Toldi* és *Toldi estéje* írása közben Arany János lelkét a népmese állandóan foglalkoztatta, itt teszem szóvá azt, hogy a *János vitéz* megbabonázó hatása kísértett akkor is, midőn prózai dolgozataiban utóbb a népmese irodalmi jelentőségéről nyilatkozott. *Naiv eposzunk* című értekezésében (1860) annak igazolására, hogy az élő hagyomány megtartóereje a folyton tökéletesítő alakításban van, fölemlíti, hogy „e hajlam a népileg naiv elbeszéléseket is kitünően jellemzi; sőt éppen e költői idom (compositio) az, mely a hagyományos mondákat írás segélye nélkül, nemzedékről-nemzedékre átörökíteni képes; e nélkül a pusztá tények laza csoportja könnyen széthullana az emlékezetből“. Alább pedig a meséről nyilatkozik így: „A nép hagyományos elbeszélései, melyek nem támaszkodnak írás segédmére, mindig és mindenütt bírnak a benső alkotás némi erejével, idomosságával. Forgassuk át a magyar népmesék gyűjteményeit: a történet e naiv elbeszélésekben (bacsak valamiképp meg nincs csonkítva) mindig kerek, egész: a királyfi a mesehős teljesen epikai bonyolódások között harczol az ellenszegülő hatalmasokkal, míg kivívja a győzelmet. Oly mese, a melyben az események összefüggetlenül, egymás után adatnának elő, a nép közt se hallgatót nem nyerne, se föl nem tarthatná magát az élő ajakon.... E *prózai előadású költemény* — jelenti ki Arany — melyet mesének hívunk, nem regénye a népnek, hanem valóságos *eposza*: benne a hőst segítő vagy gátló csodás hatalmak az epopoea gépezetének (machina) felelnek meg. A népmondákban — melyek már időhöz, helyhez vagy történeti személyhez kötve — nem találjuk ugyan mindig az alakítás oly teljét, mint a népmesékben: de itt is határozott hajlam tűnik fel a gömbölyítésre. A hagyományos népmonda is, minden nemzetnél, csak kerek idomban tarthatja fenn magát; bár ez nem annyira *költeménye* már a népnek, mint a mese. Az utóbbit ugyanis a nép, *tudva*, mint költeményt hallgatja és beszéli el; míg a mondát, mely mindig valami határozotthoz vagy létezőhöz van kapcsolva, hívó kegyelettel hallgatja s adja tovább. Amaz — ismétli — *eposza* a népnek, ez *története*“.

Merényi *Eredeti népmeséi*-nek bírálatában (1861) a mesék folytonos változása és kompozíciójának kialakulása szerinte: „rokon fogalmat nyújt ahhoz, mely szerint a *régi eposz* származott, terjed s folyton virágzik vala, azon különbséggel, hogy a *kötött forma* biztosabb támaszt adott az emlékezetnek s így a *költemény* nem volt a sokszor ügyetlenebb elbeszélő csonkításainak kitéve annyira, mint a népmese“. Mivel pedig „a mi eposzi körünk úgyszólván nyom nélkül enyészett el; nekünk alig maradt egyéb, mint rajtafogni a népszellem epikai nyilatkozását ott, a hol az még található, a népmesékben, s teremtvényeit hű feljegyzés által megővni az enyészettől“.

Arany János szava hatott. Gyermekei: Juliska és Laczi sebtiben lejegyezték s a következő évben (1862) atyjuk felügyeletével már ki is adták az Arany-családnak és környezetének körösi és szalontai népmeséit. Nyomban utánuk követ-

kezett Merényi újabb négy kötet népmeséje (1862—4) és Kriza pompás székelyföldi gyűjteménye (1863).

Mivel Arany epikai pályájának Petőfőtől megjósolt folytatása nem a *Róza és Ibolya*-hoz, hanem a *Toldi*-hoz kapcsolódik, a népmeséhez fűződő viszony itt érintett szálat eddig kevés figyelemre méltatta irodalmunk. Nem vettük észre, hogy a monda mibenlétének tökéletes megállapítása mellett Arany a népmesét és naiv eposzt már hibásan ismerte fel. Mert ha a mese, mint prózai előadású költemény, csakugyan eposza volna a népnek, akkor ezen igazság előfeltételül a naiv eposznak kötött formájú költeménynek kellene lennie. Csakhogy az összehasonlító folklóre már tisztában van azzal, hogy a népi eredetű naiv epikai kompozíciók olyan epikai dalokból alakulnak ki, a melyeknek kötött formái az írásbeliség eszközeinek ismerete és általánosítása előtt a hagyományt ápoló énekmondók ajakán éppen azért jöttek az énekszó természetes járulékaik gyanánt létre, mert az így megrögzített szöveg tartalmát sokkal könnyebben lehetett teljes hitélű történetnek hirdetni és elfogadni, mint a szabadon változó kötetlen szövegét. E dalok és kompozíciók nyomán az írásbeliség idején lesznek lejegyezve, összeszerkesztve s esetleg egységesen át is dolgozva azok a naiv eposzok, a melyek idők multával a felszaporodott műirodalmi termékek közt történeti és mondai hitelüket elvesztik, mikor aztán ezzel egyidejűleg az írásbeliség miatt elhanyagolt énekmondásban a naiv epika dalforrásai is elapadnak, a belőlük idejében kitermelt eposzok csakugyan az Arany értelmében vett kötött formájú költemények szerepét kezdik betölteni.

E folyamat igazolása végett csak a hozzánk legközelebb eső példákat kívánom megemlíteni. De előzőleg utalnom kell arra, hogy az írásbeliség létrejötte és térfoglalása lehet egy rövid emberöltő eredménye, vagy lehet éppen olyan lassú, évszázadokra terjedő folyamat is, mint a szájhagyomány anyagának és epikai keretének kialakulása. Ez a körülmény okozza aztán, hogy a betűvel megrögzített epikai állapot csaknem minden esetben más fokát mutatja a fejlődésnek. Az írásbeliséget helyettesítő hagyománynak esetleg még kerete sincs, mikor az epikai dalok lejegyeztetnek, az énekmondók szerepe megszűnik. Például a délszlávok keretnélküli epikai dalainak rendkívüli gazdagságát említem fel. Ellentétül pedig utalok a mi Árpádkori latin krónikáink hun-avar és magyar-székely kapcsolatának csak száraz mondai kivonatokkal rendelkező gyönyörű epikai keretére. A szomszédos germán területen azok a délnémet epikai dalváltozatok, a melyekben a *Nibelungének* XII. századi névtelen epikusa még duskálhatott, nyomtalanul elvesztek. Az északi germán végeken viszont, a hol epikai kompozíció helyett csak laza mondakörök alakultak ki, a két *Edda* lejegyzői még olyan közelkorú mítoszi tartalmú énekeket és sagákat is megmenthettek, a melyeknek déli változatait, miután hitelüket veszítették, a *Nibelungének* epikai kompozíciója már kivetett magából. Lönnrot a *Kalevala* anyagát a mivelődés útjára térült finn nép ajkán a mult évszázad második negyedében még teljes egészében megtalálta. De mire ez a hamisítatlan naiv eposz világhódító útját megtette, a rohamosan mivelődő finn nép az emberfeletti lényeket szerepeltető és varázsigékkel is sűrűn átszőtt ősrégi epikai dalokat már csaknem egészen veszni engedte. Ugyanezen okok miatt Kreutzwald az észtek *Kalevipoeg*-jának már csak törmelékeit tudta szabad hozzáköltéssel

eposzszá kiegészíteni. A kara-kirgizek *Manasz* eposzának ma még élő és Radlof részéről csak töredékesen lejegyzett epikai dalai szintén elhallgatnak, a mint hite-
lők elhalványul s a hallgatóság érdeklődése a hagyományt ápoló hivatásos ének-
mondókat cserbenhagyja. Aristoteles idejében a félezer éves *Ilias*-t már senki sem
tekintette a görög történelem legrégibb letéteményesének, hanem tekintette mondai
tárgyú szintiszta költészetnek. Hét város versengett, hogy Homert szülöttjének
tarthassa, mert a kialakult műremek elhomályosította azt a hagyományt is, hogy
az epikai dalok lejegyzése idején minden városban tevékenykedhetett a gyűjtésnek
és epikai keretkutatásnak egy-egy Homerje. A görög naiv eposz ezen szépirodalmi
elhelyezkedése az egyetemes irodalomtörténet szempontjából korszakalkotó volt,
mert Vergilius nyomán *őse lett a hősi epika irodalomtörténeti tévedésben fogant
költő műfajának.*

Arany János esetében a tévedésnek szintén irodalomtörténeti jelentősége van.
Mert most már tudjuk, hogy a népmese kötött formájú feldolgozására nemcsak
Petőfi példája buzdította, hanem az a meggyőződése is, hogy a nép valóságos
eposzt méltán megilleti a naiv eposz elmaradhatlan kötött formája. És ez olyan
tévedés volt, a mi már a naiv eposz mibenlételének félreismeréséből következett.
Hiszen Arany tapasztalati úton okvetlenül tisztába jöhetett azzal, hogy azért nincs
verses népmese, mert a nép a mesék szövegét nem énekli és nem recitálja.
Viszont az is bizonyos, hogy e megfigyelés csak akkor váltotta volna ki a mese
kötetlen szövegének műfaji jelentőségét, ha Arany a népi epika kötött szövegű
részének azt a törvényszerűségét fölismerte, hogy a mit a régi énekmondók ének-
szóval elmondottak, azt a nép nem költészetnek, hanem történetnek tartotta. Arany
azonban az ókori eredetű téves irodalomtörténeti hagyományok alapján ennek éppen
az ellenkezőjéről volt meggyőződve. A verses epikai formát nem ősi mondai
járuléknak, hanem az énekszótól már egészen különvált tudatos költői termelés-
nek tartotta.

E műirodalmi felfogásnak Arany epikai pályája kezdetén azért van rend-
kívüli jelentősége, mert nemcsak egy népmese eposzi jellegű feldolgozását ered-
ményezte, hanem azt is lehetővé tette, hogy a Toldi-monda feldolgozása alkalmá-
val Petőfi esábitó irodalmi példája nyomán Arany szintén a népmeséhez, a nép
„valóságos eposzához“ forduljon s ne az irodalmi példából, hanem a közös népi
forrásból, egészen a maga módján tanulja el a népies elbeszélés minden formai
erejét és láját. Mivel a pályázat a népies formával a népies szellemet is kívánta,
Arany a feldolgozott monda történelmi jogán olyan sajátos világot varázsolt
lelki szemeink elé, a melynek mély történelmi távlatában a nép már magát a nem-
zetet is jelentheti; a mesemondás semmi társadalmi korlátot, semmi idő- és tér-
beli nehézséget nem ismerő szabadságával pedig e mondai világnak egyben olyan
meseszerű berendezettségét is megteremtette, a melyben a nép egyszerű özvegy-
asszonya, nagy erejű fia, öreg cselédje nemcsak Nagy Lajos királylyal és udva-
rával él lelki közösségben, hanem a róluk szóló elbeszélés minden rendű és rangú
mai olvasójával is.

Az irodalmi feladatokkal teherben járó idők titkát még soha sem sejtette
meg olyan jól irodalmi testület, mint a hogyan a népszellem irodalmi érvényesi-
tésén fáradozó Kisfaludy-Társaság megsejtette akkor, midőn a népmese műirodalmi

felsőikere után a népmonda teljes sikerének előmozdítására tűzött ki pályadíjat. Ennek köszönhető, hogy a megjutalmazott műremek, egyben a Kisfaludy-Társaság cél tudatos irodalmi törekvéseinek is örökéletű jutalma lett. A példátlan mondható siker mindenkit elkápráztató. Csak a szerzőnek támadtak szinte megfoghatatlan, de egyébként annyira komoly kétségei, hogy a Toldi-mondának egész vonalon való feldolgozását magától utóbb csaknem le is alkudta.

A fenti tájékozódás után már nem nehéz megállapítani azt, a mi *Toldi* sikerének és szerzője aggodalmainak közös lélektani rugója volt. Arany *mondát mesélt el* nekünk. Sikerében benneragyogott a mesemondók minden művészi készsége: a tökéletes kompozíció, a nagyerejű fiatal óriás, a nép hős fiára utalt koronás király és a nép lelkivilágában könnyen elhelyezkedő ismert embertípusok természetesnek látszó szerepe, a megszólaltatott érzés- és gondolatvilág népies üdesége, őszintesége és igaz volta, az elbeszélő hang minden érzékünket foglalkoztató elevensége, lebilincselő közvetlensége, keresetlen egyszerűsége és a mesélő kedvvel versenyt áradó nyelv keleties gazdagsága. Nem népi mesemondóról, hanem műköltőről lévén szó, irodalomtörténeti szempontból legsodálatosabb jelenségnek azt a buja gazdagságu nyelvet kell tartanunk, mely a verses formában is kristálytisztán népies maradt. Ez a hang ejt meg bennünket és jóleső bizalommal hiszszük, hogy Arany költői elbeszélésében a népies epikai dal szava — mint mindig — most is a való élet gyönyörű emlékeit kínálja felénk. Ugy tetszik, mintha a Toldi-monda e modern feldolgozásában valami atavisztikus erő érvényesült volna. Hiszünk a mesélő költőnek, mint hittek akkor, midőn a mesék fiatal óriását a hagyomány a mondai Toldi Miklóssal összekeverte, vagy a mikor a mesei táltos ló a mondai Toldi szolgálatába szegődött.

Már tudjuk, hogy Arany a *Toldi* példátlan sikerének ellenpróbájául egy népmesét nyomban feldolgozott. A költői formák utolérhetlen magyar mestere Petőfi csábító irodalmi példája nyomán a népmesére az epikai dal köntösét szabta rá. A művelet tökéletes volt; tökéletesebb, mint Petőfié, a ki a műfaji tisztaság rovására egy darab falusi történetből növeszti ki a népmese szárnyait. De mire az olvasó észreveszi a költő merész játékát, a lelke már együttrepül vele. Arany a mesei tartalmat érintetlenül hagyta s csak a formával kísérletezett. Abban a téves hitben, hogy a mese néplélektani alapon a naiv eposz körébe tartozik, ugyanazokat a művészi készségeket alkalmazta, a melyeknek a *Toldi* is minden sikerét köszönhetette. A siker mégis elmaradt. Éppen a tökéletes kivitel győz meg mindenkit arról, hogy az epikai dal szava nem mesei illúziót kelt, hanem mondait.

Midőn Arany János ettől az ütközőtől visszafordult, az eligazodás útvesztőjében még nem találta meg, a mit keresett. Mese-elmélete mellett — miként idézett írásai mutatták — a mesei kísérlet után még másfél évtizedig kitarított. Ez az oka, hogy lelkében a *Toldi*-t illető kétségek később sem csitultak el. Sőt az alábbiakban kiderül még az is, hogy egy népies eposznak az a felségesen merész gondolata, a mely Arany lelkében a *Toldi* megjelenése alkalmával fogamzott meg, legelső sorban szintén a mese-ügy miatt nem tudott — a magyar irodalom kimondhatlan kárára testet öltetni.

Dr. Sebestyén Gyula.

ARANY JÁNOS NÉPIESSÉGE.¹

Csak imént múlt száz éve annak, hogy lenn a tiszántúli sikon törzsökös magyar környezetben világra jött egy egyszerű földművesember gyermeke. A család egykori „nemesi“ voltából nem maradt meg a régi czimeres levélen kívül semmi. A szűkös kis bogárhátú házban nem volt egy csillámló pont, egyetlen fényes színes holmi, amin az újszülött széttekintő szeme először megakadhatott volna. A szegénység fogyatékos pólyái takarták s megjelenése a rokonság-szomszédságban alig keltett feltűnést; legfeljebb azt beszéltek meg a pitvarajtóban, hogy idős pár emberé az újszülött s a későn jött kis vendéghez ügyetlenek is lesznek az öregek nehéz munkás kezei. Már akkor volt egy férjhez ment lányuk s az édes néne vette az apróságot gondjaiba a maga kicsinyje mellett.

Később aztán, mikor már a kis Aranyból nagy Arany lett, mikor a községi-beliek úgy álltak hírneve előtt, mint valami rejtelmes csoda láttán, nem lehetett az öregasszonyok fejéből kivenni, hogy itt valósággal csoda történt. Nem lehetett az másképp, mint a mesében: valami tündérfélék állhattak akkor a kis bölcső mellett s azok áldották meg mindama rendkívüli lelki kincsekkel, melyekre mindenki, még Arany is csak később eszmélt rá; hisz addig olyan volt, mint minden más nép-gyermeke! — Csoda ugyan nem történt; talán a gyermek kivételes nevelkedése hozta leginkább létre a ritka eredményt. Rendkívüli helyzete a családban, a későszülöttséggel együttjáró testi fogyatékosága adtak módot és alkalmat arra, hogy a kis parasztgyerek művelődjék,² felszedhesse az ismereteket, a szellemi kultúra ama gyümölcseit, melyek élvezetétől a nép gyermeke rendszerint meg van fosztva. Később sem vett részt a pajtások játékaiban: zajos erőpróbák nem voltak nekivalók. Akkor is ott ült az öregek között, este a tűzhely mellett: ha egyedül voltak, bibliát, szép históriákat olvasgattak, helyi mondákat elevenítették fel;³ ha meg látogató szomszédság akadt, hallgatta a fehérszék mesemondó ajkáról a csodás tündértörténeteket, majd hadviselt férfiak elbeszéléseit a napoleoni háborúkról s nem tudott velük betelni; könyörgte, mint a *Családi kör* könyvet bújó gyereke: Meséljen még egyet!

Mikor egyik kisebb költői elbeszélését, az *Első lopást* írja, maga mondja róla: „Ezt a történetet még gyerekkoromban Egy öreg ősz ember meséllette nékem“ . . . s hogyan emlékszik a jelenet minden részletére! „Sokszor a kis padhoz mellé gyültek este Gyermeki, szomszédi, sőt az egész utca, Ajakául a szót minden ember leste, Várta, hogy mozduljon hófehér bajusza“ . . . Utóbbi plasztikus apróságot: a bajusz mozgását csak a jelen volt figyelő gyermek rögzíthette ily pontossággal emlékei közé. Ugyancsak az „Első lopás“-ban, majd a „Családi

¹ A Népr. Társaság 1917 ápr. 25-én tartott *Arany-ünnepére* készült és ott bemutatott előadás.

² Maga Arany vallja: „Mikor én is markot hajtani kezdtem S nem sikerült, bár-hogy s mint igyekeztem; Így — vézna, ügyetlen testi dologra, — Adtam fejem a bölcs tudományokra, Barázda helyébe szántván sorokat . . .“ *Vásárban* cz. verse (Ö. M. I. 406.).

³ L. Hátr. Ir. III. 375. I. levele Tompához; u. o. IV. 470. Rozvány Györgyhöz (1880): „En a szalontai mondákat nem már felnőtt koromban, de zsenge gyermekségemben főleg apámtól hallottam.“

kör"-ben előttünk áll az alföldi falusi ház sok aprólékos tennivalójával oly tökéletesen, mint azt csak az évek során át ott élt részletezheti szeretettől meleg hazaemlékezésében.

Gyenge szervezete miatt távol maradv a erősebb munkáktól, egész gyermekori életereje, benyomások at gyűjtő figyelme afelé fordulhatott, a mit ma *folklore*-nak nevezünk s a mi alatt értjük a nép tudásmennyiségét: mindent, mi a nép lelkéből fakad s annak szellemi termelése. Valóban az ifjú Arany tanulhatott bármennyit, bármint föléje emelkedett tudásban környezetének, jellembeli kialakulása és gondolatvilága őt a népi környezet állandó ráhatása folytán a nép gyermekévé avatta s később is legtöbbször a magyar földnépének lelke szólt belőle.¹ Ilyennek ismeri önmagát dicsősége delén is: „Én a nép fia s annak igénytelen dalnoka vagyok“ (lev. br. Wenckheimhez 1867. Hátr. Ir. IV. 437.) — Lehetett-e egyáltalán máskép? Az a gyermek, a ki serdülő 16 éves koráig az Alföld egyszerű földmívesei között forgott, kinek a bűjt könyvek csak arravalók voltak, hogy színes, tarka keretűl szolgáljanak lelke ősi tartalmához, a ki aktív tevékenység helyett receptív mohósággal szívta magába a körötte élő, beszélő nép szellemi világát, lehetett-e az más, mint e nép lelki kincseinek felgyűjtője, magábaolvasztója?

Gazdag költői termelésén ez ősi alapjelleg minduntalan átűt; főkép népies tárgyú és hangű költészete valóban alig egyéb, mint a magyar folklore ideális megnyilatkozása. Emeljünk ki ez alkalommal néhány szembeszököbb vonást ennek igazolására.

Szükségét érzem azonban, hogy egy dolgot előre bocsássak. Ha a következő párhuzamba állításnak nem lesz meg a szokásos ünnepi előadás jellege, bocsánatot kell kérnem miatta. Az ilyfajta egybevetések filológiai módszert kívánnak, mely módszer nem az okoskodás gondolati formáival érvel, hanem sok helyről összehordott, különmemű adatokkal dolgozik s bizonyító ereje ez adatok cziczomátlan felsorolásában áll.

Mindenekelőtt a *hagyományok tisztelete* tekintetében Arany közelebb áll a néphez, mint a legtöbb müköltő. Míg ezek egy nemzet hagyományos emlékeit a felhasználó művész szemével nézik s bizonyos szabad rendelkezést engednek meg maguknak azok átalakításában, költők azzal a ragaszkodó kegyelettel marad hű eredeti alakjukhoz, minővel a nép csügg hasonló emlékein. A nép szemében minden komoly hagyomány törvényerejű, változhatatlan. Ezért maradt meg bennök annyi évezredes nyom, ősalapötökből átöröklött vonás, s ha éri is a hosszú idő alatt ajkról ajkra való átplántálódása közben elváltozás, legfeljebb kopik, törmelekekké zsugorodik, de lényegében nem módosul. A hagyomány e szívós ellenálló-

¹ Eleinte különben sokat emlegetett olvasottsága sem lehetett valami rendkívüli. Sógora: Ercsey Sándor a tanu rá, mily mostoha állapotok uralkodtak Szalontán és környékén könyvek dolgában (Az I. életr. H. Ir. V. 9.). A helybeli latin iskolának „nem volt semminő könyvtára“, az úri rend amiye volt, nem szívesen kölcsönözte, kivált iskolás diáknak. Így holmi olesó népiratkáknál alig kerülhetek érdemesebb könyvek kezére. Széleskörű tájékozottságát később Debreczenben alapozta meg s ezt, mint ismeretekre szomjas autodidakta, jegyző korában szélesbitette. Ez sem sikerűlt volna lelkes könyv-szállítója, Szilágyi István nélkül.

ereje szüli viszont, hogy a nép benne tiszteli egyrészt tudásának alaptökéjét, másfelől etikai bázisát. Arany úgyszólván a gyermekejjel szívta magába a köteles tiszteletet irántuk; ezért hordja egybe tudós gondossággal kiszemelt tárgyaihoz a sokféle szunnyadó anyagot; változtatni alig mer rajtuk, elhagyni még kevésbbé.

Azok előtt, kik e ragaszkodása okát nem tudják, alkotásai olybá tűnnek fel, mintha költőjüknek kevés volna a *fantáziája*. Ezt szinte egyetlen kifogásként hangoztatták is ellene, bár igazságtalanul. Hogy *van* elképzelőereje, azt a részletek teljes kialakítása igazolja nála; hogy tud csekély és ellenmondó adatokból kiegészítő képzeletmunkával nagy és eredeti egységet teremteni, bizonyosság rá a Toldi Szerelme első nagyobbik felének mesteri kompozíciója. — Voltakép csak abban tér el a műköltők átlagától, hogy fantáziája nem változtató, *átalakító* természetű, hanem *összerakó, kiegészítő*. A mint a nép a maga meséit kumulálja, meglévő elemeket kapcsol, kombinál és kikerekít, ő is előbb a kész adatokat rakja össze, majd annak hézagait tölti ki. Ahhoz azután, hogy az így nyert egészet a maga ténybeliségében maga elé varázsolja, abban benn éljen s róla részletezett, elhitető képet nyújtson, ismét csak erős képzeletmunka kell; nem röpke csapongás, de a rekonstruáló fantáziának szívós erőfeszítése. Tulajdonképen minden nagy epikust Homértól Tolsztojig a képzelet ily természetű munkája avat mesterré; míg a lírikusok általában a megmásmítót, mondhatni: saját képére teremtő képzelet emberei. — Fontosabb azonban annak megállapítása, vajjon az epikus a maga hozzáadta kiegészítő anyagot a tapasztalatforrások mely területeiről veszi, mert ez fogja egyéniségét, gondolatvilágát leginkább jellemezni. Látni fogjuk, hogy Arany-nak e sajátjából való járuléka is népi jelleget mutatnak.

Arany akkor érzi magát igazán elemében, ha minél több kész anyagra támaszkodhatik. Maga írja: „Ügy vagyok én a régi mondákkal, mint a pap a jelíggel; szeretek, a hol csak lehet rájuk támaszkodni, ...“ (Lev. Toldy Fer.-hez 1851. Hátr. Ir. III. 248.); a mint ez hiányos, vagy hiányzik, bizonytalanság fogja el. Toldi Szerelmén dolgozva, említi: „... azért pihen oly hosszasan Toldi II.: Illosvai magamra hagyott s én egyik légvárat a másik fölé rakom, de egyikkel sem vagyok megelégedve.“ (Gyulaihoz 1854. H. Ir. IV. 40.) — Irodalomtörténeteszek fejcsóválva emlegették egy ily őszinte nyilatkozatát. Szilágyi Istvánnak írja még 1847-ben (u. o. III. 39), hogy neki saját dolgai között a *Rózsa és Ibolya* című verses meséje jobban tetszik, mint *Toldi* (t. i. az akkor készült I. része). Az alkotó költő ez értékelése ma szinte megfoghatatlan eltévelyedésnek tűnik fel. Az a kis verses mese kedves, de igénytelen apróság, Toldi örökértékű, epikus arányaiban is magasabb rendű mestermű; hogyan állhatott amaz közelebb a költő szívéhez? — Nyitját említett dolgozasmódjában kell keresnünk. Rózsa és Ibolyának tárgyát készen találta egy elterjedt népmesében, melynek ma vagy kilenczféle hazai változatát ismerjük.¹ Valamennyi azonos tartalmú s kiderül belőlük, hogy

¹ Voltakép húsz lejegyzett magyar variánsa van, de közülök hat töredék, vagy más típussal keveredett (Erdélyi Népd. és m. III. 218.; Kisf.-Társ. M. Népk. Gyűjt. IX. 21. sz.; u. o. 46. sz.; u. o. XIII. 34., 35. és 36. számok); négy kevésbbé megbízható szöveg Merényinél (Dunam. népm. I. 3. „A három aranygyűrű“; II. 49. „Ráró Rózsa“; Sajóv. népm. I. 63. „A török szultán fia“, II. 1. Szép Miklós“); egy pedig nyilván Arany versének lekerülése a nép ajkára (Kálmány: Hagyományok, 1914. I. 10. sz. „Rózsa és Iboja“,

Arany mítsem változtatott a tartalmon: a mint hallotta, úgy dolgozta ki s a hagyomány biztos talaján érezve magát, a versbeöntés gondtalan gyönyört okozhatott neki. Egészen egyetlen apró vonást változtatott rajta s ez is jellemző bepillantást enged alkotóműhelyébe. A népmesében fiatal pár: Rózsa királyfi s a boszorkány lánya: Ibolya menekülnek a banya veszedelmes varázshatalma köréből; hogy egerutat nyerjenek, a bűbájosságot tanult lány távozás előtt otthon három helyre leköp. Mikor reggel anyja belülről nevéen szólítja, a lány helyett időnkint ezek felelnek s tartóztatják, nehogy utolérje őket. A késleltetés módja mindegyik változatban, még az Arany Lászlóban is ilyen (M. népm. gyűjt. O. Kvtár 1600—7. sz. 89. s k. II.) A folklore-kutatás a megszólaló köpések mozzanatát becses adatnak tudja, mert ősrégi animisztikus lélekfelfogás nyomait őrizte meg; Arany mégis érezte a hely indeczens voltát s helyébe *három vércseppet* tett, ezt sem maga találmányaként, hanem emlékezett reá más típusú mesék szövegeiből.¹

Toldi írása közben viszont éreznie kellett, hogy Ilosvai krónikás éneke csupán laza anekdotasorozatot ad a vasgyúró hősről, a mikhez igen sok mozzanatot a magából kellett hozzátoldania: új motiválást, merőben kitalált epikus részleteket, hogy a történet folytonosságot nyerjen s nyomon kísérhetővé váljék. E hozzátételek értéke felől nem egyszer habozás fogta el, bátha jobbal, találójabbal lehetett volna pótolnia. (Lev. Lévay J.-hez 1852. H. Ir. IV. 14. I. „fúrok, faragok, igazgatók = rontok, bontok, megsemmisíték. Persze aztán az első talán jobb volt, mint az utolsó.“) Végeredményben csakugyan annyira nem volt velük megelégedve, hogy komolyan foglalkozott az egész I. rész átdolgozásával (id. lev. Szilágyihoz). — Toldi szövege is őriz oly mozzanatot, a hol a költőt meglephetjük titkos alkotóműhelyében. A *szigeti párbajt* a cseh Mikolával elég részletesen megtalálta Ilosvaiban. A jelenetről ismeretes, hogy nemzetközi mondaelem, a mely a Tristan-époszokon kívül előfordul Saxo Grammaticusnál, történeti énekekben, norvég sagákban, stb. A nyugati germánság a párviadal e nemét *Holmgångnak* nevezte.² Az

idevaló még Rózsa Kálmán egy ponyvakiadása is: „Ibolya és Nefejejts“ (Bp. 1884.) — A többi kilencz azonos alakulat s *Aranyéval egyező*: Gaal Gy. III. 35. „Ördög lánya“; Kriza Vadr. 1. sz. „Szép Palkó“; Erdélyi Népm. 8. sz. „Több 7-szer esküdni, mint egyszer“; Arany L. M. népm. gyűjt. 7. sz. „Ráadó és Anyicska“; M. Nyelvőr köteteiben: XVII. 426. „Rudolf meg Rudinca“; XXVIII. 42. „A vasorrú banya“; XXXIX. 282. „Az ördög leánya“; M. Népm. Gyűjt. IX. 19. sz. „Rózsa meg Viola“; u. o. 20. sz. „Miska meg Juliska“.

¹ A *Hőfeherke* nálunk is ismert típusában; egyébként a három vércsepről I. Bolte-Polivka Grimm-jegyzeteit I. 461—3. II. — Három vércsepp szerepel a *Hamupipőkében* is; I. Cox, Cinderella 519. Innen került a középkor nagy lovagéposzaiba (I. pl. a *Parci-val* husvétii jelenete elején) — A *köpés* egykor = sperma; emberből kiszármazott élő valóság, I. *Gubernatis*: Die Thiere in der indogerm. Mythologie, 480.; ilyen még a *Mahabharatában* (I. 2383. s.); ma is a czigányoknál: *Wislocki* Volksdichtungen der transsylv. u. südung. Zig. 48. sz. meséjében.

² Először *Riedl* mutatott rá (M. ir. tört. a XVI. sz.-ban. Egyet. ívek, 1907, 38. és 44—46. II.) Adatokat szolgáltatott hozzá *Birkás Géza* (Toldi és a Rainouartmondák, Ethnogr. 1912, 285.). Idevaló még a következő angol ballada: *Sir Guy Warwick* and the Gyant, a *Percy-Folio* II-ben (509. Hales és Furniwall ed.); pusztai szigetre evezés, csónak visszabocsátása, az ötletes felelet, mindvégig megfelel. Rövidebb szövege: *Percy Reliques*-ben: The Legend of Sir Guy (III. ser. II. 1. Lond. Dent 1906, II. 249—54.)

eset mindenütt azonos formában ismétlődik: a bajvívó felek kétfelől csónakon eveznek egy puszta szigetre s itt egyikük a maga csónakját visszabocsátja a folyó-sodrába. Ellenfele kérdésére a hős rendes felelete: „Egyikünk ma úgyis itt leli halálát, s az élőnek egy csónaknál nincs többre szüksége“. Arany e helyet azzal toldja meg, hogy Miklós a maga csónakját berúgja a vízbe s „Mintha korcsolyázna, futott az a habon, Partba vágta orrát a pesti oldalon“. — Ez hiányzik a külföldi változatokból, nem ismeri Ilosvai sem, nála csak ennyi áll: „Ottan ő csónokját vizen elbocsátá...“ (135. sor); tehát a költő önálló hozzátétele. Ez sem bizonyul azonban saját invencziójából merítettnek, hanem egyszerű népmeséből átvett mozzanat. Egy 1820 körül lejegyzett magyar mesében Gaal Györgynél már megtaláljuk mását („Jankalovich“, I. k. 216. l.), a hol a tündérőreg úgy meglöki a víz innenső oldalán a ladikot, hogy a túloldalon még hat mérföldet csúszik a szárazon.

Épp most bontogatja folklóre-kutatásunk a homály fátylát Arany néhány kisebb epikus költeményének keletkezése körül. Egyre jobban kivilágosodik, hogy *A hegedű*, *A bajusz*, *A fülemüle* szinte azonos teljességgel élt a nép ajkán, a honnan egész sorok kerültek szósz szerint át verseibe. „A bajusz“ ráolvasó cigány-danája: „Bajusza lesz Szücs Györgynek, Ne irigyeld szegénynek“ Szalontán egykor közszájon forgott; a verssorok különben a mende-monda integráns részei s más névvel már 1806 óta ismeretesek. Szent Péter korcsmai kalandjának: „A hegedű“ cz. vig legendának csak tanulságáról („Józanság a szavam, de részeg Ember elől én is kitérek“) nem sikerült a népi eredetet kimutatni; de tudtommal ez is megvan Kálmány Lajos gyűjtésében (Szeged népe III. 33. sz. a.) ily címmel: „Miért tér ki Szt. Péter a részeg embernek?“ Külföldön is a hegedű-esettel kapcsolatosan emlegetik.¹

Mily alaposan ismeri s mennyire szereti Arany a népmeséket, misem mutatja jobban, mint untalan vissza-visszatérése e naivságában kedves népi műfajához. A gyermekei (László és Juliska) gyűjtötte mesekötetet ő revideálja nyomda alá (Oles. Kvtárban, I. Gyulai előszavát hozzá); *Merényi I.* „Eredeti népmesék“ kiadását tüzetes kritikának veti alá; benne részletekig ható jártassága, finom érzéke minden iránt, a mi hamisítatlan népi, megszegyenitene egy szakjában otthonos folkloristát is; valósággal bámulatos, mily biztossággal jelöli itt ki mindazt a helyet, a mely Merényinél cifrázás vagy műirói hozzátétel. Feldolgozásra alkalmas tárgyakat keresve, élete legkülönbözőbb szakában egyre mesék és népmondák járnak eszébe. *Forgácsok* címen egy csomó töredéknek maradt verses kíséreltet találunk tőle a „Hátrahagyott Iratok“ I. kötetében. Megleljük köztük a *Róza és Ibolya* újabb feldolgozásának kezdősorait más versnembben (496. l.). Próbálkozását a *Csanád mondáival* (490—3. ll.). Hat versszak készült csak el belőle, de prózában mellé írta a teljes tartalomvázlatot. Utóbbiból kitetszik, hogy a Gellért-legenda e részletes epizódját változtatás nélkül akarta átönteni versekbe. A mondáról magáról pedig ismeretes, hogy tisztára népmesei az eredete: nem egyéb a

¹ Svájc rajnamenti részén, Aargauban Krisztus így inti Pétert: „Einem Fuder Heu und einem betrunkenen Bauern muss man aus dem Wege gehen“. (Busch: Deut. Volkshumor 227. = Dähnhardt: Schwänke, „Sankt Peter mit der Geige“, 71.)

„nyelvkivágás“ szelvényben elterjedt motívumának áttételénél ismertnevű szereplőkkel mondai formába.¹ Ismét más törmelék *Népmese* címet visel (486—9. ll.). Azzal indul, hogy özvegyembernek két kis gyermekét (nevük: Estike és Liliom) szomszédasszony édesgeti, üzenget apjuknak, vegye el őt feleségül: rend lesz a háznál s jó soruk a kicsinyeknek; az apa rászánja magát, az új mostoha azonban csak eleinte kedveskedik a két gyermeknek, hamarosan ellenük fordul, kínozza őket, — itt a szöveg megszakad. Ez a mesekezdet ú. n. szabad motívum a népmesékben, vagyis nincs egy típushoz sem szervesen kötve, hanem alkalmazható minden olyféle történet kezdetétől, a hol gonosz mostoha kicsinyek megrontására, elpusztítására tör. Így aztán nincs módunkban, bármily érdekes lenne, biztosan megállapítanunk, vajjon melyik mesét akarta vele Arany versekben megörökíteni: az ú. n. Özike-típust-e, vagy a Hamupipóké, a Holle-formulát, vagy a Falada-típust?²

Annyira hozzáfórt a népmesékhez, hogy önkéntelen célzásokat tesz rá egyéb fajta alkotásaiban is s csak azután veszi észre, hogy a kevésbé jártasoknak a helyet meg kell magyarázni. Az öreg Bencze Toldi Estéjében egykor régen: „csak komázott a kaszás halállal, Most inkább rőzsefát vinne görnyedt vállal“ (T. E. I. 9. vsz.), hozzá jegyzetben utal „A halál és az öreg“ című ismert népmesére. Ugyancsak ilyen önkéntelenül meséből vett részletnek bizonyul *A gyermek és a szivárcány* kezdő metaforája: „Sirt az ég egyik szemével, a másikkal nevetett“. Elterjedt mesefajta kezdődik u. i. azzal, hogy volt egy király, kinek „egyik szeme mindig sirt, másik mindig nevetett“.³ *Jóka ördögében* az ördögűző mondást r-res szőropogtatással adja a köznép gyerekei közt elterjedt s mesékben is használatos „madárnyelv“ mintájára.

Mindez itt közölt apró adalékok csak pótló tartozások akarnak lenni ama számos már ismert adathoz, melyeket Riedl kitűnő Arany-könyvében egybeállított s azóta mások buzgalma tetemesen megszorított.

Riedl finom megfigyelése az is, hogy Arany egyben eltér nemzete génuszától: éppen nem *rhetorikus*! A magyar jellemben szerinte a szónoki kifejezőmód mély gyökeret vert. Okai a megyei élet, a felköszöntők régi szokása, meg a magyar jurátus műveltség. Berzsenyi legszebb ódáiban, Vörösmartynál, Petőfi forradalmi költészetében uralkodó e vonás. Arany alig elvétve sodródik bele: a

¹ L. *Sebestyén Gyula*: Honfoglalás mondái II. 198—203. s az *Ethnographia* 1916. évf.-át.

² Mindegyik fajta előfordul nálunk az említett „özvegyember“ kezdettel. *Özike*-típus: Arany L. 5. sz.; Lázár Istv. Alsófehér m. 8. sz.; Berze Nagy 44. sz.; Horger 28. sz.; Ipolyi 61. sz. — *Hamupipóke*: Kálmány Hagy. I. 14. sz.; Berze Nagy 11. sz.; M. Nyelvőr XX. 140. l.; Erdélyi III. 7. sz.; Pintér S. 3. sz. — *Holle*: Nyelvőr XII. 524. lap; u. o. XVI. 198. l.; Berze Nagy 32. sz. — *Falada* Ipolyi 58. sz. — Sőt egyéb típusok elején is: *Csonkakezü lány*: Istvánffy 6. sz. — *Állatvölégény*: Lázár Istv. 11. sz.; Arany L. 28. sz. — *Taltostehén*: Horger 2. sz.; Kálmány Hagy. I. 13. sz. — *Hósféherke*: Ipolyi 50. sz. . . . stb.

³ Magyar meséinkben elég sűrűn találkozunk vele. Kezdő motívum ezekben: Kálmány Hagy. I. 1. és 2. sz.; Pintér S. 2. sz.; Gaal Gy. III. 26. sz.; Kriza 13. sz.; Erdélyi III. 6. sz.; Berze Nagy 68. sz.; Horger 9. sz.; Ipolyi 18. és 118. sz.; M. Nyelvőr XXIX. 42. l.; u. o. XLI. 339. l.

Széchenyi-óda némely helyén, Rachel siralmában, egyébként idegen tőle. De Riedl észreveszi azt is, hogy e szónoki hang a magyar ember lelkében nem legmélyebb, legeredetibb rétegből való, hanem későbbi rétegrakódás, a politikai élet alluviuma rajta (23. l.). Hozzátehetjük, hogy Arany nem rhetorikus, mert a nép sem az; ha költőnk nem gyökerezne egész tehetségével a nép világában, őt is magával sodorta volna az akkor szinte kötelező irodalmi áramlat. — A szereplés kényszere, közéleti tevékenység, mellyel a szónoki modor összeforrt, úri foglalkozások; népünk nem ismeri. Ugyan ide kapcsolódik Arany egy másik feltűnő lelki vonása: a *józsanság*.

Költőinkben az övéhez hasonló lehiggadt hangot alig lelünk: a nép azonban szintén ily józan, nyugodt, nem könnyen hevülő. Az említett szavalóhang u. i. nemcsak azért ismeretlen népünk előtt, mert egyszerű földmivelő élete során nincsenek kifejtésére alkalmas szokásai, de mert affekciókra általában lassan izgul. Nem forr fel mindjárt s csak végső esetekben tör elő belőle, ám akkor elemi erővel az addig észrevétlenül felgyült indulata. Ezt az ősz magyar vonást senki hübben el nem leste s meg nem örökölte, mint Arany az ifjú Toldi alakjában. Lelkéből lelkedzett költőjének magának épp így nem természete a könnyű hevülékenység; mérlegelő nyugalma az alkotás lázának hőmérsékét mindig lecsökkentti tárgyilagos fokra. Ám azért sosem válik hideggé, élettelené; erős hangulatain mindig érzik a hamu alatt lappangó melegség.

A magyar népjellemet *szilaj*nak szokták és szeretik festeni, pedig alapjában nem mondhatjuk annak. Van a nép gyermekének egy életszaka, mikor csakugyan ilyenül mutatkozik: a *legénykor*. A vérbő, túlpezsdülő fiatalság ideje ez, a mely jellemben még félig gyermek, csak testileg fejlett s a mint mondani szokták: nem fér a bőrébe. Ennek kitörései, kemény dacza, hetyke önérzete, szélsőséges jókedve és sötét búsongása szintén megtalálta irodalmunkban méltó tolmácsát: Petőfi ilyen! Rajta a magyar legény minden jellemvonása élesen kiüt; pályája első felében szinte csak a magára öltött műveltség: a köntös úri rajta.

Ámde e szilajság csak átmenő hangulata, viselkedése a magyar föld fiának. A legénykedő kor rövidéletű, a nép fia korán háztűzet alapít s lesz belőle magyar *gazda*. Szilajsága elcsitul, lassúbb és kitartóbb lesz. Meggyőződéseit nem hangulathullámok szerint váltogatja, hanem leszűrt élettapasztalatok árán jut hozzá s kitart mellettük. Kedélye csöndes, kevésszavú, szemlélődő, megfontolt. Gondolatai nem rohannak ajakára, hanem benn kelve, legtöbbször benn szállnak ismét alá. Csak azt mondja, a mit arra érdemesnek tart; legfeljebb ha kedve a szerint való, tesz rá egy kis díszet, cziczomát, képet, hasonlatot, mint az ünneplőkalapra a bokrétát.

Ez a dísz a magyar nép *képesbeszéde*. Nemcsak a szép mondasban, a tetszetős formában való gyönyörködés ennek létrehozója, van más, mélyebb rúgója is! Ha évődik, vagy különvéleményt vet közbe, van benne valami gyöngédség, tekintet, a mely visszatartja attól, hogy amúgy nyersen, bántó őszinteséggel nyilvánítsa. Ilyenkor egyes természetből kölcsönzött hasonlattal él, a mely elveszi mondasának személyes élet, a mellett elmés, tetszetős s a természetre, mint okra hivatkozva, döntő érv is, mert törvényerejű. — Már előbb láttuk a bagyományokról, hogy kötelező erejűek, s tapasztalatforrássul szolgálnak a népnek. A környező

természet egyforma meg-megújulása a *másik* ily tapasztalatforrás s a kettő: természet és hagyomány, mint a mérleg két karja, ellensúlyozza egymást. A hol az egyik szabadosságra csábítana, ott eléje ereszkedik a másik zárósorompója: etikai korlátja. Ily módon a köznép képes beszéde az ő felfogásában voltaképp megokolás; majd a természetre hivatkozik („Szabad a madárnak ágról ágra szállni“ . . .), majd a fékező hagyományra („Csak nekem nem szabad szeretőmhöz járni“ . . .) — Ez az előttünk szokatlan megokolási mód, ez a hasonlatokba, képekbe burkolt beszéd a népben állandó kifejezésformákba rögződött. Ez hozta létre a népdalok híres természettel kezdő sorait, majd a „rózsám“, „violám“-féle becéző jelzőket s általában azt a közkeletűvé vált módot, hogy a nép fia egyenes beszéd helyett inkább *szeret példázatokban szólni*, közmondással érvelni, vonatkozásokat rejtő anekdotákkal csipkedni. A munkásnép szócsatái egymással aratáskor, szüreten szinte kivétel nélkül ilyenek. A népköltői termelés is tapasztalás szerint azt igazolja, hogy a nép többször beszél *allegorikus* formában, mint egyenesen.

S Arany is egészen ilyen! A rejtett, burkolt allegorikus forma tipikus kifejezőmód nála. Híres mesteri balladái közül igen sok voltaképp allegoria s iratásának korára vonatkozik, annak valamely aktuális jelenségét célozza. A Bach-korszak nehéz elnyomatása idején rendőri úton letiltják a költőket, hogy ne énekeljenek örökké a rombadőlt szabadságharczról. S megjelent rá mintegy feleletül Aranytól a *Szondi két apródja*; az énekes ifjakról, kik Szondi sirján térdelve egyebet se tudnak, bármint édesgetik, bármint fenyegetik, csak Szondi vitézségét énekelni és gyilkosait átkozni. A burkolt felelet oly diszkrét s oly találó, hogy megértette mindenki; nem kaphatott belé a megtorlás s a cenzúra el nem fojthatta. — Nem sokkal később (1857) az elnyomó hatalom verset kér a költőtől az első látogatását tevő király üdvözlésére. Leveli szerint őt is megkörnyékezték sok-sok csengő arany ígéretésével (Tompához, Hátr. Ir. III. 421. s k. I.); számottevő költő akkor egy sem akadt a vers megírására, hanem elkészül válaszul a *Walesi bárdok!* Ma is évszám nélkül található összes költeményei közt; nála feltűnő kivétel.

Nem jelent meg akkor mindjárt, csak a könnyebb idők (1860) visszatérte után adta közre, de előbb már kéziratban terjedt mindenfelé.¹ A költemény maga bármi hüen követi az angol krónikák elbeszélését Edward király walesi látogatásáról, a dicsőítésére felszólított lantosok átka itthon is megragadó erővel hatott. Ki van mutatva, hogy Arany a krónikák rövid emlékezésén kívül részleteket Gray Tamás: „A bárd“ cz. angol balladájából merített;² érdekes megfigyelnünk, miben tér el két forrásától, mit told hozzá. A maga beiktatta néhány szubjektív vonás

¹ Lelkes terjesztője volt Arany egykori tanártársa, Tomori Anasztáz: ennek pesti ismerősei közé tartozott atyám is, ki többször emlegette, hogy az ötvenes évek végén Tomori titkolódzva mutatta neki Arany versét s azt atyám lemásolta magának. A költemény vonatkozásairól akkor ismerős körökben sokat beszéltek. Arany természettől félénk ember volt, bátorsága annál inkább növelte tekintélyét. Ráutal később maga is (1877) „A hazáról“ cz. versében: „A hazáról egy merész szót Én is ejték hajdanába, Mikor annyit is nehéz volt: Most közömbös lettem s gyáva.“ (Őszikék H. Ir. I. 26.) — A ballada czélezásait hazai viszonyainkra Riedl is említi (220. l.).

² Elek O. Skót és angol hatás Ar. J. balládaiban. Irod.-tört. I. évf. 516. s k. II.

árulja el magyar és korabeli vonatkozásait. Gray verséből két ellentétes hang: egy kiemelkedő ősz bárd átkai s egy epekedő ifjúi dal olvasható ki, Arany versében új jelenség a harmadik énekes szereplése. Nem közös veszteséget, nemzeti gyászt dalol, mint előzői, hanem a maga veszteségét panaszolja töredezett mondatokban: „Kobzán a dal *magára* vall“. Egy valakit sirat, azt, a ki „elhúnyt csatában, a derék...“, kinek: „emléke sir e lanton még...“ A mennyire módunkban van Arany életkörülményeit ismerni a szabadságharcot követő évtizedben, a mint látjuk untalan emlékezéseit arra a baráti költőtársra, ki lelkének jobbik s bizonyára: erősebbik fele volt, a kit rajongva szeretett, kiben sarkalóját, támasztát vesztette, a ki őt álmaiban éveken át felkeresi s a ki anyyiaktól siratva ott veszett a csatában: nem kell különös találékonyosság hozzá, hogy e harmadik lantosban Aranyra magára s a megsiratott „derék“-ben Petőfire ismerjünk!¹

Ez időkből történik, hogy a bilincsbe vert magyar közvéleményt olykor délibábos reménykedés fogja el; lehetetlen tervekben bíznak, a szabadságharc újra lánggallobbanását várják, titkos fegyverkezések híre szállong. Nehogy a család kiábrándulása még keserűbb legyen, Arany mérsékletre, okosságra, türelemre inti a nemzetet s megírja kis történetét a *Gyermek és a szívárványról* (1851; czime alatt e szó: Allegoria.) — Sok kifogásolnivalója volt neki is a szabadságharc vezetése ellen s szíve vérével, önkínzó gúnnyal írja meg róla szatirikus époszát: a Nagyidai cigányokat, irodalmunk e legnagyobb méretű allegóriáját.² — Hasonlóképp irányzatos szándék lappang makámája: A *poloska* tréfás szövege mögött. Az országba özönlött cseh és osztrák hivatalnokok élösködő hada, terjeszkedésük, hunyászkodásuk üt ki a gyilkos, maró szatira minden mondatából; közben egy-egy oldalvágást kap a közölök való cenzor is. 1858-ban küldte be Jókainak éleztlapja: az Üstökös számára. Jókai írja róla: „Az eredeti kézírata nálam van, kitörülve belőle az a két sor plajbásszal általam, a miről mégis csak rájött volna a „censor“, hogy nem poloskákrol van ott szó, hanem másról s majd lett volna nemulass nekem is, Aranynak is, meg az Üstökösnek is.“³

Senki el nem vitathatja, oly aanyira természetes, hogy költőnket a titkolódzás e formájára javarészt a viszonyokban rejlő kényszerűség vezette; az elnyomtatás évei alatt nyilvánvalóan egyetlen közérdekű és magyar szellemű sora sem jutott volna el másképp a nyomdafestékig. Viszont azonban az sem födné teljesen a való-

¹ „Én számtalanszor álmodom Petőfiről“ (1854. Egressy Gáborhoz; Hátr. Ir. IV. 91.) s ilyenkor a látomás apróra elmeséli neki halála körülményeit, — Petőfi-imádására jellemző helyek még: lev. Szilágyi Sándorhoz (1850. H. Ir. III. 239.), Lévy Józsefhez (II. Ir. IV. 10.) a verses utóirat elején; Gyulaihoz (1858. u. o. IV. 51.), végül Arany László bevezetése a két költőfejedelem levelezéséhez (H. Ir. III. k. VII—X. II.), a hol össze van állítva e korabeli verseiből kilencz hely az eltűnt jóbarátról.

² Riedl egybeveti a cigányság rajzát nála s a cigányok más szerepeltetőinél (Puskin, Victor Hugo, Prosper Mérimée). Arany e dicsőítőkkal szemben: „e részben is híj marad a népies felfogáshoz s egészen a magyar nép szemével nézi a cigány jellemet, melynek fővonása szerinte, mint a nép szerint: ostoba furfang“. (131. l.) Nemcsak époszában ilyenek, de a *Bajuszban*, *Bolond Istókban* is, stb.

³ *Jókai Össz. műv. jubil. kiad. XXXV. 238. l. „Az életből elvesve“* összefoglaló czím alatt: a költő halálára írt czikkében „Mikor az embernek nincsen gondolatja (Adalékok az Arany-emlékekhez)“.

ságot, ha mindent ennek tulajdonítanánk. Találunk ugyanis költeményei között fölősszámmal olyanokat, melyek *nem* ama gyászos évekből való termékek, hanem részben a szabadságharczot megelőző időkből valók, részben hajlott korában (1877—81), keletkeztek, midőn a cenzura szigorától nem kellett különösebben tartania s mégis allegorikus mezbe vannak burkolva. *A rab gólya* 1847-ből való s maga allegoriának nevezi (lev. Erdélyihez, H. Ir. IV. 101.); ifjúkori alkotása: *Télben* csak legvégén árulja el, hogy a zord időjárás, mely alatt szenved, voltaképp életét példázza („Hagyjuk e zord képet, Hisz' ez a való, ez sivatag életem . . .“); alighanem így kell értetünk *A tudós macskájá-t*, *A méh románczá-t*. Az álom-pillangó hasonlat részletes kifestése Toldi-ban (IV. én. 4—5. vszk.) éppúgy egyénileg kedves formájának mutatják a rejtett vonatkozású előadást, mint későbbi, magánviszonyait példázó panaszai, melyek leplezetlen bevallását mi sem akasztotta volna meg. Nagykőrösi tanárkodása áldatlan körülményeiről szól. *A pusztai fűz* („Ki ültetett engem sivatag pusztába . . .?“), sőt ilyennek kell tekintenünk *A hegedűt* is, a mely először a Friebeisz-féle Nagy Naptárban (1854. 82. l.) jelent meg *Allegoria* címmel. Ha már maga ennek nevezi, el kell fogadnunk, hogy rejtett példálózás volt. Ma nem látjuk tisztán, hova czéloz vele. Nem sokkal előbb írhatta s ha beleképzeljük magunkat akkori kedélyállapotába, talán nem alaptalan az a föltevés, hogy a muzsikát követelő vásárosokban az olvasóközönséget s a tudtán kívül hegedűs Szt. Péterben őt magát kell látnunk, ki akkor háborgó kétségek között gondolt tehetsége elapadására. Vagy felelet akart lenni ez is a „Nagyidai cigányok“ miatt kerekedett (1852) felzúdulásra? Mert végén a megverés jelene mintha erre utalna. Folytathatnók a sort, de messze elvezetne allegorikus költésének kimerítése. Csak jelezni kellett, hogy közlése módjának e páratlan finom formája végső gyökerében szintén a néptől ellesett vonás nála.

Előadása a mellett mégis világos, egyszerű. Közbuló helyet foglal el e tekintetben Vörösmarty és Petőfi között. Vörösmarty romantikus dikeziója csupa pompa, ünnepélyes zengzetesség, kiról az ötletes Szemere Pál nem ok nélkül mondta, hogy előadása olyan, mint a bársony-brokát ruha, a mely megáll akkor is, ha nincsen benne senki! Petőfié impulzív, szenvedélyes s mert ez ragadja magával, nincs érkezése a formával törődni; nála a kissé pongyola külső közvetlen kitöréseire jellemző s vele egybeforrrva válik szuggesztív erejűvé. Aranyé e két szélsőség között a bevégezett tökéletesség. A magyar nép dikeziójának találó pontosságát már külföldiek is többször észrevették; népmesénkről idegen tudósok hirdetik, hogy ritka szép, kerek, világos előadásúak.¹ Szinte ez nyilvánul meg fokozottabb mértékben Aranynál. Ő is mesélni szeret, ízig-vérig epikus elbeszélő, de csak a lényegeset tartja érdemesnek elmondásra; néhány szóval erősen, villámszerűen tud odavilágítani. Némelyik rövid balladája (pl. a *Hídavatás!*) annyit elmond arasznyi helyen, hogy más íveket tudna vele megtölteni. E kevésszavúság is egyezik a megfontolt, takarékos népi beszéddel. Csak a hún eposz témája téríti ki látszólag népies voltából; nyelvművészete immár oly tökéletes, hogy meg meri

¹ „Sind ungemein lebendig und und schön erzählt . . .“ Zeitschr. d. Vereins für Volkskunde, 1906, 470. *Benfey* is több helyen: pl. a *Pantschatantra* kiad. I. 36. §. 119. l-on.

kísérteni a régi magyar énekesnyelv rekonstrukcióját. Ám ez is csupán oly módon sikerül neki, hogy hozzá szintén a népnyelvet veszi alapul, a melynek valami ódonas zamatot tud kölcsönözni csodálatos inverzióival.

Emlékeztessünk-e végül a folklóre és Arany költészetének egybevetése során arra, mily szoros a kapcsolat a magyar népi ritmus és költőnk formai készsége között? Dallam és szöveg egybeforrottságát senki költőink közt úgy nem érezte, mint Arany. Benne merült fel úgyszólván először tudatosan az a gondolat, hogy a versforma nem egyéb, mint a dallam nyoma a szövegen; ő volt az, a ki a melódia s a beszéd-szöveg egy elválaszthatatlan egységéből kiindulva, saját praxisa és a népköltés példái nyomán elméletileg is megállapította nemzeti verselésünk alapvető ritmustörvényeit. Népünk a maga költési módjában *külön* szövegformát, nótától elszigetelt verses beszédet *nem* ismer, ha csak az iskolában tanult rigmusait ide nem számítjuk *mi*, kik megszoktuk a verseket szemmel olvasni s ezáltal kiestünk annak érzékléséből, hogy a versben lényegileg *hanghullámok* dinamikája lüktet. A nép azonban különbséget tesz: *szóval* mondott rigmus és szokásos *nótája* között; utóbbi nála mindig zenével, énekkel, melódiával van egy egészbe olvadva, úgy költi s úgy adja is elő. A nép fia-lánya új szövegét már ismert dallamra készíti kivétel nélkül; ha pedig dallamot költ, a mi aránytalanul ritkább eset, vagy furulyán, egyéb hangszeren formálja ki előbb, akkor is ismert témák mintájára, vagy lábbal dobogtatva, a tánczritmus ütemeit veszi hozzá segítségül. Nem ismer tehát versmértékeket, csak dallamformát. Arany többször említi, hogy neki verselés közben egy-egy odaillő dallam csengett fülébe s jót mulatott Greguss erőlködésein, ki az *Egri leány* III. részét sapphoi s egyéb klasszikus formára törekedett visszavezetni, mikor pedig az a „lengyel himnus“ dallamára készült. Innen, a melódiákból vette csálthatatlan ritmusérzékét és formagazdagságát egész költői pályája folyamán.

Első tekintetre nagyon elütőnek tetszik költőnk egy másik jellemvonása a magyar népétől. Köztudomású, hogy Arany rendkívül érzékeny, félénk természet volt, a ki a megbántást százszorosan érezte, de akkor is magában szenvedett s másokkal sohasem érezte. Innen gyakori borongó kedélyhangulata, lírai verseinek valami bánatos, mélabús jellege. Már pedig népünket a köztudat nem ilyennek ismeri. Bizonyos igaz, hogy Arany nyomott kedélyét nagyban befolyásolta beteges szervezete. Nemcsak szépet és jót örökölt a népből való szüleitől, hanem azok öregségét is. Kis öreg volt már gyermekkorában s a későszülöttség gyengeségeit sosem tudta kiheverni. Ilyen szervezetekben mindig erős a hajlandóság az emberektől való elvonulásra, a magányossággal együttjáró komolyságra, merengésre, önfeledt gondolatokba merülésre. Az ilyen lélek többet foglalkozik magával, mint a világgal s gyakran megfigyelt betegeskedése komor hangulatba mélyeszt. Ez egyéni vonás benne. Érzékenysége azonban nemcsak ezen múlik. A mindent élénkebben érző természetek nem hordják magukon kivétel nélkül az ideggyöngeség bélyegét, hanem bántódást érző hajlamuk igazi forrása más: bizonyos *rejtett önérzet*, büszkeség, maga értékének erős öntudata. Ez csöndes kedélyekben belül marad s a külső modoron nem lesz láthatóvá. Arany alig néha árulja el e fajta szenzibilitását.

Kazinczy Gábornak írja egyszer: „Kérlek, ne mérj engem nagyon ala-

csöny mértékkel, mint embert, — mint író, a hogy tetszik.¹ A föld egyszerű emberén sem látszik, de viselkedése olykor mégis elárulja belső önérzetét, sőt büszkeségét. Arany igen sokszor azért érzékeny, mert ennek megbántásától fél. Nem sok támadásban volt ugyan része, nem bántották épp elvonultsága miatt, de mikor a *Nagyidai czigányok* erős gúnyja rosszul esett a nemzetnek s ennek itt-amott erősebb hangja emelkedett,² rendkívül szenvedett miatta; méltóságát lantotta, hogy magyar érzését meg merik gyanúsítani s megfelelt rá a *Bolond Istók* II. énekében.

Arany borongó alaphangulatát olykor kedvesen aranyozza be föl-fölesillanó humora. Nem az a széles dévaj jókedv, mely Petőfi lelkét csiklandozza néha, hanem a meglett ember nyugodt, nyájas derűje, a mely társaságban maga derült és másokat mulattató tud lenni. Bizonyos jóízű, anekdotázó humor ez, a mely fölesillan a *Fülemile*, *A bajusz*, *Pázmány lovag* s több más versében. Ez sem külföldi import nála. Az angol humor kicsinyes dolgokról roppant fölmagasztaló hangon tud beszélni; az amerikai yankee humora vaskos, tréfája nyers, túlzásai-ban bohóckodó; a németé érzelgős, szentimentális; a magyaré józan, s a mi egészen különös sajátosság: derűjében sok az évelődés; nem bánt, csak kedvesen, enyelegve csipked; ennek tisztultabb, nemesebb foka Arany humora. E nélkül nem tudta volna Toldijában Benczét oly pompás eredetiséggel jellemezni; nem lett volna olyan királyi tréfa Pázmány lovag tragikomikus esete.

Egyben, sajnos, még sincs egyezés a magyar föld népe és Arany között, de arról ismét a nép nem tehet. Arany legműveltebb, legolvasottabb, rengeteg tudással rendelkező költő. Lirikusnak a sok tudás lehet néha ártalmára, mert elveszti miatta közvetlenségét, naiv, önfeledt őszinteségét, de epikusnak, a milyen költőnk volt, nem árthat, csak használ. Ez egyszerű földművesgyermek fogékony-sága ismeretek iránt bámulatos. Kis, szinte falusi iskolából kerül elő, majd nagy nehézségek között Debreczenben végez középiskolát s még onnan ki sem került, már latinul és görögül tökéletesen tud, olaszul igen jól, németül szintén s világ-irodalmi ismereteivel akkor, félgyermek korában megszégyeníthetett volna akár-hány mai diplomás embert. Később, mint vidéki falusi jegyző, hozzátanulja az angolt teljesen, francziát igen jól. Mindezt azért, hogy a nagy írókat eredetiben megismerje. S itt is kibukkan belőle egy talán nem is nagyon előnyös magyar vonás: valami különös tisztelet, szinte behódolás mindennek, a mi idegen! — A magyar mindig nyugat felé tekintett; a haladottabb, mert szerencsésebb sorsú népeket látta maga előtt s ez a rendezettebb polgárosultság, e magasabb kultúr-fok mindenkor elismerő tiszteletet váltott ki belőle. A kicsinyes falusi életből kitekintő egyszerű segédjegyző hogyne szédült volna, mikor rozoga asztalán Shakespearét, Aristophanest, Tassot olvasta! Érdekes jelenség mégis, hogy a mennyiben ezek s más külföldi költők hatottak rá, befolyásuk csupán ismeretei bővítésére szorítkozott s magyarságából soha ki nem zökkentette. A hol impulzust kap: egy-egy kép, hang, benyomás saját lelke kohóján átmenve, minden idegen-

¹ Lakásügye az Akadémián is ide vezetendő vissza (lev. Lónyay Menyhérthez, H. Ir. IV. 429.) „úgy tűnnék fel, mintha nem érdemlené Szalay László után a lakást“.

² Magyar Hírlap 1852. jún. 20.; Új Magyar Múzeum aug. 1.; Hölgyfutár okt. 6.

szerűségét elveszti s átolvad, összeforr a maga magyar érzével oly ötvénybe, hogy belőle az idegen alkatrészt a filológia pontos kémlelőszerei is alig képesek kimutatni. Arany túlságos aggaskodásában tartott tőle, hogy *Családi körén* észreveszik *Burns idilljének* hatását. A ki ismeri a magyar verset s elolvassa a skót költeményt, akár Szász Károly igen jó fordításában („Szombat este a kunyhóban”), ha valamin, úgy azon csodálkozik, mint aggódhatott miatta Arany? Ott tipikus skót tájkép: szélről átzúgott, csatakos novemberi idő; a tűzhely körül csupa felnőttek, mindenki maga munkája mellett; együtt csak vacsoráznak s fölötte sok bibliát olvasnak, zsoltárt énekelnek. A képet untalan megszakítja Burns lírikus ömlengése, meghatott dicsérgetése a természet egyszerű gyermekeiről. Az epikus Aranynak végig egyetlen szubjektív szava sines; az idill hamisítatlan alföldi nyár-estet tár elénk. Alaphangulatát nem a költő mondja, hanem olvasójával érezteti. — *Rozgonyiné* is skót mintára készült,¹ de csak menetét követi nagyjából, az itt föltárt élet, enyelgő, friss hangja, mondásai színmagyarrá avatják. — Igen érdekes a *Tengeri hántás* megalkotásának, létrejöttének története. Ez az Arany balladái közt is legnépibb s egyszersmind legművészebb költemény végső elemzésben Hugo Victor „Notre Dame” regényére megy vissza. Közül helyezkedik el a költő egy ifjúkori novellája „Egy egyszerű beszélyke”; ebben Gézengúz harangozó még tisztá Quasimodo-alak, a szerelmes hős: Mokány Ferkó szerelme örjöngésében Claude Frollora, a papra emlékeztet, végül szénaboglyán elégeti magát.² A külföldi benyomásnak mily utakat kelle megtennie a költői lélek tárnáin, míg napvilágra jutva ez az alföldi tanyai tűzvilágította jelenet lett belőle! — Vagy ha nézzük a *Walesi bárdokat*: ez *akar* angol tárgyú költemény lenni. Láttuk, hogy az allegória idegen szövésű fátylán keresztül mint út át az alkotás hazai volta. Ez még apróságokban is megnyilvánul. Írója elfelejti, hogy Wales hegyekkel rakott zord föld; nála: „Körötte ég, földszint az ég. A walesi tartomány”, — tehát sik rónavidéket látott maga előtt. Ott az erdős bérczek között gabonatermésről, aratásról nem is hallottak, a versben: „*Lerágva* népünk ezrei Halomba”, mint *kereszt*, Hogy sirva *talliz*, a ki él...”; az ősz bárd még hasonlatát is az aratás képeiből meríti.

Íme, nem tud átalakulni, idegenné lenni, ha akar is! Pedig hány magyar író, kevésbé erős nemzeti gyökerűt, elszédített a külföld távoli csalogató fénye: Kazinczyn kezdve hosszú sorát a magyar íróknak kiforgatta, átolvasztotta az idegen nagyságok áhitatos tanulmányozása — le napjainkig, midőn meg kell értnünk, hogy elénk tálnak irodalmat, a mely saját nemzetével: a magyarsággal szembehelyezkedő, ellenséges érzelmekkel van teli s perverz, destruktív szándékait nem átallja hirdetni! Mit szólna ehhez a leplezetlen, nemzettámadó irányzathoz Arany, kit már a korabeli leplezett és nem is magyarellenes színezetű „kozmpolita költészet” oly erős fölháborodásra készítetett?

Költőnk pályája túlhajolva a delelőn, egy ideig megakad; szinte apatikus tétlenségre kárhoztatják testi szenvedései. Már-már tehetségét teljes elapadás fenyegeti, mikor mint a csöndes őszi verőfény, még egyszer földerül lelke napja.

¹ „Rozgonyiné előképe is a skót balladában van meg”, I. Arany lev. Pákh Albert-hez, 1853 (H. Ir. IV. 83.).

² *Riedl*: Arany János, 227. l.

A koros évek megváltoztatják az embert. Mi változás érte őt, a nagy időket át-szenvedett és nagy átalakulásokat megért költőt lelke mélyén? Idős korban az ember *távollátóvá* lesz. Nemcsak szemszerkezetét éri e változás, bensőleg is ilyenre alakul át. A közelebb átélt események: a férfikor tettűs idejének emlékei elmosódnak, később szerzett benyomásai lehámlanak s mind élesebben rajzolódnak elő a távol gyermekkor képei. Velük együtt föllevenülnek az egykori alapjellemvonások benne, melyeket az utóbb ráakódott sok különféle réteg eltakarhatott, de mélyen lenn mindig az volt az ősréteg, az egyén igazi bázisa s az idős kor a közbülső alluviumot lehántva magáról, olyannak mutatkozik ismét, a milyen egykor régen lehetett.

Arany sohasem tudta feledni szalontai idillikus életét. Mint a mi földmives-embereink, egy életen át zsugorgott, hogy takarékosága gyümölcsein otthon házat, földet vehessen. Viszonyai másképp alakultak, de életének nyárutószakán majd késő őszen egyre szívesebben gondol haza. Odavonzzák a rég nélkülözött népi környezet, a rónaság, a gyermekkor emlékenyomásai. Fájdó hazavágyódása ezidőbeli költészetén uralkodó hangulat. Menekülni akar mindenáron a nagyváros szűkös, szorongató körengetege közül. Már megváltás neki, ha a Margitszigeten tartózkodhatik, de ott is: a gőzhajó zubogásában, a mint kiköt, a szalontai malmot hallja (*Tölgyek alatt*, 1877) s könnyekre indítja, mikor az utcán egy vásártérre igyekvő abrónesos falusi szekeret pillant meg: hozott-e friss szénaitillatot? Sorra kérde, min munkálkodik most a tanyai nép? (*Vásárban*, 1877). A „Pesti Ligetből“ keletre vágyik; eszébe jut gyermekora, a pajtások madárfészekeszedése. Még a versei egyik kötetéhez mellékletül csatolt szalontai szülőháza képe alá is azt írja: „Szülőföldem Szalonta, Nem szült engem szalonba”; Azért vágyom naponta Kunyhóba és vadonba.“.

Kapesos könyvébe írt balladái közül (1877) kettő: a *Tengeri hántás* és *Vörös Rébék* mesteri tökéletességgel rögzíti meg a nép életének hangulatos jele-neteit, a rónaságot keretül, a tanyaiak szólás-mondásait, meghitt együttesben fölmerülő babonáikat: a félálomba merültek látomásait, fenn repülő lepedőt muzsikás szellemekkel, varjává lett vén boszorkány gonoszságát, a megjelenítésnek oly költői erejével, a melyet csak a teljes otthonosság érzete képes kiváltani a legnagyobbakból is. Ebben az idős korban lehámlott róla óriás tudása, kora s a nagyvilág irányában érdeklődése; lelke visszaszállt oda, a hová valónak érezte magát. Még azután is, legvégén magányos perczeinek, öreges szórakozása egy maradt: régi-régi nótákat dudorászott, csöndes hangszerén kísérve önmagát, a: „Tamburás öregúr“.

*

Vonjuk le már most a mondottakból eredményeinket, és pedig — nem az Aranyra vonatkozókat, hiszen ezek kitűnhettek eléggé az egybevetés folyamán, hanem minket, a magyar néprajz szerény munkásait, ép úgy érdekel, ha nem jobban, az egybevetett másik tényező: a magyar nép!

Arany nagy tudásáról mondottuk előbb, hogy ez benne szinte az egyetlen gazdagság, a mi őt a magyar néptől eikülöníti. Másrészt mégis azt hiszem, nagy vigasztalás nekünk, főlemelő tudat, hogy im, ha ily magasra tudott emelkedni népünk ez egyszerű gyermeke, nem lehet ő ebben egyetlen kivétel; *kell* lenni

akkor a mi népünkben annyi fogékonyságnak, tudásszomjnak és befogadóképességnek, hogy ha nyújtják neki, a legmagasabb műveltségi fokig fel képes jutni! C akhogy erre módot is kellene neki nyujtanunk! Magyar voltának elvesztésétől sem kell tartanunk: megmarad, mint Arany, annak, a mi volt. Másik tanulság pedig, hogy a tudásra fogékony hajlam mellett — ott ismét példának költőnk — bizonyára sok művészi, genialis vonásnak is kell népünk fiaiban még fölfedeztetlenül, tette nem ébredten lappangnia!

S most, amikor népünkben egy más csodálatos vonást van alkalmunk fölismerni, most, a példátlan híborús idők erőfeszítései között, midőn az egész embert, egészséges szervezetet és szívós lelkierőt követelő vérzivatarban, mint példátlanul megfelelő elemet fedezik föl a magyar népet világszerte, — akkor mi meg egy belőle kisarjadt nagy költőnk révén fölismerjük benne a nemes, minden szépre, jóra való vonásokat is.

Népünknek ilykép szinte kettős diadala áll előttünk. Adta nekünk 100 év előtt, a mi benne legtökéletesebb: szellemi adományainak megtestesülését, adta azt, a mi benne arany! S adja most hosszú hónapok és évek húzódó sora óta másik nagy adományát: hősiségét, önfeláldozását a hazáért: a mi benne vas!

Solymossy Sándor.

A TOLDI-MONDA ALAPRÉTEGE.¹

A Toldi-mondával sokan foglalkoztak több-kevesebb eredménnyel, a folklór szempontjából azonban nem igen méltatták figyelemre. Ez okból vállalkozunk arra, hogy e mondát itt tárgyalás alá vegyük. Előrebocsátjuk, hogy az irodalmi egybevetésektől tartózkodni fogunk s főképp népköltési adatok alapján igyekszünk a kérdés egy-egy homályosabb pontjának megvilágítására. Célunk kimutatni, minő alaknak rajzolják Toldit a hiteles irodalmi és népköltési adalékok?

Az irodalmi források közül a legrégebb és legfontosabb maga *Ilosvai*. Verses krónikáját bőven tárgyalták irodalmunkban; erre nézve itt csupán egy-két dolgot kívánunk hangsúlyozni. Az egyik az, hogy Ilosvai határozottan kimondja, hogy Toldi Miklós *óriás* volt, midőn „szertelen, temérdek“ koponyáját s nagy „öklelő-fáját“ emlegeti. Ez állítás meg is ragadta a mondával először foglalkozó íróink (Toldy, Ipolyi) figyelmét, a későbbi kutatásokban azonban majdnem feledésbe ment s Toldi ki- és mivoltának nyomozásában csupán az Ilosvaitól megénekelt kalandokra voltak tekintettel. — Nem hagyhatjuk említés nélkül az Ilosvai későbbi kiadásaiban — legelőször az 1629-iki löcseiben — előforduló tízsoros betoldást, mely Toldinak a budai Bécsi kapuban függő óriási fegyvereit említi. E följegyzéssel egybevág *Gerlach Istvánnak* 1573-ból származó rövid tudósítása, mely szerint „a budai Bécsi kapu alatt függ egy nagy, óriás láb, egy állkapocs, egy kopja, mellyel némi török egy ekevasat átlukasztott s nagy, vastag patkó, melyet ketté tört vala“. Gerlach szavai teljes valószínűséggel Toldira értendők, mint ezt Szilády állítja, de bizonyítani nem tudja. Mi ezt az állítást nyelvi alapon támogatjuk.

¹ Felolvastatott a Magyar Néprajzi Társaságnak 1917 ápr. 25-iki Arany-ünnepén.

Buda tudvalevőleg 1573-ban már török kézben volt. A város kapuit mindenestre török katonák őrizték. Gerlach tehát ily török őrhöz fordulhatott felvilágosítás végett a kapuban felakasztott relikviák eredetére nézve. Az őrtálló azokat néminemű török hőseinek mondotta és pedig azért, mert a *toldi* szó egészen közönséges a török dialektusokban. Jelent duzzadtat, *teltet*, mint pl. a Sziládytól idézett Ajtoldi (*telt hold*) s több hasonló hangzású török mesehős nevében s *ulvari embert* is, mint egy 1836-diki szótárban találom. A török tudhatta, hogy e föltűnő emlékeket a magyarok valami Toldi nevű hősnek tulajdonítják, s ezt ő neve után könnyen töröknek tarthatta.

A kisebb utalásokat (Balassi, Corbea, Kolumbán, Peretsényi) mellőzve, egyedül *Bél Mátyás* terjedelmesebb följegyzését emeljük ki 1737-ből, mely minden kétséget kizárólag óriás termetűnek és erejűnek rajzolja a Mátyás korába tett Toldi Miklóst. *Dugonics* egy félézázaddal későbbi jegyzetei minden lényeges dologban megegyeznek az előbbivel s így csak annyiban bírnak fontossággal, hogy a Bécsi kapuhoz fűződő néphit folytonosságát bizonyítják; ugyanezt mondhatjuk *Jankovich* kései (1827.) följegyzésére is.

Valamennyi irodalmi följegyzés közül tehát csupán Ilosvaira, Gerlachra s a nagytudományú Bél Mátyásra hivatkozhatunk mint hitelt érdemlő forrásokra. Ezek pedig Toldit határozottan *óriásnak* tüntetik föl mind termetre, mind erőre nézve; hozzáfűzzük ehhez még azt, hogy lovát is ilyennek rajzolják; ez a dolog természetéből folyik.

*

De nézzük, mit mondanak Toldiról a néphagyományok?

E hagyományok a következők:¹

1. Az országszerte ismert közmondás: *tengődik* (v. *rágódik*) mint Toldi Miklós lova a szeméten.

2. Egy *névtelen* közlése a nógrádi szájhagyományból a Pesti Hírlap 1882 okt. 18. számában. Az okos leány cz. mesénkhez való hasonlatossága szembetűnő. Tartalma annyira heterogén Toldi alakjától, hogy nagyon kételkedem e följegyzés hitelességében. Ily módon majd minden népmesénk hőseinek Toldit lehetne megtenni, még pedig a legtöbbnél sokkal nagyobb joggal, mint itt. A közlés névtelen volta szintén megerősít abbéli gyanunkban, hogy itt irodalmi misztifikációról, magyarán mondva felültetésről van szó.

3. *Gönczi Ferencz* a göcseji nép ajkáról² a köv. hagyományokat jegyezte föl: „Toldi Miklósról mondják, hogy mielőtt egy barátjával, ki táltos volt, kezét fogott, úgy megszorították egymás kezét, hogy azok lánggra lobbantak. Azután mind a ketten a levegőbe emelkedtek és ott verekedtek. T. M. egyszer egy utasnak a kezeügyénél levő nyomórúddal mutatta meg, merre vezet bizonyos városba az út.”

„T. M. nagy erejének a híre a király füléhez is eljutván, egyszer magához hivatta. T. hárommázsás botjával jelent meg a királynál. Botját a királyi lak

¹ Az első hármhat Móór E. könyvének (A Toldi-monda és német kapcsolatai) rendjében közlöm (l. ott 36—37. l.).

² Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése. 1914. 532—33. l.

lépesőjének elejére támasztotta. Az inas felhívta őt az emeletre a királyhoz. Fölérve, az inasnak azt mondta, hozza be a künn hagyott botját, nehogy valaki elvigye. Azzal bement a királyhoz. Az inas kereste a botot, de nem találta; bizonyosan valaki elvitte, gondolá. E jelentésre T. M. ment be a király kíséretében a bot keresésére. Természetesen ott találta, a hová tette. Kezébe fogta s két ujj között pöndörgetve ment vele a király szobájába. Ezt látva a király, biztosra vette, hogy az igazi Toldit hívatta. E teljes megbizonyosodás után a király elmondotta Toldinak, hogy most nagy csatája lesz s kérte, legyen segítségére. Elvezette fegyvertárába, hogy válasszon magának fegyvert. Ha győzni fog, egyik királyleányt feleségül kapja. T. végignézte a fegyvereket, de egyik sem tetszett meg neki. Látott ott azonban egy drótsákot s azt kívánta. Megkapván, abba 10 mérő vasdarabot s kövecset tett. Az így megtöltött drótsákkal indult az ellenség elé. Fölment a levegőbe és a drótsák tartalmát az ellenség feje fölött szétszórta. A vas- és kavicsdarabok, mint a záporosó, úgy mosták el az ellenséget. Midőn a zsák tartalmát teljesen kiürítette, a földre szállott s az ellenségből élve maradtakat agyontaposta.“

4. Régi érdemes folkloristánk, *Kálmány Lajos* legújabb gyűjteményében¹ Szeged környékéről közöl „Toldi“ czimen egy népmondát, melyen világosan fölismerszik Arany Toldijának hatása. Egy szerelmi történet hőségé teszi meg Toldit s ennek keretében említi föl kalandjait, melyek részben azonosak az ugyanott közölt „Kinizsi“ cz. mondáéval. A mi szempontunkból legértékesebb részlet benne a következő: „Miklós ballagott az erdőbe, egy nagy bojhos kutya rárohant, ű oszt egy gajjat fővött, hogy a kutyát cseríti, de ojan gaj vót az a gaj, mint egy emberderék . . .“

5. *Szendrey Zsigmond* az *Ethnographia* 1914-diki évfolyamában „Szalontai mondák a Toldiakról és a Csonka toronyról“ cz. cikkében szintén járul néhány becses adalékkal a tárgyunkhoz. Toldi kalandjait nyilván Arany művének hatása alatt regélik (mint Szendrey is megjegyzi). Az említett közmondás itt is él „rágódik, mint Toldi Miklós lova a szeméddombon“ alakban. Érdemes megjegyezni e szavakat: „Mások szerint Miklóst a csehen nyert győzelme után Mátyás megfogadta *gőliátjának* s örökre udvarában tartotta“.

6. A véletlen egy rendkívül fontos adatnak birtokába juttatott. *Izsóf Alajos* szerkesztő úr egy beszélgetésünk alkalmával fölemlítette, hogy Esztergom-Bajnán való káplánkodtában az ottani olvasóköriben a népnek egy ízben Arany Toldijából olvasott föl. Egy ottani öreg földmives a felolvasás után megjegyezte, hogy ő régen ismeri Toldi Miklóst, a kiről már gyermekkorában hallotta, hogy oly óriási volt, hogy egyszer a csizmájába folyt homokot kirázva, abból egy domb kerekedett. Ezt a nép ma is *Toldi dombnak* hívja.

7. Ennyi az, a mit eddigelé közvetlenül a nép ajkáról jegyeztek föl Toldiról. Ide vehetjük még *Liszniai* palócz regéjét (Palócz dalok, 1851.), melyben a vasgyúró hős Mátyás király és annak felesége elől egy hegyet eltolt, sőt még az útbaeső dombokat is „hányta, dobta s a félretolthoz *toldotta*“.² Ezért keresztelte el őt Mátyás *Toldinak*. Úgy hiszem, hogy e mondát Liszniai a néptől vette, annyira

¹ Hagyományok. Mesék és rokonneműek. I. k. évszám nélkül.

² V. ö. Ipolyi, M. Myth. 177—178. l.

magán viseli a népi alakítás bélyegét s a 6. pontban ismertetett rokonnemű mondatöredék napfényre kerültével megnyugvással fogadhatjuk el hitelességét.¹

Ha e néphagyományokat egybevetjük az irodalmi följegyzésekkel, azt látjuk, hogy lényegben megegyeznek: Toldit mindannyi óriás erejű és testű embernek rajzolja.

Van azonban a népies adatok közül néhány, a mely magyarázatra szorul. Ilyen a Toldi lováról szóló országosan ismert közmondás, mely szerint lova szemén tengődött, rágódott; ilyen az a hagyomány, hogy Toldi kezét fogván egy táltosbarátjával, vele együtt a levegőbe emelkedett s onnan a drótszák tartalmát az ellenségre szórta.

E most említett adatok egy csoportba tartoznak, mivel együttesen csak a göcseji hagyományban fordulnak elő. A göcseji és hetési egybefüggő nyelvterülettel tőszomszédságban lakik a kb. 20,000 főre rúgó vend nép Zala vmegye alsólendvai járásában a Mura-folyó, továbbá a Stájerország és Vas vmegye határai által alkotott sarokban. A zalai vendek egynemzetiségűek a stájeri szlovénekkel s elődeik az avarok kíséretében telepedtek le s az ő fennhatóságuk alatt éltek. E nép maradványai a zalai és vasmegyei vendek.² A vendek tehát már a bonfoglalás idején szoros egységben laktak a magyarokkal s innen van az a sok meglepő egyezés, mely e két nép hagyományai között fennáll. A vendek hajdan nagy területen éltek: Csehországban, Sziléziában, Pomerániában, Szászországban, Lausitzban, Brandenburgban, Mecklenburgban — jelenleg nagyobb számban porosz és szász Lausitzban élnek (kb. 160,000).

Az említett hagyományok a szlovén-vendektől és a lausitzi, ú. n. szorb-vendektől származnak. Elsőrendű fontosságú volna ránk magyarokra nézve a hazai vendek hagyományainak egybegyűjtése; ez úton még sok egyezésre bukkanhatnánk s láthatnók: mi van még meg e néptöredéknél a vendek közös mondakincséből.

Említsünk föl e párhuzamok közül néhányat. A mondai *vend királyról* azt tartja a rege,³ hogy óriás volt, ki hősi erejével megvédte népét az idegen támadások ellen. Ebben csodás kardja volt segítségére (Attila kardja). Halála után birodalma feloszlott, népe elszéledt, de seregének egy maradványa Steuerben maradt s ebből lettek a mai vendek (székelyek eredete). Holttetemét hármas — ezüst, arany, vas — koporsóba fektették s a temetést végző szolgákat leölték; innen van, hogy nem tudják, hol nyugszik és mesés kincsét (Attila kincse) sem találják meg soha. Egykor azonban visszatér s népét szabaddá, hatalmassá teszi, egész Európát meghódítván (Csaba).⁴ A lausitzi vendek szerint is leölték a szolgákat.⁵ A vendek Ázsiából jöttek ki egy király vezérlete alatt,⁶ sőt más monda szerint a vend nép és nyelv Törökországból származott.⁷

¹ A magyar és szláv mesék hegytoló, hegyhengergető, hegytámogató, hegyforogató óriása szintén megerősíti e monda népi eredetének hitelességét.

² Gönczi F.: A zalamegyei vendek. Kaposvár, 1914.

³ A vend hagyományokra nézve forrásaink ezek: *Karl Haupt*: Sagenbuch der Lausitz. Leipzig, 1862. *Willibald Schulenburg*: Wendische Volkssagen und Gebräuche aus dem Spreewald. Leipzig, 1880. *Wendische Sagen, Märchen und abergläubische Gebräuche. Gesammelt und nacherzählt von Edm. Veckenstedt*. Graz, 1880.

⁴ Veckenstedt. — ⁵ Schulenburg. — ⁶ Veckenstedt, 88. — ⁷ Schulenburg, I.

E rövid vázlat is mutatja, hogy e mondák kapcsolatban állnak a magyar hun-mondakörrel. Épp ily rokonságot találunk a göcseji Toldi-monda és a vend hagyomány között. A kézfogás csak kísérő-motívum, mely számos Erős Jankó-féle népmesében előfordul; a lényeg itt a táltosság, a levegőbeemelkedés, a lángralobbanás és a zsákharcz. Bár a göcseji monda nem mondja ki egyenesen, hogy Toldi táltos volt, de abból, hogy táltos-barátjával ő is fölemelkedett, lángralobbant — következtethetünk erre. Veckenstedtnél többször olvassuk, hogy a vend király nagy varázsló, boszorkánymester volt, ki maga, vagy lovával együtt többször a levegőbe emelkedett s lova patkóinak szikráit az alatt levők villám lángjainak tartották. Lelke pedig halála után láng gyanánt lobog a hegy fölött. A drótsákkal való hősködésnek hasonlóképen megtaláljuk a mását a szlovén-vend mondában, mely szerint: mivel a németek többen voltak, mint a vendek, a vend király így teremtett katonákat: vett két varázs-zsákot, egyikben zab, a másikban szecska volt; kirázza, a zab lovasokká, a szecska gyalogosokká válik. Maga kapitányával együtt a levegőbe emelkedik.

Az itt elmondottak világossá teszik, hogy a göcseji Toldi-hagyományok a szomszédos vendektől származnak.

A vend király minden mondában határozottan óriás. Az a körülmény, hogy a róla szóló hagyományok egy részét (a mely bizonyára megvolt a zalai vendeknél is) a göcsejiek Toldira alkalmazták, bizonyítja, hogy Toldit a vend királyhoz hasonló hősnek, azaz *óriásnak* tartották. E hagyomány vezet a Toldi lováról szóló rendkívül fontos közmondás megfejtésének nyitjára. Miért rágódik T. lova a szeméten? Azért, mivel az óriásoknak *táltoslovak* van. Ez volt a vend királynak is, ez volt a magyar néphit óriásainak is mint erről *Orbán B.*¹ és *Kozma Ferencz*² tudósítanak. E szerint az óriásnak akkora lova volt, hogy hátulsó lábával a háromszéki bodoki havason, elsőkel a bikfalvi Décse-kövén állva fejével Oláhországba nyúlt be a zöld kölesbe legelni. Kisebb útra gyalog, hosszabbra lóháton ment, még pedig táltoslovon, mellyel párbeszédet folytatott. A vogul népköltésben hasonlóképen táltoslova van az *óriás hősnek*. A *Hős éneke* (Alp eri') cz. énekben³ olvassuk:

A Hős megszületett.	harmadfél rőf daróczból
Napvilágra jöttének harmadik napján	varnak neki kapezát,
harmadfél jávor-lábszár-bőrből	harmincz rőf vászonból
varnak neki eszmát,	varnak neki inget.

Erre kérdezi: hol vannak (megholt) apja fegyverei és „a hasított orrú táltoscsikó”? Kiküldik a rétre, hol hét lóból álló ménes legel. A hét ló közül egy sem bírja el még az ő névtelen (gyűrűs) ujját sem. Ott áll egy kis gyöngöcsikó, egyre nézdegéli a hőst, a ki könyökkel rátámaszkodik. A csikó elbírja. Erre a hős fölkantározza; míg a zabolát teszi rá, másodfüvessé (másodévéssé) lesz; mialatt hazavezeti, harmadfüvessé, mialatt megnyergeli, negyedfüvessé változik; ráül, a táltos szélként elvágat...

¹ Orbán: A székelyföld leírása. III. 206.

² Kozma: Mythologiai elemek a székely népköltészet- és népeletben, 1882.

³ *Munkácsi*: Vogul népk. gyűjtemény. IV. 1. f. 145.

„A föld keletkezésének szent regéjében“¹ *Tari-pēs-nimālā-sq̄w* nevű mitikus hős meg a lóganéjból húzva ki kötőfékénél fogva az éppen párját kiadni készülő penészes lovat. „Egy frieskával megfrieskázta szemei közt: hát olyan ló termett belőle, hogy egyik orrlikából szikla forrott, másik orrlikából füst tódult. Hároméves ló lett; hátára most fölugrott, hirtelen a magasba emelkedett, menő felhő, futó felhő közibe keveredett.“

Épp ily hagyományok élnek a táltoslóról a magyar néphitben is, mint ezt Ipolyi Mythológiája népmeséink alapján kifejti (236—239. l.). Leírásából mint különösen idevágókat kiemeljük e részeket: „gebéből lesz a tátos (ló); mit a mese képei még az által is kifejeznek, hogy a szemétdombon legeltetik, a ganajon teng, sőt mélyen beléje van süllyedve, félig rothadt már...“ kitisztogatják, mire: „orra s szájából tüzet, parázst, lángot fúj... érti az emberi beszédet... a hőst magával ragadja országokon át, a fellegeken és vizeken meghor-dozza...“

Íme tehát e közmondás, mely széltiben elterjedt az országban: magyarázza Toldi óriás voltát s viszont Toldi óriás volta megfejtí e közmondás keletkezését és elterjedését. Toldi alakja épp úgy országszerte ismeretes volt, mint ez a közmondás. A közmondások szívos élete pedig mindennél erősebb bizonyítéka a Toldi-hagyomány ősiségének.

Az irodalmi és a népies hagyományok szerint tehát Toldi óriás volt, ki csupán nagy testierejével tűnt föl. Ha Ilosvai énekének tartalmát végig gondoljuk, belátjuk, hogy az ő Toldija is oly alak, kinek semmi köze sem lehet a Sziládytól s utána többektől föl kutatott oklevelekben előforduló előkelő Toldiakhoz. Ha T. M. valóban élő személy lett volna, két eset volna lehetséges. Vagy csakugyan oly nagy férfiú volt, a kit országszerte dicsőítettek, ekkor azonban a történetírók sem feledkezhetek volna meg róla; vagy nem volt valami nagyszabású ember, akkor meg érthetetlen, hogyan lett mondai hőssé. Szent László, Hunyadi János, Mátyás király, Kinizsi — mind történeti személy volt s életükről a nép mégsem tud többet, mint, a mennyire Ilosvaiból következtethetjük, Toldiról. A dolog nyitja az, hogy e kalandoknak nagy részét Ilosvai szedte össze egynehány ma már ismeretlen népkönyvből, mint ezt maga is őszintén megvallja. („Több dolgai között jó Tholdi Miklósnak, Még ifjú voltáról ilyeneket írnak.“)

Végig gondolván Ilosvai versezetének tartalmát, belátjuk, hogy bármennyire át is alakult e monda idők folyamán, az ősi Toldi-típus vonásai mégis előcsillognak a reá rakodott mondaréteg alól. Toldi alakja és neve valaha oly kedvelt lehetett népünknel, mint a vendeknél az úgynevezett vend király vagy az észteknél Kalev fia.

Ez ismert alakot és nevet használták föl azután már Ilosvai előtt az énekmondók, mint ezt az ő saját szavaiból tudjuk. Épp ezt a folyamatot látjuk a vendeknél és az észteknél, náluk is csupán a típus maradt meg változatlanul, míg a köréje fonódó számos mondatöredék különböző rokonnemű termékből való. Ha az egy-egy hős köré csoportosuló mondákat szemügyre vesszük, mindig azt látjuk, hogy a népképzelet *kaleidoszkopszerűleg* helyezi egymás mellé a kisebb monda-

¹ Munkácsi: Vogul népk. gy. I. 1. füz. 6. l.

töredékeket, egy-egy esemény, kaland elbeszélését¹ — az egyetlen, a mi változatlan: a hős típusa, ez az a fatörzs, melynek levelei és virágai minden tavasszal megújulnak. S valamint almafán nem hajt körtefalevél, azonmód egy óriás hős alakjához nem fűz a nép oly mondákat, melyek annak szertelenségéhez nem illenek. Mert a mondában a fő mindig a hős jelleme, míg a mesében a cselekmény. Ezért van ebben több realitás, amabban pedig több a képzelet játéka. Ezt az igazságot szem előtt tartva, Ilosvai művéből is kihámozhatjuk a monda vázát s elkülöníthetjük az énekmondóktól hozzáfűzött részletektől.

Így vizsgálva e mondát, megállapíthatjuk, hogy Toldi ősalakjának fővonásai a következők: Óriási testi nagyság és erő, primitív fegyverek, kezdetleges harczok: huzakodások, nyersség, némi korlátoltság, komikum (az ifjak gúnyja), hajlama a közönséges munkák iránt, jószívűség, a testiségnek való hódolás (mértékteleen ivás, indulatosság); a mi a szerelmet illeti, keveset tudunk róla.

Ilosvai elbeszélésén a sok idegen eredetű betoldás mellett is átesillannak az ősi Toldi néphit törmelékei. Kemény Zsigmond szerint Toldi határozott egyéniség, a mi vizsgálódásunk szerint is az; de míg Kemény e határozott egyéniséget Ilosvainál találja meg, mi a népnél. A mítoszi irány híveinek annyiban igazuk van, hogy Toldi óriás volt, de nem fogadhatjuk el azt az állításukat, hogy Toldi olyanforma hős, félisten, minő Heraklesz-Hercules. A mi hősünk az óriásoknak ahhoz a fajához tartozik, kik bárdolatlanságukkal a nép régi mivoltának mintegy visszatükrözései. S épp e jellegük vall ősi eredetükre. E rokonságuk a közönséges emberekhez magyarázza meg azt a tényt, hogy mondáikból a csodásságnak majdnem teljesen hiányzik; s a mi ilyenmő elem van bennük, az a naiv emberek világnézete előtt nem haladja túl a mindennapi élet ritkább jelenségeinek határait.

*

Eddigi nyomozásunkban megállapítottuk Toldi alakját, kimutattuk, hogy Ilosvai, az irodalmi és a népi hagyományok minő mondai fajképnek rajzolják őt. Ipolyi helyes nyomon indult, midőn Toldit az óriások családjába sorozta.

T. M.-ban az óriások általánosan ismert típusának minden lényeges vonását megtaláljuk, még Ilosvainál is, bár ő már másod-, harmadkézből dolgozott, mint ezt ő maga két helyen is világosan kifejezi.

Az óriások a néphit szerint nem egyebek, mint *őse emberek*, ezeknek minden jó és rossz tulajdonságával. A néphit mély belátással bír, a legtöbb tudományos igazság magvát megtaláljuk a népnek évezredekben gyökerező nézeteiben. Az ősember természetszerűleg közel állt a gyermekes, naiv népfához, ki testi hajlamain még nem tudott uralkodni, s ez a féktelenség a forrása erényeinek és bűneinek. A germán népek óriásai nyerssek, falánkságukban: pusztítók, emberevők — de vannak jóindulatúak is; rendszerint ostobák, a kiket az ember könnyen becsaphat.² Ilyenek a lappok, vogulok, finnek, észtek óriásai is. Az ide vonatkozó magyar

¹ „Ritkán olvadnak össze teljes énekek — mondja *Kallas Oszkár* az észtek népköltészetéről — többnyire motívumok keverednek kaleidoszkópszerűleg. (Die Wiederholungslieder der estnischen Volks poesie. Helsingfors, 1901. — 47. l.)

² V. ö. *E. H. Meyer*: Mythologie der Germanen. 1903; *Dr. O. Lauffer*: Niederdeutsche Volkskunde, 1917; *Fr. Ranke*: Die deutschen Volkssagen, 1910.

néphiti adalékokat Kozma F. nyomán újatban *Kandra Kabos*¹ állította össze. A magyar, különösen a székely néphitben az óriások nagyehetők, nagyihatók. Az óriásoknak, mint fentebb említők, gyakran beszélő táltoslovak van, ezen teszik meg hosszabb útjaikat, különösen, ha királyuk *gyűlésbe* hívja őket. Jó tulajdonságaik közé tartozik *jószívűségük* övéik és az emberek iránt, a kiken tettel, tanácsal, a maguk módjaként szívesen segítenek. S ez természetes is; hisz a *mostani* embereket gyöngébb testvéreiknek tekintik.

Az óriások közül kiválnak azok, a kiket *nemzeti óriásoknak* nevezhetünk, mivel egy-egy nép körében élnek, mint az illető nép testileg hatalmasb őseinek maradékai. Ezek mintegy kései árva maradványai a hajdan nagyobb számú óriásoknak, az ősember kipusztult fajának utolsó mohikánjai. Nekik már nincsenek társaik, hanem az apró mai emberek között mint csodálattal környezett őslények élnek — többnyire családtalanul, mert természetes, hogy a mostani nők közül nem akad hozzájuk illő házastárs. Mindazonáltal találkozunk feleséges nemzeti óriásokkal is, kiknek azonban már gyermekükben rendesen magvuk szakad az említett oknál fogva. Testük ormóttan nagysága s az ezzel járó nehézség, esetlenség komikus hatással vannak a közönséges emberekre. Kivált a még apróbb emberkéek, az ifjak, a gyermekek nem állhatják meg, hogy jót ne nevéssenek éktelen, durva arcukon, mely olyan, mintha fából lenne kifaragva.² A komikumot még fokozzák az ily óriásnak kezdetleges fegyverei: szálfák és kődarabok, az emberiség e legelső harci készségei, melyeket már az emberszabású majmoknál is megtalálunk. Ha egyéb fegyvereket is tulajdonít nekik a monda — különösen kardot — könnyen észrevehető, hogy e fegyver későbbi járulék, mert az óriások nem igen élnek velük.

Hogy Toldi Miklós ilyen nemzeti óriás volt, bizonyítja az, hogy alakját és nevét az országnak majd minden részében ismeri és ismerte a magyar nép. Ilosvai tákolt, tudálekos versezetének nem tulajdoníthatunk oly nagy hatást, hogy ennek következtében századokon át országszerte emlegetné a nép Toldi Miklóst. Megvolt a Toldi-monda már Ilosvai előtt is. Nemzeti, vagy jobban mondva népi jelentőségéről leginkább a lováról szóló közmondás általános elterjedtsége tanuskodik.

Hogy ezt a mondai hőst miért nevezték el Toldi Miklósnak, erre csak részben felelhetünk meg. Azt, hogy *Miklósnak* miért keresztelték el, Szilády onnan magyarázza, hogy a magyar nép szereti mesés hőseit e névvel illetni. Ilyenek: Királyfia Kis Miklós, Királyfi Miklós, Szép Miklós; a szegény ember 12 fia közül a legkisebb szintén Miklós. — Népmeséink e kedvelt hősneveire még visszatérünk. Most arra próbálunk felelni: miért szokták mesei hősöknek, kivált óriás természetűek és erejűeknek e nevet osztogatni?

Szent Miklós, myrai püspök, ki a IV. században élt, a legnépszerűbb szentje a nyugati és keleti egyháznak; egyetlen szent, kinek tisztelete még a protestáns országokban is fennmaradt. Élete történetében, legendáiban számos pogánykori reminiszecencia található, melyek arra utalnak, hogy a pogányság több hitregéje is hozzákapcsolódott személyéhez. Nagy tiszteletére mutat a mai napig élő szokás,

¹ Magy. Myth. 167—172. l.

² Pl. Veckenstedt följegyzése szerint (XVI.) a Kockrov melletti régi óriásoknak háromszögletű arcuk volt.

hogy névünnepe, december 6-dikán a gyermekeket, mint karácsonykor, megszokták ajándékozni s ez tán még régibb keletű a karácsonyi osztogatásnál. *Ganander* finn Mythológiájának bevezetésében (1789) fejtegeti, hogy Väinämöinen és Ilmarinen épp úgy kapták isteni rangjukat, mint Szent Miklós az oroszoknál. *Katona Lajos* írja,¹ hogy: „Az orosz hittérítők annyira mennek iránta tanúsított vonzalmukban, hogy az orthodox vallásnak amúgy nagyjában megnyert hiveiket, kivált Közép-Ázsia nomádjait, eleinte csak a Szveti Nikoláj kegyeket osztó és minden csodára képes alakjával barátkoztatják meg“. Olaszországban hasonlóképen határtalan tiszteletnek örvend.

Szt. Miklós számos hivatásnak lett a patrónusa, többi között a vitézeknek is, különösen a nép kedvelt hőseinek. Erre a szerepre már neve kijelölte, mint-hogy *Nikolaos* annyit tesz mint „nép győzője“. Hogy alakjába a népi csodahős ősi típusa beleolvadhatott, mutatja az a legenda, mely szerint már bölcsességében csodákat művelt; születése napján felállott bölcsességében s két kezét összetéve, köszönetet mondott Teremtőjének.² E vonás emlékeztet a *Panzertől* fejtegetett Bärensohn-típusra³ s a fentebb említett csodálatos gyorsan növekvő vogul hősré. Hőshöz való hasonlóságát nevelte az, hogy sok helyütt fehér lovon ábrázolták, a mint egyik kéményről a másikra ugrat, tehát levegőben jár, mint a táltoslovon száguldó néphősök. A gyermekek — kik czipőiket az ablakra rakják Mikulás-ajándék végett, abrakot szoktak e paripa számára beletenni.⁴ Hős-voltát e hollandus mondás világosan kifejezi: „Sinte Niklaas, den nobelen baas“: Szent Miklós, a nemes hős.

Ez imádással határos tisztelet, végtelen népszerűség okozta, hogy a Miklós név oly kedvelt lett a népmesék világában: az orosz, a cseh, a lengyel, a magyar népnél egyaránt. E körülményből magyarázhatjuk, hogy Toldinkat a nép Miklós-nak keresztelte, sőt ellenfele: a cseh hős szintén *Mikola* lett. A Miklós névnek cseh alakjai: Mikula, Mikulás, lengyel: Mikola, Mikolás. Mindkét néppel elég sűrű érintkezésben állt népünk a középkorban s bármelyiktől átvehette e szlávos nevet. A maig használatos Mikulás-alak cseh eredetre vall.

Más kérdés, hogy miért lett óriás hősünk neve Toldi? — Szilády Áron a Toldi nevet újgur és különböző tatár törzsek meséiben, mondáiban kereste. Föl- említi az újgur Kudatku Bilik *Ajtoldi* (teli hold), továbbá a délszibériai tatár énekekben előforduló *Ajtoloszi* és a koibál *Aidolel* (jelentésük ugyanaz) nevű hősöket. A főbaj ez etimológiában az, hogy e nevekben a lényeges rész az *aj*, a mi holdat jelent, míg a Toldi-névhez hasonló utórész ennek a jelzője.

Nem akarunk merész föltevést kockáztatni, de azt megjegyezzük, hogy valami mélyebb okának kell lennie annak, hogy ez óriás-hősünket Toldinak nevezte el a nép, a mint ezt *Győri Ggula* sejtí,⁵ a ki szerint a monda Toldija egészen más alak, mint a hasonló nevű nemes úr és csupán a nevek azonos hangzása okozhatta e két személynek egybekeveredését. Igaz, hogy egy-két vonás az újabb gyűjtésű népmondákban azonos a Kinizsihez tapadó törmelékekkel (pl. fák kité-

¹ *Katona*: Irod. tanulmányai, II. 322. l.

² *Dedek*: Szentek élete, II. 430. l.

³ *Panzer*: Studien zur germ. Sagengeschichte, I. 1910.

⁴ *Düringsfeld*: Das festliche Jahr. 1898.

⁵ A Toldi-kérdés. A pápai ref. főiskola értesítője 1895—96.

pése), de bizonyos, hogy nem a kétségtelenül történeti eredetű Kinizsi-mondából mentek át Toldira, hanem megfordítva. A Toldi-név nálunk olyféle hőroszi elnevezés lehetett, mint az észtfinn *Kaleva-Kalev*, mely szintén óriás hőst jelent s hasonló-kép oly általános elterjedtségű az észtfinn nyelvterületen, mint a magyarban Toldi. E név rejtelmének megvilágítása még a jövő feladata.

Ha végigtekintünk az európai indogermán és a velünk rokon finnugor népek ősköltészeti hagyományain, csupán egyet találunk, melynek oly általánosan ismert óriás hőse van, mint nekünk Toldi — s e nép az észtf. A *finn népköltészetben* több határozottan kidomborodó, egyénileg egymástól elütő kalevalai hősjellem van, mint ezt Kaarle *Krohn* meggyőzően kimutatta.¹ Az észtekenél azonban csupán egy ily alak emelkedik a köznapi tömeg fölé: Kalevipoeg, Kalev fia. Atyja, testvérei és rokonai üres neveknél alig egyebek. Atyja oly elmosódó alak, hogy hősünket gyakran csak Kalevnek nevezik. E tényt bizonyítani szinte fölösleges; egyszerűen hivatkozunk magára az époszra, Kalevipoegra s az észtf. népköltési gyűjteményekre.

Kalev fia épp úgy, mint Toldi, fizikailag hatalmas egyéniség. „A Kalevala hősei inkább varázslat, mint erő által működnek — írja *Schott Herrmann*,² a jeles német esztétikus —, Kalevfi azonban mindent ellenállhatatlan öklével viv ki. Majdnem mindig gyermekileg nyílt, sokszor megfontolatlan; leggyakrabban átmenet az ügyetlen óriás és a regei hős között.”

Toldi azon biztos vonásai, melyeket az irodalmi följegyzésekből, a népmondákból és részben lírosvaiból kiszedhetünk, mind megvannak az észtf. nemzeti óriásában. Mielőtt azonban ennek kimutatására áttérnénk, meg kell emlékeznünk Kalev fiának egyik változatáról, úgyszólván *alleregojáról*.

Az észtf. nép földrajzilag és etnográfiailag két részre oszlik: szárazföldre és szigetségre. Az Est- és Livlandban lakó szárazföldi észtf. teszik túlnyomó részét (kb. 1.000.000 lélek), míg a szigetekben az észtf. népnek csak mintegy tizedrésze, kb. 100.000 ember él. A szigetek között legnagyobbak Ösel és Dagö (Saaremaa és Hiiumaa). Az ősidők óta itt lakó észtf. töredékek elzárt helyzetükben évszázadok óta külön világot élnek: szokásaik, hagyományaik, emlékeik sokban különböznek az anyanépétől, de valójukban megegyeznek amazokkal, mivel zárkózottságukban — épp úgy mint a pleszkai észtf., az ú. n. szetuk — sok régi hagyományt őriztek meg az idegen befolyástól, így a Kalev-hagyomány is náluk még egyszerűbb, kezdetlegesebb formában él az ú. n. Töll-mondákban.³

¹ L. K. *Krohn*: Kalevalan runojen historia: II., III., IV. azaz: Väinämöinen, Ilmarinen, Lemminkäinen jellemzése.

² Die estnischen Sagen von Kalewi-poeg, von *H. Schott*. Abhandl. der königl. Akademie der Wissenschaften zu Berlin, 1862.

³ A Töll-mondára nézve forrásaink ezek: *Peeter Süda*; Suur Töll, Saaremaa vägimees. Eestlaste ennemuistne jutt. Kuressaares, 1883 (Nagy Töll, Ösel hőse. Észtf. ősrége. Arensburg.) — *M. I. Eisen*: Eesti muistsed jumalad ja vägimehed; Tartus, 1913. (Észtf. ország régi istenei és hősei. Dorpát.) — *M. Kampmann*: Eesti kirjanduse loo peajooned, I. Tallinnas. 1912. (Az észtf. irodalom történetének fővonásai. Revál.)

Hogy ki, mi volt ez a Toll, arról most nem beszélünk bővebben; alább párhuzamunk közben többször hivatkozni fogunk rá. Itt csak néhány fő jellemvonását emeljük ki.

A csodás gazdagságú észt népköltészetnek ez ősi mondaköre Ösel-szigetén virágzott és részben virágzik ma is, mint erről 1911 nyarán tett utazásom alkalmával személyesen meggyőződtem. E mondakör hőse *Toll*,¹ kit általában Nagy Tollnak neveznek megkülönböztetésül fiától, kit Ifjú Toll (Noor T.) néven emlegetnek. Nagy T. az az öseli észteknek, a mi Kalevipoeg a szárazföldieknek: nemzeti óriás. A róla szóló mondák a történeti kor kezdetéig nyúlnak vissza. Régente egész Ösel és Dagö-szigetén el voltak terjedve, de már csak szórva-nyosan élnek a nép ajkán. Pusztulásukat a pietizmus költészetirtó hatásának tulajdoníthatjuk, mely vallási mozgalom itt a XVIII. sz. derekán vert gyökeret. Süda Péter és társai húszévi gyűjtőmunkássággal már csupán N. T. férfi- és aggkorára vonatkozó mondákat tudták megmenteni, de gyermek- és ifjúkoráról semmit sem jegyezhettek föl.

Ez a Toll nagy és erős ember volt, az öseliek királya. Hogy mekkora volt, azt a tőle használt tárgyak mutatják. Magas fákat tépett föl; botja 5 öl hosszú szálfá; a tengeren könnyűszerrel átlábolt. De bármily óriási volt testileg, nem volt valami nagyeszű, sem erőszakos természetű, hanem nagyon jószívű ember, ki népének bármikor szívesen segítségére sietett. Ha ellenség nem háborgatta hazáját, hasonlóképp óriás feleségével békében éldegélt udvarházában, mely Püha egyházközségben állt s ma is Tollék házának nevezik. Egy testvére volt, *Leiger* (azaz: óriás, nagy ember), a ki Dagö-szigetén királykodott; ezzel eleinte jó viszonyban élt, de később — mivel Leiger irigykedett rá — sokat gyűlölködtek egymással. Tollnak két nagyobb harcza volt népe érdekében: egyszer az ördöggel, máskor a betolakodó ellenséggel. Öregségét — miután felesége meghalt — zordon mogorvaságban töltötte. Harczai után nagyokat aludt, néha évtizedekig, — fekvőhelye rendszeren domb volt, egyet ezek körül a nép ma is *Tolde-mägin*ek, Toll dombjának nevez. Gyakran megjelent a gyűléseken, melyeket népe vénei tartottak. Az éretlen suhanczok többször megcsúfolták: fölébresztették álmából, hogy lássák: mekkora, s jót nevettek ormóttan nagyságán. Harmadszorra ezért annyira megharagudott, hogy megfogadta, hogy többé nem segít népén; ezért jutott népe idegen uralom alá. Dühében sziklákat szokott dobálni, melyeket ma is mutogatnak szerteszéjjel. — Több dombról mondják, hogy Nagy Toll sírja volna; így pl. Karmel falu mellett is mutogatják sírját, mely 2 öl hosszú és 1 öl széles; benne, állítólag, óriási csontokat találtak.²

E vázlatból is kitetszik, hogy azon lényeges jellemvonások, melyeket Toldi ősalakjában látunk, itt is megvannak. Még több azonban a találkozás, ha a szárazföldi észtek nemzeti óriását, Kalevet avagy Kalevfit szemléljük, a kivel Toll a név elütő volta mellett is azonos. A Kalev név eredetét számosan vizsgálták a vele egyazon finn Kaleva szóval kapcsolatban, de máig sem fejtették meg elfo-

¹ Az ö hang o és ő közti tompa hangzó, melynek a finnben s némely észt dialektusban többnyire o felel meg. Hogy e szóban eredetileg o-nak hangzott, mutatja, hogy több helyütt a nép Tollnak mondja. Ezért könnyebb szedés végett ezután mi is így írjuk.

² *Wiedemann*: Aus dem äuss. und inneren Leben der Ehsten — 442. l.

gadhatólag. A finn irodalomban jelenleg a kovács jelentésű lett litván *kūlvīs* szóból magyarázzák, de e magyarázatban a finnek sem nyugszanak meg.¹ A Kalev szó meggyőződésünk szerint csupán jelzője volt e nemzeti óriásnak, mely azután a többi hősre is átvitetett. Sokkal valószínűbb, hogy a Toll név jelentette az észteknek óriás hősét, mivel e szó megfelelőit több finnugor nyelvben megtaláljuk szinonim jelentéssel. Magában az észten ugyane szónak átviteles alkalmazásai: Metsa-Toll: haramia, erdei *rém* (metsa: erdő), Vana Toll: farkas (vana: vén); Toll és *Tollu* alakban: fajankó, buta. — A finnben *Tollo* és *Töllö*: fajankó, eseten teremtés. Osztjában *tul*: esztelen, zürjénben talala: esztelen, ostoba.

Általános jelenség, hogy az óriásokat ostobáknak, eszteleneknek tartja a néphit s így ilyféle jelentésű szóval való elnevezésük megfelel a népi gondolkodás törvényeinek. „Mint Kalevipoeg, Toll is inkább nagy erejével valósítja meg szándékait” — mondja Kampmann.²

Kalev fiának születése, növekvése³ élénken emlékeztet az említett vogul hősré. E Bürensohn-féle vonások természetesen keletkeztek az óriásokhoz fűződő képzetekből. Toldiról csak a lapos „erős, vastag gyermek” mondás maradt fenn. Kalevfi óriás volta kétségtelen: mint Toll, azonképp ő is felnőtt embereket egyszerűen zsebredug. Evése, ivása, alvása óriáshoz illő. Egy-egy tavat könnyen kihörpönt, sőt néha a szesz élvezetében sem ismer határt (Kp. VI. é.). Ha alszik, lélegzetéből vihar támad (VI.).

Miként Toll és Toldi, Kalevfi szintén szereti a mezsei munkát. A nép ma is regéli róla, hogy szénakaszáltában bokrokat, fákat döntött rendre a füvel együtt, sőt a dombokat is elegyengette.⁴ Kalev fia óriás ekével, óriás lóval szánt.

Sikká szánt föl halmos berket,
Tágas térré kiegyenget,
Hegyet simít hintahelynek
Hanczurozó gyermekeknek (VIII. 785.).

A Toldinak tulajdonított eke a Bécsi kapuban szintén ilyféle mondára utal, habár a rajta látható sérülés folytán a nép az erőpróbával kötötte egybe.

Fegyverül, mint Toll s a népmondában Toldi, nagy fákat tép föl s ezekkel veri le az ellenséget. Híres kardját megszerezvén (VI. é.) nem használja, mert egy varázsló elorozván egy folyóba dobja. Toldi szintén öklelőfával, nagy bottal félemlíti meg az ellent, kardjáról semmi szó. Kalevfi, Toll és Toldi egyképen kövekkel hadakoznak; Toldi kőgalacsinokkal parittyáz, Kalevfi szintén s kőhajítással verseng két bátyjával és mindig ő veti legmesszebbre az óriás sziklákat (VIII. é.). Harczai, melyeket az ördöggel és a benyomuló ellenséggel viv, nem egyebek közönséges birkózásoknál, huzakodásoknál. Szellemi képességei alacsonyak, csupán szíve jó.

¹ V. ö. *Setälä*: Kulleroo-Hamlet. Finnisch-ugr. Forsch. X.

² I. m. 97. l.

³ L. Ethnographia, XXII. *Bán A.*: A Kalevipoeg.

⁴ *Eisen*: Mis teadis rahvas 19. aastaja lõpupoolel Kalevipojast? 1911. (Mit tudott a nép a XIX. sz. végefelé Kalevipoegról?) Ugyan-e mondát megtaláljuk Finnországban is, mely szerint Kaleva fia fákat döntött rendre óriás kaszájával. (K. Krohn: Kalevalan runojon hist. V—VI.)

Kalevfinak, mint Toldinak, táltos óriás lova van, melynek csodás erejét, nagyságát magasztalva emlegeti a monda. (XVII. é.).

Mint a vogul énekben, Kalevfi lova szintén tüzet fű. Számos helyi monda foglalkozik ma is e lóval.

Joepere Aru falu határában nyúlik egy dombhát, melyen Kalevipoeg lovának nyomait mutatják. Vatk udvarház földjein egy koresma közelében meredek szikladomb és mély gödrök láthatók, melyeknek egyike olyan, mintha ló feküdt volna ott. Itt mult ki Kalevfi lova, midőn a farkasok széttépték. Nem messze e mélyedéstől van egy vizgyülemelőhely (veelomp: vizláp), melyet Kalevfi lova-vére-mocsárnak neveznek s ebben vörös víz szokott lenni.¹ — Egy más monda szerint Arnikusoo nevű lápon egykor egy óriás lópatkót találtak, mely K. lovának lábáról esett le.²

A mint Tollt visszavárja népe, azonkép Kalev fiát is (Kp. XX. é.). E Kiffhäuseri, jobban mondva Csaba-féle vonás, mely egy észti írónak alkalmat adott arra, hogy Tollt a svájci Tellel vesse össze,³ nem germán eredetű. Nagy Toll felébresztéséhez teljesen hasonló mondát találunk a cseremiszeknél a *Csumbulat* nevű szikláról, mely a legnevezetesebb ilyenemű emlék az összes finnugor népek hegykultuszában.⁴

Toldi Miklós bujdosása megfelel az ilyenemű hősök nagy útjainak. Toll árkonbokon, szárazon és vizen vándorol, Kalev fia hasonlókép; óriás lábuk nyomait maiglan mutogatják. Toldi eszmájából egész homokbalmot önt ki, több hasonló monda él Tollról és Kalevfiről. A hosszú, halálszerű alvásnak szintén van némi halovány nyoma Ilosvainál Toldi hosszabb kimaradásaiban, melyekből csak harczi veszedelem idején tér vissza népe megmentésére. Mint Toll, azonkép Toldi is gyűlésbe megy, mely a kezdetleges társadalomnak egyetlen közös ténykedése. Toldi életének estéje zordon hangulatával szintén a Kalevfi—Toll hagyományok árnyékát veti felénk.

Pár szót kell még mondanunk arról a körülményről, hogy mind Toll, mind Kalev fia uralkodó, vagyis király. Úgy hiszem, fölösleges volna bizonyítgatni, hogy a király szót nem kell mai értelmében venni. Afféle parasztkirályok ezek, kik a régi vogul-osztják fejedelmekhez hasonlítanak. Királyi voltak csupán abban áll, hogy erejükkel kimagaslanak társaik közül s ezért harciban némi vezérszerep jut nekik, de békében épp úgy szántanak, vetnek, mint a többiek. *Eisen* egy értekezésében szépen egybeállítja azon népköltészeti és krónikaszerű adatokat, melyek a hajdani ú. n. észti királyokról szólnak s ezek szintén azt bizonyítják, hogy a király a néphagyományban kb. annyi, mint a hős.⁵ Ilyféle paraszthősök lehettek

¹ J. Jung: Muinasajateadus Eestlaste maalt, III. 156. l. — 1910. (Régiségtudomány az észtek földjéről.)

² F. J. Wiedemann: Aus dem inneren u. äusseren Leben der Ehsten. 1876. — 422. lap.

³ Ed. Pabst: Der Tell bei den Ehsten, Finnen und Lappen, Inland, 1856. Tell egészen más típus, mint Toll. A név hasonlósága csak külsőleges, mivel Toll neve eredeti szó az észten.

⁴ L. Krohn—Bán: A finnugor népek pogány istentisztelete, 1908. — 284. l.

⁵ M. J. Eisen: Esivanemate ennemuistned Kuningad. Eestli kirjaudus, 1914. (Őseink régi királyai.)

a vend királyok is, kiknek létezése történeti tény; még a XVIII. században is voltak titokban ily királyok, kiket a nép nagy tiszteletben tartott.¹ Ezeknek mondai emléke az óriás vend király (szerszki kraly), kiről tárgyalásunk folyamán többször megemlékeztünk. Mint nálunk Dózsa Györgyöt parasztkirályllyá tették, épp így történt ez az észteknek XIV. századbeli fölkelésében, mikor csupán Öselben négy parasztkirályt választottak. A lausitzi vendek 1548-iki fölkelését szintén ily „király“ vezette.

*

Tárgyalásunk végére értünk. Célunk volt megállapítani: mit vehetünk pozitív igazságnak a Toldi-mondában, épp ezért nem nyomoztuk Ilosvai Toldijának eredetét. Meggyőződésünk, hogy a Toldi-névhez fűződött mondák egybekapcsolódása hosszú fejlődés eredménye. Ezt a fejlődést azonban maig sem sikerült teljes világításba helyezni. *Birkás Géza* igen helyes útra lépett, midőn tárgyalásában élesen elkülöníti Toldi alakját a hozzákapcsolt kalandoktól. Bizonyos az, hogy a mondák tárgyalásában nem szabad merev dogmatizmust követni; a monda természeté más, mint a meséé. A mesében fődolog a cselekmény ősfomájának, míg a mondában a főhős típusának megállapítása.

Természetes, hogy az ősi mondákkal gyakran keverődnek történeti elemek s ez csábítja a kutatót arra, hogy egy-egy általánosan ismert népmondai hőst valóban élt személyekkel azonosítson. Ezt látjuk a mi Toldinknál. Az öseliek nemzeti óriásánál szakasztott ugyanez az eset forog fenn; *Körber M.*, Anseküla, öseli község tanítója egy értekezésében² azt bizonyította, hogy Nagy Toll valósággal élő öseli hős volt s minden költői járulék mellett is történeti alapon áll e monda. Volt ugyanis szerinte Öselben egy Tolli nevű hős, kinek életrajzát és tetteit a népköltés emberfeletti mértékre nagyította. Ez a Tolli kétszer üzte el az ellenséget a szigetről. *Körber* úgy sejt, hogy ez az ellenség Valdemár dán király serege volt, mely 1206-ban és 1222-ben kötött ki a sziget partjain, de mindkét ízben elűzetett Tolli vezérlete alatt, a pár évtizeddel később (1241) érkező szervezetesebb német lovagrendnek azonban Tolli sem birt ellenállni. Könnyű belátni, hogy a történeti irány épp oly ingatag alapon áll az észteknél, mint nálunk. Az igazság az, hogy a tárgyalt mondanokörök az óriásokról szóló hagyományok talajából sarjadtak ki. — A mi Toldi-mondánkban tehát három réteget lehet megkülönböztetni. Az első az óriások körébe tartozó hősről szól; Toldi ősalakja valószínűleg épp úgy királyi méltóságnak örvendett, mint Kalevfi és Toll, a mit sejtetnek a Királyfia Kis Miklós, Királyfi Miklós népmesei elnevezések. A második réteg az Ilosvai előtti népköltési lerakodmány, mely a Panzertől megállapított Bärensohn-típusban gyökerezik,³ s a harmadik azon kalandok, melyeket Ilosvai és lantosársai kapcsoltak össze a népszerű hagyománnyal. Mi csupán az első réteg nyomozásával foglalkoztunk abban a hitben, hogy az alap kiderítésével a többi elem eredetét is könnyebb lesz megállapítani.

¹ *Haupt*, I. 15. és 22. l.

² *Der öselsche Nationalheld. Ösel einst u. jetzt*, II. V. ö. Kampmann, I. 96.

³ Az észtfinn Kalev-mondák fejlődése meglepőleg egyezik az itt vázolt folyamattal. Az alaprétég ott is az óriás-hagyomány, a második réteg a Bärensohn-mesetípus s a harmadik a különböző mondákból eredt tapadás.

Szenteljünk végezetül pár sort azon nagy költőnk emlékezetének, kinek lángelméje ez ősi alapból sarjadt mondánkat újabb fejlődés magaslátára emelte. *Arany János* Toldi-Trilógiája ahhoz a mondai világfához hasonlítható, mely gyökereit a föld mély rétegeibe eresztí s koronájával a felhők szélét verdesi. Arany finom intuícióval megérezte, hogy Toldi alakja a letűnt ősmagyar utolsó képviselője, a testi erővel érvényesülő óriás nemzedék sírbahanyatló fajképe. Ilosvai egyszerű, faragatlan nyelvű műve reá nézve nem volt egyéb, mint az a nehezék, mely lelkét levonta a múlt mélységeibe, hogy onnan oly kincseket hozzon föl, melyek a Toldi-hagyományok súlyos köveiből épült monumentumnak örök díszeit alkotják.

Bán Aladár.

KI VOLT JANKÓ SZIBINYÁNI?

Arany János „Szibinyáni Jánk“-jának forrásait eddig két kutatónk kereste. *Zlinszky Aladár* „*Arany János balladaforrásai*“ című értekezésében¹ kimutatja, hogy *Arany János* a költemény lényeges eseményét, a farkaskalandot, *Teleki József*nek nagy monografiájában² találta; *Telekinek* forrása pedig *Chalcocondylas* „*Historiarum libri*“-je, melynek „*De rebus Turcicis*“ című részében³ azt találjuk, hogy Hunyadi János, „*genere natus non admodum obscuro*“, Hunyadon született; innen a szerbek fejedelméhez került, a hol mint zsoldos kitűnt vitézségével és szorgalmával; vitézségét illusztrálja ifjúkori farkaskalandjával; ezt azokkal a fővonásokkal mutatja be, a melyekkel *Arany* balladájából ismerjük: a szerb fejedelem az ifjúnak nagy jövőt jósol és adományokkal halmozza el; később visszatér Hunyadi János Magyarországra. A költő nem *Chalcocondylas*ra, hanem csak *Teleki* kivonatára támaszkodik: saját leleménye csupán az, hogy a hős visszatérését hazájába még ifjúkorába helyezi és Zsigmond király ráczországi látogatásához fűzi.

A másik kutató, *Tolnai Vilmos*, „*Arany János Szibinyáni Jánk*“-jának forrásaihoz“ ezímen bocsátotta közre értekezését.⁴ Sok oly elemet talál a balladában, a melyeknek említésére sem *Teleki József* monografiája, sem pedig *Chalcocondylas* nem nyújthatott a költőnek alkalmat; ismervé pedig *Arany János*nak eljárását, óvatosságát történeti színezetű adatok felkarolásában, kényességét a mondai hitel dolgában, keresnünk kell a forrásokat, melyekre támaszkodva hősét „Szibinyáni Jánk“-nak nevezi; István szerb fejedelemről azt mondhatja, hogy Lázár fia, Hunyadi Jánosról pedig azt, hogy a szerb népköltészet egyik legkedveltebb hőse s hogy „guszlica“ hangjai mellett még ma is énekelnek róla. Ezeket az elemeket megtalálhatta a költő — *Tolnai* kimutatása szerint — *Toldy Ferencz*nek a „*Felsőmagyarországi Minervá*“-ban⁵ közölt s *Wesely Jenő* fordításaihoz⁶

¹ Irodalomtört. Közlemények X. 27. (1900.)

² „A Hunyadiak kora“ I. 59.

³ LV.

⁴ Irodalomtörténet. V. 288. l. 1916.

⁵ 1827. évf. 1153. l.

⁶ „Serbische Hochzeitslieder, herausgegeben von Wolf Stephansohn Karadgitsch“ Pest, 1826.

tűzött értekezésében, *Székács József* „Szerb népdalok és hősrégék“ czimén kiadott fordításában és ennek előszavában¹ és végül *Venczel Gusztávnak* a „Reguly-Album“-ban (1850) megjelent s „A magyar nemzeti hősmondáról“ szóló értekezésének III. részében („A keresztény magyar lovagkor“). *Tolnai* idézi is azt, a mit *Venczel Karadžić Stefanović Vuk* közvetlen közlése alapján szerb mondául ott nyujt. Ez szerint Hunyadi János István szerb fejedelemnek és egy előkelő magyar kisasszonynak természetes fia, a ki felserdülve, anyjától megtudja születésének titkát s a gyűrűvel, a melyet búcsúzásakor István a magyar kisasszonynak adott, elmegy Szerbiába atyjához s a szerb seregben nyer alkalmaztatást. *Tolnai* szerint is *Arany* költői leleménye csak Zsigmond király ráczországi látogatása, a melylyel a költő azt akarta megmagyarázni, miképen került Hunyadi János vissza Magyarországra. — A kutató megelégedett azzal, hogy rámutatott *Arany János* forrásaira; a szerb mondát — keletkezését, elterjedését, változatait, fennmaradását — már nem vizsgálta. Ennek ismertetésével óhajtanám kiegészíteni *Zlinszky* és *Tolnai* értékes eredményeit.

Venczel Gusztáv a szerb mondáról szólva — úgy látszik — csak szóbeli közlésre támaszkodik (maga is mondja, hogy „*Vuk* közvetlen közleménye után“ jegyzi fel a mondát) s csak emlékezetből, hiányosan nyujtja azt, a mit *Vuktól* hallott. Ezért hű fordításban nyujtom azt, a mit *Vuk* lexiconjában² erre a mondára vonatkozólag közöl. S. v. Високи Стефан (Magas István) azt írja: „Így nevezi a nép Lázár fejedelem fiát, a ki a rigómezei csata (1389) után Szerbiában uralkodott és a Manaszija-monostort építtette. Népünk meséli, hogy Magas István atyjának halála után Moszkvába menekült és néhány év múlva onnan sereggel jött Magyarországon át Szerbiába és a törökkel hadakozott és legyőzte és üldözve őt a tengeren túlra, utána dobta buzogányát a tengerbe s így szólt: „„Akkor térjen vissza a török is, a mikor ez a buzogány kijön a szárazföldre!““ és íme, a buzogány nyomban magától jött ki a hegyre; ekkor egy angyal jelent meg Istvánnak és így szólt: „„Magad is bírod, paripád is bírja, de az Isten nem engedi meg neked.““ — S. v. Сибинянин Јанко (Szebeni János) pedig ezt írja: „Azon kívül, a mit népköltészetünkben Szebeni Jánosról és nőtestvére fiáról, Székelyről, énekelnek, itt csak azt fogom elmondani, a mit róluk mesélnek. Magas István sereggel menve Moszkvából Szerbiába, megpihent Budán és ott a magyar urak látva, mily magas termetű és szép férfiú, sarjadékot kívántak tőle és elbeszélgetve vele, megkérdezték, lenne-e seregében jó csődör, hogy fedezné kanczájukat, hogy nekik is legyen oly szép és jó paripájuk; ő pedig azt felelte nekik: „„van; miért ne lenne?““ Mikor beesteledett, szép leányt küldtek be hozzá hálótársul. Mikor ő mentegetőzött, azt válaszolták neki, hogy ő ezt megígérte nekik; így hát elfogadta a leányt és vele hált és másnap reggel búcsúzásakor átadott egy gyűrűt a leálynak és így szólt: ha fiúgyermeké lenne, nevezze Jankónak, ha pedig leánykája lenne, nevezze Jankának és mikor majd a gyermek felnő, adja neki ezt a gyűrűt. Ezzel távozott és elment Szerbiába és a leálynak kilencz hónap múlva ikrei lettek, egy fia és egy leánya és a meghagyás szerint a fiút Jankónak, a leányt pedig Jankának hívta. Mikor Jankó valamennyire fel-

¹ Pest, 1836.

² Српски рјечник: петумахен немачким и латинским ријечима 1818.

nőtt és más fiúkkal játszani kezdett, ugrásban ő ugrott legtávolabb, birkózásban ő gyűrt le mindenkit, köhajtásban ő hajított legmesszebbre, futásban ő futott legjobban; ezért kezdtek a fiúk irigykedni reá és csúfolkodva azt emlegették, hogy neki nincsen atyja, hogy ő fattyúgyerek. Mikor Jankó ezt megelégtelte, kezdte egyszer faggatni az anyját, hogy mondja meg neki, ki az atyja; ekkor anyja odaadta neki azt a gyűrűt, s mikor a fiú nézte és elolvasta azt, a mi bele volt vésve, felkiáltott: „„teháť fejedelemnek vagyok a fia!“” és nemsokára el is ment Szerbiába és úgy hadakozott a törökkel, mintha csak atyai jussát keresné. Janka pedig férjhez ment és szülte Székelyt, a kit a népköltészet rendszerint nagybátyjának társaságában emleget. Mesélik, hogy a török ezeknek a seregét egyszer úgy megverte, hogy ők ketten sem térhettek egyenest vissza Magyarországra, hanem valamerre Szerbián és Herezegovinán át csupán húsz emberükkel elmenekültek Raguzába, hogy a raguzaiak kikérték őket és azt mondogatták, hogy ennél a két-tőnél szebb férfiú még sohasem járt náluk“.

Arról, a mit a szerb néphagyomány Lazarević Istvánhoz fűz, t. i. a) hogy Moszkvában nevelkedett, b) hogy atyja Hunyadi Jánosnak és nagyatyja Székely Jánosnak (Banović Sekula) s c) egy alkalommal legyőzte a törököt, a történet mitsem tud; de a valóságban megtaláljuk az alapját annak, hogy miért lett a néphagyomány kedvelt hősévé: a Rigómezőn 1389-ben elesett Lázár fejedelemnek fia és utóda; 1389—1427-ig uralkodott Szerbián mint török hűbéren; neje görög volt, Paleologos nemzetségéből; 1402-ben a görög császártól kapta a „despota“ czímet, melyet utóda, Branković György is viselt; böles uralkodása alatt Szerbia némileg összeszedhette magát, úgy hogy főlzabadulását is remélhette; szép, magas termete miatt a nép „Visoki“-nak, azaz „Magas“-nak nevezte. A róla szóló szerb néphagyománynak az az eleme, hogy Moszkvában nevelkedett, valószínűleg csak a XVII. vagy XVIII. század folyamán alakult ki, a mikor a török iga alatt selylő dő délszlávság már nem Magyarországtól várta felszabadítását, hanem a lengyeltől vagy oroszától s a szerb papok, tanítók, írástudók orosz mesterektől nyerik kiképeztetésüket. A néphagyomány másik két eleme azonban régiebb lehet s keletkezésének alapja bizonyára az, hogy Hunyadi János is elkeseredett küzdelmet vívott a török ellen és ő is a Rigómezőn vesztett csatát: a két rigómezei csatát a néphagyomány oly módon hozta egymással kapcsolatba, mintha Hunyadi János bosszút akart volna állani Lázárért és felszabadítani az országot a török járom alól; ez adhatott alkalmat arra, hogy Hunyadi Jánost — kinek atyját a szerb hagyomány nem ismeri — vérségi kapcsolatba hozzák Lázárral, ennek unokáját, Istvánnak fiát lássák benne, a ki nagyatyai jussáért küzd és ilyféle küzdelmet atyjai jussáért tulajdonítsanak Istvánnak is.

Vuk — úgy látszik — csak prózai mondákat hallott minderről, éneket még nem. Későbbi gyűjtők azonban már éneket is jegyeztek fel, a melyekben az említett motívumok feldolgozást nyernek. Azt, hogy Moszkvában nevelkedett, említi egy *Milutinović* közlő ének¹ és a *Petranović*-féle gyűjtemény több éneke:² hogy

¹ Пѣванія черногорска и херцеговачка сабрана Чубромъ Чоичковичемъ Черногорцемъ. (Volkslieder der Montenegriner Herzegowianer Serben.) У Лайпцигу 1837. 160. sz. é.

² Богородъ Петрановичъ: Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине. У Биограду. II. 1867. 25., 27., 28. és 29. sz. é.

a legyőzött és futó török után a fentebb idézett szavak kíséretében veti buzogányát, ez magától visszatér és egy angyal kijelenti, hogy a töröknek vissza kell térnie, azt említik a *Petranović*-féle énekek is; hogy Lazarević István Hunyadi Jánosnak atyja, arról éneket jegyzett fel *Vuk* kortársa is már, *Milutinović Simon*, a ki *Vuk* Пјечиник-jének megjelenése után 18 évvel adta ki Montenegróban és Hercegovinában gyűjtött énekeit. Ez *Knežević Rádó* martinicai paptól hallott egyet,¹ mely mellékesen szól Hunyadi János születéséről is: Milica, Lázár özvegye, hazahívja Moszkvából fiát, Istvánt; ez Görögországon át jön haddal és engedélyt kér a görög királytól, hogy serege megpihenhessen és megvacsorázhassék; a király megadja az engedélyt és megvendégeli a hadat, de csak az alatt a feltétel alatt, ha a szép csődörtől szép csikóra számíthat; István megígéri ezt; mikor István vacsora után nyugovóra tér, pap és esküvőkoma karcsú, szép görög leányt vezetnek hozzá, keresztet vetnek reá és három napig vele hagyják; negyedik nap reggel, mikor István búcsúzik és a leány panaszkodik, hogy esetleg születendő gyermekét fattyúnak fogják tekinteni, átad neki István egy handsárt és egy gyűrűt azzal a meghagyással, hogy ha fia lenne, adja neki a handsárt, ha pedig leánya születnék, adja neki a gyűrűt. Ettől a görög nőtől született János vajda és ikertestvére: Janka, a ki szülte Bánfi Székelyt.

E szerint az ének szerint tehát Hunyadi János anyja és Székely nagyanyja görög nő. Kétkedhetünk abban, hogy ez néphagyomány: hiszen nem lehetetlen, sőt valószínű, hogy görög nő emlegetése és a viszony némi törvényesítése magának *Knežević Rádó*-nak alakítása, ill. toldása, a ki pap létére tudhatott arról, hogy Lazarević István neje görög volt.

Nem ismerte *Vuk* azt az aránylag régi vitézi éneket sem, a mely a XVII. század folyamán és a XVIII. század elején Raguzában feljegyzett ú. n. „bugarštica“-k sorában maradt reánk s újabban ismertté a *Bogišić*-féle közlés útján lett.² Nem tartozik a délszláv népköltészet szebb alkotásai közé, az esemény kialakítása dolgában mögötte áll a *Vuk* közölte prózai mondának is, hiányzik benne Jankó gyermek- és ifjúkorának rajza, előadása is elnyújtott; de fontos azért, mert az eddig ismert vitézi énekek közül, a melyek Hunyadi János születéséről szólnak, a legrégebb. Nyugateurópai nyelvre vagy magyarra eddig — tudtommal — még nem fordította le senki; ezért részletes ismertetés helyett hű fordításban nyujtom.

Lazarevics István és a szebeni leány, Szebeni János szülei.

(*Bogišić* 8.)

Szebenvári nemes urak egybegyültek, tanakodnak,

Szebenvári urak;

Egybegyültek bölcs tanácsra Szeben fehér szép várába.

És mikor már együtt vannak, bójón István, Lázár sarja,

Lázár hősi sarja;

„Adjon Isten!” hangzik szava, így üdvözli az urakat,

A belépőt felállással fogadják ott valahányan

Hős fiát Lázárnak:

¹ ld. gyűjt. 160. sz.

² Народне пјесме из старијих највише приморских записа, скупио и на свијет издао В. Богинић. Книга прва. Београд 1878. 8. sz. é.

„Adjon Isten itt minálunk, jó szerencsét, jó Istvánunk!”
 És most kezdte ily szavakat szólni István az uraknak,

Lázár hősi sarja:

„Vaj' mi jó az, a miről most, jó uraim, tanácskoztok?”

Hős Istvánnak ily szavára hangzik nyomban ez a válasz

Szeben tanácsában:

„Jó lesz biz' a', jó Istvánunk, a mit óhajt a tanácsunk:

Mindegyikünk egyre hallja, mindenik csak hajtogatja,

Lázár hősi sarja,

Jó vitézünk, hogy tenéked nincs jegyesed, feleséged;

Íme itt van Szebenvárbán szebenvári szép leánya,

Hős fia Lázárnak!

Öröm nézni szép arczába Szebenvárunk csillagának,

Karesű leánya ölelése néked biz' csak öröm leszén,

Lázár hősi sarja!

Vedd magadhoz, jó Istvánunk, szerelemre édes társul!”

Jó István meg válaszolva nyitja ajkát ilyen szóra.

Lázár hősi sarja:

„Kérdezzétek a leánytól, szép Szebennek csillagától,

Vaj' óhajt-e ő is engem édes társul szerelemben,

Csillaga Szebennek?”

Hányja-veti gond hulláma aggó lelkét a leánynak:

Hát legyen-e édes társa, szerelmese jó Istvánnak.

Szeben szép leánya;

Dicső hősnek ölelése neki is csak öröm lesz-e?

Lázár fia jó vitéz a', úri nemzet ivadéka,

Hős Lázárnak sarja.

Gondját végre elvetette s az uraknak azt üzenve:

„Nosza lészek édes társa, lészek neki hű szerelme,

Lánya szép Szebennek.”

Most a leánynak üzenetet hős Istvánunk ilyet küldet:

„Szép leányka, készíts nekem gazdag úri estebédet,

Szeben szép leánya,

Mert eljőnnék ma estére, hozzád, lelkem, vendégségbe!”

Készül is a szép leányka gazdag úri lakomára,

Szeben szép leánya;

Jó István meg el is méne a leányhoz estebédre;

Hős vendégit illő rendbe asztalához leültette

Szeben szép leánya

És Lázárnak hősi sarját asztalfőre helyeztette.

Sok vitéze mind találta nyugovóul puha ágyat,

Minden vitéz ágyat,

S nyugovó jut hős Istvánnak a leányzó kamrájában,

A leányzó kamrájában nyugovó a szép leánynyal

Lázár hős fiának.

Mikor másnap kora reggel hajnal őrte éj sötétjét,

István nyomban keltegette, hívogatta jó vitézét,

Lázár hősi sarja:

„Rajta, rajta, derék szolga, sietnünk kell most vagy soha,

Hogy mi előbb érjünk oda, mint a szultán, Koszovóra,

Hűséges szolgálaim!”

Mikor István biztatásit átértette a leányka,

Mint a patak, úgyan esordult szép szemének könnyfárja

Szeben szép leányának;

idevágó elbeszélésének számos része feltűnően hasonlít a *Vuk*-féle monda részleteihez: Ruzstem Reks nevű paripáján Semegan városa környékén vadszamarakra vadász; egyet felnyársal, megsüt és jóllakva elalszik; legelésző paripáját meglátja egy arra jövő török rablócsapat; miután közülök három már belepusztult a nehéz munkába, kézrekerítik Rekset. Mikor Ruzstem felébred s nem találja paripáját, elszántan keresésére indul; bemegy a városba is és követeli a sahtól, hogy keríttesse elő a lovat. A sah csitítgassa a bösz Ruzstemet, szívesen beszél vele, mindent megígér és meghívja vacsorára. Vacsora után, a mikor Ruzstem már megelégtelte a sok borozást, nyugovóra térnek. És ime, hajnal felé nyílik Ruzstem hálószobájának ajtaja, egy rabnő kíséretében belép a szép Tehmima, a sah egyetlen gyermeke és elmondja a meglepődött Ruzstemnek, hogy hallotta már hőstetteinek hírét, de azóta nincs is szívének nyugalma: kéri közül egy fejedelmet sem fogadott el, fátyolat férfi előtt még nem emelte fel s egyetlen óhaja csupán az, hogy Ruzstemtől fia szülessék, a ki atyjához méltó legyen. Ha óhaját teljesíti Ruzstem, visszakapja Rekset. — Ruzstemet elbájolja a leány szépsége; annak is örül, hogy visszakérül jó paripája; ezért nyomban megüzeni a sahnak, hogy óhajtja a leányt. A sah megörül az üzenetnek, áldást mond a leányra és átengedi Ruzstemnek. — Mikor a nap már mind magasabbra emelkedik az égen, átad Ruzstem Tehmimának egy nemes onyxot, a melyet a karján viselt, azzal a meghagyással, hogy ha leánya lenne, adja neki hajcsatúl a nemes követ, ha pedig fia születnék, viseltesse ezzel a drágaköves ékszer a karján. Mikor Ruzstem a sahtól búcsúzik, már ott várja Reks. Titkát Ruzstem nem árulja el senkinek. — Kilencz hónap múlva Tehmimának fia születik: Sohrab; csodagyerek: egyhónapos korában olyan fejlett, mint más egyéves korában; mikor hároméves, már ügyesen forgatja a fegyvert; ötéves korában oroszlánszívű: tizedik évében már nincs hős, a ki szembe mer szállani vele. Ekkor egy nap odalép anyja elé és megkérdezi, hogyan van az, hogy ő társai közül annyira kiválik, hogy ki az atya — és halállal fenyegeti anyját, ha titkát el nem árulja. Anyja megmondja neki, hogy Ruzstemnek fia s átadja neki az onyxot, továbbá a három rubinkövet és a három véka aranyat, a melyet az apa időközben küldött a fiú számára.¹ — A továbbiakban már lényeges az eltérés a Hunyadiról szóló szerb és a Sohrabról alakult iráni monda között.

Azt, hogy a *Sahname* Ruzstem és Tehmima viszonyát valamennyire törvényesíti, *Wollner Firduszi* toldalékának minősíti: ezt az elemet a költő azért vette fel, hogy kedvelt hőse, Sohrab, ne legyen fattyúgyermek. Ennek a feltevésnek igazolására hivatkozik a kaukázusi mondákra, a melyekben ily törvényesítés kísérletének nyoma sincsen, és rámutat arra, hogy törvényes viszony esetén indokolatlan lenne a szülők titkolódzása és Sohrab fenyegető fellépése édesanyjával szemben, ha neki a titkot el nem árulja. — A Hunyadi születéséről szóló szerb néphagyományra vonatkozólag is felvethető a kérdés, fattyúgyermeknek tekintie kedvelt hőstét vagy nem. A *Vuk* közölte mondában határozottan fattyúgyermek; *Vukról* pedig tudjuk, hogy hü feljegyzéseket szokott nyújtani. A *Bogišić* közölte

¹ *Adolph Friedrich von Schack*: „Heldensagen von Firdusi“. Berlin, 1851. VI. Sohrab. 293–303. l.

bugaršticában a szebeni urak tanácsa tud a viszonyról, de ez még nem törvényesíti; az ének ismételten „ljuba“-ról szól, a mely szó a köznyelvben szeretőt jelent ugyan, de a vitézi énekekben hitvestársat is; de ha törvényes viszonyt tételznénk fel, indokolatlan lenne a szebeni nemes leány keserves panasza és szemrehányása. A *Milutinović*-féle énekekben valamelyes törvényesítést nyer a viszony, de a gyűjtő paptól hallotta és így az énekes személyi viszonyai indokoltá teszik a feltevést, hogy ez az elem itt is az előadó toldaléka.

A feltűnő hasonlóság az iráni-kaukázusi és a szerb monda között nem lehet a véletlen műve és jogosult a feltevés, hogy a kialakítás egyes mozzanatait az iráni-kaukázusi mondákból jutottak a szerbbe és pedig a török hódoltság idején a XVII. század előtt, a mikor iráni és kaukázusi népek gyakran vonultak át szerbek lakta vidéken, a mikor a török délszláv gyermekeket neveltetett janicsárokká és szerb renegátok voltak az istambuli udvar kedvelt tanácsosai.

Dr. Szegedy Rezső.

A HAZAI ÉLŐ JOGSZOKÁSOK GYÜJTÉSÉRŐL.

(Első közlemény.)

Ez is egyike régi tervezetéseimnek, melylyel talán már elő sem álltam volna, ha a multkor *dr. Hermann Antal* tisztelt barátom előtt föl nem hozom, ő pedig, meg sem várva beléegyezésemet, társaságunk februári választmányi ülése elé nem terjeszti. Itt azonban az eszme olyan lelkes fogadtatásban részesült, hogy a midőn az igen tisztelt választmány a kérdés tüzetesebb kidolgozásával megbízott, e megtisztelő föladat elől kitérni szinte hálátlanságnak éreztem volna.

Évtizedek óta érdeklődöm a legkülömbözőbb népek szokásjoga iránt, elsősorban abból a célból, hogy párhuzamokat keressek bennük az ősi magyar jogi, társadalmi és gazdasági élet földérintéséhez, illetőleg az erre vonatkozó történeti adatok magyarázatához, megértéséhez. De ezenközben mindig szemmel tartottam azt az anyagot is, a mi a hazai néprajzi és nyelvészeti kutatások útján, a népnek jogi életére vonatkozólag szinte magától fölhalmozódott, mert hiszen külön kutatás tárgyát eddig még nem képezte. És a mikor, még ezen töredékekből is ki lehetett venni azt a számos kapcsolatot, mely a népnek ma is élő jogszokásai és a már rég letűnt korok szokásjoga és felfogása között fönnáll, lassankint az a reményem is támadt, hogy hátha nálunk is meg lehetne indítani a hazai még élő jogszokások gyűjtését, a mi ha rendszeresen s kellő erővel fognánk hozzá, talán szintén sikerrel járna, mint ezt a külföld hasonló törekvéseinél látjuk. Elméletileg véve bizonyos, hogy egy ilyen irányú gyűjtés előbb, például az 1860-as években, nagyobb eredményekkel kecsegtethetett volna, mint ma, midőn a modern jogéletnek egyetlen évtizede a régibb korok egész évszázadainak reformmunkásságát felülmúlja. Lehet, hogy éppen csak a tizenkettedik órában kezdünk a gyűjtéshez. De hiába, nincs ugrás a természetben. Azt az óriási fejlődést, melyet jogtudományunk, történetírásunk, néprajzunk, nyelvészetünk, sőt egész közéletünk 1860 óta fölmutat, akkor még mind nélkülözni kellett, tehát a legnagyobb buzgalom sem lett volna képes még, igazán eredményes működést kifejteni.

Ahhoz azonban, hogy munkánk kellő sikerrel járjon, elsősorban a külföldi hasonló czélú gyűjtések eredményeit, szempontjait és módszerét kell megismernünk.

I.

Az élő jogszokások gyűjtéséből, önmaguktól is eleve kirekesztődnek a különböző történeti, írott és jogi formákba öntött szokásjogok, a milyenek például a *germán* néptörzseknek az V. és IX. század között írásba foglalt szokásjogai; a *kelta* *íreknek* az V., a *walesieknek* pedig a X. században keletkezett szokástörvénye; a legújabbban, Goetz (Dass russische Recht I. Die älteste Redaktion des russischen Rechtes. Stuttgart, 1910.) szerint, a IX. század első feléből származó orosz „Ruszkája Pravda“; a XI. század végéről az *északolasz* „Lombarda“; a XII. században keletkező *francia* tartományi „coutume“-ök és e század végén megalakuló *angol* „common law“; a XII. és XIII. században följegyzett *skandináv* (*izlandi, norvég, svéd, dán*) jogok; a XIII. században összeállított *német*: *sráb és szász* „tűkrök“ stb., a keleti és az Európán kívüli írott jogokról nem is szólván. Sokkal közelebb állanak ellenben tárgyunkhoz például a *német* „Weisthum“-ok „Pantaiding“-ok stb., vagyis falusi szokásjogok, melyek közül a legrégebbek a XIII. századig nyulnak vissza. Ezeket Grimm Jakab gyűjtötte össze (1840—69.) 6 kötetben, sőt az ő hírneves „Deutsche Rechtsalterthümer“-ében föl is dolgozta, Maurer pedig a német faluszervezet történetében (Geschichte der Dorfverfassung in Deutschland) s egyéb műveiben értékesítette; kiadásuk egyébiránt még mindig folyik. Az *osztrák* régi falusi szokásjogok gyűjteménye eddig 8 kötetből áll, melynek VII. kötete (Winter: „Niederösterreichische Weisthümer“, Wien, 1886. VII. 1026—1050.) reánk nézve még azzal a különös érdeklődéssel is bír, hogy néhány az osztrák heiligenkreuzi apátsághoz tartozó *moson- és pozsony megyei* falunak német „Pantaiding“-jét is közli a XV—XVII. századból.

Hazánk országos történeti szokásjogát 1514-ből Werbőczy „Hármaskönyvé“-ben (Tripartitum Juris Consuetudinarii Inelyti Regni Hungariae) bírjuk, mely különösen a magánjog terén az akkor élő szokásjogot foglalta rendszerbe. Jogtörténetünkre várakozik most már az a feladat, hogy a Werbőczy kora előtt kelt okleveleinkből, az ezekben előforduló összes jogszokásokat (consuetudo) összegyűjtse, hogy majdan ezek alapján a Hármaskönyvnek tulajdonképeni szokásjogi forráskritikája lehetővé váljék. Országos szokásjogunkon kívül vannak még partikuláris szokásjogaink is, a milyenek pl. a XIV. századi *szepesti szász* „Zipser Willkür“, a XVI. századi *székely* törvények és az *erdélyi szász* municipális jog stb. Ezekhez csatlakozik a *Thallóczy Lajos* által Trauban, a gróf Fanfogna levéltárában talált s a Magy. Gazdaságtört. Szemle 1896. évi III. évf. 142—169. lapján és onnan külön is közzétett Knin és Nona közt élő *horvát* szokásjog, melyet Velenczének zárai hatósága 1551. és 1553-ban olasz nyelven összeíratott. Ugyanezt bővebb alakban 1867-ben *Bogišić* is a raguzai ferenczrendiek egyik kéziratában fedezte föl és a zágrábi Akadémia „Rad“-jában I. 229—236. ismertette.

A falusi nép jogait és kötelességeit nálunk, tüzetesebben urbáriumaink, úrbéri összeírásaink és szerződéseink, a soltész- és kenézlevelek stb. szabályozzák részben már a XIII. századtól kezdve. Milyen végtelen becses s kimeríthetetlen gazdag kútfontk támadna néprajzunk, jog- és gazdaságtörténetünk részére egyaránt, ha mind-

ezeket rendszeresen összegyűjthetnők és közzétennők. Mint a németeknek, úgy nekünk is vannak úgynevezett falutörvényeink, különösen olyan községeinktől, melyek úrbért, földesúri hatalmat nem ismertek, a melynek pl. az *erdélyi szász, székely* falvak, a magyar szabad községek és mezővárosok, pl. a *hegyaljai és hajdúvárosok*, nemesi közbirtokosságok stb., már a XVI. századtól kezdve. Ilyenek széjjelszórva a szász történeti kiadványokban, a Székely Oklevéltárban, a M. Gazdaságtört. Szemlében, de főleg a Corpus Statutorum nagybecsű köteteiben találhatók, mely utóbbiban a megyei törvényhatósági jogszabályok is nagy figyelmet érdemelnek, mivel a XVI. századtól, a falusi életbe és jogviszonyokba is mélyrehatóan belenyulnak. Csak az a kár, hogy levéltárainkban még tömémentelen megyei, városi statutum és falutörvény kiadatlanul lappang.

Mindezen történeti, írott szokásjogokkal szemben, minden népnél vannak élő, megíratlan, jogi alakba nem öntött jogszokások, jogi szertartások és jelképek, melyek szinte öntudatlanul, pusztán az ősi hagyomány és megszokás erejénél fogva élnek benne s öröklődnek át nemzedékről nemzedékre. Egész sereg olyan jogszokást és jelképet őriz meg a nép, a melyet a felsőbb társadalmi osztályokból már réges régen kiszorított a törvény, a világnézleteknek, vagy a körülményeknek elváltozása. Azért aztán az ilyen, a népnél fennmaradt jogszokások megfejtését hiába is keressük a jelenben, kellő magyarázatért legtöbbször régebbi korok jogi felfogásához, elveihez kell folyamodnunk. Sőt e szokások olykor még messzebbre is, t. i. az ősi hitre és kultuszra s a legkezdetlegesebb társadalmi szervezetekre mutatnak vissza.

Az élő szokásjogokra és ezek fontosságára, kerülő úton, legelőször is, a különböző vad és primitív, egyszerű a civilizáczióink körén kívül eső népek tanulmányozásánál jöttek rá. Az erre vonatkozó legrégibb följegyzéseket tehát, első sorban, szinte Herodotosztól kezdve a legújabb időkig, az utazók leírásaiban kell keresnünk. Az újkorban, az államok gyarmatszerző politikája nemesak az utazók számát növelte meg s mindegyre újabb fölfedezésekre buzdította, hanem lassankint magukat az államokat is rákényszerítette arra, hogy a meghódított ismeretlen területek és népek tanulmányozását minél inkább előmozdítsák.

Ennek szükségére talán legelőször az orosz állam jött rá, a hol már a XVIII. század eleje óta hivatalból, a kellő szakerőkkel és állami támogatással megkezdtek a birodalom különböző területeinek és népeinek rendszeres leírását. Így jöttek létre még a XVIII. században, például 1715-ben *Noviczkij* két leírása az osztyák népről (*Majkof* 1884. évi új kiadásában), 1762-ben *Rücskof* topografiája 1887. évi új kiadásban, 1771-ben *Gmelin* utazásai, 1773—88 között *Pallas* 4 kötetes, 1799-ben *Georgi* 3 kötetes leírásai; 1786-ban *Krascscennikof* leírása Kamesatkáról, 1788—89-ből *Makszimovics*, 1801—1809-ből *Makszimovics* és *Scsekatof* orosz földrajzi nagy szótárai; 1795—1805-ből *Lepechin* utazásai stb.

E mindegyre nagyobb arányokban növekvő utazási és földrajzi irodalomban hatalmas néprajzi anyag gyűlt egybe, a mely részben a jogszokásokra is kiterjedt. De ebből a szempontból még fontosabb, hogy megint Oroszország volt az az első állam, a mely, szintén már a XVIII. század elejétől kezdve, a kiadott császári rendeletek és hivatali utasításokban, meghódított népeinek azt a jogát, hogy a saját ügyeikben önmaguk, a saját jogszokásaik szerint eljárhassanak, elismerte és lehetővé tette. Mivel pedig ezáltal e jogszokások mintegy az orosz állami törvények kiegé-

szítóivé lettek, ezeknek rendszeres összeírása is, — egy vagy két magában álló angol példától eltekintve — itt vált leghamarább szükségessé. E legelső, 1822. évi szokásjogi összeírás gróf *Szperanszkij*-nek, annak a jeles államférfiúnak érdeme, a ki nevét az orosz állami törvénytár (*Szvod Zákonof*) kodifikálásával is emlékeztetessé tette. A szibériai népek ezen jogszokásai a hely színén, az illető nép ajkáról, előkelőinek közbenjöttével irattak össze és hitelesítettek. Bármily szüksézávának legyenek is ezek, reánk nézve mégis a legérdekesebb szokásjogforrások egyike. Bennük ugyanis finn-ugor rokonainknak s a minket szintén közelről érdeklő török-tatár-mongol népeknek, névszerint: a *kalmükok, tatárok, vogulok, osztyákok, szamojédok, tungusok, burjátok, jakutok* és *kirgisek*-nek élő jogát, legrégibb szerkesztésében nyílik alkalmunk megismerni. Kicsibe múlt, hogy ez összeírás el nem pusztult, mert csak 1841-ben nyomtatott ki csupán kézirat gyanánt igen kevés példányban az orosz államtanács részére, míg végre egy ilyen fönmaradt példányból 1876-ban *Szamokraszof* varsói egyetemi tanár (*Szbornik obücsnavo práva Szibirszkich inorodecef. Varsó, 1876.*) kiadta. A *kaukásusi népek* élő szokásjogát az orosz kormány 1836—1844-ben gyűjtette össze, a miket aztán *Leontorics* (Adatü Kafkazszkich gorecef. Odessza, 1883. I., II.) kiadott és *Koralevszkij*, a hírneves társadalomtörténész, Maine Sumner tanítványa, kétfélebeli jeles művében (*Szovremennüj obücsaj i drevnij zákon. Moszkva, 1886. I., II. — Zákon i obücsaj na Kavkazje. u. o. 1887—90. I., II.*) fel is dolgozott, melyek közül az első angolul (*Modern customs and ancient law. London, 1891.*) és francziául is (*Coutume contemporaine et loi ancienne. Droit coutumier Ossétien. Paris, 1893.*) megjelent. Különösen a *Kovalevszkij* irányadó munkásságával, tetőpontjára ér az oroszországi idegen nemzetiségek jogszokásainak tüzetesebb gyűjtése és földolgozása.

Ebből a nagy szokásjogi irodalomból csupán a minket magyarokat közvetlenebbül érdeklő népeket emelem ki. Ilyenek a finn-ugor népek köréből *Majnof* monografiája (*Ocserk juridiceszkova büta Mordvü, S.-Peterburg 1885.*) a *mordvinok* jogéletéről; *Trirogof* (*Mordovszkija obscsini az Otecsesztvenn. Zapiszki 1880. évf. 1. számában; és ugyanolyan címmel a Russzkája Sztarina 1880. évf. 246—256. l.*) cikkei a mordvin községi életéről, a földközösségről, a földeknek évenkénti kisorsolásáról, házassági szokásokról; *Krasznoperof* (*Mordovszkaja obscsina a Szjevernüj Vjesztnik 1887. évf. 1. füzetében*) a mordvin családi és községi kötelékekről. A *vogulok* (majnsz-ok) jogszokásairól csupán *Noszilof* értekezik a „*Szbornik materialof po etnografiji pri Daskovszkom etnogr. muzeje. Moszkva 1886. III. kötetében. A Dmitrief-Mamonof és Golodnikof-tól szerkesztett „Pamjatnaja knizska Tobolszkoj guberniji na 1884. god. Tobolszk, 1884.*“ emlékkönyv, 55 lapon részletes leírását adja az *osztyákok* szokásjogának; *Popof* pedig a tobolszki kormányzóság hírlapjának 1882. évf. 25—28. számában a berezovszki kerület osztyákjainak jogszokásairól írt külön monografiát; melyhez a „*Szbornik narodnüh juridiceszkich obücsajef. S.-Peterburg, 1900.*“ című jogszokás-gyűjteménynek II. kötetében *Voronof* cikke csatlakozik a nyugat-szibériai osztyákok és a tomszki kormányzóságbeli *szamojédok* jogi szokásairól. Az „*Etnograficeszkoe Obozrjenie*“ néprajzi folyóiratnak idevágó cikkei közül *Charuzin*-ét az osztyák és vogul medveesküről s a medvetisztelet totemisztikus alapjáról (1898. évf. XXXVIII.

1—36., XXXIX. 1—37.) emelem ki, a mely *Gondatti*-nak hasonló tárgyu Moszkvában 1887-ben megjelent könyvét (az ottani természettudományi és néprajzi társulat munkálatainak VIII. kötetét) lényegesen kiegészíti. A *szamojédok, lappok és karjalaiak* jogszokásait *Efimenko* magyarázta a „Szbornik narodnich juridiceszkich obücsaef. S.-Peterburg, 1878.“ I. kötet. 2. rész. 1—232. lapján: a szamojédok medveesküjéről *Iranof* szól az archangelszki kormányzósági hírlap 1870. évi 43. számában. A *karjalaiak* jogszokásait részletesebben *Koljasznikof* is az „Oloneczkij Szbornik“ (Petrozavodszk) 1886. évf. II. füzetében, továbbá egy apró, névtelen cikk a szentpétervári orosz földrajzi társulat 1877. évi XIII. kötetében (5. füzet 467—469.) tárgyalja. Az *észtekek* szokásjogára tartozik *Schröder* könyve (Die Hochzeitsgebräuche der Esten und einiger anderer finnisch-ugrischer Völkerschaften in Vergleichung mit denen der indogermanischen Völker. Berlin. 1888.) az észtekek és más finnugor népek házassági jogszokásairól. A *votjások* szokásjogával részletesebben *Charuzin* foglalkozik a moszkvai „Juridiceszkij Vjesznik“ 1883. évf. 2. füzetében és *Bogaerszkij* a Daskof herczeg moszkvai néprajzi múzeuma már említett Szbornikjának 1888. évi III. füzetében (18—62); a kazáni kormányzóságbeli votjások nemzetségi és családi szervezetéről pedig *Osztrovszkij* a kazáni egyetem mellett működő természetvizsgálók társaságának „Trudü“-iben Kazan. 1874. IV. kötet 22—31. l.) emlékezik meg; *Kosurnikof* a kazáni egyetem értesítőjében és tudományos emlékirataiban (Kazan. 1881. évf. 1. füzet 9—42.) a votjások házassági jogát, a szegények segélyezését, a vérbosszúnak egy különös elváltozását s végül *Kuznecsof* a votjások földközösségét írja le az „Etnogr. Obozrjenie“ (1904. LXIII. 24—49.) folyóiratban. A *sürjének* vadászatainál s a vadászsákmány elosztásánál divó szokásait, továbbá családi viszonyait *Mihajlof* az orosz belügyminisztérium „Zsurnál“-jában (1851. évf. 4. szám és 1852. évf. 3. sz.) írta meg; *Popof* a moszkvai természettudomány-, antropológia- és ethnographia-kedvelőknek „Izvesztija“-iban (1877. évf. XXVIII.) a sürjén vadászati tulajdonjognak, *Boljsakof* pedig, a „Zsivaja Sztarina“ című néprajzi folyóirat 1906. évfolyamának 1—4. füzetében „Obscsina u Zürjan“ című cikksorozatában a sürjén földközösségnek, földbirtoklásnak és földhasználatnak monografiáját nyújtja. A tulajdonképeni *permiokről*, mert hiszen az említett sürjének és votjások is idetartoznak, *Dobrotvorszkij* a „Vjesznik Jevropü“ című szemle 1883. évf. 3. és 4. füzetében írt tüzetesebb néprajzi tanulmányt, de a mely a permi szokásjogra is bőven kiterjed. *Iznoszkof* a „Pamjatnája kniga Kazanszkoj guberniji na 1868. i 1869. g. Kazan 1868.“ című emlékkönyvben (65—92.) a *cseremiszek* magánjogáról, a családi jogviszonyokról, a tulajdonszerzés módjairól, a közsegítésekről: egy másik cikkében pedig (Trudü Kazanszkova gubernsz. sztatisties. komiteta. Kazan. 1869. 2. szám) pedig a cseremiszek büntetőjogáról értekezik; *Jeruszanof* a cseremisiz nemzetségi szervezetet világítja meg az „Etnogr. Obozrjenie“ 1895. évi XXV. füzetében (35—50.)

A török-tatár népek közül: a *csuvasok*-ról különböző szokásjogi töredékekkel rendelkezünk. pl. egy névtelen cikk a szamarai kormányzóság hírlapjának 1861. évi 6. számában a halottak fölötti bíraskodásról; *Menjsef* (Zapiszki Orenburgszkova otdjela Imp. Ruszszk. Geogr. Obszesesztva. Orenburg. 1875. évf. 3., valamint erre vonatkozó megjegyzések u. o. az 1881. évf. 4. füzetében) és *Dobro-*

müszlof (a szimbirszki kormányzáság hírlapjának 1876. évf. 57., 58. számában) s végül *Prokopjeff* könyve (Brak u csuvasej. Kazan. 1903.) a csuvas házasságról; egy névtelen (a vjatkai kormányzásági hírlap 1877. évf. 23. sz.) a csuvasok és *cseremiszkek* esküjének szertartásáról; *Krasznoperof* a „Russzkája Müszlj“ 1884. évf. 3. füz. a csuvas földközösségről, földosztásról és házasságról; végül még a XVI—XVIII. századi csuvas perjoggal is alaposan meg lehet ismerkedni a „Tjazsebnüje dokumentü Csuvas Kozmodemjanszkova ujezda XVI—XVIII. sztolet. Kazan, 1893.“ című periratgyűjteményből. A *baskírok* szokásjogára vonatkoznak *Umitbaef* cikke (az ufimszki kormányzáság hírlapjának 1882. évf. 9. sz.) a „*tjuba*“ szóról, mely a régi birtokiratokban, sőt ma is használtatik és nemzeti osztalet, máskor nemzeti közös tulajdont sőt a nemzeti gyűlését is jelenti; *Alektorof* (Russzkij Kurjer 1883. évf. 162. sz.) a baskíroknak a sirra tett esküjéről; *Krasznoperov* (Trudü Imp. V. Ekonom. Obszesztva 1885. évf. II. köt. 1. füzet) cikke, *Szabanjeef* „Ocserki Zauralja i sztepnoje chozjajszto Baskirszkich zemelj“ című műve és egy névtelen (a szamarai kormányzásági hírlap 1889. évf. 53. sz.) cikk a baskir földközösségről s földhasználatról; s végül *Zelenin* (Etnogr. Obozrenie 1908. évf. LXXVIII. füz. 78—87.) a baskir levíratusról és más családi szokásokról értekezik. A *jakutok* szokásjogáról két tüzetes monografiánk is van, az egyik *Kosztrof* hercege a „Szbornik národn. obücsaef“ I. köt. 2. rész 259—299. lapján, és *Kocsnef* „Ocserki juridiceszkova büta Jakutof. Kazan, 1899.“ című munkája; ezeken kívül *Sesukin* (az orosz belügyminisztérium „Zsurnal“-jában 1854. évf. 7. sz.) a jakut esküről, házasságról, keresetekről, végrendeletéről, a lopásról való felfogásukról; egy névtelen cikk (Vosztocsnoe Obozrenie 1883. évf. 17. sz.) a jakut vadászati jogszokásokról; *Gorochof* (Izvesztija vosztocsno-szibirszkova otdjela Imp. Russzsk. Geogr. Obszesztva. Irkutszk, 1883. évf. 1. és 2. füzet) a jakut menyasszonyról (kinitti) és házassági jogról; *Sztarozsil* (Vosztocsn. Obozr. 1883. évf. 23. sz.) a jakut földközösségről; egy névtelen tanulmány (Izvesztija vosztocsno-szibirszkova otdj. Imp. Russzsk. Geogr. Obscs. Irkutszk, 1884. évf. 1. és 2. füzet) a jakut szegény gyermekekről való gondoskodásról; *Pavlikof* a „Pamjatnaja knizska Jakutszkoj oblaszti na 1871. g. S.-Peterburg, 1877.“ emlékkönyvben a jakut házassági jogról; s végül *Vitjasevskij* (Etnogr. Obozrj. 1909. évf. LXXX. füz. 1—20.) cikke az „ex donatione“ származó kötelezettségnek különös alakjáról a jakutok szokásjogában és „Jakutszkie materialii dlja razrabotki voproszof embriologii prava. S. Peterburg. 1911. I.“ című művében pedig jakut párhuzamokat nyújt az ősjoghoz. A *kirgizek* és *karakirgizek* szokásjogáról egész sor külön monografiát bírnak, a melynek *Balljuzek* műve az orosz földrajzi társulat orenburgi osztályának „Zapiszki“-jében 1872. évf. II. 46—167. l.; *Zagrazsszkij* tanulmánya a turkesztáni statisztikai bizottság 1876. évf. évkönyvének IV. füzetében (151—190. l.) *Tronof* (Zapiszki Imp. Russzsk. Geogr. Obszesztva po otdjelenije Etnografiji 1891. évf. XVII. k. II. füz. 71—88. l.); és *Izrazeczof* (Etnogr. Obozr. 1897. évf. XXXV. k. 1—37.) rövidebb átnézetei; *Makoveczkij* „Materialii dlja izuesenija juridiceszkich obücsaef Kirgizof. I. Materialnoe pravo. Omszk, 1886.“ című művének első és egyetlen kötete a kirgiz anyagi jogról; *Kozlof* „Obücsnoe pravo Kirgizof. Pamjatnaja knizska zapadnoj Szibiri. Omszk, 1882.“ című terjedelmes (338 l.) monografiája (német kivonata Rus-

sische Revue 1882. évf. 474.) s végül *Grodekof* tábornok „Kirgizü i Karakirgizü Szür-Darjinszkoi oblaszti. I. Juridiceszkij büti. Taskent, 1889.“ legnagyobb (298 + 199 l.) szabású feldolgozása. Ezeken kívül még nagyszerű szokásjogi adatgyűjtemények is (a *Grodekof* művében találhatón kívül) állanak rendelkezésre, melyek közül a „Materialii po Kirgizszkomu zemljepolzovaniju. S. Peterburg.“ című, a kirgizek földhasználatára vonatkozó, 1909-ben már a X. kötetig jutott; a másik pedig „Szbornik rjesenij eszevűcsajnavo szjezda narodnűch szudej Zakaszpiskoi oblaszti sz 1898—1902. gg. Materialii po izuesenija narodnavo büta Turkmen i Kirgizof. Aszchabad, 1903.“ című *Dutlinszkij-Ivanof* szerkesztésében megjelent és a Kaukázus mögötti vidékbeli *turkomán* és kirgiz nemzetbírák rendkívüli gyűlésein hozott ítéleteinek döntvénytára. De lehetetlen itt mellőznünk két bár régebbi alapvető művet: a *Levsin*-ét (Opiszanie kirgiz-kazacsich ord i sztepej. S. Peterburg 1832. I—III. köt.) és *B. Zuleski*-ét (La vie des steppes kirghises. Paris. 1865.), melyek általános néprajzi tartalmukon kívül, a kirgiz jogszokásokra is kiterjednek, olyanokra is, melyek azóta már eltiűntek nyomtalanul. A kirgiz szokásjog egyes részleteit még a következő cikkek és könyvek tárgyalják. *Alektorof* „Vűbornoe nacsalo u Kirgizof. Orenburg, 1894.“ könyve a kirgiz választásokról. *Zobnin* „K voproszu o nevoljnikach, rabach i tñulengutach v Kirgizszkoi sztepi. Szemipalatinszk, 1902.“ című könyve a kirgiz rabszolgatartásról. A kirgiz nő szerepéről a nomád életben egy *Z.* jegyű cikk a „Turkesztanszkija Vjedomoszti“ 1889. évf. 33. és 34. számában; *Dicaef* könyve (O szvadebnom ritualje kirgizof Szür-Darjinszkoi oblaszti. Kazan. 1900.) a kirgiz házassági szertartásokról, melyet kiegészít. *Karutz R.* Von kirgisischer Hochzeit und Ehe auf Mangyschlag. Braunschweig. 1910. munkája. A kirgiz földbirtoklásról és vízhasználatról névtelen cikk a „Ruszkija Vjedomoszti“ 1887. évf. 205. sz.-ban. A kirgiz bíráskodásról egy névtelen a turkesztáni statisztikai bizottság évkönyveiben S. Peterburg, 1876. évf. IV. fűz. 192—201. l.; *Ibragimof* a „Szbornik narodnűch obűcsaef.“ S. Peterburg. 1878. I. köt. 2. rész. 233—258. l.; *Szabbatajef* az „Etnogr. Obozrenie“ 1900. évf. XLVI. 66—73. l.; egy névtelen (Vosztocsn. Obozr. 1884. évf. 19. sz.) a kirgiz bíráskodásról és eskűről; *Gotoviczkij* (mindkét cikke a Juridics. Vjesztnik 1885. évf. 5. fűz.) a kirgiz eskű jelentőségéről és szertartásairól, valamint külön a peregyezségnek egy különös formájáról; *Karchalef* (ugyanazon Jur. Vjesztnik 1888. évf. 5. fűz.) a kirgiz bíráskodásról és nyomozásról; *Delwig* (baron Deljvig B. N.) báró könyve (Kirgizszkij narodnűj szud v szvjazi sz pravovűm polozseniem inorodeczef sztepnovo kraja. Uraljszk. 1909.) a kirgiz nemzeti bíráskodásról és a sivatagi nemzetiségeknek jogi helyzetéről; és végül *Sztepnjak* (Szibirszkűj Vjesztnik 1887. évf. 43. sz.) a kirgizek ajándékozási szokásairól és jogi jelentőségéről. A **különbűsű tatár nép**ek szokásjogainak irodalma a következő. *N. N—cs.* cikke (Trudű Kazanszkova Sztatiszt. Komiteta. Kazan, 1869. évf. 3. fűz.) a kazáni kormányzósági tatárok nemzeti jogszokásairól. Nevezetes *Kovalevszkij* cikke a „Ruszkija Vjedomoszti“ 1885. évi 305. és 322. sz.-ban (az 1885. okt. 31. és nov. 14-én tartott ethnographiai kongresszusi ülésekről szóló jelentésben) a kaukázusi tatárok szokásjogáról összevetve ezt az osszűetek jogával. *Kosztrof* herceg a kazáni kormányzóság hírlapjának 1853. évf. 24., 28., 30., 32., 34., 36., 38., 40., 42., 44—48. sz.-ban közölt cikksorozatában, valamint a „Zapiszki Szibirszk. otdj. I. Rusz.

Geogr. Obszesesztva Irkutszk, 1865. évi 8. füz.-ben a kizilszki tatárok nomád szokásait és családjogát eseteli. Ugyancsak ő a tomszki kormányzóság hírlapjában az 1876. évf. 20. és 21. sz.-ban a barabinszki tatárok jogszokásait magyarázza, melyet egy névtelen cikksorozat az akmolinszki terület hírlapjának 1885. évi 8—10. sz.-ban kiegészít. Ismét *Kosztrof* herczeg az 1877-ben Kazánban tartott negyedik régészeti összejövetel „Trudü“-iben (Kazan, 1884. 1. füzet) a minuszinszki kerület tatárainak a *szagájok*, *kacsinczok* és *kaibálok* szokásjogát tárja elénk, melyet a kaesinczokra nézve *Karatanof* néprajzi kutatásai (az *Izvesztija* I. Ruszk. Geogr. Obszesesztva 1884. évi 6. füz.) is kiegészítenek. *Meresz* a „Kavkaz“ 1865. évi 35—37., 42—46. és 48., továbbá folytatólag a 85., 87., 88., 90., 92., 94—96. számaiban megjelent cikksorozataiban az eliszavetpolszki kerület tatárainak igazságszolgáltatásával, adózásával és földhasználatával foglalkozik. Egy *A*-jegyű cikksorozat a sztavropolszki kormányzóság hírlapjában az 1879. évf. 10—19. sz.-ban az ott élő *nogáji* tatár és *turkomán* nomádok nemzeti szokásjogát írja le Sejk Ali őrnagy 1851. évi összeállítására alapján. A *kumük* tatárok büntügyi igazságszolgáltatására vonatkozó jogszokásokat *Szemenof* (Jurid. Obozr. 1881. évf. 29., 30. sz.) állította össze. Az egykor oly híres krimi tatároknak csupán földbirtoklásával foglalkozott *Bljumenfeld* „Krümszko-tatarszkoe zemlevladjenie. Odeszsza 1888. című könyvében, melyet *Utz V.* könyve (Die Besitzverhältnisse der Tatarenbauern im Kreise Simferopol. Tübingen. 1911.) egészít ki.

A mongol *kalmükok* élő szokásjogon kívül még régi törvényekkel is rendelkeznek. Ezeknek gyökerét a világhírű mongol hódítónak Dsingiz-khánnak (1154—1227.) törvényeiben (*jasza* vagy *jaszak*) találjuk, melyek különösen *Makrizi* (1365—1442.) arab történetíró följegyzéseiben maradtak fenn, azzal a még néhány töredékkal, mely *Mirchondnál*, *Vártán* örmény történetírónál és egyebütt találhatók, Dsingiz-khánnak törvényszerű kijelentéseivel egyetemben. E törvényeket *Gurljand* adta ki (a kazáni egyetem mellett működő régészeti, történeti és néprajzi társaság „*Izvesztija*“-iban. Kazan, 1904. XX. köt. 4. és 5. füz. 61—68. l.) a sivatagi törvényhozás történetéről (49—158. l.) írt nagybecsű tanulmányában. A Dsingiz-khán törvényeiben fönntartott ősi mongol szokásjog aztán hatalmas törvénykönyvvé bővült ki 1640-ben, úgy, a hogy azt a mongol-ojrát népszövetség törvényhozása megállapította és 1879-ben *Leontovics* (K isztoriji prava ruszszkich inorodczef. Drevnij Mongolo-Kalmüczkij ili Ojratszkij usztaf vzüszkanij. Czaadzsín-Bicsik. Odesza, 1879. különlenyomata novoroszszijszki egyetem „Zapiszki“-jének XXVIII. kötetéből) 1880-ban pedig *Golsztunszkij* (Mongolo-Ojratszkie zakonü 1640-go goda, dopolnitelnüe ukazü Galdan-hun-tajdzsija i zakonü szosztavlennüe dlja Volzsszkich Kalmükof pri Kalmüczkom chanje Dunduk-Dasi. Kalmüczkij tekszt sz ruszszkim perevodom i primjecsanijami. S. Peterburg, 1880.) az eredeti kalmük nyelven és orosz fordításban közzétették. Erre a törvénykönyvre vonatkoznak *Gurljand* említett cikkén kívül *Leontovics* (Zapiszki Imp. Novoroszszijszkova Universziteta. Odeszsza, 1880., 29. füz. 16—437.) kimerítő földolgozása; *Mullof* (Zsurnalj Minisztersztva Juszticzii 1863. évf. 10. sz.), *Basznin* (Juridiceszkij Vjesznik 1875. évf. 3., 4., 5. sz.) és *Bentkovszkij* (Sztavropolszkija gubernszkija Vjedomoszti 1877. évf. 13., 14. sz.) cikkei és végül *Köhne* „Das Recht der Kalmücken“ cikke a Zeitschr. für vergleichende Rechtswissenschaft. IX. évf.

444—475. lapján. A kalmükök élő szokásjogáról is több tanulmány ismeretes. Ilyen *Sveczof* könyve (Obücsno-pravovüja vozzrjenija Altajczef (*kalmük*) i *kirgiz* Altajszkova okrug. Bracsnuja i szemejnüja otnosenija a Zapiszki Szibirszk. otdjela Imp. Ruszszk. Geogr. Obszesesztva. Omszk, 1890. XXV. kötetében) az altaji kalmükök és *kirgizek* szokásjogi nézeteiről a házassági és családi viszonyokra nézve. *Bentkovszkij* (a Szbornik sztatiszt. szvjedenij o sztavropolszkoj gubernii. Sztavropol, 1869—70. évf. 2. és 3. füz.) a kalmük nő házasságáról; egy *Th. B.* jegyű czikke (a Szibirszkij Vjesztuk 1887. évi 78., 79., 80. füzetében) az altaji kalmükök házassági szertartásairól, a férfi és női munkákról, tulajdonjegyeikről (tamga), kereskedelmi szokásaikról, a kamatról, az ajándékkötelezettségről, kormányzatukról, babonából elkövetett bűntetteikről, bírói eljárásukról; *Szmírnof* (Izvesztija Obszesesztva Archeologii, Isztorii i Etnografii pri Imp. Kazanszkom Universzitetje. Kazan, 1884. évf. 3. füz.) a kalmükök némely sajátságos szokásairól, t. i. a marharablás bírói nyomozásáról s különféle esküvésük szertartásairól; *O. D.* czikke (a Donszk. Obl. Vjedomoszti 1874. év. 3. sz.) a kalmük büntügyi igazságszolgáltatásról; és végül egy névtelen czikk a „Moszkovszkija Vjedomoszti“ 1882. évfolyam 309. számában a kalmükök esküjéről. A *burjátok* jogszokásairól érdekes *Scsapof* bő és részletes tanulmánya (az Izvesztija Szibirszkova otdjela. Imp. Ruszszk. Geogr. Obszesesztva. Irkutszk, 1875. évfolyam 3. és 4. füzet) a burját nemzeti és községi (ulusz) életéről; melyet kiegészít *G. P.* czikke (Vosztocsn. Obozr. 1882. évfolyam 36. sz.) az alári burjátok földközösségéről: *Król* czikke a Zszurnalj Minisztersztva Juszticzii 1900. évi januári füzetében, a mongol-burját házassági jogról, németül pedig a Zeitsch. f. Social- und Wirtschaftsgeschichte 1898. VI. évf. 113—143. l.-ján a transzbajkái burjátok nemzeti és családi szervezetéről; és különösen *Changalof* czikke (Etnogr. Obozr. 1894. évfolyam XXI. füzet 100—143.) a burjátok jogszokásairól.

Az orosz államnak és irodalomnak ez a hatalmas tevékenysége a nem orosz népek szokásjogainak¹ összegyűjtése körül, tudósainak figyelmét lassankint, körülbelül már az 1840-es évektől a saját *fajukra* is, vagyis a különféle *oross* néptörzsek élő szokásjogának tanulmányozására irányította. Az orosz császári földrajzi társulat is 1847-ben, az ethnographiai adatok rendszeres gyűjtésére szerkesztett kérdőíveiben, a jogszokásoknak szintén kellő tért engedett. A mikor pedig az 1861. évi orosz jobbágyszabadítás következtében az orosz falu- és földközösségnek, a csakhamar világhírűvé vált *mir*-nek kérdése egyszerre napirendre került, az orosz agrár jogszokásoknak rövid idő alatt óriási irodalma támadt, melynek következtében a megindult rendszeres gyűjtés az orosz népnek többi jogszokásait is lassanként napfényre hozta. Mindez természetesen mindenfelé, de különösen a többi szláv népek kutatóira volt nagy hatással, a melynél, most minket a délszláv házközösségnek (*zadruga*) megismerésére Zágrábból megindított mozgalom érdekelhet leginkább.

¹ A fentebb felsorolt orosz munkáknak és cikkeknak, sajnos, csakis egy részét lehet megtalálni a budapesti könyvtárakban, még pedig első sorban a M. N. Múzeum Néprajzi Osztályának és a Néprajzi Társulatnak könyvtárában; azután, különösen az orosz tudományos társulatok kiadványai a M. Tud. Akadémia könyvtárában, végül egyes könyveket az Egyetemi Könyvtár volt szíves, annak idején, kérelemre meghozatni, több ritkább könyv végül a szerző gyűjteményében.

Érdekes az is, hogy éppen magyarok, két budai egyetemi tanár: *Piller* és *Mitterpacher* voltak a legelsők, kik 1782-ben Pozsegában tett természettudományi útjukban a *zadruga* intézményét fölfedezték és könyvükben (*M. Piller et Lud. Mitterpacher. Iter per Poseganam Sclavoniae provinciam mensibus junio et julio anno 1782 susceptum. Budae, 1783.*) le is írták. Innen terjedt el aztán a híre az egész szláv tudományos- és szépirodalomban. E kérdésről is egész könyvtárt írtak össze, melynek egyik legkorábbi tartalmasabb terméke a horvát *Utješenović* „Die Hauscommunien der Südslaven, Wien, 1859.“ könyve volt. Ilyeneknek hatása alatt a zágrábi délszláv akadémia 1867-ben elhatározta, hogy most már nem csupán a házközösségre vonatkozó, hanem az összes **délszláv** élő jogszokásoknak összegyűjtését megindítja. E nagyszabású gyűjtés eredménye 1874-ben *Bogišić Boldizsár*, a jeles jogtudós és későbbi államférfiú szerkesztésében (*Zbornik sadašnjih pravnih običaja u južnih Slovena. Zagreb, 1874. I.,* latin czime: *Collectio consuetudinum juris apud Slavos meridionales etiamnum vigentium*) lőn közzétéve, melyet 1877-ben francziául *Demelić* (*Le droit coutumier des Slaves meridionaux. Paris. 1877.*) németül később *F. S. Krauss* „*Sitte und Brauch der Südslaven. Wien, 1885*“ és „*Slavische Volksforschungen. Abhandlungen über Glauben, Gewohnheitsrechte, Sitten und Bräuche und die Guslarenlieder der Südslaven. Leipzig. 1908.*“ műveiben népszerűsített.¹ Ezen gyűjtés alapján aztán, az egyes délszláv államok élő szokásjoguknak további részletesebb és szabatosabb tanulmányozására térhettek át, melyek közül csupán *Bobcsyf* bolgár jogtudósnak gyűjteményét (*Szbornik na Blgarszkitje juridiceszki obicsai. I. Grazsdanszko pravo Tom I. oldjel 1. Szemejno pravo. Plovdiv. 1897. egyidejűleg francziául is, Philippopoli. 1897. II. oldjeli 2. Vesesi. 3. Naszljedsztvo 4. Objazatelsztva. Szofija, 1902.*) emelem ki a **bolgár** élő jogszokásokról a családi jog, vagyonjog, öröklési és kötelmi jog körében, melyhez a bolgár házközösségről írt (*Blgarszkata eseljadna zadruga. Isztoriko-pravni sztudii. Szofija, 1907*) műve csatlakozik. A **lengyel** élő jogszokások gyűjtéséről csupán a *Grabowsky* által e czélra 1889-ben (a *Wisla* III. 171—209. lján, azután külön is) Varsóban kidolgozott kérdőívekről van tudomásom. A **huzulok** és **ruthének** jogszokásaival Kaindl (*Die volksthümlichen Rechtsanschauungen der Ruthenen und Huzulen. Braunschweig, 1894.*) is foglalkozott.

A rendkívül jellegzetes **albán** szokásjogok közül, legalább a katolikus Dukadzsin és a Mi-Skodrak törzsekét, a legújabb korban két pap írta össze, melyet aztán németre fordítva *Tröger* Pál 1901-ben a berlini antropológiai társulatban bemutatott, francziául pedig *Daveste* (*Nouvelles études d'histoire du droit. Paris, 1906. III. 53—75.*) ismertetett. Őket azonban már *Thallóczy Lajos* megelőzte, midőn ugyanezen albán törzseknek élő szokásjogát még 1895-ben, szintén egy pappal a nép véneinek ajkáról összeíratta és egyes részeit, az általa fölfedezett 1551—3. évi horvát szokásjog illető pontjaival, magyar fordításban összevetette a *M. Gazd. tört. Szemle* 1896. III. 142—169. lapján.

¹ Legújabbban a horvátoknál *dr. Strohal Iván* fejt ki nagy tevékenységet úgy a jogtörténeti emlékek, mint az élő jogszokások gyűjtése körül, sőt a horvát néprajzi folyóirat (*Zbornik za narodni život i običaje*) 1909. évf.-ban (1—54. és különösen 134—160. 285—326.) új szokásjogi kérdőíveket dolgozott ki, miután az 1874. évi gyűjtemény alapjául szolgáló kérdőíveket tüzetes bírálat alá vette.

A nyugati nemzetek, a saját népüknél élő jogszokásokat úgy látszik alig gyűjtik, talán csak a *spanyolt* kivéve, a hol legújabbán négy gyűjtésen alapuló munkáról (*I. Costa*. Costumbres jurídico-economicos de alto Aragon. 1884. Derecho consuetudinario de alto Aragon. 1886. továbbá Derecho consuetudinario y economia popular de España. Barcelona, 1902. I., II. és *Altamira y Crevea* Derecho consuetudinario y economia popular de la provincia de Alicante. Madrid, 1905.) van tudomásunk. *Olass* élő jogszokási termékül, miután a firenzei 1870-től működő olasz néprajzi társulat kiadványait sehol sem láthattam, csupán egyetlen cikket (*R. Corso*: Ländliche Gewohnheitsrechte einiger Gebiete Kalabriens. Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft XXII. 430—56.) ismerek. A francia départementok által kiadott „Usages locaux“ hivatalos jellegű gyűjteményről (v. ö. még *Halleguen E.* Introduction historique à l'ethnologie de la Bretagne. Paris 1862. *Guillaume*. Coutumes du département des Hautes Alpes. *Sébillot*. Coutumes populaires de la Haute Bretagne. 1886.) nem tudom, kiterjed-e és mennyiben a *francia* nép élő szokásjogára. Az *angol* népies szokásjoggal mellékesen az angol folklóre művelői foglalkoznak, így pl. *Dyer* (British popular customs) *Wilde* (Ancient cures, charms and usages of Ireland, contributions to Irish lore. London. 1890) és *Guthrie* (Old Scottish customs) vagy a folklóre-társulat egykori igazgatója *G. L. Gomme* (The village community with special reference to the origin and form of its survivals in Britain. London, 1890.) az angol faluközösségről írt vagy a folklóre (Ethnology in Folklore. London. 1892. és Folklore as an historical science. London 1907.) jelentőségéről szóló műveiben; legújabbán pedig *Ch. S. Burne* (The Handbook of Folklore. London, 1914.) folklóre-kézikönyvében kérdőpontokat közöl, melyek (az Ethnographia XXVII. 234. l. szerint) némileg az élő jogszokásokra is kiterjednek. A *német* irodalomból nincs tudomásom (v. ö. *Börlinger A.* Volksthümliches aus Schwaben. Sagen, Legenden, Aberglauben, Sitten, Rechtsbräuche. Wiesbaden. 1861—1874. I. II.) semmiféle közvetlen, rendszeres élő jogszokásgyűjtésről.

A nagy nyugati nemzeteket, elsősorban tengerentúli gyarmataik népeinek jogszokásai, tudásaikat pedig az ezek alapján fölépített társadalomtörténeti teóriák és rendszerek érdeklik és mind az elméletek, mind a gyűjtések terén csakugyan hatalmas tevékenységet fejtenek is ki. Az angoloknál az angol *afrikai* vad népek jogszokásainak nagy része a „Native Laws and Customs. Cape Town, 1883.“ című hivatalos gyűjteményben található, melyhez *Macleans*-nak „Compendium of Kafir laws and customs Mount Coke. 1858.“ és *H. Dugmore* ugyanilyen című, ugyanott 1872-ben megjelent műve csatlakozik; továbbá *Thomas Northcote W.* Anthropological report on the Edo-speaking peoples of Nigeria. I. Law and custom. London. 1910. és az ő Anthropological report on the Ibo-speaking peoples of Nigeria. I. Law and custom on the Ibo of the Awka neighbourhood. S. Nigeria. London. 1913. és végül *Sarbah J. M.* Fanti customary laws. London. 1904. Leghamarabb különösen a *hindu népek* élő szokásjogát, körülbelül az 1850-es évek óta kezdték gyűjteni, mindegyre rendszeresebben, előbb a helybeli angol adó-, majd statisztikai, 1901 óta pedig külön néprajzi felügyelőségi (ethnographical survey) hivatalok által. Magában áll *Halhed* Code of Gentoo laws. London 1777., legrégebb élő szokásjogi gyűjteménye, melynél azonban meg kell jegyeznünk, hogy Gentoo nevű hindu törzs nincsen, ezt csak az angolok csinálták a

gentile = pogány szóból és a dél-indiai Telinga vagy Kalinga nyelvű hindukra alkalmazták. Ugyancsak még a XVIII. század végén (1798—99) indul meg *Colebrooke H. Th.* fordításában az ősi hindu jog emlékeinek rendszeres kiadása. A szokásjog terén fölmerülő magánvállalkozások szintén az angol kormány segítségével készülnek, legalább is a hivatalos adatok rendelkezésre bocsátásával. Így jöttek létre újabban pl. *Crooke* többkötetes folklora India északnyugati törzseiről 1894—99 közt; *Risley* 9 kötetes leírása a bengáli törzsek és kasztokról, *Dalton* könyve (*Descriptive ethnology of Bengal*. Calcutta 1872.), melyek e népek szokásjogát is rendszeresen megfigyelik; vagy *Baden-Powel* nagybecsű kötetei (*The land systems of British India*. Oxford 1893. I.—III. *The Indian village community*. London, 1896. *The origin and growth of village communities of India* L. 1899.) a hindu falu- és földközösségről; nemkülönben *Dubois J. A. and Beauchamp H. K.* régibb „Hindu manners, customs and ceremonies“ című művének legújabb 1906. évi oxfordi kiadása; *Tupper*. Punjab customary law. Calcutta. 1881. I—IV.; *Rose H. A.* Compendium of the Punjab customary law. Lahore. 1907.; végül *Stokes*. Anglo-Indian codes. 1889. *Hátsó-India* angol tartományai közül Birmára nézve *Richardson D.* Damathat or the laws of Menov, translated from the Burmese. Rangoon 1874. 2. kiad. és „Maung Tet Pyo's Customary law of the Chin tribe. Burmese text. Rangoon. 1884.“ V. ö. még Kohler cikkét „Das Recht der Birmanen“, a Zeitschr. für vergl. Rechtswiss. 1886. (VI) évf.-ban. Sziámra pedig „Siamese laws and customs on slavery, translated from the Siamese code of laws“ kiadva *Bastian* (Die Rechtsverhältnisse bei verschiedenen Völkern der Erde Berlin. 1872. 407—433. l.) könyvében és v. ö. még *Mazzarella* L'origine delle ordalie nel diritto siamese. Roma. 1900. A legszélesebb körű tudományos egyesületi tevékenységet fejtik ki még ezenkívül 1788-tól kezdve a bengáli, shángaji és londoni ázsiai tudományos társulatok, valamint Nagy-Britannia és Irland antropológiai királyi intézete 1872-től.

Észak-Amerikában a néprajzi folyóiratokon (*American Anthropologist*; *Journal of American Folk-Lore* stb.) kívül több intézet is foglalkozik az **éssak-amerikai** bennszülöttek szokásjogával, pl. a Peabody-múzeum az ő régészeti és ethnologiai report-jaiban; de különösen az 1846-ban alapított washingtoni Smithsonian Institution 1881-től ethnologiai bureaujának kiadványaiban, a hol péld. *Dorsey J. O.* nevezetes tanulmányai jelentek meg az omaha-indiánok (*Ethnol. Report*. III. 211—370.) és a sziú-indiánok (u. o. XV. 213—244.) társadalmi szervezetéről. Kanadában is 1885-től foglalkozik az angol Newcastle—upon—Tyne-beli brit tudományos egyletnek egy kanadai bizottsága az ottani bennszülöttek tanulmányozásával. Végül meg kell még emlékeznem *R. G. Twaites* óriási vállalatáról, melyben az Amerikában 1610-től 1791-ig működő jezsuita hittérítők utazásairól szóló jelentéseket 73 kötetben (*Jesuit Relations and allied documents. Travels and explorations of the Jesuit Missionaries in New-France. 1610—1791*. Cleveland. 1901.) kiadta. Ezt kiegészíti szintén az ő „Early western travels 1748—1846. Cleveland. 1907.“ műve 32 kötetben: s ezekhez hozzátelhetjük még *Moreau de S. Méry* 1784. évi 6 kötetes „Lois et constitutions de l'Amérique sous le vent. Paris.“ című művét.

A francziák is nagy buzgalmat mutatnak gyarmataik jogszokásainak kiadásánál és feldolgozásánál pl. *Indo-Khindra* és pedig Annamra *Luro* Étude sur

l'organisation politique et sociale des Annamites. Paris. 1878. *Ory* La commune annamite au Tonkin (a Nouvelle revue hist. de droit français et étranger 1896. évf.). *Aubaret* Code annamite. Paris. 1865. és ennek teljesebb 1876. évi két kötetes kiadása. *Philastre*: Code annamite; Kambodzsára nézve pedig *Janneau* Livre de Krampultap. *A. Leclère* Recherches sur la législation cambodgienne. Droit privé. Paris. 1890. és Recherches sur le droit public, la législation criminelle et la procédure des Cambodgiens. Paris. 1894. I. II. továbbá ugyanannak cikkei a „Nouvelle revue historique de droit français et étranger“ 1894. évf.-ban (68—95.). Le régime des biens entre les époux et les successions; és az 1898, (609—656.) és 1899. évf.-ban (265—283.) Recherches sur les origines brahmaniques des lois cambodgiennes. — **Madagascar** szigetéről: *A. Cahuzuc*. Essai sur les institutions et le droit malgache. Paris 1900. I. v. ö. még Perker cikkét (New code of laws for the Howa kingdom of Madagascar) a „Journal of the Anthropol. Instit. of G. B. and I.“ XII. évf.-ban; — és végül a francia **afrikai** gyarmatokra *A. Prévile*. Les sociétés africaines, leur origine, leur evolution, leur avenir. Paris. 1894. *Martin A. G. P.* Précis de sociologie Nord-Africaine. Paris 1913. I. *Messiny*. Le statut des indigènes algériens. Paris. 1913. *Hanoteau et Letourneur*. La Kabylie et les coutumes kabyles. Paris. 1873. I—III. *Clozel et Villamur*: Les coutumes indigènes de la Côte d'ivoire. 1902.; ezenkívül különösen a párisi Union Coloniale Française útján és az 1822 óta megjelenő Journal Asiatique, valamint a különböző ethnographiai, összehasonlító, jogi és szociológiai jellegű folyóirataikban.

A belgák, a néprajznak és szociológiának különben is jeles művelői, **afrikai** gyarmatukban Kongóban a bennszülöttek szokásjogával foglalkoznak. *Lycops*. Codes congolais et lois usuelles en vigueur en Congo. Bruxelles. 1900. *Tschoffen*. Au Congo. Organisation sociale et coutumes judiciaires des noirs. (a Bulletin de la société royale belge de géographie. XX. évf.-ban 244—272.); ezenkívül lásd még a brüsszeli Solvayféle szociológiai intézetnek és a Kongó múzeumnak kiadványait s végül *van Oorerbergh* néprajzi (collection) monografia-gyűjteményét.

Az olaszok is **afrikai** gyarmataik szokásjogait gyűjtik pl. *Gesmaro de Stefano*. Il diritto penale nell' Hamasen (Eritrea) ed il Fetha Neghest. Firenze. 1897. *Capomazza*. Istituzioni di diritto consuetudinario del Seraè; la legge degli Ateheniè-Melgà. Macerata. 1912; ezenkívül a „Società italiana per lo studio di Libia“ is foglalkozik ezzel.

A spanyolok ilyen irányú működéséről, tudtomra, csupán a „Coleccion de articulos, typos y costumbres de la isla de **Cuba**. Habana. 1881.“ tanuskodik.

A hollandusok szintén rendszeresen gyűjtik és magyarázzák gyarmataik szokásjogait, különösen *G. A. Wilken* 1883—1891 közt megjelent 9 alapvető becses művében, a németalföldi **India** és a **maláji** szigetek bennszülötteinak jogáról, miközben még az arabok matriarchátusával is ráért foglalkozni. Ugyanilyen irányban működött még *J. G. P. Riedel* (Les idées spécifiques du droit de propriété foncière chez les Indonésiens T'oung Pao. Hága 1886.) s legújabban *Vollenhoven*.

A németek legkésőbbben jutván gyarmataikhoz, leghamarább jöttek rá az élő szokásjogok gyűjtésének kormányzati szempontból is nélkülözhetetlen szükségére. Gyarmati folyóiratuk a „Mitteilungen aus den deutschen Schutzgebieten“ áll élén

e mozgalomnak. De a német tudomány, gyarmathódítások nélkül is már jóval előbb vezérévé lön a világszerte folyó szokásjogi kutatásoknak. Erre nézve legjellemzőbb az, hogy pl. *Délamerika* népeinek szokásjogáról a bibliographia túlnyomóan csak német munkásságot ismer. Ma is még alapvető *Martius C. F. P.* Von dem Rechtszustande unter den Ureinwohnern Brasiliens. München. 1832. műve, továbbá *Von den Steinen K.* Unter den Naturvölkern Zentral-Brasiliens. Berlin. 1894. *Schmidt M.* cikke (Über das Recht der tropischen Naturvölker Süd-Amerikas) a „Zeitschr. für vergl. Rechtswiss.“ XIII. évf.-ban (280—318.). *Ausztrália* népeinek szokásjogával, az angol *Howith, Spencer és Gillen, Roth W. E., Taplin, Wilhelmi* néprajzi s a hírneves *Frazer J. G.* szociológiai kutatásain kívül, különösen németek foglalkoznak pl. *Canow* Die Verwandtschaftsorganisationen der Australnegern. Stuttgart 1894. *Kohler* Über das Recht der Australneger. Stuttgart. 1887. és az „Internationales Archiv für Ethnographie“ illető cikkei. Elismert dolog az is, hogy *Afrika* rendszeresebb néprajzi kutatásainak a német *Ankermann B.* cikke (Kulturkreise und Kulturschichten in Afrika) a „Zeitschr. für Ethnologie XXXVII. kötetében (54—84) vetette meg az alapját. Afrikai főbb szokásjogi gyűjtéseik és magyarázataik: *Munzinger* Sitten und Recht der Bogos. Winterthur 1859. *Post*. Afrikanische Jurisprudenz. Ethnologisch-juristische Beiträge zur Kenntniss der einheimischen Rechte Afrikas. Oldenburg 1887. *Grünwald* Über die Rechtssitten und Rechtsanschauungen der Urvölkerstämme Afrikas. Metz. 1890. *Kohler*. Über das Negerrecht namentlich in Kamerun. Berlin. 1895. *Merker M.* Rechtsverhältnisse und Sitten der Wadschagga. Gotha. 1902. *Velten C.* Sitten und Gebräuche der Suaheli; nebst einem Anhang über die Rechtsgewohnheiten der Suaheli. Göttingen. 1903. *Köhler A.* Verfassung, sociale Gliederung, Recht und Wirtschaft der Tuareg. Gotha 1904. *Dannert*. Zum Rechte der Herero. Berlin. 1906. E nagyterjedelmű élő jogszokási kutatásokon kívül, a németek vezérszerephez jutottak e téren, főként azáltal, hogy éppen erre a célra különösen *Bastian, Bachofen, Post, Kohler* stb. rendkívül gazdag munkássága egy egészen új tudományágat teremtett meg: az összehasonlító ethnológiai jogtudományt.¹ Ennek 1878-ban alapított folyóirata a „Zeitschrift für vergleichende Rechts-

¹ A németeknek, ezt az új tudományágát és elnevezését az angolok, amerikaiak, francziák, belgák nem tették magukévá, hanem e helyett ugyanazon tudományos munkásságra, inkább az önmön talajukon keletkezett szociológia elnevezést használják, melynek tudományát *Comte* alkotta meg, *Spencer Herbert* pedig aztán, az ő nagy filozófiai rendszerének keretébe illesztve, négy kötetben (The principles of Sociology) 1877—1884 közt részletesen kidolgozta. Becses az az anyaggyűjtemény is, mely neki e kidolgozás alapjául szolgált és közzététele mint leíró szociológia (Descriptive Sociology) három munkatárs segítségével 1873-ban nagy fólió kötetekben meg is indult, csak hogy, sajnos, pártolás hiányában a 8-ik kötettel 1881-ben megszűnt. Ebből minket legközelebből a „Nr. 5. Asiatic Races, London. Edinburgh. 1876.“ kötet érdekelhet, mely az ázsiai fajok szociológiai adatait állítja össze. De úgy látszik éppen ez, a vállalatnak legkevésbé sikerült darabja, mert először is igen távol áll attól, hogy az összes ázsiai népek szociológiáját felölelje. A sémi fajokból csupán az arabok, Indiából csak a hegyi törzsek, a belsőázsiai népfajokból pusztán: a kirgizek, kalmükok és jakutok s végül az észak-ázsiai népekből: a csukcsok, alentok, kamcsátkaik, szamojédok és osztyákok vették föl. A mi pedig másrészt, azokat a forrásokat illeti, a melyekből, az e kötetben feldolgozott szociológiai adatok kikerültek, azok bizony főleg ma már, jórészt ócskának s elavul-

wissenschaft“ a leggazdagabb tárháza lett a világ legkülönbözőbb élő és történeti szokásjogairól irt fejtegetéseknek. Ezenkívül Berlinben 1895-ben megalapították az összehasonlító jogtudomány és közgazdaságtan nemzetközi egyesületét is, mely rendes munkálatain kívül pl. 1903-ban az *afrikai* és a *Nagy Óceán ssgitein* lakó bennszülöttek közül 17 népnek részletes kérdőívek alapján összeírt jogviszonyait (Dr. S. R. Steinmetz: Rechtsverhältnisse von eingeborenen Völkern in Afrika und Ozeanien. Berlin, 1903.) adta közzé.

De még *Magyarország* sem maradhatott ki teljesen, ámbár inkább csak közvetve, e világszerte folyamatban lévő jogszokásgyűjtésekből. Midőn például a zágrábi akadémia, mint láttuk 1867-ben, a délszláv élő szokásjogok gyűjtését megindította, ez magyar területekre is, és pedig a volt Bánságnak és Bács megye csajkás-kerületének szláv lakosságára is kiterjedt, kiknek jogszokásairól a föltett 352 különféle kérdésre adott feleletek eléggé teljes képet nyújtanak. A prágai „Narodopisny Vestnik Českoslovanskí“ néprajzi folyóirat, mely már ezíme szerint is kezdettől (1897) fogva (nyilván politikai czélzattal) a mi tótságunkra is kiterjed, mint *Ernyey József* időnkénti ismertetéseiből látjuk, olykor tót jogszokásokkal is foglalkozik. Sőt az eddiginél rendszeresebb néprajzi gyűjtést akarván megindítani, 1914-ben részletes kérdőíveket bocsátott ki, melyek mellékesen különböző jogviszonyokkal is foglalkoznak. Az erdélyi szászok élő jogszokásaira vonatkozó gyér anyag, irodalmukban széjjel van szórva, mert specziális gyűjtés idáig ott sem történt, holott ez talán még eredetük kérdéséhez is új támpontokat nyújthatna.

A Magyar Néprajzi Társulatnak 1889-ben történt megalapítása még a szokásjogi anyag gyűjtéséhez s megmentéséhez is módot nyújtott, és pedig nemcsak a magyar nép, hanem az összes hazai nemzetiségek köréből. Néprajzi tudományunk lelkes munkásai, a különböző (lakodalmi, gyermekágyi, keresztelési, temetési stb.) népszokások leírásánál rendszerint azoknak jogi vonatkozásairól sem feledkeztek meg. Társulatunk vezetői pedig, mihelyt valami rendszeresebb, intenzívebb gyűjtés lehetősége nyílt meg előttük, mint pl. 1900-ban (Ethnogr. 1900. évf. 32.) vagy 1909-ben (Értésítő X. 249—252.) legújabbban pedig 1911-ben (Ethn. 1912:203—208.)

taknak tűnnek föl, sőt már az 1876. évi tudományos színvonalnak sem felelhettek meg teljesen, mert hiszen például a belső- és észak-ázsiai népekre legtöbbször csak angolnyelvű utazásokat, német könyveket és cikkeket alig, orosz nyelvűeket pedig egyáltalán nem is használtak. A megszerkesztés szintén elég hanyag, péld. nem egy indiai törzs keveredett a belső-ázsiai népek közé stb. Maga a feldolgozás vagyis a szociológiai adatok csoportosítása azonban, a *Spencer Herbert* által megállapított szociológiai osztályozás alapján történt. Az egész anyaggyűjteményen keresztül ez az osztályozás a következő: a testi, érzelmi és értelmi tulajdonságokon (characters) kívül munka-megosztás és szabályozás, családi (házasság, gyermekek) szervezet, politika (kül- és bel-politikai események), központi és helyi kormányzat, polgári, büntető és ipari törvények, hadügy, egyház, élethivatások (professional), mellék-intézmények (iskolák, kórházak, egyletek stb.), testi esonkítások, temetkezési szokások, társadalmi érintkezési szabályok (laws of intercourse), viseletek és szokások, esztetikai és erkölcsi érzelmek, vallásos eszmék és babonák, tudomány, nyelv, javak szétosztása (distribution), pénzügyek, termelés, ipar, mezőgazdaság és tenyésztés, köznövők, lakóhelyek, táplálék, ruházat, tárgyi eszközök (implements), fegyverek és végül esztétikai alkotások. Ezek a csoportok fejezik ki nemcsak *Spencer Herbert* szociológiai anyaggyűjtésének és feldolgozásának, hanem az összes angol, amerikai, francia és belga élő szokásjogkutatásoknak szellemét, tartalmát és munkakörét.

a Folklore Fellows nemzetközi társaság magyar osztályának szervezése alkalmából, mindjárt kérdőpontokat dolgozott ki, melyekben szokásjogi kérdések is helyet foglaltak. A „Társadalomtudományi Társaság” is szükségét érezte, de úgy látszik, főleg a *Bernát István* szerkesztette „*Magyar Gazdák Szemléje*”-ben már régibb idő óta közzétett sikerült falu-monographiák hatása alatt, hogy 1913-ban egy külön szocziográfiai szakosztályt létesítsen, melynek feladatául a magyar parasztság „pszichológiá”-jának tanulmányozását tűzvé ki, kérdőíveket is szerkesztett, s ezeknek nagy része az élő szokásjogba is belévág. A 97 kérdésre feleletül egy aradmegyei falu érdekes monografiája *Braun Róbert*-től meg is jelent a Huszadik század 1913. évf. 545—571., 690—713. l. és külön is. Végül helytörténeti, közgazdasági, néprajzi és földrajzi monografiáinkban is akad itt-ott tárgyunkra vonatkozó adat.

Ámde sem a felsorolt külföldi példák nagy tömege, sem a hazai eddigi szórványos, közvetett s félig öntudatlan törekvések, nem nyújthatnak olyan föltétlen bizonyosságot, a mely mindenkit meggyőzhetne a saját népünknel élő jogszokások közvetlen, rendszeres gyűjtésének szükségéről, lehetőségéről és eredményes voltáról. Szerencsére abban a helyzetben vagyunk, hogy a távolabb álló analógiákon kívül, közvetlen, gyakorlati példára is hivatkozhatunk, midőn mindjárt reá is mutatunk egy bár kisebb arányú, de országos és teljesen sikerült hazai szokásjogi gyűjtésre, mely szintén kérdőívek kérdéseire, hatósági személyek által adott feleletek útján történt, és melynek eredményei földolgozva, már 1904 óta közzé is vannak téve. Midőn ugyanis a *magyar általános polgári törvénykönyv* tervezete megjelent és ezzel szemben a magyar gazdaközönség körében egy külön agrár öröklési jog megalkotásának szüksége merült föl, 1901-ben *Darányi* akkori földművelésügyi miniszter *dr. Mattyasovszky Miklóst* a németországi törzsöröklési jog és szokás (*Anerbenrecht*) tanulmányozására kiküldötte. Útjának eredményei azonban csakhamar rávezették őt arra, hogy mielőtt ezeket a hazai viszonyokra alkalmazná, előbb magukat e viszonyokat kellene megismernie, mivelhogy „öröklési jogi reformokat — úgymond — az öröklési (jog)szokás(ok) ismerete nélkül tárgyalni nem lehet”. Több dugába dőlt kísérlet után, végre *Plüss* akkori igazságügyi miniszter hathatós támogatásával sikerült is, a járásbírók és a közjegyzők által 5 rendbeli főkérdésre nézve kitöltött 642 kérdőív útján, a hazánk összes vidékein, a földművelő-népnel uralkodó öröklési jogszokásokat rendszeresen összegyűjteni, s ezeket aztán *Mattyasovszky* munkájában (Törzsöröklési jog és törzsöröklési szokás. I. A németországi törzsöröklési jog és szokás. II. A magyarországi öröklési szokások. Bpest, 1904.) a német törzsöröklési szokásjoggal egybevetve, föl is dolgozta. Ez a földolgozás, szerző megbízatásához képest, elsősorban agrárpolitikai és társadalomtani szempontból készülvén, a mi szokásjoggyűjtő céljainknak nem egészen felel meg. Mi a magunk szempontjából nagyobb súlyt helyeztünk volna a beérkezett feleletek eredeti szövegére, a mintegy összövegre nézve. Minden községet név szerint tárgyaltunk volna, mert hiszen már az is, hogy az illető község 1848 előtt mi volt: földesúri hatalom alatt állott-e vagy sem, jogszokására is döntő súlylyal lehet. Egyébiránt a földolgozásban, a hazai jogtörténet tanúságait nagy részben, az összehasonlító szokásjog eredményeinek alkalmazását pedig egyáltalán nélkülöznünk kell. De bár ha ezen egészen más szempontokat követő feldolgozás teljesen ki nem elégíthet

is, maga ez a gyűjtés és a gyűjtött anyag czélunkra nézve rendkívül becses. Mert az élő jogszokások rendszeres gyűjtésének egyáltalán ez a legelső példája hazánkban, ennek teljes sikere tehát, minden, e téren teendő további lépésünknel mintául s egyúttal tanuságul, sőt biztosítékul is szolgál, hogy népünk összes többi élő jogszokásainak összegyűjtése is éppen annyira szükséges és éppen oly eredményesen meg is valósítható, — csak akarnunk kell.

A legelső, legnehezebb feladat kétségkívül a kérdőívek megszerkesztése, vagyis a fölkutatásra váró egész hazai szokásjogi anyagnak, megfelelő kérdésekbe való foglalása leendő. Dr. Hermann Antal az ilyenek szerkesztését találóan *circulus vitiosus*-félének mondja, a mikor t. i. jóformán már előre tudnunk kell mindent, a mit a kérdéseink révén meg akarunk tudni. A mi e kérdőíveknek anyagát s különösen technikai oldalát illeti, erre nézve kétségkívül a hasonló külföldi szokásjogi kérdőívek (pl. Oroszországban a jogszokások gyűjtésére 1862-től 1910-ig 22 kérdőív-programmot dolgoztak ki.) nagy segítségünkre lesznek, ámde hazai szokásjogi viszonyainkkal s ezeknek jogtörténeti, gazdaság- s társadalomtörténeti, sőt ősjogi háttérével, ha mindjárt nagyjából is, immár eleve tisztában kell lennünk.

Lássuk tehát, micsoda legfőbb kérdések azok, a melyekre népünkötől, szokásjogát illetőleg feleletet várhatunk, és hogy micsoda történeti s részben őstörténeti mult rejlik mögöttük.

Tagányi Károly.

A KAZÁR NAGYFEJEDELEM ÉS A TURULMONDA.

I. A kazár nagyfejedelem.

Mikor a kazárok uralkodójára vonatkozó adatokat beillesztem abba a kapcsolatba, melyet *Frazer* hatalmas műve¹ a varázsló evolúciója és a királyi méltóság multja között szinte példátlan biztonsággal kimutatott, remélem egyszersmind, hogy ennél valamivel többet is sikerül elérnem. *Frazer* művéből az uraltáji népek kimaradtak, a mit adataink gyér és bizonytalan volta tesz érthetővé. Az a kevés azonban, a mit az uraltáji népekről tudunk, egy harmónikus egész benyomását kelti, ha az aránylag legjobban ismert kazár adatokból indulunk ki.

1. Kettős királyság.

Ibn Roszteh-nak és Gurdézi-nak *Dsaihani* nagy művén alapuló² tudósításai így hangzanak: „A kazárok királyát *isá*-nak czimezik, a főkirály azonban kazár *khákhán* czímet visel, ennek csakis czíme van meg, de népe nem engedelmeskedik neki; a kormányzat az *isá*-nál van, azért, mert úgy a kormányzat mint a hadsereg dolgában

¹ J. G. Frazer: The Golden Bough. Harmadik kiadás. 1907—1913. Különösen The Magic Art and the Evolution of Kings. 1911. Továbbá U. a: Lectures on the Early History of Kingship. 1905. Itt jegyzem meg, hogy pszichológiai tekintetben ez az első dolgozatom a mely már a Freud-féle iskola alapján áll. Tulajdonképpen két nagyobb dolgozatomnak meg kellett volna előznie a mostanit, de technikai okokból későbbre maradtak. Az egyik „Népleléktani törvények“ czímen elméleti szempontból vázolja állásfoglalásomat a psychoanalízis és a motorikus pszichológia dolgában, a másik „A bűvös tükrök“ czímen részletesebben mutatja a gyakorlati alkalmazást. Freud művei közül az ethnologusnak elsősorban fontos; Totem und Tabu. 1913.

² Pauler Gyula és Szilágyi Sándor: A magyar honfoglalás kútfoi. 1900. 146.

senki felette nem áll.¹ Az *isá* személyesen vezeti a hadjáratot.² Ibn Fadhlán szerint a kazár-főkirály czíme *khákhán*, minden négy hónapban egyszer megy ki sétálni, tulajdonképeni czíme „nagy khákhán“ helytartójának czíme „khákhán bu“ (bu = bég, fejedelem) és ez vezényli a hadsereget és kormányozza az országot, ő intézi a háborút és a szomszéd királyok ennek engedelmeskednek.³ A kazároknál tehát megvolt a kettős királyság intézménye, a melynek jellegzetes tulajdonsága, hogy az egyik király kormányoz, a másik uralkodik. A legszembeesőbb példa a japán *mikádó* és *shogun* viszonya, a hol az uralkodó, a mikádó, annyira istenné lett, hogy a kormányzásban az őt körülvevő tabúk meggátolják.⁴ Hogy ez a második király, a *shogun*, eredetileg a férfiak szövetségében egyesült ifjúság vezére-e,⁵ vagy pedig egyszerűen hyposthasisa a mikádónak,⁶ az még kétesnek tekinthető. A hyposthasis-teória mellett oly értelemben, hogy a király az uralkodás mágikus terheinek egy részét egy alter egojának vállaira hárítja át, felhozható a meitheik példa. A meitheiknél ugyanis április közepén a „chirouba“ ünnepen megválasztják a *chähi taba*-t azaz névadót, a kiról, mint Rómában a konzulokról, nevezik el az éveket. Ennek a *chähi*-*taba*-nak az a hivatása, hogy a rádza és a nép minden bűnét magára vállalja. A lelépő *chähi*-*taba* azt mondja utódjának: „Barátom, én viseltem és eltereltem valamennyi rossz szellemet és bünt a rádzsáról és népéről ebben az évben.“ Ha a *chähi*-*taba* szerencsés ember, az egész ország szerencsés, ha szerencsétlen, az egész ország érzi ennek a hatását.⁷ Hasonló alter egoját a királynak találjuk az evheknél.⁸ Itten a király bűvös köpenyegét, a mely pedig megvédi viselőjét a golyóktól, nem ő maga hordja, hanem valaki a király környezetéből, a kinek a csatában mindig a király közelében kell tartózkodnia.⁹ Azonban akármilyen hipotézist fogadunk el a kettős királyság eredetét illetőleg,¹⁰ annyi bizonyos, hogy az intézmény maga biztos

¹ *Ibn Roszleh*: U. o. 153. Ugyanígy *Gurdézi*: „A kazar khákhán nem több pusztá ezimnél“ u. o. — ² *Pauler—Szilágyi*: Kútfők. *Ibn Roszleh*: 156.

³ *U. a.*: Kútfők. *Ibn Fadhlán*: 217.

⁴ *J. G. Frazer*: *The Magic Art*. 1911. II. 417. (Golden Bough. P. I.) *U. a.*: *Taboo and the Perils of the Soul*. 1911. 2—4. (Golden Bough. P. II.)

⁵ *H. Schurtz*: *Altersklassen und Männerbünde*. 1902. 319—326. *J. Lippert*: *Kulturgeschichte der Menschheit*. 1887. II. 525. *L. H. Morgan*: *Ancient Society*. 1907. 70., 71.

⁶ *Frazer*: *Taboo*. 17. — ⁷ *T. C. Hodson*: *The Meitheis*. 1908. 104—107.

⁸ V. ö. a bűvös ruha viselőjét a hoknál. *J. Spieth*: *Die Ewe-Stämme*. 1906. 32. A királyságról általában u. o. 108.

⁹ *J. Spieth*: *Die Religion der Eweer in Süd-Togo*. 1911. 253. Spieth szövegezéséből nem egészen világos, hogy kit véd meg a köpönyeg a golyóktól, viselőjét-e vagy pedig a királyt. Asszonynak nem szabad a köpönyeget megérinteni. Viselője, ha felvette a köpönyeget, nem ihatik bort és nem végezheti szükségét. A sebezhetetlenség képzele valószínűleg a mindezekben a körülírásokban nyilvánuló szexuális tartózkodással függ össze. V. ö. u. o., a király minden puskánál nagyobb puskáját (*phallossymbolum*) a melyet a helyettes visel, de a király süt el. A nőtabuhoz v. ö. *E. Crawley*: *The Mystic Rose*. 1902. 33—58. A sebezhetetlenségről *O. Berthold*: *Die Unverwundbarkeit in Sage und Aberglauben der Griechen*. 1911.

¹⁰ A fentebbi két véleményt egybefoglalhatjuk egy új hipotézissel. A király, az uralkodó a nemzet nagyobb körébe való kivetítése az apa, még pedig a kettős királyság esetében a már öregedő apa képzetének, míg mellette a shogun felserdült fiát reprezentálja. Így érthetővé válik kapcsolata a harezias ifjúság választott vezérével és szereplése mint az apakirály alter-egoja. A képzelet világában a mikádónak megfelel a világteremtő, de a világ sorába már be nem folyó apaisten, a „*deus otiosus*“ a ki hatalma nagyrészt

jelv a királyi méltóság mágikus, sacralis voltának. Ebből a szempontból kell megítélnünk a kazár kettős királyság magyar mását is. *Georgius monachus* megírta, hogy a „római követ“ a turkok fejedelmeivel, Árpáddal és Kuszánnal találkozik.¹ Ibn Roszteli a magyarok intézményeit hasonló szavakkal írja le mint a kazárokét, a mi, tekintettel a magyar fejedelmi méltóság állítólagos kazár eredetére, egészen természetes. „Fejedelmük *kendeh*-nek hivatik és ez a név főkirályuknak czíme, mert annak a férfinak, a ki felettük tényleg uralkodik, czíme *dsila*. Minden magyar a dsila szavára hallgat, számadást s védelmet és más ügyeket érdeklő parancsainak engedelmeskedik.“² Ez a két méltóság néha a továbbdifferenciálódás révén hárommá fejlődik és Konstantinos tudósítása arra vall, hogy a magyarok is ezen az úton voltak. „Első fejedelmük az Árpád nemzetségből sorrend szerint való uralkodó, van még két más fejedelmük is, a *gülsz* és a *karkhász*, a kik bírói tisztet viselnek.“³ Fijiben a Roko Tui Mbau (Mbau Szent Ura) és a Vu-nivalu (Háború Gyökere) mellett a Tunitonga a harmadik főnök, a ki az előkelő családok leányaival rendelkezik.⁴ Valószínű, hogy az avarok, húnok és egyéb altáji népek is ismerték a kettős királyság intézményét.⁵

2. Királyölés és koronázás.

A primitív népek uralkodói többé-kevésbé pünkösdi királyok, a kiknek uralma vagy határozott ideig, vagy addig tart, a míg valamely jelből arra lehet következtetni, hogy testi-lelki képességeik, szerencsájuk vagy varázsserejük hanyatlása veszélyezteti az ország biztonságát. A shilluk királyok főhivatása, hogy királyi és isteni ősiük Nyakang oltárán esőért könyörögjenek és esőt varázsoljanak. A királynak nem szabad megöregedni, mert erejének fogytával a barmokat betegség éri és a

már átadta ifjabb duplikátumának, a fiúistennek. A japán hagyomány a shogunatus keletkezését a mikádóknak avval a szokásával hozza kapcsolatba, hogy az uralkodás tisztjéről és terheiről le szoktak mondani gyermekeik javára. *Frazer*: Taboo, 19. V. ö. Tahitiben u. o. 20. Tongai hagyományok szerint a királyság kettéoszlása onnan eredt, hogy az egyedül uralkodó királyt meggyilkolták. Fia megbosszulta halálát és testvérével olyképpen osztotta meg az uralmat, hogy amannak hagyta meg a shogun, magának tartotta meg a mikádó szerepkörét. *B. Thomson*: The Fijians. 1908. 60., 61. A mondában nyilván már a kegyeletos lepel borítja az ősi vadságot; a fiú először gyilkosa és csak később bosszulója apjának. V. ö. *Atkinson*: Primal Law. 1903. (*Lang*: Social Origins alatt.) *Freud*: Totem und Tabu. 1913. 116. *Ch. Darwin*: The Descent of Man. 1898. II. 395. Lásd továbbá lejjebb az öregek megöléséről. A bajaknál a király megölésének vagyis feláldozásának tisztje a király fiát illette meg. *L. Frobenius*: Und Afrika sprach. 1913. III. 181. A kazároknál az isá öli meg a nagyfejedelmet. (Lásd lejjebb.)

¹ *Szilágyi—Pauler*: Kútfők. 106. — ² *U. a.*: u. o. 167., 168. Ugyanúgy Gurdézi.

³ *U. a.*: u. o. 127. A karkhász méltóság is öröklődik, a karkhász Turkia harmadik fejedelme. V. ö. *Hunfalvy*: Magyarország Ethnographiája. 1876. 217—219.

⁴ *B. Thomson*: The Fijians. 1908. 61., 62.

⁵ V. ö. *Nagy Géza*: A honfoglalók. Ethnographia. 1907. 329—339. Különösen az avar, iugur és khagán. A megasz arkhón, gülsz és karkhásznak talán megfelel a chan, a jabgu és a šad. *Barthold*: Die historische Bedeutung der alttürkischen Inschriften. II. 1897. Anhang 16. *Thury* szerint a šad az isával azonos. *Thury József*: A khazar isá méltóságnévéről. Keleti Szemle. IV. 1903. 4. Ügylátszik a hunoknál is intézményes jellege volt a két testvér uralmának, mert Attila és Bleda előtt Mundzuk testvérei Oktar és Roas uralkodtak. *Jordanes*: XXXV. V. ö. még *Frazer*: Taboo. 17. *Frobenius*: Und Afrika sprach. I. 178. *Bastian*: Die deutsche Expedition an der Loangoküste. 1875. II. 1.

tehenek nem ellenek többé, a termés ott rothad el a földön, az emberek egyre-másra betegszenek és meghalnak. Ha a király férji kötelességének nem tud eleget tenni feleségei panaszra mennek a főnökökhöz, a kik aztán gondoskodnak róla, hogy a gyöngülő istent eltegyék láb alól és erőteljesebb utóddal pótolják.¹ Kétségtelen, hogy ez mindenütt az eredetibb állapotnak felel meg, a mennyiben a poligám őshorda vezetője, az királyapa, addig tartotta pozícióját a feltörekvő utódokkal szemben, a meddig éppen bírta. Ha a király uralkodásának idejét megállapított periódusra szabják ki, az már a királyölés szokásának rögzítődését, ritussá válását jelenti.² Maszúdi szerint, „a midőn a kazár földre szárazság jön, vagy azt valamely más csapás éri, ha egy másik országból háborút indítanak ellenök, vagy őket bármely váratlan veszedelem éri, a nép s a főurak a király elé lépnek és így szólnak hozzá: ettől a khá-khán-tól és uralkodása idejétől jót nem várunk; baljóslatú embernek tartjuk őt s uralkodását;” öld meg őt vagy add át nekünk, hogy megöljük. Többször a király a khákhánt átadja a nép dühének, néha pedig maga

¹ *Frazer*: The Dying God. 1911. (Golden Bough Part III.) 20., 21. *Hofmayr*: Religion der Schilluk. Anthropos. 1911. 123—127. *Frobenius*: Und Afrika sprach. III. 76., 84. Bővebben. *Seligmann*: The Cult of Nyakang and the Divine Kings of the Shilluk. Wellcome Research (Számomra nem volt hozzáférhető.). A királyölés szárazság idején azért történik, hogy cső essék. Valószínű, hogy a király esőttámasztó ereje az apa szexuális erejének (eső = semen) sublimálása és az égboltozatra való kivetítése. Egy dementia praecoxban szenvedő elmebeteg potenciájának elvesztésétől fél, ha ez bekövetkezik, azt mondja, akkor a világ minden férfijének nemző ereje megszűnik és a szülő, különösen a vörös bort termő, nem terem többé. *A. Maeder*: Psychologische Untersuchungen an Dementia praecox-Kranken. Jahrbuch für psychoanalytische und psychopathologische Forschungen. II. 1910. 193. A djandjeroknál csak a királynak van joga a teljes virilitásra, felsőbbiségének jele gyanánt minden alattvalója félig ki van herélve. *A. Cecchi*: Fünf Jahre in Ostafrika. 1888. 316. V. ö. a bal here kivágásáról az avatásnál. *M. P. Koll*: Beschreibung des Vorgebürges der Guten Hoffnung. 1745. 147—152. *O. Finsch*: Über die Bewohner von Ponapé. Z. f. E. 1880. 313. és ezeknek az adatoknak hitelességéről. *O. Stoll*: Das Geschlechtsleben in der Völkerpsychologie. 1908. 539. Nyakangnak egy durván, némelyek szerint emberalakban kifaragott kúpalakú tárgyat neveznek, Nyakangnak az első királynak képmását. *Frazer*: Dying. 23. Baja nyelven „nyakang” családot jelent. *Frobenius*: Und Afrika sprach. III. 181. Nakomnak azaz nagyapának nevezik a királyi család szent állatját, a kígyót. U. O. V. ö. Nyikang szent lándzsáját u. o. 77. *Hofmayr*: Religion der Schilluk. Anthropos. 1911. 126. A kúpalakú tárgy, a lándzsa és a kígyó talán phallikus symbolumok? Nykang nőnemű képmása Nikaia szüléssistennő. u. o. 124. V. ö. még *D. Westermann*: The Shilluk People. 1912. XL—XLII.

² Lásd *Frazer* Dying God. 46—92., 112—118. A társadalmi evolúció menetének itt elfogadott elmélete *Atkinson*-tól ered. *Lang-Atkinson*: Social Origins and Primal Law. 1903. Pszichológiai szempontból *Freud* mutatta ki ennek igazi jelentőségét. *Freud*: Totem und Tabu. 1913. A délafrikai koranak a kral főnökének fiát „hogy megerősödjék” állandóan kunyhójában tartották fogva és gyakran adtak neki tejet. Mikor az apa úgy vélte, hogy fia már felserdült, két bunkót vett és az egyiket fiának adva kiállt vele párvialdra. Ha a fiú győzött, az apa megdícsérte és átadta neki a főnöki méltóságot. *G. W. Stow*: The Native Races of South Africa. 1905. 274. V. ö. *M. A. Potter*: Sohrab and Rustem. 1902.

³ A keleti uigurok fejedelmének czime idi-kut: Vámbéry szerint „a szerenese ura”. *Vámbéry*: Bokhara története. 1873. I. 143. A meitheiknél a mint láttuk „a névadó” szerenéséjétől függött az egész országa. *Hodson*: The Meitheis. 1908. 104—107. valamint a kazároknál a nagyfejedelmétől.

végeztette ki.¹ Ibn Fadhlán azt mondja, hogy „a főkirály csak *negyven évig* uralkodhatik, a mikor ezt az évet csak egy nappal is túlélte a nép és a főurak által megöletik, mert azt mondják, hogy az esze meggyöngült és belátása meg-ingott.”² A harmadik változat, a melyet Isztakhrí és Ibn 'Haukal őriztek meg, megadja a lehetőségét annak, hogy a khákhán elkerülje gyilkosai kezét, mert tőle függ, hogy hány évben szabja meg uralkodása tartamát. „A midőn az ünnepélyes beigtatást végrehajtani akarják, a khákhánt elővezetik és egy selyemzsinórral fojtogatni kezdik; a mikor a fulladáshoz már közel van, megkérdezik tőle, hogy hány évig akar uralkodni, mire kinyilvánítja, hogy mennyit, ha e határidőn belül hal meg, nem bántják, de ha ezt túléli, megölik.”³ A tukiuknál a trónralépő uralkodót a főbb hivatalnokok egy nemeztakaróra ültették és a nappálya irányában kilencz körmenetet írtak le vele. Minden kör után meghajoltak az uralkodó előtt. Az uralkodót ezután lóra ültették és selyemfonállal elkezdték fojtogatni, közben pedig kérdezték, hogy hány évig tud majd uralkodni.⁴ A feltűnően egyező kazár és tukiu ritus a két nép rokonsága mellett a további vonásokban való egyezés konstruktív feltevését lehetővé teszi. Egyelőre két feltűnő momentumot kell hangsúlyozni. 1. A királyt trónralépése alkalmából megkínózzák. 2. Ez a megkínzás a szimbolikus akasztás formájában történik, azaz valószínűleg előre jelzi a királyi dicsőség várható végét.

A mpongve királyok mindannyian rettegett varázslók. A koronázási szertartás abból áll, hogy a leendő királyt megkínózzák és meggyötrik. „Még nem vagy a királyunk — azt mondják neki —, nemsokára úgyis teljesítenünk kell a te akaratodat.”⁵ Az ó-ind szertartásban a felkent királyt a papok elpáholják ünnepélyes komolysággal, ezáltal eltávolítják bűneit, a kshatriya (harezos) kasztból a brahmánok közé emelik és jelzik, hogy ezentúl a király ütést csak adhat, de el nem szenvedhet. Jellemző, hogy hasonló szertartáson kellett átesnie a völegénynek, azaz a leendő apának.⁶ Világos, hogy ezekben a szertartásokban az apa iránt érzett *ambivalens* érzést, a mely a feltétlen hódolat és a lázadás komponenseiből van összetéve, viszik át a mindenható királyra és trónralépése előtt, még egyszer és utoljára, szabad folyást engednek elfojtott haragjuknak.⁷ Sierra Leoneben a leendő királyra súlyos lánczokat raknak és elverik. Azután leverik lánczaikat, vállaira borítják a

¹ Pauler—Szilágyi: Kútfők. 259., 260. Összefoglalja ezeket az adatokat. Büchler: Keleti tudósítások a kazárokról. Keleti tanulmányok Goldziher Ignác születésének hatvanadik évfordulójára. 1910. 116–120.

² Pauler—Szilágyi: Kútfők. 219.

³ Pauler—Szilágyi: Kútfők. 1900. 237.

⁴ W. Radloff: Aus Sibirien. 1893. I. 129. A két ritus összetartozó voltára rámutatnak Thury József: A khazar iša méltóságnévről. Keleti Szemle. IV. 1903. 3. Kutschera: Die Chasaren. 1909. 140. K. F. Neumann: Die Völker des südlichen Russlands. 1847. 89.

⁵ Du Chaillu: Explorations and Adventures in Equatorial Africa. 1862. 41., 42.

⁶ A. Weber: Über die Königsweihe, den Râjasûya. (Abh. d. kngl. Preuss. Ak. d. Wiss.) 1893. 6., 63. A völegényről és menyasszonyról mint „király”-ról és „királyné”-ről v. ö. ált. J. G. Wetzstein: Die syrischen Dreschtafel. Zeitschrift für Ethnologie. 1873. 287–294. V. Jäkel: Priester und Braut. Int. Centralblatt für Anthropologie. 1903. 261. E. Westermarck: Marriage Ceremonies in Morocco. 1914. 97., 102., 106., 113., 118., 274.

⁷ Ezt a magyarázatot adja Freud: Totem und Tabu. 1913. 46.

királyi köpenyeget és kezébe adják a batalmának jelvényét, a hóhérbárdot.¹ A timmek fenntartják maguknak azt a jogot, hogy trónralépése előestéjén elverjék a királyt és néha olyan mértékben érvényesítik ezt a jogukat, hogy a király nem sokkal éli túl a koronázást.² Hasonló szertartásoknak veti magát alá az újdonsült apa a caraiboknál és Celebesben, mint emitt az újdonsült király. A caraiboknál az apát negyvennapos böjtölés után az agouti fogaival össze-vissza vagdossák és a sebeit csipős, borsos oldattal mossák.³ A minahasszaiaknál Celebesben elsőszülött fiú születésekor az anya fürödni megy. Mikor visszajön, az apa már várja teljes díszben és fegyverzetben. Így megy most az apa fürödni, és a mikor a fürdőből kilép, szomszédjai már várják, hogy azután egész úton hazafelé náddal verjék az új apát. Hazaérkezve az apa három nyilat lö el a kunyhó felett és azt mondja fiának: „kivánok sok szerencsét, serdüljön fel vitéz férfivé”.⁴ A szomszédok demonstrációja, ügylátszik, kikényszeríti az apa jóakarátát fia számára, mint az alattvalóké a királyét, a ki a magikus szertartás után az egész nép sorsát kezében tartja.

Ugyanebből az ambivalens érzésvilágból fakad a fojtogatás, illetve a megfojtás szertartása, mert eképpen az alattvaló, illetve a gyermek megöli a királyapát, a nélkül, hogy büvöserejű vért ontaná⁵ és így sértetlenül megörzi varázsserejét utódja számára. A csukások életúnt öregjei gyakran követelik fiaiktól, hogy adják meg nekik az erőszakos halál végtisztességét. A leszúrás révén való véres halált csak férfirokon, többnyire a fia hajthatja végre, mert idegentől a seb nagyon fájna. Ilyenkor a megfojtást választják.⁶ Fijiben is a fiú kegyelet dolga az elaggott szülő megölése és különösen kegyeletesnek tartják a cselekedetet, ha bunkó helyett kötéllel történik.⁷ A halni akaró „Ganga Chitome” Kongóban leg-

¹ O. Dapper: Beschreibung von Africa. 1670. 382.

² Zweifel et Moustier: Voyages aux sources du Niger. Bulletin de la Société de Géographie. 1880. XX. 111. Idézi Frazer: Taboo. 18. V. ö. még A. Bastian: Die deutsche Expedition an der Loangoküste. 1875. II. 14., 59.

³ E. B. Tylor: Early History of Mankind. 1870. 294. H. Ling-Roth: On the Signification of Couvade. Journal of the Anthropological Institute. 1892. 218.

⁴ E. S. Hartland: The Legend of Perseus. II. 1895. 408. Th. Reik: Die Couvade und die Psychogenese der Vergeltungsfurcht. Imago. 1914. 435.

⁵ Az ambivalens érzelmek ellenséges komponense természetesen elsősorban az ugyanazon nemű szülő ellen irányul. Egy fiatal hölgy a következő álmot mondja el. „Az éjjel azt álmodtam, hogy megöltem az anyámat. De nem volt olyan, mint az anyám. Egy kis fekete nő volt csak. Anyámnak szólitottam (Elfedési tendencia). Nem tetszett neki a parfüm, a mi rajtam volt. Költözködtünk, azaz én költöztem át az ő szobájába (Azaz elfoglalja az anya helyét az apa mellett) és el akartam venni a ruháját. Mire ő nekem jött „Hát már az egész garderobeomat elveszed?” — egy rozsdás vasszöveget bevertem a nyakába, mire elájult én meg elkezdtem fojtogatni a torkát, hogy a seben át ki ne folyjon a vére. Az ambivalenciát az álom először a megölést (elájult csak euphemizmus) követő mentési kísérletben, majd meg abban juttatja kifejezésre, hogy a mentés formája a megfojtás. A vérre való tekintet is jellemző. Az egész álom individualpszichológiai pendant a szülő megölésének ritusához.

⁶ W. Bogoras: The Chukchee. Social Organization. (Jesup North Pacific Expedition. Vol. VII.) 1909. 564.

⁷ Ph. Williams: Fiji and the Fijians. 1858. I. 183. 184. V. ö. a szokásról. Sartori: Die Sitte der Alten und Krankentötung. Globus. 1895. LXVII. 107. J. G. Frazer: The

kedvesebb emberével és leendő utódjával kötteti nyakára a hurkot.¹ A hauszáknál egy udvari hivatalnok, a kinek czime „az elefánt megöleje“, pusztá kézzel fojtja meg a királyt.² Fazolglouban a királyt felakasztják egy fára,³ a shilluk királyt megfojtják.⁴ Az ambivalencia törvénye azonban nemcsak a királyáldozásnál, hanem bizonyos mérvben minden áldozásnál érvényesül. Különösen szembeszökő ez ott, a hol az áldozat a feláldozott egyén tulajdonságai, vagy más körülmények folytán voltaképpen a királyáldozatot helyettesíti vagy avval egyenértékű. Gurdézi szerint az oroszoknak „tudós embereik (thabib = orvos, tudós, varázsló, jós) vannak, a kik még a fejedelmek felett is hatalmat gyakorolnak és ha egy ilyen jós egy nőt vagy férfit kiragad közülük, kötelet vet nyakába s azt legott felakasztja, hogy meghaljon s a jós így szól: ez a mennyei király parancsa“.⁵ Odhinnak, a halottak és királyok istenének hozott áldozat az akasztott ember és maga Odhin az istenek királya kilencz napig lógott a világfáján önmagának hozott áldozat gyanánt.⁶ A bolgárok, ha valakiről azt tapasztalták, hogy különös értelmi tehetséggel felruházott, úgy arról azt mondták, hogy „méltó arra, hogy Urunk Istenünknek szolgálja legyen s az ilyent aztán megragadják, nyaka körül egy kötelet kötnek és egy fára akasztják fel, a hol ott hagyják, míg holtteste szét nem válik“.⁷ A bolgár példa megadja az átmenetet a votják ritushoz, a melyben a királyáldozatnak uraltáji területen kimutatott legkezdetlegesebb példáját látjuk. A votják hagyomány még tud róla, hogy régente ősszel, halottak napján, a legkiválóbb öreg embernél volt az ünnep.

Dying God. 1911. 10—14. *E. Westermarck*: The Origin and Development of the Moral Ideas. 1908. I. 386—393. *G. L. Gomme*: Ethnology in Folklore. 1892. 135. *U. a.*: Folk Lore as an Historical Science. 1908. 68—78. *H. M. Chadwick*: The Cult of Othin. 1899. 35. *J. A. Macculloch*: The Religion of the Ancient Celts. 1911. 242. *Mc Lennan*: Studies in Ancient History 1896. 107.

¹ *J. G. Frazer*: The Dying God. 1911. 15. idézi *Merolla*-t *Relazione del viaggio nel regno di Congo*. 1726. 76.

² *J. G. Frazer*: Totemism and Exogamy. 1910. II. 608. *U. a.*: The Dying God. 1911. 35. V. ö. *Trehearne*: The Ban of the Bori. 1914. 39, négy papról tud a kiknek hivatása a hauszáknál a királyölés.

³ *Frazer*: Dying. 16.

⁴ *Frobenius*: Und Afrika sprach. III. 85.

⁵ *Pauler—Szilágyi*: Kútfők. 184. V. ö. u. o. 186. *Ibn Rosztek*: „Vannak tudós jósaik, a kik a királyok, valamint a főemberek felett hatalommal bírnak; parancsolják nekik, hogy áldozatul hozzanak teremőjüknek nőket, férfiakat, állatokat és a mikor ilyen rendeleteket tettek, nem lehet ez előtt kitérni és a varázsló kezéhez veszi az embert és állatot, kötelet vet nyakába és azt egy tuskóhoz köti, a míg meg nem fűlad, azt mondva, hogy ez istennek hozott áldozat“.

⁶ *H. M. Chadwick*: The Cult of Othin. 1899. 15., 33. *Mogk*: Die Menschenopfer bei den Germanen. 1909. 15. *Unwerth*: Untersuchungen über Totenkultus und Odhinverehrung. 1911. 90—94. *R. M. Meyer*: Altgermanische Religionsgeschichte. 1910. 224—271. *Simrock*: Die Edda. 1896. 55. (Hávmal 139.)

⁷ *Pauler—Szilágyi*: Kútfők. 211. *Ibn Fadhlán*. V. ö. a szent emberek feláldozását az afghánoknál. *Herrmann Antal*: Építő áldozat. Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye. XXVIII. 1894. 303. Közlebbeső párhuzamok közül v. ö. még a régi poroszoknál a főpap aggkorában a nép bűneiért való váltság gyanánt önmagát áldozta fel égő áldozatnak. *K. Schwenck*: Mythologie der Slawen. 1853. 55. A hagyomány szerint nyugati Tibetben a választott császárt minden tíz évben megölték. *N. M. Prschewalskij*: Fünfter Brief aus Central-Asien. Globus. II. 1886. 41.

Ez azután önként feláldozta magát és mint nagy szentet temették el.¹ A mi a kazár államban, az történt a votják faluban. *Mivel az áldozat minden ősszel ismétlődött, a legkiválóbb ember díszes állását csak egy évig tölthette be a falu öregje, azután, bizonyára hálából az év terméseért és előleg gyanánt a jövő év termésére, felszabadult varázserejét visszaadták isteni elődjeinek.*² Egy másik adatunk pedig kétségtelenné teszi a történelmi kapcsolatot a kazár és a votják szokás között. A votjakok között ugyanis az a hiedelem uralkodik, hogy nem szabad negyven évnél tovább egy helyütt lakni, hanem vagy a falut kell máshová helyezni, vagy embert kell áldozni,³ éppen úgy, mint a hogy negyven évenként áldozták fel a

¹ *Bogajevski*: Očerki Religioznich Predstavljenii Votjakov. Ethnografičeskoje Obozrenie. 1890. IV. 50. V. ö. Saratov kormányzóságban a mordvinoknál a halottat egy öreg ember jelképezi a ki bőséges termést, szaporodást a nyájnak és nagy vadászszákmányt kér az istentől. *J. N. Smirnov*: Les Populations Finnoises de la Volga et de la Kama. 1898. 370. A szertartás befejezése, hogy a „halott“ visszatér a sirba, azaz lefekszik annak sírjára, a kit jelképez. A család arra kéri, hogy térjen vissza mire a termés beéri és megkapja belőle a maga részét. *Smirnov*: u. o. 369. Valószínű, hogy a falu legkiválóbb emberét a többi, előtte feláldozott öregeknek áldozzák, mert az áldozat elfogadója és az áldozat közötti párhuzam megfelel a votják felfogásnak. Az őszi mezei áldozatnál a föld fekete szellemének csak fekete állatokat lehet áldozni. *J. Wasiljev*: Übersicht über die heidnischen Gebräuche, Aberglauben und Religion der Wotjaken. Mem. Soc. Finno-ougr. XVIII. 1902. 64. Az őszi halottáldozatról lásd még *M. Buch*: Die Wotjaken. Acta Soc. Scient. Fenn. XII. 1882. 146. (Különnyomat.)

² Ilyképpen a votjakoknál az ilyen kiskirályok feláldozása a halottak kultuszával kapcsolatosan jelenik meg. Ez talán megfejtí a kazár királyölésnél szokásos negyvenéves periódus eredetét. A szottyák temetés előtt negyven napig szekereiken vitték körül halottaikat. *Herodotos*: IV. 73. *Nagy Géza*: Ethn. V. 317. A csuvasok a halál után negyven nappal ülik meg a nagy halotti tort. *Mészáros*: A csuvas ősvallás emlékei. 1909. 235. V. ö. továbbá *P. v. Stenin*: Die Tschuwaschen. Globus. LXIII. 319. *M. Buch*: Die Wotjaken. 1882. 145. *W. Mainof*: Les restes de la Mythologie Mordvine. 1889. I. 56. *J. N. Smirnov*: Les Populations Finnoises. 1898. 143. *J. Radde*: Die Chewsuren und ihr Land. 1878. 95. *Radloff*: Aus Sibirien. 1893. I. 380. (A kedvencz paripa leölése a negyvenedik napon.) *Schwenck*: Mythologie der Slawen. 1853. 304., 448., 456. *Hahn*: Sitten und Gebräuche in Imeretien. Globus. LXXX. 1901. 304. *Stenin*: Die Baschkiren. u. o. 155. *M. Gotwald*: Die Jesiden. u. o. LXXIII. 181. *Kampffmeyer*: Über litauische Totengebräuche. u. o. LXIX. 375. *Munkácsi*: Volksglauben der Wotjaken. Urquell. IV, 160., 169. *Negelein*: Die Reise der Seele ins Jenseits. Zeitschrift des Vereins für Volkskunde. 1901. 17., 21. *Sartori*: Die Speisung der Toten. (Gymnasium zu Dortmund. Jahresbericht über das Schuljahr. 1902–1903.) 1903. 32., 33. *W. H. R. Roscher*: Die Zahl 40 in Glauben, Brauch und Schrifttum der Semiten. (Abh. d. Phil. Hist. Kl. d. Kngl. Sächs. Ges. d. Wiss. Bd. XXVII. Nr. IV.) 1909. *G. A. Wilken*: De Verspreide Geschriften. III. 1912. 130. *Tylor*: Primitive Culture. 1903. II. 35. *E. S. Hartland*: The Legend of Perseus. 1895. II. 290. *M. Töppen*: Aberglauben aus Masuren. 1867. 111. *W. R. S. Ralston*: The Songs of the Russian People. 1872. 320. *Mészáros*: Az oszmán-török nép babonái. Ethnographia. 1906. 30. *Vámbéry*: A török faj. 1885. 580. *Dsengiz* holta után Ogotai csak a negyvenedik napon foglalja el a trónt. *Hammer-Purgstall*: Geschichte der Ilchane. 1842. I. 49. Holta után még negyven napig gyászolják a halottat, azaz ennyi ideig marad lelke a földön mielőtt elindul a másvilági útra. A régi khákhán megölése után az új khákhán negyven évig — hiszen a nagyfejedelem annyiival haladja meg a közönséges halandót, mint az év a napot — képviseli elődjét a földön, azután ha magától nem költözik jobb hazába, ideje őt útnak indítani.

³ *Krohn—Bán*: A finnugor népek pogány istentisztelete. 1908. 215. *K. Rhamm*:

kazár királyt. A kazár királyölés azonban a meghatározott időponton kívül olyankor is történt, a mikor külső események szükségessé tették, hogy „szerencsével“, azaz elegendő varázserővel¹ rendelkező ember álljon a birodalom élén. Volt-e ilyen pillanat a népvándorláskorabeli magyarság történetében? Ha valaha, akkor bizonyára az lehetett ez a kritikus pillanat, a mikor az ázsiai vándorok egy nagy európai ország meghódítására készültek. „Huius autem pater Almus in patria Erdelw occisus est, non enim potuit in Pannoniam introire In Erdelw igitur quieuerunt et pecora sua recreauerunt.“² Valamint kazár szokás szerint emelték a magyarok paizsukra Árpádot, valamint a kazár khákhán adott Lebediásnak feleséget és a turkok törzseinek főfejedelmet,³ *kazár szokás szerint meg is ölik „az álmost“, a kritikus pillanatban, hogy varázsereje ifjú utódja révén⁴ nemzétének váljék javára.⁵ Mert hogy nem Álmosról, hanem „az álmos“-ról, vagyis a*

Der heidnische Gottesdienst des finnischen Stammes. Globus. LXVII. 1895. 367., 368. A feláldozott embernek idegennek kell lennie, a mi megfelel az idegenből hozott és feláldozott király motívumának. V. ö. J. G. Frazer: *Lectures on the Early History of Kingship*. 1905. 232., 234., 238., 147.

¹ Szerencse és varázserőről v. ö. Róheim: Adalékok a finnugorság varázserő-fogalmához. Ethnogr. 1916. 270.

² *Chronicon Pictum Vindobonense*. XIII. *M. Florianus: Historiae Hungaricae Fontes Domestici*. 1883. II. 123. *Chronicon Dubnicense*. XXVIII. u. o. III. 27.

³ *Konstantinos Porphyrogennetos: De administrando imperio*. XXXVIII. *Pauler-Szilágyi: Kútfők*. 120., 121. *Timon: Magyar Alkotmány és Jogtörténet*. 1906. 37., 38., minden adatok ellenére, nem akarja elfogadni a kazár-magyar államszervezet közötti egyezést.

⁴ V. ö. Chakanak, a délafrikai hódítúnak kívánságát, a ki az európaiaktól kenőcsöt kért az őszülés és a ránczok ellen, mert attól tartott, hogy katonái azonnal megölik, ha észreveszik rajta az öregkor jeleit. *D. Kidd: The Essential Kafir*. 1904. 29.

⁵ *Sebestyén: A magyar honfoglalás mondái*. 1906. II. 71. szerint késői szöveg-bővítéssel van dolgunk. Az irodalmi feljegyzés ideje mit sem változtat a szóhagyomány megbízhatóságán, ha mellette olyan erős belső tartalmi kritériumok szólnak, mint adott esetben. Különb is kézenfekvő, hogy Béla király jegyzője és a többiek miért hallgatják el a királyáldozás szokását. *Ipolyi: Magyar Mythologia*. 1854. 166., 524. igen helyesen ismeri fel, hogy itt állandó áldozati szokásról van szó. Kétségtől rá is jött volna a helyes magyarázatra, csak hogy akkor a királyáldozás fogalmával még nem operált az összehasonlító mythológia és Ipolyi a kazár adatokat sem ismerte. Az eltűnő herosokkal keresett kapcsolat is helyes úton halad, a mennyiben ezek a mythosok is a királyölés tényéből keletkeztek. J. G. Frazer: *Lectures on the Early History of Kingship*. 1905. 205., 269. *Herrmann Antal: Építőáldozat. Magyar Mérnök- és Építészegylet Közlönye*. 1894. 303. Ipolyit idézi és azonfelül még az egészet az építőáldozattal hozza kapcsolatba. Minthogy építésről voltaképpen nincs szó, ez csak a fogalomnak igen tág definíciója esetén volna elfogadható. De ha *Genep*-et követve (*A. van Genep: Les Rites de Passage*. 1909. 31., 250.) az építőáldozatot a kezdés ritusainak (rites de la première fois) általánosabb fogalma alá soroljuk, itt feltétlenül újból találkozunk Álmos megöletésével. A különböző pszichikus motívumok kereszteződnek egymással és így a főkirály ügyis szokásos feláldozását éppen akkor kell végrehajtani, mikor először lépnek az új földre. Megint igazat kell adnunk *Ipolyinak*, a ki *Jordanes: De origine actibusque getarum*. XXIV. (*Monumenta Germaniae Historica. Auctores Antiquissimi Tomus V. P. I. edidit Mommsen: 1882. 90. l.*) -re hivatkozva, a Scythia földjére belépő húnok emberáldozatát hozza fel párhuzamnak. Mindkét helyen honfoglalásnál emberáldozat a *rite de passage*. A kazár analogia helytálló voltáról pedig talán meggyőzi a szkeptikusokat két további frappáns egyezés. *Anonymus*. XI. szerint „Hoc dum Galicie dux audivisset, obviam Almo-

kendék egyik czíméről van szó, az a bolgár analógia révén igen valószínű.¹ A feltűnő ingadozás, a melyben a források egy része Álmos, más része Árpád

duci cum omnibus suis nudis pedibus venit“ etc. (Pauler—Szilágyi 407.) Ibn Fadhlán szerint az isá a főkirály elé csakis mezüláb járulhat. (Pauler—Szilágyi: 217.) A rítus általános jelentőségét illetőleg utalhatok a kérdésnek sajtó alatt levő kimerítő tárgyalására (Jellinek Morton: A sarú eredete. 1917.); a közelebbi párhuzamok sorából megemlítendő, hogy a peruiak mezitláb jelentek meg az inka előtt. (H. Spencer: The Principles of Sociology. II. 1902. 133.) Ugyancsak az inkabirodalomban és az aztékeknél rossz ruhában kell megjelenni az uralkodó előtt. (Post: Grundlagen der ethnologischen Jurisprudenz. 1894. I. 407.) Mindez csak *survivalja* a király előtt meztelenül való megjelenés elterjedtebb szokásának. (Lásd O. Dapper: Beschreibung von Africa. 1670. 358., 359. Post: i. h. U. a.: Afrikanische Jurisprudenz. 1887. 124. Wadaiban az első kapunál leveti czipőjét az alattvaló, a másodiknál turbánját, a harmadiknál a ruhát a jobb válláról, míg végül a szultán előtt testét csak a köldöktől a térdig fedi ruha.) A második egyezés a „rite du refus“. Ibn Haukal szerint „A midőn a megelőzőtt király (isá) halála után új királyt akarnak felavatni, azt a khákhán bevezeti s intő és figyelmeztető szavakat intéz hozzá, majd azután tudomására hozza, hogy uralkodása által minő jogok és kötelezettségek háramlanak reá s micsoda hibába vagy vétségbe eshetik azokban. Néha az a kit kormányzatra megválasztanak, nem vállalkozik, még pedig nem vállalkozik jámborsága, a világiakról való lemondása miatt visszariadva attól, a mit hall, hogy isten tenni fog vele, ha a kormányzatot elhanyagolja, azt el nem fogadja s helyét legjobb belátása szerint más foglalja el“. Pauler—Szilágyi: i. h. 236., 237. Így cselekszik Lebedias is mikor elhárítja magától a kazár khákhántól felajánlott tisztséget „mivel az ilyen uralomra képes nem vagyok“. Konstantinos Porphyrogenetos. XXXVIII. Pauler—Szilágyi: 121. A vonakodás nem egyéni, hanem szertartásos, ámbár egyéni diszpozícióktól támogatva túllépheti a rítus kereteit. Dsengiz halála után Ogotai csak negyvennapos vonakodás után foglalja el a trónt. Hammer—Purgstall: Geschichte der Ilchane. 1842. I. 49. V. ö. A. van Gennepe: Religions, Moeurs et Legendes. 1908. 136—154. Ernyei: A lengyel heraldika magyar vonatkozású mondái. Ethnogr. 1905. 26.

¹ Ibn Rosztek: „Királyukat Almusnak ezimezik“. Szilágyi—Pauler: 163. V. ö. Ibn Fadhlán u. o. 203. Térdre borulnak előtte. u. o. 211. A czímet Vámbéry „nagy, emelkedett“-nek magyarázza és a magyar Álmossal azonosítja. Vámbéry: A magyarok eredete. 1882. 428. Más etimológiák: Nagy Géza: Árpád-kori személyneveink Turul. IX. 113. (salama = villám.) Gombocz Zoltán. Árpád-kori török személyneveink. Magyar Nyelv. 1914. X. 242. 1915. 146. Gombocz—Melich: Magyar Etymologiai Szótár. 1914. 79. al-mys = vétel. Gombocz a bolgár szót tulajdonnévnek fogja fel, ámbár a szöveg (ha a fordítás helyes) czímről beszél. Még egy lehetőséget vetek fel; inkább a nyelvészekhez intézett kérdés, mint állítás gyanánt. Az Et. Szótár (i. h.) az Álmos névnek az álommal való kapcsolatát lehetőknek tartja, de csakis az Álmos rabszolganévnél, a fejedelem nevének nem. Van-e a kettő között valami hangtani különbség? Mert a mint a turulmondáról szóló részben látni fogjuk éppen a fejedelem neve vagy czíme gyanánt volna érthető az „álmos“ t. i. olyan értelemben, hogy születése „per sompnum fuit pronosticatum, ideo ipse vocatus est Almus“ Anonymus 3. V. ö. 77. l. *) jegyzet. Ugyancsak az álommal hozza kapcsolatba, de „somnia“ értelemben („in mytho personam genii noctis sustinet“). Kuun: Relationum Hungarorum cum Oriente Historia Antiquissima. 1892. I. 210. Anonymusnál még ott lappang a kendék sacralis jelentőségének félig elfeledett emléke, „Vel ideo vocatus est Almus, id est sanctus, quia ex progenie eius sancti reges et duci erant nascituri“. III. f. (A latin „almus“ jelentéséből indul ki, de az ősi értelemből is ráhibáz.) „donum spiritus sancti erat in eo, licet paganus, tamen potentior fuit et sapientior omnibus ducibus Scithie“ IV. f. A keresztyén mez mögött egy ősből „szentség“ képzete tapad, minden honfoglaláskori szereplő közül, éppen „az álmos“-hoz. A bolgár-magyar „álmos“-hoz hasonló papkirály lehetett karakhitai kerkhánja a kiből a

alatt hozza be a magyarokat Pannoniába, egyszerre érthetővé válik, ha feltesz-
szük, hogy Álmos volt a magyarok kendeje, azaz isteni királya, fia Árpád pedig
a dsila, a hadak intézője, a magyar shogun.¹ Valószínű az is, hogy a honalapítás
küzdelsei és zavarai teremtték meg az új shoguni dinasztiát az erdélyi gyulá-
kat, mígnem azután Géza és István az egész főhatalmat újból az Árpádok kezé-
ben egyesítették.² A rex junior szereplésében még századok múlva is kísértett a
király fiának shoguni jelentősége.³ A mult században Japán éppen a mikádó
istení tekintélyére támaszkodva tehetette meg a nagy ugrást a középkorból az
újkorba,⁴ a tizedik században pedig Vajk, a keresztségben István, az új isten
földi képviselője gyanánt számtalan kendetől örökli államot alakító csodatévő
erejét.⁵ Ezek a kendei pedig az eget urát képviselték a földön és esőtámasztó
hatalmuk épségben tartása végett haltak az isteneknek tetsző erőszakos ha'ált.

középkor legendáiban a mesés János pap alakja fejlődött. *Oppert*: Der Presbyter Johan-
nes. 1870. *Hammer—Purgstall*: Geschichte der Ilchane. 1842. I. 11. „Cham az a méltó-
ság neve, annyit jelent, hogy előresejtő, (természetesen rossz etimológia) mert a fejedel-
mek ottan a népet előresejtésekkel és tudományokkal igazgatják“. *Krausz Sámuel*:
Roger Bacon és Vincentius tudósításai a tatárokról. Ethn. 1903. 288.

¹ Az ingadozásról v. ö. *R. Fr. Kaindl*: Studien zu den ungarischen Geschichts-
quellen. 1898. V/VII. 22. Konstantinos szerint Árpád (*Szilágyi—Pauler*: 121.) Anonymus
szerint Álmos (u. o. 398.) volt az első közös fejedelem a törzsek felett; alighanem Ano-
nymus tudja jobban. V. ö. *Pauler* jegyzetét u. o. 399. Lebedias, az első vajda, maga
helyett az utána jövő Szalmutzeszt, vagy az ő fiát Árpádot ajánlja (u. o. 120., 121.)
Georgius Monachusnál a turkok *fejedelmek* Árpád és Kuszán (u. o. 196.). A hivatalos
levelek „a turkok *fejedelmek*“hez címezvők (u. o. 112.). A besenyők Árpád alatt üzik
ki a turkokat Etelközben (*Konstantinos*: u. o. 122.), a Symeon elleni expedíció idején,
Liuntina, Árpád fia volt a fejedelmük (u. o. 125.), a mihez *Pauler*, a ki a kendet értel-
mezi a második fejedelemnek, megjegyzi, hogy talán Levente volt ekkor a kende. *Pauler*
Gyula: A magyar nemzet története Szent Istvánig. 1900. 32.

² V. ö. *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története Szent Istvánig. 1900. 200.

³ A rex iuniorok rendszerint a tiszántúli részeket kapják (*Timon*: Magyar Alkot-
mány és Jogtörténet. 1906. 115—119.) éppen mint az erdélyi Gyulák vagyis dsilák. V. ö.
Nagy Géza: A székelyek és a pannóniai magyarok. Ethn. 1890. 166., 167. A királyságot
jelképező koronát és a ducastust jelentő kardot az András és öccse Béla közötti jelenet-
ben. Lásd *Chronicon Pictum Vindobonense*. LI. *M. Florianus*: Fontes. II. 164. Ellenben
a nádorispán, a kiben azelőtt a dsila utódját látták, (*Borovszky*: A honfoglalás törté-
nete. 1894. 22.) úgylátszik nyugati eredetű. (*Timon*: i. h. 167.)

⁴ V. ö. *A. Stead*: Japan by the Japanese. 1904. 27.

⁵ *Ipolyi* és *Thierry* már rámutattak arra, hogy a Szent István születéséről szóló
legenda az Álmos születéséről szóló mondának keresztyén mezbe burkolt mása. *Ipolyi*:
Magyar Mythologia. 1854. 72., 73. *M. A. Thierry*: Histoire d'Attila. 1884. II. 399., 400.
Valószínű, hogy ez a két mondai hely egy évszázadokon át fennállott hitnek emlékét
őrzi; a „genus Turul“-ból való fejedelem anyját *mindig* a turulmadár ejtette teherbe, mint
pld. a pharao anyját a napisten. *A. Moret*: Du Caractere Religieux de la Royauté Pharao-
nique. Annales du Musée Guimet. XV. 1902. 39—75. (Lásd bővebben a második részben.)
A szent korona szimbolikus jelentőségéhez és „misterium“ voltaához (v. ö. *Timon*: Magyar
Alkotmány és Jogtörténet. 1906. 484., 495. *Ipolyi Arnold*: A magyar szent korona és a
koronázási jelvények. 1886.) megtaláljuk a párhuzamokat a primitívebb népeknél, még
pedig mindig a királyság mágikus jelentőségével kapcsolatban. Bengáliában azt mondják
„A trónnak tartozunk hűséggel, akárcsi ül a trónon, annak engedelmeskedünk. *E. Wester-
marck*: The killing of the Divine King. Man. 1908. 23. Kambodzsaiban a királyi jelvények

3. Az uralkodó és az égiek.

Az utolsó feltevés, megengedem, csak analógiákon alapul, még pedig elsősorban Közép-Ázsia népeinek Kelet-Ázsiától, azaz Kínától való kulturális függésén és Japánnal való távolabbi rokonságán. Fentebb láttuk, hogy a kazár khákhán élete veszélyben forog, ha szárazság fenyegeti az országot. Kínában a császártól le egészen az utolsó mandarinig mindenki személyesen felelős azért, ha az országban vagy kerületében földrengés, járvány vagy áradás fordul elő. 1908-ban Shansiban a nép megostromolja a kerületi főnök palotáját, hogy felelősségre vonja őt az eső elmaradásáért.¹ A császár Shang-tinek, az ég urának helyettesse a földön egyszersmind „t'ien-tsze“ = az ég fia. Szárazság és egyéb portentumok annak jelei, hogy az ég nincs megelégedve a császár működésével. A Shu-king szerint Tang császár így imádkozott az Éghez: „Ha én vétkeztem, bűneim ne terheljék a tizezer vidék népét, de ha a tizezer vidék népe vétkezett, rakd bűneiket az én vállamra.“² Az ég fiának ugyanazon oltáron áldoznak, mint magának az égnek.³ Keleti tatár törzsek, mint pl. a niu-esik fejedelmei Kínát utánozva vagy hasonló irányban fejlődve magukat az ég szolgáinak nevezik és birodalmukat az ég oltalma alá helyezik.⁴ Szárazság idején a hivatalnokok Si-tzong királyhoz fordulnak, a kinek imájára azonnal megered az eső.⁵ A régi hiungnu uralkodók címe az „ég fia a hatalmas“ volt⁶ és az altáji feliratokon a török khákhán így czimezi magát. „Én az éghez hasonló, az égtől lett török Bilgä-khán“.⁷ Hasonlóképen a mikádó címe „az égi unoka“ és udvaronczaik „felhők feletti emberek“, a trónörökös pedig „a nap fenséges gyermeke“.⁸ Heller Bernát rámutatott már arra, hogy a mikádó egyik szimbóluma az égi kard és hogy a Ninigi kardjában még közelebbi pár-

az ország palladiumai, a melyektől függ a birodalom fennmaradása. *A. Bastian*: Völkerstämme am Brahmaputra. 1883. XI. 1. *Frazer*: The Magic Art. I. 364., 365. *U. a.*: The Dying God. 1911. 202. Dél-Celebesben az uralkodó minden tekintélye a koronában testesül meg; a fejedelem kormányoz, de a korona uralkodik. *U. a.*: Lectures on the Early History of Kingship. 1905. 121—124.

¹ *Johnston*, R. F.: Lion and Dragon in Northern China. 1910. 345., 346.

² *W. Grube*: Religion und Kultus der Chinesen. 1910. 28—30. v. ö. a császár imáját esőért. *Bertholt*: Religionsgeschichtliches Lesebuch. 1908. 6—14., a bűnbak gyanánt való szerepléshez pedig *J. G. Frazer*: The Scapegoat. 1911.

³ *J. J. M. de Groot*: Les Fêtes annuellement célébrées à Émoui. Annales du Musée Guimet. XII. 1886. II. 680.

⁴ *Ch. de Harlez*: La Religion Nationale des Tartares Orientaux. 1887. 54., 55.

⁵ *Harlez*: i. h. 58.

⁶ *Nagy Géza*: A honfoglalók. Ethnographia. 1907. 323.

⁷ *Radloff*: Die alttürkischen Inschriften der Mongolei. 1895. I. 446., 449., 457. Bilgä-khan nem név, hanem cím. *Radloff*: u. o. 433. Az ég maga iktatja be méltóságába az uralkodót. u. o. 452. Tängri (-Ég) khän az uigurok Bilgä-khánjának címe. u. o. 436. Más fordítás szerint a török khän címe „Der Himmelsgleiche, durch *Emanation des Himmels* gewordene, türkische, weise Chan“. *W. Radloff*: Die alttürkischen Inschriften. Neue Folge. 1897. Anhang. *W. Barthold*: Die historische Bedeutung der alttürkischen Inschriften. 28. v. ö. u. o. 9., 10. *E. H. Parker*: Inscription de l'Orkhon. Journal of the China Branch of the Royal Asiatic Society. XXXI. 1900. 18.

⁸ *W. G. Aston*: Shinto. 1905. 38.

huzamát bírjuk a hun mondának.¹ Ámde Ninigi, a kinek ezime ugyanaz mint a mikádóé, bizonyos értelemben a mikádók heroikus prototípusának tekinthető.² Ha pedig figyelembe vesszük, hogy Priscus „a szkíta királyoktól szentnek tisztelt” karddal hozza kapcsolatba Attila kardját,³ akkor az Attila kardjának megtalálásáról szóló mondát épp úgy mint a szkítákét mint a Susanowo és Ihalkeribo-mondát *explikativ mondának fogjuk tekinteni, a mely az égi kardnak mint a királyság szimbolumának kultuszához fűződik.*⁴ Attila a saját hatalmának öregbítésére bizo-

¹ *Heller Bernát*: Isten kardja. Ethnographia. 1912. 336. U. a.: Das Schwert Gottes. Ungarische Rundschau. 1912. 576. *Balogh*: Dai Nippon. 1906. II. 24.

² Niniginek a napistennő unokájának adják az istenek a föld fölötti uralmát *Aston*: Shinto. 1905. 108. Az első mikádónak Jimmu Tennónak őse. u. o. 116. Ugyanaz a ezime („fenséges unoka”) mint a mikádóé, sőt a mítosz el is mondja Ninigi trónralépését az égből, a melyben átadják neki az égi jelvényeket, a tükröt és a kardot. u. o. 289.

³ *Th. Mommsen*: Jordanis Romana et Getica. Monumenta Germaniae Historica. Auctores Antiquissimi. Tomus. V. Pars. I. 1882. 106. *Jordanes*: XXXV. *Bekker et Niebuhr*: Excerpta de Legationibus. Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae. 1829. I. 201., 224. Attila kardjánál nemcsak a scythák kardkultuszát, hanem a regaliák kultuszát is figyelembe kell venni. Herodotos szerint a scytha királyok nagy tiszteletben tartották az égből hullott arany ekét, jármot, bárdot és kelyhet, mint hatalmuk jelképeit és ezek tiszteletére minden évben nagy engesztelő áldozatokat hoznak. Ilyenkor kijelölnek valakit az égi tárgyak mellé őrző gyanánt és azt mondják, hogyha az illető a szabad ég alatt elalszik egy éven belül meghal. *Herodotos*: IV. 5—7. A regaliák őrzője a király helyettese, a kit, ha elalvással bizonyítja gyengeségét, egy éven belül megölnek. Ezért adnak neki (t. i. pünkösdi királyság gyanánt) annyi földet, a mennyit egy nap alatt körüllovagolhat. Ha kevés volt az élelem, királyukat megköttözték. *Frazer*: Magic Art. I. 354. Schol. Apollonios Rhodios. Argon. II. 1248. s.

⁴ Talán a hún fejedelemség mítikus tartalmának halvány visszfénye az a válasz, a melyet az acatzir (*Kutschera*: Die Chasaren. 1909. 44. szerint = kazár. Történelmi kapcsolat a hún és a kazár fejedelemség között?!) Κουριδαχος Attilának csapdát rejtő meghívására ad: „Nehéz dolog az emberfiának az isten szeme elé kerülnie. Hiszen, ha a nap korongjába senki szemrezenés nélkül nem tud pillantani, hogyan nézhetne akárki is az istenek legnagyobbikának szemébe”. *Bekker et Niebuhr*: Excerpta de Legationibus. Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae. 1829. I. Excerptae Prisci Historia. 182. Attila szemének a nap szemével való egybeállítására ravasz bók, a mely bizonyára az udvari kultuszra céloz. *Heller*: Das Schwert Gottes. Ungarische Rundschau. 1912. 582. felhossa a magyar kardvágást és a Dsingiz trónralépésénél szereplő kardot. Baján az avarok khágánja kivont kardjára esküszik *Becker et Niebuhr*: i. h. Excerptae Menandri Historia. 335. Kardról és lándzsáról mint királyi jelvényről v. ö. a következőket. A ki a szent kardot ki tudja rántani a kőből, azé a királyság. *W. A. Clouston*: Popular Tales and Fictions. 1887. I. 43. A királyi jelvények egy égő hegycsúcsra Menangkabauban „maguktól lettek”. A maláj uralkodó saját jelvényeire esküszik, például kardjára, a melyet vízbe mártanak, a mikor a rádza iszik. *W. W. Skeat*: Malay Magic. 1900. 27., 28. A regaliák közé tartozik a „Hangin Cinga nevű tör, a mely parancsszóra önmagától harczol” u. o. 29. Kardjának „zsákmányára lecsapó héja”. (V. ö. a kard és a madár közötti kapcsolatot Ihakeribo mondájában.) *Spicth*: Die Ewe Stämme. 1906. 100. A shillukok a királynak Njikangtól eredő szent lándzsájára esküsznek. *Frobenius*: Und Afrika sprach. 1913. III. 77. V. ö. u. o. 87. A kirriknél a vádlott a wuo-ra (= villám) a főnökök bálványára esküszik. Ha hamisan esküdött „a wuo lándzsája” egy hajítókés, a mely a bálványhoz tartozik, agyoncsapja. U. o. 252., 253. A királyi és isteni lándzsáról. *J. Roscoe*: The Baganda. 1911. 198., 204. Gantarangban a királyi jelvényeket (köztük egy fegyvert) égből hullottaknak vélik. *G. J. Harrebomée*: En ornamentenfest von Gantarang. (Zuid-Celebes.) Mededeelingen v. w. het Nederlandsche Zendelinggenootschap. XIX. 344—354. cit. *Frazer*:

nyára megújította a feledésbe menő kultuszt azaz újból „megtalálta“ a hadisten kardját. A kazár király regáliai között még világosabb nyomára akadunk az égiekkel való kapcsolatnak. Ibn Roszteh szerint „A mikor a király valamely irányban indul, előtte egy *naphoz hasonló tárgyat* hordanak, mely a *dob* mintájára van készítve; e tárgyat egy lovag viszi, a ki előtte jár, a hátul utána induló sereg figyelmesen nézve a *napot ábrázoló tárgy* fényét“.¹ Most válik csak érthetővé, hogy a kazárral egyébként is egyező tukiú koronázási szertartásnál miért fordulnak meg kilencszer a nap irányában.² Mengku khán trónraléptekor a hódoló hercegek hétszer hajolnak meg a nap felé.³ Ogotainak, öcsese Tuli térdelve nyújtja a kanczatejjel telt kelyhet, a nép a levegőbe dobálja a sapkákat és hátradobja a megoldott öveket. Tuli a nap előtt imádkozva leborul és kilencz térdreborulással üdvözli az új khánt.⁴ A samándobok nap- és holdábrái,⁵ a réülö samán útja a naphoz,⁶ a kínai samánok süvegén hordott nap,⁷ a japán

Lectures. 1905. 123. A merovingek is az égből hullottaknak tartották czímerüket, és ugyanezt gondolja *Saintyves* Attila kardjáról. *P. Saintyves*: Talismans et Reliques tombés du Ciel. *Revue d' Ethnographie et de Sociologie*. 1910. 53., 55. szintúgy mint a bizonyára irodalmi forrásból eredő mai magyar népmonda, a melyben hullócsillagból lesz Attila kardja. *Kálmány*: Hagyományok. II. 163., 164. A dinkáknál Lerpiu az eső-varázslók istene, de ez a neve éghől hullott szent lándzsájuknak és a hullócsillagnak is. *Frazer*: Dying. 32. V. ö. még *Pröhle*; Isten kardja a japániaknál. *Ethn*. 1911. 209—211. és lejjebb (94. l.) a vezető állatokról.

¹ *Pauler—Szilágyi*: Kútfők. 1900. 156. Az isára vonatkozik, nem pedig a khá-khánra, de az ilyen eltulodások gyakoriak. *Gurdézi*: u. o. 157. viaszból készült fáklyákat említ.

² *W. Radloff*: Aus Sibirien. I. 129.

³ *Hammer—Purgstall*: Geschichte der goldenen Horde. 1840. 203. V. ö. u. o. Ibn Batuta szerint a kipszaki udvarnál a hercegek kilencz térdhajlással hódolnak a kezében arany serleget tartó uralkodónak. U. o. 227. V. ö. a kilenczes számról, u. o. 209. A leborulásról *Mészáros*: A csökk. *Ethnographia*. 1915. 125.

⁴ *Hammer—Purgstall*: Geschichte der Ilchane. 1842. I. 49. v. ö. 57. Az öv megoldása, a mely az imádkozásnál is szokásos volt (*Hammer—Purgstall*: Horde. 203.), valószínűleg épp úgy a mezítelenség survivalja, mint a kazár nagyfejedelem előtt szokásos cipőlevetés. (Lásd fentebb.) V. ö. a magyar földeskiüt „*discalceatis pedibus, resolutis cingulis*, glebam terrae super capita sua ponendo“ etc. *Hellwig*: Mystische Zeremonien beim Meineid. Gerichtssaal. 1905. 93. *Ipolyi*: Magyar Mythologia. 1854. 210. A fejre tett rög a földanya méhébe való visszamenést jelképezi. Az egész eskü értelmét megadja a magyar kifejezés: *anyaszült meztelen*. A cipőlevetést és övmegoldást itt egyenértékű ritusokként találjuk. Az ewheknél asszonyok csak teljesen meztelenül mehetnek be az erdőszellem berkeibe. *Spith*: Die Religion der Eweer. 1911. 106.

⁵ *J. Stadling*: Shamanismen i Norra Asien. 1912. 68—81. *Reuterskiöld*: De nordiska Lapparnas Religion. 1912. 116—122. *J. Scheffer*: The History of Lapland. 1674. 47—51. *Krohn—Bán*: A finnugor népek pogány istentisztelete. 1908. 132., 164. *Jankó*: Adatok a samán vallás megismeréséhez. *Ethn*. 1900. 345., 348. A kazár király napot ábrázoló jelvényét is dob mintájára készültnek mondja forrásunk. A maláj királyok jelvényei között is szerepel a dob; ezek a jelvények egyébként is teljesen megfelelnek a maláj samán jelvényeinek. *W. W. Skeat*: Malay Magic. 1900. 25., 41., 59. V. ö. *J. Roscoe*: The Baganda. 1911. 25—30., 104.

⁶ *Simkievič*: Njekotorje momenti žizni Goldov. *Ethn*. Obozr. 1897. III. 1., 2. *W. Radloff*: Aus Sibirien. 1893. II. 22.

⁷ *J. J. M. de Groot*: The Religious System of China. Book II. 1267. V. ö. *Mészáros*: A magyar kerek tükör. Néprajzi Értesítő. 1914. 12.

és a kazár uralkodók szoláris szimbólumai, az égből hulló királyi kardok és a királyok szereplése mint esőt teremtő varázslóké vagy az égisten papjaié egyetlen hosszú láncznak szemei gyanánt kapcsolódnak egymásba. Az a szuggesztív erő, a melyet a gyermek lelkére az apa gyakorol, a kezdetleges ember életének későbbi szakában a varázsló és a király jelenlétében éled újra, míg a mítoszalkotó fantázia az égboltozatra való projiciálás révén találja meg a réginel dicsőbb, de velük mégis egyivású apákat. A kettő között pedig ott áll a földi napnak, a közösség apjának, az uralkodónak alakja. A királyölés és a királyok természetmitológiai jelentősége közötti kapcsolat jellegére pedig utal a votják szokás; ősszel, azaz a mikor a nap fényének csökkenése a király varázserejének gyengülését bizonyítja, megölik a napnak földi mását.¹

¹ V. ö. az évistenek halálát és feltámadását. *J. G. Frazer*: Adonis, Attis, Osiris. 1907. *R. Eisler*: Weltenmantel und Himmelszelt. 1910. I. 33., 264. II. 396., 442., 518., 744. Király és nap közötti kapcsolathoz v. ö. *A. Bastian*: Die deutsche Expedition an der Loangküste. 1875. II. 231. *C. Markham*: The Incas of Peru. 1911. 104. A kazár nagyfejedelmet körülvevő rítusok és szimbólumok témája ezzel még nincsen kimerítve. *Isztakhr*i szerint a trón és az arany mennyezet csakis a khákhánt illeti meg és a khákhán sátrai, a mikor a szabadban vannak, magasabbra helyeztetnek mint a királyé és a városban palotája szintén magasabban fekszik mint a királyi lak. (*Pauler—Szilágyi*: Kütfők. 1900. 239.) Az emelkedettségnek ilyen képletes feltüntetése általánosan emberi jelenség, a mely a paizsraemelés szertartásában is megnyilvánul. V. ö. *Mátyás Flórián*: Történeti egyezések és tévedések Akadémiai Értesítő. 1896. 592. Továbbá *Radloff Lewschin* nyomán írja a kirgizekről „Ha a kánt megválasztották, a szultánok közlik veie a választás eredményét és vékony fehér nemeztakaróra ültetve, magasra emelik“. *Radloff*: Aus Sibirien. 1893. I. 516. Az ó-török feliratokban „Akkor megszóllalt a törökök istene, a kit a törökök az ő földjüknek és vizüknek neveznek, mondván: a törökök népe nem fog elpusztulni, a törökök népe életerős „und hob meinen Vater den Aeltärs-Chan und meine Mutter, die Aebilga-Chatun empor, sie auf dem Scheitel des Himmels haltend“. *Radloff*: Die alttürkischen Inschriften. 1895. 440., 450. A felemelésről a mongoloknál *Hammer—Purgstall*: Geschichte der Ilchane. I. 1842. 49. *P. Bergeron*: Voyages faits principalement en Asie dans les XII., XIII., XIV. et XV. Siecles. 1735. I. 14. *Plan Carpin*, Chap. IX. *D'Ohsson*: Histoire des Mongols. 1834. II. 528. Paizsraemelésről *Kállay*: A pogány magyarok vallása. 1861. 163., 164. A mi a mennyezetet illeti annak legközelebb fekvő magyarazata a fentebbiek után, hogy a mennyezet a mennynek utánzata. A mennyezet (német Thronhimmel) neve már Nagy Sándor idejében οὐρανισμος. *Ed. Hahn*: Der Sonnenschirm als Königssymbol. Internationales Archiv für Ethnographie. 1904. XVI. 32. A san fejedelmeknek egykori önállóságuk emléke gyanánt megmaradt az a joguk, hogy palotáikat a hátrafelé hajló tetővel, a lépcsőzetes toronnyal és a szent ernyővel ékesítsék. *A. Bastian*: Die Völker des Oestlichen Asien. 1866. I. 159. A több rétegből áll ernyő, a trónus felett pagodaszerűen emelkedve, a számi királyok jelvénye. *R. Andree*: Ethnographische Parallelen und Vergleiche. 1878. Der Schirm als Würdezeichen. 257. *Bastian* ezeket a rétegeket a jaina kozmologia régiós világfelfogásából magyarázza (i. h.) a mi azután tovább visz a khinai házforma kérdéséhez „Der chinesische Tempel, ebenso wie der Palast der Grossen oder das Haus . . . stellen jeder für sich zugleich das Universum dar in verkleinerter Ausgabe gerade wie die Bewohner es sich vorstellen“. *E. Boerschmann*: Die Baukunst und religiöse Kultur der Chinesen. 1911. I. 41. Az égboltozatról mint tetőről és sátorról v. ö. *R. Eisler*: Weltenmantel und Himmelszelt. 1910. II. 609., 615., 619., 622. Luhu fejedelmei a napernyőt égi eredetük jelvénye gyanánt viselték. *Hahn*: i. h. 33. V. ö. még *Ibn Khordadbeh*nél a tokuz-uigur fejedelem arany sátrát. *W. Radloff*: Das Kudatku Bilik. 1900. I. kötet. LXXVI. l. Továbbá *Hammer—Purgstall*: Geschichte der goldenen Horde. 1840. 219., 227. *U. a.*: Geschichte der Ilchane.

4. A fejedelem sírja.

Attila temetésének Jordanes adta leírása a legismertebb mondai helyek közé tartozik. A hun király testét hármaskoporsóba zárják, az első arany volt, a második ezüst, a harmadik vas, evvel jelezvén, hogy a nagy királyt megilleti a népeket legyőző vas és a két birodalom ékességét alkotó ezüst és arany. A három koporsóba zárt holttestet egy sírhalom alá temetik és a sírásókul alkalmazott szolgákat megölik. A hunok arczukat törrel hasogatják és lovagjátékokkal ülik meg Attila straváját, azaz torát.¹ A magyar hagyomány valószínűleg irodalmi forrásból, ehhez még hozzáteszi, hogy a hármaskoporsót Attila kincseivel együtt egy folyó medrében helyezték el, majd meg a folyót ismét visszabocsájtották medrébe.² Jordanes,

1842. I. 140. *Vámbéry*: A magyarok eredete. 1882. 74. *E. S. Hartland*: Ritual and Belief. 1914. 305. *W. W. Skeat*: Malay Magic. 1900. 26., 33., 34. *Spith*: Die Ewe-Stämme. 1906. 100. *V. Jäkel*: Priester und Braut. Internationales Centralblatt für Anthropologie. 1903. 257., 258. *Th. Williams*: Fiji and the Fijians. 1858. I. 25. *H. Weiss*: Kostümkunde. 1860. I. 50., 198., 266. *W. W. Rockhill*: The Journey of William of Rubruck. (Hakluyt Society. 1900.) 11., 23. Mivel azonban az ilyen ritusok rendszerint bonyolult pszichikai folyamatok eredői, egyik magyarázat helyessége nem zárja ki a másikat. *Jevons* hivatkozva a menstruáló leányok széles karimájú kalapjára, a melynek célja, hogy a napot megóvja fertőző pillantásaiktól, a királyi napernyőnek is ezt a jelentőséget tulajdonítja. *F. B. Jevons*: An Introduction to the History of Religion. 1911. 60. Eszerint az ernyő arra való, hogy a király és a nap bűvös pillantásait egymástól kölcsönösen elszigetelje. V. ö. *Frazer*: Taboo. 1911. A djandjero uralkodó sátrai oly közel vannak egymáshoz, hogy egyikből átmehet a másikba, a nélkül, hogy a napsugár érné, mert azt hiszi, hogy országa nem bírná el egyszerre két napnak fényét. *A. Cecchi*: Fünf Jahre in Ostafrika 1888. 320. A kaffereknél a paizshordozó kötelessége a főnök paizsát feje fölé tartani, halállal bünhődik, ha csak egyetlen napsugár is éri a főnököt. *Andree*: i. h. 256. *Ibn Fadhlón* szerint a mikor a kazár főkirály kilovagol, közte és a hadsereg között egy mértföldnyi távolság van és senki alattvalói közül nem láthatja, hanem a ki előtt ellovagol, arczra borul és csak akkor emeli fel fejét, a mikor már elhaladt mellette. (*Pauler—Szilágyi*: 219.) *Masz'údi* szerint a főkirály sohasem mutatkozik a népnek (u. o. 259.). *Isztakhri* szerint váratlan zendülés esetén kivezetik ugyan a khakhant „de a turkok népéből s a velük határos bálványimádók közül senki sem láthatja, hanem elfordul tőle s iránta való tiszteletből nem áll vele szemközt“ (u. o. 237., 238.). Egy másik leírás szerint, a mely nyilván szintén a kazárookra vonatkozik, a törökök főkirályát khákhánnak hívják. Trónusa, koronája, öve, aranyból valók, ruhája selyem. Nem jelenhetik meg sehol, ha pedig mégis megjelenik, senki sem bírja kiállani tekintetét. *Carra de Vaux*: L' Abrégé des Merveilles. 1898. 124. Jellemző Priskos leírása Attila lakomájáról, a hol a hun király legidősebb fia szemlesütve foglal helyet apja mellett a királyi széken αἰδοῖ τοῦ πατρὸς βλέπων ἐς γῆν. *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae. Excerpta de Legationibus*. 1829. I. 203. V. ö. Attila és a nap szeméről Κορυδαχός fentebb idézett mondását. U. o. 182.

¹ *Jordanes*: De origine actibusque Getarum XLIX. Monumenta Germaniae. Auctores Antiquissimi. Tom. V. P. I. 1882. 124. Stravaról v. ö. *L. Leger*: La Mythologie Slave. 1901. 205., 206. Idézi az egész leírást. *M. A. Thierry*: Histoire d' Attila. 1884. I. 220., 221. A temetési játékokról. *J. G. Frazer*: The Dying God. 1911. 92—105. *Hornyánszky*: Temetési versenyküzdelmek az ősgörögöknél. 1900. *Beauchamp*: Iroquoian Games. Journ. Am. F. L. Soc. 1896. IX. 274.

² *Ipolyi*: Magyar Mythologia. 1854. 201. *Bellosics I.álint*: Hol van Attila sírja? Ethnogr. II. 320. A hármaskoporsó meg van Jordanesnél (Attila) és a vízbetemetés u. o. (Alarich). Toldy tévesen állítja, hogy „a hármaskoporsóról szóló hagyomány félszázad

a ki Attila torát leírja, Alarichról megörzött egy gót hagyományt, a mely szerint a nagy gót fejedelmet kincseivel együtt a Busento medrébe temették és a szolgálkat, csakúgy mint Attilánál, megölték, hogy ember ne lelhesse meg a sírnak nyomát.¹ A kazár szokással való összehasonlítás révén erről is, mint a többi mondai elemről kiderül, hogy nem egyes események többé-kevésbé hű reprodukciói, hanem epikus formába burkolt ritusok.

Ibn Fadhlán szerint „a főkirálynak, ha meghalt, a szokásos törvények értelmében egy nagy síremléket emelnek, mely húsz külön helyiségből áll és ezek mindegyikében neki sirt ásnak, köveket darabolnak el finom porrá, ezt a sírra szórják és erre meszet öntenek. A síremlék és a sír alatt nagy víz folyik és a sirt azért helyezik a folyam felé, hogy oda sem valami gonosz szellem, sem ember, sem rovar, sem repülő bogár ne közeledhessen. A mikor a királyt eltemették, azoknak fejét veszik, a kik a temetést eszközölték, nehogy kitudódjék, hogy a síremlék melyik helyiségében temettetett el; sírját paradicsomnak nevezik és a meghalt királyról azt mondják, hogy bement a paradicsomba”.² Ipolyi, az Attiláról szóló hagyomány mellett, felsorolja a magyar példákat,³ a melyekből látjuk, hogy mennyire dominált a „kazár szokás” a magyar fejedelmi házban. Így Árpád „sepultus est supra caput unius parvi fluminis qui descendit per alvum lapideum in civitatem atthile regis, ubi etiam post conversionem hungarorum aedificata est ecclesia que vocatur Alba”⁴ és a dubniczi krónika szerint „quia ipse Levente catholice non vixit ideo circa villam Toxun ultra Danubium est sepultus, ubi iacere dicitur Toxun avus eius more paganismo”.⁵ Tehát az Árpád-ház szokásaiban is akad nyoma a temetés és a víz közötti kapcsolatnak, de ez nem elegendő arra, hogy a krónikákkal szemben⁶ az Attila hullámsírára vonatkozó hagyománynak értéket tulajdonítsunk. Ha már most az értelmét akarjuk kibogozni ezeknek a ritusoknak, a melyekben az uralkodók holtteste valami módon a vízzel kerül kapcsolatba olyképen, hogy a víz vagy a holttest körül — a kissé homályos kazár leírásnak, úgylátszik, ez az értelme — vagy felette vagy mellette folyik. rájövünk arra, hogy a képzeteknek egész sorozata van belesűrítve ebbe az egy csele-

előtt még énekekben is ösmeretes volt a népnél”. Toldy: A magyar irodalom története. 1852. I. 43. V. ö. még a hármas koporsóhoz. Petz Gedeon: A magyar hünmonda. 1885. 72., 73.

¹ Jordanes: i. h. XXX. E. Gibbon: History of the Decline and Fall of the Roman Empire. 1789. V. 269., 270. XXXI. fejezet.

² Pauler—Szilágyi: Kútfők. 218.

³ Ipolyi: Magyar Mythologia. 201. Szabó Károly: A vezérek kora. 1869. I. 136. Thierry: Histoire d' Attila. 1884. II. 393.

⁴ Anonymus: Gesta Hungarorum. LII. Florianus: Fontes Domestici. II. 46.

⁵ Chronicon Dubnicense LXXXIV. Florianus: III. 1884. 65. Thuröczy: Chronica Hungarorum. P. II. Caput XLII. Schwandtner: Scriptorum rerum Hungaricarum. 1746. Tomus I. P. I. 108.

⁶ Attila halálát és temetését a krónikás hagyomány Keveaszóhoz fűzi. Szalay József: Attila sírja. Archeologiai Értesítő. 1883. Új folyam. III. 129. U. a.: Keveháza. u. o. XIII. 1879. 151. Említésreméltó a fentiekkel kapcsolatban, hogy Nagy Géza a Keveháza mondát a kabarokkal, vagyis ismét csak a kazárokkal hozza kapcsolatba. Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1909. évi állapotáról. 1910. 145. Jelentés a kajászó-szentpéteri ásatásról.

kedetbe. A temetést végző szolgák megölése és a temetést körülvevő titokzatosság — húszt sirt ásnak a démonok félrevezetésére¹ — azt a benyomást keltik, hogy itt valami titkolni való, szertartásos és mégis bűnös cselekedetről van szó. Hogyan is jutott a kazár nagyfejedelem vízzel védett sírjába? Tudjuk — úgy, hogy megölték.² A kazárok nagyon is euphemistikusan fejezik ki a dolgot, mikor azt mondják a megölt királyról, hogy „bement a paradicsomba”.³ A jorubák a megölt királyról azt mondják „Az alafin elment Sangó birodalmába”.⁴ Egyiptomban a pharao nem halt meg, hanem „a sólyom az égbe repült”.⁵ Az ambivalentia törvényéből folyik, hogy az apa elleni infantilis ellenségeskedés indulata áttevődven a királyra, azonnali megbánásba csap át, mihelyt a gyilkosság cselekedete megnyitotta az indulat árjának zsilipjét. *Ezért kell elrejtetni a király sírját, mert titkolni illik halálát, azaz megölését. Ezért ölik meg engesztelő áldozat gyanánt a szolgákat, a kik a királyt eltemették, az urak helyett, a kik megölték.*⁶ A bajak az esős évszak közeledtével

¹ V. ö. a kenotaphiumot (*E. Rohde: Psyche. 1907. I. 66., 163.*) Osirisnak, a heroizált királynak, sírjait Egyiptomban és Heitsi Eibib sírhalmait a hottentottáknál. *Plutarchos: Peri Isidos kai Osiridos. 18. f. Th. Hahn: Tsumi. Goam. 1881. 69.* Királyok sírjainak titkolásáról. *Frazer: Adonis, Attis, Osiris. 1907. 337. Frobenius: Und Afrika sprach. 1912. III. 256.*

² Attilát is! — *Thierry: Histoire d' Attila. 1884. I. 218., 219. Jordanes: De origine actibusque Getarum. XLIX. Monumenta. V. 1. 123.* Haláláról mindenféle verzió keringett — talán a krónikásoknak érthetetlen királyáldozás pótlékai. A shillukkirályokat akkor ölték meg, ha nejeik igényeinek nem tudtak eleget tenni. (*Frazer: The Dying God. 1911. 20., 21.*) Attilát menyegzője éjjelén. *Thierry* szerint az orrvérzés a hivatalos hűn verzió volt a gyilkosság leplezésére. A tunguzoknál, ha a gyerek orrából vér folyik abból samánt nevelnek. (*S. Taskov: Samansztvo v Sibirje. 83.*) A kazár khákhán nyakára tett kötél jelzi a gyilkosság módját; a samán (= uralkodó) a ki orrvérzéssel kezdi pályáját, talán szintén az orra vérét folytatja el halálakor? Ha nem is tudatosan, de legalább küszöb alatt így függhetnek össze ezek a képzetek; és ha tudjuk, hogy a küszöb alatti képzetek világában az orr symbolikus aequivalense a penisnek (*Freud: Traumdeutung. 1911. 199.*), akkor megértjük a psychikus kapcsolatot a menyegző és az orrvérzés között. Mindez véletlen egyezés is lehetne, ámde mégis feltűnő, hogy a meggyilkolt Attila is Buda meggyilkolása révén jut a teljes hatalom birtokába. *Jordanes: XXXV.* Jellemző az Attila rejtelmes eltűnéséről szóló hagyomány is. *Heinrich Gusztáv: Etzelburg és a magyar hűnmonda (Ért. a nyelv- és széptudomány köréből) 1833. 33.* Tudjuk, hogy az ilyen apothéozismondák ritusbeli gyökere a királyáldozás.

³ *Pauler—Szilágyi: Kútfők. 218.*

⁴ *Frobenius: Und Afrika sprach. 1912. I. 185.* Sangónak a mennydörgés istenének és az istenek királyának földi képviselői és utódai az Alafinok. V. ö. u. o. 232—253. *Frobenius: Die Weltanschauung der Naturvölker. 1898. 232—246.* A mikor a császárra az udvar kimondta a halálos ítéletet, az udvari méltóságok egyike azt mondja neki, hogy ő már olyan kiváló császár, hogy a nép meg sem érti dolgait, holott atyái látják, hogy ő a császár túlságosan jó a hitvány földnek és jobb lenne, ha a holtakon uralkodna, ezért atyái kérik, hagyja el az embereket és jöjjön le hozzájuk az alvilágba. Számítalan császárt tettek el ily módon láb alól, *de az ilyesmi sohasem kerül bele a hivatalos történelembe.* *Frobenius: Afrika. I. 317., 318.*

⁵ *A. Moret: Le royaute dans l'Egypte primitive. Ann. du Musée Guimet. Bibl. Vulg. XXXVIII. 1912. 196.*

⁶ Angolában, ha úgy vélik, hogy a császár (matiamvo) már eleget élt, ráveszik, hogy izenjen hadat az ellenségnek. A csata közepén egyszerre elfutnak és a matiamvot családostul az ellenség kezei között hagyják. Ha látja, hogy elhagyták, felállíttatja tró-

megássák a király sirját, még pedig olyan helyen, a mely rendszerint száraz, de a melyet az esős évszakban elborít a víz. A fejedelmek mindig az esős évszakban szoktak meghalni, természetesen nem maguktól. Gátaikkal tartották vissza az áradást, a melyeket a temetés után ismét leromboltak.¹ A kiruák a Tanganjika tótól délnyugatra a folyót elterelik medréből és a mederben egy mély árkot ásnak, a melyet emberi holttestekkel bélelnek ki. A király feleségeit elevenen temetik el, negyven-ötven rabszolgának pedig elvágják a nyakát és vérükkel öntözik a sírt. Miután a királyt sirjába fektették, a folyót visszavezetik medrébe.² Még nem magyaráztuk meg azonban azt a körülményt, hogy a sír felismerhetetlenné tévéseére éppen a víz szolgál. Kétségtől egyike oka ennek a víznek izoláló jelentősége, a melynek folytán a hatalmas halott haragvó szellemének éppen nem kívánságos visszatérését megátolija.³ Így a wabumák királyait és királynőiket a szent sziget árnyékos ligeteiben temetik el,⁴ a honnan bizonyára nehezükre esik a vissza-

nusát és maga köré gyűjti családját. Odahívja anyját; az letérdel lábainál és a matiamvo levágja fejét. Így lefejezi végig egész családját, fiait, rokonait, feleségeit, utóljára kedvenc nejét. Akkor azután a matiamvo várja a maga halálát. Meg is jelenik a szomszédos törzsfőnökök követe és lefejezi a matiamvot; mire rögtön lecsapják az ő fejét is. (F. F. Valdez: Six Years of a Traveller's Life in Western Africa. 1861. II. 194. cit. Frazer: Dying God. 35., 36.) A mongolok a halottnak legkedvesebb szolgáját a sírba temették a holttest alá, míg majdnem belefulladt és ezt megismételték háromszor, de ha kibirta, felszabadult, sőt a horda legfőbbjei közé számított. P. Bergeron: Voyages faits principalement en Asie. 1735. I. 33. (Plan Carpin: Art. III.) A djuroknál az új király csak négy év múlva követi a régít. Ekkor négy főember egy gyermek segítségével behatol a megölt király holttestét rejtő házba. A fiút egy fehér meg egy fekete bikával együtt feláldozzák és a király sírjában temetik el. (Frobenius: Afrika. III. 86.) A feláldozott fiú a talion elvéből folyó engesztelő áldozat a megölt királyapáért és pótló áldozat a megöleendő új király helyett. A mundangok az üres „királyi sír”-ban temetnek el egy fiatal rabszolgát és szolgát, a kiket éppen úgy, mint a királyt, a király anyai nagybátyja ölt meg. (Frobenius: i. h. III. 147.) A királyok sírjánál való tömeges emberáldozatokról v. ö. Frobenius: i. h. I. 184. Herodotos: IV. 71., 72. Hammer-Purgstall: Geschichte der goldenen Horde. 1840. 205. U. a.: Geschichte der Ilchane. 1842. I. 48. Schneider: Die Religion der afrikanischen Naturvölker. 1891. 121., 127., 147. E. B. Tylor: Primitive Culture. 1903. I. 458—465. Ipolyi: Magyar Mythologia. 1854. 552—554. Westermarck: The Origin and Development of the Moral Ideas. 1908. I. 26—28., 472—476., 486. II. 234., 450., 451., 518. A rabszolgák megölése azonban nemcsak a királyölésért való bosszú, hanem a királyölés pszichikus pótléka is lehet. Loangoban a király tiszteletére embert áldoztak, de a feláldozandót isten gyanánt tisztelték és a király nevével nevezték. A. Bastian: Ein Besuch in San Salvador. 1859. 206.

¹ Frobenius: Afrika. III. 178. A megölt dakka király temetése is titokban történt. u. o. 256. — ² H. L. Cameron: Quer durch Afrika. 1877. II. 95 V. ö. u. o. 61.

³ Róheim: Varázserő. 1914. 224., 225. Ugyanezért szükséges a hármaskoporsó is. (Dr. Bán Aladár figyelmeztet a hármaskoporsóra a vend hagyományban. A vendek mythikus királyai ezüst-, ólom- és vas-, Veckenstedt: Wendische Sagen, Märchen etc. 1880. 20, vagy ezüst-, arany- és vas-, u. o. 21. koporsóban nyugszik. Más változat ezüstkoporsóról tud. a négy szolgát, akik a temetést végezték, megölték, hogy senki se tudja a sír helyét. W. von Schulenburg: Wendische Volkssagen. 1880. 7. Egy hagyomány pedig a vend király vízbesüllyedéséről tud. Schulenburg: Wendisches Volksthum. 1882. 2.) Az ambivalenciából folyó megfordítás a kazároknál, hogy nem magukat oltalmazzák a halott királytól, hanem a királyt a rossz szellemektől és emberektől.

⁴ H. M. Stanley: The Congo and the Founding of its State. 1883. I. 419.

térés, mint például Pyhäjärviben és Kelet-Karjalában, a hol hideg vizet öntenek a holttest mögé, hogy haza ne járhasson.¹ Ezt a motivumot tekinthetjük lényegesnek azokban az esetekben is, a hol nem királyi, hanem közrendű holttesteket temetnek a folyó medrébe. Északi Viktoriában némelyek folyóvíz medrébe temetik a holttesteket.² Du Chaillu szerint az obongó törpék mély sirt ásnak a folyó medrében, a testet gondosan befödik és azután a folyót visszaeresztik medrébe.³ Az okoák a Gabun partján egy patakot elterelnek medréből és a fakéregbe burkolt holttestet éjjélkor — asszonyoknak és gyermekeknek nem szabad jelen lenni — a sirba teszik. A holttest fejére nagy követ tesznek és az egészet agyaggal fedik be, hogy a medrébe visszatérő víz ne férhessen hozzá.⁴ Azonban a sir nemcsak a földi élet záró köve, hanem egyszersmind az új élet kapuja. A kazár fejedelem sirját paradicsomnak nevezik és az okoák mikor halottjaikat átadják a hullámsírnak, azt mondják, hogy a halott megérkezett a másvilágba.⁵ A mint a másvilág maga is sok tekintetben az életet megelőző intrauterin állapot kivetítése a halál utánira, a víz eschatológiai szerepe is a magzatvízben leli legmélyebb magyarázatát.⁶ Nagyon valószínű ezekután, hogy a vízbetemetés az anyaméhbe való visszatérést és így a nagy királyok reinkarnációját is czélozta.⁷

II. A turulmonda.

1. Emese álma.

Ezt a reinkarnációt valóban kimutathatjuk a turulmondában. Álmosról az áldozat gyanánt megölt királyról jegyzi fel a Névtelen, hogy „ab eventu divino est nominatus Almus,⁸ quia matri eius pregnantis per sompnum apparuit divina visio

¹ M. Waronen: Vainajainpalvellus muinaisilla suomalaisilla. 1898. 93., 94.

² R. Brough-Smyth: The Aborigines of Victoria. 1878. I. 99.

³ P. W. Schmidt: Die Stellung der Pygmäenvölker. 1910. 256.

⁴ Schmidt: u. o. V. Cathrein: Die Einheit des sittlichen Bewusstseins der Menschheit. 1914. I. 428.

⁵ Schmidt: i. h.

⁶ O. Rank: Der Mythos von der Geburt des Helden. 1909.

⁷ V. ö. a víz-anyákat a finn-ugor népeknél. U. Holmberg: Die Wassergottheiten der Finnisch-Ugrischen Völker. 1913. A jakutok „a mi anyókánk“-nak nevezik a folyót. V. M. Jonov: Orel po vazzrenijam jakutov. (Publications du Musée d'Anthropologie et d'Ethnographie de l'Académie Impériale de St Petersburg. XVI. 1913. 3. (Az ebből a forrásból meritett adatokat dr. Sztripszky Hiador volt szíves számomra lefordítani.)

⁸ Dr. Sebestyén Gyula figyelmeztet arra, hogy az „ab eventu divino“ való elnevezés kapcsolatba hozható egy török szokással, a melyre Gombocz Zoltán: Árpádkori török személyneveink. 1914. 337., 338. hívta fel a figyelmet. A születés pillanatában véletlenül belépő ember, vagy véletlenül kimondott tárgy neve válik a gyermek nevévé. V. ö. Radloff: Aus Sibirien. 1893. I. 316. Almásy György: Kara-kirgiz nyelvészeti jegyzetek. Keleti Szemle. II. 118. Ploss-Renz: Das Kind. 1911. 413., 417. (Az erdélyi cigányoknál a gyermek annak nevét kapja, a kiről álmodott anyja.) 419. (Norvégia; ugyanígy) 422., 423., 426., 427., 428. (Malakka; álom) 434. (uraltáji népek). A kapcsolat feltevése plauzibilis, de úgy hiszem nem igen változtathat eredményeinken. U. i. különösen az ausztráliai anyagnak, itt bővebben ki nem fejthető, vizsgálata valószínűvé teszi, hogy a „véletlenül“ mutatkozó emberben, állatban vagy tárgyban a magikus fogamzás valódi okozóját látják, a ki megjelenésével éppen a gyermekben való reinkarnálódását bizonyítja. Evvel a vargabetűvel is oda kell érkeznünk, a hová a szövegben követett egyenes út vezet.

in forma asturis, que quasi veniens eam gravidavit. Et innotuit ei, quod de utero eius egrederetur torrens et de lumbo eius reges gloriosi propagarentur, sed non in sua multiplicarentur terra.¹ Mielőtt még a turulmonda totemistikus jelentőségére rátérnénk, rá kell mutatnunk Emese álmának egy másik mozzanatára. A „torrens“, a mely a királyok anyjának ágyékából fakad, tipikus szülési álmra vall, a mely a fiziológiai folyamat áttetsző szimbolizálásával a magzatvizet elhagyó magzatot a folyóval azonosítja.² Ne felejtjük el, hogy folyó medrében temették el a királyt és hogy ilyképen az új király valóban a „folyó felől jön“. ³ Emese álmának ehhez a részletéhez legközelebb áll Mandane atyjának álma, mégpedig úgy a Herodotos, mint a Ktesias verziójában. Astyages álmában látja leányát, Mandanet, a kinek öléből kiömlő víz az egész várost elönti és Ázsiát elárasztja.⁴ Ktesiasnál a felnőtt Kyrosnak anyja mondja el az álmot, a melyet születésekor álmódott; az ágyékából kiömlő víz hatalmas folyóvá változott, egész Ázsiát elárasztotta és a tengerbe ömlött. A khaldeusok megfejtik az álmot, a mely nagy szerencsét jelent és Ázsia legfőbb méltóságát.⁵ Astyages azonban Herodotosnál még egyszer álmodik, még pedig Mandane férjéhez adása után. Ebben az álomban, a melynek megfejtése a fentebbeli egyező, leánya öléből szőlőtőke nő, a mely egész Ázsiát beárnyékolja.⁶ A szimbólumok ismétlődésének jól ismert törvényét itt tehát a monda közvetlenül is igazolja. A folyót pótló fa szimbóluma reánk

Az ausztráliai anyagot lásd *W. E. Roth*: Superstition, Magic and Medicine. (Nort Queensland Bull. 5.) 1903. 19. *J. Dawson*: Australian Aborigines. 1881. 7., 41. *D. Rudesindo Salvado*: Memorie storiche dell' Australia. 1851. 310. *E. J. Eyre*: Journals of Expeditions into Central Australia. 1845. II. 324., 325., 326. *Collins*: An Account of the English Colony in New South Wales. 1804. 364. *J. Frazer*: The Aborigines of New South Wales. 1892. 4. *R. Brough-Smyth*: The Aborigines of Victoria. 1878. I. 55. *G. F. Angas*: Savage Life and Scenes in Australia and New Zealand. 1847. I. 92. *J. D. Woods*: The Native Tribes of South Australia. 1879. 186., 187. *Strehlow und Leonhardi*: Die Aranda und Loritjastämme in Zentral Australien. (Veröff. Völkerm. Frankfurt a/M. I.) 1907. I. 53. V. ö. 7. d. 1. 7. jegyzet.

¹ *Anonymus*: III. *Pauler-Szilágyi*: 397.

² V. ö. *O. Rank*: Die Lohengrinsage. 1911. 27—32. (Schriften zur angew. Seelenkunde. XIII.) *S. Freud*: Die Traumdeutung. 1911. 207., 208. „Torrens, quem Emesu in somnio vidit, in linguis orientalibus metaphorice progeniem quoque significat“. *Kuun*: Relationum. etc. 1892. I. 211. V. ö. „Caboul khan laissa six fils dont la force et la bravoure leur méritèrent le surnom de kiyoutes ou de torrents, qui resta à leur postérité“. *D'Ohsson*: Histoire des Mongols. 1834. I. 31.

³ *Vámbéry Ármán*: A magyarság keletkezése és gyarapodása. 1895. 45. *U. a.*: A magyarok eredete. 1882. 416. *Thierry*: Histoire d' Attila. I. 1884. 49. A mongolok egyik mythikus ősenek neve Kijan (= Folyam). *Hammer—Purgstall*: Geschichte der Ilchane. 1842. I. 13. Attila nevére vonatkozó nézetek összefoglalását lásd *Bleyer*: Die germanischen Elemente der ungarischen Hunnensage. Beiträge zur Geschichte der Deutschen Sprache und Literatur. XXXI. 1906. 454.

⁴ *Herodotos*: I. 107.

⁵ *O. Rank*: Der Mythos von der Geburt des Helden. 1909. 34.

⁶ *Herodotos*: I. 108. v. ö. a Pompeius Trogus változatát „Hic per somnum vidit ex naturalibus filiae vitem enatam cuius palmito omnis Asia obumbraretur. Consulti harioli, ex eadem filia nepotem ei futurum cuius magnitudo praenuntietur, regniue ei amissionem portendi, responderunt.“ *A. Gronovius*: Justini Historiae Philippicae. 1760. 22. Lib. I. C. IV.

nézve azáltal válik voltaképen fontossá,¹ hogy még közelebb hozza egymáshoz az oszmán-török és a magyar mondát. Az oszmánokat Er-togrul (= him turul)² vezeti ki Khóraszánból Kis-Ázsiába. Álmodt lát, a mely negyedik fiának Oszmánnak dinasztia-alapításával beteljesedik. Oszmán viszont álmában látja, a mint vendég-látó gazdája Edebal melléről felemelkedik a nő hold és telt hold gyanánt Oszmán keblében tűnik el. Azután ágyékából hatalmas fa nő, a mely ágait országok és tengerek fölé terjeszti ki.³ Ennek az álomnak pedig kiegészítője Abdul Kumral álma, a melyben

¹ Még egy harmadik egyenértékű szimbolumnak, a fénynek is maradt nyoma a későbbi krónikákban. „Constans autem fama tunc apud Hungaros erat fuisse huic viro, a matre, auspiciatum inditum nomen. Ante enim quam partu ipsum edidisset, vidisse illam per quietem affirmabunt, asturem auem ad illam volasse, seque insinuasse in illius uterum, ex quo fuisse mox ortum torrentem nimio splendore corruscum, illudque magna cum luce fluxisse ad remotissimam quandam orbis terrae partem, ibique perstitisse quidem, sed emisisse ex se undique radios, quibus loca omnia circumiecta lucem accipere videbantur. Quia vero Hunnorum lingua somnus vocabatur alom, natum ex se filium illum nominasse Alomum.“ *Petri Ranzani: Epitome Rerum Hungaricarum. Index VII. J. G. Schwandtner: Scriptores Rerum Hungaricarum Veteres ac Genuini. 1746. Tom. I. P. 1. 349. I. M. Florianus: IV. 1885. 178., 179. Index. VIII. Hihetetlennek látszik ugyan, hogy Ranzanusnak, az olasz követnek módjában lett volna még eredeti, Anonymustól és a krónikáktól független szóhadgyományra támaszkodni, (v. ö. G. Schwarz: Recensio Critica Epitomes Rerum Ungaricarum. 1774.), de mégis ehhez vagy egy közös forrás gyanánt szereplő elveszett krónika feltevéséhez kell folyamodnunk. Ugyanis Thuróczy a kinek Chronicája 1488-ban jelent meg, következőképpen adja ezt az epizódot „Nam mater eius dum esset grvida vidit in somnis auem quandam in forma asturis ad se venire suoque in gremio caput reclinare quodque ex utero illius torrens persplendidissimus ortus fuisset etc. Thuróczy Chronica Hungarorum. Caput I. Secundae Partis. Schwandtner: I. 1. 1746. 80. I. Ranzanus jóval később jelent meg 1552-ben, de mivel szerzője 1492. meghalt és Mátyás udvaránál 1475–1478-ig volt követ, valószínű, hogy művét ekkor írhatta. Figyelemreméltó, hogy éppen a fény és a víz szerepelnek leggyakrabban a teherbejött médiumai gyanánt a bűvös születés motivumában (E. S. Hartland: The Legend of Perseus. 1894. I. 71–182. U. a.: Primitive Paternity. 1909. I. 1–155. P. Saintyves: Les Vierges Méres et les Naissances Miraculeuses. 1908. 39–55., 151–202.) vagyis a semen szimbolumai. (E. Jones: Die Empfängnis der Jungfrau Maria. Jahrbuch der Psychoanalyse. VI. 1914. 163–172) Ugyanezt az értelmet rejti még a magzatvizen kívül a „torrens“ szimboluma, a mire Kuun: Relationum. I. 211. psychoanalysis nélkül is igen helyesen utalt.*

² Más értelmezés szerint Ertogrul azt jelentené „l'homme au coeur droit“ (?) A. de Lamartine: Histoire de la Turquie. 1855. I. 138. J. von Hammer: Geschichte des osmanischen Reiches. 1827. I. 43. Az egyetemi könyvtár Hammer példányán még a következő kézírásos széljegyzet: Er-tograul = Der Menschen-Zerstückler. A szövegben adott fordítás Thöry József: A turulmadár. Turul. IV. 125. és Sebestyén Gyula: A magyar honfoglalás mondái. 1905. II. 65. nyomán.

³ Hammer: Geschichte des osmanischen Reiches. I. 49. Stanley Lane-Pool: Turkey. 1908. 13., 14. Sebestyén: i. h. II. 65., 66. A. de Lamartine: Histoire de la Turquie. 1855. I. 139., 140. A hold Edebal leányát, Oszmán leendő hitvesét Malkatunt jelenti, (Malkatoun = Schatzfrau. Hammer: I. 43. vagy = Trésor des yeux Lamartine I. 139.) a kinek másik neve (Kamaüya = Moonbright Lane-Pool: i. h. 13.) szintén a lunaris szimbolizmus felé mutat. V. ö. a czimert. W. Ridgeway: The origin of the Turkish Crescent. Journ. Anthr. Inst. 1908. 241. Psychologiai szempontból említésreméltó, hogy itt a fa nem a nő, hanem a férfi ágyékából ered, tehát phallikus szimbolumnak veendő. Másrészt az álmodt jellemző többértelműséggel a hanyattfekvő Oszmán keblébe omló Malkatun invertált álomtípusra vall. Mondatörténeti szempontból már Sebestyén utal a perzsa eredeti

az ifjú uralkodó feje fölött egy királysólyom jelenik meg kiterjesztett szárnyakkal, a melyek a két földrészt elborító hatalom jelképe.¹ Er-Togrul, a him turul teljesen megfelel Álmosnak „de genere Turul”,² a címerek totemisztikus eredetével pedig összevág a turul szereplése „Banerium quoque regis Ethele quod in proprio seuto gestare consuevit, similitudinem avis habebat, que hungarice turul dicitur in capite cum corona. Istud enim banerium Huni usque tempora ducis Geiche, dum se regerent pro communi, in exercitu semper secum gestauere.”³ Az oguzok khánjának fejedelmi címere Ahmed Vefik szótára szerint a kétfelé nyitott szárnyú turul, a hat oguz-nemzetség mindegyikének pedig más fajta sólyom vagy sas volt a címere és egyszersmind fejedelmeik jelvénye.⁴ Ezekről az úgynevezett címerekéről vagyis újjunokról (= passend, vorteilhaft, einverstanden). Rašid-ed-din a következő magyarázatot adja „Minden egyes törzs számára egy állatot rendelt, a mely annak újjunja lenne. ... A szokás a következő: az olyan állatra, a mely valamely törzs újjunja, mivel kedvező előjelképpen tették meg annak,⁵ a törzs tagjai nem vadásznak, nem bántják, húsát nem eszik. Ez a szokás mind a mai napig megvan, mindenki ismeri a maga újjunját. Éppen így elrendelte azt is, hogy az ünnepélyeken és lakomákon minden törzs számára bizonyos húsrészek jelöltessenek ki, hogy... a lakoma ne keltsen viszályt és gondot. Houtsma és nyomában Gombocz⁶ felismerik ebben a leírásban a török totemizmus legrégebbi nyomait. A totemek mind ragadozó madarak; személy- és családnévek őrizték meg a sólyom- és sasfélék kultikus jelentőségének emlékét.⁷ Toghrul, a turul (*Falco laicoriphos*) a szeldzsukidák őse és testvére Csakir, az ölyv. Aleppo török fejedelmei uralmuk megalapítójának nevével „beni Aksonkor“-nak, azaz „a *feh'r sólyom fia*“-nak nevezték magukat. A mamlukok török dinasztiájának tizenkettedik fejedelmét

lehetőségére (i. h. II. 68.) a mely a fentebbiek révén valóban még közelebb fekvőnek látszik. Cyrus is álmodik egy álmot, a melynek érzelmi motora az utódjától való félelem; Hystaspes egyik fiát látja kiterjesztett szárnyakkal (a hatalom szimbolumai). *Herodotos*: I. 209. Mégis tekintetbe véve az egyes álmok között mutatkozó individuál-pszichológiai különbségeket, az álommechanizmusok általánosan emberi voltát és a közös, totemisztikus milieu adta kiindulópont hasonlóságát, inkább a szövegben kifejtett „Elementargedanke“ álláspontját tartom helyesnek.

¹ *Hammer*: Geschichte. I. 52.

² *Kézai*: Caput. I. 19.

³ *Magistri Simonis de Kéza*: Gesta Hungarorum. Caput. II. 9. *M. Florianus*: IV. 193. *Chronicon Pictum Vindobonense*. IV.

⁴ *Thury József*: A turulmadár. Turul. IV. 1886. 125. *Vámbéry*: A török faj. 1885. 5—7. A „vadászmadár“ fordítás Gombocz szerint (lásd lejjebb) téves.

⁵ A kalmük-mongol bagoly omenekről (és kultuszról) v. ö. *Róheim*: A halálmadár. *Ethnographia*. 1913. 28. *U. a.*: Adalékok a magyar néphithez. 1913. 16. Jósjelet adó totemállatokról. *U. a.*: A halálmadár. i. h. 33. Jósló állatok kultusszáról; Adalékok. 27.

⁶ *M. Th. Houtsma*: Die Ghuzenstämme. *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*. 1888. II. 230. *Gombocz Zoltán*: Árpádkori török személyneveink. *Magyar Nyelv*. 1914. 244. A tartózkodó és élvező totemizmusnak Wundttól átvett felosztása pszichológiai szempontból alig tartható; a tartózkodás és az élvezés voltaképpen ugyanazon érzelmi tényezőknek egymást kiegészítő megnyilvánulásai. Fenti szövegben is a tiltott állatot nyomon követi az ünnepi lakoma ételének meghatározása.

⁷ Lásd ezekről bőven *Gombocz Zoltán*: Árpádkori török személyneveink. *Magyar Nyelv*. 1914. 246—249., 293—301.

Lacsinnak, azaz nemes sólyomnak hívták és Tuganschan, azaz sólyomfejedelem volt a tizenegyedik század transoxanai török birodalmának nagy uralkodója, épp-úgy, mint az utolsó szeldsukida.¹ A címér jelentőségét illetőleg összevehetjük ezeket avval, a mit Sanang-Setsen mythikus leírásából Dsingiz életéről tudunk. Mikor Temudsin húszéves lett, elismerték khagánnak. Ettől a naptól kezdve három nap egymásután megjelent egy ötszínű madár pacsirtaalakban és így szólt: Tsingiz! Tsingiz! Innen ered Dsingiz Chan neve. Azután a kő hirtelen kettéhasadt és a közepéből felbukkant a Chas-Boo nevű pecsét. Ezután Dsingiz védő szellemének — azaz a madárnak — zászlaját viselte.² Bogda Gesser khánnak, Tibet és Mongolország legfőbb herosának, mondája is a turulmondával egy többől sarjadzott. A születendő hősnek anyja, Geksche Amurtschila, találkozik egy félig emberalakú, égből jött barkálylyal, a ki azt mondja, hogy földi nőtől szeretne újra születni. Következik egy éjjeli látomás leírása és ezután Gessernek, Tibet urának, csodálatos születése.³ Ugyancsak a mongol mondákban a fejedelmek védőszellemei keselyű-alakot szoktak ölteni.⁴ A tukiú fejedelmek a kínai annalesek szerint farkasfejú zászlókat hordtak és testőreiket farkasoknak nevezték. Ugyanis a monda szerint a tukiúk őst egy nőstény farkas táplálta és védelmezte.⁵ Ha még hozzá vesszük, hogy Kaotschangban az utolsó uigur birodalomban az Arslan-Chanok, az Oroszlán-fejedelmek dinasztiaja uralkodott,⁶ akkor egész sorozatát kapjuk a királyi

¹ Hammer-Purgstall: Geschichte der goldenen Horde. 1840. 234, 235. V. ö. még u. o. ilyen neveket az oszmánoknál Európában. Aleppo egyik helytartója Kara Sonkor = a fekete sólyom. Hammer-Purgstall: Geschichte der Ilchane. 1848. II. 223.

² M. A. Castrén: Ethnologische Vorlesungen über die altaischen Völker. 1857. 47. M. J. Klaproth: Mémoires relatifs à l'Asie. 1824. (I.) 182. A kő, pecsét és a királyt jelző állat szerepéhez v. ö. E. S. Hartland: Ritual and Belief. 1914. 290—328.

³ J. J. Schmidt: Die Thaten Bogda Gesser Chans. 1839. 10—14. v. ö. A. H. Francke Kesarsage. Mem. Soc. F. Ou. XV. 1902.

⁴ J. J. Schmidt: Die Thaten Bogda Gesser Chans. 1839. 163.

⁵ W. Radloff: Aus Sibirien. 1893. I. 129., 130. K. F. Neumann: Die Völker des südlichen Russlands. 1847. 86. V. ö. a turk kagánok ősenek, sőt a fejedelmi családnak „farkas” nevét (Nagy Géza: A honfoglalók és a turkok. Ethn. 1908. 73.) M. J. Klaproth: Mémoires relatifs à l'Asie. 1824. (I.) 192, 193) és a baskirok törzsmondájában szereplő „vezető” vagy „első farkast”. (Mészáros Gyula: Magna Hungaria. 1910. 48., 49.) Valószínű továbbá, hogy az ilyenféle istentípusok mint „a farkasok gazdája” (Mészáros Gyula: A csuvas ős vallás emlékei. 1909. 23. Perzsa nevét később kapta, maga a tartalom azért autochton lehet) a totemizmusból vagy inkább quasi-totemisztikus képzetkomplexumokból fejlődtek.

⁶ W. Radloff: Das Kudatku Bilik. 1891. I. kötet LXXXVIII. 1. Maszudi a tokuzuigur fejedelemtől azt mondja, hogy „a vadállatok királyának” vagy „a lovak királyának” címezik. Radloff: u. o. LXXVII. 1. Radloff az Arslan-Khan cím félreértéséből magyarázza Maszudi szavait; mi inkább azt tesszük fel, hogy ezek a címek valóban megillették az Arslan-khant még pedig in última analysi totemisztikus alapon. A kirgiz fejedelemeve vagy címe Bars-Bäg = tigris-úr. W. Radloff: Die alttürkischen Inschriften der Mongolei. 1895. 433. Tüz-bait tigris hősnek nevezik, Umai-bäg nemzetsége a tigris-nemzetség nevét viseli. U. o. 437. V. ö. Hammer-Purgstall: Geschichte der Ilchane. 1842. I. 203. Azt az ellenvetést nem vehetem figyelembe, hogy az ilyen cím csak a bátorság, az erő metaphorikus kifejezése. Legfeljebb lehetséges, hogy az idők folyamán azzá válik; de eredeti, teljesen reális jelentőségét a felhozandó afrikai példákkal fogom igazolni. Az Árpádok állítólagos oroszlánczimeréről való nézetek összefoglalását (pro és contra) lásd dr. Döry Ferencz:

totemeknek török-mongol területen. Ámde ezek a totemek nem oszlanak el egyformán a különböző állatfajok között és a madarak szereplésének még egy jellegzetes külön determinánása is van, a mely éppen a turulmondát az egész kategória tipikus képviselőjévé teszi. Az áltáji ó-török terminologia a halotról azt mondta, hogy „elrepült” később pedig az állandó kifejezés így hangzott „súlyommá változott”¹ A lélek, a mely madár gyanánt találta meg az utat a másvilágba csak madár gyanánt térhet meg onnan.² A goldoknál a samán az „omia-muoni“-fánál kiválogatja a földre hozandó lelket, azaz „omia-madarat”. Ha a gyermek meghal, a samán e madár repülését utánzó tánczczal ringatja három éjjel az üres bölcset és beszél az „omia-madár” vándorlásáról, a mely visszatért égi hazájába.³ Az égen van ugyanis az óriási szent fa, az „omia-muoni”, a melyen kis madarak gyanánt élnek az emberi lelkek, az „omiak”.⁴ Ezek a madarak leszállnak a földre, a hol élő lények embryoivá változnak, a „legtisztességesebb” nők méhébe bemennek és ott emberré fejlődnek. Mikor a nő terhessé lesz, *feltétlenül lát álmában egy felérepülő omiamadarat* és ha megtudja mondani ennek nemét, olyan nemű lesz születendő gyermeke is. Az egy évnél ifjabb gyermek sírja mellé fűzfát szúrnak a földbe és madárfészeket tesznek reá, hogy a lélek-madár addig pihenjen ott, míg a samán vissza nem segíti az égbe a világfájára, a honnan azután újból lejöhet és újból gyermekké változhat.⁵ A „legtisztességesebb” szónak hangsúlyozása az orosz írónál bizonyára azt jelenti, hogy a szülés nem a nemzés aktusának természetes, hanem a lélek-madár földre szál-

Magyarország czimerének kialakulása. Turul. 1915/4. sz. Több totemállat is szerepelhet egy nemzetséggel kapcsolatban, pld. *J. G. Frazer: Statues of Three Kings of Dahomey. Man. 1908. 130.*

¹ *Barthold: Die historische Bedeutung der alttürkischen Inschriften. Radloff: Inschriften. Neu Folge. 1897. Anhang. 11. V. ö. Ha valakinek álmában sas ül fejére, az illető meghal. „Vehi super aquilam . . . interitum predicat. Mulier si aquilam parere sibi videbitur, filium gignet, qui, siquidem fuerit pauper, militabit, et toti exercitui imperabit, velut aquila avibus.) A halott sas a szolgának ura halálát jeizi. Artemidoros: De somniorum interpretatione. 1539. 203, 204. Lib. II. Cap. XX.*

² *V. ö. Róheim: A halálmadár. Ethn. 1913. 23. sq. és bőv. különnyomatban Adalékok a magyar néphithez. 1913. 11—26. A csüd sírokból előkerülő bronzbaglyok emberarczczal mellükön, épp olyan pszichopomposok mint u. o. a többi madarak pld. a sas. D. N. Anucsin: K'Isztorii iszkusztva i vjerovanii u priuralszkoj csudi. 1899. 94. l. 6. kép. A lélekmadár témájához az idézett cikkben megadott irodalmon kívül v. ö. különösen Weicker: Der Seelenvogel. 1902. J. J. M. de Groot: Religious System of China. Book. II. Vol. V. 1907. 634. A mongolok a halottak tiszteletére etették a madarakat lovak hulláival. Hammer-Purgstall: Geschichte der goldenen Horde. 1890. 205. éppúgy mint Európában. P. Sartori: Vogelweide. Zeitschrift des Vereins für Volkskunde. 1905. 1—13.*

³ *Simkiewicz: Njekatorje momenti iz zszizni Goldov. Etnograficeszkoje Obozrenije. 1897. III 2. V. ö. W. Grube: Das Schamanentum bei den Golden, Globus. LXXI. 90, 91.*

⁴ *V. ö. lejjebb a világfáját a jakutoknál, továbbá az Oszmán ágyékából nőző fáról mondottakat. Oguz khán mondájában „Unser Glück ist ja dein Glück, unser Same ist allein der Same deines Baumes“. (W. Radloff: Das Kudatku-Bilik. I. 1891. XII. I) Ált. lásd Jung: Wandlungen und Symbole der Libido. 1910. 242, 252, 258., 303., 318., 386. Mannhardt: Wald und Feldkulte. 1905. I. 54., 70. és „Lebensbaum“ index szerint. U. o. és II. index „Lebensrute“.*

⁵ *Simkiewicz: Njekatorje momenti iz zszizni Goldov, Etn. Obozr. 1897. III. 1. A negidalok madáralakokat helyeznek a kis gyermek sírjára, hogy a lélek úgy repüljön a másvilágba mint a madár. u. o.*

lásának természetfeletti következménye. Evvel elérkeztünk a fogamzásról szóló primitív képzetek körébe, a melyekben *Frazer* a totemizmus kikristályosodásának első indítékát találja.¹ A maláji félszigeten is azt hiszik, hogy a még meg nem született gyermekek gyík- vagy madáralakban élnek. Az orangbelandák szerint a repülő gyík az élet kövének birtokosa és ezért nem szabad megölni, mert nem küldene több lelket a gyermekekbe.² Minden semang gyermeknek van szülő- vagy névfája, a melyről nevezik és a hová a placentát elássák. A szülőfa a gyermek születési helyének valamelyik fája. A madár, a melyik a gyermek lelkét hozza, ugyanazon specieshez tartozó fán ül, mint a milyenhez tartozik a „névfa” és arra vár, hogy a leendő anya megölje és megegye. Ha a lélekmadarat nem eszik meg, a gyermek halva születik vagy pedig a szülés után nemsokára meghal.³ Az étel mint a szülés okozója a legkezdetlegesebb képzetek közül való, de csak akkor, ha klanszervezettel párosul, nevezhető a szó szoros értelmében véve totemistikusnak. Az előbbi példákban csak a valódi totemizmus keletkezésének *lehetősége* rejlik, éppúgy, mint például az ainoknál, a hol a gyermektelen asszonyok a madárnak tekintett repülő mókus húsát eszik.⁴ Az aruntáknál meg Közép- és Nyugatausztrália más törzseinél meg, a mint tudjuk, éppen a totemállat húsát kell enni az asszonynak, illetve a megevett állat válik a gyermek totemjévé.⁵ Az ambivalencia törvénye teszi érthetővé, hogy a szamojedeknél, a kik a totemállat evését a kannibalizmushoz foghatóan tilalmas dolognak tartják, a gúnárszárnyast evő leány teherbe esik és emberi csecsemő helyett madarat szül.⁶

A czímerre való utalás továbbá a turulnak az Árpád-dinasztiával való kizárólagos kapcsolata kétségtelenné teszi, hogy a turulmondában egy igen *ísi típusú, totemisztikus, koncepcziós monda maradt reánk*.⁷ Madagaszkárban a legújabb korban egészen hasonló folyamat játszódott le mint egykor a magyarságnál. A „voro-mahery” (= hatalmas madár, *Falco minor*) volt az Antananarivo körül lakó

¹ *J. G. Frazer*: Totemism and Exogamy. 1910. I. 93., 155., 191., 536., 576., 577. II. 84., 90., 99., 507., 610., 612. III. 274. I. 157., 160., 245., 482. III. 150., 274. IV. 57., 269. V. ö. *Hartland*: Primitive Paternity. 1909. — ² *H. F. Stevens*: Mittheilungen aus dem Frauenleben der Orang-Belandas u. s. w. Zeitschrift für Ethnologie. XXVIII. 187.

³ *Skeat and Blagden*: The Pagan Races of the Malay Peninsula. 1906. II. 1—5.

⁴ *J. Batchelor*: The Aino and their Folklore. 1901. 339.

⁵ A Frazernél és Hartlandnál (i. h.) megadott irodalmon kívül lásd még *A. R. Brown*: Beliefs concerning childbirth in some Australian Tribes. Man. 1912. 180. *R. Brown*: Description of the Natives of King Georges Sound. Journal of the Royal Geogr. Soc. I. 30. *Ch. Wilhelmi*: Manners and Customs of the South Australian Aborigines. 1862. 15. *C. W. Schürmann*: The Aboriginal Tribes of Port Lincoln. *Woods*: The Native Tribes of South Australia. 1879. 220. *Strehlow*: Die Aranda und Loritja Stämme in Zentral-Australien. (Ver. a. d. Städt. Völker-Museum Frankfurt am Main.) 1908. II. 75—83. *B. Spencer*: The Native Tribes of the Northern Territory of Australia. 1914. 263—275.

⁶ *Trócsányi Zoltán*: Szibéria szamojédjei között. Ethnographia. 1916. 70. V. ö. a kannibalizmus és a bűvös szülés közötti kapcsolat témájának megoldásához. *K. Abraham*: Untersuchungen über die früheste prägenitale Entwicklungsstufe der Libido. Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse. 1916. 78.

⁷ *Sebestyén*: Honfoglalás. II. 60., lényegileg ugyanerre az eredményre jut, mikor „a hegemon törzs szent állatjának” nevezi a turult. *Gombocz*: Árpád-kori török személyneveink. Magyar Nyelv. 1914. 245., már egyenesen a totemizmussal hozza kapcsolatba. V. ö. u. o. 296—298.

törzs szent állata, a melyről az egész törzset nevezték és ezért a madagaszkári kormány elfogadta címerének.¹ Azonban a „totemisztikus“ jelző még egyáltalában nem meríti ki mindazt, a mit néplélektani szempontból a kérdésről elmondhatunk. Már láttuk, hogy a madár szereplését a lélekkel való kapcsolata determinálja, most tovább mehetünk és azt mondhatjuk, hogy ha az emberi lélek = madár, akkor az emberek királyának alter egója a madarak királya. Így például a jakutok úrnak, uralkodónak címezik a sást és azt mondják róla, hogy „tojonná (uralkodóvá) vált az összes tollakkal repkedők felett“.² A Sebestyén dr.-tól idézett burját mondában ugyan nem az uralkodó, hanem az első samán áll mítikus kapcsolatban a sassal.³ Ámde, ha szem előtt tartjuk azt, a mi a Golden Bough óta ethnologiai közhely számba megy, hogy az uralkodó = az első, legkiválóbb samán, akkor itt is menten megkapjuk a pszichikus kapcsolatot. A burjátok szerint a jó szellemek leküldték a samánná változtatott saskeselyűt a földre, de mivel az emberek nem értették beszédjét, a szellemek úgy határoztak, hogy egy burját asszonynak fia szülessen a saskeselyűtől és ez lett az első samán.⁴ Az első samán megfelel a turultól nemzett Álmosnak, a királyi család szent ősenek. A fehérfejű sas szent madár a burjátoknál, senkinek sem szabad megölnie. Ha csak megkarczol a sas egy bárányt, a tulajdonosa a bárányt azonnal megöli. A burjátok azonban nem a sasoknak, hanem a „sasok ősei“-nek vagy mondjuk a mítikus kor sasmadarainak áldoznak.⁵ A sas (északi vogul turuj stb.) kultusza a voguloknál is kimutatható, fészket bántani, vagy a sást lelőni tilos.⁶ A sisfalvi bálvány jelzőjéből „Szárnytolla hullott szentséges sasképű Aranyos“ arra következtethetünk, hogy a vogul pantheonnak ez a tagja a saskultusz továbbfejlődéséből ered.⁷ Az osztjakoknál pedig csakúgy, mint a voguloknál, az istenek gyakran ölyvalakot öltenek.⁸ A mondát a megfejtéshez közelebb viszik a jakut adatok. A jakutoknál a valódi totemizmus, a mely

¹ A. von Gennep: Tabou et Totemisme a Madagascar. 1904. 261.

² V. M. Jonov: Orel po vazzrzenijam jakutov. (Publications du Musée d'Anthropologie de St. Petersburg. XVI.) 1913. 1.

³ Sebestyén: A magyar honfoglalás mondái. 1905. II. 67., 68.

⁴ V. M. Mikhailovski: Shamanism in Siberia and European Russia. Journal of the Anthropological Institute. 1894. 64. Gomma első királya a mondában sasalakot ölt. A. Cecchi: Fünf Jahre in Ostafrika. 1888. 223.

⁵ J. Curtin: A Journey in Southern Siberia, 1909. 100., 101. Ezek a „sasok ősei“ néha ember, néha madáralakban jelennek meg. u. o. Totemisztikus népek a kultuszban rendszerint nem a ma élő állatokat, hanem azoknak természetfelettivé kivetített prototípusait tolják előtérbe. V. ö. az „Alcheringa“ herosokról. K. Breysig: Die Entstehung des Gottesgedankens und der Heilbringer. 1905. H. Cunow: Ursprung der Religion und des Gottesglaubens. 1913. 51—76. A Baikaltól nyugatra lakó burjátok mondájuk szerint Bulugattól „a bika fiá“-tól származnak. Curtin: i. h. 97., 98. A burjátok szent állatai a hattyú, holló, héja, búvármadár és a sas. Ezeknek alakját veszik fel a szellemek, ezeket nevezik „ezsitje sobut“-nak, azaz „gazdával bíró madarak“-nak. Nem eszik húsuikat és tilos ezeket elkergetni, mert különben a madár „gazdája“ valami bajt okoz. Ha sas vagy hattyú repül a sátor felett a samánok tejet vagy pálinkát öntenek felfelé áldozat gyanánt. (S. Taskov: Samansztvo v Sibirje. 75.)

⁶ P. S. Pallas: Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reichs. 1801. III. 61.

⁷ Munkácsi: Vogul Népk. Gy. II. 1910, 0318.

⁸ Patkanov: Die Irtysch-Ostjaken. 1897. I. 131., 132. Munkácsi: i. h. 310., 311.

sejthetőleg valamikor az egész török-tatár népcsalád sajátja volt,¹ még mai nap

¹ A jakutokon kívül állatokról nevezett törzseket találunk a karakirghizeknél is, még pedig a szarvast, a sárga jávorszarvast és a nagy jávorszarvast. W. Radloff: Aus Sibirien. 1893. I. 230., 231. *Sebestyén Gyula dr.* figyelmeztet arra, hogy Hunor és Magor, a csodaszarvas nyomán indulók, Enechtől, azaz a szarvasünőtől származnak. (V. ö. *Sebestyén*: A honfoglalás mondái. I. 309. II. 73.) Az üző-ösanyával összevethetjük a lappok „akka“-it azaz szülésistennőt, a kik közül Radien-akka a rénszarvasstenyésztés védő-asszonya. Mellékneve Tjárve (= szarv) Radien, mert rénszarvas-agancsot áldoznak neki. (*Bán Aladár*: A lappok mythosi emlékei. Ethn. 1905. 326. *Reuterskiöld*: De Nordiska Lapparnas Religion. 1912. 79.) Továbbá a hegyvidéki lappok „Szarvas-ürnö“-jét, a szelíd szarvasok őrzőjét, a ki a vad szarvasokat a vadász elé küldi. Alakja, járása, arcza-emberi; csak teljesen szőrrel van borítva, akár a szarvas. (*Charuzin*: O noidach u drevnich i sovremennich Loparej. Etn. Obozr. 1889. I. 60. Dr. Sztripszky ford.) Jordanes azt mondja a hunokról „Huius ergo gentis, ut adsolet, venatores, dum in interiis Meotidae ripam venationes inquiring, animadvertunt, quomodo ex improvise cerva se illis optulit ingressaque paludem index viae se tribuit. Quam secuti venatores paludem Meotidam... pedibus transierunt. Mox quoque Scythica terra, ignotis apparuit, cerva disparuit. Quod credo spiritus illi, unde progeniem trahunt, ad Scytharum invidia id egerunt. (*Jordanes* De origine actibus que Getarum XXIV. *Mommsen*: Monum. Germ. Auctores Antiquissimi V. 1., 89., 90. I.) Jordanes a hunoknak a boszorkányok (Haliorumnák) és szellemektől való származására czéloz a melyet pár mondattal feljebb elbeszél, (V. ö. *Ipolyi*: 71. *Sebestyén*: A regösök. 1902. 188.) de igen fontos, hogy a vezető állatot a hunok őseitől küldöttnek fogja fel. (V. ö. vezető állatok totemisztikus jelentségéről *Hornyánszky Gyula*: Totemisztikus nyomok a görög történetben. Egy. Phil. Közl. 1907. 194.) A fonalat tehát nem ejtjük el és egy lépéssel tovább megyünk; a magyar mondában a csodaszarvas epizódját nyomon követi Hunor és Magor leányrablása. Párhuzamok után nézve, szemünkbe ötlének azok a mondák, a melyekben az üldözött vad leveti állati bőrét és a hőst szerelmével boldogító tündérleánnyá változik. (*C. Pschmidt*: Die Sage von der verfolgten Hinde. 1911. 73—87. *J. G. Schmidt*: Die Thaten Bogda Gesser Chans. 1839. 151.) Eszerint, ha az üldözött szarvasünő azonos a rabolt leánnyal, a törzs őse a szarvasünőtől származik és a szarvasünőt, vagyis anyját veszi nőül, az egészet úgy foghatjuk fel, hogy a monda a totemisztikus endogamiát tükrözi. Hogy ebben az esetben az endogamia éppen a leányrablás vagyis az exogamia leple alatt húzódik meg, az törvényszerűen visszatérő sajátsága ezeknek a mondáknak, (*O. Rank*: Das Incest-Motiv in Dichtung und Sage. 1912) és a társadalmi evolúció menetének is megfelel. A tuki monda szerint a nép őseit egy nőstényfarkas szoptatta „und ging später eine widerliche Verbindung mit ihm ein, welche eine kräftige Nachkommenschaft zur Folge hatte“. Az anyafarkas tiz fia ezután a szomszéd törzsekből rabol nőt, itt tehát az exogamia követi az endogamiát. Eredetük emlékére lett a farkasfej a tukiuk jelvénye. (*K. F. Neumann*: Die Völker des südlichen Russlands. 1847. 86. *M. J. Klaproth*: Mémoires relatifs a l'Asie. 1824. I. 192, 193. A keleti törökökről szóló kínai források nyomán.) A mint az ösanyában a szarvasünőt, úgy az ősapa nevének első tagjában (Ménrót) valószínűleg a csődört kell látnunk, a mit a kazár Mén Marótra és a poligámiára való utalás tesz valószínűvé (*Sebestyén*: A honfoglalás mondái I. 304., 305., 308. *Pauler—Szilágyi*: Kútfők. 408., utal a kazár király soknejűségére u. o. 218., 219.) és evvel a csődör-össel vagy csődör-királyal összevethetjük a tokuz-ugur „lovak királyát“. (*Radloff*: Kudatku Bilik. I. LXXVII. l. Maszúdi.) Lehetséges végül, hogy a monda a déli, patrilinearis törzseknek, a kikenél a ló volt a kultuszban főhelyet elfoglaló állat, az északi, matrilinearis, szarvast áldozó törzsekkel való connubiumát vagy kulturális összeolvadását tükrözi. V. ö. a szarvas és a ló szerepéről a véráldozatnál. *Munkácsi*: Vogul Népköltési Gyűjtemény. II. Istenek hősi éneket. 1910. 0433., 0434., a magyarságot ért déli hullámokról. *U. a.*: A magyar őshaza kérdése. Ethn. 1905. 82—85. Görög mythosból származtatja a mondat *Moravcsik*: A csodaszarvas mondája a bizánczi írónál. Egyet. Phil. Közl. 1914. 280, 333.

is fennmaradt. Totemeik között találjuk a fehér lovat, hattyut, sólymot,¹ más forrás szerint a hattyut, varjút, tarka evetet és a sast.² Strahlenberg szerint minden nemzetség egy állatot tart szentnek, pl. a hattyut, ludat, hollót és a szent állat evésétől tartózkodik, ámbár a többiek megeszik.³ Minden ijje-usszának azaz matrilinearis clannak külön törútja azaz eredete és külön tanarája vagyis állatalakú védőszelleme van.⁴ A tanarák vagyis totemisztikus védőszellemek közül a legelőkelőbb a sas. Általában a ragadozó madaraknak áldozatokat hoznak, de különösen a sasnak. Ha a sas megjelenik, a jakut abban a pillanatban borjat vág számára. Megölni tilos.⁵ A „chotojtanara“-t azaz „védő sas“-t a kunyhó legelőzúgába akasztják. Ebben a bálványban benne van a sas lelke és éppen azért felel meg „a kasba zárt *jöp* védőnek“ (*jöp* = lélek), a melyben a halott lelke rejlik.⁶ Minket azonban legjobban érdekelhet az a büntetés, a melyben a sas mint totemállat részesíti azokat, a kik a tilalmakat megszegik. „A sas hozta büntetés a föld színéről való nyomtalan eltűnés, azaz, az illető elvész gyermekestől, *utidokat nem hagy*. Ilyenkor mondják „a háza eltűnt“.⁷ A sas tehát a nemzőképesség birtokosa, a nemzőerő szimbóluma. Ezért válik a turul az uralkodó nemzetség totemjévé, hiszen mindennek felett fontos, hogy az Árpádok háza el ne tűnjék és ezért ejti teherbe a turul Emesét, hogy megszülhessen a kor hősét. Ha pedig Sebestyénnel Elődben a patrilinearis örökösödés heros eponymosát látjuk, akkor hozzátehetjük, a mi különben pszichologiai szempontból a fentiekben már implicite megvan, hogy a turul a magyar mondában nemcsak a nemzőképesség, hanem *egyszersmind az atya és az atyák szimbóluma*. A jakutoknál a gyermektelen anyák a sashoz, még pedig a szellemsashoz (chotoj tördügär) folyamodnak gyermekért és az így kikönyörgött gyermek neve chotoj törütex = a sastól származó.⁸ Tudniillik a teremő (ajő) sashoz, mert kétféle sas van a bülür (bajthozó) és a teremő.⁹ Ez az ambivalencia természetesen az apára vonatkozó érzelmeknek a sasra való eltolása, a mint a következő, sashoz intézett imából kitűnik. Egy jakut nő hazafelé igyekezett, fáradt volt és éhes. Egyszerre leesik előtte egy fajdyúk és leszáll mellé egy sas; a sas megkönyörült rajta, dobott neki zsákmányt. A nő meghajlik a sas előtt és azt mondja „*Sas, én teremőm, nagyapám uram*, Legyen ez számomra kegyesen készített találkozás, Ne haragudjatok reám (t. i. a sasok)

¹ Vámbéry: A török faj. 1885. 190.

² Jonov: Orel. 1913. 2.

³ Ph. J. von Strahlenberg: Das Nord und Östliche Theil von Europa und Asia. 1730. 378. Nemzetségeknek a „Geschlecht“ szót fordítom, az angol fordítás hibásan „tribe“-et mond és ez gátolta meg Frazeret abban, hogy a jakutok totemizmusát már ebből az egy adatból is felismerje. V. ö. J. G. Frazer: Totemism and Exogamy. 1910. II. 342.

⁴ Jonov: Orel. 1913. 2. Az ijje-ussza mellett azonban van aga-ussza azaz patrilinearis klan is; ez szabályozza az exogámiát. W. G. Sumner: The Yakuts. Journ. Anthr. Inst. XXXI. 1901. 73. A társadalmi rendet szabályozó patrilinearis klan, későbbi mint a tisztán kultikus jelentőségű matrilinearis.

⁵ Jonov: Orel. 1913. 5.

⁶ Jonov: Orel. 3., 4

⁷ Jonov: i. h. 4.

⁸ Jonov: i. h. 8.

⁹ Jonov: i. h. 6.

a kilenczszeres nemzedékben *idegen nemzetbeli asszonynak tekintve* engemet".¹ Azonban, a mint rögtön látni fogjuk, az apa-komplexumon és a totemisztikus jelentőségen felül a jakutoknál a sasnak psychopomposi jelentőségét és a samánizmussal való kapcsolatát is megtaláljuk, azaz mindazokat a vonásokat, a melyeket eddig egymástól izolálva találtunk a goldoknál, burjátoknál, mongoloknál, a nyugati és altáji törökségnél, voguloknál, osztjákoknál és a magyar mondában. Emeséhez hasonlóan a jakut nő is megálmodja gyermekének sorsát. Így egy asszony, a kinek női samánná kellett volna lennie, de nem lett azzá, álmában tágas mezőt lát, rajta veresfenyőt sok madárfészekkel. Azt mondják neki, hogy gyermeke itt fog nevelkedni. Három bölcse közül kell választania és a legkisebbet választja.² Az álom, a mely részleteit a jakut néphitből meríti, a születendő fiú pályafutását jelenti a táltosságon.³ Vannak ugyanis samánok, és pedig a legerősebbek,⁴ a kik a sástól küldöttnek mondják magukat. Más bemondó szerint a sas megeszi a samánnak predesztináló gyermek lelkét és elrepül délkeletre „a

¹ *Jonov*: 11., 12. Ütközben a nő meggondolja a dolgot és mégsem eszi meg a zsákmányt, mert fiatal asszonynak tilos ragadozó állat ölte húst enni. A sast illető tisztelet átmegy a sas zsákmányára (Tilos a csontjait összetörni stb.) u. a. 13. A sas ölte állat húsát enni annyi, mint a sasét enni és a fiatal asszonynak ez talán azért tilos, mert sast szülne. V. ö. fentebb a szamojédekről.

² *Jonov*: i. h. 9.

³ Emese álma is feltételez egy olyan hitet vagy felfogást, hogy ha az asszony ezt és ezt álmodja, hatalmas fiút fog szülni. A mint láttuk a goldoknál is álomban jelenik meg a terhes nőnek a lélekmadár. Aruntául, álmodni = altjira rama, azaz a totemöst látni. *Strehlow*: Die Aranda und Loritjastämme in Zentral-Australien. 1907. I. 2. Az álom tehát nem tekinthető a csodás elem későbbi tompításának, (*Sebestyén*: A honfoglalás mondái. 1905. II. 79.) hanem az egész totemisztikus komplexumnak szerves alkotó része.

⁴ A táltos kilencz férfi erejével bír. *Jankó*: Torda, Aranyosszék, Toroczkó magyar népe. 1893. 249. Anélkül, hogy ennek a párhuzamnak egyelőre más mint pszichológiai jelentőséget tulajdonítanék, nem állhatom meg, hogy a táltos és a jakut samán között egy másik egyezésre ne utaljak. A foggal született gyermeknek hét éves korában próbát kell kiállni, hogy táltossá lehessen. Az erősebb táltosok „füstös bikává” változnak és úgy kelnek birokra a felavatandóval. (*Istvánffy*: A borsodi matyó nép élete. Ethnogr. VII. 364.) A táltosok fel is repülnek az égbe és ott viaskodnak egymással. (*Komáromy*: Magyarországi boszorkányperek oklevéltára. 1910. 362.) 1735-ben Borsi Ilona vallja, hogy egy férfi- és egy nőtáltos elvitték lóháton a levegőben repülve Székesfehérvárra egy dombra, a hol a táltosok háromszor az esztendőben összejövetelt tartanak. A két táltos anyaszült meztelenre vetkőzve a völgybe ment a hol egy óra hosszat *bikákká változva viaskodtak*. A két bika felrepülve a levegőben másfél óráig viaskodott és ölelkezett. Táltos lovakról is tud, a kik megismerik és megszólítják a táltos embert. *Lehoczky*: Beregrármegye Monographiája. 1881. II. 250., 251. V. ö. még *Gönczi*: Göcsej. 1914. 175., 176. A jakutok szerint minden samánnak meg van a maga ie-kylája (tulajdonképpen amint lejjebb látni fogjuk ie-kyla = ijä-köl = anya-állat) azaz állatalakú mása, külső lelke. Ilyen állatalakban gyakran küzdenek egymással a samánok és a kinek az ie-kylája ilyenkor vereséget szenved, az megbetegszik és meghal. A leggyatrább samánok azok, a kiknek kutya a táltos állatuk, a legerősebbeké a csödör, a farkas, a fekete medve, a rénszarvas, főleg pedig a sas meg a vadkan. (*Mikhailovski*: Shamanism in Siberia and European Russia. Journ. Anthr. Inst. 1894. 133.) Európában a legközelebbi analogia a birkózó táltosokhoz eddig tudtommal a „kerstniki”-k küzdelme a boszorkányokkal (*F. S. Krauss*: Slavische Volksforschungen. 1908. 41., 42.) de itt sincs meg az *állattá változás* és az *egymással való versengés* motívuma.

hol nyáron a nap a tehenek második fejésének idején tartózkodik.¹ Van ott tágas zuzmarás mező fényt nem adó nappal és holddal,² fákkal és füvel. A mező közepén veresfenyő és nyírfák áll. E fák egyikén a sas megtojik, kikotolja és átüti a tojást³ és a kibontakozó gyermeket vasbölcsőbe eresztí alá, a mely a fa tövében áll.⁴ A nyírfát szerencsésnek tekintik és a rajta kikotolt gyermek az ajó (= teremő) szellem küldötte, a ki fehér samánná válik, míg a veresfenyő szerencsétlen s a rajta kikotolt gyermekből a felfaló (abassó) szellemek vagy az alvilági lelkek segítségével táltoskodó fekete samán lesz, a szerint a mint a felső vagy alsó fészekben nevelődik a jövődöbeli táltos lelke.⁵ Később a gyermek az

¹ Ez a délkeleti tájék talán identikus a choro-földdel, a sas meg a többi vándormadár hazájával. Hus (= kacsák) — choro — földnek is nevezik. A samán az extázisban chorolu-t kiált. *Jonov*: i. h. 3, talán azért, mert a lelke elrepül a vándormadarak útján. Legközelebb áll ehhez a mythikus képzethez a vogul „madárjáró déltáj”. *Munkácsi*: Vogul Népköltési Gyűjtemény. II. 2. 1910. 0291—297. A „szárnyas Kárész”, a griffmadár, mint emitt a sas, a délvidék meleg tengertáján lakik u. o. 325. *S. Patkanov*: Die Irtysch-Ostjaken und ihre Volkspoesie. I. 1897. 132., 133.

² A fényt nem adó nap és hold, nyilván a samánság külön magikus világának napja, holdja, lásd *Mészáros Gyula*: A magyar kerek tükör. Néprajzi Értesítő. 1914. 12., 13.

³ A samán tehát tojásból született. A giljakok szerint a „nagy lélek” fejében tartózkodnak a kis lelkek. Ezeknek tojásalakjuk van és az ember holtá után nagy lelkekké, az ember képmásaivá válnak. *L. Sternberg*: Die Religion der Giljaken. Archiv für Religionswissenschaft. VIII. 470. A tojásból lett samán megfelel az ugyanúgy születő mesehősöknek. Lásd *J. Krohn*: Suomalaisen Kirjallisuuden Historia. 1885. I. 153—156. *Comparetti*: Der Kalevala. 1892. 197. *L. v. Schroeder*: Ein estnisches Märchen. Sitzungsberichte der gelehrten estnischen Gesellschaft zu Dorpat. 1889. 26. *W. F. Kirby*: The Hero of Esthonia. 1895. I. 9., 10., 273. *F. Kreutzwald*: Estnische Märchen. 1869. 341. *F. Löwe*: Kalevipoeg. 1900. 10., 288. *Polivka*: Zeitschrift für österreichische Volkskunde. 1897. 188. *Charencey*: Le Folklore dans les Deux Mondes. 1894. 191., 192. *Day*: Folktales of Bengal. 1883. 93. *E. S. Hartland*: The Legend of Perseus. I. 1894. 98., 121., 122., 137. *U. a.*: Primitive Paternity. 1909. I. 57—61. *Engelmann*: Helena. Roscher's Lexikon. I. 1929. Kétségtől az egyéni tojásból születés kivetítése a világegyetemre az ovum mundanum mythosa. V. ö. *H. A. Kellgren*: Mythos de Ovo Mundano, Indorumque de eodem notio. Helsingfors. 1849. *Shortland*: Maori Religion and Mythology. 1882. 22. *Knortz*: Streifzüge auf dem Gebiete amerikanischer Volkskunde. 1902. 7—20. *Ch. G. Leland*: Gypsy Sorcery and Fortune Telling. 1891. 77. *F. Lukas*: Das Ei als kosmogonische Vorstellung. Zeitschrift des Vereins für Volkskunde. IV. 1894. 227. *Frobenius*: Zeitalter des Sonnengottes. 1904. 269., 418. *Sebestyén*: A honfoglalás mondái. 1905. II. 81. *J. J. M. de Groot*: Les Fêtes annuellement célébrées à Émoui. 1886. (Annales du Musée Guimet. XII.) I. 220., 222. Általában v. ö. *Mogk*: Das Ei im Volksbrauch und Volksglauben. Zeitschrift des Vereins für Volkskunde. 1915. 215—223.

⁴ A vasbölcsőbe való alábocsájtáshoz. V. ö. a medve „égből való leszállásának énekét” a kit a Fenséges Ég „Ezüst hajtóványú hajtóványos bölcsőbe” ültetve bocsájt alá. *Munkácsi*: Vogul Népk. Gy. III. Medveénekek. 1893. 48. u. o. 77. „Ezüst abrónesü abrónesos bölcső”. *Patkanov*: Die Irtysch-Nstjaken. I. 1897. 125., 131.

⁵ Maga a nyírfák, a világfák is szerepel a jakutoknál gyermekadó gyanánt a sas közvetítése nélkül. *A. C. Winter*: Die Birke im Volksliede der Letten. Archiv für Religionswissenschaft. II. 1899. 42. A nyírfához v. ö. *Róheim*: Adalékok a finnugorság varázserő fogalmához. Ethn. 1915. 263. ¹ jegyzet. A fenyőfához *J. Teit*: The Lillooet Indians. (Jesup North Pacific. II.) 1906. 263. *Boas*: Kathlamet Texts. (Bureau Amer. Ethn. Bull. 26.) 1901. 127. A voguloknál az emberteremtés kísérleténél szerepel a vörösfenyő, a minek megfelel a jakutoknál a lélek születése előtti életében való szereplése. *Munkácsi*:

ija-köl (állatanya vagy anya-madár) gondviselése¹ alá kerül.² A sas szimbolumának a nemzéssel való kapcsolatára pedig még az az adatunk vet fényt, hogy csak a sastól származó, azaz szőrös dobú, sastollat viselő samán hajthatja végre a tüzesiholás szertartását,³ a mely a bőrbaj feletti táltoskodás egyik

Vogul Népk. Gy. I. 130. II. 2. 1910. 0340., 0466. *Palkanov*: i. h. I. 123. A nyírfá a fehér samánizmus szimboluma gyanánt szerepel a fentebbi adatokban. A jakutok nyírfán fészkelő sasának megfelel a Kalevala II. énekének egy epizódja. Väinämöinen kiírt minden fát „csak egy nyírfát hagy egyedül” „Menedékül madaraknak, Ülő székül égi sasnak”. (*Vikár*: Kalevala. 1909. II. 258—286. s. 10., 11. I. Kalevala. Suomalaisen Kirjalliisuuden Seuran Toimituksia. 48. osa. 1909. 10., 11.) Az itt szereplő sasnak „kokko”, *Erwast* a köv. tudományos jelentéseit adja; *falco fulvus*, *falco chrysaëtor*, *falco milvus*. *Erwast*: Finnisch-Deutsches Wörterbuch. 1888. 212., 213. A sas azután hálából, mert Väinämöinen meghagyta neki a nyírfát, tüzet támaszt számára, éppen mint a jakutoknál, a hol csak a sastól származó samán végezheti el a tüzesiholás szertartását. (Lásd lejjebb a szövegben.) Végül még figyelembe vehetjük, hogy a samán a sastoja tojásból keletkezik és hogy a Kalevalarunóknak vannak olyan változatai is, a melyekben nem a kacsá, hanem a sas tojja a világtojást. (*J. Krohn*: Kalevalan Toisinnot. 1888. Suom. Kirj. Seur. Toim. 70. Osa. 6., 99—110.) Tekintve, hogy az anyja méhében harmincz nyáron át maradó Väinämöinen legalább a Lönnrottól átglyúrt változatokban a víz asszonyának fia, a kinek mythikus doubletteje a világtojást tojó vízimadár és hogy a népiesebb változatokban is ott szerepel a teremtésnél, aligha tévedünk, ha Väinämöinent a finn táltos prototípusát épp úgy tojásból keletkezettnek tartjuk mint jakut kollégáit. Mindenesetre az ilyen *halmozott egyezésnél* (samán, sas, nyírfá, tojás, tüzesiholás) bajos lesz tagadni a runók primitív, mítikus magvát. V. ö. *K. Krohn*: Kalevalan Runojen Historia. S. K. S. Toim. 101. I. Sampo. 190—216. *D. Comparetti*: Der Kalewala. 1892. 190.

¹ Ez az „állat-anya” a hős élettörténetének tipikus motivuma. *O. Rank*: Der Mythos von der Geburt des Helden. 1909. V. ö. fentebb (85. l.) a jegyzetben a csodaszarvas mondájáról. A születés előtti élet mítikus kiszínezéséhez v. ö. *Westermann*: Über die Begriffe Seele, Geist, Schicksaal bei dem Ewe und Tschivolk. Archiv für Religionswissenschaft. VIII. 111. *Dorsey*: A Study of Siouan Cults. Bureau of Ethnology. Report. XI. 494. *Brinton*: Myths of the New-World. 1905. 320. *Boas*: The Mythology of the Bella Coola. Indians. Jesup North Pacific Exp. II. 1898. 31. *Waitz*: Anthropologie der Naturvölker. III. 213. *A. E. Kroeber*: Preliminary Sketch of the Mohave Indians. Amerikan Anthropologist. 1902. 279. *E. S. Hartland*: Primitive Paternity. 1909. I. 242—245. *J. Warneck*: Die Religion der Batak. 1909. 49., 50. *O. Schell*: Woher kommen die Kinder? Urquell. 1893. 224. 1894. 8., 287. 1895. 41., 125., 218. 1898. 88. *E. Mogk*: Aberglaube und Volksmythen. *Wuttke*: Sächsische Volkskunde. 1903. 331.

² *Jonov*: i. h. 8.

³ A tűzfűrés, tűzszerzés és a sas, sólyom és egyéb madarak közötti mítikus kapcsolat szexuális hátterét az indogermán mitológiában már *A. Kuhn*: Die Herabkunft des Feuers und des Göttertranks. 1886. kimutatta. A mondában a kiesiholt szikrából angyalok, ördögök vagy emberek támadnak. (*O. Dähnhardt*: Natursagen. I. 1907. 18., 45., 47., 48., 60., 62., 63., 67.) Jedai khán rézből való tűzszerzőjét is sólyom rabolja el „Mit diesem Feuerzeug beherrscht Jedai Chan alles Volk, denn jedesmal wenn man mit demselben schlägt werden hundert Helden geboren”. (*M. A. Castren*: Ethnologische Vorlesungen über die Altaischen Völker. 1857. 239.) A tűz és a nap irányában való szublimálás révén a sasnak, sólyomnak eredetileg anthropogonikus jelentősége kosmogonikussá tágu. A jakutoknál a sas megérkezésével végződik a hideg (az ő-év) és kezdődik a nyár „Háromszor törölte lábához csőrét és eltört a fagnak egyik szarva, Hatszor esatogtatta szárnyát és a nap magasabbra emelkedett, Meleg szellő indult meg, letörte a fagnak másik szarvát”. (*Jonov*: Orel. 1913. 1.) Sas mint év az álommagyarázatban. *Artemidoros*: De somniorum interpretatione. Lib. II. Cap. XX. 1539. 204. Japánban az

eleme,¹ és a nemzésnek egyik megszokottabb magikus *aequivalense*. A jakut adatok még arra is világosságot vetnek, hogy miért hívták a fekete sast jelzős kifejezéssel turujnak azaz torok-vadnak, vagy torkos madárnak,² és hogy miért kellett ennek a szónak kivesznie a nyelvkincséből. Ugyanis „chotoj törütach“ = a sastól származó helyett azt mondják „choroj törütach“ azaz „a chorobelitől származó“ és hozzáteszik „charistan“ (kőhöz legyen mérve, unverschricen). Némely tárgyat csak bizonyos körülmények között szabad valódi nevén nevezni és az eredeti helyett többé-kevésbé módosított kifejezéssel élnek. Így például nem mondják: holnap átkelünk a folyón, hanem: „holnap a mi anyókkánknál megpróbáljuk kikérni az „arrát“.“³ Egyszóval az állatkultuszt jellemző euphemizmus.⁴

2. Királyi totemek.

Álmosnak, a szent fejedelemnek, születése és halála között a kapcsolat véletlen dolga-e vagy pedig a pszichikus evolúció örök törvényeiből folyik? Másszóval: hogy viszonylik egymáshoz a totemizmus és a szakrális királyság rituskomplexuma? erre a kérdésre próbálunk most megfelelni.

Egyiptomban Horust karvalyfejű embernek ábrázolták, vagy pedig karvalyfejű oroszlánnak; az isten viseli az Észak és a Dél egyesített koronáit.⁵ Horus nem jelent egyebet, mint Haur-a = karvaly.⁶ A fáraók a karvaly utódainak tartották magukat és viselték a „karvaly“ címet. A trónralépő fáraóban pedig inkarnálódik vagy jobban mondva személyiségéhez „hozzátévődik“ a karvaly.⁷

Inube-nemzetség őse az „égbeli-nap-sas“. *Florenz*: *Japanische Mythologie*. 1901. 113. A burjátoknál a fehérfejű sas a „Magas Fehér Fejedeleme“-nek a Tüzes Ég fiának, fogadott fia. A dalai láma címe is Tüzes-Ég-fia (*Curtin*: *A Journey to Southern Siberia*. 1909. 100.) a mivel a fejedelmi totemektől kiindulva, szerencsésen bezártuk a kört a fejedelmek égre való kivetítéséig. Európában az oláh folklóre ismeri a Nap sólyommadarát (*Moldován Gergely*: A román nép varázsköltészete. Erdélyi Múzeum-Egylet kiadványai. V. 1888. 102. V. ö. Egyiptomról a köv. részben) és Mexikóban a coráknál az egész világot körmei között tartja a fényes, nappali égbolt geniusa, a sasmadár. (*K. Th. Preuss*: *Die Nayarit-Expedition*. I. 1912. XXIII. l. et pass.)

¹ *Jonov*: i. h. 10. A formula „En a szőrös dob birtokában levő, a kinek több-rétegű ezüst súlyka és vakarója van, a mely a sas vállának legfelső mozgató tollából készült, a halálos kór gyökerét szétszórtam lábammal“. A tűz szellemének erejével is rendelkezik ennél az igézésnél.

² *Nagy Gyula*: A turulról. Turul. 1883. I. 33. Ha ezt az etymológiát elfogadjuk. Ha nem, akkor a párhuzam nem magára a névre, hanem csak a szó kiveszésére értendő.

³ *Jonov*: i. h. 3.

⁴ V. ö. különösen *Bán Aladár*: A medvetisztelet a finnugor népeknél. *Ethn.* 1913. 215.

⁵ *E. A. W. Budge*: *The Gods of the Egyptians*. I. 1904. 467.

⁶ *V. Loret*: *L'Egypte au Temps du Totémisme*. Conférences faites au Musée Guimet. Annales. Tome XIX. 1906. 180.

⁷ *Loret*: Totémisme. u. o. 203., 204. A király személyéhez hozzá tevődik a karvalyé, mint a hogy a turul a már terhes Emesét ejti teherbe és a szemang nőknek a már meglevő testhez hozza a lélekmadár a lelket. (L-ante) A pharao bűvös szoláris születéséről. *A. Moret*: *Du Caractère Religieux de la Royauté Pharaonique*. Annales du Musée Guimet. XV. 1902. 39—73. A karvalynak a nappal való kapcsolatáról *G. Roeder*: *Urkunden zur Religion des alten Ägyptens*. 1915. 6., 8., 10., 48., 49., 230., 265. Moret a

Különösen a fáraó személyiségének egy részét a ka-t vagyis képmást, lelket nevezik karvalynak.¹ A karvaly általában az emberi lélek jelképe,² a melyet koporsókon ábrázolnak.³ Loret szerint Egyiptomot eredetileg a karvalyok, a fekete kutya, a hajfürtök és az ibiszek totem nemzetségei hódították meg és ezeket nevezték később együttes névvel a „karvaly szövetségesei“-nek.⁴ A mikor a karvalynemzetség főnöke a csatatéren győzelmet arat, a győztes karvalyt is ábrázolják, a mint hatezer foglyot hoz a királynak. Igaz, hogy ezt a karvalyt emberi kézzel ábrázolják, tehát majdnem ember, éppúgy, mint a hogy a karvalynemzetség karvalynak nevezett főnöke majdnem madár és még Menes idejében a főnök címe „a harezias karvaly“ vagy a „karvaly klan főnöke, a harezias“.⁵ Mint sok más egyiptomi szokásnál és mítosznál itt is a mai Afrika szolgál a legközelebbi analógiákkal. A bachuana törzsnél a nemzetség főnöke „emphatikus“ alakban viseli a totemklan nevét.⁶ Így például ba-taung az oroszlánnemzetség neve,⁷ a

theogamiából visszakövetkeztet a totemisztikus fok ritusára „l'accouplement de l'animal totem avec la femme du chef.“ *A. Moret: La Royauté dans l'Égypte primitive. Musée Guimet. XXXVIII. 1912. 197., 185., 186. U. a.: Caractère religieux. 50.* Valóságos szokás gyanánt ez már mégis csak valószínűtlen; de álom vagy víziómotívumként megvan az aruták alcheringa hitében és a turulmonda mondacsoportjában. Indiában a király főfelesége odafeküdt a feláldozott ló hullája mellé és kettejükre közös leplet borítottak, Oldenberg szerint termékenyítő varázslat gyanánt. *H. Oldenberg: Die Religion des Veda. 1894. 475. I. von Negelein: Der Traumschlüssel des Jagaddevn. 1912. 119, amihez v. ö. a lőfejről Röheim: A luczaszék. Néprajzi Értesítő. 1915. 15, 16 és fentebb (85. l.) Ménrótról, a csödör-ösről.*

¹ *Moret: Royauté Pharaonique. 1902. 19., 20.* Nem követhetem itt Loret felfogását, a ki, nem tudván a képmás és a totem közötti belső kapcsolatáról, a ka-nak képmásvoltát tagadja. *Loret: i. h. 204.*

² *Budge: i. h. II. 372. Roeder: Urkunden. 1915. 31., 33., 229., 246., 263., 264.*

³ *Erman; Die ägyptische Religion. 1909. 209.* Az isten szót egy karvaly, az istennőt egy kígyó képével írják u. o. 128.

⁴ *Loret: i. h. 180.*

⁵ *Loret: u. o. 181—183. Moret: Royauté. 18—21. V. ö. A. Moret: La Royauté dans l'Égypte Primitive. Totem et Pharaon. Annales du Musée Guimet. Bibl. de Vulg. XXXVIII. 1912. 182., 195. („Le faucon est avec le roi dans les rapports d'un totem avec son enfant“) 196. („Un prince royal enfant est appelé: le faucon dans son nid“) 206. V. ö. sasról és sólyomról a királyi családokkal kapcsolatban Babylonban, Kisázsziában, Hellasban és a hellenisztikus Egyptomban. *S. Reinach: Cultes, Mythes et Religions. 1908. III. Aethos Prometheus. 78. M. Jastrow: Die Religion Babyloniens und Assyriens. 1912. II. 799., 801.* A vendek mythikus királyának is van egy ilyen segítő madara, még pedig sas-, karvaly- vagy sólyomalakban. *Veckenstedt: Wendische Sagen, Märchen Sagen und Gebräuche. 1880. 14.* Az Atlamálban Kostbera álmában sast lát lebegni a teremben „Sein ängstendes Antlitz schien mir Atlis Hülle.“ *Atlamál. 19. Simrock: Die Edda. 1896. 229.* A görög Physiologus a sasnak a napban való megújhdását egy képpel ábrázolja, a melyen „Die Sonne ist dargestellt als ein Kreis mit dem Brustbild eines Königs“. *Strzygowski: Der Bilderkreis des griechischen Physiologus. 1899. Byzantinisches Archiv. Heft II. 19.* Ismét a sas-nap-király komplexum.*

⁶ *E. S. Hartland: Presidential Address. Folk-Lore. 1901. XII. 31., 36. idézi Casa-lis: The Basutos. 1861. 211. Arbousset and Daumas: Narrative of an Exploratory Tour to the Northeast of the Colony of the Cape of Good Hope. 1846. 176., 213.*

⁷ Ba a többes rag. Így például Uganda lakói a ba-gandák. Ugyanígy a ba-sutok, ba-thongák, ba-thapinok stb. Egyszóval ba-taung = az oroszlánok, az oroszlán nép.

főnök címe pedig mo-taung, azaz „az oroszlán embere“, a krokodilus gensnél mo-kuana, azaz „a krokodilus embere“, a krokodilus kat exochén vagy „a nagy krokodilus ember“. ¹ Az afrikai uralkodókat illető megszólítások többet jelentenek pusztán címmel. Magyar László szerint a trónra lépő királyt a nép előjárói így üdvözlik: „Üdvözlégy Urunk! Szörnyű oroszlán! Dühöngő oroszlán!“ ² Schiel leírja audienciáját Umdabukonál, Cetewajonak, a zuluk Attilájának testvérénél. Egy királyi herceg kíséretében ment oda, a kit Umdabuko így szólít meg: „Látlak, ó gyermek“. A válasz: „Hangod mennydörgésként bömböl és a hiénák elbújnak előled ó vastag elefánt, erős oroszlán, nagy ökör“. ³ A banyáik nem ölik meg a hiénát meg az oroszlánt, mert a főnökök lelke holtuk után ilyen állatokba költözik és az élő főnök is felveheti a hiéna vagy oroszlán alakját. ⁴ A bahimák szerint a holt király oroszlánná, a királynő leopárdá, a hercegek pedig kigyókká változnak. Halála után tilos kiejteni a király nevét, de mivel a királyt gyakran oroszlánnak hívják, ilyenkor az oroszlán nevét megmásítják. ⁵ Dahomeyben a leopárd a királyi család szent állatja. A leopárd körme értékes amulet, a leopárd-istennek templomokat emelnek. A király legifjabb, legszebb feleségei ünnepélyeken a leopárdot utánozva, csikos ruhát hordanak és „a leopárd nejei“ címet viselik. ⁶ Ngo bavili nyelven leopárdot jelent és ugyanúgy nevezik a királyi gyermekek anyját is. ⁷ A bagandáknál a Seguku-hegyen levő szentély médiuma mindig a királyi családból származó nőnek fia. Az extázisban a leopárd szállja meg a médiumot: ezért morog mint a leopárd és forgatja szemét mint a vadállat. ⁸ Kongóban a leopárdbőr viselése a főnöki méltóság bizonyítéka, de a főnökök kedvencz feleségeinek és a varázsló nőknek is megvan ez a joguk. Ha nincs leopárd- vagy oroszlánbőr, macska- vagy majombőrrel pótolják. ⁹ A shillukoknál csak a királyok és a királyi ház tagjai viselhetik a leopárdbőrt. ¹⁰ Loangóban ¹¹ és

¹ G. W. Stow: The Native Races of South Africa. 1905. 409., 411., 416. Weissenborn: Tierkult in Afrika. Internationales Archiv für Ethnographie. 1904. XVIII. 96.

² L. Magyar: Reisen in Süd-Afrika. 1859. I. 272., 273.

³ Schiel: 23 Jahre Sturm und Sonnenschein in Südafrika. 1902. 66.

⁴ Livingstone: Missionary travels and researches in South Africa. 1857. 615.

⁵ Roscoe: The Bahima. Journ. Anthr. Inst. 1907. 86., 101.

⁶ A. B. Ellis: The Ewe Speaking Peoples. 1890. 74. idézi Frazer: Totemism and Exogamy. 1910. II. 583., 584.

⁷ R. E. Dennett: At the Back of the Black Man's Mind. 1906. 144. v. ö. 228. U. a.: Notes on the Folklore of the Fjort. 1898. 9., 10.

⁸ Roscoe: The Baganda. 1911. 334., 335.

⁹ H. M. Stanley: In Darkest Africa. 1890. II. 366. V. ö. a mongol uralkodók osztogatta, oroszlánfő-rendjelet, a mely később szolarizálva a perzsa nap és oroszlánban maradt fenn. Hammer-Purgstall: Geschichte der goldenen Horde. 1840. 219., 220., 229. Az oroszlán és macskarendről. U. a.: Geschichte der Ilchane. 1842. II. 343., 344. „Der Tiger und der Löwe haben in Indien gleichen Rang und sind beide die höchsten Symbole königlicher Stärke und Majestät. Der Tiger der Menschen und der Löwe der Menschen sind zwei Ausdrücke die Fürst bedeuten. In Griechenland wird der König Λεων genannt“. Gubernatis: Die Tiere in der indogermanischen Mythologie. 1874. 458. V. ö. A. Weber: Über die Königsweihe. (Abh. Kngl. Preuss. Ak. d. Wiss.) 1893. 140. Az oroszlán azért az állatok királya, mert a király állata. (És vice versa.)

¹⁰ Frobenius: Und Afrika sprach. III. III. 77.

¹¹ A. Bastian: Die deutsche Expedition an der Loangoküste. 1874. II. 243. U. a.:

Dél-Togóban a leopárd a királyi ház szent állata és az erdő fejedelme.¹ A Zambezi partján azt hiszik, hogy a törzsfőnök időnkint oroszlánná változik, hogy ilyen alakban ölje meg valamelyik ellenségét.² A dinkák kic törzsében egy főnök rendkívüli befolyásra tett szert, mert el tudta hitetni a többiekkel, hogy láthatatlan oroszlánok és hiénák védik házáat és csak parancsát várják, hogy az ellenségre rohanjanak. Egy másik tényleg megszelídített egy oroszlánt és négy kövér kigyót, a kik a többiek nagy rémületére ajtaja előtt aludtak.³ Az Arany-Parton „Ó elefánt” vagy „Ó oroszlán” a királyt illető megszólítások és „borri”, azaz mérges kigyó Ashantee királyának szertartásos czíme.⁴ A makangák a Zambezi és Shire között nem ölnek oroszlánt, mert halott főnökeik lelkét látják benne.⁵ Mkulweben a halott főnökök oroszlánok alakjában támadnak fel.⁶ Ha valaki Nyögbo városában elejt egy leopárdot, Mawute papjának kell adnia az állat szívét és csontját, mindkettő az istené. Az isten papja Nyögbo város királya. Hivatalos ruháját, a leopárd bőrét csak akkor veti le, ha a szántóföldre megy. Nyaka körül viseli királyi jelvényét, egy zsinórt, a melyen kövek és leopárdkarmok lógnak.⁷ Más állatfajták is szerepelnek a királyokkal kapcsolatban, ámbár ritkábban. A barotsek a halott főnökök lelkét a vizilóban látják.⁸ Ossidingében a viziló, a lokális szent állat, valósággal annyira megszelídült, hogy a főnök hívására kijön a partra. Az emberek itt vizilóvá változnak vagy pedig lelkük egy részét átküldik a vizilóba.⁹ Hátsó-

Zum westafrikanischen Fetischdienst. Zeitschrift für Ethnologie. VI. 95. *Pechuel-Loesche*: Die Loango-Expedition. 1907. III. 2. Hälfte. 220., 221. *R. Hartmann*: Die Völker Afrikas. 1879. 215. *Schneider*: Die Religion der afrikanischen Naturvölker. 1891. 186. *Weissenborn*: Tierkult in Afrika. Int. Arch. f. Ethnogr. XVII. 1904. 98.

¹ *Spieth*: Die Religion der Ewer in Süd-Togo. 1911. 211.

² *Weissenborn*: Tierkult in Afrika. Int. A. f. Ethn. 1904. 96. Idézi *K. Andree*-t: Forschungsreisen in Arabien und Ostafrika. 1861. 369.

³ *E. de Pruyssenaere*: Reisen und Forschungen im Gebiete des weissen und blauen Nils. Petermanns Mitteilungen. Ergänzungsheft 50. 1877. 27.

⁴ *J. G. Frazer*: The Dying God. 86. idézi *A. B. Ellis*-t: The Tshi speaking Peoples. 1887. 205.

⁵ *A. C. Werner*: The Native Races of British Central Africa. 1906. 64.

⁶ *A. Hamberger*: Nachtrag zu den religiösen Ueberlieferungen und Gebräuchen der Landschaft Mkulwe. Anthropos. 1910. 802.

⁷ *J. Spieth*: Die Religion der Eweer in Süd-Togo. 1911. 29. Más istenek papjai is viselik a leopárd bőrét. u. o. 55. Kizibában a papok ugyanazt a fejdíszet hordják mint a király. *Rehse*: Kiziba. 1910. 132. Mawute összefügg a leopárddal. Mellékneve „a sziklában lakó leopárd.” Ha kecskét áldoznak neki, nem szabad késsel levágni, hanem egy leopárd tépi szét a kecskét és a pap azt mondja, hogy az isten elfogyasztotta az áldozati állatot. *Spieth*: u. o. 28. Mawute testvére Adedze, haragjában leopárdokat küld a városra. Papja szintén leopárdbőrt visel. *Spieth*: u. o. 98., 101. Nyögbo tehát afféle Leopárd-város, mint a hogy az egyiptomi pharaok legrégibb czíme a karvaly és legrégibb székhelye Hieraconpolis a Karvaly-város. *Frazer*: The Dying God. 112. *Noret*: Royauté Pharaonique. 18., 33. *W. Budge*: The Gods of the Egyptians. 1904. II. 372. Mohammed Fekes kuarezmi sah egyik várát Arslangusainak (= Löweneröffner), másikat Alamutnak (= Adlernest) nevezték. *Hammer—Purgstall*: Geschichte der goldenen Horde. 1840. 73. Kigyóvárnak nevezik Kilikiában azt a helyet, a hol a koronás kigyókirályné szokott sütkérezni. *U. a.*: Geschichte der Ilchane. 1842. I. 291.

⁸ *L. Declé*: Three Years in Savage Africa. 1900. 74.

⁹ *A. Mansfeld*: Urwald-Dokumente. 1908. 220—223.

India királyi állata az elefánt. Pegu királyát vörösfehér elefántja halálával elhagyja szerencséje. A fehér elefántot királyi ernyő alá állítva, egy dombra helyezik, a honnan arany vödörből ormányával vizet fecskendez az ellenségre, a kik a szent állat hangja hallatára megfutamodnak. A fehér elefánt eltünése előre jelzi a király bukását.¹ A lusheiknél az elefánt ölése ugyanannyi, mint az emberölés.² Minden megölt elefánt agyara a főnököt illeti.³ Ugyanez a privilégiumuk volt a maláj rádzsáknak.⁴ A szíami királyi elefántnak⁵ megfelel a maláj elefánt-király.⁶ A Katha Sarit Sagara egyik elbeszélésében az lesz a király, a kit a „jóselefánt“ vállára vesz.⁷ Tamil mesékben az ilyen királyválasztó szent elefántot a korona elefántjának nevezik.⁸ Pendzsabi és kashmíri mesékben a szent elefánt letérdel a leendő király előtt.⁹ Hátsó-India kezdetlegesebb törzseinél a királyi elefánt még nem szorította ki az autochtón állatkultuszokat. A kígyó ugyan elsősorban a varázsló állata,¹⁰ de a törzsfőnök alter egoja gyanánt is szerepelhet. A meitheiknél a kígyó a ninghthaja klan „főnöke“, a rádza külső lelke. Pakung-banak nevezik ezt a kígyót, a melytől a királyi család származik. A kígyót, ha megjelenik, papnője egy fekvő párnával fogadja.¹¹ Zulu főnökök lelkei mérges fekete kígyók gyanánt kísértenek.¹² A bajáknál minden fejedelemnek van egy szent kígyója, a mely vele hál és a melynek személyesen ad enni. Ettől a kígyótól kér hadiszerencsét, bőséges termést és gyermekáldást. Nagyatyjának szólítja a kígyót, a mely a tavaszi eső adója gyanánt is szerepel. Csak a főnöknek van ilyen kígyója és ha meghal a

¹ A. Bastian: Die Völker des östlichen Asien. 1866. I. 267—270.

² J. Shakespear: The Lushei Kuki Clans. 2912. 64.

³ U. a.: u. o. 45.

⁴ W. Skeat: Malay Magic. 1900. 35.

⁵ G. Buschan: Die Sitten der Völker. I. 334.

⁶ Skeat: Malay Magic. 1900. 153.

⁷ C. H. Tawney: The Katha Sarit Ságara. 1880. II. 102.

⁸ Hartland: Ritual and Belief. 1914. 304. idézi Natesa Sastrit: The Dravidian Nights Entertainments. 1886. 126. V. ö. a királyi madarakhoz. Egy kashmíri mesében a jövő királyt úgy választják, hogy a halott királyt elefántja letérdel előtte és söllyma a vállára ül. Knowles: Folk Tales of Kashmir. 1888. 158. Középkézai és szibériai mesékben arra száll a királyság, a kit az uralkodó búvós madara megjelöl. W. Radloff: Proben der Volksliteratur der türkischen Stämme Süd-Sibiriens. IV. 1872. 143. VI. 157. Hartland: Ritual and Belief. 1914. 302. V. ö. az uralom madarát, a ki, ha elhagyja az uralkodót, ezzel jelzi bukását. Wolff: Avesta. 1910. 289. Yašt. 19. 34—38. Továbbá Európában P. Sebillot: Le Folklore de France. 1906. III. 253.

⁹ F. A. Steel and R. C. Temple: Wide Awake Stories. 1884. 140. J. H. Knowles: Folk-Tales of Kashmir. 1888. 169., 309. Hartland: i. h. 304 tárgyalja ezeket az elbeszéléseket, a melyekben valamely állat — tegyük hozzá, a királyi állatt — jelöli meg a leendő királyt. Idetartozik Jordanes, illetve Priskos elbeszélése az üszörről, a mely a hadisten kardjának, nyomára vezetí Attilát. Lásd Heller Bernát: Az isten kardja. Ethn. 1912. 324. Ebből a mondából alighanem arra következtethetünk, hogy a hun uralkodóház szent állata az üsző volt. A bossoknál, a hol a királyi kos kaparja a földet, ott ásnak és mennykövet találnak, a mely a következő év termését biztosítja. Frobenius: Und Afrika sprach. 1912. I. 247. V. ö. fentebb 70., 71. l.

¹⁰ Róheim: Varázserő. 1914. 118. stb.

¹¹ T. C. Hodson: The Meitheis. 1908. 100., 101. V. ö. U. a.: The Native Tribes of Manipur. Journ. Anthr. Inst. XXXI. 1901. 302, 304. Frazer: Dying. 1911. 133.

¹² Callaway: The Religious System of the Amazulu. 1870. 196., 211.

kigyó, a főnököt megölik. Ellenben, ha a főnök hal meg a kigyó élve marad és átadódik az örökösnek. Ha az örökös trónraléptekor nem találja már a régi kigyót, anyai nagybátyjától kér másikat.¹ A maszaik szerint csak a gazdagok és a varázslók válnak holtuk után kigyókká, a közönséges emberek megsemmisülnek.² A nandik a kigyókat rendszerint agyonütik, de ha a kigyó a kunyhóban az asszony ágyára csúszik, nem bántják, tejet adnak neki, mert valamely ős lelkét látják benne, a kinek intimitása az asszonynyal megkönnyíti a szülést.³ A kizibák a kigyóvá változott halott királynak templomot emelnek és egy külön papot adnak.⁴ A kigyókultusz a királyi család privilégiuma.⁵

Mindebből pedig az következik, hogy a királyi családnak egy állatfajjal való kapcsolata meglehetősen elterjedt jelenség, a mely főleg a primitív népek fejlettebbjeit és a barbárok, nomádok, államalkotó népek primitivebbjeit jellemzi. Ha a kultúrfokok *Wundt*-féle osztályozását fogadjuk el,⁶ akkor ezt a komplexumot a totemisztikus kor felső és a hőskor alsó határvonalára tehetjük. A kapcsolat jellegét illetőleg mindenekelőtt felmerül a kérdés, hogy totemizmusnak vagy zoolatriának kell-e azt osztályozni? Zoolatriára azaz nem gentilis, nem szociális állatkultuszra vallana a kiválóbb állatok szerepeltetése, a melyek nemesak a klan szimbólumai gyanánt, hanem saját tulajdonságaikért is részesülhetnek kultuszban. De ez a jelenség könnyen érthető, ha megfontoljuk, hogy az emberek közül kiemelkedő királynak az állatok között is kiváló alter egó felel meg. Másrészt, mivel a totemizmus legfőbb ismertetőjelét itt feltétlenül megtaláljuk, t. i. azt, hogy egy emberi csoport áll misztikus kapcsolatban egy állatfajjal, továbbá a magyar, török, egyiptomi, bachuana és hausa példáknál a valódi totemizmusból való közvetlen evolúció szinte bizonyosnak vehető, a királyi totemek elnevezése jogosultnak látszik.⁷ A pszichikus kapcsolat a kettő között nem lehet kétséges:

¹ *Frobenius*: Und Afrika sprach. III. 181. Az anyai nagybátya a matrilinearis szervezetnél ugyanaz, a mi másutt az apa. A kigyó phallikus jelentősége itt egészen világos. V. ö. a házi kigyót a melynek életétől függ a család fennmaradása, gyarapodása és a kigyót az eredetmondákban. *C. M. Pleyte*: Die Schlange im Volksglauben der Indonesier. Globus. 1894. LXV. 168. *Nehring*: Die Anbetung der Ringelnatter bei den alten Litauern. Globus. LXXIII. 1898. 65. *Stieda*: Die Anbetung der Ringelnatter. u. o. 1899. LXXV. 160. *W. Schwartz*: Die altgriechischen Schlangengottheiten. 1897. 30. *G. Casati*: Zehn Jahre in Äquatoria. 1891. 42. *Siebold*: Nippon. 1897. II. 295. *J. Batchelor*: The Ainu and their Folklore. 1901. 355—374. *J. G. Frazer*: Adonis, Attis, Osiris. 1907. 59, 73—81. *Grimm*: Deutsche Mythologie. II. 575. *P. Drechsler*: Sitte, Brauch und Volksglaube in Schlesien. 1906. II. 181, 182. *W. R. S. Ralston*: The Songs of the Russian People. 1872. 175. *Edm. Vekenstedt*: Wendische Sagen, Märchen und abergläubische Gebräuche. 1880. 407—409.

² *A. C. Hollis*: The Masai. 1905. 307.

³ *A. C. Hollis*: The Nandi. 1909. 90.

⁴ *H. Rehse*: Kiziba. 1910. 106., 107.

⁵ *Rehse*: u. o. 130.

⁶ Lásd *W. Wundt*: Elemente der Völkerpsychologie. 1912.

⁷ Azonban csak akkor, ha egy állatfajjal való kapcsolatról van szó. Egyes állati védőszellemek, főnökök táltos állatai más kategóriába tartoznak, főleg ha az állattól való származás motivuma hiányzik. V. ö. egy ilyen példát *Macdonald*: Manners, Customs and Religion of South African Tribes. Journ. Anthr. Inst. XX. 1890. 124.

a totem megölése vagyis feláldozása megfelel a királyölésnek vagyis a király feláldozásának.

A totem megölése rendes körülmények között épp annyira tilos, mint a fejedelemé, viszont adott alkalommal épp annyira rituális, szakrális cselekedet számba megy. A totemölés bevallott célja éppen úgy a totem varázserejében való részesedés, a varázserőnek felszabadítása, mint a királyölésnél. Egyszóval a primitív ember *ambivalensen* viselkedik totemjeivel és királyaival egyaránt.¹ A bajáknál a papkirálynak csak tizennégy esztendeig szabad uralkodnia. Ha túléli ezt az időt, fiát és utódját illeti meg az a nemes feladat, hogy megkurálja számára a földi szenvedés napjait. Ez pedig úgy történik, hogy a leopárd, az oroszlán, a hiéna, a fehér kakas vagy az ember húsát keveri az ételébe.² Bagandában, a mikor a király két vagy három hónapja ül a trónon, leopárdvadászatra kell mennie. Az állat hulláját behozza a palotába és másnap két kagylót köt körmeire, sört önt a szájába és ráfúj a hullára; a bőrét lenyúzzák, hogy legyen miből készíteni a királyi szőnyeget, az állat húsából pedig az alattvalók varázsszert készítenek.³ A megölt leopárdnak tehát áldozatot mutat be, azaz az ambivalencia értelmében először megöli, azután megengeszteli családjának szimbólumát.⁴ Cadmus a sárkányölő, elhagyja Thebát, hogy az ángolna-embereken uralkodjék Illyriában és végül maga is nejével Harmoniával együtt sárkánynyá vagy kígyóvá változik.⁵ De a királyölés és a totemölés közötti kapcsolat legtisztábban maradt fenn a hauszáknál.⁶ A totemnemzetség főbbjei minden évben aratás idején megölik

¹ A fentebbi mondatokhoz a közismert anyagot lásd *Frazer: Totemism and Exogamy*. 1910. U. a.: *The Golden Bough*. *Freud: Totem und Tabu*. 1913. magyarázta úgy a totemölést, mint a királyölést, az őshordában az apák és fiuk között lefolyt küzdelmek survivalja gyanánt. Felfogását úgy hiszem megerősíti a totemölés és a királyölés között kimutatható analógia. Az őshordáról *J. J. Atkinson: Primal Law*. (*Lang: Social Origins*.) 1903.

² *Frobenius: Und Afrika sprach*. 1912. 181., 182. Ezek ugyanis a királyi család tabui és ha ezekből eszik, feltétlenül meg kell halnia. Cú Chulainn azaz „Culaun kutyája“ abba hal bele, hogy tabuját megszegve, kutyahúst eszik. *J. A. Macculloch: The Religion of the Ancient Celts*. 1911. 128., 132. A heros megölője Lugaid, Munster királyának „Három kutyá“-nak fia. *E. Hull: Cuchulainn, the Irish Achilles*. *Popular Studies in Mythology*. 1.

³ *J. Roscoe: The Baganda*. 1911. 209. A szőnyeg ezenfelül még oroszlánbőrből készül. Nem szabad nézni, a mikor a király eszik; műnyelven „Az oroszlán egyedül eszik“ u. o. 207.

⁴ Az ilyen engesztelő szertartásokhoz v. ö. *J. G. Frazer: Spirits of the Corn and of the Wild*. 1912. II. (*Golden Bough*. P. V.) 204—273.

⁵ *J. G. Frazer: The Dying God*. 84. Neje, Harmónia, némely változat szerint, leánya volt annak a sárkánynak a kit Cadmus megölt. Frazer szellemes hypothézise szerint az ilyen mondák a sacralis királyölés emlékei, mert a régi király ezekben a küzdelmekben szent állatjának, a kígyónak álarczát viselte és az új uralkodó, a ki örökölte elődjének leányát és királyságát, volt a sárkányölő hős.

⁶ Az alábbiakból ki fog tűnni, hogy a hauszák, ámbár a kultusz még az egész állatfajra vonatkozik, már megkülönböztetnek egy „oroszlán-istent“, a ki idővel bizonyára az egész kultuszt magához fogja vonzani a többi oroszlán rovására. Ez a fő-oroszlán felel meg azután az oroszlánklan főnökének és így vállalhatik tudatossá, de *csakis ezen az átmeneti fokon*, a totemölés és a királyölés közötti analógia.

totemjüket, vérével megkenik homlokukat és a szárított koponyát a következő aratásig a főnök kunyhójában tartják; ekkor azután egy újabbal pótolják. A ki máskor szándékosan megöli a totemet, az megbetegszik,¹ azaz az állat démona megbünteti.² Az oroszlán, leopárd és a rokon totemtörzseknél a papkirály, a kit a város oroszlánjának neveztek, rendelkezett a totemállattal.³ Ha az oroszlán-totem ereje csökken, a mi abból látszik, hogy más totemek hiveinek jobban megy a sora, mint az övének, a papkirályt megbízzák az oroszlán megölésével.⁴ Viszont két év leteltével el szokták határozni, hogy a nemzetségnek új papkirályra van szüksége és ilyenkor a „város oroszlánját” bevádolják az igazi oroszlánnál. Az oroszlán eleinte rázza a fejét és azt mondja, hogy a király neki testvére, míg végre bebizonyítja a vádakát, mire az oroszlán kénytelen-kelletlen rábólint. Akkor az oroszlánnak meg kell ölnie a királyt, mert ha vonakodik, evvel azt bizonyítja, hogy czinkostársa a bűnben.⁵ Meg is öli egyetlen csapással. Az oroszlán éjjel ordítva gyászolja testvérét, majd meg bejön a kunyhóba az új papkirályhoz és megmondja neki, hogy érdemes-e eltenni elődjének tetemét, különösen az agyvelejét, hogy t. i. ér-e valamit varázserő dolgában. Az egyik klanban a királyöléssel megbízott udvari méltóság neve „az elefánt megölője” és a város közepét „az

¹ A. J. N. Tremearne: The Ban of the Bori. 1914. 32.

² Tremearne: i. h. 382.

³ Tremearne: i. h. 35.

⁴ Tremearne: The Ban of the Bori. 1914. 36.

⁵ Tremearne: i. h. 37., 38. Olyan években, a mikor sem a totemállatot, sem a királyt nem ölték meg, bikát áldoztak a totemnek, a melyből a nemzetségnek minden tagja kap egy darabkát, hogy részesedjék a barakában vagyis áldásban. Tremearne: 40., 41. A totemnek hozott bikaáldozat tehát voltaképpen a totem, illetve a totemfőnök feláldozását pótolja, hiszen akkor történik, a mikor az utóbbiak elmaradnak, a bika varázserőjére pedig éppúgy ügyelnek, mint a totemére és a királyéra. A jakutoknál a samán néha azt jelöli meg a betegség oka gyanánt, hogy az illető megölte saját totemállatját, a melytől nemzetsége ered. Erre a samán fabálványt készít és ha a megölt állat sas volt, a jobbik ablakon kinézve, sötétszínű lovat áldoz. A feláldozott állat szíve vérével ábrázatot rajzol a fabálványra és megígéri, hogy a beteg tiszteletben fogja tartani védőszellemét, a sast. A samán faragta bálványt, a melyben most már benn van a megölt sas lelke, a legelső zúgba teszik és „védő sas”-nak nevezik. V. M. Jonov: Orel po vazzrjenijam jakutov. (Publications du Musée d'Anthropologie de St-Petersbourg. XVI.) 1913. 3., 4. A ló vére viszi át a sas lelkét; ez csak úgy érthető, ha a megölt ló, a megölt sasnak egyenértékű pótléka. A feláldozott bika is királyi állat; bikabőrbe varrják a megölt királyt és a bika vérével kenik fel utódját. Tremearne: i. h. 38. A kos is a királyok szent állata Frobenius: Und Afrika sprach. I. 245—249. és tavaszi feláldozása a shillukoknál megfelel a királyáldozásnak u. o. III. 80. Fazogiban évente kutyát áldoztak a király helyett (Frazer: Dying. 16., 17.) és ehhez a rítushoz a magyarázó monda fűződött, hogy valamikor kutyakirály uralkodott az országon. Az európai mondákat jellemzi, hogy a kutya pünkösdi királysága, a mely rendszerint megöletésével ér véget. (Ernyey: A lengyel heraldika magyar vonatkozású mondái. Ethn. 1905. 31.) A kutya-királyság tehát valószínűleg Európában is a királyáldozás helyébe substituált kutya-áldozáshoz fűződő explicatív monda. Viszont, hogy éppen kutyát áldoznak a király helyett, az a kutyanak a manisztikus képzetkörben lélektartó állat és ős gyanánt való szerepléséből érthető. V. ö. Ernyey: i. h. 32. „Atila che sia stato ingenerato d'un cane, confermata per la sua ueramente canina natura et ancora per la insegna del bianco leuriere da lui portata, come se ciò fosse per significazione della sua ingeneratione”. La Guerra d'Atila, Flagello di dio. Trattata dallo Archivio dei Prencipi D'Esti. 3. I. (Széchenyi-

elefánt fejé"-nek nevezik.¹ Éppen így a „város bölényét“ megöli a reá bocsájtott valódi bölény.² Legalább az egyik nemzetség véleménye szerint a totem lelke a főnökben fészkel.³ A királyölés és a totemölés pszichikus egyenértékűségét természetesen az ambivalencia egymagában még nem magyarázza meg, hanem igenis megmagyarázza az, a mit Freud mutatott ki kitűnő művében, hogy t. i. úgy a totemállat, mint a király voltaképen az apa képviselője.⁴ Idának első attajáról vagyis fejedelméről az igarak a Romulus-típushoz tartozó mondát mesélik.⁵ Egy asszony az erdőben megszüli és otthagyja gyermekét, mire a nőstény leopárd a maga kölykeivel együtt felneveli. Az emberektől ruhát rabol nevelt gyermeke számára és maga gondoskodik róla, hogy, felerdülvén, az ember közé kerüljön. A fiatal ember bejön a városba, a hol a nép megválasztja királynak. Az öreg leopárd érezvén halála közeledtét, eljön meglátogatni nevelt fiát a királyt, a fiú ráveti magát nevelőapja testére és meghal bánatában. Királyi pompával együtt temetik el őket. A helyet, a hol ez történt, ma is a „leopárd sírjának“ nevezik és az idahi királyokat ide temetik. Az első király utódai tőle örökölték a leopárd bátorságát. A leopárdot ma is tisztelik az igarak és a fejedelmhez hasonlóan attanak, azaz atyának nevezik.⁶ Az atya elleni ambivalens, ellenséges és hódoló érzelmek az elfojtás folytán a legprimitívebb törzseknél eltolódnak környezetük legfontosabb részére, az állatvilágra. Ezért jár a totemnek tisztelet és kimélet, de azért kell időnként ünnepélyesen megölni, hogy a lázadás, a harag indulata levezető csatornát találjon. *A megölt totemből esznek, mint az apából és az evők öröklik tulajdonságait, mint a fiú apját.*⁷ Úgyanígy a királynál. A mint a gyermek felve kerül apjának mindent látó tekintetét, a primitív ember is reszketve lapul meg

Könyvtár Hung. h. 75a.) V. ö. *Elek Oszkár*: Attila az olasz hagyományban. Budapesti Szemle. 156. 1913. 82. Dsingiz anyját a hold sárga kutya képében ejti teherbe. *Schott*: Abulghasi und Sanang-Setsen. Zeitschrift für Ethnologie. VI. (107). *Hüsing*: Beiträge zur Kyros-Sage. 1906. 83. V. ö. *Liebrecht*: Zur Volkskunde. 1879. 17—25. Romulus und die Welfen. *Almássy György*: Kara-Kirgiz nyelvészeti jegyzetek. Keleti Szemle. II. 109. *Mc. Lennan*: Studies in Ancient History. 1896. II. 507. A sárga kutyától, vagy más változat szerint szőke ifjútól, illetve fénysugártól teherbe ejtett Alung-Goa (Dsingiz anyja) a Fekő Farkas (Bourte Tchina) utódjának özvegye. *D'Ohsson*: Histoire des Mongols. 1834. I. 23. V. ö. a kutyáról elnevezett barbár népeket a kínaiaknál, a kiknek egyike a házasságnál kutyát áldoz. *C. F. Neumann*: Asiatische Studien. 1837. 84. (Ap apa symbolikus megölése, a kinek helyét ezentúl a férj foglalja el.)

¹ *J. G. Frazer*: Totemism and Exogamy. II. 608.

² *Tremearne*: i. h. 46. A tudósító kiemeli a papkirály testes-einek nagyságát, v. ö. a shillukokat, a kiknél az uralmonmaradás a potentiatól függ. *Frazer*: The Dying God. 1911. 19 és a djandjeronknál. *A. Cecchi*: Fünf Jahre in Ostafrika. 1880. 316.

³ *Tremearne*: 43.

⁴ Lásd *Freud*: Totem und Tabu. 1913.

⁵ V. ö. *Rank*: Der Mythos von der Geburt des Helden. 1909. *Liebrecht*: Zur Volkskunde. 1879. 17—25. Romulus und die Welfen.

⁶ *A. F. Mockler-Ferryman*: Up the Niger. 1892. 308., 309. A bakuenák, azaz krokodilus emberek, a krokodilust nevezik apjuknak. *Hartland*: Presidential Address. Folk-Lore. XII. 30., 36.

⁷ Lásd *Frazer*: Totemism and Exogamy. 1910. index szerint és *Steinmetz*: Endokannibalismus. Mitteilungen der anthr. Ges. in Wien. XXVI. 1—60. *Freud*: Totem und Tabu. 1913. 123., 132.

a nagyobb közösség apjának szeme előtt.¹ A királyapát megölni a legnagyobb bűn, de egyszersmind — hogy az ellenkező indulat kilobbanhasson — időnkint szent kötelesség. A tudat jól leplezi a küszöb alatti ellenséges indulatot, a királynak csak mulandó testét adják át az enyészetnek, hogy halhatatlan lelkét új inkarnációkban, világokat fentartó bűvös erejét megújuló hathatóságban őrizték meg. A totemet megölik, hogy vele a szakrális lakomán egygyé lényegülve fajtáját utánzó szertartásaikban gyarapíthassák, lelkét más állatokban reinkarnálódttassák. Az apát sem azért ölik meg, mintha már terhükre volna és el kellene tenni láb alól, ellenkezőleg csak fiúi szeretetből, hogy a testen elharapodzó korhadás meg ne támadja lelkének épségét és el ne rontsa számára a másvilág boldogságát. Az őseredeti halotti toron a fiú nem azért eszi apjának húsát, hogy végleg elpusztítsa a zsarnokot, ellenkezőleg részesedni akar a szeretett és csodált apának emberfeletti tulajdonságaiban. Végül pedig, a hogy az apának a gyermek szemében legcsodálatosabb tulajdonsága, hogy neki életet adott, a totemnek legszentebb funkciója, hogy az embriólelkek új és új inkarnálódása révén biztosítja a törzs fennmaradását. És a mint egyrészt az introiekcio körei egyre tágulnak,² az eredeti képzetek mindjobban a kör külső szélére tolódnak ki, a király már nem a gyermek anyját, nem is a nemzet anyját termékenyíti meg, hanem az egész világot; varázserőjével biztosítja a törzs fennmaradását, az állatok termékenységét, a termés bőségét és megnyitja az égek csatornáit.

Azt hiszem, sikerült kimutatnom azt, hogy ez a szakrális királyság totemisztikus fázisában megvolt a honfoglaló magyarságnál is, még pedig a török-tatár népeket jellemző³ és a történelmileg kimutatható kazár befolyásra valló formában.

Annai bizonyos, hogy a magyarok szent fejedelmüket a totemállat fiának tartották és ereje fogytát gyanútrán, ünnepélyesen feláldozták.

Dr. Róheim Géza.

NÉPHIT ÉS NÉPSZOKÁSOK.

Az őrség száz évvel ezelőtt.

A M. Tud. Akadémia kéziratárában Földl. 4-r. 9. sz. alatt egy 89 lapnyi kéziratban maradt mű található, melynek teljes címe: „*Eörségnek Leírása, úgy-mint: Annak Természete, Története, Lakosai, ezeknek szokásai, nyelvszokása, a melyeket össze szedegetett Nemes-Népi Zakál György 1818-dik Esztendőben*“. Kis művét a szerző — mint a bevezetésben mondja — Kulcsár István barátságos

¹ Az apa szemének szerepéről a gyermeki fantáziában. K. Abraham: (Über Einschränkung und Umwandlungen der Schaulust. Jahrbuch der Psychoanalyse. VI. 1914. 41. a királyról Frazer: Taboo. 120—122. és fentebb.

² Az introiekcio itt a Ferenczitől kifejtett értelemben veendő lásd S. Ferenczi: Introjektion und Übertragung. 1910. (Introiekcio = magábavetítés.)

³ „Ezt a szimbolumot inkább a déli török szomszédjainktól vehettük“. Sebestyén: Honfoglalás mondái. II. 64. Vagy talán a török eredetű uralkodóház hozta magával? Totemeknél az öröklés valószínűbb, ámbar az átvétel sem lehetetlen. Kizibában a kigyó-kultusz az idegen (bahima) eredetű királyi családra szorítkozik. H. Rehse: Kiziba. 1910. 130.

szerkesztésére írta, tehát bizonyára kinyomtatás végett. Meg azonban — miért, miért nem? — nem jelent meg Őrség leírása, szerzője nevét is hiába keressük Szinnyi Lexikonában. Magából a műből annyi kiderül, hogy Zakál György az Őrségben nevedezett és élt. „A' Gyermekekornak — úgymond — és növelkedésnek tarka környékei annyira be nyomulunk a' gyenge érzéseknek telhetetlen Edénnyiben, hogy azok még a' késő korban is édesen csiráznak ki ki a' képzelődésnek termékeny tartományába, és gyönyörűen teremtik vissza a' gyenge kornak tündér Horizonnyát“ (1. l.). Férfikorára nézve két adat kerül elő sorából. Egyik: „A nevezetesebb utak 1. Az ország ut, a' mely Körmendről Eörségben keresztül Murai Szombath felé a' Staerbe visz. Ez az ut Eörségben keresztül olly szép, hogy hasonlót az Országban az utasok nem igen találhatnak, — Apro kövéttel tsinállyák. — 2. Eöri Sz. Péterről Lövé felé vágott ujj csináltt ut. — 3. A' Tóttáságból Hodoson, Kotormányon, Dávidházán, Sanyaházán, Bajánházán és K. Kápolnán keresztül Zala Vármegyébe, Götsejbe vivő ut, hasonloképpen nem régi tsináltt ut, a' mellyek N. Zakál Györgynek a' Vármegye által a' végett tett Biztossága alatt rágattattak és csinálttattak“ (13. l.). A másik adat: „Az Eörségli Erdűknek Föl Vigyázója már 20. Esztendőktől fogva N. Zakál György“ (14. l.). Megemlítem még, hogy a mű végén Zakál Györgynek neve alatt ép czimeres pecsége is látható: Háromszögű paizs egyszer vágva s a felső rész egyszer hasítva. A felső jobb vörös mezőben kardos kéz, a felső bal kékben szívben rózsza, az alsó aranyban dombon galamb. Azt a területet, melyet a szerző Őrség néven emleget, így határozza meg: „Eörségnek Tartománya fekszik az Országban napnyugoti szélén T. N. Vas Vármegyének déli részében, dél felől közel a' Vandalusok, napnyugot felől pedig a' Stáerek szomszédságában; úgy mindazonáltal, hogy Eörség és a' Vandalok, nem különben a' Stáerek és Eörség között még némely Magyar Helységek találhatók. Nap keletről határos T. N. Zala Vármegyével, és nevezetesen Ramocsai Helységgel, a' hol többnyire Nemes Birtokosok vannak; föllyebb Péntekfával, a Govezi pusztával, Jánosfával, Sz. Jakabbal, Mogyorósdal, a' mellyek már Vas Vármegyében esnek. Eszokról határos Viszáki, Kondorfai, Farkasfai Helységekkel, es a' Lugosi pusztával; — Napnyugotról Orfaluval, Dolinczal, Saallal, Domaföldével, és Domonkosfával; — Dél felől Szerdahellyel, azután Zala Vármegyével, és nevezetesen a' Harissai pusztával, a' Dobrai nagy Erdővel és Dobraföldi Helységgel. Áll ez a' kis Tartomány, (a' melytől egy egész Birói Járás veszi nevezetét) és Eleitől fogva állott 18. kisebb nagyobb Helységek közül, a' mellyek a' régi Irományok szerént illy rendel következnek: Zalafeő, Eör Zent Péter, Ispánk (a' melyet a' nép Ispánku-nak nevez), Külseő Rákos, Zakniér, (ma: Szaknyér) Belseő Rákos, Pankasz, Zatha, Kerkás Kápolna, Bajánháza, Saniháza (Senyeházának is gyakran mondatik), Dávidháza, Kothormán, Hodos, Kapornak, Kercza, Szomorócz és Bükallia“ (3—4. l.). Hazánkban ez a része tehát az az Őrség, melyről Szakál György szól, fölöstván munkáját három részre. Az első rész czime: „Eörségnek fekvéséről“ (3—28. l.), a másodiké: „Eörségnek Történeteiről“ (28—33), a harmadiké: „Az Eörségli Lakosoknak Természetéről és Szokásairól“. Ebből a harmadik részből közlök itt mutatót (34—69. l.) a következőkben:

Eörségnek Lakosai inkább magas szároz, mint alacsony kövér termetűek,

a' melly Termetet inkább Asiai eredetűnek, mint Éghajlat avagy földfekvés által lett el fajzásnak lehet tartani. Tapasztalt dolog az hogy a' róna földön a' hol az Ég sűrűbb és szabadabb nyomásu, valamint a' Növények úgy az Emberek is jobban ki terjednek és meg köptzősödnek; a' hegyes Tartományokban pedig; a' hol az Inak a' járás, mozgás által jobban meg huzódnak, nyulánkobbak. Már pedig Eörségnek Tartományát sem a' Hegyes Asiához, sem a' sík Tisza-Duna közhöz nem lehet hasonlítani. Halaván barnás képűek, komoly tekintetűek, gesztenye szín hajuak, hosszszukás fejűek, apró éles szeműek, csendes mozgásuak, erősek, katonaságra igen kelendők. A' leg közönségessebb és kártékonyabb nyavalyák Eörségben, a' Himlő, a' mellyet Kanyarunak neveznek. Ennek hatalma a' bé oltás után igen meg tsökkent. Az' ugy nevezett patints, a' melly ha meg kékül a' testen, a' Halál bizonyos jelének tartatik. A' Vérhas, a' melly a' bővebb gyümölt termő Esztendőkben, az éretlen avagy fölőslég valo gyümölt evésből támod, és kiváltképpen a' gyermekek között nagy rongálást visz véghez; a' meleg viz italt javallják és használyák a' vérhas ellen. A' hideglelés. A' szároz betegség. Mérges Fekélyek avagy Kelevények, és más egyéb lappangó bűnös nyavalyák Eörségben esméretlenek. A' Csúsz igen közönséges. Orvos Eörségbe se jó se rossz nints, a' honnét a' nyavalyákat tsak a' Természet avagy házi javalmányok gyógyítják. Némely tudákos Banyák füveket és gyökereket kevernek, a' mellyeket külsőképpen használnak. Találatnak itt ott Eörségnek szomszédásaiban nagyobb Tudákok is, a' kik az Eörséghe nyelv szerént Tudusoknak nevezetnek, és a' kiket régenten ugyan gyakrabban, már ma pedig csak akkor kéret meg a' beteg, mikor a' betsületes Orvosok le mondanak, avagy semmit sem tehetnek. Sokszor tapasztaltam már hogy ezek a' Természet Tanítványi a' kik magok szednek füvet és gyökereket, többet tudtak és tettek mint a' leg híresebb Orv-mesterek, a' kik a' füveket és gyökereket csak a' könyvekből szedegetik ki, és azoknak el készítését is röstellik magok, hanem holmi nyerekedő boltosokra és patikásokra bizzák. Találatnak ugyan Eörségbe 80. 90. sőt 100. Esztendős Vének is, de még is leg szebb idejekbe sokan meg hálnak.

A' mi az Indulatokat és belső alkotot illeti az Eörséghe Ember Csendes, halgató, több cselekedetű mint beszédű, a' maga környébe eszes, találmányos, Tanulásra hajlandó; békességes tűrő, Szenyvedő, nem annyira barátságos mint jó Szívű, képmutatást gyűlölő titkot rejtő, egyet értő. hív, állhatatos, háladatos, Vallásába buzgó.

Eörséghe eleitől fogva a' Reformata Vallást követte, és valamint polgári, ugy Vallási állapottjára nézve is a' régi világtalan időkbe keserves üldöztetéseket szenvedett. Több izben el vétettek Szentegyházaik, Papjaik ki üzetettek. Négy R. Eklésiák voltak Eörségben, u. m. az EörSzent Péteri, Belső Rákosi, Kerczai és Hodosi, a' mellyek 1648 di Esztendőben Jun. Holnapnak 19 dikén solenni privilegio mediante, Ferdinánd királytul Templomjaikat minden belső és külső hozzá tartozandókkal egyetemben meg nyervén Vallásoknak szabad gyakorlásában meg erősítetttek. — 1803 ban fundáltatott a' Sanyaházi Szent Egy Ház, Három esztendővel később a' Szalafői és így már ma Eörségben hat Reformata Ecclesiák (a' mellyekhez vannak a' többi Helységek filiálva) és ugyan annyi Tanulo Oskolák virágoznak.

Az Oskolákban főképpen a' Vallásnak nyomóssabb tárgyai, Olvasás, Irás, Számolás, Historia, Geographia, Udvariság, Erkölesi Történetek és a' Deák nyelv a' Syntaxisig, sat. taníttatnak. Említést és Ditséretet érdemlenek a' Szülők, még a' leg Szegényebbek is, ugy szintén az Előjáróknak az eránt valo szorgalmatos Intézetei, hogy sem Fi- sem Leány Gyermekek (hanem ha valami különös nagy okból) az Oskolát és ezen Tudományoknak kissebb avagy nagyobb esméretét el nem kerülheti. — Az Ecclesiának Előjárói egy Curator, egy Perceptor, több Esküttök, és Dékányok, a' kiknek különbözö kötelességei vannak, és a' kiknek hozzá járulásával a' Lelki Pásztornak nagy hatalma van, ugy hogy némely nyilvánosság

bűnöket u. m. káromlásokat, részegségeket, erőszakot, veszekedést, fajtalan beszédek, avagy cselekedeteket, tolvajságot sat. a' Templom eléállított Deresen soleniter meg büntethet; — hanem ez a' hatalom már ma meg tsökkent. A Házosság rontás és Hitszegés nagy és szokatlan bűnök.

A' Fehérnép (igy nevezik az Asszonyi nemet) nem annyira ruha, mint természetbéli ékességekkel diszeskedik. Igaz ugyan hogy a' szemfényvesztő pompa valamint a' Világnak nagyobb részeit, ugy az Eörséghe tehetőssebbeket is meg lepte; mindazonáltal a' szép nemnek nagyobb része máig is a' maga saját kezével szőtt fonyott és készített együgyü ruhákkal öltözködik, a' mellyeket csak az nem tud betsülni, a' kinek izlését a' Csalárd ruhapompa meg vesztegette és a' természeti Szépségnek esméretétül el vadította. Sőt a' kézfogóba, és a menyegzőnek elején a' Menyasszony tulajdon kezével szőtt font ruhába jelenik meg. En azt tartom hogy a' tsetsebetse csak a' rongyosságokat foltozhatja bé, a' Természetet pedig, a' mellyet semminémü mesterkélés meg nem haladhat, nem csak meg nem szépíti, sőt meg homályosítja gyanussá teszi. — Az Eörséghe Szépek többnyire kitsinyek, barnák, tellyesek; nehéz ostromuak, munkások, engedelmesek, nagy férji hatalom alá vettettek. Az Eörséghe Asszony soha Te-nek nem mondja Férjét, és nem Férjének hanem Urának nevezi. Ezt a' vad szokást, noha az a' régi Magyaroktól veszi eredetét, a' kik a' Feleségeikkel nem egészen illendőképpen bántak, helybe nem hagyhatom; — Mert ámbátor Természeti Törvény az, hogy az Asszonyi gyengeség, a' Szükséges Férji Szabások által gyámolittassék: mindazonáltal, minekutánna tapasztalt dolog az hogy a' leg hévebb szeretet is sokszor meg hül, sőt gyűlölséggé változik; ne hogy az ilyen esetekben sok indulatos és zabolátlan Férj Feleségenn gyakorlandó kegyetlenkedésekben villogtassa gyáva hatalmát; illő dolog, hogy az Asszonyi Nem is méltó Szabadságok közé helyhezttessen. A' Paraditsom Asiának rut és vad Szokása az, a' mit a' Szép Nemmel cselekszik. — A' Harczba nevelkedett régi Magyaroknak éppen más körülállásaik voltak Feleségeikre nézve, mint a' Maiaknak.

A' régi Eörségheieknek viseletjei voltak, a' Fejen gutsma, vagy pedig Csákó.

A' Csákó nagy magas volt, és régenten Szörös bőrből, később pedig Csupa Szörből készített. Illyet még magam is eleget láttam gyermekkoromban. A' gutsma alacsonyabb volt ugyan, hanem ennek hosszu lefegője Csüngött le. A' derekonn viseltek ujjatlan bőr dolmányt, a' melly elől hegyesre volt metztva — börgombokra és bőr csatokra; — ezen fölyül Szörből készített fejer Dolmányt vagy palastul vagy ujja ki tolva. Ködment, a' mely birka bőrből Dolmány formára készített; ezt ma is viselik. A' rókás, vagy fekete prémes Menté vagy hadi vagy Innepi ruha volt ugy szintén a' vörös vagy fekete öv is. A' fejer köpönyeg és suba máig is módi Eörséghe. A' lábokon viseltek térdig erő sarukat, — botskort. — bakantsot, a' mellyet topánkának neveznek. — A' Leányok leg szebb ékessége volt régenten a' párta, a' melly gyöngyökkel és pillangókkal tündökölvén a' fejet körül koszorúzta olly formán, hogy az öszve kötő pántlikák hátul a' hármosba öszve fonyott hajnak tövénel bokroztak. A' diszes pártát ugyan el dobták a' mai Eörséghe hajadonok, hanem hajokat máig is elől két felé választva és hátra simitva hármosba öszve fonnyák. a' melly fonyaték pántlikákkal vegyülvén szinte a' farig le csügg és bokorral végződik. Másik nevezetes ékessége volt az Eörséghe Hajadonoknak a' gyöngy-tő, a' mellyet a' mellyeken viseltek, és a' melly egy hosszu törül Csüggő lántzotskákból, és ezeken fenyő pillangó es gyöngy szemekből sajt volt öszve szerkértetve, — ezt már ma nem látni, ugy szintén a' sárga vagy piros eszímákat is, a' mellyek ez előtt módiha voltak. — Az Asszonyok kontyot viselnek, de a' mellyet már némelylek kezdenek el háyni kalap helyett pedig a' fejekre négyszegletessen és módossan vetett fejer ruhát, a' mellyet fejre valónak neveznek. A' régibb Asszonyi viseletek közt említést érdemel a' hosszu mente; — a' rövid mentét még máig is sok Eörséghe Asszonyok Ünnepi ruhául viselik, seőt Férjhez menetelekkor a' ki adandó Hozománynak (allatura)

egy nevezetes részét teszi, a' mellyet az Asszonynak még maradéki is követelhetnek még a' maradékonn is. Egyebekre nézve már ma csak az erszény és az el fajult módi határozzák meg az Eörséghe viseletet mind a' két rendnél. — Télen az Öregek Bagú-süveget viselnek, a' mellynek a' formája Csákó, le eresztve az egész nyakat füleket és képet be fedi, úgy hogy csak az Orr, Száj és Szemek leskélnek ki, — nyáron a' kalap diszlik; — némely öregebbek a kalap karimáját három szegletre föl kötik, ezt az ifjak tsúfollják ezt mondván: Három Országra mutat a' Feje. A' Betyárok nagyobb karimájú kalapot viselnek, a' melyről pántlika vagy bársony kötök és Sinór czafrangok fityegnek le. Sat.

Ne gondollya valaki azt hogy én a' módit kárhoztatom, — nem én, — sőt ditsérem és úgy tekintem mint a' Nemzet pallérozódásának leg nyilvánosságosabb Jegyét, hanem csak a' Nemzeti módit ám! — Ki volna az a' vad Szittya, a' ki tehetvén, a véres katzagányból czifra juhász avagy Farkasbundát, a' Zsiros ködmen helyett ásztrákányos mentét, a' bőr gombok helyett üst gombokat, a' bőrkötők helyett poszomántot sat nem készíttetne? — Hanem hogy gutsmánkat, Csákonkat, kalpagunkat, Menténket, Dalmányunkat még nyelvünket és Nemzeti szokásainkat is el szorjuk; szegletes kalapot tegyünk fel, far és pipaszár láb fedező bő haczukákba öltözzünk, sőt még Asszonyi harisnyákat is huzzunk, ezt valóba egy jó hazafi sem teszi. Nints szüksége a' Magyaroknak arra hogy szép termetét el titkolja, — tegye ezt az, a' kinek szüksége van rá. —

A' mi Eörségheinek politikai és Törvényszokási Mivoltát illeti, minthogy ezek mind a Vármegyei, mint pedig az Uradalmi Országos Intézetekkel nagyobb részt meg egyeznek, azokról itt különös szószaporitást nem teszek. A' mi különös meg jegyzendők vagynak, azokat valamint eddig is alkalmas helyen érzentettem, úgy ezután is azt fogom tenni. Általánosan itt csak azt kelletik meg jegyeznem, hogy a' Nemes és Nemtelen Vegyületekből, sok Nemesseknek Nemtelen földön való lakásából, úgy szinten sok Nemteleneknek Szabadságaiból avagy Nemes földön való lakásából, a' régi Időknek következéséből sat. sok zavarok Uralkodnak Eörséghe. Említést érdemel az is hogy Eörséghe semminémű Vármegyei Tiszt viselő nem találattik.

A' magános szokások között említést érdemel a' Ház, — házi rend, — gazdaság. A' Házat az Eörséghe Ember maga építi magának fából, szomszédjainak és jó Embereinek segítségével. Minden Ember ért valamit a' faragáshoz. Már ma ugyan minekutánna az Emberi mivelődés csinosabb lakhelyre vágy, találatnak némely építő Mesterek, a' kiket a' tehetősébbek az építésre meg hívnak. A' Tölgyfákat laposra meg faragják, és azoknak végeit egymásba kaptsolván mint úgy nevezett Talpfákat alul helyhezteszik; — ezekre boronnafákat (laposra meg faragott fenyőket) hasonlóképpen egymásba kaptsolva raknak a' szerént a' mint azt az előre ki gondolt forma hozza magával. A' pallást csinosabban ki bárdolt fenyőkből vagy metzett Deszkákból rakják és azt felyül, valamint a' falakat kívül belül Szalmával s polyvával öszve gyurt sárral vastagon meg sározzák és ki simítják. A' Házfödelet Olló-lábokra és Szelemenekre rakott ragokra, létzekre kötözött szalma zsupp teszi. A' Födél allyát Hél-nak, a' földelen hagyott ablakot pedig aknának nevezik. A' szegleteket kanca zsuppal fedik, a' tetőt pedig agyag sárba kevert kankévékkel (a' mellyeknek fejét két felül a' házro buktatják, és farkokat egymásra terittik) igen helyessen és állandóssan meg Ormozzák.

A' Házhelyeket régenten imitt amott a' harasztokon, berkek szélein az utaktól és egymástól távol helyhezteszték; — Márma az utak szomszédságában, egymáshoz közelebb és nagyobb rendel kezdik az építgetést. A' régi lakások tsupán tsak egy tágos konyhábul, egy mellette levő pítvarbul, egy két kamarából és Istállóbul állottak, a' mellyeknek eleje fa kerítéssel avagy kertel bé tsináltott. A' konyhának, a' mellyet Szoba gyanánt használtak, volt egy vagy két toló ablakja. Benne körös körül padok, és az ablakos szegletbe egy asztal. Hátul egy nagy agyag földből csinált kemenceze, a' mellyet téli időbe kályha gyanánt hasz-

náltak; a kemenceze előtt kandalló, a' hol tüzelnek, körül pedig kemencze-pad hasonló agyag földből. Az ilyen kemenceze máig is szokásba van minden Eörség-hi konyhákon. A' tehetősőbb gazdáknak a' konyha és pitvar között volt kályhás szobájok is. Voltak hajdan kő épületek is Eörség-hbe, a' mint ezt a' földben sok helyeken található kő és tegla Omladékokból láthatni. Hanem mindazokat a' régi mostoha időknek irgalmatlan csapásai a' föld alá temették.

Már ma az Épületek sokkal pompásabban és módosabban készülnek. Elöl van a' szoba, azután a' konyha, ismét másik szoba, vagy a' kisebbeknél pitvar (ezek előtt tornácz van, a' mely közt Ürögnek neveznek) a' pitvar után következnek a' kamarák, Istálók, Ólak, és negy szegletbe köröskörül mennek. Végző a' kapuszin, a' mely már az első szobával össze kaptsolódik. Az Udvaron, avagy a' négy Szegletet tevő egész Hajléknak közepette van az apróbb marháknak teli nyári állása, a' hová Szalmát 's minden egyebet hánynak és trágyát készítenek. A' pajta szert ferébb szokták ejteni.

Ez az építés módja, ámbátor a' gazdálkodásra nézve talánn használatos és alkalmas legyen is, mennyivel kedvesebb az Eörség-hiek-nél, annyival kárhossabb előttem, két veszedelmes okokból. Ha tűz esik (a' mi a leg nagyobb és vakmerőbb Eörség-hi tűzzel való bánás mellett is igen ritkán történik meg) a' mindenfelől körül menő és egymásba ragasztott hajlékok közül semminémű Marhát hirtelen ki szabadítani nem lehet.

Ezek közül az Udvaron meg büszhödt mindenféle szemét, trágya, marha állás, ronda levegőt gőzöl ki szüntelen, a' mely a' falak között meg röhed és különbféle nyavalyákat okoz, a' mellyeknek okát nem tudja az együgyű Nép. — Említett érdemel még az ugy nevezett Kástu, a' mely fából rakott kis épület egy emeletre. Az emelet alatt Pincze vagy Kamara tartatik (mivel az Eörség-hi Földbe a' könnyen szívárgó Víz miatt mély pintzét nem lehet ásni). Az emeletbe pedig, a' melybe a' tsinossan össze átsolt de be nem sározott oldal boronnák között a' szabad levegő bé lenghet, fel akogatott hus, szalonna, s más egyéb főzelék tartatik. — A' favágító, a' hol nagy halom vágottfának kell lenni, fágutunak neveztetik. — Egy földbe ástott hosszukás verem, melynek falai vastag keményfával ki rakattatnak, a' föle hasonló fákkal domboruan be rakattatik, melybe téli időre 's tavaszra tartandó zöltségek tétetnek le föld vagy fővény közé, és a' melynek a' fölfák végei alatt egy bébuvó aknája van. Veremnek neveztetik. — Négy földbe ástott vastag Ágosokra rakott gerendák, mellyek alatt Szekér, eke 's más egyéb nagyobb házi eszközök állanak, és a' mellyek fölé hardina vagy zabasztag rakattatik, Górinak neveztetik.

Itten kellene némely házi eszközöknek meg jegyzendő neveit elől számlálnom, hanem minthogy oda alább a' Nyelvbeli szokásról különös czikkelyt akarok utol eresztetni, ezeket oda tartom.

Csak nem minden Háznál több Testvérek és atyafiak laknak egygyütt, a' kik közül egy a' ki öregebb és értelmesebb Gazdának választatik, a' kinek parantsolatjátul függ az egész ház-nép és a' gazdálkodás. Ez vesz be és ad ki mindent, és valamint egyéb házi, ugy a' vevő ruházatbéli Szükségeseknek is eleget tenni köteles; a' ki pedig az atyafiak közül valami mesterséget, p. o. kovácságot, Vargaságot, kerekjártóságot, Szabóságot sat. tud, azt a' gazda, minthogy néha néha magának mesteriségével szerezhet, ruházni nem köteleztetik. Az ilyen Mester atyafi a' nagyobb és szorgosabb gazdaságbéli munkák alul ki nem huzhattya magát és a' házi szükségeket a' gazda által vett Materiákból mesteriségével ki potolni tartozik.

A' Fejér-nép, szintugy mint a' Férjfiak (mondják Förfi) a' külső Munkára alkalmaztatnak, ki vévén a' Szántást és kaszálást, ugyszinién némely házi munkákat is a' mellyeket a' Férjfiak magok telyesítenek. A' nagyobb munkákban, p. o. a' szőlő kapálásban, aratásban, kaszálásban a' szomszédok egymást segítik, ugy, hogy egyik nap egyiknek, másik nap másiknak megyen munkára az össze elegye-

dett két háznépe. Ez a' jó szokás a' serényebb végbe vitelre is ugyan, de főképpen a' konyha és gazdasszonyok könnyebbségére való. — A' Fejér-népnek legfőbb és említettőbb foglalatossága az ugy nevezett Fonyó-szerrel való bánás. A' Lent ősszel és tavasszal vetik, — ki nyövik, — meg dorgállák, az az meg bugázzák, — el áztottják; — száráztják; — fa sulokknl meg törik, — harmatollák, — tilullák, — gerebőlik, — fonnyák, áspullák, — fejerítettik, — gombolyítják. — vetik, — szövik. A' nevezetesebb eszközök ehez: A' dorga vagy dorgálu. egy sor vas avagy fa nyárs. a' melyel a' len buga le szaggattatik. Tilu. a' melyel a' meg törtt lenszár, a' pozdorjából ki tisztittatik. Gerebeny. Áspu. egy hosszú fa, a' melynek két végére egymással keresztbe fogas fák vésettetnek, a' melyre a' fonál az Orsurul leg először le vétetik. — Vetü avagy vetüszeg, a' melylyel a' gombolyagok a' faizra (szövő székre) készittetnek. A' faiznak nevezetesebb részei: Borda, Litse, a' melyek közt a' fonál föl és alá nyomattatik. Nyomdoku, a' melyet a' Takáts a' lábaival nyomkod. Vetülü, a' melyel a' fonál-szál a' fonál közt keresztül hányattatik. Siketü karikák, melyeken a' Litsék fel's alá nyomakodnak. Csin-páltzák. Sat.

Egy az Asszonyok közül, a' ki leg öregebb (míg az Eöregség enged) szüntelen otthon van és süt főz. Nyáron a' sulyossabb mezei munkák ideje alatt napjába négyszer. egybör háromszor főznek és esznek. Ezt a' szokást az nem fogja kárhóztatni, a' ki a' szivessen dolgozo Eörségi Munkást meg tekinti.

Említést érdemel továbbá a' Paszita, A' Menyegző, és a' Tor.

A' Paszita.

Majd minden Faluban találtnak Bába Aszszonyok, a' kiket csuán a' leg jobb Mester Természet tanított. és a' kik az én tudomra még kevesebb Csint tettek a' Szülés segítettben, mint a' tanult Orvosok. Nem az a' Tudós én előttem, a' ki a' Könyv Tárok falai közt halgat, hanem az, a' ki tanult attul, a' kinek néma oktatásaibul a' Könyvtárak készültek. A' született Dednek Kereszt-Atyai és K. Anyjai menten meg hivattatnak, a' kik közül a' közelebbiek a' Keresztelésen meg jelennek, és a' kis Dednek ajándékokat visznek. Ezen időtül fogva a' Kereszt Atyák és Anyák, és a' Dednek Szülői között némü nemü atyafiságos barátság tartatik, a' melyet Koma névvel tisztelnek ugy annyira, hogy a' társalkodásokban és beszéllésekben még a' nem egyenlő ranguk is egymást Koma névvel szállítják. A' szomszéd, közelebbi atyafi, és minden Koma Aszszonyok a' gyermekágyos Aszszonyt egyszer kettyszer, sőt némellyek háromszor is meg látogatják a' tartandó paszita idejéig és annak külömbféle etéleket (!), Italokat, Süteményeket, u. m. kalátsot, fánkot, pereczet sat. visznek. A' szülés után két vagy három hétre egy bizonyos napra minden Kereszt Atyák és Anyák, ugy szintén némelly Atyafiak és Szomszédok régi szokás szerint egy estvéli mulatságra meg hivattatnak. A' megjelenők a' Dednek ruházatbéli ajándékot visznek, az Anyának pedig ekkor is, valamint az előtti látogatásokkor, valami süteményt. A' Vatsora végével valaki (töbnyire a' Szakátsnék közül, a' kik a' szomszéd Aszszonyok szoktak lenni) a' korozsmát a' Vendégek közé bé viszi. és az Asztalra föl téven a' kis Dednek számára (a' ki, ugymond Atyátul fogantatott, Anyátul születettett. meztelen jött e' világra sat.) ismét alamizsnát kér. Ekkor a' Vendégek a' Dedet meg áldják és rendel penzt adakoznak az asztalon lévő korosmába. A' korozsma nem egyéb mint egy ruhába kötött tányér. a' melyen egy pohár bor van. Ezt a' bort a' Korozsmás, meg köszönven az adakozást. föl hajtja. es a' söprejét a' hős komáknak szeme közé csarintja ezt mondván: A' ki engem szeret, meg is keres. A' meg keresők az adomány penzt kerek számra ki potolni kénszerittetnek. (Ez a' tréfa nem mindenkor törtenhetik meg) Hős, avagy Hés komáknak nevezetnek azok, a' kik még Házos térs nélkül vannak; — ezeknek duplán kell adakozni azon okbul. mivel ők még gyermekekre nem költőnek. Gyakran, és néha masodik

izben a' Szakátsné Aszszony be köti a' kezét és a' korozsmát panaszok között viszi be a' Vendégekhez, miképpen ugymond az ő keze a' nagy főzés közben igen nagyon meg égett a' melynek költsége meg gyógyíttatására a' könyörületes Vendégektől Segedelmet kér. Mindenféle adomány a' gyermek ágyos asszonynak adatik által. Azután a' Vendégek szinte éjfélig avagy hajnalig mulatnak, a' melly mulattság nem egyébbül áll, mint barátságos beszélgetésekből, ivásra való serkengetésekből, és a' teli poharaknak rendel egymásra való köszönéséből és ki ürtetéséből, végtére danolgatásokból sat. A muzsika és táncz ilyen alkalmatosságokba igen ritka. A' ki a' poharat valakire el köszöni, föl áll, és azt a' kire köszön, nevéen szállítván el mondja czifra mondókáját, azután a' poharat ki iszsa, és azt ismét teli töltvén annak, a' kire köszönte által adja. Ez vévén a' poharat, hasonlóképpen alást mond arra, a' kitől a' poharat vette és azt ki szopván annak, a' kitől vette teli töltve vissza adja. Gyakran egész Vendégség egynek az egészségeért iszik, ekkor mindenik teli tölti poharát, és ki kiáltván nevét annak, a' kinek egészségeért mindnyájon isznak, meg duplázott ordittások és üveg csattogások között iszszák ki a' poharat. Szoktak inni először a' Király egészségéért, a' Magyarokért, a' Vendégekért rendre, — az egész Vendégségért és minden jó Emberekért. Ez a' borozás módja meg van minden egyéb mulattságokban menyegzőkben, áldomásokban sat. Ez a Paszita.

A Menyegző.

A' Menyegző, a' mellyet néha Lakodalom és Vendégség névvel is neveznek, sokkal jelessebb szokásokat foglal magába. A' házosulni akaro Hős Legény mindeknek elötte Hazat avagy szobát szerez magának. Azután ha nints még szeretője, a' kit házos társnak választana, vagy a' maga Szemei és indulatja után választ magának, vagy a' mások javallásából Leányt néz, a' mi sokféleképpen történik meg. Ha már van válosztottja, ámbátor talán már azt, avagy annak Szülőit Szándéka eránt személyessen tudósította, meg kívántatik, hogy annak szokott módja szerint egy avagy két az eránt meg keresett előkelő embereket Leány kérni meg küldjön, és ez meg küldésnek mondatik; — ezek a' meg küldött személyek, a' tartandó Lakodalomban Násznagyoknak neveztetnek, részerént azért mert ezek Szerző okai a' Menyegzőnek, részszerént azért mert a' Nász seregnek vezetése, és a' Menyegzői rendtartások ezekből függenek. A' Leánykérők ez előtt nagy oratiókat és Praedicatiókat szoktak mondani az O Testamentomi Történetekből a' Leányháznál; miképpen a' Teremtő Adámnak oldala esontjából Evát teremtett, — Jákob meg szerette Rebekát sat. A' Leánynak Szülői vagy atyafiai ezen első látogatásra semmi egyenes Választ nem adnak, hanem bizonyos napot tesznek, a' melyen a' kérőket ismét vissza várják. Sokszor fél esztendőt tesznek, és ez többnyire színlett kosár adás. A' rendeltt napig a' Szülők és atyafiak Tanácsot tartanak, — az ifjunak élete és környüállásai felül tudakozodnak, titkon, — a' Lánynak indulatját próbálgatják, — gyakran, ha nints, faragják, — ha van pusztítják, — ha kevés van, tódják, — és ha látják vagy akarják hogy semmi se leszsz a' dologból, még a' rendeltt nap előtt vissza izennek, hogy a' Leány még nem el adó, — fiatal, — kedvetlen, vagy immár el jegyzett. Sat. Rendszerént pedig meg szokták várni a' rendeltt napot, a' melyen a' küldöttek ismét meg jelennek, és a' Szülőket Szándékjaiknak ki nyilatkoztatására serkentik. Néha rövidebb fáradságnak okáért ki nyilatkoztatik a' Szándék, néha pedig régi szokás szerént, 3-dik Terminus is rendeltetik. A' Leánykérőket csak rövideden Szokták meg vendégelni. Egy kis sajt, sunka, turó pogácsa, egy két pohár bor sat. A Turó igen rosszsz jövendő mondónak tartatik közönségessek. Sokszor meg történik az, hogy az első küldést meg téteti a' Hős Legény, de a' második el marad. Ez a' Leánynak nagy Szégyen. Sokszor a' Lánynak Atyafiai a' rendeltt nap előtt ház nézni mennek a' leendő Völegényhez. Sokszor a' Násznagyok, ha magok nem elegendő

beszédessek avagy fortélyosak, még más közbenjárókat is verbuválnak, a' kik minden mesterséggel a' Lánykának és atyafiaknak szívét meg hódítsák. A' harmadik Terminuson (a' melly ritkán nem győz) rendszerént ki nyilatkoztatják a' szülék és atyafiak leszs e vagy se? a' mint mondja az Eörségli Ember. Ez a' ki nyilatkoztatás mindazonáltal csak föltételelesen és vonakodva tétetik ilyen formán: Nő hiszen ha Isten úgy rendelte, hogy ha meg egygyezhetünk, majd meg lássuk, — ekkor és ekkor jelennyenek meg kegyelmetek az atyafiakkal együtt. Sat. és kezét adnak. — A' rendeltt napon Délután a' Völegény az atyafiakkal és Násznagyokkal egyetemben kotsira ül, és egy hordó bort vivén magával a' Leányháznál meg jelenik. Már ekkor terített Asztalok várják ötét készen. Minekelőtte mindazonáltal Asztalhoz ülnének az Egyességhez fognak, a' melly igen könnyen meg esik és csupán csak azon pénznek mennyiségét tárgyozza, a' mellyet a' magzat nélkül meg holt Férjnek Örökös a' Házot el hagyó avagy Férjhez menő Özvegynek le tenni tartoznak. Ez a' pénz Moringnak nevezetik. Ennek szokásbéli törvényes mennyisége csak 12 pengő forint Eörségben, hanem a' tehetőssebbek többet is köthetnek, és már ma, miolta a' Bankó a' pénznek bötsét el rontotta, kötnék is, és annak meg adására, a' mennyibe a' gazdaság meg sertése nélkül meg eshetik, kényszerítettnek, — egyébaránt pedig akármennyi Moring köttetett is, 12. frtnál, több nem ítéltetik meg. — A' ruházatokban is más egyéb aprólékos szobabéliekben pedig a' házostársi költsönös örökösödés a' Törvény értelme szerént mindenkor fönt marad, és arról töbnyire a' Moringlevélben is szó tétetik. — Meg lévén az Egyesség azonnal az egész két részről való atyafiság egymással kezét fog és az öszve kelendő Párokra áldást mond. Azután a' Násznagyok a' Hordót a' Vendégszobába bé vitetik és tsapra ütik, magok leg elől az asztalhoz ülnék, a' Völegényt és Menyaszszonyt együgyü és mindennapi öltözetbe melléjek ültetik, azután leg közelebb az aszszony atyafiak, a' többi Helyeken pedig az egész Vendég nép telepedik meg. Minden Vendég egy keszkenyövel meg ajándékoztatik. Menten a' házi gazda is egy teli hordót (a' melynek nem szabad kissebbnek lenni mint a' Völegényé) a' másik mellé bé hozat, de azt addig tsapra nem ütik, míg a' Völegény horda meg nem ürül, — meg kell pedig ürülni mindeniknek, és szinte világos reggelig zajos a' tivornya. Ez a' kézfogó. —

A' háromszori ki hirdetés után az Egyházi szokások szerént az öszve kelendő Személyek a' Szent Egyházban meg esküdnek, és meg határoztatik a' tartandó Menyegzőnek ideje. A' tehetőssebbek tulkot avagy tehenet hízlnak, vágnak, sörtvéseket ölnek, — a' gyengébbek csak borjut, ártányt. Három négy nappal sőt egy héttel is előre minden távolabbi és közelebbi atyafiak, — barátok, esmérössek, Szomszédok, a' kiket az atyafiság kíván, a' Lakodalomra követ által meg hivattnak; — ez nem elég, hanem a' menyegző első napján reggel ujonnan Vendég hívók futtatnak széllyel, a' kik a' már meg hívott Vendégeket a' Lakodalmas Házhoz hajtsák. Igen buta szokás az hogy sokan addig meg nem indulnak míg harmadszori Követtség nem küldetik érettek. A' tüzi veszedelemtől való félelem miatt a' háztul távol zöld ággal körül kerített főző Helyet készítenek, a' hová a' főzéshez értőbb szomszéd és más aszszonyok sütés főzés végett meg kéréttetnek. A' Ház előtt és a' pajtában hasonló zöld ágbul alkalmas Színek tsináltatnak, — ezek alatt pedig hoszszu Deszkákbul asztalok és padok. — Reggenten mindjárt meg dörreunek a' pisztolok és Mordányok, a' mellyekkel jel adatik a' közelebb lakóknak hogy a' Lakodalom már kezdődik. Meg szóllal a' Muzsika is, a' melyhez némely Eörségli Czigányok igen jól értenek. Azomba hulládoznak egymás után a' Vendégek is, a' kik a' konyhának segedelmére kalátsot, pereczet, tyukot vagy kokast hoznak. Ez, akárki mit mondjon bár, igen jeles szokása az Eörségli Vendégeknek, nem csak a' Menyegzői, hanem minden más egyéb mulatóságokban is. Es mind ezek imigy történnek nem csak a' Völegényi hanem a' Menyaszszonyi Háznál is.

Minekutánna a' Völegénynek minden Vendégei öszve sereglettek, és akár

későn akár korán (hogy a' Menyaszzsonyt estvére haza hozhassák) jól ettek és ittak, elől rándul egy néhány kotsi (öt hat. — tiz. tizenkettő, sőt több is, a' mint a Menyaszzsonyért menendő Vendégeknek száma meg kívánja) és azokra az egész nászsereg föl kapaszkodik. A kinek tétzik el megyen a' Nászba, a' kinek nem tétzik othon marad. A' Völegény viszen magával ugy nevezett Vőfért (Vőfél) és Naszalu (talán noszoló) Aszszonyokat Leányokat. Ezek a Személyek régi időben mitsoda kötelességet vittek véghez, ki nem tapogathattam, — a Mai foglalatosságok igen csekélység. T. i. a' Vőférnek főkötelessége az, hogy a' Menyaszzsonyi ladát, ágybelit, és más egyéb hozondókat a Völegénynek Szekerére fel rakasson és azokra vigyázzon, — hogy szüntelen a' Völegény mellett legyen, és annak parantsolatira figyelmezzon, s végre hogy a' Völegényt és Menyaszzsonyt a' Naszalu Személyekkel együtt az Öröm-házba be kiservén őket le vetkeztesse és le fektesse. Es így a' Vőfér (talán Vő-fél) nem egyéb mint Test őrző a' Völegény mellett, annyival inkább, minthogy kardossan szokott a' Nászban meg jelenni. — A' naszalu Aszszonyoknak és Leányoknak Csak nem hasonló kötelességek vagyon a' Meny Asszony körül. Ezek ugyan is mihelyt a' Menyaszzsonyi Házhoz érnek, azonnal a' Meny Aszszony körül forgolódnak, annak egyét mássát rakogatni segítik, a' Menyaszzsonyt öltöztetik, késerik, végre az örömszobába is be késerik, bátorítják, noszollják, — haját igazítják, a' fő kötöt fel teszik. Sat. — Végre minekutánna az egész Násznép kotsin van, elől rugtat két Lovag, a' mennyire lehet huszárossan fel öltözve, és pántlikákkal fűzött lobogó zászlót ragadván, meg roppan a' Nász sereg előtt. Utánna a' Násznagyoknak (ha ugyan a' Násznagyok nem Lovagok, a' mi gyakran történik) a' Völegénynek, a' Bandának kotsi sat. mint a' forgó szél meg zúdulnak, — a' mordányok durrognak; — a musika meg pendül, — ordítanak. — jugatnak hogy a' csendes ég meg háborodik és porfellegeket tódít. Az ut közbe gyakor izben és majd minden Csapszék előtt meg állanak, — bort kérnek ki. isznak, — a' vezér kulatsokat, ha ki ürültek, meg töltetik, és azokat a' mezőn és pusztákon gyakran elől veszik, az utasokat kinállyák; — a' nézőknek pereczet szórnak a' kotsibul. — Közelítvén a' Menyaszzsonyi Házhoz lövések által jelt adnak, — meg állanak, — a' Lovagok az egész Nász-sereget körül futják, a' tartandó rendet meg parantsolják, az el maradottakat bé várják és ujj öröm zengések léptetnek. A' lovagok elől meg rugaszkodván a' Menyaszzsonyi ház előtt teremnek, — lönek, és a' Nász elébe minden szó nélkül vissza rugtatnak. A Menyaszzsonyi Nász sereg mindezeket kémleli és mordányokkal felelget. Akkor a' Vándor Nász csendesebb keléssel a' büszke Lovagok vezertése alatt a' Menyaszzsonyi Ház elébe nyomul és egynehány pisztolyoknak el sütésével kezdti köszöntését. A' Menyaszzsonyi Násznép készenn áll mint az ellenséget Szembe váró Had, és duplán felel vissza. Ekkor a' két Nászsereg egymással szemközt állván a' zengő szerszámok meg némulnak, minden lárma le csendesedik és egyik Násznagy fölszóllalván az egész Seregnek nevében meg köszönti az egész ellenkező Sereget és m. u. engedelmet kért a' mulattnak meg zavarásául, nem jöttünk, ugy mond Hatalmassággal, hanem Szelidséggel és jámborsággal hogy atyafiságot Szerezzünk sat. — azért ha Isten Eö Felségének ugy tetszett, és Kegyelmetek a' Menyaszzsonyt el készítette, adja ki Kegyelmetek Eötet, hogy el vihessük az ő Férjének Hajlékába. Sat. Erre az ellenkező Felek kaptsi kérdéseket tesznek t. i. Honnan jöttök? hová mentek? — Mi járatba vagytok? hol az Igazságtok sat. Tesznek a' Vallás agazatibul is holmi hárántékos kérdéseket, a' melyekre hogy a' Völegény Nyája helyessen meg felelhessen gyakran magába Tanátsot tart, mert mig azokra meg nem felel, addig a' Menyaszzsony ki nem adattatik. Sokszor a' Felek közt nagy pörpatvar szokott támodni. Végre a' Nász Nagyok elől mutatják járatbeli Igazságokat, t. i. a' Moringlevelet, a' mellyet a' kézfogó után mindjárt a' Völegén meg irt, vagy meg iratott. a' szerént a' mint az Egyesség történt, és a' kézfogóba Jelvoltaknak nevek alá írásával is meg erősített. Ezt a' Levelet, a' melly főképpen a' Völegénynek kötelezéseit illeti, és a' mellyet az Öröm atyák

s Anyák néha alá írnak néha nem, a' Menyaszszonyi felek Fölszóval el olvassák, bötürül bötüre meg kritizállyák, néha igazítják vagy igazítottatják sat. Hogy ha az atyafiak azzal meg elegendnek, akkor föl nyitattik egy ajtó, a' hol a' Menyaszony el készülve találattik. Ide be vezetik a' Násznagyok a' Völegényt, a' kit mindeideig el röjtöttek, és azt a' Menyaszsonynak bé mutattják.

Leg először a' Násznagnak a' Nászköszönő botot kell ki vinni a' Házbul. Ez a' bot egy rettenetes durong avagy faderek, a' melynek egyik végén egy keszkenyő függ. Ha a' Násznagy ki nem viheti, vagy ki vinni nem akarja, tehát a' Vöfér, avagy a' Nászseregbul akárki Eö helyette ki viheti. Mit példáz ez a' régi szokás? Sem a' dolognak környüllállásai, sem annak követői mind eddig nékem meg nem magyarázhatták. Azután a' Vöfér a' Menyaszszonynak ládájáért avagy Szekrényéért, a' melyben a' hozandó holmik bé zárattattak, valami Csekélységet fizetni köteleztetik az örző atyafiaknak, ugyszintén a' Naszáló Személyek is az öszve kötött ágybeli Gunyáért s egyebekért a' melyek a' Menyaszsonnyal együtt viendők lesznek, és mind ezek nagy hirtelenséggel ki ragadtatván kotsira rakattattnak. — Ekkor a' Násznagyok job felöl állitván a' Völegényt és a' Menyaszont, azután a' Naszalu Személyeket és végre a' Vöfért egy rendbe fogódzva a' Seregbul ki válnak, és egy Násznagy a' Menyaszony Személyébe ekképpen fennszóllal: Kedves Edes Atyám Uram s Kedves Edes Anyám Aszony! — Köszönöm az én föl neveltetésemet, — köszönöm a' Ti rólam való gondoskodásokat. Én titeket el hagylok, mert a' Fölséges Istennek és az én Szivemnek ugy tettett. — Adjon az Eg Ura tinétek jobb gyámolt nalomnál és fizesse meg a' ti Szülői Jóságtokat; rólam ezután is el ne felejtkezzetek. Isten veletek! — A' Szülék sirva meg áldják butszó Gyermekeket és a' Násznagyok pisztolyokkal csattogván kiáltják: Kotsisok zabolázzatok! — A' Menyaszonyi Fél Pintekkel és Kantsókkal az indulni akaróknak utját állja, és azokat borral kínálván rövid mulattságra marasztja. Ezek magokat semmit nem vonogatván tüstént azon rendel a' mint elől adám föllyebb le telepednek a' készen álló asztalokhoz és jól vendégeskednek. Minémü ételek és minő rendel hozattatnak fel, haszontalan volna elől számlálgatnom. Annyit méltó meg jegyezmem, hogy három s több izben: elől kezdik az ételek rendjét. Az utolsó étel a' ki toló káso, a' melynek meg esmértető jele a' felyül tett perezcek. Ez azt jelenti hogy több tálat már nem hoznak, hanem takarodjatok Isten hírével. Ezen egész idő alatt pedig, míg a' Völegényi Nászseregy vendégettetik, a' Menyaszszonyi Násznak nagyobb része tántzol, más része tréfákkal és dévajságokkal, a' többi pedig asztali szolgálattal és a' nagyobb gyomruak evéssel ivással foglalatoskodnak. A' ki toló kása után a' Völegény népe tüstént az asztaltul föl kerekedik, a' Násznagy által köszönetet és áldást mond és magát sürgetőleg indulatba helyhezteti. Még a' kotsisok zaboláznak, addig a' két Vendégbeli Ifjak az egyesült két Bandának rantására egyet Ugranak, és végre szüntelen valo kancsó-kínálások között az Egész Nász sereg kotsira készül. A' Menyaszony mindennapi öltözetet vészen az utra, és a' Naszalu Személyektul s némely atyafiaktul kesertetvén egy darab Helyen előre gyalog mégyen, hihető azért ne hogy a' pikós kotsisok, a' puszka pattogások és láрма miatt, a' melyek gyakran a' meg induláskor fürgeteget inditnak, valami véletlen veszedelem történnyen (a' mi sokszor meg történik a' Menyaszony vitélekben, söt szokás a' Menyaszszonty föl forgatni.)

Meg indulnak végre azon mód és rend szerént, a' mint onnéthazul el indultak, a' Menyaszonty az uton fel veszik és utat vesztenek, az az vagy egészen más uton kerülnek haza, vagy ha ugyan azon az uton mennek is, a' mellyen jöttek, valahol valami pusztá járatlan esavargós utra le tévelyednek. Ennek két oka lehet, t. i. vagy az utbot, vagy pedig az idő huzás. A' mi az utbotot avagy gántsot illeti ez több féle szokott lenni. Vagy az utat rakják keresztül nagy fákkal ha észre veszik mere viszik a' Menyaszonty (ekkor a' meg akadályoztatott Nász, kertet, Gyeput, Sövényt ront, es a' gántsot el kerüli) vagy még a' Meny-

aszonyi Háznál meg kötik az indulandó Szekereknek kerekeit, a' mit a' boros kobakok sokszor fele uton vesznek észre; — vagy pedig, a' mi leg furesább, az utra valahol Farkas hájot raknak, a' melynek Szagát a' lovak meg érezvén, horgyognak, hátrálnak és semmi képpen meg nem indíttathatnak. — Sokszor a' kotsi rudat kenik meg Farkas hájjal, és ez leg gonoszabb akadály tétel, mert a' rudat sem ki kerülni nem lehet, sem a' faralás által a' Lovak a' szagtul meg nem szabadulhatnak, és ez az utolsó mód meg tekerésnek meg tevésnek neveztetik. A' kik a' mesterséget értik az ilyen bajtul könnyen meg szabadulnak, mert vagy az utat meszsi ki kerülik a' hová a' szag el nem hat vagy pedig a' kocsirud végét az Ördögös kenyőtsétül meg tisztítják. A' mi az idő huzást illeti, néha korábban indulnak mint kellene, vagy a' Menyaszony közel volt; akkor, hogy csak késő Vatsorára érkezzenek haza, a' mely után a' Völegényt a' Menyaszonyal tüstént le fektethessék, szükséges, hogy a' kora időt szándékos tévelygésekkel és állongásokkal rövidítsék.

Haza hozván a' gyoződelmes Nászserég a' Menyaszonyt örömszajj között a' Menyaszonyi Holmikat az öröm szobába be rakja és vatsorához ülven a' szokott mód és rendszerént Vendégeskedik. A' szemérmes Menyaszony idegen helyen lévén magát koplalni szokott. Majd hamar a' Násznagyok a' Naszalu Személyek és a' Vöfér az asztaltul föl kelvén a' Völegényt és a' Menyaszonyt a' Nászbul ki vezetik, és a' késerő Bandának édes Leányságotat sirató siralmas Huzományai között az Örömházba bé viszik. Ide a' fölyebb említett Násztiszt Személyeken, némely atyafiakon és néha némely látni kívánsi Személyeken kívül senki bé nem botsátatik. A' Banda az ajtó előtt áll meg. A' Vöfér a' Völegénynek csizmáját le huzza, — a' Naszalu Személyek a' Menyaszonymnak pártáját vagy koszoruját veszik le, és le vetkezni segítvén először a' Menyaszonyt fektetik le, azután a' Völegényt kívülről. Végre a' Vöfér be Fedezvén őket jó ettzokával sat. meg áldja és sokszor dévajkodásbul meg hentergi. Ez után a' szerelmes Személyek Csندességbe hagyattatnak, — az ajtó rájuk zárul, és a' vigadó Násznak nagyobb része szinte hajnalig tivornyáz.

Reggelre kelvén a' Vöfér a' Naszalu Személyektől késértetvén zörget az Örömháznak ajtaján; — meg nyitattik. Tüstént a' Naszalu Személyek a' Menyaszonymnak fejére kontyot tűznek, és a' főkötőt fel teszik. Azután a' Menyaszony ki kél és valamely akármilyen leg kisebb foglalatosságot, a' mit a' háznál minden nap tenni költetik, a' Vöférnek jelenlétében tenni köteleztetik, annak jeléül, hogy Eő Férfjének engedelmeskedni és a' háznál foglalatoskodni tartozik. Rendszerént a' Férfjének mosdó vizet hoz a' kutról. — Ez idő alatt a' Násznép öszve sereglik, — reggeliz, — a' mikor az első Musikus kitkit névén szállítván egy kurta nótával egygyenként rendre meg köszönt és minden köszöntöttül pengőt vár. Azomba a' Násznagyok a' Völegényt és a' Menyaszonyt ki vezetik, és meg tanzoltatják. Majd a' dévajok, (rendszerént azok, a' kik a' Menyaszonymmal tántzoltak) a' Menyaszonyt el fogják, el röjtik, a' kit is a' Völegény csak egy két teli kantsóval válthat ki. E' meg lévén tüstént a' Völegényt is meg fogják, meg kötik és a' Menyaszonyt ijjesztik, hogy ha ki nem váltja, minden könyörületesség nélkül a' tóba zuhantják. A' Szemérmes Menyaszony palatzkal és pereczekkel sat. elől áll és Férfjéért könyörögni kéntelenítettik. Ez a' Szokás a' Szeretőknek próbáját mutatja. A' Vöfér és a' Naszalu Leány, (a' kik töbnyire öszve intéztetnek) sőt néha mások is ilyen tántzot járnak, és néha még az is meg történik hogy a' ki nem váltottnak üllete a' tóba merítettik. —

Illyetény dévajkodások után egy Valaki, rendszerént a' Násznagy vagy a' Vöfér Zászlót ragadván, Hadra Vitézek-et kiált, — a' Mordányok meg dörrennek, a' Nász sereg föl zendül, és jajgató Musika szóval követvén a' Zászlót meg indul kóborlani, az az minden házhoz el menni, valahonnan a' Lakodalomba Vendég van, és minden háznál a' Násznak Számára valamit Zsákmányolni. A' kóborló Nász sereg előtt az ajtó meg nyitattik, étellel és itallal rövidesen meg vendégel-

tetik, — tánczolnak, vigadnak, — a' muzsikusoknak bizonyos taksa fizettetik, a' Násznak Számára tojás, szalonna szedettetik, és ez Koborlunak neveztetik.

Haza térvén a' koborló Nászsereg, tüstént a' Násznagynak Elölülése alatt, a' ki némelyeket vészen maga mellé, Hadi Szék tartatik, hogy azok, a' kik a' koborlásban magokat rosszszul viselték, meg büntetessenek. Ki tétetik a' deres, és minden, a' ki kóborluba volt ezen két kérdések szerént: Voltál e' koborluba? — Mit loptál? — egyenként meg kérdezetik. Ha lopott, — tüstént le huzattatik és az allfelre, a' melyre zsupp vagy véka helyezettetik ugyan, de néha el ránatattik, mogyorófa páltza hull. A' lopomány ha érdemes, a' tulajdonosnak vissza adattatik, egyeb aránt pedig a' Násznak vagy a' lopónak hasznára szolgál. Ha nem lopott, akkor mint rosz vitéz, a' ki a' szükölködő Nászt semmivel nem gyarapította, hasonlóképpen le huzattatik és a' hátolyra Serkentőfa rakattatik. Végtere a Praeses is elől ránatatik és a' többiekkel együtt hasonló tánczra ugrattatik. A' koborluba volt Asszonyok és Leányok ettől mentek. — Márma igen szokásba jött hogy a' koborló a' Lopományt el röjti. — Ez így történ a' másik Fél-nél is.

Azomban a' Követek, a' kik vagy a' Menyaszonyi Háznál hívás végett maradtak, vagy a' Völegénytől a' Menyaszonymnak haza vitettetése után oda küldettek, ugy szintén a' ki küldött Kémek is hírül hozzák hogy a' Menyaszonyi Nász-sereg ennyi meg ennyi számmal a' Menyaszonyt meg látogatni készül, jön, közelget, hogy a' meg vendégelésre szükséges intézetek idején és módja szerént meg tétetessenek. Már hallatnak a' Mordányok, — jön a' látogató Násznép a' szokott pompával és köszöntéssel, — el fogadtatik tisztelettel és mindjárt asztalhoz ültetetik. Rendszerént annyi látogató jön a' Menyaszony után, a' mennyi ment a' Menyaszonyért, hogy a' költsön vissza fizetessen. Mindenik Fél iparkodik több Vendéget vinni a' Másikra. — A' Menyaszony után való menésnek fő czéljjául az tétetik, hogy meg tudhassák ha valyon a' Menyaszony az elhalás után ép és egészséges é? a' honnét asztal után a' Menyaszonymnak el mulhatatlanul tánczolni kell. A' két egyesült Nász karikákba szokott ilyenkor tánczolni, olly formán hogy középben kettő, körül pedig mindég több több szokott öszve fogódzani. — A' táncz után a' Menyaszonymnak Szülői vagy rokonnyai a' Völegényt és annak minden atyafiait a' Menyegző nyolczadnapjára, avagy a' leg közelebbi Vasárnapra mulatságra meg hívják és butsut vésznek. Végre a' Vendégek mind a' két Félnél lassanként meg oszolnak, — az atyafiak és háziak a' hulladékból még egy kis tsemegét ütnek és a' lakodalmat el koptatják. Nyolczadnapon a' Vő Ipát és Napát meg látogatja, és a' meg hívott Atyafiaknak és Sógoroknak társaságában egy ebédet vagy Vatsorát eszik. — Ez az Eörséghe Menyegző, a' melly rendszerént három, néha több napokig is tartt.

Halotti szokások. — Tor.

A' halott ki nyújtóztatván szokott halotti öltözetbe a' hát középbe koporsóba helyezettetik. Az atyafiak, Szomszédok meg jelennek, a' hallotti Enekekből egy két verset énekelnek, — a' meg keseredetteket vigasztallják. — Azok, a' kiket a' halál leg jobban meg sértett, u. m. a' Szülék, Magzatok, Özvegyek a' Koporsóra vagy a' meg holttnak hideg tetemére borulnak, — majd föl kelvén és a' halottat körül kerülgetvén köserves és bizonyos siralmas hangokra intézett jajgatások között zokogja el a' meg holttnak életét jóságát, cselekedeteit, és végre halálos környülállásait. Sok Asszonyok ezt a' mesterséget annyira tudják hogy lehetetlen a' leg kövebb Szívnek is el nem törni annak hallására. —

A' virrasztóba az ifjak csörgő pálczát szoktak magokkal vinni. Ez egy ollyan fa, a' melynek egyik vége, négy, öt, hat felé meg van hasítva, és azzal mulatságbul egymás hátát kongatják. Egy valakit le huznak, a' szemeit be fogják, és kettő három sat. rá huz. Ha meg mondja melyik ütött, — le huzzák azt.

— ha meg nem mondja, újra le huzattatik, és mind addig Csörgő botoztatik, míg el nem találja ki utött. —

Másnap az Egyházi Rendtartások után és szerént, a' Halott a' Temetőbe ki vitettetik és késértetik. A' késérő Nép az eltemetés után egy biztos által meg Szóllittatik és a' Siralom házhoz kevés mulattságra meg hivattatik, a' melly mulató gyülekezetnek főképpen az a' czéjja hogy — a' meg keseredett szívi atyafiak felejtkezésbe hozattassanak, vigasztaltassanak.

Közli: *Mészöly Gedeon.*

NÉPKÖLTÉSZET ÉS NÉPZENE.

Népköltésünk idegennyelvű fordításai.

(Első közlemény.)

Népies dal- és meseköltésünk rendszeres gyűjtése, tudvalevőleg, a XVIII-ik század vége felé indult meg főleg Herder és a Grimm testvérek hatása alatt. Az első népdalgyűjtemény 1794-ben jelent meg. Miként újjászülető irodalmunk, európai szemmel nézve még ugyancsak zsenge termékeit is siettek a külfölddel megismertetni — egyik-másik írónk maga fordította le németre, latinra, vagy francziára szépirodalmi alkotásait —, úgy a népköltés termékeinek idegen nyelvekre való fordítása is csakhamar kedves feladata lett idegen nyelvekben jártas íróinknak, vagy a népünk iránt érdeklődő külföldieknek.

Legelőször *népmeséinket* igyekeztek írónk a külfölddel megismertetni, úgy hogy e tekintetben az idegennyelvű közlések a magyar nyelvűeket megelőzték. Legelsőbb a *német* közönséghez fordultak írónk, a hol a Grimm testvérek föllépése óta a népmese az érdeklődés homlokterébe került. 1822-ben adta ki Gaal György (1783—1855), az Esterházy herczegek bécsi könyvtárosa, *Mährchen der Magyarin* cz. kötetét, melyben 17 népmese igen szabad, novellisztikus feldolgozását olvashatjuk. E 17 mese közül csupán hatnak eredeti magyar szövege került elő Gaal hagyatékából s adatott ki Kazinczy Gábor és Toldy Ferencz által *Gaal György magyar népmesegyűjteménye* czímen. Alábbi bibliografiai jegyzékünkbe csupán e meséket illesztettük bele, míg azokat, melyek eredetije nem került elő, mellőztük.

Teljesen mellőztük összeállításunkból a magyar költészet ismertetése körül derekasan közreműködött Mailáth János gróf (1786—1855) *Ungarische Sagen und Mährchen* cz. kötetét, mely először 1825-ben látott napvilágot, majd 1837-ben megkettőzött tartalommal második kiadást is ért, *Magyarische Sagen, Mährchen und Erzählungen* czímmel. Mailáth gróf e munkájában eredeti novellák, történeti elbeszélések s hazai valamint külföldi népmese-motívumokból egészen önkényesen, az igazi népmesei hangtól teljesen távol álló felfogással összetákolt mesék tarka egymásutánban követik egymást. A második kiadásban, mely az első 12 darabjával szemben egy epilógon kívül 24 számra növekedett, még Kisfaludy Károly két és Döbrentei egy novellájának a fordításával is kedveskedett a német olvasóknak. Mailáth ezen 1837-iki kiadványából Kletke hat darabot vett át *Märchenschatz* cz.

vállalata II. kötetébe (Berlin, 1845),¹ a mi kétségekívül nem járult hozzá a magyar népmese igazi mivoltának megismeréséhez.

Az első német fordító, a ki megbízható magyar meseszövegeket adott német szomszédainknak, Stier Teofil colbergi gimnáziumi igazgató volt († 1895), a kit a magyar irodalom külföldi ismertetése körül szerzett érdemeiért úgy a Magy. Tud. Akadémia, mint a Kisfaludy-Társaság tagjai sorába választott. 1850-ben adta ki Berlinben *Ungarische Sagen und Märchen* cz. kötetét, melyben Erdélyi: *Népdalok és Mondák* cz. gyűjteménye első két kötetétől tizenöt mese német fordítását olvashatjuk néhány mese-összehasonlító jegyzet s a magyarság ügye iránt igaz lelkesedéssről tanuskodó bevezetés kíséretében. Stier e mellett nem tudott lemondani arról, hogy legalább egy-egy példában be ne mutassa Gaal és Mailáth előbb említett német kiadványainak egy-egy darabját egyszerűsített előadásban. E szövegek hitelességében, úgy látszik, maga is kételkedett, legalább a bevezetés egy passzusa² erre mutat s lehet, hogy a két darab fölvételével *ad oculos* akarta demonstrálni, mennyire eltérnek az Erdélyi-féle mesék Gaal és Mailáth tákolmányaitól. Kevésbé szerencsés vállalkozás volt Stiernek 1857-ben Pesten napvilágot látott *Ungarische Volksmärchen* cz. kötete, mely Gaal magyar nyelven kiadott mesegyűjteményéből ad 20 darabot, de nem az eredeti kiadvány, hanem Erdélyinek 1855-ben megjelent illusztrált *Népmesék* cz. kötete alapján. Anyagával meglehetősen szabadon járt el, itt-ott kihagyva oly részleteket, melyek nem valók az ifjúság kezébe, összevonva az eredeti terjengős előadását s más neveket, találóbb címeket adva a meséknek.³

Stier első kísérletétől éppen egy félszázad választja el Rónáné Sklarek Erzsébet Berlinben élő magyar származású német író *Ungarische Volksmärchen* czímen 1901-ben kiadott első sorozatát, mely teljes tudományos apparátussal ellátva mutatott be 48 magyar népmesét a legjobb eredeti források alapján. „A milyen helyes az anyag megválasztása — írta róla megjelenése alkalmával Heinrich Gusztáv a *Budapesti Szemlé*-ben⁴ —, olyan sikerült maga a fordítás, mely oly német olvasónak is meg fogja nyerni a tetszését, a ki a gyűjteményből csupán költői élvezetet óhajt meríteni.” A kötetet Schullerus Adolf nagysinki ev. lelkész tartalmas bevezetése előzi meg. Sklarek 1909-ben, ezúttal már a M. Tud. Akadémia anyagi támogatásával, munkája II. sorozatát is kiadhatta, melyben hasonló módszerrel és szellemben 32 népmesét és legendát fordított le németre. Ezzel 80 mesénket és legendánkat tette hozzáférhetővé a folklóre külföldi művelőinek.

Tudományos értékű népmesefordítással megelőzték a németeket az *angolok*, a kiknek figyelmét már 1851-ben felhívta Walter Teréz a férjével, Pulszky Ferenczel közösen kiadott *Tales and traditions of Hungary* cz. 3 kötetes vállalat első kötetében. A kötet előszava szerint Pulszky némesak magyar, hanem magyarországi szláv, német, zsidó stb. mondákat és meséket is feldolgozott, még pedig közelebbi forrás-megnevezés nélkül. Úgy látszik szabad átdolgozásokról van szó, melyek pontos eredetije aligha jelent meg a magyar irodalomban. Éppen azért

¹ Stier G. *Ungarische Sagen und Märchen*. Berlin, 1850. VI. I.

² A fentebb idézett helyen.

³ L. előszó V—VI. I.

⁴ CIX: 481. I.

Pulszkyék könyvét, mely az angollal egyidőben Berlinben *Sagen und Erzählungen aus Ungarn* címen németül is megjelent, összeállításunkból kihagytuk.

Népmeséink tudományos értékű angol fordítása jóval később, 1889-ben jelent meg a *Publications of the folk-lore society* XIII. kötete gyanánt. Az amerikai Jones W. Henrik és a hazánkból Londonba szakadt Kropf Lajos közös munkája ez: *The folk-tales of the Magyars*, mely 53 mesénk hű fordítását s motívumaik külföldi kapcsolataira rámutató tartalmas jegyzeteket tartalmaz. A mesék közül 19 Kriza *Vadrózsáiból*, 28 Erdélyi *Népdalok és népmondák* cz. kiadványából, 5 Pap Gyula *Palócz népköltemények* cz. gyűjteményéből s egy Merényi Lajos *Dunamelléki népmeséiből* került ki.

Hasonlóan előkelő tudományos égisz alatt, a *Les littératures populaires de toutes les nations* 36. kötete gyanánt jelent meg 1898-ban az első és mindmáig egyetlen *francia* fordítás Klimó Mihály akkor dévai gimnáziumi tanár tollából. Nem annyira fordításokkal, mint inkább száraz tartalmú kivonatokkal van dolgunk s jobbára tudományos szempontból teljesen értéktelen források nyomán. Tompa verses regéi, Mikszáth *Magyarország lovagvárai* cz. kötete és Benedek Elek *Magyar mese- és mondavilág-a* voltak legtöbb forrásai, utóbbi rendszerint még akkor is, ha Klimó teljesen elégtelen forrás-megjelöléseiben az eredeti mesegyűjteményekre utal. A kötet folklorisztikai szempontból való teljes hasznavehetetlenségét alapos bírálatban mutatta ki Katona Lajos.¹

Tudományos czélokot nem követ, de azzal, hogy Sklarek megbízható német fordításaiból dolgozott, legalább anyag dolgában elsőrangút tett *finn* testvéreinknek hozzáférhetővé Swan Anni érdekesen illusztrált *Unkarilaisia Kansansatuja* cz. kötetében (1904), melyvel lezárjuk a népmesék idegennyelvű fordításainak nem túlságosan gazdag sorozatát.

Ezzel áttérhetünk *népdalaink* idegen tolmácsolásainak jóval gazdagabb anyagára.

Időrendben a legelső önálló anthologia, mely a műköltés termékei mellett népdalokat is bemutatott fordításokban a külföldnek, *angolnyelvű*. John Bowring kötete ez, mely 1830-ban látott napvilágot. Bowring (1792—1872) az angol világhatalmi törekvéseknek egyik legkiválóbb politikai exponense volt, a ki kormánya megbízásából többször járt az európai kontinensen Németalföld, Franciaország és Svájc közgazdasági viszonyai tanulmányozására s tapasztalatairól hatalmas jelentésekben számolt be. Részt vett 1838-ban a Berlinben tartott nagy vámszövetségi konferencián, majd 1849-ben Kantonba nevezték ki konzulnak s nagy erélye következtében Hong-Kong kormányzójává tették meg. Erélyessége azonban csakhamar megakasztotta ázsiai karrierjét, 1859-ben nyugalomba küldték. De 1860-ban ismét igénybe vették tudását s őt bízták meg az Olaszországgal kötendő kereskedelmi szerződés nyélbeütésével. 1825—1830 a Westminster Review szerkesztője volt s ez időben sokat foglalkozott a népköltéssel. Így sorban megjelentek a jávai, orosz, spanyol, lengyel, szerb és cseh nyelvekből fordított népdalgyűjteményei, majd 1830-ban a magyar népköltészet java termékeit is felölelő *Poetry of the Magyars* cz. kötete, melyért Tudományos Akadémiánk külső tagjai sorába választotta.

¹ Ethnographia. 1899: 63. l.

Bowring megfelelő népköltési anyagért Döbrenteihez és Rumyhoz fordult. Döbrentei az angol író 1828 április 14-én hozzáintézett soraiból kifolyólag a *Tudományos Gyűjtemény* ez évi V. kötetének 127. lapján felhívást tett közzé, melyben „minden magyart“ megkért „a két Magyar hazában“, küldenék be hozzá azokat a dalokat, „mellyek a Magyar Köznép közé nem művelt Irók-költők által jutottak, hanem melyeket egyedül természeti érzés, ösztön fakasztja ki csak egy valamely természet-tanítványából s hallóji azt felkapták, dallák, terjeszték a nélkül, hogy készítője nevére ügyeltek volna. Mert nyilván az leszen Bowring szándéka, a mi Herderé volt In den Stimmen der Völkern in Liedern s a mi Percyé az angoly régi poésissal“. „Szabad hinne — végzi Döbrentei lelkes felhívását — hogy sokat kapok s hogy a javát kapom efféle dalainknak: szabad, mert arra, hogy az említett Angoly Tudóst elégegsük igyekezetében, a Magyar név és becsület int.“

Bowringnak a népdalfordításai elé tett jegyzeteiből megtudjuk, hogy Döbrentei küldeményét nagy bosszúságára nem kapta kézhez. Az, úgylátszik, Döbrentei angolfordításaival és magyarázataival együtt elsikkadt a postán. A közölt dalokat egy másik hazai tudós, Rumy Károly György szívésségének köszönhetette, a ki nemcsak a *Hasznos Mulatságokban* már megjelent népdalokat, hanem saját eredeti gyűjtését is rendelkezésére bocsátotta, úgy hogy a népdalok egy része először angol nyelven látott napvilágot, a mi Bowring könyvének történeti értékét csak emeli. Bowring a népdalok kezdősorát magyarul is lenyomatta, de éppen nem hibátlanul. Mégis nagy kár, hogy nem valósította meg eredeti tervét, melyről Toldy a *Handbuch der ungarischen Poesie* egy helyén¹ tesz említést s a mely szerint Bowring a dalokat magyar-angol kétnyelvű szöveggel szándékozott kiadni. Rumy eredeti kézírata, melyre Sebestyén Gyula hívta fel a figyelmemet, ma is kiadatlanul hever a M. Tud. Akadémia kéziratárában. Bowring fordítását összehasonlítottuk az eredetivel és a *Magyar Könyvszemlében* minden egyes dalnál kitettük, hogy a Rumy-kéziratok mely darabjával azonosítható.²

Bowring könyvének I. bevezetésében *On the Magyar Language* czimen nyelvünk főbb sajátosságairól, rokonairól, gramatikáiról és szótáiról számol be. A magánhangzókat, Kalmár Györgyöt követve (1770), him- és nőneműekre osztja, de jegyzetben Versegi osztályozását is fölemlíti. Ismerteti a magyar helyesírást s annak hangértékét, Beregszászi (1796) és főleg Gyarmathi (1799) nyomán beszél rokonairól, Virág (1820) nyomán érinti a magyar prozódia kérdését, fölemlíti Horvát és Gáti pályakoszorúzott tanulmányait (1821) a magyar nyelvjárásokról s Engelre hivatkozva tatár eredetűeknek teszi meg a székelyeket. Döbrentei nyomán felsorolja a legrégibb nyelvemlékeket s a Halotti Beszéd és Könyörgés kezdő sorait eredetiben is idézi. Szól a magyar nyelv érdekében hozott országgyűlési határozatokról s végül néhány nyelvtan- és szótáríronkat is fölemlíti. A rövid értekezés folyamán még az olyan kuriózum idézésére is maradt tere, minő a *Szépliteraturai Ajándék* 1820: 65. l. olvasható: Boris te! nem amor ostoba és Bor Istene mámoros tóba kettős jelentésű dal!

Könyvének II. bevezetése *On magyar literature* cz. irodalomtörténeti átte-

¹ Pesth, 1828. II: 356. l.

² Magyar Könyvszemle. 1916. 46—49. l.

kintést és beleszótt életrajzi vázlatokat nyújt főképp Toldy *Handbuch*-ja nyomán. Az értekezés utolsó lapjai a magyar népköltésnek vannak szentelve. Régiségéről, szerinte, keveset tudunk; a legrégibb maradvány, melyet magyar gyermekek még ma is énekelnek, ez a két sornyi töredék:

Lengyel László jó királyunk

Az is nekünk illenségünk.

Az örök csatadalaiból semmi sem maradt fenn. A legrégibb történeti dalok a kurucz korra nyúlnak vissza. A mesékre nézve angol fordításban közli Mailáth megfelelő passzusát a *Magyarische Sagen und Märchen*-ből. A népies líra költői értékéről nem nyilatkozik, az ítéletet az olvasóra bízva, a kinek az anthológiában foglalt anyag erre bőséges anyagot nyújt. Mindent lefordított e nemből, a mihez csak hozzáférhetett. „A magyar városokat és falvakat, folyókat és síkságokat, hegyeket és völgyeket — úgymond — sokan lefestették és leírták. Íme itt van a lakosok néhány gondolata. Magyarország és Erdély viselete számos könyvet díszít és számos kép tárgya volt. Íme itt van a belső ember néhány disze — a lélek ruhájának néhány darabja.“¹

Bowringnak az általa lefordított darabok magyar szövege mellett Rummy német fordításai is rendelkezésére álltak. E körülményről azonban nem nyilatkozik munkájában, a hol mindig az eredeti magyar szövegből idézi legalább a kezdő sort, továbbá jegyzetben igen sűrűn egyes sorpárokat, sőt egész versszakokat is, melyeket a rim kedvéért nem volt képes kellő hűséggel visszaadni. Ilyenkor sokszor a szó szerinti angol fordítást is közli a jegyzetben. A magyar idézetekben elég gyakori a sajtóhiba. Bába e. h. baba, mast e. h. mást az enyhébbek közé tartoznak (206. l.). De ilyenek is akadnak: megcsorohil e. h. megcsordul (207. l.), Felse e. h. félre (297. l.), pásta e. h. pártá (269. l. többször is), a melyek Rummy kézírásának hibás olvasásaiból származnak s jellemző fényt derítenek Bowring magyar nyelvismeretére.

Bowring általában elég híven fordít, bár nem mindig éri el az eredeti megkapó egyszerűségét. Pl. a *Mikor én kis gyermek voltam* kezdetű dal négy sora így hangzik Bowringnál:

Time was. I knew no greater bliss
Than to pluck walnuts from the bough:
But sweeter maidens' lips to kiss
Alone can make me happy now.

Ertelmileg ez a négy sor teljesen fedi az eredetit, de sokkal körmönfontabban fejezi ki a gondolatot, mint a magyar népdal.

Sajnos, a magyar népdalnak azt a gyakori sajátságát, hogy az első sor magában álló kép, mely a strófa többi részével logikai kapcsolatban nem áll, nem ismerte fel s összefüggést keresve a kezdő sor és a többi sorok közt, inkább meghamisítja az eredetit. Szolgáljon erre például az *Ég a kunyhó, ropog a nád* kezdetű dalnak első strófája:

The house is burning — the timbers crack;
I rushed to the maidens brown and fair;
I brought the brown in safety back,
The fair I left in danger there.

¹ lxxi. l.

Íme a sorkezdetből kiindulva egész kis drámát csinál, melynek hőse a barna lányt kimentí az égő kunyhóból, míg a szökét — sorsára hagyja.

Viszont vannak strófái, melyek szinte szó szerinti s mégis alakhű fordítások. Ily szerencsés pillanat szülte pl. a *Gyere műzsám Enyingre* 4. strófája, melynek csupán 3. sorát ékteleníti el egy félreértés:

El mégy rózsám? el biz én
Itt hagysz engem? itt biz én
Nem számmál-e? nem biz én:
Át menek Rajna vizén.

Dost go, my Rose? Indeed I go.
Wilt leave me here? Aye! be it so.
And wilt thou not *repent* thee? No!
I cross the Rine-waves wen they flow.

Valódi virtuóizást fejtett ki szerző az *A, a, a, éljen a nagy csutora* kezdetű bordal fordításában, melynek minden strófája tudvalevőleg más-más magánhangzóval kezdődik, a mely egyúttal a strófa rímeiben is visszatér. Bowring a komplikált eljárást hűségesen betartja, bár ez nem minden erőltettség nélkül sikerül neki.

Ott, a hol, tudatosan, nagyobb szabadságot enged meg magának, csillag alatt mindig közli az eredeti szöveget s annak szó szerinti fordítását.

A népdalfordítóknak azt a szokását, hogy egy-egy magyar szót beleszönek a fordításba, már Bowring is praktizálja. Míg azonban a legtöbb fordító a „betyár“, „bojtár“, „gulyás“ s ehhez hasonló szavakat szereti belevegyíteni fordításába, Bowringnál egy helyt a „kalap“ (210. l.), másutt meg a „nadrág“ (227. l., éktelenkedik, míg a „szür“-t „coarse garment“-tel fordítja (248. l.).

Mindent összevéve, Bowring fordítása derekas munka, mely ma is haszonra forgatható s mely megérdemelte azt a jó fogadtatást, melyben nálunk megjelenésekor részesült.

Bowring könyvével megjelenésekor legbehatóbban Toldy foglalkozott nálunk, a ki ezidőben éppen Angliában tartózkodott s így közvetlen tanuja volt annak a meleg érdeklődésnek, melyet az anthologia az angol sajtóban keltett. A *Tudományos Gyűjtemény* számára Párisból írt lelkes hangú ismertetésében beszámol arról a kedvező fogadtatásról, melyben a kötet részesült. Jegyzetben közli azon angol író és skót lapok és folyóiratok jegyzékét, melyek Bowring kötetéről megemlékeztek s minthogy azt is idézi, hogy miféle darabokat közöltek az ismertetések, megállapíthatjuk, hogy a legnagyobb érdeklődést a népdalok keltették, legalább ezeket idézték a legsűrűbben, továbbá a népies hangnemben írt műdalokat. Bowring könyve a szalonokban is beszéd tárgya lön, maga Toldy is jelen volt Londonban „egy kisdud körben“, a hol felolvastak belőle.¹

Toldy általában helyesen ítéli meg Bowring fordítói képességeit. Szerinte „Bowring szabadon fordít, de ő érti azt, a mi az eredetinek lelke, lemásolni. Különös ereje van a populáris hangú dalok átvitelében, s legszerencsésebb a derültebb neműekben, hol kedv, csapongás, sok elevenség vagyon, s másfelől a szatirai tónusban“.²

Toldy a népdalok „összehasonlítását az originálokkal“ azokra bízta, a kik az eredetieket birják. Erre tehát elsősorban Rummy lett volna hivatott, a ki az

¹ Tudományos Gyűjtemény. 1830. VII: 100. l.

² U. o. VII: 101. l.

Aehrenlese 1830. évf. 55. számában elég terjedelmes ismertetést közölt is a kötet-ről, de lényegbe vágót nem mondott. Legbővebben a kötet végéhez csatolt elő-fizetők lajstromáról szól, külön az abban található magyar, külön a külföldi nevek-ről. Ez utóbbiakról szótában megjegyzi: „wie muss es uns Ungern freuen, unter den zahlreichen Pränumeranten in England auch die berühmten Parlamentsredner Lord Grey und Lord Holland, und die berühmten englischen Dichter Walter Scott und Moore zu finden. Auch einige Österreicher, einen holländischen Professor und einen polnischen Grafen findet man im Subskribenten-Verzeichnis.“¹ Az egész ismertetés ebben a hangnemben folyik tovább s Rummy kritikai megjegyzésekre egyáltalán nem ragadtatja magát.

Bowring politikai pályája hosszú időre megakasztotta költői tevékenységét, de irodalmunk iránt való meleg érdeklődését mindvégig megtartotta, sőt mihelyt nyugalomba helyeztetett, egy újabb kötettel gazdagította a magyar költészet idegen-nyelvű fordításának irodalmát.² Ez az 1866-ban megjelent *Translations from Alexander Petöfi, the magyar poet* cz. kötete, melyet a Pallas- s utána a Révai-féle Lexikon helytelenül fiának Edgar Alfrednek tulajdonít. E Petőfi-fordítások létrejöttében nagy része volt a fáradhatatlan Kertbenynek, a ki számos levélben buzdította Bowringot a mű elkészítésére. Bowring, a ki időközben bizony teljesen elfelejtette amúgy sem valami alapos magyar nyelvtudását, ezúttal Kertbeny fordítását használta fel alapszövegül. Bowringnak 1865—1872 közt kelt leveleiből, melyeket Kertbenyhez intézett, s a melyek a M. N. Múzeum irodalmi levelestárában olvashatók, azt is megtudjuk, hogy 1866-ban a *Gentlemens Magazine* számára tanulmányt írt Petőfiről, s az *Once a Week*-ben egy tanulmányt Deákról. Sőt ez év nyarán feleségével együtt Magyarországra készült utazni, de egészségi állapota nem engedte meg a terv megvalósítását.

Sőt ez időben újra felébredt érdeklődése népköltészetünk iránt is s mint egy 1866 december 15. (?) kelt levelében írja Kertbenynek, a tárgyról a *Peoples Magazine* felszólítására egy cikksorozat írásába fogott. Irodalmunk iránt való érdeklődését nem csökkentették sem az aggkor, sem az anyagi csapások.³

Halála évében, 1872-ben Kertbeny fordításaiból megismerkedik Jókaival és siet lefordítani a *St. James Magazine* részére a *Három közül a legszebb* cz. elbeszélését. Még ez évben belekezd a *Szegény gazdagok* lefordításába, igen várja az *Arany embert* s utolsó, 1872 november 5-én kelt leveléből megtudjuk, hogy az *Athenaeum* részére cikket készül írni Jókairól. A halál azonban véget vetett a tervezgetéseknek.⁴

Nem sokkal a magyar nyelv és irodalom e lelkes angol barátjának halála után, még a 70-es években lépett fel eredeti magyarból való fordításaival Butler

¹ *Aehrenlese* 1830: 222. l.

² Érdekes, hogy a kötetet Trübner csak úgy adta ki, hogy Bowring a költségek-hez 500 frtot ígért a sajátjából. L. 1866 július 2-án kelt levelét Kertbenyhez. *M. N. Múzeum. Irod. levelestár.*

³ 1868 jan. 18. Kertbenyhez írt leveléből megtudjuk, hogy az 1867. bankbukások folytán vagyonának jelentékeny részét elvesztette. *M. N. Múzeum. Irodalmi levelestár.*

⁴ Bowring 1872-ből való legutolsó fényképe is megvan a Múzeumban, a hová Jókai hagyatékával ment át. Erdemes volna a közlésre.

D. Edward, a British Múzeum nyomtatványi osztályának egyik tisztviselője, a kinek kísérleteit nálunk is igen kedvezően fogadták.

A Kisfaludy-Társaság sietett öt tagjai sorába választani, de lexikonjaink, melyek nem egy külföldi tuczatirót is tárgyalnak, nem tartották érdemesnek legalább néhány sorban megemlékezni róla. 1877-ben napvilágot látott, de népdalfordításokat nem tartalmazó első kötete megjelenésekor a *Budapesti Szemle* bőven foglalkozott Butler fordítói-egyénségével s ez ismertető már ekkor kiemelte egyfelől felfogásának hibátlanosságát s ezt az előnyét, hogy az értelmet hiven adja vissza, még pedig gyakran sorról sorra,¹ de egyúttal e fordítások fő hibájára is rámutatott: hogy t. i. „az értelem szabatosságával nem mindig áll egyenlő fokon az érzelmek kifejezése. Mintha nagyon is ügyelt volna az érthetőségre, a gondolat kimagyarázására . . . s e miatt sok merész képet, vagy szokatlan fordulatot ismeretesebb frázisokkal ad vissza.“²

Mindez áll teljes mértékben Butler 1881-ben megjelent, minket érdeklő kötetkéjére is, mely 17 népdal eredeti szövegét és verses angol fordítását tartalmazza. E fordítások hűség dolgában általában megfelelnek s csak néha-néha hamisítják meg a kifejezések keresettségével az eredeti egyszerűségét. Így ezt a sort: „Rózsafa levele harmatos“, Butler így fejezi ki: „All the rose's bloom is gemmed with dew“; ezt a sort pedig: „Ki van az én szemem sirva“, ekként: „The tear-stream o'er my eye-lids flows“. Talán legsikerültebb a *Vörös bársony süregem* kezdetű dal fordítása. Komolyabb félreértésre csupán a *Kinek nincsen szeretője* kezdetű dal első szakaszában bukkantam, mely angolban egészen mást mond, mint a mit a magyar népdal fejez ki. Az egész kötet igen alapos névtelen ismertetése olvasható a *Budapesti Szemle* XXV: 476—79. lapjain. Ez ismertetés ismétli a Butler első köteténél már fölmerült, s valóban nem alaptalan azt a kifogást, hogy Butler „nem szereti mindig egyszerűen adni vissza az egyszerűt, sőt a népdalok némely sorait, fordítás közben, egyúttal értelmezni is akarja, a mi azonban nem mindig sikerül neki“. Például idézi a *Kis kutya, nagy kutya* kezdetű dal magyarázó fordítását, mely az eredeti szöveg félreértéséről tesz tanubizonyságot. A bíráló a *Csillagos az ég, csillagos, Kákátörén költ a rucza, A merre én járok, Cserebogár* kezdetűeket tartja a legsikerültebbeknek. — Butler fordításai eredetileg Meltzl-Brassai *Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok* cz. vállalatában láttak napvilágot.

Ugyanazzal a ma már szerföltre ritka lappal áll kapcsolatban ifj. Phillips Henrynek Philadelphiában 1885-ben megjelent kis füzeté, de nem úgy, mint a hogy Naményi T. Lajos Irodalmunk külföldön 1886-ban cz. cikkében állítja. Naményi szerint „a magyar népdalok közül mintegy ötvenet Folk Song (*sic.*) czím alatt adott ki jó angol fordításban Henry Phillips jr. Philadelphiában. Eredetileg Meltzl Hugó összehasonlító irodalomtörténeti lapjában jelentek meg s valóban megérdemelték a különlenyomatást.“³ Phillips Volk Songs cz. kötetkéje nem különlenyomat az Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapokból s csak annyi köze van hozzá, hogy Phillips Meltzlnak a lapban közölt német fordításai nyomán tette át angolra a magyar népdalokat. Az sem áll, hogy a füzet 50 magyar népdal fordí-

¹ XV: 426. l.

² U. o. 427. l.

³ Egyetemes Philológiai Közlöny. XI: 180. l.

tását tartalmazza, hanem csupán huszonegyét, a többi 29 erdélyi oláh és cigány népdal fordítása ugyancsak az *Acta comparationis Literarum Universarum* nyomán. A fordítás jósága sem áll minden kétségen felül. Legfőbb hibája, hogy túlságosan czikornyás. Talán nem lesz érdektelen egymásmellé állítani a *Vörös búrsony süvegem* kezdetű dal első szakát Phillips s a jóval hívebben dolgozó Butler fordításában:

Butler:

Gay the life whrich glads me now;
Red the cap that decks my brow;
See the blossom wreath there laid,
Bound by my brunette, sweet maid!

Phillips:

Halcyon joys are o'er me stred!
'Round my velvet hat so red
Winds a rosy you may see
That my brown maid plucked for me.

Hasonlóan keresettek a kötetke egyéb dalai is; csak a *Széles víz a Duna* (Broad the rolling Danube speeds) vagy a *Meg kell a búzának érni* (The meads must ripen 'neath the blaze) kezdetűek fordításaira utalok, melyekben alig maradt meg valami a magyar eredeti egyszerű közvetlenségéből. A *Tizenhat esztendő voltam* e sorát: „Még sem pöngetem a vasat“ (t. i. bilincset) emellett alaposan félreértve: „Not a hoof betrayed my goal“-nak fordítja, a mi különben egészen beleillik a gyakorlott lóköltő rajzába.

Nemcsak a napisajtó, hanem a komolyabb kritika is igen dicsérte a szegedi születésű Loew N. Vilmos (1847—) newyorki ügyvéd angol népdalfordításait, melyek először 1899-ben láttak napvilágot *Magyar poetry cz. anthológiájában*. A kötet m. k. jegyű ismertetője szerint „angol formájukból is kiérzik egyszerűségök, mély érzések s hasonlataik naív költőisége.“¹ Lehet, hogy a dicséret megáll az 1899-iki kiadásra: helyességét nincs módomban ellenőrizni, mivel csupán az 1908. évi „enlarged and revised edition“ állt rendelkezésemre, mely terjedelemre amannak közel duplája. E kiadásban a népdalfordítások éppen naivság és egyszerűség dolgában sok kívánni valót hagynak hátra. Szerző minduntalan kénytelen a magyar ritmust sokszor még csak meg sem közelítő, teljeseen szabadon választott versforma és a rím kedvéért kisebb-nagyobb változtatásokat eszközölni az eredeti szövegen. Íme az *Azért csillag, hogy ragyogjon* kezdetű dal első strófája:

A star is but a star that bright it shine,
A maid 's a maid that men for her shall pine.
I have been born, — I do believe, —
To love them madly, and — to grieve.

Már az első két sor is hasonlithatatlanul nehezkesebb az eredetnél, sőt a második soron ezen felül keresettség is érzik: de már a harmadik sor második fele pusztá verstöltelék, mely kétségbeesett prózaiságával szinte bántóan ri ki a szövegből s az utolsó sor is többet s mást mond mint a mennyi a magyarban van. — Igaz hogy nem egy sora bámulatos pontossággal és a népdalt jellemző egyszerű és tömör formában adja vissza az eredetit, de henye betoldások még az ilyen sikerült sorok közé is egyre betolakodnak. A *Káka tövén költ a rucza cz.* dal első strófájában pl. ilyen kéretlen vendég a 4. sorba beékelt *to my greatest*

¹ Budapesti Szemle. IC: 155. I.

woe. Ugyan-e dal 2. strófájának 2. sorát pedig (Mert a rózsámat más bírja) csak kettős enjambement-nal s így is igen mesterkéltén fejezi ki, mondván:

because
Another man to his heart draws
My Rose.

S ezt is követi egy fölöslegesen magyarázó betoldás: this is what I deplore! S így megy ez szinte véges-végig, majd minden költeményben. Hogy ezzel az eredeti zamatja erősen megromlik s népköltésünkről a Loew fordításaiból csak igen tökéletlen képet nyerhet az olvasó, azt tovább bizonyítanom fölösleges. Tudományos czélokra a Loew fordításai föl nem használhatók, de hogy elég kellemes olvasmányok, az kétségtelen s teljesen megfelelnek annak a népszerűsítő czélnek, melyet Loew maga elé kitűzött.

Népdalaink német fordításainak gazdag sorát Greguss Ágostnak 1846-ban hallei tartózkodása alatt készített könyvecskéje, az *Ungarische Volkslieder*, nyitja meg. A kötet bevezetésében érdekesen jellemzi a magyar népköltészetben megnyilatkozó hangulatokat s a megnyilatkozás módjait. A kedélyesnek mondható német s a mélabúsna nevezhető szláv népköltészettel szemben a magyart a bánat és öröm közt való folytonos csapongásából kifolyólag humorosnak nevezi el.¹ Az előadásmód elsősorban drámai s míg a szláv nép inkább a multon esüng, a német pedig a jövőn tünődik dalaiban, addig a magyar a jelen pillanatnak él s ezt a jelent drámai módon jeleníti meg. Ebből magyarázza Greguss a népdalainkban előforduló párbeszéd gyakoriságát.² A kifejezés szakgatottságát pedig azzal indokolja, hogy a meleg érzés küzd a hideg akarattal, a magyarok ázsiai tüzeit megszelidíti az európai művelődés.³

A kis kötet 41 népdalt,⁴ 16 ismert szerzőtől való népdalt — közte a *Főti dal* első felét — tartalmazza verses fordításban. Greguss a magyar népdal őszinte szókimondását nem egyszer körülírással enyhíti: „Tegnap loptam szép fekete hat lovat“ nála „Nahm sechs schöne schwarze Rosse ohne Kauf“. Sokszor nagyobb módosításoktól sem riad vissza. A petri gulyás eredetileg a „paplanos ágyban“ lustálkodik, Gregussnál „Bin ich selbst beim Liebchen trüben“.

A fordítás megítélésére szolgáljon legszebb népdalaink egyikének, a *Száraz fűre deres hamut hulladoz* kezdetűnek első strófája:

Reif bedeckt die weiten Fluren kalt und nass;
Weide nicht, mein Ross', denn Schaden bringt das Gras.
Fleug mit mir zu meines Liebchens stillem Haus,
Denn mein Herz bricht in der Sehnsucht Flammen aus.

A gyűjtemény legnagyobb hibája, hogy igen egyoldalúan mutatja be népköltésünket s hogy több népdalból csupán az első vagy valamely közbülső strófát fordított le. Ebben a leghívebb követője Benkert volt, a ki a több szakból álló népdalokból sokszor 2—3 külön népdalt csinált.

¹ 8. l. — ² 9. l. — ³ 11. l.

⁴ E 41 állítólagos népdal, illetve daltöredék közül is három Czuczor, Kisfaludy K. és Tóth L. munkája.

Alig két évvel Greguss fordításai után, 1848-ban látott napvilágot Vilney Antal *Ungarische Volkslieder* cz. vállalatának első és egyetlen füzeté. Vilney, Wurzbach szerint,¹ magyarországi születésű bécsi orvos volt (szül. 1815 kör.), a ki több regényt is írt magyar nevű szereplőkkel vagy magyar színtérrel. Az itt szóban forgó kötete, a mennyiben nem Petőfi-fordításokat tartalmaz, Erdélyi népköltési gyűjteményéből meríti anyagát. A verses fordítások általában nagy tartalmi és kifejezésbeli hűségre törekszenek. Szerző még az ilyen hungarismustól sem riad vissza: Gleich warfen sie 's mir auf die Augen (= Mindjárt hányták a szememre). De az efele nyakatekert németiség csak elvétve akad e fordításokban. Egy pár borzasztó félreértés is éktelenkedik a fordításokban. A *Tulsó soron a mi házunk* kezdetű dal e sora pl. *Ott varrják a két szél gatyát* Vilneynél így hangzik: Es nähén dort 'ne Hose Dir — zwe Winden' (6. l.). Másutt fonó helyett ivóba készül a leány (17. l.), a „világ rossza“ a világ rózsájává alakul át (29. l.), az ángyomat pedig anyámnak teszi meg (95. l.). De mindez csak szórványos jelenség, általában a tartalmi hűség rovására keveset vét s inkább áldozza fel a rímek egyforma elhelyezését (így a *Nem leszek én többet diák* 3 azonos szerkezetű strófája nála mind másként rimel: ab ab; a a bb; a bb a sémák szerint), sőt itt-ott magát a rimet is, semhogy a verses fordítók szinte közös mentőeszközével, a henye betoldással éljen. Nem egy darabja határozottan sikerült. Így a *Fehér Anna* cz. ballada, melynek első négy sora így szól:

Fehér Laszlo stahl ein Ross
Dort unterm schwarzen Hügel,
Er stahl's mit all dem Satteltross,
Mit Halfter, Zaum und Zügel.

Úgy látszik a forradalom hullámai nyelték el a munka folytatását s talán az a körülmény is, hogy 1851-ben a magyar irodalom egyik legfáradhatatlanabb apostola, Benkert Károly Mária (írói nevén Kertbeny 1824—1882) egész vaskos kötet népdalfordítással lépett a német közönség elé. Mint a Benkertnél szokásos, naiv lelkesedéstől s túlzott önértéztől egyaránt túltengő bevezetésből megtudjuk, népköltésünknek ez a legújabb tolmácsa íróasztala fiókjában állítólag kétezer magyar népdal fordításának kéziratát rejtegette, melyek egészben való közlését egy későbbi időpontra tartotta fenn. Benkert ezt az ígéretét, mint annyi mást soha napján váltotta be: igazán nagy lélekzetű munkák teljes kiviteléhez hiányzott lobbanékony lelkéből a vasfegyelem és a kitartás. Az 1851-ben közölt szemelvények alapján azonban bizvást megállapíthatjuk, hogy a beígért nagyobb munka elmaradása nem valami súlyos veszteség irodalmunkra s még kevésbé az a német irodalomra. Benkert maga is érezte verselésének fogyatékoságát. Könyve bevezetésében azzal mentegetőzik, hogy eladdig sem magyarul, sem németül nem írt eredeti költeményeket, sőt még csak legcsekélyebb hivatást (Anregung) sem érzett ilyenekhez s ez alapon kér elnézést fogyatékos technikájáért.² De hogy a Bécsben született, magyarul soha az életben kifogástalanul nem tudó Benkert azzal is mentegeti fordítása hiányait, hogy olyan nyelven versel, melyet „nem a dajkájától tanult“,³

¹ LI: 4, 5. l. Szinnyei nem ismeri.

² X, XI. l. — ³ XI. l.

legalább is mosolyra késztet. A fordítói hűség dolgában különben is oly túlzott követelést támaszt magával szemben, a mely nem csak eleve kizárja művének költőiségét, hanem olvashatóságát is kérdésessé teszi. Ép érzékű kritikus sohase ragadtatta volna magát azon követelés felállítására, hogy a német fordító a magyar szórendet is betartsa. Pedig Benkert ezzel mentegetőzik az ilyen sorokért: Am Tiszastrand ein Fischerbursch bin ich. Azt hiszszük, Benkertet az ilyenekben nem annyira a magyar szórend tisztelete, mint a rím könnyűsége vezette. Fordításai-ban lépten-nyomon akadunk ily fajta rímekre: ich, mich, dich, sich; ist és bist; doch und noch. E két utóbbit a könnyű rímelés kedvéért sokszor minden ok és jog nélkül odabiggyesztí a verssorok végére. S még ilyen könnyítések mellett is sokszor kénytelen mellőzni a rímet! E mellett verseinek ritmusa — ha ugyan Benkernél lehet egyáltalán ritmusról beszélni — meg sem közelíti az eredetit. Vannak sorai, melyeknek rossz hangzása valósággal kintpadra vonja a fület. „Hol lakol, gyöngyalak?“ kérdi a magyar nótá: „Wo wohl wohnst Du dort“ visszahangozza a német tolmács. Képzhetők, milyen benyomást nyer az idegen a magyar nótá ilyen visszhangjából! Hogy a „babám“ Benkernél szinte állandó „Püppchen“, ezt talán fölösleges kiemelni. Igen mulatságos ez a két derék Leiter Jakab: Diese kleine Strasse (91. l.) ez a csepi uteza és Unter Hársfák dort ein kleines, blondes Mädchen weint (104) = Hársfák alatt szöke kis lány sírdogál. Ez utóbbit a munkához fűzött szótárkában így magyarázza: Hársfák Spr. Haarschfaak, Ortsname! Az ilyenek mellett egészen eltörpülnek a kisebb botlások, melyeknek se szeri se száma. Csak a pörge kalapot említjük, mely Benkernél „der grosse Hut“-tá válik (184. l.). Végül megemlítjük, hogy Benkert is nem egyszer válik czikornyássá s hamisítja meg ekként népdalaink őszinte keresetlenségét. Pl. „a mig élek“ = „so lang ich Tage zähle“.

Benkert különben a fordításaiban meglehetősen önállóan járt el. Kivétel a *Haja, haja, haja, haja* kezdetű dal fordítása, melyet egyszerűen kiírt az utolsó strófa hijján Vilneyből, a nélkül, hogy e körülményt jelezné. Egyéb olyan népdaloknál, melyeket előtte már Vilney is lefordított, teljesen a maga lábán áll s határozottan gyöngébb fordításokat nyújt mint a bécsi orvos. Épp így kiírja az I. rész 179. száma gyanánt Greguss fordításából a Guthi Mórícz nótája 1. szakát mint önálló népdalt, míg a II. rész 110. száma alatt a költemény nagy részét maga is lefordítja s közbe azt a szakot is, persze Gregussnál hasonlíthatatlanul otrombábban.

Benkert gazdag gyűjteményével egy évben jelent meg Kasselban Buchheim Adolf és Falke Oszkár, két a márcziusi napok mozgalmaiban erősen kompromittált s az abszolutizmus elől Svájcba menekült bécsi egyetemi hallgató¹ *Nationalgesänge der Magyaren* cz. anthológiájának 3. füzeté, mely 6 egy-két strófára terjedő népdalt és népdaltöredéket mutat be verses átdolgozásban. A gyűjtemény, úgy a dalok számát, mint a fordítás minőségét tekintve, egyaránt jelentéktelen. Csupán kettő eredetijét sikerült kiderítenem s ezek összevetése az eredetivel csak megerősíti a kellemetlen benyomást, melyet a fordítások első olvasása ébreszt. Teljes egészében aláírhatjuk Benkert elvető ítéletét, a ki szerint e fordítások az eredetieknek sem értelmét, sem jellegét nem adják vissza híven s tulajdonképen önkényes átírások.²

¹ Kertbeny: Album hundert ungarischer Dichter. 532. l. — ² U. o.

Költői értékre a Benkert-féléknek méltó párjuk azok a fordítások, melyek Czanyuga József (1812—1894), a M. N. Múzeum akkori irattárnoka, majd titkára tollából kerültek ki a Mátray Gábor Magyar Népdalok egyetemes gyűjteményébe. E vállalat 1852-ben indult meg ívrét alakú füzetekben s a dalok magyar szövege és német fordítása mellett a dallamot is adja zongorakísérettel. Az első kötet 2 füzetből áll; a másodikból csupán az 1. füzet látott napvilágot 1858-ban. Czanyuga feladata nem volt könnyű, mert hiszen a lekottázott dallamokra énekelhető szöveget kellett készítenie s így a rimen kívül még a ritmus is kötötte. Ezt nemcsak a fordítás költőisége, hanem hűsége is megsínylette. Szó szerinti fordított sorok tarkán váltakoznak teljesen szabadon költöttelkel meg olyanokkal, melyek hozzávetőlegesen adják vissza az eredeti értelmét. Íme a *Nincsen nekem pej paripám* kezdetű dal első négy sorra, mely mindhárom esetre példával szolgál:

Ohne Pferd bin ich geblieben
Geh' zu Fuss zum Schatz, dem lieben:
Doch berüh'r nur ich den Hügel,
Denn die Seele, die hat Flügel.

Ez idézet egyszersmind a fordítás költői értékének megítélésére is szolgálhat. A változtatások nem egyszer egészen kiforgatják az eredeti értelmét. Az egyik dalban pl. azt olvassuk, hogy a lány csizmáját nem merte felvállalni a kovács, „mert ő nem tud csörgös csizmát patkolni“. A németben viszont nehezen készülnek el a csizmák, mert a mester egyre a szép gyermekről álmodik. Egy másik dalban a jegenyefa fenyőfává változik át, egy harmadikban viszont „Geht die Blonde durch die Gassen, Pfl egt sie Aepfel fallen lassen“, noha a magyarban a kútra járó lány és az útra hulló alma nincs ilyen kapcsolatba hozva egymással. És így tovább. Lehet, hogy Czanyuga fordítása jól énekelhető, de hogy folklóre-czélakra hasznavehetetlen s költői szempontból sem élvezhető, az kétségtelen.

Jóval sikerültebbek azok a fordítások, melyeket Horschetzky Károly (1816—1893) pesti hírlapíró és nevelőintézet-tulajdonos¹ adott ki 1861-ben *Bibliothek Ungarischer Dichter* cz. vállalata első és egyetlen kötete gyanánt. A bevezetés sok puffogó frázis mellett néhány ténybeli adatot is tartalmaz népdalaink szövegének és dallamának összegyűjtése történetéből; tárgyuk szerint csoportosítja a népdalokat s végül kifejti a fordításnál vallott alapelveit. E szerint minden lehető elkövetett, „hogy ezen sajátos költemények finom himporát megkimélje. Ha mégis eltörlődött róluk egy és más, úgy gondoljuk meg, hogy a növények általában az átültetés alkalmával, jellegzetes növények pedig főleg az idegen földre való átvitelkor, még a leggondosabb ápolás mellett is szenvednek, s hogy a tarka pilangók legóvatosabban történő elfogatásukkor is veszítenek himporukból“.

A csinosan kiállított kis kötet 117 népdal verses fordítását tartalmazza: valamennyi az Erdélyi-féle *Népdalok és mondák* első kötetének „szerelmi dalok“ csoportjából vétetett. Horschetzky munkája a sikerültebbek közé tartozik. Simán versel, jól s lehetőleg az eredetinek megfelelően rimel, nem hamisítja meg az értelmet, de anélkül, hogy szolgálva sülyednék.² Mutatóba szabadjon a *Nem anyától lettél* kezdetű dalocska első szakaszát idéznem:

¹ Szinnyei Magyar Írók. IV: 1147. l.

² Egy komikusan ható félreértésre azért nála is akadtam: El kell mennem már *Családról* = Muss jetzt fort vom Vaterhause (83. l.).

Bist keinem Weib entsprossen,
 Erblüht am Stamm der Rosen,
 Du wardst, als sich zu Pfingsten
 Das Morgenrot ergossen.

Jóval terjedelmesebb s a lírai darabokon kívül a balladák és románczok egész sorozatára is kiterjed Aigner Lajosnak (1840—1909), a magyar irodalom-történet derék napszámosának 1873-ban megjelent *Ungarische Volksdichtungen* cz. anthológiája.¹

Aigner e kötetet a népdalról szóló tartalmas értekezéssel vezette be, melyben rövid történeti és irodalomtörténeti visszapillantás után elsősorban azt igyekszik megmagyarázni, hogy miért teng túl népköltészetünkben a lírai műfaj a történeti-epikai műfajjal szemben. Okul azt hozta fel, hogy a népnek a győztes csaták után is vissza kellett térnie a régi robothoz s így természetes, hogy a nép kevésbé lelkesedett elnyomóinak hőstetteiért s nem dicsőítette azokat dalaiban.² A lírai dalokból, számra és minőségre egyaránt, első helyet foglalnak el a szerelmi dalok, melyek rendkívüli változatosságát különösen kiemeli. E dalok esztétikai értéke távolról sem egyforma, az igazán szép szerelmi népdal alapján éppen olyan ritka, mint a tökéletes műdal. A nép nem mindig képes szép szavakba foglalni érzelmeit, de mindig eltalálja a hangulatának megfelelő szép dallamot, mely Aigner szerint a szöveget mindig megelőzte. Ezután bővebben tárgyalja a dalok szókincsét és érzelmi skáláját. Számra szinte épp ily gazdag, de költői tartalomban jóval szegényebb a pusztai és haramiadalok csoportja, melyek tárgykörét szintén kimerítően fejtegeti. Rövidebben szól a humoros és szatirikus dalokról, a bordalokról, a sikamlós és sekélyes táncszókról, a számos kitűnő darabban bővelkedő katona-dalokról s a hazafias érzésektől áthatott szent énekekről. Itt tér ki a magyar népköltésben elég gyakori átkozás jellemzésére, a melynek sajátosságaira különben már Erdélyi is felhívta a figyelmet *Népdalok és mondák* cz. gyűjteményéhez írt magvas értekezésében. Különösen bőven szól a népballadáról, mely ellentétben a keleties és olaszos dalköltészettel inkább északi jellegű. Fejtegetésein erősen megérzik Gregus Ágostnak a balladáról írt tanulmányának hatása. A tragikus ballada legszebb példáját *Homlodi Zsuzsánná*-ban látja. A balladával kapcsolatban Koberstein mintájára kiterjeszkedik a magyar népköltésben megnyilvánuló növénysszimbolikára is. A románczokkal, mint a lírai és epikai dal közé eső műfaj termékeivel, egész röviden végez. Befejezésül rámutat arra, hogy a magyar népköltés nemcsak egyenértékű a némettel, hanem több tekintetben rokon is vele.

Aigner fordításaiban, mint maga mondja, alaki és kifejezésbeli hűségre törekedett, de ez — úgymond — nem mindig sikerült neki, sőt sokszor nem is sikerülhetett. Főleg a rímek elhelyezésén kellett többször változtatnia, de inkább áldozta fel a rimet, mint a tartalmat s a tartalmi hűség rovására tudja be azt a darabosságot, melyben fordítása leledzik.³

Aigner általában elég jól vette észre fordításainak előnyeit és gyöngéit: tartalmilag a fordítások eléggé hívek, de nem volt eléggé költői tehetség ahhoz, hogy a tartalmi hűséget az eredeti közvetlenségével tudja kifejezni s ritmusérzéke

¹ 2. é. n. kiadása Szinnyi szerint 1879-ben jelent meg. Pusztai czimlapkiadás.

² A 2. kiad. XVII. lapján. — ³ XL. 1.

sem kellőképp differenciálódott. A közismert *Cserebogár, sárga cserebogár* kezdetű népdal I. strófája nála így szól:

Maikäfer, gelb Maikäferlein
Ich frag' nicht, wann's wird Sommer sein?
Auch nicht, ob ich lang leben bleib
Frag' nur, ob Liebchen wird mein Weib?

Tartalmi hűség dolgában kétségtelenül megállja a sarat, de azért az összbemnyomás meglehetősen prózai.

A nem kevésbé közismert *Én vagyok a petri gulyás* első versszakja pedig Aignernél ekként hangzik:

Ich bin, ja ich, der Rindehirt
Ich bin's, der's Vieh zur Weide führt,
Wenn mein Bojtar im Regen geht
Da liege ich im Himmelbett.

Mint az idézet mutatja, itt Aigner már sokkal szabadabban bánik a szöveggel, de hogy ezzel versének zeneisége sokat nyert volna, azt éppen nem állíthatjuk. A rím és ritmus követelményei különben gyakrabban és jelentékenyebben térítik el az eredeti szövegtől, mintsem maga gondolná. Íme néhány példa: „Hull a csillag” = „es blinkt der Stern”; „a fehér liliom” = „die Lilie weiss und rein”; „piros pipacsajkaid” = „Röslein, roth sind deine Lippen” stb. stb.

Viszont arra is van eset, hogy a szöveg betűjéhez való túlságos ragaszkodás szinte komikus hatást idéz elő. E sort: „Szép babukám, babuskám” „Puppe, meine schöne Puppe”-val fordítani hünek ugyan elég hü, de ugyan nincs németül, mert a német legény nem nevezi Puppének a babáját. A kötet egykorú bírálatai sorából legyen elég a *Magyarország és a Nagyvilág*-ban megjelentre utalnom, a melyet Simonyi Zsigmond írt. Ez ismertetés meglehetősen elismerő. „Az ilyen fordításokban napirenden lévő erőszakolásokból itt kevesebbet találunk, mint egyebütt; és ezt nagy érdemnek fogjuk elismerni, kivált ha tekintetbe vesszük, hogy sokszor meglepő hűséggel van visszaadva az eredeti.” Azonban Simonyi is kénytelen elismerni, hogy „néhol, fájdalom, mégis találkozik egy-egy versszak, egy-egy sor, melyen meglátszik az erőltetés” s hogy „néhol meg a verssor hosszának, vagy a rímek kedvéért mesterkél, cifrázott a fordítás”.¹

Sokkal költőibb munka az a 4 teljes és 4 töredékes népdalfordítás, mely Steinacker Gusztáv (1809—1877) ev. lelkésznek az 1873. kolerajárvány folytán elárvultak felsegélyezésére 1875-ben Lipcsében kiadott *Ungarische Lyriker* cz. antológiájában olvasható. Steinacker anhaltdeessauai családból született Bécsben, gyermekeit és ifjúságát Pesten, Pozsonyban, Rozsnyón meg Késmárkon töltötte, de a negyvenes években Debreczenben leánynevelőintézetet tartott fenn s valószínűleg ebben az időben tökéletesítette magát a magyar nyelvben. 1846-ban elhagyta hazánkat, meglehetősen hányatott életet élt, de a magyar költészetért való lelkesedés élete végéig hevítette lelkét. Mint német költő G. Treumund néven működött. Fordításaiból mutatónak idézzük a *Deres a fü, édes lovam, ne egyél* kezdetű közismert dal első strófáját:

¹ 1873: 95. l.

Friss das Heu nicht, 's ist bereift, lieb Rösslein mein,
 Trag' mich lieber schnell zu meinem Liebchen fein,
 Trage, Rösslein, schnell mich hin, damit mein Herz
 Nicht so lange siecht an heissem Liebesschmerz.

Mint látjuk, jól gördülő, sima fordítás, bár az eredeti egyszerűségét nem mindig sikerült visszaadnia.

1877-ben lépett fel Benkert népdalfordításainak második termékével, a bilinguis kiadású *Ungarische Volkslieder* cz. füzettel, ezúttal változatosság kedvéért Karl Borromäus v. Benkö álnéven.¹ A kis 24-rét alakú füzet, mely az „első (és utolsó) két tuczat” népdalfordítást tartalmazza, határozott haladást jelent Benkert 1851-iki kötetével szemben. Egyik-másik fordítása határozottan csinos, nagyobb tartalmi eltérések, bántó félreértések nem mutathatók ki, verselése folyamatosabb, rimelése pedig nem oly kezdetleges mint első kísérleteiben. A haladás nagyságáról fogalmat adhat a *Nem anyától lettél* kezdetű versszak kétféle kidolgozása:

1851.	1877.
Keine Mutter wohl gebar dich.	Keinem Weib entsprossen,
Wuchsest auf dem Stock der Rose:	Rosenstrauch entschossen,
Und im Morgenroth des Pfingsttags	Hast im Pfingstenfrühroth
Stiegst Du aus dem thau'gen Schoosse.	Du Dich auferschlossen.

A mi szempontunkból csekély jelentőségű Handmann Adolfnak (1843) Adolf von der Haide álnév alatt 1879-ben megjelent *Pannoniens Dichterheim* cz. anthológiája. Csupán négy népdal fordítását nyújtja ez a kötet, ezek közt is két olyanét, mely nincs meg legfontosabb népköltési gyűjteményeinkben. Fontosabbak ugyan-e szerzőnek a *Dioskuren*-ből különlenyomat alakjában megjelent füzetek, melyekről alább lesz szó.

Jóval gazdagabb népdalokban Haek D.-nek a Hendel-féle *Bibliothek der Gesamtlitteratur* cz. népszerű vállalatában irodalomtörténeti bevezetéssel és életrajzi vázlatokkal ellátott anthológiája 1887-ből. Ennek az *Ungarische Lyrik* cz., széles körökben elterjedt kötetnek a függelékében 20 népdal fordítását olvashatjuk, valamennyit Haek tollából. Fordítói elve, hogy ott, a hol az értelmi és szóbeli pontosságot nem lehetett jól összeegyeztetni, mindig az értelemnek adott előnyt, nem áldozta fel a költői kifejezést a hűség kedvéért, mely hamisabb a hamisításnál.¹ Ízelítőül közöljük a *Cserebogár, sárga cserebogár* első versszakát:

Maikäfer, goldnes Maikäferlein,
 Ich frag' dich nicht: wird es bald Frühling sein?
 Ich frag' dich nicht: währet auch lange mein Leben?
 Ich frag' nur: wird Liebchen ihr Lieben mir geben?

Dr. Gulyás Pál.

¹ Szinnyei ezen 1877. kiadás mellett egy 1876. kiadást is említ. Ez azonban valószínűleg tévedés. A hű Benkert nem mulasztotta volna el ez esetben az 1877. kiadás címlapján jelezni a kiadás számát.

² III. 1.

Gebhardt János magyar mondaközléseiről.

Hazánkban a népköltési termékek gyűjtése jóval későbbben indult meg, mint a nyugati országokban. Mondáink, legendáink, sőt népszokásaink mindazáltal elég korán magukra vonták a gyűjtők — főképp a német gyűjtők — figyelmét. Ez az oka, hogy a régi németnyelvű gyűjteményekben már számos hazai termékekre akadhatunk. Így Hormayr *Taschenbuch für die vaterländische Geschichte* és Vornaleken *Mythen und Bräuche des Volkes in Österreich* cz. munkáiban igen értékes és érdekes dolgok találhatók, Gebhardt János pedig *Die heilige Sage in Österreich* (1854.) *Neue Folge der heiligen Sagen in Österreich* (1856.) és *Österreichisches Sagenbuch* (1862.) czímű munkáiban nem kevesebb, mint 71 hazai tárgyú mondát és legendát közöl.

Gebhardt 1855—1861-ig a pesti IV. ker., főreáliskolában a német nyelv tanára volt, majd — mivel magyarul nem tudott — innen elbocsátották. Ekkor Gebhardt Bécsbe költözött, ahol aztán több munkája megjelent.

Forrásait csak általánosságban jelöli meg. Ezek Hormayr, Kaltenbäck, Mednyánszky, Majláth stb. munkái voltak. Gyűjtői munkásságában a művelt közönség is támogatta. Hol írásban, hol előszóval közölt vele mondákat, melyekért első munkája előszavában külön köszönetet is mond. Nem érdektelen tudni, hogy Gebhardt előfizetőinek nevét s tartózkodási helyeit is közli. Mert ebből lesz nyilvánvalóvá az az országos érdeklődés, melyet munkája keltett.

Gyűjteményeinek értékelésénél, különösen a két első munkánál, nem szabad a szerző által magának előírt czélt szem elől téveszteni. Két első munkája tulajdonképp egy nagyobb mű előtanulmánya volt és elsősorban a katolikus olvasóközönségnek számára készült. Az előszóban kiemeli a „szent mondák“ nagy etikai és vallási értékét és szivnemesítő hatását.

Gebhardt maga is etikai alapon álló ideális ember volt, amit nemesak mondái s legendái összeválogatása bizonyít, hanem az a tény is, hogy munkái jövedelmét mindig jótékonycélokra — hol az árvizkárosultak, hol a rokkant-alap, majd pedig a lipótvárosi bazilika javára — fordította.

Mondáinak és legendáinak túlnyomórésztben vallás-erkölcsi alapjuk van. Ez az oka, hogy a legtöbb esetben — főként a két első kiadványban — nélkülözik a mythikus háttért, ami pedig folklorisztikus szempontból annyira értékessé teszi a mondát. Viszont az is bizonyos, hogy gyűjteményeiben több olyan szám is akad, melyet újabb gyűjtőink egyáltalán nem ismernek. Ezért köszönettel tartozunk Gebhardtnek, hogy ezen adalékokat a feledéstől még idejében megmentette.

Az utóbbi ok miatt tartjuk kíváncsnak annak nyilvántartását, hogy könyveiben a következő hazai tárgyú számok fordulnak elő: I. a *Heilige Sage*-ban: A máriapócsi kegykép, 7. l. A magyar bródi kegykép, 208. l. A monasztiri kolostor, 223. l. A Szent Zoerard barlangja, 234. l. Az'elsülyedt falu, 237. l. A hricsői kőszereztes, 240. l. A héttorony és a lengyel barát, 246. l. A pöstyéni leánykút, 248. l. A barwineki feszület, 250. l. A kolozsvári Mária-kép, 255. l. A máriacelli kegykép, 41. l. — II. A *Neue Folge der heiligen Sage*-ban: Szent István születése, 299. l. A korona adományozása, 301. l. A zarándok Szt. István sírjánál, 305. l. A szent Jobb, 309. l. A budai kéményseprő

kápolna, 310. l. Szent Margit fátyola, 313. l. Az 1542-iki budai zivatar, 316. l. Érdekes események Buda visszafoglalásakor, 317. l. Mária Remete, 320. l. A pozsonyi főtemplom Mária szobra, 323. l. A máriavölgyi Mária-szobor, 325. l. Győr visszafoglalása, 324. l. Szent Márton 331. l. Csodálatos események az 1683-iki török hadjárat alkalmával, 333. l. A Balaton keletkezése, 335. l. Endre király és a balatoni pástor, 338. l. A sümegi Mária-szobor, 340. l. A radnai kegykép, 342. l. és Vác alapítása, 345. l. A pálfai Mária-kép, 347. l. Csodálatos előjelek 1716-ban, 349. l. A kéméni Mária-kép, 356. l. A dubnici Mária-szobor, 354. l. A streecnói kápolna, 359. l. Veszprém alapítása, 365. l. A körös-fői aranykereszt, 366. l. Szent László pénze, 370. l. Szent László kőszára Pécssett, 386. l. A frauenhaidi templom, 372. l. A szekszárdi kincsek, 387. l. Angyalok királynője, 391. l. A kolozsvári eretneknő, 398. l. Ostyából folyó vér, 400. l. A csiksomlyói Mária-kép, 402. l. Déva, 405. l. Gúnyoló kálvinisták bűnhődése, 408. l. Szt. Simeon ujjá, 410. l. — III. az *Österreichisches Sagenbuch*-ban: A Gellérthegy, 333. l. A Corvin-aranyak, 336. l. II. Lajos intése, 342. l. Zuniga kardja, 344. l. Stiber mondák, 346. l. Utazás a levegőben, 357. l. Lietana, 358. l. A selmeczi bányatündérek, 366. l. A fehér hegység szelleme, 373. l. Árva, 375. l. Blatnicza, 378. l. A hricsói kőbarát, 382. l. A Forgáchok czimere, 386. l. A prébeli kőasszony, 389. l. A mátrai feszület, 391. l. A vár-hegyi kincs, 393. l. A harsányi hegy barázdái, 395. l. A cseszneki tánczosnő, 396. l. A kabsdorfi kísértet, 394. l. Az Andrássyak czimere, 406. l. A bere-menti hegy, 408. l. A köhalmi királybíró, 409. l. Uglerné hagyatéka, 353. l. A hévízi aranyforrás, 416. l.

Relković Davorka.

I R O D A L O M.

Gróf Teleki Pál: *A földrajzi gondolat története. Essay.* Budapest, 1917. Szerző kiadása. Ára 5 K.

Mi a földrajzi gondolat? „A rajtunk kívül levő, a velünk szemben álló világnak, környezetünknek mindenkori felfogása.” Ennek a gondolatnak történetével, illetve e gondolat fejlődésével foglalkozik a szerző most megjelent művében. Nem a földrajzi tudománynak mint tudományszaknak a története tehát ez, hanem annál jóval több, mert az ember kapcsolata lakóhelyével, a földdel, nem egy tudomány kérdése, hanem általános emberi kérdés (3. l.), a melynek történetébe a földrajzi tudomány története csupán részként tartozik bele. A szerző az egészet, a környezetről, a földfelszínről való felfogás történetét ragadja meg, hogy egyúttal a földrajzi tudománynak, mint ezen egész egyik legjelentékenyebb részének történetét is adhassa. (9. l.)

Azokat, a kik kívül állnak a földrajzi tudomány tulajdonképeni területén, két szempontból érdekelheti a földrajzi gondolat és ennek fejlődése: általános emberi szempontból és a saját tudományuk szempontjából. Föltétlenül el kell tehát fogadnunk a szerző nézőpontját, ha mint ethnographusok nem akarunk a könyvéről szóló kritikánkban az egyoldalúság hibájába esni. Mindazok a kérdések, a

melyekkel a néprajz tudománya foglalkozik, a legszorosabb kapcsolatban vannak és voltak az ember általános felfogásával a környezetről. Sőt joggal mondhatjuk, hogy szorosabb ez a kapcsolat a földrajzénál. A földrajz, a mint a szerző könyve végén helyesen mondja ki, *par excellence* a *tér* tudománya, a mely az embert ha nem is tekinti a környezet termékének, de abban a vonatkozásban szemléli, a mennyiben az ember és munkája része a *tájnak*, az egy-egy speciális és individuális vonásokkal bíró földdarabnak. (V. ö. 170. és 186. l.) A néprajz tudománya pedig az embert ma úgy fogja fel, mint a primitív ember, „a ki tárgyait az osztatlan megjelenési forma szerint ismeri meg”. (10. l.) Szóval a néprajz nem tesz éles különbséget a lakóhely és az ember, a subjectum között, hanem a kettőt osztatlan egységben, a subjectumnak a tért, a lakóhelyt magától el nem választott egységében szemléli. Szempontjának egységessége az oka annak is, hogy a néprajz tudománya nem tesz különbséget abban sem, hogy a vizsgálata alá vett emberek vagy emberfajták téri, jelenleg létező tényezők-e, vagy pedig csupán történeti hagyomány révén élnek tudatunkban. A földrajz evvel szemben elsősorban azt konstatálja, hogy milyen jelenleg a földfelszín, de másodsorban azt is, hogyan alakult ki a táj és a tájak összessége, az egész földfelszín. Ez a kettős irány volt az oka annak, hogy a földrajz tudománya oly nagy küzdelmeken esett át, a míg mai nap odáig juthatott, hogy valamennyire megtalálja helyes egyensúlyát a leíró és a történeti szempont felé hajló földrajzi irányok túlzásai között. A földrajz tudományának módszere és terrénumának milyensége fölött ma is heves viták folynak. Helyesen jegyzi meg azonban a szerző, hogy ezek a napi viták csupán efemer jelentőségűek és értékük túlzott. (5. l.) A földrajz tudományára nézve ma már kezd kijegeczesedni a helyes álláspont: hogy bár a földrajz a tér tudománya és mint ilyen a tér, a földfelszín analízáló ismeretét tüzi ki célul, de azért természetes szintézisekkel is élhet és pedig nem csupán a földfelszín történeti étape-jainak összefoglalása irányában, hanem a térbeli szemlélet irányában is: a jellegzetes táj feltüntetése és részeinek szerves összefoglalása által. (V. ö. 147—153., 188—196., 207—215. l.)

Szerző a még nem differenciált primitív állapotból indul ki, a mikor „a primitív ember mindent a maga képére és hasonlatosságára valónak képzel”. Egy differenciálódást azonban megállapít már a primitív felfogás képzeire nézve is: az ismertek megkülönböztetését a nagy ismeretlentől. E nagy ismeretlen felfogásának tulajdonítja a primitív és a magasabb műveltségű népek „egymásbafutó, egyenértékű, határozatlan” gyűjtőfogalmait, a milyenek a polinéz „mana”, az ausztráliai „*arunquilha*”, a nyugatafrikai „*ossenj*”, az irokéz „*orenda*” stb., azután az egyiptomi „*ka*”, a homerosi „*moisa*”, a görög „*psyche*” stb. Ezek azonban szerinte, mint általában minden ismeretlen tüneménynek vagy ismeretlen vidéknek felfogása, csupán az ismertek mintájára való elgondolások. (10—12. l.) A primitív állapot rövid, de frappáns és általánosságban jól felfogott leírása után a differenciálódások további sorát említi meg szerzőnk, a népek és államok fejlődését a családból és hordából, a papi kasztokét a varázslóbból (14. l.), hogy hamarosan áttérhessen szorosabb tárgyára, a földrajzi tudomány történetére, illetve ennek a görögöknél való megszületésére. A továbbiakban azután a környezetfelfogás és a földrajzi tudomány fejlődését és egymáshoz való viszonyát ismerteti, a

középkoron, a reneszanszon át egész napjainkig. A XIX. századra nézve konstatálja, hogy ekkor már az egyes tudományok, többek közt az antropológia és a néprajz is, elszakadnak egymástól s önálló fejlődést vesznek. A míg az antropológia szoros kapcsolatban fejlődik a biológiai tudományokkal, „a néprajz mint leíró tudomány fejlődött”. „Ikertestvéri hűséggel élte végig a földrajzzal a misztikus kort, a kuriozitások korát, az államismék korát és napjainkig minden utazó munkáiban együtt vannak. Átélté vele együtt a szisztematikus kort, a fajok baumgarteni klasszifikációjának idején és vele együtt lép az összehasonlító módszer stádiumába — részben ugyanazon emberek, így nevezetesen Peschel által. Ugyanannak a kornak, a XIX. század közepének nagy utazásai szolgáltatják e módszerben való kiépüléséhez az anyagot, mint például a kőkorszakot napjainkban élő bororok és bakairik felfedezése és tanulmányozása Karl von den Steinen által.”

Nélkülözzük itt annak a kifejtését, hogy miért fejlődött együtt a földrajz a néprajzzal, amit mindenesetre elvárhattunk akkor, ha — a mint szerzőnk mondja — a néprajz a földrajznak mintegy az ikertestvére. Hogy a néprajz a földrajzzal együtt fejlődött, annak szerintünk legfőbb oka az, hogy az ember a fejlődés bizonyos fokán a jelenségek felfogásában először mindig a külső dolgokat figyelte meg, így a saját lényére nézve is először a testet, mert a külső dolgok mindig könnyebben megfigyelhetők és értékelhetők, azaz törvényszerűségek uralma alá hozhatók, mint a belsők. Természetes volt azután, hogy a mint a külső dolgok sorra és végül összefoglalólag értékeltettek, az ember is mint *par excellence* fizikum a külső természet egy részéül vétetett, az ember szellemi élete pedig úgy, mint függeléke a fizikumnak. Az ember ilyen felfogása volt az uralkodó egész napjainkig s a természettudományi álláspont, amely szigorú, mechanikus törvényszerűséget fedezett fel vagy vélt látni minden irányban, nem engedte meg, hogy a néprajz a leíró s a földrajzhoz szorosan kapcsolódó állapotából felszabadulhasson s azzá legyen, a mi, vagy a mivé lennie kell: a természeti vagy akár a történeti értékelések felett álló tudományyá.

Ha szerzőnk ezen a ponton el is ejti a néprajznak a földrajz tudományához való viszonya kellő feltüntetését, hogy ezt a viszonyt lényegében helyesen fogja fel, ez kitűnik könyve utolsó felében, a hol a legutolsó évtizedekről szólva ismerteti a földrajzi gondolat, a földrajzi tudomány s a velük összefüggő tudományok jelenlegi álláspontjait s mindegyikhez hozzáfűzve a saját felfogását, a következőket mondja: „Amint az emberi életnek az ethnographiát érleklő külső jelenségei az egyszerű regisztrálás idején a földrajziakkal teljesen egybeforrtak, úgy most is felismerjük kapcsolataikat, bár mások, kevésbé szembeötlők, de bensőségesebbek. Szokásokban és hitben a földhöz kötött életnek magyarázatait és analógiáit találjuk. Ebben visszajutottunk oda, a honnan értekezésem elején kiindultam: a primitív ember környezetfelfogásához, a melyet az ethnológiának mindinkább tekintetbe kell vennie”.

A szerző munkáját avval vezeti be, hogy „nem akar más lenni essay-nél, a szó legszorosabb értelmében, hézagos, dilettáns kísérletnél”. Munkája mindenesetre magán viseli a dilettáns jegyeit, de csupán akkor, ha ezt a szót a legnemesebb értelmében fogjuk fel. A túlgazdag elmék dilettánssága nyilvánkozik meg benne, erre mutat a stílus helyenkénti nehézkessége, a mely gyakori hibája mindazoknak,

a kiknek sok a mondanivalójuk, erre mutat munkája egyes részeinek aránytalansága, mert a kinek sok a gondolata, vagy a tudása, az gyakran esik abba a hibába, hogy egy-egy helyen többe halmoz össze mint kellene. Ez a munkája tárgyánál fogva elbeszélő és kritikus természetű és így nem tudjuk megítélni azt, hogy gazdag tudása, a mely könyve minden lapján megnyilatkozik s a mely nem csupán a földfelszín tudományaiban, hanem a természettudományok, a filozófia, a történet, a szociológia problémaiban való jártasságra, de elmélyedésre is mutat, igen éles judiciuma, a mely minden irányban szinte egyforma erővel és helyes-séggel nyilatkozik meg: vajjon nem receptív, illetve kritikus természetű-e, vagy pedig az író saját magából is képes igen sokat meríteni. Bármint van is, munkája határozott nyereség tudományos irodalmunkra nézve, mert pozitív hasznót épűgy nyűjt, mint a jövőbeli nyereség reményét. Tudása és judiciuma most is sok dologról és legtöbbször helyesen tájékoztatott bennűnket, a mi pedig a jövőt illeti: nekűnk most minden irányban ilyen szintétikus elmére és elmékre van szükségűnk, a ki ismereteink túlon túl analizált, szétesű tömegeit, pillanatnyilag vagy maradandólag, összefoglalja.

Dr. Bibó István.

Dr. Róheim Géza: Néplélektani Dolgozatok. Szerkeszti — —. Budapest, 1917. Dick Manó kiadása.

A vállalat most megjelent I. számában a szerkesztű ezzel a figyelemreméltű Bevezetéssel tájékoztat bennűnket ama tudományos törekvésről, a melynek szolgálatában kiadványának gazdag sorozatát a mostani terhes nyomdai viszonyok közt megindította:

„Ezek a bevezetű sorok tájékoztatóul szolgáljanak az új sorozathoz, a mely a tiszta néplélektan körében mozgó elméleti dolgozatok orgánumának indul. Az egyes füzetek egyelőre bizonytalan időközűben jelennek meg és terjedelemben nagyjából az első füzet méreteihez simúlnak. Megjelentetésűkben bizonyos állandóságra törekszűnk; minden évben a lehetőség szerint két vagy három füzetet adunk. A magyar tudományos élet esonka a néplélektan tudománya nélkül; a néplélektan nem verhet minálunk gyökeret magyarnyelvű irodalom nélkül. Az „Ethnographia“ mindig szívesen látta ugyan az általános néplélektan szűszólóit, de a dolgok természete hozza magával, hogy a Magyar Néprajzi Társaság folyóirata inkább a speciálisabb jellegű, a magyar folklore tárgykörében maradű czikkek otthona. A Néplélektani Dolgozatokban különbűzű irányok képviselői jutnak szóhoz, a kiket csak az fűz össze, hogy nem laikus, hanem tudományos lélektant adnak a tudományos ethnológiához és hogy a lélektant a pszichológiai és ethnológiai irányban egyaránt igyekeznek kimélyíteni. A néplélektan nekűnk nem a néplélekről szűlű tan, hanem nép-lélektan, azaz kollektív pszichologia. De itt könnyen letérhetűnk az egyenes útről, ha a néplélektant összetévesztűjük a társadalmi, csoport-, vagy tömeglélektannal. Ezek a tudományok a tömegek cselekedeteinek lelki rűgűit kutatják, rokonok, de nem azonosak a néplélektannal. A *néplélektan a kollektív érvényességre emelkedett okozatok individuál-pszichológiai okait keresi.* Itt válik el a vele egy-testvér ethnológiától, a mely a kollektív jelenségek egymás-közűtti kapcsolataival foglalkozik. A gyakorlatban természetesen a kutató kényte-

len mind a két kérdést együtt tárgyalni és ezért ethnologia és népléktan sokszor felelőserélhető vagy egymásnak alárendelhető fogalmak. Az evolúció jegyében született tudományok mindig az eredetproblémákat tolják előtérbe és így természetes, hogy kutatásaink mindig a *primitív ember* lelki világába visznek minket. De az olvasó ne higgye, hogy itt tőle távoleső dolgokról lesz szó; hamarosan meggyőződik majd róla, hogy *nostra res agitur*. Most pedig tárgykörünk stílusához híven, a klasszikus varázsigével indítom útnak a sorozatot: Quod bonum, felix, faustum, fortunatumque sit. 1917. évi február hó 15-én. A szerkesztő.

A mi az Ethnographia érintett tehermentesítését illeti, arra nekünk két megjegyzésünk van. Először az, hogy a tehermentesítés szerintünk csak akkor lesz foganatosítható, ha ez egyszersmind a folyóiratunkkal fenntartandó belső kapcsolatot is jelenti. Másodszor az, hogy az egyetemesre utalt népléktan magyar munkásai e vállalat kereteiben se tévesszék szem elől azt, hogy eredményeik csak akkor fedeznek valamely tudományos szükségletet, ha egyetemes szempontból eredetiek és értékesek, magyar szempontból pedig olyan hazai adalékokat is feldolgoznak, a melyeknek valódi értékét ilyen beállítás nélkül itthon csak az avatottabb szakemberek ismernék.

A vállalat első száma dr. Bibó István „A számok jelentése és a gondolkodás alapformáinak története” cz. értékes tanulmánya lett, második száma dr. Röheim Géza „A bűvös tükör”, harmadik száma pedig Jellinek Morton „Ajándék és csere” cz. dolgozata lesz.

— én.

Dr. Bibó István: *A számok jelentése és a gondolkodás alapformáinak története.* 98 l. Budapest, 1917. Dick Manó kiadása. (Népléktani Dolgozatok. 1. szám.) Ára 3 K.

Az ethnologiai és mythologiai irodalom számos cikkben foglalkozott már a primitívek számképzeteivel, gyakrabban a számbabonával és symbolikával, de az adatgyűjtésnél tovább nem igen jutott és magyarázó elméletet csak ritkán és mellékesen nyújtott. Kiváló haladást jelent ezen a téren dr. Bibó István új könyve, a mely nagy filozófiai és pszichológiai készültséggel tárgyalja az ethnologia és folklóre problémáit. A szerző nagyobb súlyt fektet a bölcséleti, mint a néprajzi szempontokra s a könyvnek már szerkezetéből is meglátszik, hogy szerzőt nem a szűkebb értelemben vett ethnologiai probléma, hanem inkább az ethnologia nyújtotta anyag vonzza, a mely filozófiai rendszerének kiépítésére alkalmas. Végeredményben azonban a népléktani irodalom így is egy számottevő elmélettel gyarapodott.

A szerző czelja olyan elemi gondolkodási formákat találni, a melyekben az ember mindenütt gondolkodni „kényszerül”. Erre legalkalmasabbnak találja a számok szerepének vizsgálatát, mert „a gondolkodás külső megnyilvánulásai közül ahhoz fér a legkevesebb kétség, hogy a számolás külső alakzatai, vagyis maguk a számok specziálisan gondolkodási funkeziók eredményei”. (12. l.) Bibó a szokásos ethnologiai módszertől eltér, a midőn nem a primitív, hanem a *félprimitív* népek ethnósából indul ki, „mert a primitív embernél a formákban való gondolkodás, sokszor csak mint *belső tendenzia* van meg, igyekszik ugyan gondolatait határozott és szigorú formában kifejezni, de nem mindig képes rá.” (8. l.) A primi-

tív gondolkodást csak akkor akarja vizsgálat alá venni, ha azt a félprimitív és történeti ethnosból nyert szabályszerűségek alapján ellenőrizheti. (11. l.) Reméljük, hogy Bibó azt a módszert csak a saját speciális tárgyára vonatkoztatja s nem akarja a többi ethnologiai kérdésre is kiterjeszteni. Ez az ellenőrző módszer veszélyes is, mert könnyen megeshetik, hogy a történeti ethnos eklatáns adataiból nyert eredményeket akár jogosult, akár nem, belevetíti a homályos és határozatlan primitív adatokba. Szerencsére a szerző nem esett ebbe a hibába, mert, ha anyaggyűjtése eléri a kellő intenzitást, a primitívektől kiindulva is ugyanerre az eredményekre jutott volna.

Bibó vizsgálódásainak főbb eredményei, hogy a hármas és annak hatványai időbeliséget, a kettes és hatványai pedig térbeliséget jelentenek.

A hármas cselekvésre, lefolyásra vonatkozik. (17—21., 33., 37., 49., 74.) Már ez a megállapítás is újdonság, még kielégítőbb azonban, hogy egy találó pszichológiai magyarázatot is kaptunk: „Minden lefolyásnak, történésnek három természetes és egyenértékű fázisa van, hogy t. i. kezdődik, lefolyik, majd bevégeződik. A lefolyt események nagyrészt azonban nem passzív módon szemléljük, hanem érdeklődéssel kísérjük és az események tartama alatt érzelmeink ritmikus hullámvázba jönnek, vagyis akkor, a mikor valamely külső esemény megragadja figyelmünket megkezdődnek, azután kulminálnak és végül, a mily hirtelenül kezdődtek, éppoly hirtelen lecsendesednek. Az emberi értelem, a mely a dolgokat csupán csak szemléli s a maga számára leszögezni óhajtja, a lefolyó érzelmek e három kimagasló mozzanatát felhasználta s egyforma értékű egységeknek vette és szubjektív mértékül alkalmazta ott, a hol az emberi érdeklődés valamely lejátszódó esemény felé fordult. Ez az oka, hogy az ethnosban annyi esemény, történés, cselekvés a hármas szám jegyében jut kifejezésre: az ember nem tudta azokat másképp megrögzíteni.“ (43. l.)

Hosszabb lefolyású eseményeket, a melyek az értelem három fázisával közvetlenül nem mérhetők, több háromfázisú csoportra bontottak, vagyis háromszor három kilencz, vagy háromszor kilencz huszonhét számokkal rögzítenek meg. (45. l.) Mivel pedig a hold és nap járása megfelel az emberi érzelmek három fázisának, „ezért vette mindennemű a térben lejátszódó eseménynek, sőt általában az időnek objektív mértékül a hold és később a nap járását“. ¹ (44. l.) Ennek a felfogásnak kidomborítására fel lehetett volna használni az átmeneti rítusok három fázisát, a melyet v. Gennep mutatott ki ² és az emberi életnek három fázisban való lefolyását, a hogy ez a különböző világnézetekben többé-kevésbé pregnánsan kifejeződik.

Bibó továbbá kimutatja, hogy „a hármas szám képzetéhez igen gyakran a teljes befejezettség érzése és tudata járul s mintegy szabálylá válik, hogy a hármas esemény lejátszódása után, egészen más természetű eseménynek kell következni.“ (44. l.) Wundt is kiemelte a hármast, mint „tökéletes“ számot, de tökéletességének magyarázatát nem időbeli, hanem térbeli jelentőségében látja. ³

¹ Lukianus a mimusról szóló művében az emberi ritmust az égitestek ritmikus mozgásából magyarázza. (Megfordítás.)

² A. van Gennep: Les Rites de Passage. 1909.

³ W. Wundt: Völkerpsychologie. III. Die Kunst. 1908. „... 3, die vollkommene

A mint fentebb már említettük, Bibó a térbeli dolgok kifejezésének a kettést és hatványait látja. „Itt azonban nem az érzelmek szolgálnak mintául, hanem az emberi akarat, a melynek mindig két sarkpontja van: az ember a neki tetsző dolgokat meg akarja hódítani, birtokába akarja venni, a kellemetleneket pedig magától távol akarja tartani.“¹

Bibó feldolgozott anyagából továbbá kitűnik, hogy a primitív ember számára az *igazi egység* a kettes, mert ez az a szám, a mely „a többséget először fejezte ki.“² (60. l.)

A számoknak a mythosban és babonában való szerepe mellett, foglalkozik a szerző a számrendszerekkel is, ezek lévén a legáltalánosabb formák, „a melyekbe az ember a számokba sűrített gondolatait tovább rendezi.“ (28. l.) Itt csak azt akarjuk megjegyezni, hogy az aztékok számrendszerére vonatkozó adatokat ki kell egészítenünk a legújabb eredményekkel, u. i. felfedezték, hogy az aztékok használták a 0-át és ismerték a számok helyértékét.³

A még megoldatlan kérdések közül kiemeljük a hangskálának a szent számok befolyása alatt való keletkezését is.* Reméljük, hogy a szerző tovább is fog ezzel a tárggyal foglalkozni és hogy ezentúl értékes munkásságát az ethnologia felé fogja fordítani.

Jellinek Morton.

Gulyás József: *A sárospataki kézíratos népmese-gyűjtemény.* Irta: —
— Ára 50 fillér. Sárospatak. Nyomatott a ref. főiskola könyvnyomdájában.
1917. 1—20 ll.

Harsányi István, sárospataki ref. főiskolai tanár és főkönyvtáros, a kurucz-kori irodalomtörténet buzgó és érdemes kutatója már évekkel ezelőtt felhívta Társaságunk figyelmét egy, a sárospataki főiskolai könyvtár tulajdonában levő kézíratra, mely a XVIII. század második feléből s a XIX. század első éveiből származik s *Veit Weber* néhány regéjének fordításán kívül még 8 darab mesét is tartalmaz. Ezt a kéziratot ismerteti Gulyás József az előtűnk levő füzetkében. A könyvészeti leíráson kívül közli a nyolcz mese tartalmát s megjelöli a fordítások alapjául szolgáló németnyelvű regedarabokat is. A kézirat tartalmáról megállapítja, hogy az *Szilcz István*, szabolcsmegyei földbirtokos műve, ki a hatodik mesét 1789 november 19-én vetette papírra s hogy ez a kézirat irodalmunk legregibb népmese-gyűjteménye. Gulyás József a regéknek *Veit Weber*-ből való fordítását egészen kétségtelennek tartja, míg a mesék idegenből való átültetésének csak a valószínűségét hangoztatja. Az utóbbi feltevését arra építi, hogy a mesékben magyartalan kifejezéseket lehet találni, a tárgyas ragozást elvét, egyik mesében *Kommerdiener*-ről beszél s a már egyszer leírt szöveget kitorli s fölébe helyesebbet ír. Ezzel szemben a 18. lapon lapszéli jegyzetben (név említése nél-

Zahl, die wie ihre geometrische Darstellung im Dreieck zeigt, ein geschlossenes Ganzes, gewissermassen einen Kosmos in kleinen, repräsentiert“ 471.

¹ V. ö. *R. Ottó*: *Dipika des Nivasa*. 1916. 28. l., a dolgok kettéosztásáról.

² „Einz und zwei galten als natürliche Darstellungen der Totalität eines Dinges und seiner symmetrischen Teilung. Wundt: l. c. 472.

³ *Günther*-ről referátum *Deutsche Literaturzeitung*. 1917. 15. szám. 473. l.

⁴ *Wundt*: l. c. 470—477.

kül) e sorok írójának Harsányi Istvánhoz még 1913-ban intézett levelében levő megjegyzéseire hivatkozik, melyek a kézirat meséinek magyar szájról való lejegyzését vitatják. Megjegyzéseim ezek voltak: a Musaeus-féle mesegyűjtemény, mely a hatodik mese lejegyzésének événél: 1789-nél előbb jelent meg, Szilcz Istvánnak aligha került a kezébe; továbbá, hogy a *két egyforma testvér*-mesekörébe tartozó kézirati változatban a boszorkány következő mondókája: *Én süti békahús, Te süti nyúlhús. Én is adi neked, Te is adi nekem* (v. ö. M. N. Gy. (Vikár): VI. kötet egyik meséjének majdnem szószerint egyező részével) — egyenesen népi eredetre utal; ezenkívül, hogy az éjféli- s hajnalkötözés motívuma a mesék keleti jellegét árulja el. Ezen megjegyzések közül az elsőt maga Gulyás József is igazolja, a többivel érdemlegesen nem száll perbe, csak — miután a kéziratban fordítások csakugyan vannak — Szilcz Istvánnak s vele együtt bizonyára majdnem minden, a XVIII. század második felében élő s többé-kevésbé deákos-németes műveltségű szabolcsi földbirtokosnak nyelvbotlásaira támaszkodva áll feltevése: a mesék idegen eredetének valószínűsége mellett. Elvégre nem követelem megjegyzéseimnek a csálhatatlanságot; ha valakit, a folkloristát igazán kötelezi az óvatosság. Miután azonban érveimet részben maga Gulyás József igazolja, részben pedig kifogásolni meg sem kísérli, egyelőre nincs okom elállani attól a véleményemtől, hogy ezek a mesék magyar vagy legalább is *magyar földön lakó ember* szájából kerültek lejegyzésre. Hogy a szövegben itt-ott magyartalanságot lehet találni, idegen (német) szavak fordulnak elő s hogy a lejegyző töröl s javít: véleményem szerint a németből való átvételt még nem bizonyítják. Mert magyartalanság a mai szabolcsi ember ajkán is akad elég, nem hogy éppen az elnémetesítő politika idejében élő Szilcz Istvánnál kellene annak hiányoznia; német szóval nyelvjárásaink szókincse szintén telítve van ma is, sőt népünk a Gulyás kifogásolta „Kommerdiener“ kifejezésre a mesékben ma is gyakran használ ilyen szavakat: *komornyik, komorna, gubérnát*, vagy mint Kriza Tündér Erzsébet cz. meséjében: *faraj*. A javítás, törlés, helyesbítés pedig írással foglalkozó embernél inkább a gondosság s a helyes kifejezésre való törekvés jele, mintsem az idegenből való átvételt eláruló kézmozdulat.

Egyébként a kérdést nyitva hagyjuk. A kézirat öt meséjét a Magyar Népköltési Gyűjtemény szerkesztője a sárospataki ifjúsági gyűjtés anyagából kiadandó kötetbe fölvette, ennek megjelenése idején a mesék szövege közkézre kerül, s akkor a filologusnak is, meg a folkloristának is módjában lesz mind a két álláspontra nézve objektív nézetet nyilvánítani.

Dr. Berze Nagy János.

Mordvin szövegek. Közli *Klemm Antal*, bencés főiskolai tanár. Budapest, 1916. 55 lap.

A finnugor népek között a magyar, a finn és az észti után számra nézve a mordvin következik egy milliót meghaladó lélekkel. Mostoha sorsa következtében a kultúrától elzárva nem fejlődhetett ki sem irodalma, sem nemzeti élete. Még népnyelvi szövegeink is nagyon kevés van e nyelven. Jó szolgálatot tett tehát *Klemm Antal*, midőn a Pannónhalmán levő négy mordvin nemzetiségű hadifogoly ajkáról följegyzett egy csomó népszokást, mondát, mesét, népdalt, tréfát s néhány

lálós mesét és közmondást. Jól tenné, ha ebbeli tevékenységét folytatná s nagyobb számban gyűjtene még hasonló anyagot, különös figyelemmel a folklorisztikus szempontokra. Kivált babonákat és ráolvasásokat kellene kutatni, mivel ezekben bizonyára gazdag a mordvin nép is, mint Oroszország többi nemzetisége. Az itt közlött anyagban is találunk figyelemreméltó adatokat a mordvin néplélek megismerésére, de a füzet érdeme mégis elsősorban nyelvészeti. A szövegek mind erza dialektusban vannak s pontos hangtani följegyzésükkel nagy szolgálatot tehetnek a finnugor összehasonlító nyelvészetnek. Megemlítjük, hogy Klemm sikerrel alkalmazta a *Folklore Fellows* Szövetség magyar osztálya Tájékoztatójának rendszerét; reméljük, hogy a tudós szerző még több ily becses kiadvánnyal fogja megörvendeztetni a magyar nyelvészet és néprajz művelőit.

Bán Aladár.

Báthori Ferencz: *Utazásaim a lappok földjén.* Útirajzok. 48 eredeti fényképpel, 5 rajzzal és 1 térképpel. Irta — felső kereskedelmi iskolai tanár. Sonnenfeld Adolf rt. Grafikai műintézete Nagyvárad. Ára 4 korona.

Báthori Ferencz, északi nyelvrokonaink lelkes barátja, a ki a finnek között is több ízben megfordult, ez alkalommal egy lappföldi kirándulásáról számol be. Kirándulásának nem tudományos eredményeit kapjuk e könyvében, hanem úti élményeit, melyek eléggé érdekesek, de a lappokra vonatkozó ismereteinket nem bővítik ki. Kár, hogy nem dolgozta bele útirajzába legalább nagyjából a lappokra vonatkozó irodalom eredményeit, nem használta föl Turi János lapp író könyvét, a mely — a mint különben meg is említi — a lappok életére, szokásaira elsőrendű forrás. A norvég-lappok, kik között fonográffal dalokat örökölt meg, életmódját elég érdekesen vázolja, de jobb lett volna, ha nem „mozaikszerűen“, a mint maga is mondja, hanem folyamatosan és módszeresen dolgozta volna föl megfigyeléseit. Ő maga kéri előszavában a szaktudóst, hogy ne várjon sokat e munkától.

Báthori Ferencz ábrándos utazó, a ki álrodozva bolyong az északi széleken; szereti északi rokonainkat, de nem foglalkozik velük módszeresen. Könyve úgy hat, mintha egy kedélyes vidéki asztaltársaságban laikus hallgatók számára előadott s legyorsírt anekdotázás lenne, a mit aztán sajtó alá rendezett, hogy az exotikumok iránt érdeklődő szélesebb körű laikus közönség is olvashassa. A könyv kiállítása, képei csinosak.

Tr. Z.

Manz, Werner: *Volksbrauch und Volksglaube des Sarganserlandes.* (Schriften der Schweizerischen Gesellschaft für Volkskunde. 12. XII + 162, VII tábla és egy térképmelléklet. Basel, 1916.

Szerző Stollnak ajánlja kitűnő monografiáját, a melynek létrejöttében Hoffmann-Krayernek és Bächtoldnak is része volt. Könyve tehát szép bizonyossága a schweizi folklore és ethnologia harmónikus együttműködésének. Ujdonságot hoz a könyv módszere is: a népszokásokat a Schweizben különösen fontos „Knabenschaft“-ok körül csoportosítja, a néphitét pedig a Stoll-féle rendszer szerint dolgozza fel.

R. G.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Szalontai babonák Arany műveiben. Bármennyire is tiltakozik Arany a babonák tudományos rendszerbe foglalása ellen:

Nem! — féltse más, hogy magva vesszen,
a babonát: korántse! dejszen!
ha egyszer mi tanultak fűzzük,
s mint tudományt, rendszerbe fűzzük (I, 302.),

bizonyos általános babonás hiedelmek alól ő sem bírta kivonni magát. „Vén aszszony nem vagyok — írja —, nem is adok az álomra semmit: de mostanság oly élénken álmodtam rólatok, hogy szinte babonás sejtelen kezd háborgatni. Meglehet, hogy ez csupán beteges agyam éji káprázata, ‚aegri somnia‘, semmi egyéb: de meglehet az is, hogy e megmarkolható, fontolható, rőfölhető világon kívül más is létezik körülöttünk, melynek kárpítja olykor-olykor lebben föl csak, sokkal rövidebb időre és titokszerűbben, hogysen a tudomány a sejtett valót kétely nélküli igazsággá tudná kristályosítani, hogy magazinjába rakhassa, mint valami kőst, stb.“ (XI. 434.). Sőt a divat és körösi elégedetlensége még az asztaltánczoltatásra is rávitte: „Tánczoltatjátok-e már az asztalokat? . . . Van benne valami“ (Eresey, 77. l.).

Szülőföldjének babonáit meg éppen jól ismerte, s leggyakrabban tréfásan, máskor meg a népies jellemzés és előadás, azután az előresejtetés vagy költői igazságszolgáltatás eszközéül, néha éppen indítékul sikeresen föl is használja: „Hizom a panaszostól (XI. 238). Míg én gondolatomat mindig csak bajomon — mint nyelvet a fájós fogon — tartottam: semmi remény nem volt javuláson (XI. 430.). Nem hiába vonított a kutya indulástok előestéjén, nem hiába rázták meg lelkeinket a kísérteties ordítás hangjai: a halál, mit az jelentett, megván (XI. 109.), belevetett a rostájába és megrostált, mint komondorkölyköt, talán hogy nagyobbat ne nőjjen (XI. 105.). Miért, hogy minden frakk farkot most ti a láb közé tesztek? azt jelenti: hunyáskodnak? vagy talán azt, hogy: megvesztek? (IX. 410.). Teljes életemben szerencsefia voltam: egyszer leltem egy félpatkót, az is rozsdás vót (XI. 422.). Csörög a szarka: Tompáék itt lesznek (XI. 448.). Az üstökös feljöni sem mer, esüfá tevé egy földi ember: ide s tova lesz (ő ha rest is) lesz háború, éhség, vagy pestis (I. 302.). Nagydobosok, bőfögő ebek és ama nádlaki búbos vizibikák voltak, kik időt jósolnak a pornak (IV. 98.). Őt vezérli ösztön, mint a kaszáspókot vezérli, . . . vagy a mi a szelet megérzi (I. 301.). Aztán jön a farsang, — az árvíz Mátyás körül, mely tör jeget . . . Aztán jön, a mely gólyafőt mos, a híres márcziusi hó, ha Gergely megrázza szakállát (IX. 58.). Ha napfényes vízkereszt megcsordítja az ereszt, akkor évben jól ereszt a kalász és a gerezd (IX. xxx.). Lapos a tele hold, mint tányér s ráteregette Dávid kapcáit, szikkadni az éjjeli szélben (IV. 17.).“

„Hogy bajuszát megnövelje, kente-fente ő azt irral, kígyóhájjal, medvezsirrál, ebkaporral, kutyatéjjel (I. 274.). Medveháj, álkörmös, esencia, bakvér: mindezt próbálgatják, mindez nem sokat ér; recipe, érvágás, köppöly és fürdő-lé teszi a nyavalyát még növekedővé; ráolvasni, kenni, füstölni, párolni, kilenczféle fáról kilenez ágat törni (IV. 295.). No, te öreg tenyér! illet sohsem kaptál, bezzeg viszkethetnél („A nép tenyere viszketéséből azt jósolja, hogy pénzt fog kapni.“

A. J. jegyz.] II. 89.). Ki először piros (tengeri) esőt lel, lakodalma lesz az ősszel (I. 421.). Olvasatlan ígér (a kakuk) hosszú, hosszú évsort, melyből egy se tölt el (I. 3.). Vérpirosan mért néz vissza a nap? azt jelenti, rüti idő lesz holnap? (I. 133.). Mint mikor valahol, sötét, csendes éjen, viszik a halottat fekete szekéren, mert ha nappal vinnék, a nép botra kelne, nehogy határát a jégeső elverje (I. 182.). Vasfüvel kinyitnak minden zárat, békót (IV. 164.). Megveri a szemem, attól félek (III. 56). Pénteki nap lévén, mely reájok viradt, nem ültek menyegzőt e baljós nap miatt (III. 284.). Van beszéd, de mennyi! tudom, hogy akárhol bujdosik most Toldi, a jobb füle lángol (IX. 338.). Jaj lett volna szégyen Piroskának dolga, ha míg emlegették, folyvást csuklott volna (IX. 383.).“

„Jaj, ki vágya menyasszonynak, a kit harangszóval hoznak! (I. 5.). Kivikol már az ebanyja! (I. 423.). Udvara kél napnak, szivárványa holdnak, veszedelmes párák. csúnya felhők lógnak (II. 504.). Ott, ott az én jó csillagom, legszebb a mennyboltozaton, fénye vezér! hatalmas véd: ah, mint ragyog, no lásd, no nézd! . . . De mikor a lány föltekint, a fényes csillag leszalad s kialszik, mint tüzes szalag (III. 318.). Megbotlott a küszöbben a hölgy és megpihent, akkor sem vette észre Attila, mit jelent (IX. 186.). A kinek (a varjú a fáról) azt mondja: kár! nagy baj éri és nagy kár (I. 425.).“

„Szép menyasszony jajgat a (méh szúrta) sebével, esküvőre nem mehet szemével, hold fogyásig dagadt lön a tája, azalatt meg elhagyá babája (I. 28.).“

Még terjedelmesebb az az anyag, melyet szintén tréfás, korfestő vagy népies czéllal olvasztott műveibe s szalontai nép természetfeletti hitéből, a túlvilági s emberfeletti lények világából, — ezt azonban majd máskor szándékozom a szalontai nép mai hitével összehasonlítani.

Szendrey Zsigmond.

A „lyüki“ és „hüvelyk“ szó néprajzi magyarázata. Az Ethnographia I. évfolyamában (258. I. Vegyes közlemények) egy kis czikk olvasható *Fáylné Hentaller Mariskától*, melyben a hüvelyk, hőköm, lyüki, Babszem Jankó és Tamaranczi Hanczi szókról beszél, mint törpék elnevezéseiről. Most csak az első hármat tesszük szóvá, minthogy az utóbbi kettő magyarázatát teljesen elfogadhatónak találjuk.

Fáylné szerint a törpét jelentő lyüki szó a hüvelyk sajátos alakja. S mivel — a mint helyesen jegyzi meg — a hüvelykmatyi-fele elnevezés idegen eredetű, a lyüki is az. Ebben igaza van, de nincs igaza abban, hogy a lyüki szó a hüvelyk-ből származnék; hiszen teljesen elképzelhetetlen ez a hangbeli átalakulás. A lyüki vagy lüki szót Czuczor-Fogarasi szótára a mozsarat jelentő *lükü*¹ szóból magyarázza s a kemenesalji gyüki alakot a gyök, gyük (?), tuskó szóból.

Ez a magyarázat nem állja meg a helyét. A *lükü* szó ugyanis a lök, lük ige melléknévi igeneve: lükü = lükő, lökö (mint furu = furó) s eredetileg a mozsártörőt, a zúzót jelentette, mint a M. Nyelvtört. Szótár ez adatából kitetszik: „Lükő (mörserkeule). Régenten csak mozsártörökkel törnek vala a mozsárban, az után törnek vala darabos kása lükövel a száraz malomban“.

A régi nyelvben szavunk lyuki, liki, lyüki alakban fordul elő² s törpe, apró

¹ Göcsejben lükü = mozsár. L. Gönczi, Göcsej stb. 449. l.

² M. Nyelvtört. Szótár.

embert jelent. E szónak eredeti formája a mélyhangú *lyuki*, a mely igen közel áll a vend *ludki*, egyes szám *ludk*: törpe szóhoz,¹ mely tulajdonkép emberkét jelent. A l—ly hangváltozás külön magyarázatra nem szorul, hisz magában e szóban is előfordul (orosz .люди: emberek). Az ly hatása alatt lett a szlávban is az u-ból ü v. i (cseh: *lid* emberek). A d-nek pótlónyújtás nélkül való elvesztése szintén érthető; nyelvünkben néha egy-egy mássalhangzó kiesik, a nélkül, hogy az előtte való magánhangzó megnyúlna, pl. küld = küd. A szóvégi i abból magyarázható, hogy e szót a többesi alakban vette át népünk, minthogy legtöbbször így hallhatta szláv szomszédjaitól s e végződés különben is gyakori a melléneveknél (v. ö. kicsi, piczi, játszi, lóti-futi, alamuszi). Már pedig e szó, mint említett nyelvelméleink bizonyítják, nyelvünkben eredetileg melléknévi használatban járta: *lyuki* v. *lyüki* ember.

A *lyüki* szóról egy igen érdekes magyarázatot találunk a Magyar Nyelv VI. kötetében Szily Kálmántól (458. l.). Szerinte e szó a *lyuk*-ból származnék, mivel Prágai András „Fejedelmek serkentő órája“ (Bártfa, 1628.) cz. művében e szavak olvashatók: „az kicsiny szívű embereket méltán *lyuk* embereknek mondhattuk, de viszontagh az nagy szívű embert, ha testében kicsiny is, nagy és magas embernek tarthattuk“.

Szily K. szerint e *lyüki* változat a magashangú ember szóval való állandó kapcsolat eredménye. Nem látjuk azonban itt megfejtve a fenti idézet *lyuk* alakját, melyből az i képző hiányzik. Ez az adat inkább a mi magyarázatunkat támogatja, mert ime itt a szláv *ludk*, *lyudk* szónak egyes számbeli alakja is előkerült!

A másik a hüvelyk- v. hőkömmatyí elnevezés; ez nem egyéb, mint a német *Däumling* fordítása. (V. ö. wälsch *kob*: hüvelyk; német *kobold*: manó, kópé; görög *Κόβελος*: tréfalkozó; középk. latin *cobalus*: bohóc.)² Hogy a hüvelyk és hőköm nem egyéb, mint ugyanazon szó tájnyelvi változata, azt Szinyei M. Táj-szótárával bizonyíthatjuk, melyből kiderül, hogy a hüvelyk szót a Répcze vidékén hűökköm-nek mondják, mely a szintén tájnyelvi összevont *hők*, *hökk* szónak -m birtokraggal ellátott alakja lehet.

Ez elnevezéssel tehát tisztában vagyunk. Minthogy azonban a *hüvelyk* szó eredetét tudtunkkal még senkisésem derítette föl, megkíséreljük ennek néprajzi alapon való magyarázatát.

Kétségtelen, hogy a hüvelyk az ősi finnugor eredetű hüvely szóból ered. Már Cz.-F. szótára is ebből származtatja a következő furesa okoskodással: „hüvelyk, mint sar-ok, tor-ok. A -k jelenti az állati testrészek neveiben azon tag végét, melyhez ragasztatik. Ennélfogva a hüvelyk a kézre vitette a hüvely végét, vagyis azon ujjat a kézen, mely a hüvely gyanánt öszvehajtott többi ujjak tetején fekszik, azokat, vagyis az általok alakított hüvelyt takarja, födi. Hüvelyk másképp nagy ujj, öreg ujj“.

A hüvelyk szóban levő *k* véleményem szerint nem egyéb, mint az az ősrégi finnugor kicsinyítő képző, mely a fark (v. farok), torok, tán: sarok, sark szóban is megvan. Kétségtelen, hogy a hüvelyk (Scheide, vagina) szó az alapszava a

¹ L. Karl Haupt: Sagenbuch der Lausitz, 1862. 45. l.

² K. Haupt, i. m. 56. l.

nagy ujj, öreg ujj jelentésű szónak. De kérdés, miért alkalmazták e szót a nagy ujj elnevezésére? Néprajzi tanulmányaim közben jutottam arra a gondolatra, hogy azért, mivel a primitív kesztyűn csupán két rész van: az egyik a kézfeő számára, a másik a nagy ujj számára készült s a szütyőalakú ujjatlan kesztyűre rávarrt, tehát vele szervesen egybe nem függő *hüvelyke*-alakú tokocska a hüvelyk-ujj számára, hogy az illető fogni tudjon.¹ Ha e szavunk már a honfoglalás korában is megvolt, egyik erős bizonyítéka népünk északi eredetének.

Bán Aladár.

Gaillel Vitus a székely rovásírásról. A bécsi *Jahrbücher der Literatur* 1825. évi XXIX. kötetének *Anzeige-Blatt*-jában J. von Frast, a zwetli zárdai levéltárnoka e czímen egy bennünket nagyon közélről érintő kézirat tartalmát ismertette meg: „Veit *Goilel* (a tartalomjegyzék szerint: *Goibel*) Beschreibung des Krieges in Siebenbürgen zur Zeit König Ferdinands in dem Jahre 1551 und den darauf folgenden zwei Jahren“. De előzőleg megjegyzi, hogy a szerző az egykorú szokás szerint nagyon terjedő módon ír, nagyon sok szót pazarol arra, a mit kevéssel is kifejezhetett volna. Ezért aztán Frast az idézett szövegben mindig a rövidebb kifejezéseket tartja meg, a gyakori ismétléseket elhagyja, úgy hogy 11 és fél nyomtatott lapon ismertetni tudja egy 28 ives ivértű kézirat egész tartalmát. Az így közölt szövegből bennünket ez a székelyek rovásírására vonatkozó rész érdekelt: „Sprache und Kleidung ist ungrisch; in ihrer Schrift haben sie eigene Charaktere, von deaen einige ein ganzes Wort oder einen Satz bedeuten“. A bécsi udvari könyvtár Gaillel e kéziratának két másolatát őrzi (L. Tabulae Codicum Mss. V. köt. 105. l. 7234. sz. Veit *Gaillel* „von Pressburg“ stb. és u. o. 252. l. 8452. sz. Vitus *Gaillel* stb.) Közöttük az elsőt újabban Szekfü Gyula ismertette a Századok 1914. évi foly. 18. és köv. lapjain. Mivel a betűszerint idézett terjedelmes czím is meggyőzött arról, hogy von Frast az ódon szöveget csakugyan nagyon megkuritotta, megkértem dr. Holub József m. nemzeti múzeumi kollégámat, hogy egyik bécsi útja alkalmával, a 7234. sz. *Gaillel*-féle (és nem a Tabulae Codicum hibásan *Goibel*-félenek jelzett) kéziratból az idézett sorok pontos szövegét jegyezze ki. Az így megszerzett eredeti szöveg így hangzik: „Ir sprach vnnnd Claider fueren sy gannz wie die Hungern, mit Irer schrifften prauchen sy etlich khurez Caracteres, vnnndter welchen etlich ein gannz wort oder Sentenz bedeitten, vnnnd zaichnens merer thail nur auf holecz oder Rabisch“. S. Gy.

Válasz Litkey Menyhértnek. Folyóiratunk szerkesztője a következő sorok közlésére kérészt föl:

Igen tiszelt Szerkesztő Úr!

Litkey Menyhért úrnak az Ethnographia mult számában közölt „Felvilágosítás“-ára válaszom ez:

Hogy a szóbanforgó dallam szerzője nem L. úr: százaz, tudományos dolog, olyan megállapítás, mint teszem az, hogy X faluban regölnek, vagy nem regöl-

¹ Ez ujj neve tehát eredetileg *hüvelykes* ujj lehetett (v. ö. hüvelykes borsó, M. Nyelvtört. Szótár) s később, a jelentés elhomályosultával történt meg az elvonás.

nek. Személyében bántani L. urat nem akarhattam (sajnálom, hogy úgy érezte), itt a személy érdektelen, csak az adat fontos.

L. úr megszólalt. adatomat megerősítette. Hogy nem ő hibás, hanem másvalaki tévedése. hanyagsága: az nem változtat a dolgon: L. úr (és mint tőle megtudjuk: más is) szerzőként szerepel egy nyomtatott dallam fölött, bár nem ő szerezte.

L. úr megszólalt. De hallgattak azok, akiket az Eth. régebbi években tetemrehívott. A népdal parazitáit szemmeltartani: az Eth.-nak kötelessége, mert tudományos érdek. A sok ál-szerzőnek köszönhető, hogy a nép ajkán élő dallamaink szerzőségének kérdése olyan Augias-istállója lett, mely még soká várhat Heraklesére.

Kiváló tisztelettel

Budapest, 1917 május 15.

Kodály Zoltán.

NÉPRAJZI HIREK.

Sir Edward B. Tylor halála.

(Született 1832 okt. 2-án, meghalt 1917 jan. 2-án.)

Milyen érzés fogná el a történetírót, ha még élnének közöttük olyanok, a kik színről színre látták Herodotost? A kik tudományukat látták bölcsőjében és hallják a nagymester halálát? Az ethnologia valóban ebben a helyzetben van — meghalt Edward Burnett Tylor, az evoluzionizmus hőskorának utolsó nagy protagonistája, minden idők legnagyobb ethnologusa. Gyászt ölt az Universitas Oxoniensis, talpig feketébe öltözik az ethnologia múzsája, nyújtja a babért a világ tudománya. Tylor munkássága magasan felette áll a kritikának és a feltétlen dicséret is alig tud felemelkedni érdemeinek piedesztáljáig. Látszólag semmitmondó eslekvések, értelmüket vesztett mondások résein át visszanézni a régmúltba — megtanít minket a „*survival*“ módszere. Az emberi gondolkodás ősi sejtjeit föl kutatni, a halálfélelemmel vívódó emberi elme bozótbenötte útjait újból végigjárni — megtanít minket az *animizmus*. A hipotézisek ingoványából a biztos partra menekülni — megtanít minket a *statisztikai módszer*. Ennek a három piramisnak árnyékából alig látszanak ki a kisebb jelentőségű dolgok, a melyek abszolúte véve elég nagyok arra, hogy más emberfiának megnyissák a halhatatlanság kapuit. Tylor mutatta ki először, hogy a mágia kauzalitása a képzettársulás törvényein alapul (Primitive Culture, 1903, I. 116) és egypár elejtett mondatából lett Frazer hatalmas rendszere, a melyet a „Golden Bough“-ban mindnyájan bámulunk. Nagy művének a mítoszról szóló fejezetei (Primitive Culture VIII—X.) örökre klasszikus mintaképei maradnak a bölcs mérsékletnek, a mely a korlátlanul fantasztikus és egyoldalúan merev rendszerektől és a meddő szkepszistől egyaránt távol áll. A tárgyi ethnographus a Researchesnek a kőkorszakról és a tűz jelentőségéről szóló fejezeteire meg az oxfordi, evolúciós sorozatok szerint csoportosított néprajzi múzeumra fog gondolni. A kezdőnek sohasem adhatunk kezébe jobb bevezetést tudományunkba Tylor műveinél, a melyekben a mester kristálytisztá stílusa szinte elfeledteri tudományának mélységét. Munkásságának java a szorosabb érte-

lemben vett néplelektané, a hol neve örökre egybeforrott az animizmus rendszereével. Későbbi évek terelték figyelmét a szociológiára, a melyben igaz, hogy csak egy cikket adott nekünk, de olyan cikket, a mely a statisztikai módszer meg-alapítása révén egész könyvtárakkal fölér. Ezek a problémák irányították Magyar-ország felé, a hol a délszláv házközösség nyomait kereste. Hacsak a háborús évek alatt meg nem jelent régen várt munkája, akkor itt még adósa a tudomá-nyak Tylor, és még remélhetünk egy posthumus művet a nagymester tollából. Hogy Tylor nevének, túl az ethnologia határain, az egyetemes tudomány történe-tében valójában Darwin és Spencer mellett a helye, azt még csak a jövődő fogja megmutatni. Mások alkothatnak még remekműveket az ethnologia terén; egy új, világokat felforgató tudományt megalkotni, az csak Tylornak adatott meg. A sorok, a melyekkel nagy művét lezárja, megmutatják, hogy miképen fogta föl az új tudomány föladatát alapítója: „Active at once in aiding progress and in removing hindrances, the science of culture is essentially a reformer's science“. (Magyarul: Mikor az ethnologia gátakat törve utat nyit a haladásnak, tulajdon-képpen a reformerek tudományává lesz.) Tiszteljük emlékét, védjük meg örök-ségét!

Legfontosabb művei: *Anahuac: or Mexico and the Mexicans*. 1861. *Researches into the Early History of Mankind and the Development of Civilisation*. 1865. Harmadik kiadás. 1878. Német fordítás. 1866. (*Forschungen über die Urgeschichte der Menschheit und die Entwicklung der Civilisation*.) *Primitive Culture. Researches into the Develop-ment of Mythology, Philosophy, Religion, Art and Custom*. 1871. Negyedik kiadás. 1903. (2 kötet). Német fordítás, 1873 (*Die Anfänge der Kultur*). Orosz fordítás 1872. Francia 1876. Lengyel 1896/98. *On the Game of Patolli*. *Journ. Anthr. Inst.* VIII, 116—131. *On the Origin of the Plough and Wheel-Carriage*. *U. o. X.* 74—82. *Anthropology: an Intro-duction to the Study of Man an Civilisation*. 1881. Negyedik kiadás 1895. Orosz fordí-tás 1882. Német fordítás 1883. Spanyol fordítás 1887. Lengyel fordítás 1889. (Második kiadás 1902.) *On a Method of Investigating the Development of Institutions applied to Laws of Marriage and Descent*. *Journ. Anthr. Inst.* XVIII. 245—272 (statisztikai mód-szer). *The Limits of Savage Religion*, *u. o.* XXI. 283—301. *On American Lot Games, as Evidence of Asiatic Intercourse*. *Int. Archiv für Ethnographie*, IX. Suppl. 55—67. *Remarks on Totemism, with especial reference to some modern theories respecting it*. *Journ. Anthr. Inst.* XXVIII. 138—148. Kimerítő bibliographiát (1907-ig) ad „*Anthropological Essays presented to E. B. Tylor in honour of his 75-th Birthelav*“. 1907, Oxford.

Dr. Róheim Géza.

Tylor Magyarországon. Midőn *Tylor* világhírű oxfordi tanár 1898-ben a délszláv népek házközösségét tanulmányozta, csak úgy „útközben“ Budapesten is megállapodott s kíséretében lévő feleségével megtekintette a Magyar Nemzeti Múzeum — akkor még csillag-utczai — néprajzi osztályát. E nevezetes alkalomra *dr. Jankó János* osztályvezető barátom engem átkérített a múzeumi könyvtári osztályból. Mivel tőle Tylor előzetesen már értesült arról, hogy a magyar nemzet eredetének mondáit az ő tanítványainak módszerével fejtegettem, a néprajzi osztály tüzetes megtekintése után, tőlem a magyar ethnologiai irodalom állapotáról kért felvilágosítást. Nem győzött eléggé csodálkozni azon, hogy a mi kis, elszigeteltnek tetsző, magyar tudományos tevékenységünk terén olyan tartalmas mű létrejöhetett, minő *Beöthy* Leónak 1882-ben megjelent „A társadalmi fejlődés kezdetei“ című s akadémiai jutalommal is kitüntetett két kötetes műve volt. Midőn idézeteibő

látta, hogy ez a „magyar Tylor“ a kérdés egész nemzetközi irodalmával tisztában van s mikor tölem megtudta azt is, hogy a legkiválóbb angol és amerikai tudósok eredményeit rendkívül éles kritikával értékeli: nyomban azzal a gondolattal foglalkozott, hogy hogyan tudna a nagy mű egész tartalmával megismerkedni. Ekkor ötletszerűen azt találtam mondani, hogy a mi kiválóbb kálvinista papnövédeink szeretnek még ma is Oxfordba járni, közülök kellene tehát megkérni valakit, hogy a fejezetek rövid angol kivonatait előbb készítse el s ennek nyomán aztán fordítsa le azokat a részeket, a melyekre Tylornak szüksége van. Az ötlet tetszett, mert Tylor Beöthy két kötetét még aznap megvásároltatta.

A néprajzi osztályban csak a magyarországi anyag érdekelte. Midőn megkérdezte, hogy miért terheljük meg magunkat kelet-ázsiai és amerikai holmik beszerzésével is, Jankó önérzetesen azt felelte, hogy mi első sorban Magyarország számára csinálunk néprajzi múzeumot s ha ez nem lenne egyetemes, akkor tanulni Bécsbe kellene mennünk, oda pedig nem szívesen megyünk. Tylor magas, szikár alakja kissé meghajolt Jankó felé. De a múzeum megtekintése után nem e bókba, hanem a maga felfogásába kaposolta bele megjegyzéseit. Bátorított a nagy néprajzi feladatok teljesítésére, mert szerinte a magyarországi összes népek néprajzi emlékei olyan kincseivé lesznek a tudománynak, a melyért még ő is meglátogatja majd később Budapestet.

Társalgásunk fonalán mondta el, hogy e tanulmányútjának ezéjja tulajdonképpen — Montenegro. Elmondta, hogy a házközösséget tanulmányozza s tudtával ez az ősi állapot klasszikus zavartalanságában még csak itt található meg. Jankó nyomban felvilágosította, hogy ez az állapot nálunk a bácskai és baranyai sokácoknál szintén megvan. Midőn Tylor megtudta, hogy *dr. Semayer* Vilibáld ugyane nemzetiségi vidéken az előző évben anthropologiai kutatásokat végzett, örömmel beleegyezett abba, hogy Semayer Szontára le kísérje. Itt Turszky jegyzőnek voltak vendégei. Mivel éppen virágvasárnapja volt, együtt tekintették meg az istentisztelet sajátosságait, utána pedig a Peiő-tanya fölöttébb érzékeinek talált házközösségének délelőtti állapotot. Délután Turszky népünnepélyt rendezett, a melyen Tylornak alkalma volt a festői népviseletet és nemzeti tánczokat is megismerni. Innen tovább utazva, az első állomás Diakovár lett, a honnan Tylor meleghangu levélben köszönte meg azt az odaadó támogatást, a melyben részesült. *S. Gy.*

*

Folklore-könyvtár a M. Nemzeti Múzeumban. Midőn *dr. Jankovich* Béla volt vallás- és közoktatásügyi miniszterünk elrendelte, hogy a M. Nemzeti Múzeum Orsz. Széchenyi-Könyvtárában külön folklore-osztály szerveztessék, szakembereink már tisztában voltak azzal, hogy a magyarság és az összes hazai nemzetiségek hagyományának emlékeit gyűjtő és nyilvántartó új intézmény csak úgy tud megfelelni nagy nemzeti és nemzetközi tudományos feladatainak, ha a benne letéteményezett anyag feldolgozói az összehasonlító műveletekre utalt folklore szolgáltatásban megfelelő szakkönyvtárral rendelkezhetnek. Ám a hogy a népléleknek a világháború folyamán kibontakozott óriási arányú erői a már korábban tervezett osztály szervezését elodázhatlanná tették, a nemzetközi kereskedelemmel együtt megbénult könyvkereskedelem éppen úgy kétségessé tette azt, hogy a békés nem-

zétközi viszonyok helyreállta előtt egy nemzetközi tartalmu szakkönyvtárt létrehozni tudjunk. Pusztán a szerencsés véletlennek köszönhető, hogy egyik tekintélyes lipsei könyvkereskedőnél több hagyatékából éppen most olyan folklóre-irodalmi anyag halmozódott össze, minőt még a békés évek legnagyobb könyvárjegyzékeiben sem lehetett együtt találni. Ezt a kínálkozó alkalmat ragadta meg *dr. Jankovich Béla* miniszterünk, midőn a M. Nemzeti Múzeum igazgatóságának előterjesztésére megengedte, hogy az új folklóre-osztály szakkönyvtára számára a lipsei könyvpiacon 20,000 márka áru könyv kellő feltételek mellett már most megszerezhető legyen.

Kutlány János a M. Néprajzi Társaságnak. Budapest egyik tekintélyes polgára, a ki a nép fiai közül küzdötte fel magát a székesfőváros fejlődését irányító társadalmi osztályba, társaságunk törekvéseinek a jelen súlyos körülményei közt való felkarolására, IV. Károly királyunk megkoronázása alkalmából, 500 koronát adományozott. Midőn ezért a társaság köszönetét nyilvánosan tolmácsoljuk, megemlítendőnek tartjuk azt is, hogy *Kutlány János* nyilvános szereplése 1867-ben kezdődött, midőn reá, az egyszerű törekvő fiatal iparosra, a koronázási domb megépítését bízták. Az állami közmunkákban foglalkoztatott derek vállalkozó a bukovinai csángók visszatelepítése alkalmával szerzett hervadhatlan érdemeket. Utóbb nagy vagyonára támaszkodva, már egészen a fővárosi ügyeknek élt. Most a magyar néprajz támogatásával egy olyan tudományágat kíván felkarolni, mely a mostani nagy időkben leginkább hivatott arra, hogy a kilátásban lévő társadalmi kialakulás folyamán a néprajz s különösen a néplélektan terén az eligazodást minden irányban lehetővé tegye.

TÁRSULATI ÜGYEK.

I. Ferencz József királyunk emlékezete.

Az a gyászbeszéd, a melyet *dr. Sebestyén Gyula* alelnök a M. Néprajzi Társaság multévi nov. hó 29-én tartott rendkívüli ülésén I. Ferencz József királyunk Ófelsége elhunytá alkalmából elmondott, a hozott határozat szerint egész terjedelmében kinyomattatott és a nagyméltóságú Vallás- és Közoktatásügyi m. kir. Minisztérium útján legfelső helyre eljuttatott. Azon célból, hogy e beszédet a felséges Királyi Ház tagjainak s gyászunk más osztályosainak is megküldhessük, különnyomatokat készítettünk. A küldeményeinkhez mellékelt kísérő-iratokra több értékes válasz érkezett, a melyek közül bemutatjuk a következőket:

I.

I. Ferdinánd bolgár király Ófelsége válasza.

(Távirat.) Pöstyén, 1917 február 10.

Dr. Sebestyén Gyula úrnak, a Magyar Néprajzi Társaság alelnökének.

Kérem alelnök urat, hogy a Magyar Néprajzi Társaság nevében hozzám intézett szeretetreméltó leveléért és kegyeletteljes gyászbeszédének előterjesztéséért

legmelegebb köszönetemet fogadni és azt a tudományos testületnek tagjai előtt is tolmácsolni sziveskedjék. Mind a kettőt különös érdeklődéssel olvastam.

Murány.

II.

Gizela cs. és kir. főhercegnő Öfensége válasza.

Seiner kgl. Hoheit des Prinzen Leopold von Bayern, Hofmarschallamt.

Euer Hochwohlgeboren,

beehre ich mich im Auftrage Ihrer kaiserlichen und königlichen Hoheit der durchlauchtigsten Frau Prinzessin GISELA von Bayern für die freundliche Unterbreitung eines Exemplars der von Euer Hochwohlgeboren in der ausserordentlichen Sitzung der Ungarischen Ethnographischen Gesellschaft gehaltenen Trauerrede bestens zu danken.

Höchstieselben empfinden es als einen grossen Trost in Ihrem tiefen Schmerz, zu wissen, dass das Andenken Seiner Majestät in einer so angesehenen wissenschaftlichen Korporation weiterlebt.

Hochachtungsvoll

München, 13. Februar 1917.

i. N. der Justitiar der Hofverwaltung
S. k. H. des Prinzen Leopold von Bayern

Hubrich, k. Hofrat.

Seiner Hochwohlgeboren Herrn Julius v. Sebestyén, Abteilungs-Direktor des Ungarischen Nationalmuseums, Vizepräses der Ungarischen Ethnographischen Gesellschaft, Budapest.

III.

Mária Valéria cs. és kir. főhercegnő Öfensége válasza.

Der Kammervorsteher Ihrer k. u. k. Hoheit d. dl. Frau Erzherzogin Marie Valerie.

Euer Hochwohlgeboren!

Ihre kaiserliche u. königliche Hoheit die durchlauchtigste Frau Erzherzogin MARIE VALERIE haben die im Namen der Ethnographischen Gesellschaft übermittelte Trauerrede sowie das beigefügte Empfehlungsschreiben gnädigst entgegenzunehmen geruht und beauftragen mich Ihnen wie der ganzen Gesellschaft für diesen neueren Beweis loyaler und warmempfundener Teilname Höchstihren herzlichsten Dank auszusprechen.

Mit dem Ausdrücke vorzüglichster Hochachtung

Euer Hochwohlgeboren ergebenster

Wien, am 28. Januar 1917.

Bellegarde m. p.

Dem Vizepräsidenten der Ungarischen Ethnographischen Gesellschaft Herrn Julius v. Sebestyén, Abteilungs-Direktor des Ung. Nationalmuseums, Budapest.

IV.

Frigyes cs. és kir. főherceg Öfensége és fenséges családja válasza.

Ö cs. és kir. Fensége Frigyes főherceg úr főudvarmesterétől.

Nagyságos uram!

Van szerencsém tiszteletteljesen közölni, hogy Ö császári és királyi FENSÉGEIK a Magyar Néprajzi Társaság nevében előterjesztett, néhai I. Ferencz József apostoli király elhunytá alkalmából tartott gyászbeszédéért a legjobb köszönetüket kifejezni méltóztattak.

Wien, 1917 február hó 1-én.

Főudvarmester helyett:

Capsay s. k.

Nagyságos dr. Sebestyén Gyula úrnak, a Magyar Nemzeti Múzeum osztályigazgatója, a Magyar Néprajzi Társaság alelnöke stb., stb. Budapesten.

V.

József cs. és kir. főherceg Öfensége és fenséges családja válasza.

József főherceg úr ö császári és királyi Fensége főudvarmesteri hivatala

I. 118. szám.

1917.

A Magyar Néprajzi Társaság Nagytekintetű Igazgatóságának

Budapest.

Tisztelettel értesítem a Nagytekintetű Igazgatóságot, hogy Ö császári és királyi FENSÉGEIK néhai Felséges Urunk, I. Ferencz József apostoli királyunk elhunytá alkalmából tartott gyászbeszéd felterjesztett példányait elfogadni és azok szíves elküldéséért legőszintébb hálás köszönetüket kifejezni méltóztattak.

Budapest, 1917 február 1.

A főudvarmesteri hivatal vezetésével megbízott

Líbics Adolf s. k.,

udv. tanácsos.

A Magyar Néprajzi Társaság nagytekintetű Igazgatóságának, Budapest, VIII., Magyar Nemzeti Múzeum.

Jegyzőkönyvi kivonat

a Magyar Néprajzi Társaság 1917. évi januárius hó 24-én, d. u. 5 órakor, a Magyar Tudományos Akadémia heti üléstermében tartott nyilvános fölolvasó- és folytatólagosan a Magyar Tudományos Akadémia tanácskozástermében tartott zárt választmányi ülésének jegyzőkönyvéből.

Jelen voltak: *Sebestyén Gyula* dr. alelnök, *Bán Aladár* dr. főtítká, *Madarassy László* dr. titká, *Kövecsesi Dancs Árpád* pénztáros; *Herrmann Antal* dr. tiszteletbeli tag; *Barátosi Balogh Benedek*, *Bartucz Lajos* dr., *Bátky Zsigmond* dr., *Erdélyi Lajos* dr., *Ernyey József*, *Huszkó József*, *Lambrech Kálmán* dr., *Róheim Géza* dr., *Spitzer Mór*, *Strausz Adolf*, *Sztripszky Hiador* dr., *Tugányi Károly*, *Versényi György* dr. választmányi tagok; a fölolvasóülésen ezenkívül rendes tagok és vendégek nagy számmal.

Mindkét ülésen elnökölt: *Sebestyén* Gyula dr. alelnök, a jegyzőkönyvet írta *Madarassy* László dr. titkár, hitelesítették: *Strausz* Adolf és *Róheim* Géza dr.

A nyilvános fölolvasóülésen *Bibó* István dr. rendes tag olvasta föl „A számok jelentése és törvényszerűsége” cz. értekezését.

Elnök, napirend előtt, fájdalommal jelentette *Thallóczy* Lajos dr. v. b. t. t.-nak, a Társaság alapító tagjának váratlanul bekövetkezett elhunytát. Javaslatára elhatározta a választmány, hogy az elhunyt emlékét, nagyszabású tudományos és társadalmi érdemeire való tekintettel, a Társaság jegyzőkönyvében megörökíti. *Főtítkár* jelentését a folyóügyekről a választmány köszönettel tudomásul vette. *Dr. Gragger* Róbert rendes tag kérelmére elhatározta a választmány, hogy a berlini egyetem magyar nyelvi és irodalmi szemináriuma részére az *Ethnographiát* és mellékletét, az 1916. évfolyamtól kezdve, további intézkedésig, díjtalanul fogja küldeni. A „Huszdik Század” szerkesztőségének átirata alapján hajlandó folyóiratcserét folytatni, ha azt a nevezett folyóirat előbb megindítja. A Társaság rendes tagjaiul megválasztottak: 1. *Jósa* Anna, Nyiregyházáról, *Kiss* Lajos rendes tag ajánlatával, 2. *Kissházy* Ágoston Gyula, Budapestről, *Madarassy* László dr. titkár ajánlatával. A Társaság alapító tagjául, ötszáz koronányi összeggel, megválasztott: *Kutlány* János rendes tag, Budapestről, *Strausz* Adolf választmányi tag bejelentése alapján. *Herrmann* Antal dr. tiszteletbeli tag indítványára elhatározta a választmány, hogy a fölolvasóüléseken, egy-egy fölolvasás számára, ezután legföljebb háromnegyedórányi időt engedélyez. *Herrmann* Antal dr. tiszteletbeli tag fölhívására elhatározta a választmány, hogy a szigorú háborús rendelkezések nyomán megszűnő hazai vándor-czigányság emlékeinek összegyűjtését, megőrzését sürgős és fontos ügynek tartja s ebben a munkálatsban *Herrmann* Antal drt hajlandó erkölcsileg támogatni, a mennyiben erre vonatkozólag tőle a szükséges útmutatásokat megkapja. *Herrmann* Antal dr. tiszteletbeli tag indítványára kimondotta a választmány, hogy a kiveszőben lévő hazai jogszokások összegyűjtését és kiadását szükségesnek látja: ennek kapcsán köszönettel vette továbbá a választmány *Tagányi* Károly ígéretét, hogy a kérdéssel, akár a választmány elé terjesztendő javaslat, akár az *Ethnographiában* közzétéendő hozzászólás formájában részletesebben óhajt foglalkozni. *Pénztárnok* jelentését a pénztár állapotáról a választmány köszönettel vette tudomásul. *Elnök* indítványára a választmány a hadiszolgálatra behívott *Schmidt* Tibolt dr. helyére a számvizsgáló bizottságba *Bartucz* Lajos drt hívta meg, ki a meghívást elfogadta.

Jegyzőkönyvi kivonat

a Magyar Néprajzi Társaság 1917. évi márczius hó 14-én, d. u. 6 órakor, a Magyar Földrajzi Társaság helyiségében tartott zárt választmányi ülésének jegyzőkönyvéből.

Jelen voltak: *Csánki* Dezső dr. és *Sebestyén* Gyula dr. alelnökök, *Bán* Aladár dr. főtítkár, *Madarassy* László dr. titkár. *Kövecsesi* Dancs Árpád pénztáros, *Máder* Béla ellenőr; *Herrmann* Antal dr. tiszteletbeli tag; *Barátosi* Balogh Benedek, *Bartucz* Lajos dr., *Bátky* Zsigmond dr., *Binder* Jenő, *Czakó* Elemér dr., *Lambrecht* Kálmán dr., *Róheim* Géza dr., *Spitzer* Mór, *Trócsányi* Zoltán dr., *Versényi* György dr. választmányi tagok.

Az ülésen elnökölt: *Csánki* Dezső dr. alelnök; a jegyzőkönyvet írta: *Madarassy* László dr. titkár; hitelesítették: *Spitzer* Mór és *Versényi* György dr.

Sebestyén Gyula dr. alelnök jelentette, hogy az Öfelsége I. Ferencz József apostoli király elhunytá alkalmából a Társaság részéről szétküldött részvétiratokra, illetve azokhoz csatolt gyászbeszédre a vallás- és közoktatásügyi m. kir. minisztérium útján Bécsbe, a cs. és kir. kabinetirodához küldött kivételével, mindenünnen idejében megjött a válasz. A választmány, *elnök* javaslatára, köszönetet mondott *Sebestyén*nek ez ügyben tett fáradozásáért, egyúttal fölkéri, hogy a válaszokat, egész terjedelmükben, az *Ethnographiában* közzétége. *Főtítkár* jelentését a folyóügyekről a választmány köszönettel tudomásul vette. *Sebestyén* Gyula dr. alelnök megleghangú ajánlatára elhatározta a választ-

mány, hogy rajta lesz, hogy a nagyszalontai Arany János-émlékünnepen a Társaságot mennél többen képviseljék. *Schmidt* Tibolt dr. könyvtárnok kérését, hogy hadiszolgálat idején a könyvtárnoki teendők ellátásában őt *Kemény* György dr. magyar nemzeti múzeumi segédőr helyettesíthesse, a választmány, *főtitkár* javaslatára, teljesítette. *Főtitkár* előterjesztése alapján elhatározta a választmány, hogy a f. évi rendes közgyűlésen az eddigi tisztkart fogja újból megválasztatásra ajánlani; elhatározta továbbá, hogy azokat a választmányi tagokat, a kiknek megbízatása a f. évi rendes közgyűlés alkalmából lejár, újból megválasztatásra fogja ajánlani, azonkívül a két üresedésben lévő fővárosi választmányi tagságra *Antal Géza* dr. főiskolai tanárt és országgyűlési képviselőt és *Kemény* György dr. magyar nemzeti múzeumi segédőrt hozza javaslatba; *Sebestyén* Gyula dr. alelnök indítványára és indokolása után elhatározta továbbá, hogy a f. évi rendes közgyűlés elé olyan értelmű előterjesztést fog tenni, hogy báró *Szalay Imre* elnök betegségének idejére az elnöki ügykör teendőinek ellátása *Csánki Dezső* dr. alelnökre, mint ügyvezető alelnökre ruháztassék át; elhatározta továbbá, hogy a f. évi rendes közgyűlésen ajánlani fogja, és pedig *Sebestyén* Gyula dr. indítványára, hogy *Wundt* Vilmos dr. lipcei egyetemi tanár és *Jankovich* Béla dr. vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter a Társaság tiszteletbeli, *Strausz* Adolf indítványára pedig, hogy *Drandár* Antal bolgár író a Társaság külső tagjává megválasztassék. Új rendes tagul megválasztatott: *Verebély* László főhadnagy, Budapestről, *Semayer* Vilibáld dr. ajánlatára. Új előfizetőnek jelentkezett: 1. a szolnoki Áll. Főgimnázium, 2. a szombathelyi Vasvármegyei Múzeum Néprajzi Osztálya. *Pénztáros* jelentését a pénztár állományáról a választmány köszönettel vette tudomásul.

A Magyar Néprajzi Társaságnak 1917 márczius hó 28-án tartott rendes évi közgyűlése.

I.

Dr. Bán Aladár főtitkár évi jelentése.

Tisztelt közgyűlés!

Midőn három évvel ezelőtt e helyről első főtitkári jelentésemet elmondottam, akkor is a népirtó veszedelemről, a háborúról emlékeztem meg bevezető szavaimban. Már akkor is reménykedtünk, hogy mire ismét visszatér ez ünnepi alkalom, a béke munkás nyugalma köszönt reánk s a fegyverek ütötte sebeknek beheglesztéséről fogunk szólhatni. S most, midőn a Társaságtól ránk ruházott bizalmi tisztségünknek ma befejeződő trienniumára visszapillantunk — még mindig vérözönben állunk s az idők méhe még egyre vajdik és mi visszafojtott lélekzettel lessük a mesebeli óriás megszületését, melynek ifjú ereje hajnalt derít a szörnyű összeomlások éjjele után. Mert új kornak kell támadnia e világnemlátta háborgás nyomán; tízmilliók vére nem omolhatott hasztalanul a világrészeknek könny- és veríték-áztatta rügeire! S e nemsokára eljövendő kor elénk, magyar etnográfusok és etnológusok elé szintén új mezőt fog tárni, melyen súlyos feladatok megoldása vár ránk és utódainkra.

Hisszük, hogy lesz bennünk elég erő és kitartás az országos megújulás közepett megállni helyünket s szerény, de nagyfontosságú hivatásunkat olyképen tölteni be, hogy sokszorosán kipótoljuk azt, a mit e zordon évek folyamán a körülmények vaskényszere alatt mulasztanunk kellett. Csak az igazságot hangoztatjuk, ha kimondjuk, hogy e három esztendő Társaságunk életében is az egyre növekvő nehézségekkel való küzdelem korszaka volt s egyedül tagjaink túlnyomó

részének ragaszkodása és buzgalma tette lehetővé, hogy Társaságunk életét, legalább szerény keretek között, fenntarthassuk.

Társaságunk szellemi életének legfontosabb nyilvánulásai: folyóiratunk és felolvasó-üléseink. Mindkét intézményünk némileg szűkebb határok közé szorult a lefolyt évben, mint az előzőkben. A nyugodtabb években szokásos hét felolvasó-ülés helyett az idén csupán négyet tarthattunk meg és pedig nem tárgyihiány miatt, hanem a közbejött országos, sőt részben európai jelentőségű események miatt. A november 29-dikére kitűzött felolvasó-ülésünk Öfelsége I. Ferencz József királyunk halála következtében maradt el s helyette rendkívüli választmányi ülésre gyűltünk egybe, melyen dr. *Sebestyén Gyula* alelnökünk magasan szárnyaló gyászbeszédben méltatta elhunyt királyunk dicső emlékét; rámutatott arra a körülményre, hogy a magyar néprajzi tudomány, sőt Társaságunk is azon királyi elhatározásból sarjadt ki, a mely az „Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képen” című nagy vállalatot létrehívta. A megboldogult nagy király emléke örökre élni fog népünk dalaiban... A királyi elhalálozást követő országos gyász, majd IV. Károly királyunk Öfelségének koronázása miatt hasonló sors érte decz. havára tervezett felolvasó-ülésünket is. Februárban pedig a háborús sanyarúságok egyik leg súlyosabbika, a szénhiány, nem engedte, hogy felolvasó-asztalunk köré gyülekezzünk.

Április 26-dikán volt e társulati évben első felolvasó-ülésünk, melyet dr. *Lambrecht Kálmán* vál. tag székfoglaló értekezése: „Herman Ottó, az etnográfus” nyitott meg. E dolgozatban, mely a nagy tudós készülő életrajzának egyik részlete, Lambrecht szépen rajzolja meg Herman Ottó írói egyéniségét, műveinek létrejöttét s azoknak hatását a hazai és külföldi néprajz fejlődésére. Utána dr. *Bartucz Lajos* „A balatonvidéki magyarság antropológiájáról” értekezett, megállapítván, hogy a balatonmelléki mai magyarság öt típus keveredéséből alakult ki. Ezek közül három a betelepült németektől, északi és déli szlávoktól, kettő pedig a honfoglalóktól s a hún és avar nép töredékeitől származhatik. Május 31-diki ülésünk tárgya dr. *Heller Bernát* tartalmas fejtegetése volt „A Csanádomonda főeleméről”, melyben az összehasonlító mondavizsgálat módszerével kimutatja, hogy e mondánk a nyugati mesealkotásnak egyik nevezetes elemét oltotta bele a magyar nemzet mondakincsébe. Október 25-diki felolvasó-ülésünk első tárgya dr. *Elek Oszkár*nak „Petőfi János Vitéze és a népmesék” cz. értekezése volt; ebben kimutatja a szerző, hogy a Petőfi remekművében előforduló népmesei elemek mind a külföldi, mind a hazai népmeséknek általánosan elterjedt tulajdonai, de oly kapcsolatban seholsem találhatók föl, mint itt. *Jellinek Morton* „A cipő eredete és a cipőlevetés ritusa” cz. ethnologiai nyomozásában pedig különösen a néphit körében szerzett gazdag ismereteiről tett tanúságot. Végül január 24-dikén tartott ülésünkön dr. *Bibó István* mutatott be egy nagyobb dolgozatából: „A számok jelentése és törvényszerűségéből” néhány érdekes részletet.

Az említett előadások közül eddig három (Lambrecht, Heller és Elek dolgozata) jelent meg az *Ethnographia* XXVII. évfolyamában. Az ezenkívül itt napvilágot látott értekező cikkek közül dr. *Herrmann Antal*nak „Rudolf királyfi a mondában” és *Szegedy Rezső*nek „Mátyás királylány választása a délszláv népköltészetben” cz. dolgozata múltévi felolvasásaink anyagához tartoznak. Meg kell még emlékeznünk dr. *Erdélyi Lajos* értékes dolgozatáról: „A székelvények eredete

nyelvjárásaik alapján“, melyben a kiváló etnográfus-nyelvész a székely-kérdés irodalmát tekinti át s megállapítja: mily módszerrel dönthetjük el véglegesen e nagyjelentőségű kérdést. Reánk nézve fontos megállapítása az, hogy ennek megoldásánál jelentékeny súlylyal esnek latba a néprajz tanubizonyosságai is. Dr. *Solymossy Sándor* „A szép ember meséje“ cz. rendszeres fejtegetésében egyik népmesénk érdekes vándorútját világítja meg, míg dr. *Róheim Géza* „Az élet fonala“ cz. dolgozatában meglepő példáját nyújtja az összehasonlító folklóre okfejtő erejének. Dr. *Trócsányi Zoltán* pedig két derék dolgozatában a finn irodalom két becses termékének eredményeit teszi olvasóink számára hozzáférhetővé.

A „Néphit és népszokások“ és „Népköltészet és népzene“ rovataink az idén kiválóan becses anyaggal válnak ki, különösen érdekesek azon közlemények, melyek Arany némely epikai költeményének (A hegedű, Hamis tanu, Bajusz) népi eredetével foglalkoznak. *Relković Davorika* „A Balaton keletkezésének mondái“-ban igen helyes útra lép, midőn hazánk egyes vidékeihez fűződő mondák rendszeres földolgozására nyújt példát.

„Irodalom“ rovatunk több magyar és külföldi néprajzi vonatkozású műve hívja föl olvasóink figyelmét, s „Kisebb közleményeink“ szintén becses adatokkal gazdagítják néprajzi és népköltési ismereteinket.

Itt kell megemlékeznünk a *M. Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya Értesítőjének* nagy késéssel megjelent 1915. évi XVI. folyamáról, melynek 1—4. száma egy tizíves vaskos füzetet tesz ki.

Ez évfolyamnak nyolcz terjedelmesebb közleménye közül csupán kettő befejezett egész: *Gubitzka Kálmán* „A lábasjóság bélyegzése Bács-Bodrog vármegyében a mult század első felében“ és dr. *Kemény György* „A magyarság és a nemzetiségek“ cz. dolgozata. Különösen érdekes Kemény értekezése, melyben hazánknak multidőbeli és jelenkori nemzetiségi viszonyait vizsgálván, arra a biztató eredményre jut, hogy a magyar szent korona országaiban csupán a magyarság alkalmas hatalmas nemzeti állam kiépítésére. Idegenbe szakadt tagtársunk, dr. *Mészáros Gyula* itt fejezi be „A magyar kerek tükör“ről írt összehasonlító néprajzi kutatását ez érdekes népies emlékünök eredetét egész Kína határáig nyomozva. Dr. *Róheim Géza* „A luczaszékről“ kezd széles alapon épített dolgozatot s *Kiss Lajos*, *Domonkos János*, dr. *Györffy István*, dr. *Sztripszky Hiador* és *Bilák Izidor* a magyar tárgyi néprajzi irodalmat gazdagítják értékes cikkeiknek most napvilágot látó részleteivel.

A mieinkkel rokon czélokat szolgáló időszak kiadványok közül elismeréssel emeljük ki a *Sztripszky H.* tagtársunktól szerkesztett *Ukránia* cz. folyóiratot, melynek közleményei között különös figyelemre méltók *Zempléni Árpád* tagtársunknak magas színvonalon álló Sevcenko-fordításai. Csak a néprajz eszmekörében élő író szólaltathat meg ily hiven egy oly költőt, kinek lelke teljesen egy a népével s e révén művei, mondhatni, a folklór körébe tartoznak. Szintén közelről érint bennünket a Turáni Társaságból alakult Magyar Keleti Kultúrközpont megújított havi folyóirata a *Turán*, melyből *Vikár Béla* vál. tagtársunk szerkesztésében már a 2. szám jelent meg, tanuságot téve életrevalóságáról s azt a reményt kelte, hogy a magyarral rokon népek etnikumának megismertetésére sok hasznos szolgálatot várhatunk lapjairól. A rokon török nép ethnografiájára s ennek kapcsán a

magyar néptudományra nézve is elsőrangú fontossággal bír az a hír, mely szerint a török kormány néprajzi múzeum létesítését határozta el s ennek szervezésével dr. *Mészáros Gyulát* bízta meg, kit egyidejűleg a konstantinápolyi egyetem néprajzi és magyarnyelvi tanszékére hívott meg. Bizton reméljük, hogy ez új intézmény a békés viszonyok visszatértével sokkal fog hozzájárulni a török-magyar rokonság érzésének élénkebbé tételéhez. E hírrel kapcsolatban örömmel jelenthetjük, hogy a mi Nemzeti Múzeumunk két új osztályllyal bővült és pedig a magyar néptudomány szolgálatára és fejlesztésére. *Jankovich Béla* v. b. t. t. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr egy önálló *népművészeti osztály* felállítását határozta el s szervezésével és igazgatásával dr. *Czakó Elemér* választmányi tagunkat bízta meg. Nem kisebb fontosságú az új *folklore-osztály*, melynek szervezésével dr. *Sebestyén Gyula* alelnökünk bízott meg. Ez új osztály a Folklore Fellows-Szövetség magyar osztálya eddigi eredményes működésének köszöni létrejöttét s a néphagyományok gyűjtésének természetes támasza leendő. E múzeumi osztály megalapításával Ő nagyméltósága örökre beírta nevét népköltésünk, sőt az egyetemes folklore történetébe is.

Mint a Társaságunk kebelébe tartozó F. F. magyar osztály titkárának ez alkalommal kellene jelentést tennem a most záruló társasági évben lefolyt gyűjtőmunkásságról. Sajnos, ma is csak a jövőre irányuló reményt hangoztathatom, mint multévi jelentésemben. Az egyre nagyobb áldozatokat követelő háború az idén is meggátolta a három évig oly szép eredménnyel folyó gyűjtés folytatását. Mint az iskolai értesítők gyér megemlékezései mutatják, csak kivételesen foglalkozik egy-egy vidéki gyűjtőszövetségünk néhány tagja a népköltés termékeinek megmentésével. S ez nem is lehet másképen; hisz serdültebb ifjuságunk túlnyomó része az iskola padjairól elszólitva, fegyverrel kezében szolgálja a hazát. A külföldi F. F. mozgalmakról szintén kevés hír érkezik s csak buzgó külsőtagunk, *Wiklund K. B.* upsalai egyetemi tanár úr szíves közbenjárásának köszönhetjük, hogy a F. F. Communications legújabb számainak (17—23) néhány példánya kezünkbe juthatott. Megilletődéssel fűzöm e jelentésemhez azt a szomorú hírt, hogy a F. F. magyar osztályának egyik ifjú, szép reményre jogosító tagja, dr. *Schwartz Frigyes* a harcztéren eltűnt s az újabb híradás szerint valószínűleg életével áldozott a haza oltárán.

De szálljon el megemlékezésünk betegsége miatt távollevő elnökünkhöz is. Épp e hóban mult egy éve, hogy elhunyt királyunk legmagasabb elismerésének kifejezése mellett évtizedekre terjedő hivatali működése után báró *Szalay Imre* min. tanácsos urat, a Magy. Nemzeti Múzeum igazgatóját saját kérelmére fölmentette állásától s megengedte, hogy nyugalomba vonuljon. Társaságunk, mely sokat köszönhet az ő elnöki működésének, méltán hihette, hogy ezentúl erejének teljességét a magyar néptudomány felvirágoztatására fogja fordíthatni. S e hitünkben bizonyára nem is csalódtunk volna, ha súlyos betegsége hosszú időre el nem zárja tőlünk. Adja a Gondviselés, hogy mielőbb újra körünkben üdvözölhessük őt!

A sok leverő mozzanat említése után hadd szólaljon meg őszinte örömünk is. Szeretett alelnökünk, *Csánki Dezső*, kivel a sors oly gyakran éreztette áldó és sujtó hatalmát — egyike volt az elsőknek, a kit ifjú királyunk kegyének melege és fénye fölkeresett, a Lipót-rend lovagkeresztjével tüntetvén ki.

A mi a Társaság tagjainak körében fölmerült változásokat illeti, sajnálattal jegyezzük meg, hogy némely közintézetünk „fedezet hiánya miatt” kilépett a társaságból. Bár teljesen értjük a súlyos anyagi helyzetet, melyet a háború az illető intézetekre — többnyire iskolákra — nézve teremtett, mindazonáltal föl kell emelnünk óvó szavunkat, és pedig két komoly okból. Az egyik az, hogy a néptudományok iránt épp a mostani időkben hatványozott érdeklődéssel kell viseltetnie minden társadalmi tényezőnek: hiszen hazánk és nemzetünk jövőjének biztosítását elsősorban romlatlan, önfeláldozó népüktől várhatjuk. A másik ok pedig az, hogy folyóiratunk iránt könyvárusi úton mind erősebb érdeklődés mutatkozik s közkönyvtáraink a legjobb igyekezettel sem képesek már beszerezni a régibb évfolyamokat. Ez az eset még sűrűbben fog előfordulni a jövőben, ha most némely közintézetünk a csekély megtakarításra való tekintetből megszakítja folyóiratunk beszerzésének folytonosságát.

Tagjainknak száma egyébként nem fogyatkozott meg, mivel a gyéren előforduló kilépéseket új tagok jelentkezése pótolta.

A halál azonban az idén is megkövetelte a maga adóját. Alapító tagjaink közül elhalálozott: *Baksay Sándor* (l. Ethnogr. XXVII. 1—3. f.) ref. püspök, a hírneves író, a magyar népleleknek kiváló ismerője és bűvára, a ki a magyar néprajz terén is működött, továbbá *Thallóczy Lajos*, a M. Történeti Társulat elnöke, politikai és tudományos életünknek egyik kitünősége és báró *Hornig Károly*, Veszprém bíboros püspöke. Ezenkívül sokat vesztett a magyar néprajz *Malonyay Dezső* r. tagunk (Ethn. XXVII. 4—5) és *Fincziczky Mihály* (Ethn. XXVII. 1—3) folklorista elhunytával.

Tisztelt közgyűlés! Engedjék meg, hogy mindnyájunk nevében őszinte köszönetet mondjak azon közéleti tényezőinknek és azon személyiségeknek, a kik a magyar néptudomány iránti szeretetből és becsülésből a mai nehéz viszonyok között segítségünkre voltak. Elsősorban meleg köszönetet mondunk a *Magyar Tudományos Akadémiának*, mely az idén is hajlékot adott üléseinknek s azonkívül 500 koronával támogatta Társaságunkat. Hálával fordulunk a nagyméltóságú m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium felé, mely ebben az évben is a szokásos évi segélylyel és előfizetéssel jött segítségünkre. Köszönetet mondunk a *Magyar Földrajzi Társaság* elnökségének, mely f. é. márczius 14-diki vál. ülésünk előtt helyiségét vendégszeretőleg megnyitotta. Az *Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár* 60, a *Magyar Országos Központi Takarékpénztár* 100 koronát adományozott Társaságunknak, az *Első Magyar Általános Biztosító Társaság* 200 koronával növelte alapítványát s *Kullánya János* építési vállalkozó úr 500 koronával lépett alapító tagjaink sorába. Fogadják e nemes szándékú áldozatkészségért hálás köszönetünket!

Tisztelt közgyűlés! Midőn három évvel ezelőtt megtisztelő bizalmuk a főtítkári állásra hívott, abban a reményben bátorzkodtam e fontos megbízást elfogadni, hogy a mélyen tisztelt elnökség, a választmány és tisztársaim jóindulatukkal támogatni fognak kötelességeim teljesítésében. S e várakozásomban nem is csalódtam, Most, mikor e szeretettel teljes támogatásért szívből köszönetet mondok — kérem a t. közgyűlést: méltóztassék jelentésemet tudomásul venni.

II.

Kövecsesi Dancs Arpád pénztárnok jelentése.

Tisztelt Közgyűlés!

Az itt kiosztott s a közgyűlési meghívókkal mára f. hó elején szétküldött 1916. évi zárószámadást, valamint az 1917. évi költségelőirányzatot a következő megvilágításokkal van szerencsém tisztelettel előterjeszteni.

A zárószámadás 1916. évi összebevételként 18,160 K 47 f és összkiadásként 17,197 K 88 ffösszeget tüntet fel, ennél fogva a pénzmaradvány az 1916-ik év végén a különbözetként mutatkozó 962 K 59 f volt. Minthogy pedig az 1916. évi előirányzat szerint bevételre 16,881 K 08 f-rt és kiadásra 23,501 K 57 f-rt irányoztunk elő s a pénztári eredményt 6620 K 49 f hiányban állapítottuk meg, ennél fogva az 1916. évi tényleges eredmény az előiránnyal szemben 6620 K 49 f-rel és a föntjelzett 962 K 59 f pénztári maradvány együttes összegével, vagyis 7583 K 08 f-rel kedvezőbbnek mutatkozik.

E kedvezőbb eredményt — mely sajnos, nem az egészséges fejlődés, hanem nagyrészt a háborús állapotokkal járó gazdasági zavarok ránk is érzékenyen ható nyomásának folyománya — részletes megvilágításban bevételeink és kiadásainknak az előiránnyal szemben mutatkozó következő hullámzásai okozták:

Elsősorban több volt a bevételünk a budapesti nagyobb pénzintézetektől és pedig: a Pesti Hazai Takarékpénztár Egyesülettől 200 K, az Osztrák-Magyar Bank budapesti főintézetétől 100 K, a Magy. Ált. Hitelbanktól 100 K, a Magy. Orsz. Közp. Takarékpénztártól 100 K és az Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztártól 60 K, elnökünk: báró Szalay Imre öméltsága magas közbenjárására nyert, összesen 560 K kultúr-adomány folytán, mely természeténél fogva előiránnyon kívül folyt be, továbbá több volt a hátralékos tagdíjakban 997 K 70 f-rel, továbbá több volt Vegyes bevételekben 634 K 53 f-rel, mely a Ranschburg-czégnek bizományba adott és pedig: Strausz Adolf, „Bolgár Néphit“ és dr. Sebestyén Gyula „Rovás és Rovásírás“ című művének elkeléséből, továbbá füzetek eladásából s nyújtott előlegek megtérüléséből ered, továbbá több volt kamatokban 30 K 46 f-rel, végül pedig örömmel jelenthetem, hogy alapítványaink a lefolyt évben ismét váratlan mértékben gyarapodtak és pedig: választmányunk érdemdús régi tagja Strausz Adolf 500 K alapítványt tett, a gyászos vasúti katasztrófának áldozatul esett s őszintén meggyászolt Thallóczy Lajos dr. 200 K alapítványt tett, továbbá korábbi alapítványaik szaporítására nagyérdemű tiszteleti tagunk dr. Hermann Antal úrtól 77 K 50 f, buzgó ellenőrünk Mader Béla úrtól 60 K és az Első Magyar Általános Biztosító Társaságtól 200 K folyt be, ezenkívül Stoll Ernő nyiregyházi buzgó tagtársunk alapítványának 200 K-ra leendő kiegészítése kép 135 K-t küldött volt be. A felsorolt alapítványok főösszege 1172 K 50 f, mely bevételi eredményeinket, mint előiránnyon kívüli, növelte.

Ezzel szemben kedvezőtlenebb bevételi eredményt értünk el a folyó évi tagdíjakban, a mennyiben a 3500 K előiránnyal szemben csupán 2777 K folyt be, mely 723 K hátramaradást mutat, magyarázata azonban kézenfekvő: a hosszú háború s az ennek nyomán kialakult súlyos gazdasági viszonyok — tagjaink zöme

a szinte kizárólag sujtott fix fizetésű elemekből állván — csupán az önkéntes tagdíjbeküldés elfogadását engedték meg, nyomást igen tisztelt tagtársainkra még a legenyhébb formában sem gyakorolhattunk jó lélekkel, az elért eredmény tehát aggályosnak nem tekinthető, annál kevésbé, mert a 100 elemi iskola előfizetési díja fejében az állam által kiutalni szokott 600 K adminisztratív okok miatt az év végéig nem volt felvehető, kiutalása azonban folyamatban van, ez az összeg tehát a jelzett hátralékkal leütendő, a még fennmaradó különbözet pedig a fennebb elősorolt alapítványi összegekben s a hátralékos tagdíjakra előirányzott összeg túlbevételeiben kárpótolódik. Kevesebb volt még a bevételünk a Magyar Nemzeti Múzeum által a Néprajzi Értesítő költségeire kiutalni remélt és előirányzott 2500 K-val, mely azonban — a folyóirat a lefolyt évben nem jelenván meg — zárószámadásunkra effektív hatással nincs, továbbá kevesebb volt a bevételünk a Magyar Tudományos Akadémiától kapni remélt 500 K-val, melyet az év végéig vennünk nem sikerült, a folyó évben azonban ez az összeg már befolyt, továbbá kevesebb volt a bevételünk a F. F. illetve a Néprajzi Értesítő részére nyújtott 1056 K 54 f, illetve 1138 K 22 f kölcsönrel, melyek megtérülése azonban a legközelebbi időben várható.

Rátérve a kiadásoknál mutatkozó hullámrásra, kevesebb volt a kiadásunk az „Ethnographia” nyomdai költségeinél 4343 K 46 f-rel, mert bevételünk most felsorolt érzékeny megcsappanása lehetetlenné tette számlatartozásaink normális törlesztését, továbbá kevesebb az írói tiszteletdíjakban 308 K 50 f-rel, mert az „Ethnographia” évi utolsó füzetének írói tiszteletdíjai december hó 31-éig nem nyertek folyósítást, továbbá az „Ethnographia” indexének költségeire előirányzott 500 K és az Ethnographische Mitteilungen aus Ungarn részére 400 K-ban előirányzott költségei kifizetésre nem kerültek, szintén-kevesebb volt a kiadásunk a Folklore Fellows magyar osztályainak pályadíjainál a pályázati határidő meghosszabbítása folytán 165 K-val, valamint kevesebb volt a kiadásunk a „Néprajzi Értesítő” költségeinél is 6506 K 82 f-rel, mert az e folyóirat költségeire fordítandó s már az 1914. évi háborús esztendőben csak felerészben folyósított múzeumi segélyösszeg időközben kimerülván, a számlafizetések teljesítése nem állott továbbra módunkban, ezenkívül kevesebb volt a kiadásunk a F. F. magyar osztályának nyújtandó kölcsön címén 200 K-val, mert a lefolyt évben szükséglet ezirányban nem merült fel, végül kevesebb volt a kiadásunk ügyviteli költség címén 243 K 64 f-rel, melyet az „Ethnographia” f. évben megjelent utolsó füzetének expedicionálás költségeire s az év végéig technikai okokból kifizetésre nem került költségekre 1917. évre előirányoztunk.

E nyolcz tételből álló kevesebb kiadás összesen 12,667 K 42 f-re rüg, ezzel szemben azonban Vegyes kiadások címén, mely természeténél fogva előirányzattal nem bír, 591 K 30 f-rel több kiadásunk is lévén, voltaképen csak 12,076 K 12 f-rel volt kedvezőbb a kiadási eredmény a kiadási előirányzatnál. Ebből leütve az elől említett és kompenzálás után jelentkező 2522 K 57 f kedvezőtlenebb bevételi eredményt, tulajdonképen Társaságunk 1916-iki számadási éve az előirányzattal szemben 9553 K 55 f-rel kedvezőbben zárult — csakhogy ebből 1970 K 47 f a m. kir. postatakarékpénztárnál folyószámlán lévén elhelyezve az előtünk fekvő 1916-ik évi zárószámadás számadatai szerint a kedvezőbb ered-

A Magyar Néprajzi Társaság 1916. évi záró-

Sorszám	Bevételek	1916. évi előirányzat		1916. évi bevételek		1916. évi követelések		1917. évi előirányzat	
		korona	fil.	korona	fil.	korona	fil.	korona	fil.
1	Pénztári maradvány:								
	a) készpénzben	1341	43	1341	43	—	—	962	59
	b) takarékp. betétben	1244	89	1244	89	—	—	1970	47
2	Alapítók díjai	—	—	1172	50	—	—	—	—
3	Hátralékos tagdíjak	2000	—	2997	70	2000	—	2000	—
4	Folyó és köv. évi tagdíjak	3500	—	2777	—	3500	—	3500	—
5	Állami segély	3000	—	3000	—	—	—	3000	—
6	A M. Tudományos Akadémia segélye	500	—	—	—	500	—	1000	—
7	A Magyar Nemzeti Múzeum az Ertesítő költségeire	* 2500	—	—	—	—	—	—	—
8	Kamatok	600	—	630	46	—	—	600	—
9	Bpesti pénzintézetek ajánléka	—	—	560	—	—	—	—	—
10	Átfutó bevételek	—	—	159	02	—	—	—	—
11	Vegyes bevételek	—	—	634	53	—	—	—	—
12	A F. F. magy. osztályának nyújtott kölcsön	1056	54	—	—	1056	54	1056	54
13	Az Ertesítő részére nyújtott kölcsön	1188	22	—	—	2008	96	2008	96
14	Takarékpénztári forgalom	—	—	3642	94	—	—	—	—
15	Betét a m. kir. postatakarékpénztárban	—	—	—	—	1970	47	—	—
16	Pénztári maradvány készpénzben	—	—	—	—	962	59	—	—
17	Hiány	6620	49	—	—	—	—	2643	77
Összesen		23501	57	18160	47	11998	56	18742	33

Kimutatás a Magyar Néprajzi Társaság alaptőkéjéről s a kezelése alatt levő egyéb pénzüsszegekről				1915. év végén		1916. év végén	
				korona	fil.	korona	fil.
13 illetve 15 alapító	à 200 korona			2600	—	3000	—
1	" à 120 "			120	—	120	—
1	" à 360 "	illetve 420 K	— fil.	360	—	420	—
1	" à 316-80 "	394	30	316	80	394	30
58	" à 100 "			5800	—	5800	—
1	" à 65 "	500	—	65	—	500	—
1 alapító névtelenül				2000	—	2000	—
Az Első Magy. Ált. Biztosító Társaság alapítványa				1600	—	1800	—
Háromszék vármegye monographiájára				200	—	200	—
Összesen				13061	80	14234	30

* Az Ethnographia e mellékletének költségeiről a M. Nemz. Múzeum gondoskodik, a további nyilvántartást tehát mellőzzük.

számadása és 1917. évi költségelőirányzata.

Sorszám	Kiadások	1916. évi előirányzat		1916. évi kiadások		1916. évi tartozások		1917. évi előirányzat	
		korona	fil.	korona	fil.	korona	fil.	korona	fil.
1	Az Ethnographia költségei:								
	a múlt évre	4259	01	4259	01	—	—	4673	36
	a folyó évre	5000	—	656	54	4673	36	6000	—
2	Írói tiszteletdíjak:								
	a múlt évre	800	—	800	—	—	—	308	50
	a folyó évre	1400	—	1091	50	308	50	1400	—
3	Az Ethnographia I—XXV. évf. index költségeire I. részlet	500	—	—	—	—	—	500	—
4	Az „Ethn. Mitteilungen aus Ungarn“-nak	400	—	—	—	—	—	400	—
5	A F. F. magy. osztályának pályadíjai m. évi folyó évi	165	—	—	—	—	—	165	—
6	Népr. Ertesítő költségei:								
	a múlt évre	* 4877	56	870	74	—	—	—	—
	a folyó évre	* 2500	—	—	—	—	—	—	—
7	A F. F. magy. osztályának költsége	200	—	—	—	—	—	200	—
8	Tisztviselők tiszteletdíjai	2400	—	2400	—	—	—	2400	—
9	Ügyviteli költségek:								
	a múlt évre	—	—	—	—	—	—	243	64
	a folyó évre	1000	—	756	36	243	64	1000	—
10	Átutó kiadások	—	—	159	02	—	—	—	—
11	Vegyes kiadások	—	—	591	30	—	—	—	—
12	Takarékpénztári forgalom	—	—	5613	41	—	—	—	—
13	Pénztári maradvány	—	—	962	59	—	—	—	—
14	Alaptőkéhez	—	—	—	—	1451	83	1451	83
15	Rendelkezésre áll	—	—	—	—	5321	23	—	—
	Összesen	23501	57	18160	47	11998	56	18742	33

s azok elhelyezéséről	1915. év végén		1916. év végén	
	korona	fil.	korona	fil.
A Keresk. Bank belv. fiókoszt. 53.111. sz. betéti könyvén	200	—	200	—
A Leszámitoló Bank belv. fiókoszt. letétszámlán:				
a) 6000 kor. névért. f. v. kölcsön-kötv.	5220	—	5220	—
b) 3900 K névért. kor. jár.-kötv.	3737	47	3737	47
c) 3000 K névértékű hadikölcsön-kötv. a 97 kor. 50 fill.	2925	—	2925	—
Kötelezvényben letett alapítvány	700	—	700	—
Alaptőkéhez csatolandó	279	33	1451	83
Összesen	13061	80	14234	30

Mader Béla s. k.
ellenőr.

Kővecsesi Dancs Árpád s. k.
pénztárnok.

mény csak az ennek leütésével fennmaradó 7583 K 08 f, vagyis annyi, a meny-nyit jelentésem elején említeni szerencsém volt.

Tisztelt Közgyűlés! Társaságunk vagyoni állapotát illetőleg, legyen szabad röviden megvilágítanom zárószámadásunk függelékét is. E függelék 14,234 K 30 f alaptőkét mutat, melynek elhelyezése ugyanezen függelék szerint a következő: 200 K a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank belvárosi fiókosztályánál betétkönyvecskében, 5220 K fővárosi kölesönkötvényekben, 3737 K 47 f 4°.-os magyar koronajáradék-kötvényekben, 2925 K 6%-os I-ső kibocsátású hadikölesön-kötvényekben, 700 K pedig magánkötelezőkben van elhelyezve. 1451 K 83 f pedig egyelőre a forgótőkében foglaltatik benn. Összehasonlítva az alaptőkének 1916-ik év végén mutatkozó átlagát az 1915-ik év végén volt 13,061 K 80 f-rt tevő átlagával, az alaptőke a lefolyt 1916-ik évben 1172 K 50 f szaporodást mutat, mely megfelel a jelentésem elején illő részletezéssel felsorolt s az 1916-ik évben befolyt alapítványok összességének.

Tisztelt Közgyűlés! Ezek után legyen szabad röviden az 1917-ik évi költség-előirányzatot is ismertetnem. Ezen előirányzat szerint bevételre 16,098 K 56 f-rt és kiadásra 18,742 K 33 f-t irányoztunk elő, vagyis e szerint a folyó évi költségvetés 2643 K 77 f-nyi hiánynyal záródik. E számottevő hiány főoka, hogy kiadásainkat leszállítani nem tudtuk, sőt a nyomdai árak tetemes emelkedése folytán az Ethnographia előállítási költségeit mérsékelten emelnünk is kellett, legtermészetesebb bevételi forrásunk: tagdíjaink pedig a hosszantartó háborúokozta súlyos gazdasági nyomás folytán fokozhatóknak aligha bizonyulnak. Daczára e hiánynak, jelen költségvetésünket, melyben új kiadási tétel nem szerepel s lehetőleg a megelőző évi, már jóváhagyott költségvetés kereteiben mozog s melyből a Néprajzi Értesítő költségeinek további nyilvántartását is, minthogy annak költségeiről a Magyar Nemzeti Múzeum gondoskodik, teljesen kikapcsoltuk, a jó jövőendőbe vetett bizalommal ajánljuk elfogadásra a tisztelt Közgyűlésnek, jelezvén, hogy a hiány némi részben máris fedezve van azáltal, hogy előirányzaton kívül, szeretve tisztelt elnökünk báró Szalay Imre ömeltósága magas közbenjárására már az idén is kaptunk az Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztártól 60 K kultúradományt, melyért ez úton is hálás köszönetünket nyilvánítjuk s fedezve van részben azáltal, hogy mint örömmel jelenthetem, f. évi január hó 24-én tartott választmányi ülésünkön választmányunk régi érdemes tagja, Strausz Adolf úr a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank belvárosi fiókosztálya által kiállított 80,712/52. sz. betétkönyvecskét adott át, mint Kutlányi János úr 500 K-ás alapítványát, továbbá dr. Czákó Elemér Magy. Nemz. Múz. osztály-igazgató, választmányi tag úr 200 K-val szinte alapítóink sorába lépni szíveskedett, továbbá fedezve van részben azáltal, hogy az Első Magyar Általános Biztosító-Társaság eddigi 1800 K alapítványát ismét 200 K-val növelte s buzgó ellenőrünk, Mader Béla úr 420 K-t kitevő alapítványát 60 K-val ismét gyarapítani szíveskedett, melyért fogadják mindannyian igen hálás köszönetünket.

Végül kérem a tisztelt közgyűlést, méltóztassék jelentésem szíves tudomásulvétele mellett nekem a multa nézve a szokásos fentartások mellett a felmentvényt megadni, a jövőre nézve pedig az elnökségnek felhatalmazást adni, hogy e költségvetés keretében a kiadásokat eszközöltethesse, a bevételeket pedig elfogadhassa.

A számvizsgálóbizottság jelentése.

Tisztelt Közgyűlés!

Alólírottak, mint a M. Néprajzi Társaság mult évi közgyűlésén választott számvizsgálóbizottság tagjai, tisztelettel jelentjük, hogy f. hó 22-én a számadásokat a bemutatott okmányok alapján tételenként megvizsgáltuk s megállapítottuk:

1. hogy a mult 1915-ik évről maradt: készpénzben 1341 K 43 f, takarékpénztári betétben 1244 K 83 f, összesen 2586 K 32 f;

2. a lefolyt 1916-ik évi bevételek és kiadások végösszegei az említett maradvány, valamint a takarékpénztári forgalomnak megfelelő összegek beszámításával a következők: az összes bevétel 18,160 K 47 f, összes kiadás 17,197 K 88 f, készpénzmaradvány 962 K 59 f;

3. a takarékpénztári forgalom 1916. évben a következő volt: betét 5613 K 41 f, kivét 3612 K 94 f, betétmaradvány 1970 K 47 f.

Társaságunk pénztárnoka bemutatta az alaptőke elhelyezésére vonatkozó okmányokat is, melyek szerint Társaságunk vagyona 1916-ik év december 31-én alaptőkében 14,234 K 30 f-t tett ki.

Ezek után a tisztelt Közgyűlésnek javasoljuk, hogy egyrészt Kövecsesi Dancs Árpád pénztárnok úrnak a felmentést a szokásos fenntartással megadni, másrészt öneki lelkiismeretes és pontos munkájáért, valamint Máder Béla ellenőr úrnak a mintaszerű ellenőrzésért köszönetét kifejezni méltóztassék.

Budapest, 1917 márczius 28.

Erdélyi Lajos dr., s. k.
számvizsgáló.

Bartucz Lajos dr., s. k.
számvizsgáló.

Jegyzőkönyv

a Magyar Néprajzi Társaságnak 1917. évi márczius hó 28-án, d. u. 6 órakor, a Magyar Tudományos Akadémia heti üléstermében tartott XXIX. rendes évi közgyűléséről.

Jelen vannak: *Csánki Dezső dr.* és *Sebestyén Gyula dr.* alelnökök, *Bán Aladár dr.*, főtitkár, *Kövecsesi Dancs Árpád* pénztáros, *Máder Béla* ellenőr; *Herrmann Antal dr.* tiszteletbeli tag; *Alexics György dr.*, *Barátosi Balogh Benedek*, *Bartucz Lajos dr.*, *Erdélyi Lajos dr.*, *Ernyey József*, *Gagyi Jenő*, *Győrffy István dr.*, *Heller Bernát dr.*, *Huszka József*, *Lambrecht Kálmán dr.*, *Lenhossék Mihály dr.*, *Melich János dr.*, *Róheim Géza dr.*, *Solymossy Sándor dr.*, *Szegedy Rezső dr.*, *Sztripszky Hiador dr.*, *Tugányi Károly*, *Tolnai Vilmos dr.*, *Versényi György dr.*, *Vikár Béla* választmányi tagok és több vendég.

Báró Szalay Imre betegsége miatt távollévén, helyette a közgyűlést *Sebestyén Gyula dr.* alelnök nyitja meg. A jegyzőkönyv vezetésére *Bán Aladár dr.* főtitkár, hitelesítésére pedig *Solymossy Sándor dr.* és *Tolnai Vilmos dr.* választmányi tagok kéretnek fel.

A közgyűlés tárgyai a következők:

I. *Sebestyén Gyula dr.* alelnök elnöki megnyitója: „Arany János és a hagyomány”.

II. Az elnökség választása: (Mindenekelőtt a választmányi választására, a szavazatszedőbizottság elnökévé *Huszka József*, tagjaivá pedig *Barátosi Balogh Benedek* és *Erdélyi Lajos dr.* küldetnek ki.) A közgyűlés, elnöknek, közfelkiáltással, újra megválasztja *Báró Szalay Imrét*, alelnököknek pedig *Csánki Dezső dr.-t* és *Sebestyén Gyula dr.-t*. *Sebestyén Gyula dr.* úgy a távollévő elnök, mint alelnöktársa nevében köszönetet mond a közgyűlés bizalmáért s kéri, hogy a tisztikar és a választmány a jövőben is támogassa az elnökséget, mely a nehéz háborús viszonyok között csak így tud megfelelni feladatának. Újra megválasztott elnökünk — úgy mond —, sajnos, tartós gyöngékedése miatt nem intézheti ügyeink vezetését. Ily esetben az elnököt Alapszabályaink 12. §. 2. bekezdése szerint az alelnökök helyettesítik. Minthogy azonban az ügyvezetés egységes munkát kíván, indítványozza, hogy a közgyűlés kérje fel *Csánki Dezső dr.*

alelnököt, hogy az elnököt — betegsége tartamára — mint ügyvezető alelnök helyettesítse. (A közgyűlés *Csánki Dezső* dr.-t, közfelkiáltással, ügyvezető alelnökké választja.) *Csánki Dezső* dr. köszönetet mond a feléje forduló bizalomért s kijelenti, hogy a megbízást elfogadja, bár rendkívüli elfoglaltsága miatt nem óhajtott a Társaság ügyeinek intézésében vezetőszerere vállalkozni. Minthogy azonban úgy látja, hogy a magyar néprajzi tudománynak tőle mindig nagyra értékelt ügye a mai válságos körülmények között mindegyikünkötől önfeláldozó munkásságot kíván, meghajlik a közgyűlés akarata előtt, azon reményben, hogy a szeretett elnök nemsokára ismét kezébe veheti a tiszteinek betöltésével járó ügyek vezetését. A közgyűlés nevében *Herrmann Antal* dr. mond hálás köszönetet *Csánkinak* a Társaságra nézve oly nagyfontosságú elhatározásáért.

III. A tisztikar választása: A közgyűlés a tisztikar eddigi tagjait újabb három esztendőre, közfelkiáltással, ismét megválasztja. A választásért, a tisztikar nevében, a főtitkár mond köszönetet.

IV. *Tagányi Károly* előadása: „A hazai élő jogszokások gyűjtéséről“. *Csánki Dezső* dr. ügyvezető alelnök köszönetet mond a fényes értékű előadásért, melyet *Herrmann Antal* korszakalkotó jelentőségűnek mond a magyar néprajzi tudomány fejlődésében.

V. *Bán Aladár* dr. főtitkári jelentése. Az ügyvezető alelnök köszönetet mond a jelentésért és indítványozza tudomásulvételét, mihez a közgyűlés egyhangúlag hozzájárul.

VI. *Kövecsesi Dancs Árpád* pénztárnok jelentése. A költségvetést a közgyűlés felkiáltással elfogadja.

VII. A számvizsgáló-bizottság jelentése. A jelentés után a közgyűlés a pénztárnoknak, a szokásos feuntartással, megadja a fölmentést s az ügyvezető alelnök indítványára úgy neki, mint a számvizsgálóknak köszönetet szavaz. Az ügyvezető alelnök — a közgyűlés hozzájárultával — a jövő évre újra *Bartucz Lajos* dr. és *Erdélyi Lajos* dr. választmányi tagokat kéri föl számvizsgálókul.

VIII. Tiszteletbeli és külső tagok választása: *Sebestyén Gyula* dr. alelnök, az elnökség nevében, tiszteletbeli tagoknak ajánlja *Jankovich Béla* dr. vallás- és közoktatásügyi m. kir. minisztert azon alkalomból, hogy Önagyméltósága a Magyar Nemzeti Múzeum kebelében külön Folklore-osztály létesítését rendelte el. Ez új intézmény — úgy mond — rendkívüli fontossággal bír a magyar nép és a vele együtt élő nemzetiségek hagyományainak egybegyűjtése és rendszeres földolgozása szempontjából s a külföldön is párját ritkítja. Ugyancsak tiszteletbeli tagnak ajánlja a világhírű német tudóst, *Wundt Vilmos* drt, azon alkalomból, hogy több évtizedes egyetemi tanári működés után nyugalomba vonul. Az ő hatalmas néplélektani kutatásai — úgy mond — a mi, hasonnemű munkáságunkra is irányítólag és termékenyítőleg hatottak. (A közgyűlés mindkét ajánlottat, lelkes felkiáltással, tiszteletbeli tagnak választja.) *Strausz Adolf* választmányi tag, betegsége miatt, a mai közgyűlésen meg nem jelenhetvén, a tőle írásban ajánlott *Drandár Antal* bolgár író és etnográfust szintén *Sebestyén Gyula* dr. terjeszti elő külső tagnak való megválasztásra. (A közgyűlés *Drandár Antalt* közfelkiáltással külső tagnak választja.)

IX. Választmányi tagok választása: *Huszká József* szavazatszedő-bizottsági elnök jelenti, hogy a választás szabályszerűen megtörtént; beadott 25 szavazat. A kilépő választmányi tagok valamennyien ismét megválasztattak és pedig a) a fővárosi választmányba: *Bartók Béla*, *Bátky Zsigmond* dr., *Binder Jenő*, *Erdélyi Lajos* dr., *Giesswein Sándor* dr., *Goldziher Ignác* dr., *Huszká József*, *Jancsó Benedek* dr., *Kodály Zoltán*, *Melich János* dr., *Solymossy Sándor* dr., *Thirring Gusztáv* dr., *Varju Elemér*, *Versényi György* dr., *Vikár Béla*; b) a vidéki választmányba: *Erdélyi Pál* dr., *Gálos Rezső* dr., *Harsányi István*, *Istvánffy Gyula*, *Moldován Gergely* dr., *Pap Károly* dr., *Pápay József* dr., *Szendrey Zsigmond*, *Sziládi Zoltán* dr., *Zoltai Lajos*. Új választmányi tagokul megválasztattak a fővárosi választmányba: *Antal Géza* dr. és *Kemény György* dr.

X. *Herrmann Antal* dr. indítványára a közgyűlés az elnökségnek és a tisztikarnak jegyzőkönyvi köszönetet szavaz multévi buzgó munkásságukért.

Több tárgy nem lévén, *Csánki Dezső* dr. ügyvezető alelnök bezárja az ülést. — K. m. f. *Csánki Dezső* dr. s. k., ügyvezető alelnök. Jegyezte: *Bán Aladár* dr. s. k., főtitkár. Hitelesítjük: *Solymossy Sándor* dr. s. k., *Tolnai Vilmos* dr. s. k.

Hivatalos nyugtázás

az 1916. évi november hó 1-től december hó 31-ig befolyt díjakról.

Tagsági, illetőleg előfizetési díjat fizettek:

1912. évre:	Horváth Cyrill dr. — Gr. Wickenburg Márk — összesen	20 K — f.
1913. évre:	¹ Alexics György dr. (6 K) — Divald Kornél — Horváth Cyrill dr. — Krecsmarik Endre — Marczali Henrik dr. — Móricz Zsigmond — Fejérmegyei és Székesfehérvári városi Múzeum — Gr. Wickenburg Márk — összesen	76 K — f.
1914. évre:	¹ Alexics György dr. — Ács Lipót — Budai paedagogium — Divald Kornél — Greszler Gyula dr. — Losonczy áll. főgimnázium (3 K) — Marczali Henrik dr. — Móricz Zsigmond — Semayer Vilibáld dr. — Fejérmegyei és Székesfehérvári városi Múzeum — Gr. Wickenburg Márk — összesen	103 K — f.
1915. évre:	¹ Alexics György dr. — Baróti Lajos dr. — Budai paedagogium — Divald Kornél — Fludorovits Zsigmond — Greszler Gyula dr. — Losonczy áll. főgimnázium — Magyar Keleti Kultúrközpont — Marczali Henrik dr. — Medveczky Károly — Ruisz Gyula — Spitzer Mór (6 K) — Fejérmegyei és Székesfehérvári városi Múzeum — Gr. Wickenburg Márk — Állami előfiz. (600 K) — összesen	736 K — f.
1916. évre:	¹ Baján János — Balatoni Múzeum-Egylet — Binder Jenő dr. — Budai paedagogium — K. Dancs Árpád — Divald Kornél — ifj. Eiszelt Antal — Greszler Gyula dr. — Gyöngyösi áll. főgimnázium — Hajnal Ignác (3 K) — Harsányi István — Heller Bernát dr. — Istvánffy Gyula — Kardos István — Karl Lajos dr. — Kodály Zoltán dr. — Losonczy áll. főgimnázium — Lőcsei kir. kath. főgimnázium — Magyar Keleti Kultúrközpont — Medveczky Károly — Miklósy Zoltán dr. — Pápai ref. főiskola — Peisner Ignác (5 K) — Podhradszky György — Ruisz Gyula — Fejérmegyei és Székesfehérvári városi Múzeum — Trsztenai kir. kath. gimnázium — Tud. Egyetem Földrajzi Intézete — Venetianer Lajos dr. — Gr. Wickenburg Márk — összesen	288 K — f.
1917. évre:	¹ Békefi Remig dr. — Jászapáti kir. kath. főgimnázium (6 K) — Peisner Ignác (1 K) — Stubnyafürdői áll. tanítóképző — összesen	27 K — f.

Alapítványi díjat fizetett: Mader Béla 60 K.

Összesen befolyt hátralékokból 935 K — f. jan. 1-től 2997 K 70 f.

1916. és követk. évi díjakból 315 K — f. „ „ 2777 „ — „

Alapítványi díjakból 60 K — f. „ „ 1172 „ 50 „

Budapest, 1917 márczius hóban.

Kövecsesi Dancs Árpád

pénztáros (II., Margit-körút 64b.)

¹ A 10 korona évi díjtól eltérő befizetést zárójelbe foglaltan tüntettük föl.

Hivatalos nyugtázás

az 1917 január hó 1-től 31-ig befolyt díjakról.

Tagsági, illetőleg előfizetési díjat fizettek:

1914. évre:	Kolozsvári áll. tanítóképző-intézet „Rákóczi“ önk. köre	10 K — f.
1915. évre:	¹ Kolozsvári áll. tanítóképző-intézet „Rákóczi“ önk. köre — Marosvásárhelyi közművelődési ház könyvtára (K 750) — Zombori polg. fiúiskola (4 K) — összesen	21 K 50 f.
1916. évre:	¹ Baján János — Békésvárm. Közműv. Egylet — Dévai áll. főreálisk. — Kerecsai ref. főgimn. (5 K) — Kiss Márton (6 K) — Kassai fels. ipariskola (8 K) — Kolozsvári áll. tanítók. int. „Rákóczi“ önk. köre — Kolozsvári unit. kollégium (6 K) — Lőcsei felső leányiskola — M. kir. Technologiai Iparmúzeum Bpest — Marosvásárhelyi közműv. ház könyvt. — Modern philolog. seminarium Bpest. — Nagyváradi városi nyilv. könyvt. (6 K) — Nyitrai nagyobb papnevelő-intézet — Pécsvárosi Múzeum (4 K) — Temesvári áll. főgimn. — Tóth Dezső dr. — Zombori polg. fiúiskola (6 K) — összesen	151 K — f.
1917. évre:	¹ Antal Géza dr. — Bajai áll. tanítóképz. — Baján János — Beregszászi áll. főgimn. — Besztercebányai áll. felső leányisk. — Bonyhádi ev. főgimn. — Bpesti áll. felső építő ipariskola — Bpesti kegyesr. főgimn. — Bpesti Ranolder-intézet — Czeplédi áll. főgimn. — Csurgói ref. főgimn. — Dobsinai áll. polg. fiúisk. — Egri áll. reálisk. — Erdélyi J. Irén — Fejérvárm. és Székesfehérvári Múzeum — Fischer Károly Antal — Győri áll. főreálisk. — Győri áll. tanítónőképző-int. — Iglói áll. tanítóképző-int. — Jászapati főgimn. (4 K) — Kaposvári áll. főgimn. — Kassai felső iparisk. (2 K) — Kassai kir. jogakadémia — Kassai prem. kanonokrend főgimn. — Keszthelyi kath. főgimn. — Képviselőházi könyvtár Bpest — Kiss István dr. — Kiss Márton (6 K) — Kisujszállási ref. főgimn. — Kolozsvári áll. fa- és fémipari szakiskola — Kolozsvári egyetemi könyvt. — Kolozsvári ref. kollég. — Kőrmöcsbányai áll. főreálisk. — Losonczy áll. főgimn. — Lőcsei főreáliskola — Magyar Mezőgazdák Szövetkezete Bpest — Marosvásárhelyi közműv. ház könyvt. (5 K) — Máthé Albertné — Melich János dr. — Mezőtúri ref. főgimn. — M. Kiss Lajos — Nagybányai áll. főgimn. — Nagykárolyi kegyesr. főgimn. — Nagyszalontai áll. főgimn. — Nagyváradi áll. főreálisk. — Nyiregyházi ev. főgimn. — Pancsovai áll. főgimn. — Pannonhalmi Szt. Benedekr. közp. könyvt. — Pápai ref. főisk. — Pécsvárosi Múz. (6 K) — Réthei Prikkel Marián dr. — Somogyi könyvtár Szeged (6 K) — Soproni áll. főreálisk. — Soproni ev. lyceum — Szabadkai áll. tanítónőképző — Szakáts Péter dr. — Szakolczai kir. kath. főgimn. — Szalay László — Szatmárnémeti kir. kath. főgimn. — Szászvárosi ref. Kún-kollég. — Szendrei János dr. — Szentesi áll. főgimn. — Székelyudvarhelyi r. kath. főgimn. — Szolnoki áll. főgimn. (6 K) — Temesvári áll. főgimn. — Temesvári áll. tanítóképző — Term. Tud. Társ. Bpest — Tóth Dezső dr. — Ujbesnyői áll. el. iskola (6 K) — Vasvárm. Múzeum Szombathely — Verebely László — Verseczi áll. főreálisk. — Zalaegerszegi főgimn. — Zirczi apáts. könyvt. — Zombori áll. főgimnázium — összesen	711 K — f.
1918. évre:	¹ Besztercei közs. polg. fiúiskola — Kolozsvári áll. fa- és fémipari szakiskola (6 K) — Losonczy áll. főgimn. (K 430) — Pápai ref. főiskola — Szászvárosi ref. Kún-kollégium (5 K) — összesen	35 K 30 f.
Alapítványi díjat fizettek:	Czakó Elemér dr. 100 K — Kutlányi János 500 K — összesen	600 K — f.
Összesen befolyt hátralékokból	182 K 50 f	1.1.1. — K — f
1917. és követk. évi díjakból	746 K 30 f	„ „ — „ — „
Alapítványi díjakból	600 K — f	„ „ — „ — „
Budapest, 1917 márczius hóban.		

Kőrecsesi Dancs Árpád
pénztáros (II., Margit-körút 64b.)

¹ A 10 korona évi díjtól eltérő befizetést zárójelbe foglaltan tüntettük föl.

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTI

DR. SEBESTYÉN GYULA.

A társaságot illető pénzek
egyszerűen a
MAGYAR NÉPRAJZI
TÁRSASÁGNAK,
a főlshóalások és lakcím-
bejelentések pedig
Kövecsesi DANCs ÁRPÁD
pénztárnokhoz (Budapest, II.,
Margit-körút 64b.) küldendők.

Előfizetési ára 10 kor. Bolti ára 15 kor.

A folyóiratot illető küldé-
mények
Dr. SEBESTYÉN GYULÁ-hoz
(M. Nemzeti Múzeum),
a társaság ügyviteléhez tar-
tozó iratok pedig
Dr. BÁN ALADÁR
főtitkárhoz (Bpest, I. ker.,
Bercsényi u. 5.) küldendők.

A tagoknak tagdíjuk fejében jár.

Megjelenik

január, márczius, április, június, október és deczember
hónapokban.

BUDAPEST.

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KIADÁSA.
1917.

TARTALOM.

	Lap
<i>Versényi György dr.</i> : Tompa népies költészetéről	161
<i>Sebestyén Gyula dr.</i> : Arany János és a hagyomány (Befejező közlemény)	184
<i>Tagányi Károly</i> : A hazai élő jogszokások gyűjtéséről (Második közlemény)	196
<i>Solymossy Sándor dr.</i> : Mesehősnő, a ki „gyöngyöt sir és rózsát nevet”	223
<i>Marót Károly</i> : A Homerosi eposzok vallástörténelmi jelentőségéről	237

Néphit és népszokások.

<i>Richter M. István</i> : A remekelés	248
<i>Kálmány Lajos</i> : Összeférhetetlen Tátosainkról	260

Népköltészet és népzene.

<i>Harsányi István és Gulyás József</i> : A kurucz dalok forrása	266
<i>Gulyás Pál dr.</i> : Népköltésünk idegennyelvű fordításai (Befejező közlemény)	278

Irodalom.

<i>Bán Aladár</i> : A F. F. Communications 17—23. számai	304
<i>dr. m. l.</i> : Baksay Sándor összegyűjtött irodalmi dolgozatai	308
<i>Sikabonyi Antal</i> : Az alkotó lélek és a háború	308
<i>Háborús nótáskönyv</i>	309
<i>Ének Ihor hadairól és a palóczokról</i>	309

Kisebb közlemények.

<i>Kálmány Lajos</i> : Holdisten	309
<i>Kálmány Lajos</i> : Gyógyító-Boldogasszony	310
<i>Borbély Károly</i> : Téves állítások	311

Néprajzi hírek.

<i>Gyászjelentések</i>	312
<i>Báró Szalay Imre temetése</i>	312
<i>Dr. Sebestyén Gyula</i> alelnök gyászbeszéde báró Szalay Imre elnök ravatalánál	313
<i>dr. m. l.</i> : Tömörköny István halála	315
<i>+ y</i> : Csiky János halála	316
<i>Wundt</i> köszönete	316
<i>r. g.</i> : A folklóre a kolozsvári egyetemen	316
<i>Dr. gróf Kuun Géza</i> arcképe	316

Társulati ügyek.

<i>IV. Károly királyunk</i> köszönete	317
<i>Jegyzőkönyvi kivonat</i> az 1917 április 25-iki zárt választmányi ülésről	317
<i>Jegyzőkönyvi kivonat</i> az 1917 május 30-iki zárt választmányi ülésről	318
<i>Jegyzőkönyvi kivonat</i> az 1917 október 31-iki zárt választmányi ülésről	318
<i>Jegyzőkönyvi kivonat</i> az 1917 november 28-iki zárt választmányi ülésről	319
<i>Jegyzőkönyv</i> az 1917 november 28-án tartott rendkívüli közgyűlésről	320

E folyóirat közleményeire vonatkozó jogainkat fenntartjuk.

TOMPA NÉPIES KÖLTÉSZETÉRŐL.

— Felolvastatott a M. Néprajzi Társaság 1917 november 28-iki emlékülésén. —

Tompa Mihály születésének századik évfordulóján országsszerte felújul a költő emlékezete. S ez, úgy érzem, nemcsak a kegyelet szertartásos ünnepe, hanem messzebb ható, jótékony irodalmi eseménnyé ígérkezik fejlődni. Elmélyedve foglalkoznak vele s a már-már feledett, félretolt, idétlenül le-lesajnált költőt mintegy újonta felfedezi az íróvilág és a nagyközönség. Felfedezi a sivár mezőkön a a nemes, üdítő művészet dúsan buzogó forrását s új, friss erőt merít belőle költészetünk. Fényesre csiszolódik rozsdásodni kezdő hazaszeretetünk, megtisztul iszaposodó erkölcsi életünk, emelkedik emberi méltóságunk érzete, helyrebillenti meghibbant gondolkozásunkat, visszaad önmagunknak.

Mi itt, azt hiszem, legjobban teszünk, ha színes, sokoldalú költészetének néprajzi vonatkozásait nyomozzuk.

Tompa a nép gyermeke s egész életét a magyar nép körében töltötte. Rimaszombatban született ugyan, egy kis városban s apja amolyan házaló, kisebbrendű eszmadia volt, anyja szintén iparos leánya. Ha valamely okvetetlenkedő ezért népi eredet helyett polgári eredetet akarna ráokoskodni, nem sikerülhetne neki, így szőrszálhasogatólag sem. Anyját korán elvesztette, olyan korán, hogy jóformán nem is ismerte. Maga mondja Aranyhoz írt egyik levelében: Anyám, szegény, nyugodjék! igen korán elhalt aszkóiban, olyan korán, hogy én, elsőszülötte, nem ismertem; csak homályos, álomszerű sejtelem az, mit róla lelkem bír és nem több; még azt sem tudom, valóságból van-e, vagy csak a leírásokból, melyeket gyermekkoromban hallék, maradt meg (Beje, 1848 márcz. 2.). A még eszmélni alig kezdő gyermek Igriczibe került nagyszülőihez. Itt a szalmafedelű kunyhóban szántóvető emberek közt nevelkedett. Rá is az a sors várt, hogy földmivelő falusi ember legyen. A véletlen vezette másfelé. A rektor felfedezte magasabbra való hivatottságát s ment a sárospataki kollégiumba. De ekkor már tizenöt éves volt. Falun, színmagyar nép közt élt az életnek éppen abban a korszakában, mikor a benyomások iránt legfogékonyabb a lélek. Belső világa már meg volt alapozva s a jövőre tovább építhetett rajta. Patakon, mint szegény szolga-gyermek, a kollégiumban lakott, különböző vidékről való, hasonló sorsú fiúkkal, mintegy újra a nép körében, csak a szemhatára tágult így a népies mezején. Majd nagyobb deák korában szünetek idején tanítványaival kijárt a környék falvaiba s legációkba, hol szintén folyton érintkezett a néppel. Sőt közben Sárobgárdon tanítóskodott. E mellett pedig szeretett, tudott dalolni, maga is tagja a kántusnak. Patakon pedig nagyban járta a nótázás. Sok verset, köztük nem egy népdalt, feljegyezték a deákok. Ma is értékes ilyen kézíratos dalgyűjtemények vannak régebbi időkből a kollégium könyvtárában.

S a hogy Tompa kilépett az életbe, bejei, majd keleméri, végre hanvai pap lett s ott élt haláláig, folyvást a nép közt. Pogány Karolinához írt szép verses levelében mondja:

Az én pályám szép, ámbár nem ragyog,	Dobogó szívű szép menyasszonyát
Én az egyszerű nép őre vagyok.	Elhozza az ifjú felebarát
Enyém jó és balsorsának fele,	És szívem elfogul öröm miatt
Örülök, sírok részvevőn vele.	Az ünnepélyes esküszó alatt.
S az elhagyott népet mi isteni	Kihez már a nyugalmas est közel,
Növelni, oktatni, deríteni.	A haldokló ágyához megyek el;
Kisdéd születik s hogy boldog legyen,	S ki lehullt, mint fájáról a haraszt,
Én fohászokdom érte szívesen.	A temetőbe kikísérem azt.

Ekép velem rokon, barát a nép.

Nemes barátnőm! pályám nemde szép?

Aranyhoz pedig így ír: Én is a nép embere vagyok, annak a növelésére, felvilágosítására és boldogítására esküdtem fel (Beje, 1848 márcz. 2.). Mindig a falusi életet, a földmivelő sorsát dicsőíti költészetében és leveleiben. Fia születésekor is óhajtsképen azt a tanácsot adja neki: szánts, vess, fákat növeld. Pogány Karolina százholdas hagyatékának hírére Aranyak már szinte túlozva írja: Oh te, kis egy szobából álló parasztház! ködmön és ösztöke! zajtalan mezei élet! Isten jóvoltából közelítetek felém (Hanva, 1856 jún. 7.).

Szármarazása, élete körülményei észrevétlenül, természetesen úgy alakították lelkét, hogy ismerte, kellett ismernie és szeretnie a népet és aztán ez a népies nála öntudatos is lett. Hiszen már zsendülő ifjúsága annak a nagy politikai áramlatnak sodrába esett, a mely az elméket egyenesen a nép felé terelte. Maga ha tetteleg ebben a munkában nem is vett részt, de lélekben a küzdők között van. A forradalom idején, a jobbágyság felszabadításakor, lelkes költeményekben szólal fel a nép érdekében (*Nagyjaink*). Résztvétele melege mindenünne kisugárzik. Így mikor felajdul:

Itt (tudniillik az emberek közt) a henyélő potrohos,
Bőrébe csak szuszogva fér,
De a meghámlott markú nép,
Oh, az pogányul ösztövére (*A hangyákhoz*).

Aztán a politikai mozgalmakkal egyidőben ráfordult a figyelem már a nép költészetére is. Áldás reánk, hogy éppen ekkor született, élt a három népi eredetű nagy költő: Tompa, Petőfi, Arany, a kik mintegy predesztinálva voltak arra, hogy népies alapon megalkossák a magyar nemzeti költészetet. Azt ma már nem kell hangsúlyozni, hogy nem népköltőkről van szó, hanem a kik a népiesből merítettek új erőt, szint, formát, tartalmat. De valaha kellett. A közönség félreértette a dolgot, a felkapott jelszókat. Ezért írja Tompa Aranyak: Engem igazság szerint csak félig lehet népköltőnek mondani. Átnéztem például, a mit összesen írtam, sokkal több benne mind nyelvre, mind eszmére tekintve, a mi nem népies, mint a népies és látom, hogy az jövőre is úgy marad, mert belőlem azok a melan-kólikus gondolatok, melyek sokszor elfoglalják lelkemet, ezután is ilyen nem-népiesen fognak kiömlöni (Beje, 1848 márcz. 2.).

Nem is erről van szó. Tompa a tiszta, ép, hamisítatlan magyar nyelvet az anyatejjel szívta magába. Eredetileg, ha akart volna, sem tudott volna másképp

beszélni. Aztán öntudatosan figyelte, gyűjtötte lelkébe a népnyelv kincseit: szavakat, jellemző kifejezéseket, fordulatokat, közmondásokat. Éppen mint Petőfi és Arany, csak hogy Arany még régi irodalmunk kincseivel is gazdagította költészetét, új, dúserű bányát tárva fel benne az irodalomnak. A népregék első gyűjteményének megjelenésekor a Szépirodalmi Szemle ismertetője különösen kiemeli a költő újdonszerű nyelvét s azt mondja, hogy munkájából egyrészt a szótáríró vehetne ó, a népben élő szavakat a természeti tárgyak elnevezésére, másfelől a festő vízi tájképeket, a melyek sehol sem advák eddig oly hűséggel.

S nem kell feledni, hogy azóta mindezekből sok közkeletűvé vált, a mi akkor még egészen új volt. Azért ma is nem egy olyan szót találunk helylyelközzel, a melyet nem mindenki talál jó ismerősének. Ilyenek például: *bajboncs* = tüskével, bokorral benőtt sűrűség, a lepkét a liget bajboncsa rejti (*Az ifjú költő*), a völgy bajboncsa (*Basa kútja*); *polyhos* = szőlőfaj (*Vig szüret*); *zuboly* = takács (*A testvérek*); *zajda* = lepedőféle ruha, a melybe ennivalót bekötve, hátukra veszik, batyu (*Szakállas farkas*); *lúdgyerek* = ostorosgyerek (*Sárkánytörés*); *szíraz sírás* = könnytelen sírás (*Haldokló mellett*); *elhível* = hűtlenné lesz (*Mohos*); *dalmahodni* = nekitelni, testesedni (*Vízi lilium*).

Verseiben a közmondásoknak se szeri, se száma. Csak úgy találomra írom ide: rá kinek mi gondja, korhelyebb az százszor, a ki mondja; borsót falra hányni; úgyis veszni tértem, hírével az nem lesz a királynak (*Elmélkedés a kancsó felett*); legyünk egy són, egy kenyéren (*Bércz és lapály*); az éjjel még kemény táncz lesz, t. i. a tengeren vihartól tartanak (*A hajó*); szükség törvényt ront (*A budai országgyűlés*); egy idő óta csókának a szemét vájja ki a csóka; nagy-pipájú, kevésdohányú magyar; az ember apját sem ösméri sötétben (*Szuhay Mátyás*); jó az Isten, jót ád; nem messze esik fájától az alma (*A pozsonyi harezjáték*); jótétedért jót várj (*Az árvalányhajról*).

Arany *Toldi estéje*-nek olvastára is különösen érdekli a nyelv. Kérdezősködik, töpreng egyen-máson s levelében megjegyzi: Szeretném, ha nem szeretnéd úgy népkölteményben az összetett szokat, mint ellenségvár. Különben is a népi magyar nyelv azt nem igen szereti. Van ugyan kapanyél, szekérrúd, stb., de mégsem tanácsos sűrűn használni (Hanva, 1853 okt. 21.).

Akárhol jár, érdeklődéssel figyel a népnyelv sajátosságaira. Mikor 1856 őszén meglátogatta Erdélyt, Désről, hol Medgyes Lajos költő- és paptársa kedves vendége volt, Tompa Mátyás Mózes álnéven s elváltoztatott írással, a melyet — természetesen — első pillanatra felismertek, tréfás levelet ír Aranyinak, egészen az erdélyi népies köznyelv hangján. Mindjárt észrevette a jellemző sajátosságokat. Hazatérve, részletes beszámolólevelébe is belevegyíti: Medgyes Lajoshoz éppen akkor toppantam be, mikor a bihalat fejték s a málét hordták a hiura (Hanva, 1856 okt. 8.).

De evvel a nyelvvél ő nem egyszerűen népieskedni akart, hanem öntudatosan magasabb irodalmi színvonalra emelni, a melyen ki lehessen fejezni a legmélyebben s legfentebb járó gondolatokat is.

Igenis, írt ő népdalokat s e műnépdalok irodalmunk legszebb e nemű termékei közé tartoznak, akárcsak a Petőfiéi s Arany csekélyebb számú népdalai. Ezekben az ő törülmetszett népies nyelve, természetesen, legfeljölbbben érvényesül.

De a néptől veszi a dalnak zengzetes formáit is. Van ilyen képlete: 4, 4. Például: Csendes a tó, habja ninesen; Hogy beteg volt édesszülem; Hozd át, révész, a dereglyét; Hajnal hasad, harmat esik; Habzik a fü, majd meg is dül; Bánfalusi torony gombja; Te vagy az én boldogságom; Sötét van az utcán végig. Másik: 4, 3. Ilyen: Piros a bor, ha kiforr. Aztán: 4, 4, 3. Ilyen: Télen, nyáron pusztán az én lakásom; Békót tettem kesely lovam lábára; Kis kertemben kiszáradt az eperfa; Messze földre bujdosott a galambom; Kizöldült az erdő fája, leveles; Gyilkosfenék, malom volna, ha volna; Túr mezején búra nevelt az anyám; Piroslik a bokor gyenge hajtása. Másik képlet: 4, 2, 3: Három mezőn, három határon; A tilinkóm nem szól, elhasadt; Elvirított a rozs, meg is ért. Vannak fél alexandrinusok: Virágos kenderben Pitypalatty, pitypalatty; Vize nincs, szárazon Forog a szélmalom.

Változatosságot hoz ez az alakokba, hogy különböző alkotású sorokat kapcsol össze s a sorok számával és a rimelhelyezéssel. Leggyakoribb a páros rím: $a a b b$. De aztán van olyan, a melyben a két első sor: 4, 4, 3, a harmadik és negyedik: 4, 4. Például:

A parlagon nő a szarkaláb,	No, de ne bánts! minek néznél?
Nézz a szemem közé legalább.	Úgy lehet, még megigéznél.

Vagy a schema: 4, 4. De a harmadik sor második ütemének kezdetén egy kéttagú szót megismétel, a negyedik sort pedig elől megtoldja egy felkiáltó szócskával: héj! Így:

Esik a hó a határon,	Ha én olyan fehér, fehér volnék,
Fehér, mint a fehér vászon.	Héj! be szeretne a legénység.

Vagy az első, második, negyedik sor: 4, 3, a harmadik fél alexandrinus:

Tó közepén bokor-sás,	Igazán, igazán,
Ha nem szeretsz, szeret más!	Tíz szeretőt kap a lány.

Vagy a három első sor: 4, 4, a negyedik: 4, 4, 4. Ilyenek:

Bujdosom a kerek földön,	Meg se bírok hol pihenni,
Szomorúság jártom, költöm,	Nem ismer itt, nem szeret itt engem senki.

Más helyütt az első, második, negyedik sor fél alexandrinus, a harmadik: 4, 4, a rimelhelyezés: $a a x a$.

Sárgarigó páros,	Itt hagyom én, mert unalmas
Fák tetején szálldos.	Nékem ez a város.

Van olyan ötsoros versszak, melyben az első, második sor: 4, 4, az ötödik: 4, 3, a negyedik: 3. De tulajdonképpen a harmadik sor második ütemének ismétlése:

Muzsikálnak, hegedülnek	Bíró fia beh régen,
Alvégesi legénységnek.	Beh régen
	Nem volt már a felvégen.

Egy nyolczsoros versszakú dalban a páratlan számú sorok: 4, 3, a párosak fél alexandrinusok, ilyen rimelhelyezéssel: $x a x a x b x b$. Tehát nem egyéb, mint két félrimű strófának összekapcsolása:

Alant megyen a felhő,	Fordítsd, bojtár, a nyáját!
Zivatar jön délről,	Erős idő készül.

Alant megyen a felhő,
Zuhog is már távol,

Fordítsd, bojtár, a nyáját!
Mert megver a zápor.

Ezeket az alakokat azután, különbözőképen kombinálva, beviszi számos más, nem népies költeményébe. Természetesen, a nyugateurópai mértékes-rimes, vagy akár rímtelen sorokat és strófaszervezeteket szelvében, sőt túlnyomóan használja, éppen mint Petőfi és Arany.

Világos, hogy népdalaiban nemcsak a nyelv és a külső alak népies, hanem főleg az érzés, gondolkozás, az egésznek a felfogása. Ezekben is, mint általában a népdalokban, főtárgy a szerelem. De mennyi változatban, árnyéklatban s milyen igazi népies felfogással, valóságossággal! Megszólaltatja a boldog szerelmet: *Télen, nyáron pusztán az én lakásom; Békót tettem kesely lovam lábára; Három mezőn, három határon; Csendes a tó, habja nincsen; Piroslík a bokor gyenge hajtása; Kicsi madár a pacsirta.* Rajzolja a szerelmes legény gyötrődését, a ki még nem tudja, hányadán van kedvesével: *A parlagon nő a szarkaláb; a leány szerelemre vágyakodását: Esik a hó a határon.* Majd vidám incselkedés hangzik a dalból: *Nagy kerek tó közepén; vagy kedves enyelgés: Asszúszölő, bakator.* Majd fel-felsír a boldogtalan szerelem: *Hogy beteg volt édes szülém.* A megcsalt leány bánatát dalolja: *Kis kertemben kiszáradt az eperfa, a megcsalt legényét: A tilinkóm nem szól, elhasadt; az elhagyott leány bűjét: Messze földre bujdosott a galambom.* Más helyütt elhagyta szeretője a leányt, de nem veri érte falba a fejét, majd lesz más (*Muzsikálnak, szépen hegedülnek*). Férjhez adták szeretőjét, azon kesereg a legény (*Alant megyen a felhő*). Vagy a távollét vérezi szívét (*Te vagy az én boldogságom*). De aztán van legény, a ki kerüli a csalát, hiába akarja a lány visszaédesgetni, óvakodik újra hálójába kerülni (*Hozd át, révész, a dereglyét*). A *Messze földön, hetedhét országon* pedig a kiábrándult szeretőt rajzolja. *Tó közepén bokor-sás a magában, szépségében bizakodó leány rajza; Bánfalusi torony gombja a válogatós leányé, a ki végre is otthon marad; Kíforrott a mézesmáli a kikapós, rossz asszonyé.* Általában, a csalfa leányról szól: *Vize nincs, szárazon...* És van más tárgya is a daloknak. Az idegenhen élő hazavágyódása, hon-szerelme (*Bujdosom a kerek földön*); katonadal (*Túr mezején bura nect az anyám*); a városba került leány hazavágyódása, szeretője után való epekedése (*Sárgarigó páros*). A *Hajnál hasad, harmat esik* kezdetűben az aratás szép rajza, áldás a mezőkön s az a kívánság, hogy legyen azé garmada, szem, a kinek a földén terem. A *Habzik a fü, majd meg is dül* kezdetűben a katona maga inkább koplal, csakhog lovának jusson széna, abrak.

Van ide a dalok közé iktatva két kis néprománéz is: *Gyilkos fenék, malom volna, ha volna* és *Elvirult már a rozs, meg is ért.* Amabban a molnár megöli, vízbefojtja kedvesét. Harmadnap a víz partraveti. Tudakolják, ki volt a gyilkosa. Megmondja s anyja elátkozza a gonosztevőt:

Gyilkos molnár, száradjon el a kezed!

Gyilkos malom, apadjon el a vized!

Az átok teljesül: akasztófán szárad a molnár keze, elapad a malom vize. Emebben a leány hetykén utasítja el a legényt: Nem megyek hozzád, veled kenyérbe' sem ennék eleget. A legény biztatja, hogy majd szerez, aratni megy. Vissza is jön, jó szerencsével, de Kati nincs sehol, világlánya lett belőle.

S mert e dalok a nép lelkét tükrözik, a nép magáénak fogadta. Széltében dalolják, kedvelik. Különösen kedvelt dalok: *Télen, nyáron pusztán az én lakásom*, *Virágos kenderben pitypalatty*, *pitypalatty* és *Messze földre bujdosott a galambom*. Ennek jellemzésére érdekes kis történetet tudok. Nem sok időre azután, hogy a költő meghalt, négy debreczeni teologus pünkösdi legációba indult. A Hortobágyon váltottak keresztül. A pusztá mélyén elesteledtek. Tüzet láttak viláncsolni, arra tartottak. Az öreg juhász szívesen látta őket. Falatozás, pihenés után nótázásba fogtak. Mind a négyen a debreczeni híres kántus tagjai voltak. Sok nótát eldaloltak. Az öreg figyelmesen, látható érdeklődéssel hallgatta. Mikor már nyugalomra akartak térni, kérésleg szólt: Fújják el még egyszer az urak azt a gyönyörűséges nótát: *Télen, nyáron pusztán az én lakásom*. Hogyne fútták volna el! Esztendő telt el. Már mind a négyen esküdt deákok voltak. Egy délután, a hogy ott nyüzsög a sok tanuló, szólítják egyiköjüket, hogy valami juhászforma ember keresi. Megy. Hát vendéglátó gazdájuk van ott. Valami vászonból abdált kis erszényfelét nyújt át: Adják ezt annak a *fiúnak*, a ki azt a szép nótát csinálta: *Télen, nyáron pusztán az én lakásom*. Aztán a sokaság közt eltűnt. Az erszényben három darab arany volt. Egy esztendeig kuporgatott szegény öreg, hogy annak a nótás fiúnak kedveskedhessék.

És mindenütt, népies és nem népies költeményeiben, lépten-nyomon találkozunk a nép szokásaival. Részint csak úgy érintőleg, például: Mondják sok van most is a *rováson* (*Elmélkedés a kancsi felett*). Ugyanott hasonlat a motolláról. Vagy a mikor a pusztát rajzolja, hol a pásztor vígan bogárzó gulyát terelget, a délibáb rengő tavában szilaj ménes vágat, felöltik a pásztortűz s hallszik a furulyaszó (*Pusztán*). Más helyt (*Alföldi képek*, II.) szintén:

Itt legelő gulya és szétszórt karámok,
Miket a délibáb derékon átvágott;
Ott nem messze tölök
A héja árnyékát űző komondorok,
A nyargaló csikós, mind jó ismerősök.

Alább (IV.) szintén a furulyaszó, pásztortűz emlegetése. Vagy az est szépségei közt: újabb bájt a bájos éjhez távol szóló furulya told (*Máriához*). Egy másik, *Pusztán* című költeményében a téli viharban magánosan álló csárda rajza is megelevenül. Idillikus kép *Az erdei lak*-ban a kunyhó népének egyszerű élete. A csillagok állásából vet hozzá a nép az idő állásához (*A halász és aranyhal*). Felhasználja a halottsiratás szokását (*Én, Utolsó verseim*, I.). Éppen így a koldus-énekeket (*A félkezeű koldus*). Festi az aratást (*Tornáczomon*). S aratás után a koszorú hazavivését (*Sülyedés*). Különös szeretettel rajzolja a fonót (*Bedő, Néprómáncz*), legszebben és legterjedelmesebben *Az árcalányhajról* című regéjében.

Felhasználja a babonákat. Mindenkinek van egy csillaga; ha az lefut az égről, az ember élete is ellobban (*A futó csillagról*). A kuvik halálmadár (*Kuvik*). A holló baljóslatú (*Terepélyes, nagy fa*). A sir nem fogadja be, kidobja magából a hitványt. Megszólal másodízben a kakas, a sírok felnyílnak, kiszállanak fehér ruhában a holtak s szerte kísértének. Megszólal harmadízben a kakas, visszatérnek a lelkek, bezárulnak a koporsók (*Temetői hangok, Jégvirágok*). A gyémánt nappal magába szítt fényt világol ki éjszaka (*Nőmnek*). A fülemile harmatot iszik, ezért

a kuvik boszorkánynak tartja (*A csalogány és a sas*). Ha Vincze napja verőfényes, bő szüret lesz (*Szuhay Máttyás*). A ki anyját megveri, annak a keze elpusztul (*A félkezű koldús*). A szivárvány vizet szí a tengerből (*Pogánykút*). Ne vegyék a kenyeret balkézből. Jégeső támad a keddi nevetésből. Ki csillagot lát meg déltájban, nemsokára meghal, de a mennybe megyen. A törököt fegyver nélkül a tengerbe lehet szalasztani, csak azt kell kiáltani: ki rút, ki rút! (*A fekete ember*). A hetedik gyermek nemcsak megtalálhatja a kincset, hanem különben is varázserője. A vérfű az elátkozott fényszirmot megválthatná, ha letörné, a ki hetedik gyerek (*A fehér lilium menyegzője*). A vérfű závarnyító plánta (*A kincskereső*). Szent-György-nap éjjelén kincsre találhatni. Még nyáron vág az ember egy mogyorópálczát. Szent-György-nap éjjelén álljon ki a keresztútra, kanyarítson vele maga körül egy nagy kört. Oda senki be nem mehet. Ló, szekér, ha vágatva jön is, ott megáll. Ijesztgeti a boszorkány, de ne féljen. Ha kérdi: mi kell? csak azt mondja: pénz! Ad sokat (*A keresztútról*). A prikulicsot vagy szakállas farkast is egészen a nép babonás hite szerint rajzolja. Szakállas farkassá változható pásztor. Felesége észreveszi foga közt saját köténye rongyát, melyet előbb a szakállas farkas tépett le róla. Erről ismer rá. Sápadt, elzárkózott, hideg, zord természetű. A keresztet messze kerüli. Sohasem mond Isten nevet. A bérceze gyakran éjjel megy ki; kihez? minek? nem tudja senki. A feketék czimborálnak véle. Azóta, hogy ez elpusztult, nincs azon a vidéken szakállas farkas, csak egy, egy mély barlangban, lánczra kötve, de ennek is száz esztendőben csak egyszer szabad kijönnie (*A szakállas farkas*). A boszorkány nagy fekete hollóvá változik, hogy mikor felleppen, megugorjék a ló s lezuhanjon, nyakát szegje a lovas. Aztán mint az orsót, nyomja sarkát földre s forog, míg forgószél nem támad belőle, akkor oszlopával lóra, lovasra dől (*Rétel patakja*). Szent-György-nap éjszakáján a két istentelen, balkezének hét csepp vérével az ördöggel lép frigykötésre. Éjfélkor fejetlen méneken, a várat hétszer kerülve meg, jönnek a rossz szellemek, előre megsepervén tüzes seprővel az utat a vén banya előttük. A vén banya műve, hogy a szegény nép fejős jószágáa vért ad. Verő szemével megigéz sok gyenge magzatot. Az ártatlan leányt anyja képében csalogatja magával. De a *varázsvirág* megóvja a leányt. Ez a varázsvirág száz esztendőben egyszer virít s csak szeplőtelen kéznek szakad le száráról. Nem sikerülvén a gonosz próba, éjfélkor forgószelek szárnyán jönnek az ördögök s viszik magukkal a két istentelent (*Az ördögszekérről*). Lubló vérrel pecsételt frigykötésben átadja lelkét a rossz szellemnek. Megbánja bűnét s kolostorba megy, hol szenteltvízzel a barátok meghintik fejét. Nem árthat a rossz szellem, a szentelt harang hangja megtöri erejét (*Hegyeskő*). Karácsondi, a fekete ember, az égből jött le hétszemű bárányon s csak hét esztendeig jár a világon (*A fekete ember*).

Öt helyt előfordul álommagyarázás is. Ezek az elbeszélések: *Diós-Győr*, *A tűz szelleme*, *Bosnyák Zsófia*, *Márta könyje*, *A jávorfáról*.

Az *álmofejtésről* írott tanulmányomban megállapítani igyekeztem, hogy a mesék, mondák álmofejtése más, mint a mindennapi életben. Amott az álom vagy híven, világosan feltárja a jövőndőt, mintegy *tükörben* mutatva, vagy *kép*, *allegória*, melyből a való kihámozható. Az életben az álmok, hogy úgy mondjam: *szimbólumok*. Meg kell tanulni a jelentésüket, nem lehet a hasonlóságból megmagya-

rázni.¹ Így találjuk Tompánál is. Diós Pál álmában egy embert lát, a ki azt mondta, hogy ha gazdag ember akar lenni, menjen Nagyváradra s üljön kapujában három napig. Ott aztán megtudta, hogy a polgármester azt álmodta, hogy a Pál diófája tövében három kád arany van. Hazamegyen, kivágja a fát s megelé, a mit keresett. *A tűz szellemé*-ben a tündérleány kétszer megálmodja, mikép menekedhetik ki válságos helyzetéből. *Bosnyák Zsófiá*-ban a kegyes úrnő megálmodja halálát s holttestének évszázakig csodálatos épségbenmaradását.

Képekben történik a jövő feltárlása *Márta könnyjé*-ben. A vadász azt álmodja, hogy a reugetegben vérben fetregő párja mellett hófehér vadgalamb nyög. Kedvese meg azt, hogy ül egy fenyőfa alatt s fekete szalaggal rozmaringbokrétát köt át; szél kerekedik s száradtan hull le a fenyő ága, sárga levele. Beteljesült az álom: a vadász holtan zuhan le a szikláról; kedvese addig búsul, sir sirhalmánál, míg kövé változott s könnyéből kerek tavacska lön. *A járorfűről* című mesében pedig az ősz király azt álmodja, hogy kihullt koronájának fényes gyémántja; a királyleány, hogy anyja sirhalmát látogatja meg; a szerelmes pásztorfiú, hogy nyája legszebb báránkját két dühös vad összetépte. Mind csak azt jelentették, hogy a királyleányt két nénje megöli. A míg az életben például ablak = kétszínűség; ágy = rövid út; bárány = házasság; béka = rossz ember, irigység, pletykáság; zöldbéka = jó termés; csirke = tűz stb.

Aztán találunk Tompa költészetében számos, jól megrajzolt alakot. Ilyenek: a cigány regruta csatában (*Az újoncz*); a féllábú öreg kolduló katona (*Famás vitéz*); a vén harangozó; a hatalmasan pipázó s végveszedelembe jutott kántor (*A pipás kántor*); a legény, a ki tündöklik: kit vegyen el? a szegény Julesát, a kit szeret? vagy a gazdag Sárít, a kivel tán szintén összetörődne? (*Egy házasság*); a családtalan gazdag rokon, a ki ismeretlenül kipuhatojja, melyik atyafi érdemes az örökségre (*A gazdag*); a kincskutató jegyző, a fukar Kelemen, Péter, a jegyző unokája s Balta, a ki csak kényszerűségből lett zsivány s mindjárt jó útra tér, a hogy alkalom nyílik rá (*A vámosújfalusi jegyző*); a katonaságot kerülő, de a fekete és veres hangyák küzködéséből hazaszeretetre buzduló, csatába induló legény (*Pali története*); az öreg halász (*A halász és aranyhal*); a bő szüretet pár sorban festő keretben a vén, katonaságviselt vinczellér (*Pogánykút*); a vidáman mulató huszárok, a tökéletlen vén oláh bíró, a szép fáta (*Huszárkaland*); a lusta, gondatlan, pletykáló asszony (*A szakállas farkas*); a betyár (*Kizöldült . . .*); a lépen ragadt agglegény s a házsártos asszony (*Bedő*); a kunyhó nyugalma (*Fent és alatt*); az öreg szántóvető boldogsága, mikor tanult fia úri, de nyájas, szerető feleségével s kedves két gyermekével az öreget meglátogatja (*Falusi kép*).

Ám kétségtelenül kiváló fontosságúak a népregék és népmondák. Abban talán mindnyájan megegyezünk, hogy azok az elbeszélések, melyek népmese, monda, rege, mitosz, legenda néven fordulnak elő, igen közeli rokonságban állanak s igen sok bennük a csodálatos, természetfölötti. Csakhogy a mesében nem hiszen a nép sem. Nem csodálatos elemei miatt, hanem mert költeménynek tekinti. Gyönyörködtetésül mondják. Ezért az alakja is mintegy kidolgozott, kényelmes menetű. A többiben hisznek s csak röviden, szárazon beszélnek el, alkalomszerűen.

¹ Értesítő a kolozsvári állami felsőbb leányiskola 1898—99. iskolai évről.

De aztán a mondára, regére nézve hiába próbálták, eddig még nem sikerült meg-egyezésre jutni. Közönség, költők, esztétikusok különbözően fogják fel. Én úgy szeretném használni, hogy a monda történelmi személyre, eseményre, helyre vonatkozik. A népek mintegy történelmi tudománya. A rege valamely természeti jelenséget magyaráz meg. A mítosz pogány vallásos monda vagy rege. A legenda keresztyén vallásos monda vagy rege. Természetesen, néha az elemek alig választ-
hatók külön. Például a Tordahasadékról szóló elbeszélés rege, mert meg akarja magyarázni, hogyan származott a Tordahasadék nevű hegyrepedés. De monda, mert egy történelmi alakra, László királyra vonatkozik. Legenda is. Egy szent férfiú érdemeiért történt a csodálatos esemény.

Nem azért mondom ezeket, hogy vitassam, vagy vitát keltsek, vagy valami nagy súlyt vetnék rája, csak hogy magamat megértessem, hogy félre ne értsenek, hogy utólagos magyarázatokba ne kelljen bocsátkoznom.

Tompának népmeséje csak egy van: *A jávorfúról*. De a népmesei elemeket, nagyon helyesen, beviszi mondáiába és regéibe. Nem szólok arról, hogy például a tündért gyakran emlegeti jelzőül, hasonlatul. Így: a lantnak ágyát tündéri kéz veti; ah, más a dal tündérvilága más! (*Lant és korona*). A szegény fiúkon tündérek keze nyugszik gazdagon (*Művészet és pályabér*). A szépareczú lány-tündérkép (*Galambposta*). Beszél tündéri kényelemről (*A kísértő*). Erdélyről mondja:

Magyar hazánk bájos Tündér Ilonája,
Gyászos fekete lett aranyfürtül szála (*Huszárkaland*).

A lány szép, hogy mellette Tündér Ilona semmi sem (*A halász és aranyhal*).

Már az aztán idevág, hogy a regében a tündérlányok aranyalmával labdáz-
nak, melyek gyémántot sziporkáznak (*Tíz forrás*). A tündér két leányának egy-
egy aranyalmát ad, hogy jól megőrizték, mert ebben éltek van elrejtve, azaz:
az az életalma (*Két szomszédvár*). Előfordul egyik regéjében az ifjító kút (*Galamb-
posta*). Egy másikban a vörös vitéz (*A sztraczeni sziklakapu*). A királyi vár az
Operenciás-tenger határinál, még azon is túl van, hol a madár se jár. Fala
vasvályogból épült. Két sárga oroszlán őrizte a kaput, az egyik vigyázott, míg a
másik aludt. Hét mérföldre hatol erős ordítása. A király innen a világ végére
láthatott. Közel van hozzá Óriásország, tovább a hétfejű sárkányok hazája. Kilencz
országon uralkodik a király. A három kis leány ünneplőruhája törés nélkül elfér
egy dió héjában. Árvalánynak sarkáig leérő hőselyem baja van. Rozmaringbokor
alatt és sirt mátkájának a királyfiú. A legkisebb királyleány a legszebb, legjobb.
A két nagyobbik gonosz. Bűnhődnek is:

Megőszült mindenik kevés idő alatt,
Nem kellett senkinek, vén lánynak ott maradt (*Az árvalányhajról*).

Mikor elviszi az ár a királykisasszony aranyhalát, országszerte kiment a hirdetés,
hogy a ki kézre tudja keríteni, becsületen felül kap egy egész falut. Még a pap
is halász lett s félország szaporán (*A halász és aranyhal*). A Vas Benedek
lakomájára:

Hivatalos vala boldog, boldogtalan,
Négy nap, négy éjszaka vigadván untalan,
Még a vándorlót is elfogták az úton (*Szuhay Mátyás*).

Egy kákás tóban lakik a sárkánykigyó. Taréja, két szeme lángol. Nyelvét kiöltögeti. Torka fogas. Nyakát felnyújtja ránczaiból. Farka sujtó ostorul csavargózik felette. Csikót, üszőt leöl, elhord. Pásztorfiút, hidógyereket elsikkaszt. Elragadja a szép leányt. Dühében összetekerőzik, aztán magát, mint az abroncs, kirúgja. Ordítva felmereszkedik, csaknem farka hegyére. Gyors ütéssel a gypet döngeti szörnyű farka. Haragjában taréja kék, szeme düledt. Véres tajtékot túr (*Sárkánytörés*).

Mintegy regéi keletkezésének magyarázatául mondja a költő, hogy elgyötrődött:

És fájó szívem álma	Hol titkos édes hangon
Vad rengetegbe vitt,	Susog minden levél,
Hol felleg ússza a bércz	S vándorfuvalmak ajka
Repkényes ormait;	Tündérregét regél (<i>Hárfám</i>).

Regéinek tárgya, hogy miként keletkezett valamely felülőbb jelenség, alakulás? Így például: hogyan származott a tengernek kis hajócsigája, a vihardar, csikóca, csöngér vagy oceania (*A vitorlás csiga*); a villi (*A Kárpátok villije*); a visszhang (*A visszhang*); a tengerszem és a szigetek (*A tengerszem*); a sirásó-vagy dögbogár (*A sirásó*); a patak (*A tó leánya*); a veresagyagú hegy veres színe (*Cservena hora*); a bölömbika (*A bölömbika*); a mészharat, a kérész (*A mészharat, A kérész*); a cseppkőbarlang s annak csodálatos alakulatai (*A barlang lelke*); a selyembogár s mért üzik halálra a soha be nem telő falánk sáskát és mért jár haszontalanul a dongó, nem gyűjthetvén mézet? (*A selyembogár*); a vándorláp, fagyöngy, fénybogár, ökörnyál s az erdő mélyén örökké turbékoló gerle eredete (*A vándorlápáról*); az ördögszekér, árvalányhaj (*Az ördögszekérről, Az árvalányhajról*); a Mátra vidékén három hő- és hét hidegforrás keletkezése (*Tíz forrás*); a gonoszlelkű gazdag ember bikává változása (*A szegény és gazdag*); a vétkes tündérlány kecskévé válása s Leányvár, Kecskvár nevének eredete (*Két szomszédvár*); a sztraczenai sziklakapu keletkezése; a Jégvölgyi-esücs alatt a köleány s előtte a kerek tó (*Mirta könnyje*); hogyan keletkezett Szatmárt a Sülyedés; továbbá a Csörsz árka, Árokszállás, Ároktó (*Csörsz árka*). Hogy épült a karcsai templom. Lipócz romjaival szemközt a hegyen áll egy kőasszony, karján kis gyermeke: hogyan váltak kővé? (*A kőasszony*). Telkibánya mellett a Bánya-hegyből veres patak foly alá. A bányarém haragjának műve, ki elsüllyesztette az egykor dúserű bányát. De újra áldásba jön, ha betelik az idő (*Verespatak*). Abaújban, Regécsvár romjaihoz közel, a hegyen három férfi és egy nő kőalakja. Az ünneprontó testvérek kővé, a dúsan termő szőlő túske- s gazberekké való változása (*Az ünneprontók*). Tornában hegyoldalon van egy Lófő nevű nyílás. Déltájban mindig megzúdul rejteke s omol ki belőle a friss víz. Hogy s mint származott ez a jelenség? (*Lófő*). Monok mellett a határban egy durva, pásztorleány-formájú kődarab keletkezése (*A pártatolvaj*). A sikon (közelebbi megjelölés nélkül) egy kődarab. Olyan, mint egy ember, a ki két kezével egy bárányt tart fel. Ennek magyarázata (*A bojtár*). Egy kenyéralakú kő regéje (*Kenyérkő*). Megvan a kővé vált pénzek regéje is (*A bajmócsi fördős*). Gömörben a Mohos nevű hegy tetején semlyékes láp. Hogyan keletkezett? (*Mohos*).

Van egypár regéje a költőnek, mely nem ilyen átalakulás-féle. *A féniksről* az ismert ókori mitosz feldolgozása. *Az üres koporsó* egy keleti mondának felhasználása, annak a tanulságnak kedvéért, hogy az eszmét karddal meg nem ölhetni.

A *lidércz* meséje az, hogy a kincs szelleme látva, hogy az ember csak rosszra használja az adott kincset, elzárja előle garmadait. Szolgái, a bolygó lidérczek, fel-feljönnek a föld színére, hogy a kincsesőt mélységbe vagy mocsárba csalják. A *tűz szelleme* szimbolikus elbeszélés a tűz dicsőítésére. A *pók versenye* meg amolyan szélesebbre festett állatmese, allegória, avval a tanulsággal:

Ki akkép él, hogy ötet
Túléli, mit mivel,

Annak sárszobra díszlik
A hit repkényivel.

A *hős és kardja* szintén szimbolikus elbeszélés: az aczél, arany és gyémánt versengése. A *légkő* pedig két rossz királyleány tanulságos története.

Tompa mondáiban kevés a csodálatos elem. Az *Oltárkő*-ben elmondja, hogy a sárosvármegyei Pécsújfalva sziklás bérczén van egy régi falmaradvány, melyet, mivel pogány őseink ott áldoztak valaha, Oltárkőnek hínak. Ehhez fűződik az elbeszélte monda, a mely tulajdonképen egy szimbolikus elbeszélés s a csodálatos benne annyi, hogy a hegynek varázshatalma van. A *szakállas farkas*-ban a prikulics szerepel s mellesleg magyarázata annak: honnan vette nevét a Pásztorhányás nevű kórakás. *Várhegy* a Hegyalján szőlőtermő magas bércz, csak színhelye a mondának, melyben a gonosz asszony elől elsüllyed a talált kincs s magát is eltemeti az omladék. A *Menedékkő* Szepesben, közel Lőcséhez, erdőborított hegy tetején a kolostor romladéka. Idemenekült a nép veszedelmek idején. Ehhez fűződik a monda, hogy a régi kolostor kis harangja hogyan került alá a (meg nem nevezett) faluba. Tudniillik két falu versenyzett érte. Az egyik előbb érkezett. Hiába tette székérre, 24 tulok sem bírta megmozdítani. Jött a másik, két gyenge tulokkal elvitte, mert övé volt az igazság. Csuda, Isten kezének a munkája. Az *Adós, fizess!* a szívtelen hitelezőről szól. Benne a holt kiszól a sirból s intézkedik a tartozás megfizetéséről, a mely csodálatos módon teljesedik s a melyből a gonosznak bűnhődése is következik.

Különben egyszerű, természetes történetek, ha itt-ott némi népies naiv nagyi-tással, hiszékenységgel is. A *Néprománcz*-ban egy nagyon elterjedt mondát dolgoz fel. A leány, a ki szeretőjét félni látja, mikor valaki felveti a kérdést, hogy ki merne most, éjjélkor, a temetőbe menni s nyársat szúrni egy sirba: maga rohan el. Megteszi, de földhöz szúrva kötenyét, érzi, hogy valami visszavonja. Ijedtében szörnyet hal. A *miskolci bíró*-ban a csábító bíró vérpadra juttatja az asszonyt, de maga is odakerül. *Arszlán pasá*-ban a hős magyar várvédő végre is foglyul esik, de a pasa csodálva vitézségét, rettenthetetlen bátorságát, nagy dicséretet közt szabadonbocsátja. Hasonlít a kolozsvári Linczig János mondájához. A *Muszka tréfá*-ban egy kikapós rutén asszony kalandját beszéli el egy muszka katonával. Amolyan adomaféle. Léway jegyzetben mondja, hogy borsódvármegyeiek állítják, hogy nálok mesélik az elbeszélés tárgyát, mint a mely Muzsony nevű tót-orosz községben valósággal megtörtént. *András polgár*-ban egy régiebb eperjesi történetet beszél el a szájas, dicsekvő emberről, a ki aztán csúnyán felsül. A *halász és aranyhal* gyönyörű monda, hogy a szegény halászlegény mikép jut gazdagságba s kapja meg feleségül előkelő kedvesét. Megmagyarázza egyszersmind azt is, hogy a fűzes Tiszaszigetben honnan vette nevét Halász helység s hogy került címerébe a két aranyhal. A *Sírató* azt fejtí meg, hogy miért híják így a körösi ó temetőt.

Beregszász tárgya: hogyan alapult a város s honnan vette nevét. A *Király kútja* egy Mátyás-monda. Abaúj hegyei közt úgy hinak egy hidegforrást, a melynek elnevezése Mátyás király szerelmi kalandjával van kapcsolatban. Két sor van benne, a melyben egy kis csodálatos elem rejtőzik. Mikor Mátyás megcsókolja a vízmerő leányt, ennek kezéből kiesik s összetörik korsója s

Ijedtében a völgyi forrás
Azonnal jéghideggé borzadt.

Azóta ilyen hideg. A *Két újasz*-ból megtudjuk, hogyan alapult és honnan vette nevét a Tiszánál Vencsellő és Kenyézli helység. *Eperjes* a város alapítását beszéli el. *Pogánykút* pedig a Sárospatak határában felbuzogó hűvösvízü bércz-forrás nevének eredetét. *Galamboskő*, hogy a tornavármegyei Görgő helység mellett levő Galamboskő honnan vette nevét. *Diós-Győr* a helység alapításáról szól. *Basa kútja*, hogy a hanvai erdőben a hasonló nevű kút honnan nyerte nevét. A *Csengő-barlang* nem arról a Torna vidékén levő barlangról szól, a melylyel szemben van a Béla barlangja, csak hogy éppen itt kezdődik a monda cselekménye valamelyik Béla királyról, a ki boldoggá tesz egy fiatal szerelmespárt. A *szepešvár-aljai leány* a megtámadott erényét szerencsésen védelmező leány mondája. *Ásványban* azt beszéli el, hogyan van, hogy Ásvány helység, mely hajdan közvetlenül a Dunára dőlt, most egy órányira van tőle.

Mindezek mondái alapon nyugvó költői elbeszélések, természetes átmenetül, egyéb népies hangú, felfogású költői elbeszélésekhez, románczokhoz, balladákhoz.

Van a költőnek egypár legendája is. Így: *Jézus és a nép*. Léway a jegyzetekben azt mondja: Hol vette a költemény tárgyát a szerző? az irgalmas samaritánus mintájára akarta-e írni ellendarabnak, vagy hallotta tárgyát? nem tudni. Talán valamely bibliai tárgyú mondagyűjteményből vagy apokrif evangéliumból? Nem lehetetlen, mert az ilyeneket, valamint a rabbinikus munkákat szintén szerette olvasni. Kéki Lajos a jegyzetekben közli: Az irgalmas szívé s e miatt bántalmakat szenvedő nő rajzát Pollák M. a babiloni talmud egyik elbeszéléséből (Szanhedrin 109. b.) származtatja, melyet Tompa Tendlau verses feldolgozásában Jolowicz gyűjteményének (Polyglotte der orientalischen Poesie) *Sodoms art* című darabjából ismerhetett. (L. Heller Bernát: Tompa Mihály, az evangélium és az Agáda. IMIT. Évk. 1900. s Pollák M.: Tompa és a biblia, 153—161. lap.) *Hegyeskő*-ben a vad, kegyetlen rablólovag megtérése van. *Bosnyák Zsófia* az istenfélő, kegyes nő rajza, kinek teste századok mulva is rothadatlan pihen koporsójában. *Szent László király*-al szintén idesorolható. Mert a *Héber legenda*, *Sámson*, *Herodes* allegóriák, hogy a tiltott hazafias gondolatok bibliai mezben, a cenzurán átesve, megjelenhessenek.

A népregék, népmondák közt vannak nagyon szépek, költészetünk legszebb gyöngyei. Ilyenek, hogy csak egynehányat említsek: *Az árvalányhajról*, *Az ördög-szekérről*, *A rándorlápról*, *A halász és aranyhal*, *Diós-Győr*, *Beregszász* stb. De vannak kétségkívül kevésbbé érdekesek, kevésbbé sikerültek. Így, egy csopron, bizonyos egyhangúságot érzünk olvastokra. Aztán gyakran felülkerekedik a költőben a pap. Igen kenetes, moralizáló. Majd mindenikben van valami erkölcsi tanul-

ság, a mely nemcsak magától kiviláglik, hanem a költő feleslegesen is, maga kimondja, mint az aesoposi mesékben a: 'ο μῦθος δὴλός, a *haec fabula docet*.

Még súlyosabb jelenség az, hogy sok regének, mondának feldolgozása éppen nem népies. Sőt előfordul, hogy igen szép és népies felfogású a rege, de a nyelve nem népies, például a milyen a *Márta könnyje*. És ez nem a dogmatikus esztétika bírói ítélete. Törődik is a költő a felcserek preskribált receptjeivel. Nem a kritikusoktól tanulja: hogyan írjon; azok tanulják tőle: hogyan ír a jó költő. Hanem itt pszichológiai tényről van szó. Az ilyen naiv, gyakran esodálatos történetekben ma már nem hiszünk. Hogy hát mégis szívünkhöz férközhessék velők a költő, illuziót kell bennünk keltenie, a mely, ha bele tud ringatni a hívő, naiv lélek hangulatába, sikerül is. Erre kell a népies alak, nyelv, felfogás. Maga a költő is érezte ezt utóbb. Aranyhoz (Beje, 1848 márcz. 2.) írja: Jelenleg a tündérekkel vesződöm. Azonban ez nem egészen népies modorban történik, inkább a metamorfózisok szerint, mitológiai dolgok lesznek, néhol emelkedettebb, másutt alantabb járó nyelven és modorban. Alább meg azt mondja népregéiről, hogy ha most írná, másképp írná, mert amazok nagy része minden inkább, mint népies.

Hanem aztán másképen áll a dolog a regékben előforduló leírásokkal, kerektekkel. Lévy a jegyzetekben közli a Szépirodalmi Szemléből a népregék első kiadásának alkalmával írt ismertetés következő sorait: „Meglep bennünket az egyes mondák elburkolása, különösen a nagy ügyességgel s kitünő természet-szemlélődéssel írt bevezetések, jelzők, festői színek által s költőnkét valóban annyira otthonosnak leljük a mi, főleg tavi és vízmelléki tájaink ismertetésében, hogy meglepetnünk nem esoda általa“. Lévy hozzáfűzi: Ez utolsó mondatban azonban egyszersmind a művek egyik gyengéje van említve, mert a szép keret csak alkalmoszerűen áll az elbeszélés előtt s bár felkölti a mese számára szükséges hangulatot, de ez egyszersmind a mesealkotás pótlására látszik mintegy felvéve lenni.

Ez aztán általánosan elterjedt felfogássá vált. Úgy hiszem, tévesen. Keretes regéje Tompának, a szó szoros értelmében, csak négy van. Az *árvalányhajról* eziműben lágyan enyelgő dalnak hangja cseng ki a víg fonóból lányok ajakán. Benn dalolnak, csevegnek, szeretkeznek. Egyikük megszólal: Ugyan, te Erzsí! nem tudnád e még az Árvalányhajról azt a szép regét? És Erzsí megsimitván szög haját, elmondja Árvalányhaj-regéjét. A *halász és aranyhal*-ban szép nyári éj van a Tiszaparton. Lobog a tűz, körötte Karád, a vén halász, kisebb-nagyobb cselédivel, elbeszéli a mondát. *Beregszász*-ban szintén szép nyári éjen, a lomha Vérke partján jó pásztoremberek pipázgatnak, beszélgetnek. A szép holdvilágos éjben odafehérlenek Beregszász házai. Egy éltes pásztor felkiált, hogy nem így volt itt régen s elmondja a város keletkezésének mondáját. *Pogánykút* ban vidám, bő szüreten az öreg vinczellér mesél.

S ezek a keretes mesék a legközvetlenebbül hatnak; a nép emberének szájából halljuk, népiesen, hittel elbeszélve, minket is magával ragad. Ezek a keretek szépek és szükségesek is.

A leírásokkal is így vagyunk. Nem henyé toldalékok ezek, hanem szorosan a tárgyhoz tartoznak. A *ritórlás csigá*-ban festi a csendes tengert s a felszínén megjelenő vitorlás csigát, hogy aztán elmondhassa regéjét. A *Userrena hora*-ban

sötét, zivataros éjjelt rajzol, ebben a veres hegy s azután a rémes éjjelnek megfelelő pokoli történetet. A *bölmöbiká*-ban szép tavi táj. A tóból kihangzik a bölmöbika sajátos hangja s következik regéje. Az *ördögszekérről* címűben gyönyörű tavi kép, mert ennek helyén állott a vár, melyhez a rege fűződik. Éppen így A *vándorláp*-ról címűben tikkasztó, forró nyári nap. A tó királyának leánya a tenger leányait látogatni járván, hazatérő útjában gerléi már ellankadtak, alig bírják tovább tündéri kocsiját. Betér a hűvös, leveles erdőbe megpihenni. Az erdő királya belésszeret s evvel kezdődik a mese bonyodalma. A *Két szomszédvár*-ban az erdő szépségeit festi, hol a két szomszédvár állott, melynek történetét elbeszéli. A *sztraczenai sziklakapu*-ban egészen röviden, pár sorban ezt a csodálatos sziklaalakulatot, hogy aztán elmondhassa eredetét. Épp így csak pár vonás Karvaly vára és környékének leírása, mely az elbeszélendő esemény színhelye volt (*Oltárkő*). Vagy Szepesvár rajza A *szepesváraljai leány*-ban. Márta könnyjé-ben gyönyörű tátrai kép, a köleánynyal, a kis kerek tóval s utána regéjük. A *karcasai templom*-ban bodroghközi kép s aztán a templomnak s belső díszítésének rajza, hogy a regét a költő hozzáfűzhesse. Nem is ütődtek meg rajta, sem a képen, sem lírikus részletein. Lévy azt írja: Ez a költemény egyike volt azoknak, melyek a népregek és népmondák közt leginkább tetszettek. A Szépirodalmi Szemle mondja: Az a dal, mely a tündérlányok ajkáról zeng, valóságos tiszta költői szépség s az olvasó képzelődését ismert, nem ismert boldog szigetekre viszi, a legenyhébb ég alá, hol a levegő illat, a szellő hárfahang.

Hiszen igaz, hogy a nép a maga költői elbeszéléseiben nem használja a leírásokat. Arany János szemében Merényi egyik-másik népmeséje éppen avval vált gyanússá, hogy szélesen kivitt leírásokkal találkozott bennök. Ámde hallgatni, olvasni a leírásokat, szereti a nép is. Arany *Toldi*-t leírással kezdi s a leírások azután is sűrűen előfordulnak benne s más helyütt is. Ott van Az *Alföld népéhez*, szép és elég terjedelmes leírás, mely szintén csak bevezetője egy tervezett költői elbeszélésnek.

Sőt vannak Tompa költeményeiben, akárcsak Aranynál, Petőfinél, felülőbb lírai részletek. Így például a természet magasztalása A *lidércz*-ben. A tűz, az öserő istenítése A *tűz szellemé*-ben. Ott van a *Sárkánytörés* merengő, egészen szubjektív kezdete. A *Hegyeskő*-ben a Poprád folyó aposztrofálása. A *Galamboskő*-ben fájó panasz, hogy nem hallgatnak a költő énekére. A *bajmóczi fordós*-ben a gyógyító, gondoskodó természet dicsérete s a rövidlátó ember. Különösen szép pedig a *Tíz forrás* bevezetése, a szerelem dítirambusa: Mindenható szerelem! a ki éltetsz ajkad melengető fuallatával... Érdekes, hogy mind a három nagy költőnek van költői elbeszélésbe ékelt verse a szerelemről. Petőfinek *Salgó*-ban: Örök rejtélyű érzés, szerelem... Aranynak *Katulán*-ban: Mi kell? egy szende kis virág...

Külön helyet foglalnak el Tompa költészetében a virágregék. Általában Tompát úgy ismerik, mint a virágok költőjét s nevének hallatára mindjárt a virágra gondolunk. Az bizonyos, hogy a virágokat kiválóan szerette, ismerte és ápolta s költészete tele van virággal, éppen úgy, mint általában a természet jelenségeinek pontos megfigyelésével s hű, igaz rajzával. Pogány Karolinához írt költői levelében azt mondja:

A természet az én szerelmesem,
 Lombos karjával a ki átölel,
 Csók közt altat el hűs szellőivel.
 S én andalogva megsimogatom
 Szép szőke árvalányhaj-fürteit,
 Piros rózsaszarvát megcsókolom,
 Bámulom fehérliliom vállait,
 S ha nefelejtszemébe néz szemem,
 Szebb hölgy, több boldogság nem kell nekem.

S alább:

Virágos kis kertemnek közepén.
 Árnyas méhesben ülök, élek én.
 S kiket megápol s öntözget kezem,
 Virágimat kéjjel szemlélgetem,
 S haláltól mert megóvnom nem lehet,
 Virágregékbe dalom éltöket.

Van ezek közt egypár rege. Például a *Mohok* tárgya: hogyan válnak a sugár, magas fenyők apró mohokká. Az *Őszi kikircs*-nek, hogy az őszi kikires halványpiros virágai mért vannak ősszel minden levél nélkül s levelei a következő tavasszal minden virág nélkül; az *Izsóp és violá*-ban mellesleg: hogyan került a vakondok a föld alá s lett rövidlátóvá; az *Égő szerelem*-ben: hogyan keletkezett az égő szerelem nevű virág; A *fehér liliom menyegzőjé*-nek tárgya: hogyan lesz a piros parlagrózsából fehér kerti rózsza, a fénysziromból vérfü; A *kék liliom és pipacs*-nak: hogyan lett a karmazsin pipacs pirossá; A *tubarózsa és kék jáczint*-nak: miért nyílik a jáczint tavasszal, a tubarózsa meg nyárközépen; a *Csudafá*-nak: hogyan keletkezett a csudafán az ördöglepke; a *Vízliliom*-nak: hogyan származott a tavakon a békanyál, aztán a vízliliom, sirály, hinár-virág; A *fagyöngy*-nek: hogyan került a fagyöngy a fák sudarára; a *Kolokán*-nak: mért jön a kolokán csak virágzaskor a tó színére, honnan van a szárcsa homlokán az a fehér szarunemű jegy; a *Királyvirág*-nak: honnan származtak a sarkvirágon látható sajátos jegyek.

De ez a pár regés vonás csak mellesleg fordul elő. Ezek is, a többiek is kis szimbolikus elbeszélések. Képben példáz velök a költő; hogy: elégedjék meg mindenki a maga sorsával (*Az ibolya álmai*); a boldogságban piros az arc, s ha szenvedünk, halvány színbe öltözik tekintetünk (*Mécsvirág*); a folyton változást kereső csapongónak végre üres lesz a szíve, unott az élete (*Szarkaláb*); ki sokat válogat, a selejttest kapja, ki nem néz érdemet s többet ad a névre, érzeleg, képzeleg, bolonddá lesz végre (*A bajnokfü*); a halottnak fáj a hosszú bánat (*Halálfa*); a csapodár és az igaz szerető (*Hajnalka*); a szerelem és halál példázata (*Délike*); bűnhődése annak, a ki a valódi szenvedésre nem hoz irt s az érdemetlennek teszen jót (*Aranka*); a szépség a szívnek csak kínjára van, mert hisz a ki szép, mind boldogtalan s gyönyörrel túltelik, elfásul (*A szegfű*); a virágok tündére vigasztaló szókat mond a panaszkodóknak, a vadfolyondárnak: a csapodárt alva, ébren, szorosan öleld magadhoz; a pitypangnak: magzatidban megnyered, a mit magad elvesztettél; a vadszegfűnek: mindenkinek ad védőeszközt a természet; a démutkáknak: fájdalomtól hiába fut az ember, még jobb, ha tárgyhöz közel marad (*A virágok tündére*); szívünktől függ, hol érezzük

magunkat jól, nem a helytől (*Izsóp és viola*); a szerelmi hűség példázata (*Égő szerelem*); a hazaszeretetről mondja a havasi rózsza:

Oh, mert előttem
Hazám! te földed

Minden fűszála
S porszemje szent.

Aztán: a szépség irigységet kelt, de a jóság lefegyverez (*A lilimok harca*); a csapodár szép nő bűnre csábít (*Csudafa*); kibűl, elhamvad a kebel, de túl időn és életen, örök virulatban vagyon a költészet és szerelem (*Repkény*); szeress s szerelmed hű legyen és tiszta (*Vádrózsza*); egyik szívnek reményt ad a sors, másíknak örömet (*Téli zöld*); remény s vágy üdve életünknek (*Gyöngyhím*); az eltűnt boldog óra sohasem tér vissza (*Nefelejts*); boldogság van a szívben s egy különöz álom messze távol keresteti (*Kék íringó*); a hű szerelem örök (*Perpétuel*); a báj parancsol, elragad (*Királyvirág*); a bűbánatos nem érzi jól magát a boldogok közt (*Czippus*); külső szépség nem nagy érdem (*Virágregé*); rút az ember-szólás (*Csalán*).

Ám ezek a virágregék éppen nem népiesek. A nép nem is szereti a szimbolumot, allegóriát. Igen, a rövid találómesét. Azon szívesen töri a fejét s igyekszik burkából kifejtetni a magot, az értelmet. De egy egész képen, egész elbeszélésen végigkísérni, ehhez se kedve, se türelme. A népmesék szimbolizálásának elméletén is, azt hiszem, már túlvagyunk. Bizonyos, ha a nép hallgatja a *Szóló szőlő, mosolygó alma, csengő barack*-féle mesét, senki képre, szimbolumra nem gondol. Csak azért mondom, hogy a virágregékhez a néprajzi vonatkozásoknak nem sok köze van. Tompa legnagyobb szimbolista költőnk, tán egyedülvaló. Hazafias, politikai allegóriái, melyekkel az elnyomatás szomorú idejében a tiltott gondolatokat, érzéseket a megértő közönség lelkébe viszi, egy egész nemzetet vigasztalt, felemelt: nagybecsűek. De szimbolikus virágregéi kevésbbé értékesek. Bizonyos egyhangúság, érzelgősség van bennük. Van köztük, természetesen, egypár igen szép, például *Az ibolya álmai*, *Havasi rózsza* s gyönyörű részletek, mint a milyen *Délike* kezdetén három (nyolcszoros) versszakon át a boldas éj, a hajnal és a napfelkelte leírása.

Némileg az is zavarólag hat, hogy, mint a népregékben, a fénybogár származását két költeményben kétféleképen magyarázza: egyszer, hogy a tavasz leányának (tündérének) könnyeseppjéből lett (*A fénybogárról*), másszor, hogy a nádas királya leányának tüskétől letépett fülbevalójának kék kövéből (*A vándorláprról*): úgy itt az árvalányhaj lovagként szerepel (*Csalán*), holott a népregékben tündérlánynak ismertük.

Pedig előfordul az is, hogy mint valami falu lakosai életéből vett történetek, egyik-másik virágregé bizonyos összefüggésben van, utal egymásra. Így az *Izsóp és viola*-ban a vadviola kérdi a panaszkodó izsópot, hogy a kertet, hol valaha boldogul élt, mikor hagyta el? A menyegzőkor! — feleli. Tudniillik a fehér lilium menyegzőjekor, mely egy külön regének tárgya. *A kék lilium és pipacs*-ban a kék lilium a menyegzőre készül, de a pipacs ellopja ruháját s maga megyen el. A kék lilium úgy hallja meg aztán az ott történt gyászos esetet.

Arany is azt írja Tompának (Nagykörös, 1854 június 22.): Virágregéidet, talán a genre miatt, kevésbbé szeretem, bár ebben is van egynehány, a mit tel-

jesen bírok élvezni. De a közönségnek igen tetszettek a virágregék s tetszenek mindmáig.

Máris hosszúra nyúlt fejtegetésem végén fel kell vetnem egy kérdést. Honnan vette Tompa e regék, mondák tárgyát? Mik voltak forrásai? Ez két szempontból is fontos. Esztétikailag érdekel, hogy a készen talált anyagból mit hagy el, mit told hozzá, hogy ebből képzelmet, koncepczióbeli erejét megismerhessük. De érdekes néprajzi szempontból is. Tudjuk, hogy éppen regéink, mondáink kevéssé vannak összegyűjtve és egytűvé foglalva. Tulajdonképen a Mednyánszky Alajos, Mailáth János, Kövári László gyűjteményére vagyunk utalva, a melyek tudományos tekintetben nem egészen kifogástalanok. Legjobb, leghasználhatóbb a Müller Frigyes erdélyi szász püspök gyűjteménye.¹ Orbán Baláznak a *Szekelyföld leírása*-ban sok néprajzi adat van, számos rege és monda is, de ezeket úgy ki kell halászni az idegen anyag közül. Ám szétszórva sok minden található, kivált régi krónikákban, naplókban, emlékiratokban, levelekben s bármely más könyvben és kéziratban is. E kegyeletes órában hangozzék fel innen az a kívánság, hogy bármivel foglalkozzék valaki, ha olvasása közben talál valami néprajzi feljegyzést, írja ki vagy jegyezze fel a lapszámot s juttassa ide, hogy könnyen hozzáférhetővé legyen, addig is, a míg a felgyűlt anyagot tárgyi csoportokba foglalva lehet kiadni. Néprajzilag a felvetett kérdés azért fontos, mert *Tompa regéi, mondái nagy részének tárgya az irodalomban ismeretlen*, így azok nyers anyaga népköltési hagyományaink gyűjteményét gyarapítaná. Így nem használható. Nem tudjuk, mi a néptől való, mi a saját invencziója.

Lévay azt írja: Ez elbeszélések tárgyait Tompa még mint pataki deák gyűjtögette közelebbi s távolabbi ismerősei körében. Jó szolgálatot tettek erre nézve deákekezimborái, kik ünnepekre, szünidőkre eltávozván, hozták neki különböző vidékről a népregéket. Legnagyobbbrészt azonban mind a Duna-Tisza közti felvidékről valók. Levélben is tudakozódott ilyenek után, kikötván, hogy a nép azokat valósággal regélje s a történet bizonyos helyhez fűződjék. Szerette, ha ilyenkor a hely rajzát is adta az illető küldő, hogy minél hivebb képet nyújthasson. A helyek nagy részét azonban maga is színről-színre ismerte. Azok közelében élt, vagy éppen azokon a helyeken. Néha más előadása után is teljes hűséggel és elevenességgel színezt.

Azt is mondja Lévay, ki Tompát legközelebből s legjobban ismerte, hogy a regék, történetek alakításában sokszor annyira nem enged magának semmi szabadságot a költő, hogy a mit a néptől hallott, azt azon módon beszéli el.

Mindamellettt ez nagy általánosságban van mondva s éppen nem elégséges arra, hogy Tompa regéit mint népköltési gyűjtemény anyagát fogadhassuk el. Legnagyobb részük saját gyűjtése, de azok az elbeszélései, melyeknek már feljegyzett tárgyát ismerjük, nem bizonyítanak az eredetihez való feltétlen ragaszkodás mellett. A *pártatolraj* tárgyát maga Lévay adta a költőnek s valószínűleg

¹ Mednyánszky Alajos: Elbeszélések, regék és legendák. Két kötet. Pest, 1832. (Németül előbb: Pest, 1829.) — Mailáth János: Magyarische Sagen u. Märchen. Brünn, 1825. (Magyarul csak 1864-ben.) — Kövári László: Szász történelmi rege. Kolozsvár, 1857. — Friedrich Müller: Siebenbürgische Sagen. II. kiadás. Wien, 1885. (I. kiadás 1857.)

Tompa ahhoz híven ragaszkodott. *Arszlán pasa* meséje Vályi Andrásnál így van: Busa (Nógrád vm.) a török háborúban nevezetessé lett Balassa Zsigmondnak vitézei által, úgymint Terey Mihály, Szuhay István, Nagy András által, kik az itt építtetett tornyot Arszlán török vezér ellen kevesedmagokkal mindaddig oltalmazták, míg az erősség ágyúk által széjjel nem hányattatott. És még akkor sem adták fel magokat, melyet a török vezér látván és csudálván ily rendkívülvaló vitézségeket, minden bántás nélkül szabadonbocsátotta őket, az erősséget pedig földig elrontotta. Hasonlóképp beszéli el Bél Mátyás. Mind a kettő Istvánfi után.¹ Tompa is így dolgozza fel, de a védők közül csak Nagy Andrást, a várparancsnokot, említi névleg, ő az elbeszélés hőse.

Eperjes-ről Vályi azt mondja a „királyi szabadsággal kijött 1775-dik esztendő-béli feljegyzésekre“ hivatkozva, hogy II. Béla hadi seregével, Boricscsal való ügyesbajoskodásakor, e vidékre érkezvén, kiszállott kocsijából s egy zöld gyepra telepedvén, midőn maga körül tapogatódzott volna, véletlenül egy bokor érett eperre találta, mely a város neveztetésére alkalmatosságot szolgáltatott. Azt is írja, hogy V. László új czimert adományozott a városnak, a melyet Ferdinánd 1558-ban kiegészített karma közt egy bokor epret tartó sassal. Így beszéli el Korabinszky is.²

Tompa ezt csak kiszínezi, de összekapcsolja Borkút felfedezésével is. Míg a fáradt, szomjas király zöld fák árnyában pihen, egypár vitéz ör gyanánt ott maradt, a többi háromfelé szaladt, hogy forrásvízhez jussanak. A király sokáig merengett, tünődött ültében, majd unalmában tapogatózni kezdett maga körül s mindenütt érett eperre lelt. Szomját csillapíthatta vele s könnyebben várt a vízre. Hosszú idő telt el, mire megjött az első csapat, a mely vizet sehol sem talált. A második csapat távolabb járt s hozott bőséggel szomjoltó vizet s eloltá szomját a király. Nagykésőre jött a harmadik csapat, a mely legmesszebbre járt. Vidám, tréfás, beszédes mindannyia. Talán becsíptek. De ők bizonynyal állítják, hogy csak vizet ivának forrás medriből. Ám igaz, a víznek boríze volt. A király parancsára ülhelye körül kivágták az erdőt, város épült a vadon helyén, mely a nap emlékeül Eperjes nevet nyert, epret viselvén czimerében is. A savanyúvízforrás pedig Borkút néven buzog ma is.

Kun Kocsárd-ról Budai Ferencz annyit mond: János király 1536-ban Kun Kocsárdot Szatmár ostromára küldi Váradról. Mikor ostrom közben legjobban bíztatja katonáit, akkor ejtett lábaszárán egy szakállas golyóbis halálos sebet. Ám azért katonái nem hagyták félbe az ostromot s Horváth Mátyás kapitányt, minden életben maradt emberével, elfogták s a beteg Kun Kocsárral együtt Váradra vitték. János éppen vadászni volt, mikor a győztesek megérkeztek. Kun Kocsárd Bertalan napján sebeiben meghalt, mikor János a vadásatról még meg sem érkezett. A hogy hazajött, Horváth Mátyást, ki a minap tőle pártolt el,

¹ Vályi András: Magyarország leírása. I—III. k. Buda, 1796—9. (I. 345.) — Bél Mátyás: Notitia Hungariae novae historico-geographica. I—V. Bécs, 1735—42. (II. 147.) — Nic. Istvánfi: Panmonii Historiarum de rebus Hungaricis libri. XXXIV. Ab a. 1490 ad a. 1606. Coloniae Agrippinae, 1622.

² Joh. Math. Korabinszky: Geographisch-historisches u. Producten-Lexicon von Ungarn. Pressburg, 1786.

karóba húzatta.¹ Nem szólva Tompa elbeszélésének költői szépségeiről, művészi alakításáról, a tárgy lényegén nem változtat.

András polgár-ról Vályiban (I. 585.) ez van: 1605, áprilisnek 29-ik napján egy kapitány 400 embereivel a Boeskaiaiak részéről az Akasztófahegye mellett nagy lármát ütött vala s az eperjesieknek marhájokat el akarván hajtani száguldó legényeivel, ez alkalmatossággal a városbéli katonákkal számos felfegyverkezett polgárok is kimenének magok oltalmazása végett s mind a két fél közül számosan el is estek vala. Smuck András nevű polgár, hogy kimutathassa, ki a legény Kisvárdában, elvágá egy megölt Smeitzel Márton nevű, polgár sógorának holt fejét a testéről, oly vélekedésben, mintha Boeskainak hajdúi közül való lett volna, mint-hogy vérrel vala ellepve arczatja. Azonban midőn a városba vitézségének jelét magával vivén, örvendezve sietne, meglátá a férjeik után nyughatatlanul várakozó asszonyságok között egy éltes személy s azonnal reá esmért a halott főre s elsikoltván magát, azonnal elvevé azt sógorától és a maga kötőjében vivé házához. Unszolván pedig a megvallásra Smuckot, hogy ő volt a siránczó asszonyság fiának gyilkosa, egy kevés elpirulással az egész történetet nyilvánította.

Korabinszky (153. l.) ugyanúgy adja elő, csak világosabban fejezi ki, hogy András a saját sógora fejét vágta le.

Tompa a két polgár, András és Márton mellé, harmadikul felveszi Lipótot s mind a három alakból *egyént* formál és pompás képet fest. Az öreg asszonyt, az anyát, elhagyja s helyébe a menyecskét teszi, a megölt Márton feleségét, a kit végül András nőül vesz. Ez aztán az *igazi* bátorság! A sógorságot is mellőzi a költő.

Árokháti Lőrincz-ről Vályinál (III. 327.) annyi, hogy Drégely bevétele után Ali pasa Szécsént ostromolván, az őrző katonák megfélemedvén, otthagyták a várat, kapitányuk, Árokháti Lőrincz pedig az ozmanok fogságába került s így Ali pasa minden esata nélkül elfoglalta a várat. Budai Ferencz csak annyiban bővebb, mert hangsúlyozza, hogy a kapitány *egyedül* maradt (Istvánfi szerint is) s hosszas fogságot szenvedett. Tinódi Sebestyén pontosan közli az ostrom napját: elmondja, hogy a várbeliek benn gyújtogattak s így sokakat a füst is kényszerített távozásra és hogy Árokhátival *nyolczan* maradtak. Bél Mátyás elbeszélésében nincs semmi újabb vonás. Különben is csak Istvánfit követi.

Látnivaló, hogy egészen érdektelen esemény. A költő invencziója tette széppé, kedvessé. A török felöltöztetett bábokra lövöldöztet egész éjszaka s nyitott kapujú, elhagyott várat ostromol, tör be s foglal el. Ennek eleven, humoros előadása egészen mássá teszi a tárgyat.

A két Ártándi-ról is Budai elmondja, hogy a két testvér, Pál és Balázs, János király hívei, több hőstettet visznek végbe. Mindazáltal bizonytalan, micsoda fundamentumon, János előtt gyanúságba estek, mintha ötöle Ferdinándhoz akartak volna pártolni, melyért őket fogságba tétette. A híres, kegyetlen Gritti Lajos pedig, János hire nélkül, Budán mindkettőjüknek fejét vétette 1570-ben, éppen akkor, mikor a Ferdinánd népe Buda ostromát félbenhagyni kényszerítődött. Mások azt

¹ Budai Ferencz: Magyarország polgári historiájára való lexicon. I–III. Nagyvárad, 1804–5. (II. 498.)

írják, hogy 1531-ben vétette nekik fejöket Gritti, abbeli bosszúságából, hogy nem akartak abban megegyezni, hogy ő magyarországi gubernátor legyen és ez bízhatóbb.

Tompa ebből a melleleg odavetett feljegyzésből építi fel egész költeményét. A két Ártándi meg van győződve, hogy Gritti kormányzósága átok lenne a nemzetre. Sem dédelgetés, sem nagy anyagi érdekek, sem fenyegetés, sem a vérpad meggyőződésétől el nem tántorítja.

Rétel patakjához Budaiban azt találta a költő, hogy Rételnek Zalánhoz való követségében a Sátorhalom nevű vizen kellett átszállania. Lova megbotlott, maga a vízbe esett. Ott fuldoklott, úgy hogy a többiek alig tudták kiszabadítani. Azért aztán azt a vizet Rételpatakjának nevezték.

Tompánál Rétel a vízbe fül, a boszorkány pedig, a kinek döntő szerepe van, egészen az ő találmánya. A boszorkány akarja elveszíteni Rételt s el is veszíti.

Székely István azt mondja, hogy *Csörsz árká*-t nem azért hívják így, mert azon „a Csersz király feleséget hozott volna magának, hanem azért, hogy az árkot az országnak oltalmára legelőször az esenáltatta volna, még Attilának előtte, mikort itt külömb-külobb nemzetek lakozának”.¹ De Tompa éppen amazt a mondát dolgozta fel, beleillesztvén saját invenciójából Délibábot s valószínűleg egyebeket is.

Lévay a jegyzetekben közli, hogy *A miskolczi bíró* történeti alappal bír. Fel van jegyezve Miskolcz város levéltári adatai között. Kondai Kis Mihály, Miskolcz város bírása, 1698 Szent Mihály hava 19-én egy mulatságból hazatérve este 8 óra tájban, a Szinva-patak mellett egy kert végénél találkozott Györgyi Eösik (Örsik, Erzsók) nevű tisztátalan személylyel, a ki a mulatságon szintén jelen volt. Reájok lesett Szücs András, a mulatságot adó házigazda és három 18 éves ifjú. Ezek aztán tanuskodtak a bíró ellen. Úgy látszik, a nőnek pere volt a bíró előtt, mert az neki mentéjét visszaadni ígérte azon esetre, ha kívánságának engedni fog. A főbenjáró per (adulterium) felvetetett a bíró ellen szeptember 23-án s az ítélet október 3-án meghozatott akképen, hogy másoknak retentő példájára, magának megérdemlett büntetésére a város piacán hóhér pallosa által feje vétessék. Október 4-én felvették a pert Györgyi Eösik ellen is, de az ítélet terminusa a nő szüléséig elhalasztatott. Végrehajtatott-e az ítélet Kondai Kis Mihályon? nincs feljegyezve.

Tompa elbeszélésének meséje: Szép ifjú asszony a siralomházban. Utolsó éjjel. Fájdalmában elzsibbad a lelke, elalszik. Jön a bíró. Az örök utat nyitnak előtte. A bíró megcsókolja az alvót. Ez felébred. Megátkozza s megjósolja, hogy még ma eljön érte. A bíró elrohan. Az örök reggel kifecsegi a titkot. A nép fellázad, halálát kívánja a bírónak. A rabasszony vérével összefoly a vére.

Láthatni, hogy ez egészen más. Lévay is mondja, hogy a költő a tényállástól eltérően dolgozta fel a tárgyat. A nő nem volt fogoly, nem volt halálra ítélve s a vétkezés nem a börtönben történt.

A bajmőczi fürdős-ről Bél Mátyás (II. 300.) annyit ír, hogy a fürdős fősvény, pénzre éhes, zsarolja a népet. De megverte Isten: elapadt a dús hasznót hajtó

¹ Székely István magyar krónikája. Pest, 1854. A Toldy-féle kiadás. (Előszőr: Chronica Ez vilagnak yeles dolgairol. Krakkó, 1559.)

fördő vize, kővé vált az összeharácsolt sok pénz. Vályi, Bajmóczról szólván (l. 93.), azt mondja, hogy valami kővé vált pénzeket is mutogatnak itten, melyek felől a köznép oly hiszemben van, hogy azok egy igen fősvény fördőse lettek volna, ki is minekutána jó csomó kincset összevegyűjtött, hamisan keresett pénzéből, büntetésül kővé váltak. Mednyánszknál *A kőpénzek* czímen ez a történet olvasható: Mikor a vár Corvin János tulajdona volt, egy Póky Péter nevű várnagy került oda. Kincsre sóvár vad lélek volt. Zsarolta a népet s temérdek kincset harácsolt össze. De még mindig nem volt elege. A forrást is, melyet a természet ingyen adott, elzárta a szegény betegek elől. Csak drága pénzért használhatták. Átkozta mindenki. Most már a herezeg várát, az egész uradalmat magának akarta elfoglalni. Két orgyilkost fogadott, hogy János herceget megöljék. A vár erkélyén ülve, nyugtalanul várta az eredményt. Egy ősz ember botorkál elébe. Beteg, teste tele sebbel, messze földről jött, hogy enyhülést találjon a fürdő gyógyító vizében. Ebben van minden reménysége. Könyörög, hogy legyen irgalommal hozzá. Durván elutasítja. Az öreg újra rimámkodik, hogy legyen irgalmas, valamint maga irgalmat remél majd az égtől. Póky káromkodva mondja, hogy nincs irgalom, maga sem vár az égtől. S az öregre uszítja kutyáit. De az öreg eldobja mankóit, fény-sugár övezi s rámenydörög: Gonosz! elapad a jövedelmező forrás, nem veszed hasznát átkozott kincsednek, mihamar utolér sorsod, nem találsz irgalmat, S evvel eltűnt. Már rohannak a hírrel, hogy a gyógyító forrás rettentő mennydörgés közt magas oszlopban felesapott, aztán visszazúdult az örvénybe s többé nincs sehol. Nemsokára hallja a hírt, hogy a bérgyilkosokat elfogták, merényletök nem sikerült. Kincstárába rohan, hogy zsoldosokat fogadjon védelmül a fenyegető veszedelemben. De aranyait kővé változva találja. Jönnek a poroszlok, senki sincs mellette. Viszik fel Budára, hol lófarkhoz kötik, aztán megégetik s hamvát a világ négy tája felé szélnek eresztik.

Tompánál: A bajmóczi fürdön víg élet van, csak úgy foly a pénz. A fukar fördős örül neki, mert minden nap megtölthet egy zacskót arannyal. Egyszer a vigadók közt béna koldus jelen meg, keze-lába összezsugorodva. A fördős kergeti, hogy mit rontja undorító mivoltával a vendégek kedvét. A szegény könyörög, hogy legalább az árokban, a használt vízben moshassa meg beteg tagjait. A fördős korbáccsal verte ki. Vendégei kacagnak a jó tréfán. A tivornya foly tovább. De egy napon a gyógyító forrás csak elapad. A vendégek babonás félelemmel hagyják el a helyet. A fördős sír és átkozódik. De hát gyűjtött már eleget, bár még többre vágnék. Rohan, hogy számbavegye a sok ezüstöt, aranyat, de minden kővé válva.

Tompánál hát nincs az esemény időhöz kötve, mint Vályinál sincs. Fördős szerepel, nem a várnagy. A béna nem válik mesés alakká.

A fekete ember tárgya szintén Budainál található meg, mert a Mednyánszky-féle előadást alig használhatta, annyira különböző az övétől. Budai (II. 405) így adja elő a történetet: Karácson György egy álnok hitető és csábító Maximilián király idejében. Istvánfi hibásan írja Karácsondi Gergelynek. Abban is hibázik, hogy támadását 1572-re teszi. Bizonyos, hogy az a család ember, a kit fekete színéről fekete embernek hittak, 1569-ben kezdett csábítani. Nagybányán született. A Szilágyságban kezdte az embereket szédíteni, aztán Debreczenben. Azzal dicse-

kedett, hogy az Isten ötletet rendelte Magyarországnak a török iga alól való megszabadításának eszközéül, kiket ő csak kicsiny erővel fog az országból kiűzni. A köznép hitelt adott beszédének. Olyan erős, hogy akármely lópatkót kettétört, az új szántóvasat is nyíllal átlukasztotta. Az okosabbak közül is hajlottak felé, mert valami jóslat volt, hogy ez az esztendő válságos lesz a törökre. Ősz felé már 2000 katonája volt, a kik a maguk pénzén éltek. A katona felavatása szertartásosan történt. A vezér megrázta az illetőnek üstökét, gyöngén nyakszirtten ütötte. Ettől fogva azok az ő fiai, ő atyjok. Minden reggel, este dobott ütnek. A katonák térden állva elmondják az úri imádságot. Addig nem állanak fel, míg ő is le nem térdelt. Káromló, fajtalan szót ejteni tilos. Marhát elhajtani azonban szükségökre szabad és kell. Ebben az évben nem támadt. Téltre katonáit hazabocsátotta. Tavasszal, a hogy az idő kinyílt, visszatértek. Látván, hogy a nemesek nem gyűlnek köréje, szándékát megváltoztatta. A szolnoki bégnek jó jutalom fejében megígérte, hogy a hozzá gyűlendő katonákat kezébe adja. 1570 tavaszán gyűlnek, Debreczen alatt táboroznak. Azt hirdeti, hogy a Tisza mellett a bala-szentmiklósi kastélyt elfoglalja. Hogy ne tulajdonítsák emberi erőnek, csak 600 embert válogat ki erre a célra. Ennivalót ne vigyenek. Isten, kinek ügye mellett keltek fel, gondot visel rólok. Megindulnak. Mikor már jól megeheztek, útfélen sok eledelre találnek. Maga rejtette oda előre. Azt mondja, hogy mihelyt a szentmiklósi kastély alá érnek, falai maguktól leomlanak, a benne levő törököket pedig égi tűz emészti meg. Odaérnek. A törökök, megbeszélés szerint, szalmát gyujtanak meg. Annál nagyobb a hit a fal leomlásában is. Katonái új bátorságot nyernek. A kapuhoz érve, a török kicsap s nagy mészárlást visz véghez. De jönnek a szolnoki törökök is s továbbfoly a vérengzés. Karácson azt mondja, hogy a baj oka a katonák hitetlensége s csak nyereségre való vágyakozása. Más katonákat válogat. Majd Szolnoknak mennek, ott ledőlnek a falak s lesz nagy zsákmány. De már sokan nem hisznek neki s távoznak. A kik ottmaradnak, szükségét látják. Karácson követeket küld a debreczeni bíróhoz, hogy táborának elegendő élelmet küldjön. Kérését a bíró nem teljesíti. Karácson 30 válogatott katonával, isteni lelkekkel, bemegy a városba. Kardos József nevű emberhez száll. Hivatja a bírót, szidja s parancsot ad, hogy akaszszák fel a kapura. De a lakosok fegyverre kapnak, a bírót kiszabadítják, a katonákat levágják, Karácsont elfogják, a bíró hátrahagyott kezét, hóhérnak adja s a vesztőhelyen, talán a piacon, fejét elcsapatja. Karácson főhadnagya, Szücs László, bosszút akar állani, de Báthori Györgynek katonái elfogják, megölik. Így lett vége a fekete ember hadának.

Istvánfi is így mondja el, de a törökkel való paktálás nincs meg, a hadnagy Suky László. Karácsont ő is csalónak mondja, de aztán odateszi: azaz inkább esztelen, rajongó.

Tompa egészen rövidre fogja az elbeszélést. Nála nem népbolondító kalandor a fekete ember, hanem rajongó, tébolyult. Mikor vesztőhelyre viszik is, mosolyog. Hisz őt nem fogja a fegyver. Elszárad a keze, a ki ráemeli.

A rámosújfalusi jegyző története Szirmaynál olvasható.¹ A tolesvai hegyben

¹ Szirmay Antal: Notitia topographica, politica inclyti comitatus Zempléniensis. Buda, 1803.

talált jáspisokról Ferenczi János vámosújfalusi jegyző a felséges Mária Teréziához 1752-ben magyarnyelvű levelet írt. Ebben jelenti, hogy a toicsvai hegyben minő köveket talált s hogy ott bányát lehetne nyitni, őfelsége legnagyobb dicsőségére, mivel páratlanul kitűnő e kincs a birodalomban. Mutatót is mellékelte leveléhez, hogy annál bizonyosabb lehessen őfelsége a dolog valódiságáról. Kéri egyszersmind, hogy a mellékelte követ valami jó slajfernek adja oda, hogy köszörülje, formálja. S rendelje meg őfelsége a kassai kamarának, hogy küldjön értelmes bányászokat és bányatiszteket, a kik munkához láthassanak. A nagyobb darabokkal kipadoztathatná őfelsége a szobákat, a kisebbekből pedig különböző apróbb tárgyakat készíthetni: tubákos-piksziseket vagy gombokat a királyúrfiak magyar dolmányára. Hallotta, hogy 30 év előtt Velenczében (ha igaz) efféle kövekből egész kápolnákat építettek. Ha hát ezek közül a pallérok közül véletlenül élne még vagy egy, fel lehetne rendelni egyet-kettőt, mert kontár kezekre bízni a dolgot veszedelmes volna. Kéri pedig őfelségét, hogy ne késedelmeskedjék, mert a felfedező öreg legény s ha hirtelen meg találna halni, senki a helyet meg nem mutathatná. Nem is foglalkozik effélével más, de a felfedező már évek hosszú során mineralista, ki hegyeket, völgyeket, barlangokat kutatva, sok érdekes dolgot talált és az ilyenekben nagy tapasztalatokat szerzett. Aztán hűsége és érdemei jutalmazására nézve elősorolja alázatos kívánságait és kérelmét, rokonát, Lőrincz György urat is kegyes figyelembe ajánlván. Kegyelmes válaszát a tokaji postán várja, ilyen czímen: Nemes nemzeti Ferenczy János uramnak, Vámosújfalva helység érdemes notáriusának, mint igaz hívemnek, becsülettel adassék, per Tokaj, Vámosújfalu. A felelet megjött a vármegyéhez, hogy a levél írója nyilvánosan előállíttassék, illetlen tettéért dorgáltassék meg s efféle hiábavalóságokkal többé a felségnek ne alkalmatlankodjék, hanem ha valami dolga van, azt törvényes hatósága által hivatalos úton alázatosan terjeszse fel. (Bécs, 1752 április 7. Mária Terézia és gróf Nádasdi Lipót aláírásával.)

Tompa felhasználja a lényegét; elhagyja a jegyző kívánságait, levélczímét s beleilleszti a cselekvénybe a fukar Kelemen alakját s a többször kifogásolt Pétert és Baltát.

Mindenütt kisebb-nagyobb változtatások a talált anyagon. De ott van például a *Borova hora*. Vályinál (I. 249.) csak ennyi: Hegy Zólyom vármegyében az ózólyomi határban, mely arról nevezetes, hogy rajta termőarany találtatik, mely majd fűszálakon, majd szőlőleveleken s majd egyebütt, de csak kis minéműségben találtatik. A *tanulságos* regét, mely éppen azt magyarázza, miként tűnt el az arany, úgy látszik, egészen Tompa találta ki.

Éppen így *Verespatak*-ról (I. 3.) az egész feljegyzés: A telkibányai hegyek ezelőtt arannyal bővölködtek. A költő, verse előtt, mintegy mottóul, egy régi kis verset idéz a telkibányai templom belső faláról. Ez sem mond többet. De a költő mondja, hogy a beomlott bányából veres víz forr ki s az erről szóló regét dolgozza fel, melyet bizonyára a nép ajkáról vett. Ehhez hasonló más helyt is fordul elő, például Korabinszknál Újbánya ismertetése közben (325.), vagy a körmöczbányai Omlásról és veres vízről, saját gyűjteményemben.

Ásvány-ról Vályinál (I. 68.) ez van: Hajdan a falu alatt folyt el a Duna és a lakosok a templom kerítése körül köthettek ki. Most egy órányira van a

Dunától, hol a fövényből aranyat mostak. Tompa éppen azt meséli el, hogyan történt ez. Ennek tanulságos, kenetes hangú története valószínűleg szintén egészen a költő invencziója.

Cservena horá-nak Vályi (I. 109.) csak megemlíti veres agyagát. Tele van Tompánál leíró és elmélkedő elemekkel. Nagy helyet foglal el benne az angyal és ördög párbeszéde. Egész kis erkölcsi prédikáció. Kevés része lehet benne a néptől vett regeanyagnak. Nagyobb része a költő feltalálása.

Tudjuk, hogy nevelő korában Eperjesről kijárogatva Pécsújfalvára, ott halotta az *Oltínkő*-nek tárgyát. Petőfi távozta után nagyobb utat tett a Poprád völgyében s itt gyűjtötte *Hegyeskő*, *Kőasszony*, *Menedékkő*, *Márta könnyje*, *A szepesváraljai leány* tárgyát.¹ De éppen az a kérdés: mi volt ez az eredeti nyers anyag s mi benne a Tompáé, úgy a mint mi ismerjük. Hiszen Irányi István is, ki e regék tárgyát Tompának elmondta s kinek cikkelyére Kéki hivatkozik, megjegyzi, hogy Tompa aztán ezeket néprege-köteményeiben *szépen feldolgozva* kiadta.²

Szóval, ha az ismert forrásokból vett tárgyaknál elég eltérést találunk a kapott anyag és a költő feldolgozása közt, fel kell tennünk, hogy éppen ilyen eredményre jutnánk a népregek forrásának további kutatásában is.

Tompa levelezésének küszöbön álló közzététele, mentül teljesebb lesz az, avval kecsgetet, hogy e tekintetben is érdekes adatok birtokába juttathat. Különösen pedig nyomoznunk kellene a regék színterén, óvatosan, mert megtörténhetik, hogy már a Tompa regéje került oda le. A néphagyomány gazdátlan kincseinek pár évvel ezelőtt megkezdett országos gyűjtése most szünetel. De a nyomasztó háborús viszonyok közt is remélhető, hogy a regék forrásainak felkutatásában most serkentő hatása lesz a százados évfordulón felgerjedt kegyeletes érzéseknek.

Dr. Versényi György.

ARANY JÁNOS ÉS A HAGYOMÁNY.

(Befejező közlemény.)

II.

„Mi volna az — kérdi Arany 1847 január 9-én írott levelében Szilágyi Istvántól —, ha az ember népies hősköteményt írna? . . . Ez csak eszme; gondolkozzék rajta, édes barátom, mi lenne belőle, ha valaki, ki a *nép nyelvén költetni ért*, megkísértené? Annyi való, hogy ha sikerülne, abból *népszerű* eposz válnék.“ Pár nappal később ugyanezt kérdezhetné a Petőfinék írott első, elveszett levelében is, mert az 1847 február 23-án kelt válaszban ez olvasható: „Azt kérdezed leveledben, hogy nem lenne-e chimaera a népi szellemben és nyelven írt komoly eposz? meghiszem hogy nem; és nagyon jól teszed, ha minél előbb belekapsz. Csak királyt ne végy hősődné, még Mátyást se. Ez is király volt, s

¹ Kéki Lajos: Tompa Mihály. Budapest, 1912. (Költők és írók.)

² Tompa Mihály művei. I. köt. Budapest, 1914. (Nemzeti Könyvtár.) Kiadja a Kisfaludy-Társaság.

egyik kutya, másik eb . . . Nekem ily eposz már régi eszmém, hőseim Treneséni Csák Máté és Rákóczi.“

Szerencsére Arany következő (február 28-án kelt) levele már ránkmaradt. Benne ez olvasható: „Ha én valaha népies eposz írására vetném fejemet: a fejedelmek korából venném tárgyamat. Festeném a népet szabadnak, nemesnek, fegyverfoghatónak . . . a fejedelmet atyának, patriarchának, elsőnek az egyenlők közt. Festenék szabad hazát, közös hazát; megtanítanám a népet, mikép szeresse a hont, melyért előde vére folyt. Mert bizony nem a mai nemesség vére volt az, mely visszaszerezte Etele birodalmát: az a vér részint csatatéren folyt el, részint a magvetők igénytelen gubája alatt rejlik. Az a vér szolgavérré sohasem fajulhatott; mai napig is daczol a zsarnoksággal; azért durva, nyakas, megigázhatlan, de azért merész, őszinte és tiszta is. S e nemes vér, minthogy az *egy igaz úr*¹ előtt szolgálilag csuszkálni nem tudta, szolgává kényszerítettet: ellenben jöttek idegen földről, támadtak a haza megnyűgzott idegen népe közül *szolyák* s azok lőnek urakká. Eposzt az utóbbi vér nem érdemel: az elsőnek akkor Homér kellett volna, most Ossián, ki a fajulni kezdő ivadékot az elődök erényeire visszaemlékeztetné. E feladatot azonban ma élők közül csak *te* bírnád meg; én csupán figyelmeztetésül említettem. Egy ily eposzt, remélem, vérré tanulna a nép s buzgóbban énekelné, mint az olasz matróz *Gerusalemme liberatáját*; a nemesi rend (talán) elszégyelné magát, átvénné a néptől, mint most a népdalokat s lenne a költészet nem csak az „írástudók és farizeusok“, hanem a *nemzet* költészete.“

Petőfi fogékony lelke tüzet fogott, mert egészen Arany levelének szellemében fordult a fejedelmek korához és látott hozzá egy ifjúkori ballada-kísérlete után másodszer a császárt fejbesújtó *Lehel vezér* megénekeléséhez, mint a hogy az elkészült bevezetésben Arany szavaival mondja:

Nem írástudóknak, nem az úri rendnek,
De beszélek szűrös, gubás embereknek.

Szilágyi a bejelentett vállalkozásra csak márczius 12-én kelt levelében válaszolt s már nem népies eposzról, hanem nép-eposzról beszélt: „A mi a „Nép-eposzt“ illeti: szeretném, ha velem a „tárgyat“ közlené, édes barátom. Ismeri-e *Nibelungen Noth*-ot, édes barátom? . . . Etele királyról népeposz az, a németek első legrégibb költeménye.“ Erre feleli aztán Arany a nagypénteki nevezetes levélben: „A *nép-eposz* még tervben sincs. Lehetne venni ilyet a vezérek, főleg Árpád korából. Akkor még az egész magyar nép szabad és harczos volt. Csupán azt akartam kérdezni: nem chimaera-e *nép-eposzt* gondolni?“ Az érthetetlen ó-német mutatóványból ismert *Nibelung*-ot szeretné német fordításban olvasni. „Egyébiránt van nálam nép-eposz: az *Ilius* és *Odyseea*. Nem egyebek ezek egyszerű — téjmézzel folyó, népi költeményeknél. Bennök az egyszerűség a költői fenséggel párosulva van, s ha nem ez a népi költemény feladata, úgy nincs róla helyes fogalmam. Azt akarom mondani, hogy a népköltő feladata nem az, hogy elvegytül-

¹ Célzás Petőfi február 28-iki levelének e mondatára: „... de hiszem istenemet, hogy itt nálunk is megjön még az ideje, mikor a szabadságimádó pogány emberek is megélhetnek, nemesak az *egy igaz úr* előtt alázatosan görnyedező jámbor keresztyének“.

jön a durva nép közt, s legyen egyszerűvé velek, hanem az, hogy tanulja meg a legfensőbb költői szépségeket is a népnek élvezhető alakban adni elő. Ez lebeggett előttem, midőn *Toldi*-t írtam, s ez úton haladok ezentúl is, ha lehet.“

Mi éppen azt fájjaljuk, hogy ezen az úton a nép-eposz tárgyát a magyar hagyományban elvégre sem találta meg. Ha ennek okát keressük, akkor tudnunk kell, hogy e tervének elejtését „*Népiességünk a költészetben*“ című tanulmánya lett volna hivatva utóbb igazolni; de ennek is csak hevenyészett terv-vázlata maradt meg kiadatlan papirjai közt. Ebben lett volna szó a népiesség jövőjéről, vagyis arról, hogy a magyar költészet terén „*mit bír meg a népiesség*“. Műfajról műfajra haladva, a vázlat szerint a *líra* terén megbirja a dalt, az *epika* terén pedig megbír: „Naiv dolgokat. Balladát, románczot, kalandos beszélyeket; tündérmeséket, mondákat, legendákat. Az *epopoeiát* már nem; mert a nép igen távolesik a hőskortól, különben azt is megbírná... Régi színezetet lehetne adni neki: de érdemes-e?“ A mi pedig a jövődőt illeti: „Egészben a népiesség nem ártott. Öntudat jele, öntudatra hozott bennünket. A szűk és egyoldalú ideáлизmusból kivett. A költészet ezentúl nem lehet elválva a nemzetiségtől. De óhajtható, hogy nemesedjék. A népiesség maradjon illő határai közt. Ne akarjon minden költő népies lenni; de ki magát oly tárgyiassá képes tenni — mert kétszeres objectivitás kell hozzá — ám tegye. Mindenek fölött nem kell valami igen könnyűnek gondolni a dolgot, stb.“ (Hátrahagyott iratai és levelezése, II. 570—71.)

E szerint a tárgy megválasztásában és kidolgozásában Arany Jánost egyrészt a letűnt eposzi hőskor felidézésének nehézségei, másrészt pedig a diadalra juttatott népiesség jövőjének elintézetlen irodalmi ügye akadályozta meg.

A végleg letűnt eposzi kor mibenlételetét a terv-vázlat szerint a népiesség történetében ismertük volna meg. Lett volna szó itt a maig megmaradt népmesékről, egypár balladáról s arról, hogy volt-e hajdan nép-eposzunk? E kérdést tárgyalta utóbb *Naiv eposzunk* című értekezésében. Megállapította, hogy az eposzi kor a lejegyzetlen szájhagyomány virágzásának kora volt, „midőn a nép és nemzet elnevezés egy jelentőséggel bírt; midőn a nemzet színe, java bár külsőleg műveltebb, csinosabb, daliásabb — szellemileg épp oly naiv állapotban élt, mint a köznép. Ily korban a naiv elbeszélés határa nem csupán együgyű meséig, rablókalandokig terjedt: a nép, mely énekelt, a nép, mely azt hallgatta, azonos volt a cselekvő, a hódító, a harczoló nemzettel. A naiv eposznak mily bő tárgya, anyaga mindenütt“. Ez az állapot szerinte tartott egészen Mátyás királyig, a kinek könyvtárnoka, Galeotti megemlíti, hogy a hősök tetteit a hegedősök a király asztalánál magyar nyelven énekelték, mert e nyelven a nemes és paraszt beszéde közt még nem volt különbség.

Észre kell vennünk, hogy Arany e késői (1860-iki) rekonstrukciója szerint a letűnt eposzi kor magyar népe éppen olyan társadalmi közösségben élt, mint a milyenben a Petőfivel közölt 1847-iki eposz-tervezet a vezérkori honfoglalókat és ezeknek közelkorú utódait szerepeltette. Ez a megállapodottság azért fontos, mert a nép-eposz társadalmi közössége minden tekintetben egyezett volna azzal, a mit Arany a népmesében talált s ennek nyomán *Toldi*-jában is biztos művészettel alkalmazott. Ez pedig azt jelenti, hogy *Toldi* sikere *tárgyi* tekintetben már biztosítéka volt a tervezett nép-eposz sikerének. Jelenti továbbá azt, hogy a tárgy

megválasztásának és kidolgozásának le nem küzdött nehézségeit csakis *formai* okok, vagyis a népies nyelv és verselés külsőségei támaszthatták.

Midőn Arany megállapodott abban, hogy egy nép-eposz tárgyául a honfoglaláskori magyar népet be lehet állítani, már túl volt azon a veszélyen is, hogy merész tervétől a Vörösmarty korából származó klasszikus epikai hagyományok külsőségei elriaszszák. Reá nem is ez, sem Garay János *Árpádok* című új ciklusának tartalmi és formai sivárságai, hanem az üdének és újszerűnek tetsző népies epikai készség kockázatosnak vélt jövője hatott bénítólag. Mert tudjuk, hogy a népiesség szövevényes irodalmi ügyét Petőfi dalainak, *János vitéz*-ének és a saját *Toldi*-jának példátlan sikere után sem tartotta elintézettnek. A hogy hőse, Miklós, a népből, úgy Arany is a népiességből már a kezdet kezdetén kibontakozni készült. „Szeretem — írja 1847 szeptember 6-án Szilágyi István-
nak — a *nemzeti* költészetet; a *népiesség* köntösében még most; később majd *pusztán*“ (Arany János aláhúzása). Pár hét múlva (október 11-iki) Szász Károlyhoz írott levelében Petőfi első (február 4-iki) levelének tanítását („... a népköltészet¹ az igazi költészet. Legyünk rajta, hogy ezt tegyük uralkodóvá...“ stb.) már nem úgy értelmezi, hogy „minden költő *tisztán* népköltő legyen, mert ilyesmi teljesülni sohasem fogna“, hanem úgy, hogy a ferde irányban fejlesztett, nagy bajjal megérthető, a nemzet nagy többségének teljesen élvezhetlen újabb műirodalom helyett legyen a költészet „egyszerűen nemes, erőteljes, a nép nyelvét megközelítő s ennek virágaival ékes — szóval döntessék el a közfal a *népi* és ma úgynevezett *fennköltészet* közt, és legyen a költészet általános, *nemzeti*! Ily értelemben vett nemzeti költészet előállítása lenne egyik hatalmas előmozdítója nemzeti újjáalakulásunk nagy művének, s vele az irodalom is koránsem hátra felé menne, mint talán első tekintettel látszik; mert nem az a költészet végeztélja s tökélypontja, hogy a lehető legfensőbb fokig csigáztassék nyelve, hanem az, hogy magát egyszerű köntösben is képes legyen művészileg fejezni ki“.

Tudjuk, hogy a népiesség e köntöse Aranynek még igen sok gondot okozott. Ebben diadalmaskodott *Toldi*-ja, ebben kísérletezett a *Rózsa és Ibolya*, e miatt készültek minden sürgetés daczára is lassan a *Dalás idők*, e miatt került későn nyilvánosság elé a *Toldi estéje* s tudjuk, hogy e köntösből kívánt kibontakozni a *Murány ostroma*, midőn nyelvét a költő irodalmibbá tette. Ezt a köntöst tették csúffá a tehetségtelen Petőfieskedők, a kiken Arany tanácsa értelmében (egy Tompához írott 1853 jún. 28-ki levele szerint) „a népiesre nézve nem a *bundát* kéne ütni, hanem a *ki benne van*, legyen az bárki, én, vagy más“. Mert különben bárki tévedhet olyan nagyot, mint Szemere, ki a népiesség jövőjét kétségbe vonta, vagy a mekkorát Kazinczy Gábor tévedett, midőn a népiességtől még az irodalmi jogosultságot is megtagadta. Ezért írta Arany 1853 feb. 6-án Pákh Albertnek, a ki a *Szépirodalmi Lapok*-ban egy követ látszott fújni Kazinczy Gáborral: „Én, paraszt aesthetikámmal, a szépet nem a népieshez, sem a nem-népieshez nem kötöm kizárólag. Nekem a szép, szép minden alakban. Ha inkább a népiest mivelem: oka hajlam, ismerése saját erőmnek, s talán némi princi-

¹ Petőfi nem a *nép* költészetét, hanem a népies, vagyis a pár év múlva már népnemzetinek nevezett *műköltészetet* értette.

pium is. Mert azt hiszem, hogy a mely népnek nem volt, nincsen gazdag népköltészete¹: annak nem lesz önálló nemzeti költészete, hanem mások hulladékain fog élni, mint Róma a Hellászn: Virgilje lehet legfőlebb: de Homérja soha". Ugyane jelenségek miatt sóhajt fel az iménti Tompához írott levélben: „Olykor úgy érzem, hogy még nem volna lehetetlen oly műveket producálnom, mint *Toldi* volt. Teljesen meg vagyok róla győződve. De minek? de kinek?..." Tompa vigasztalja, hogy „a *Toldi*-hang nem megy ki a divatból, ha ezer K. Gábor allegál is ellene". Mivel Arany *Toldi* második részére czélzott, Tompa buzdítja, hogy minden nehézség daczára meg kell írnia. Ugyanígy buzdította korábban Toldy Ferencz is, midőn Arany 1851 ápr. 3-án írott levelében értesítette, hogy „*Toldi* második részén, vagy tulajdonkép egy nagyobb (népies) eposzon dolgozom *Toldi* fénykorából". Toldy Ferencz az 1839-ki *Figyelmező*-ben még az eposz korszerűségét tagadta, most azonban áradozva bókol azzal, hogy „kegyedtől én egy magyar *Odüsséát* óhajtok ma-holnap olvasni: ez az, mire a kegyes természet fölkészítette... Az első *Toldi* egyik legszebb műve költészetünknek, azt senki sem képes meghaladni, csak ön".

Arany a második részben csakugyan fokozni szándékozott műve epikai értékét és fokozta is formai és tartalmi téren egyaránt. Az első rész még költői beszélynek készült. A költő utóbb találóan hős idyllnek nevezte. Ám tekintsük bárminek: a fiatal Miklós regénye, még ha országos eseményekbe kapcsolódik is, nem a nemzet ügye. Csak a *Daliás idők* emelték vitézi dolgainak történetét az eposzi cselekvény magasságaiba. E nagy műveletnél tapasztalta aztán Arany, hogy a mondai források szegénységének leküzdése után ismét előtérbe jut a „köntös" ügye. Kiderült, hogy a népiesség ezt a tárgyat az ő lantján is csak addig bírja, a míg naiv marad. Mert az Anjou-kor ragyogványa már olyan epikai emelkedettséget követelt, a melyben a népiesség egyszerű köntösét csakugyan bajos lett volna méltóképpen érvényesíteni. Szóval Arany aggodalmai teljesültek, mert a hogy formai nehézségei voltak eddig egy nép-eposz létrejöttének, most épp úgy formai oka volt annak, hogy a *Daliás idők*-ből kialakuló *Toldi szerelme* elvégre sem lett téjmézzel folyó nép-eposz, nem lett magyar *Odyssea*.

Ha most már tudjuk azt, hogy a tárgyi eligazodás előtt Arany a tervezett nép-eposzt a népiesség egyszerű köntösében akarta megteremteni, akkor valóban nehéz belenyugodni abba, hogy a népies epika diadalmas formai készségeinek birtokosa tervét nem tárgyi, hanem formai okok miatt ejtette el. A legmélyebben fekvő okra már rámutattunk. Abban a hiszemben ugyanis, hogy a népmese a naiv eposzok korából megmaradt prózai csökevény, Arany a nép-eposz sikerének biztosítékát szintén a népmesében kereste. Mivel azt hitte, hogy az epikai dal kötött formája régi mesemondói járulék, a nép eposz népiességének epikai erőpróbájául egy népmesét dolgozott fel. Mikor aztán ez a természetellenes kötött forma nem sikerült, a baj igazi okának ismerete nélkül, Arany e nagy tévedésének a siker minden feltételével rendelkező népies eposz-terv örökre áldozatul esett. Eltűnt a népies epikai külsőségek egyszerű köntöse és örökre elhallgatott a *Toldi*-hang. Midőn Arany összegyűjtött kisebb költeményeit 1856-ban kiadta, e gyűjteményé-

¹ L. az előző jegyzetet.

ben a verses népmesének már nem adott helyet. „Emlékszel-e — írja decz. 7-én Tompa Mihálynak — mikor azt írtam neked, hogy ezt a maga nemében jobbnak tartom *Toldi*-nál? az 7—8 évvel ezelőtt lehetett, most kihagytam! Akkor legelől tettem volna“. Akkor a nép-eposzt tervező szalontai népi sarjadék mondott még mesét, most pedig a magyar nemzeti hagyományok legrégibb mondai emlékeinek hivatott epikusai ítélkezett az epikai dalok köntösébe bujtatott népmese felett.

III.

Midőn Arany János egy nemzeti eposz legméltóbb tárgya után kutatni kezdett, érdeklődését még nem a nemzeti hagyományok Árpádkori latin kútfői, hanem irodalmunk újabb epikai termékei irányították. Csokonaitól és Kisfaludy Károlytól Vörösmartyig és Horváth Endréig az ébredező magyar nemzetnek Árpád és honfoglaló társai voltak epikai eszményei. Ezeket énekelték meg az 1848-as idők támadatának epikusai is. Csakhogy Arany Jánost a gyorsan lerobajló országos események és a nagyobb arányú irodalmi tanulmányok csakhamar letérítették az epikus elődök ösvényéről. A szabadságharcz leveretését követő mélységes nemzeti gyászban íróinkat és olvasóinkat már nem a honfoglalók, hanem Attila tragikus alakja, a bujdosó Csaba és a hunoktól származó erdélyi székelyek foglalkoztatják. Arany Wenzel Gusztáv fejtegetése és Toldy Ferencz könyvei nyomán Árpádkori latin kútfőinket kezdi tanulmányozni s figyelmét a hun ősök birodalmának romlása, Csaba sorsa és a hun örökségnek magyar örökösök kezére jutása kötötte le. A mondák szövevényeinek tüzetesebb ismerete s a nemzeti hagyományok epikai érvényesítésének többé-kevésbbé sikerült irodalmi változatai hathatósan hozzájárultak ahhoz, hogy a költői feldolgozás művészetéről mestert megillettő tökéletes fel fogása legyen.

Mielőtt újabb eposzi terveiről szólanánk, azt a változást kell megismernünk, mely a nép-eposz tervezőjét elvégre is a magyar nemzeti hagyományok legrégibb emlékeinek hivatott epikusává avatta. A hun-magyar kapcsolat mondáinak érintése előtt Arany Jánost a *Toldi* második részének szánt *Laliás idők* foglalkoztatták. Ennek előhangjában még arról panaszkodik, hogy a magyar ember ősi hírnevének szomorú tarlóján „Hej! csak úgy böngéz már valamit — mesének“. Ez a *mese* szó itt azt az epikust fenyegeti meg, a ki nem mesét, hanem (az előhang szavával élve) *krónikát* akar énekelni. Igen, a nélkül, hogy Arany a hibás mese-elméletet megváltoztatta volna, valami sajátos ellenhatás gyanánt, monda-kutatásai közben szerencsésen kitermelte az *eposzi*, vagy *epikai hitel* fogalmát. Először a Toldy Ferenczhez 1851 ápr. 28-án írott levelében említi: „úgy vagyok én a régi *mondákkal*, mint a pap a jeligével, szeretek, a hol csak lehet, rájuk támaszkodni, s több *hitelt*, nyomatékok vélek általok művemnek adhatni“. Íme, a csira, miből pár év múlva Arany nevezetes meghatározása kibontakozott. Nem tudom — írja már 1854 jan. 21-én Gyulai Pálnak — benn van-e az aesthetika szótárában e terminus: „eposzi hitel“, de én annyira érzem ennek hatalmát, hogy *történeti* vagy *mondai alap* nélkül nem vagyok képes alakítani; talán nincs invencióm, phantasiám: elég az hozzá, hogy nekem, ha építeni akarok, téglá kell és mész. Ezért pihen oly hosszasan *Toldi* II.“ Önéletrajzában (1855), éppen a *Laliás*

idők megírásának nehézségeire utalva, mondja: „én az eposzt *mondára*, a nép tudalmában is élő *mondára* szeretem alapítani, a légből kapott eposzok iránt ellenszenvvel viseltetem, hiányozván azokból az, mit én *eposzi hitelnek* nevezek“. Mibenlételet legrészletesebben Dózsa Dániel 1858-ban megjelent *Zandirham*-jának kiadatlanul maradt bírálatában határozza meg: „Van ugyanis *történeti hitel*, mely a tények valóságán épül, ezzel szemben megkülönböztetem az *eposzi hitelt*, mely nem törődik azzal, megtörtént-e a dolog, de igen, hogy él-e az a nemzet-, a nép tudalmában, emlékei- s hitében, s az utóbbiakhoz, mennyiben a *költői cél* engedi, makacsul tapad. Nem költ semmit, a míg hagyomány van, miből összerakni lehet; nem ferdít, hol az eltérés a nép tudalmával ellenkeznék: de a monda variánsai közt szabadon válogat“ (Hátrahagyott iratai, II. 308. l.). Végül a *Toldi szerelme* előszavában (1879) tette még egyszer szóvá, hogy „*mondai* vagy *történeti* alap, — bármily csekély és töredékes legyen — adja meg ily költeménynek azt, a mit én „*epikai hitelnek*“ szoktam nevezni“.

Ez a korán végbement változás még Arany epikai eligazodásához tartozott s egyben eligazodásának betetőzését is jelentette. Mert míg a mese-elméletből folyó jelenségek formai téren mozogtak, addig az epikai hitel kérdése már minden külsőségtől függetlenül a monda tartalmával és mindig a monda egészével foglalkozik. Arany a népies epikai formának utólráhetetlen mestere volt. Mivel ezzel együttjárt a népies tartalom is, Aranyt a *Toldi*-ban az epikai hitel kérdésével még meg nem zavart mesemondó kedv tette azzá a kinceiben gondatlanul dúskáló gazdag epikussá, a kihez mértén magát később mindig szegénynek tartotta. De tegyük hozzá: később — az epikai hiteltől feszélyezve — szegényeknek tartotta *mondai* tárgyait is. A mint megismeri a königinhofi régi cseh epikai emlékeket (és még nem tud azok hamis voltáról), a Tompához írott 1857 ápr. 19-ki levelében felsóhajt: „Csak nekünk nincs semmink!! Mythológiát csinálni kell, népies eposzt csinálni kell — különben ür és pusztaság.“

Midőn szegénységünk érzete Aranyon ennyire erőt vett, már nem a *Toldi*-monda üressége, hanem az Árpádkori krónikák hun *mondái* foglalkoztatták. Képzelmét bennük a hun-magyar kapcsolatot képviselő Csaba ragadta meg. A *Dalás idők* kész énekeit félretéve, 1853-ban megírta a *Csaba királyfi* „Szász Detre“ és „Krimhilde“ című első, második énekét és a „Keveházá“-t magába foglaló hatodik énekét. A töredék népies nyelve elárulja, hogy a költő az előző években még nép-eposszal kívánt a magyar nemzeti epika szegénységén enyhíteni. E népiességet Arany itt azért tartotta helyénvalónak, mert a hunutódok korát szintén a naiv énekmondás eposzi korának tekintette. Ezért szövi bele „Keveházá“-t a hatodik énekbe Hábor kobzos éneke gyanánt.

Aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy az első kísérlet befejezését Arany irodalmi tanulmányai akadályozták meg. Tompa közben megismerteti vele Firdusi *Sahname*-ját (l. Aranynak hozzáírott 1853. évi Mihálynapi levelét) s egyidejűleg megismerkedik a *Nibelungének*-kel is. Ezért írja 1854 márcz. 9-ki levelében Szilágyi Istvánnak: „Szeretemet a Firdusi eposzai s némely hindu darabok bírják. Különösen Firdusiban a *Nibelungeni compositio*. Mikor lesz nekünk oly epicusunk, a ki componálni tudjon“. A következő év decz. 23-án pedig már így panaszkodik Tompának: „Mikor lesz az, hogy én ismét egy kötetet adjak ki? ... Eh, félre

kishitőség! Ott van a *Toldi*, azt ki kell egészítenem, — a hún regékből egy magyar *Sahnamét* kell dolgoznom és még isten tudja, mit“.

Ennek a lelki önkorbácsolásnak okvetlenül része volt abban, hogy a *Csaba királyfi* terve 1855-ben és 1856-ban már hatalmas trilogiává bővült. A *Csaba-trilogia első alaprajza* szerint (Hátrahagyott iratai, I. 169—171.) az első rész „Etele és Buda“ czímen a testvérek osztozkodásán kezdődő és a Buda halálán végződő tragédiát beszélt volna el. A második rész „Réka és Ildikó“, a harmadik „Csaba királyfi“ czímen ölelte volna fel a magyar krónikák mondait és a külföldi mondaváltozatoknak felhasználható elemeit. Mivel a trilogia harmadik részének utolsó éneke Csaba elbujdosásáról, az Erdély szélein bagyott *székelyekről* és a magyar honfoglalók leendő eljövételéről szólott volna: csakugyan jelét látjuk a *Sahname* ama bátorításának, hogy az eposz cselekménye átnyúlhatik egyik nemzedékről a másikra, sőt az egymást követő nemzetek történetébe is. A Nibelungi kompozícióról a szükséges terv-vázlat s az elkészült néhány ének alapján véleményt alkotni nehezen lehet. A germán eposz hatása azonban e nélkül is szembetűnő. Reávall a hatalmas arányú lelkirajz és az a sajátos epikai hang, melyet a Nibelung-sorok ritmusa már kissé idegenszerűvé avatott.

A hun-mondák tanulmányozásának és a trilogia-tervezésnek érett gyümölcse a *Buda halála* lett. A „hun-regé“-nek nevezett remek alkotás tulajdonképen a tervezett trilogia elkészült első része volt. „Jelen költemény — olvassuk a mű előszavában — a mennyiben Buda viszonyát Etelevel tárgyazza, teljes egész; de a mennyiben későbbi fejlemények alapjául szolgál, csak mintegy előjátékát teszi a nagy tragédiának, mely a szerző gondolatában már megalkotva él.“ A nagy tragédia Attila halála, fiának testvérharcza s az örökségül bagyott világbirodalom összeomlása lett volna. E nagy kompozíciónak a főntebb említetten kívül még két újabb terv-vázlata maradt reánk: az, a melyet Arany az első rész készülése alkalmával (1863-ban) vetett papírra és a melyet halála előtt, 1881-ben készített (Hátrahagyott iratai, I. 211—15.). Belőlük s az elkészült énekrészekből megállapítható, hogy a hátralevő második és harmadik rész cselekvénye ismét kerek egésznek, sőt, annyira egységesnek készült, hogy a költő 1881-ki *Utolsó tervvázlat*-a szerint a második részt már „be lehetne olvasztani a harmadikba, ha . . . volna kinek!“ Mivel *Csaba királyfi* ekként tervezett hun-regéje nem készült el soha, *Buda halála*-nak birtokában irodalmunk azzal a boldog tudattal vigasztalhatja magát, hogy Arany hun trilogiájának terve semmi olyan veszteséget nem jelez, a mi az elkészült rész értékét lecsorbitaná, vagy — a terv kivitele esetén — értékét öregbithette volna.

Ha azonban néprajzi szempontból vizsgálódunk, az eredmények esztétikai és irodalomtörténeti alapon készült mérlege tetemesen megváltozik.

Mielőtt Arany a hun-mondákkal foglalkozott volna, a főntebb idézett 1848 ápr. 22-ki levélben azt írta a *Toldi* II. részét sürgető Petőfinék, hogy „nálam főleg a compositióban van a poezis, ha t. i. van“. Ez volt nála az a „költői cél“, melynek utóbb bizonyos mértékig még az eposzi hitelt is alárendelte. Ennek érdekében tartotta megengedhetőnek, hogy a felhasználható vagy a magukat kínáló mondaváltozatok közt ne csak a hazai hagyományban, hanem a vele közös vagy rokontárgyú külföldi hagyományban is lehessen szabadon válogatni. Csaknem

egy emberöltőn át tartó nehéz munka árán így jött létre a Sáhnamei arányú hun-magyar eposz Nibelungeni kompozíciója. E nagy vállalkozásnak azonban már kezdettől fogva megvolt az a végzetes hibája, hogy a tervezett eposz idegen mondai és történelmi elemekkel bővített tartalmase hogy sem tudta a magyar hun-monda eredeti epikai keretét betölteni. Már pedig ez a keret egyike nemcsak ama legnagyobb, de ama legnemzetibb költői kompozícióknak is, a melyek valaha a naiv epika terén létrejöttek. Benne van a soknejű Ménrót óriástól és Enechtől (Ünőtől) eredő hun és magyar nemzet közös származása, a nemzetalapító hős fiúk csodaszarvas útján történő leányrablása, a világhódítás hőskora, Buda és Attila testvérharcza, a világbirodalom összeomlása, a hun utódok pusztulása, Csaba királyfi elbujdosása, a szövevényes hun-avar, avar-székely és székely-magyar kapcsolat és végül az örökség jogán elkövetkező magyar honfoglalás.

El sem képzelhető, hogy a költői kompozíciók avatott mestere a hun-magyar rokonságnak ezt a hatalmas epopeiáját már első pillanatra föl ne ismerte volna. De azt, hogy az eposzi kor mondai termelésének is tekintette volna, már nem lehet állítani. Hisz a magyar naiv eposz nyomainak feltárása közben egyszer sem utalt rá. Ezért valószínű, hogy a bibliai származásrenden kezdődő, a hunok minden írott történetet felölelő s a magyarok bejövetele előtti évszázadokat csaknem áthidalatlanul hagyó latin krónika-részt olyan tudatos irodalmi művet eredményének tartotta, mely egyrészt szájhagyományból, másrészt pedig írott külföldi kútfőkből merítette feltűnő rendben sorakozó és egészsze kikerekedő adalékait. Különben alig lehetne megérteni, hogy a honfoglalás mondáitól megváló költő érdeklődése miért akadt meg a magyar hun-mondák záradékában szereplő Csaba királyfin; mikor pedig e tárgya trilogiává bővült, miért nem szállt tovább Buda történeténél s miért mondatja el itt egy énekmondóval azt a csodaszarvasról szóló regét, mely az ősi eredet-mondáknak egész világát foglalja magában. Az kétségtelen, hogy a *Buda halála* tökéletes kompozícióján így csorba nem esett; de az is bizonyos, hogy egyidejűleg az Árpádkori magyar mondaköltészet gyönyörű epikai keretének szerkezete megbomlott, legértékesebb része, a hun-magyar eredet mondája, helyéről elkerült és ezzel kompozícióbeli jelentősége annyira elhomályosult, hogy utóbb már fel sem tűnt, midőn a hun-magyar kapcsolat Arany terveiben meglazult, sőt végül nem is érvényesült.

Midőn ugyanis Arany a Csaba-trilógiát tervezte, még nagy jelentőséget tulajdonított a hun-utódok és magyar honfoglalók közti mondai kapcsolatnak. Ennek támogatására szánta Priscus Rhetor nyomán azt a jóslatot, a mely szerint Attila birodalma összeomlik ugyan, de később egyik fia (Aranynál a Rékától származó Csaba) újra helyreállítja. Ezért olvasható az első terv-vázlatban, hogy a trilogia végén Csaba „vissza indul az őshazába — Erdély szélein hagyván a székelyeket . . . és végül: kilátás a jóslat teljesülésére, a *magyarok* bejövetele által“. Mikor azonban a *Buda halála* 1863-ban elkészült, a vele egyidejű második terv-vázlat csak a jóslatot szerepeltette, míg a magyarok megjelenését már egészen mellőzte; az 1881-ki utolsó terv-vázlat pedig a halottaikból feltámadó hunok örökös harcával fejezteti be a hun nép „nagy tragédiáját“.

Az kétségtelen, hogy a tragikai kompozíció veszélyeztetése nélkül felette nehéz lett volna a hun nemzet romlása után egy fennmaradt néptörmelék későbbi

szerepével, a magyar rokonnép bejövételével s a hun örökség visszafoglalásával előhozakodni. Viszont az is bizonyos, hogy így a hun-magyar kapcsolat helyén Arany tervezetében nyílt seb marad. E seb int aztán mindenkit arra, hogy kapcsolat nélkül a jóslat teljesen tárgyitalan. Réka eredetének és Csaba bujdosásának magyar vonatkozása meddő, sőt jelentőségét veszti a csodaszarvas közös hun-magyar eredetet hirdető regéje is. Mi pedig gondolkodóba esünk és kérdezzük: az áldozatok árán kialakult tragikai kompozíciónak csakugyan nagyobb-e a költői értéke, mint a mekkora mondai értéke az áldozatul ejtett epikai kompozíciónak volt?

Semmi esetre sincs! Nincsen sem *nemzeti*, sem *egyetemes* szempontból. Mert nemzeti epikánkra nézve a hun-mondának csak a hun-magyar kapcsolat mértékéig van értéke. Míg a pannóniai hun-gepid eredetű avar végek a honfoglaló magyarságba, e végek hun, gepid és avar helyi mondái pedig a magyarság honfoglalási mondáiba be nem olvadtak, az Árpádkori magyar krónikások még nem ismerték a hunok történetét; mikor pedig a magyar hun-mondák kialakultak, már a hunokat is magyaroknak tartották és lett a „hunoknak vagy magyaroknak“ közös eredete, két bejövétele és két honfoglalása. A hunok tragédiájában sem az érdekel bennünket, hogy Attila testvérgyilkosságaért egy nemzet bűnhődik, hanem az, hogy a hun nemzet bukását a magyarok honfoglalása dicsőségesen torolja meg. Éppen az, a mi Arany kompozíciójából elvégre egészen kiszorult.

Egyetemes szempontból viszont Arany tragikai kompozíciójának az a baja, hogy Attila a világtörténeti beállítás szerint akkora hódító, a kinek már végzete az, hogy útjában mindent legázoljon, vagy elseperjen. Az ő esetében a testvérgyilkosság a törzsfőnökségen alapuló fejedelemségek és királyságok uralkodói sorrendjében, a kor szerint érvényesülő patriarkátusságban gyökerezik. A törzseket nagy nemzetekké egyesítő személyi kiválóságnak, ha még a saját törzsében sem fejedelem, először a saját családi kötelékét kell erőszakosan szétépíteni s hatalmi érdekek miatt — szinte természetesnek tetsző úton — láb alól eltenni a tehetetlen pater familias-t, ha vérrokon, idősebb testvér, vagy éppen az apa is az. Az így kibontakozó világtörténeti szerepben az emberfeletti nagyság mentség lesz minden emberi bűnösségre és mentség lesz az utódokban megnyilatkozó emberi folytatás bukására is. Ez a nagyság tette lehetővé, hogy Attila a végzet kezében isten ostromára lehessen, hogy isten kardjával hódíthasson és — mint világpörölye — mindent összezúzhasson. Az ilyen óriások történetének, a világrészek sorsát intéző ilyen félistenek legendájának csak epikai ereje lehet korlátlan; és az ilyen szertelen hősöknek csakis epikai szerepük lehet természetes. Nagyságuk annyira kifejezésre jut népeik és környezetük történetében, hogy emberi mértékkel fel sem mérhető, véges elmével fel sem fogható egyéniségükkel már nem is sokat törődik a közvélemény. Arany eposzának tragikai beállításában Attila kénytelen az emberfeletti erők félelmetes magasságából testvérei, asszonyai, gyermekei, vezérei és minden egyéb környezete közé leszállani; kénytelen az egymásmellettségéből folyó összehasonlítások kockázatának magát kitenni; sőt kénytelen az erkölcsi világrend mai mértéke alá is beállni és eltűnni, hogy bűnbeesését az egykorú népvándorláskori viszonyok figyelembevétele nélkül megállapítsák, s hogy benne ne egy világbirodalom megalkotóját és fenntartóját, hanem a gyarló testvér és gyarló utódok romlásának okát keressék és meg is találják. Ez az oka, hogy Arany

pompás tragikai kompozíciójából Attila király visszakívánczik a pannóniai hunmondák ama magasztos epikai fénykörébe, a honnan a Nibelungok tragédiájába is csak büntetni ment el rövid vendégszerepre.

Mivel e jelenség a nemzeti hagyományok irodalmi ügyében már eléggé nyugtalanító, néprajzi szempontból az „epikai hitel” ama meghatározása tárgyában kell revíziót sürgetnünk, a melylyel Arany magát a mondai emlékek feldolgozása terén minden tévedés és minden támadás ellen jó eleve fölvértelte.

Észre kell vennünk, hogy Arany fenti meghatározása nem egységes. Ötletet hozzá a *mondák* költői feldolgozása szolgáltatott. De az *eposzi hitelt* (a Gyulainak írott levélben) már a *történeti*, vagy *mondai* alaptól tette függővé. Önéletrajzában az eposz számára csak a *mondai* alapot szorgalmazta. A *Zandirham* bírálatában a *történeti hitellel* az *eposzi hitelt* szembeállítja, holott az utóbbi az elsőt is magába foglalja. Ezért az utóbbi helyett *mondai hitelt* kellett volna említenie. Így aztán kifejezésre jutott volna, hogy a multtal foglalkozó epikai költészet hiteleinek nemcsak az írott történet, hanem a szájhagyomány történeti anyagából kialakult monda is biztosítéka lehet. Mikor a kérdést a *Toldi szerelme* előszavában utoljára szóvátette, már kikristályozódva találjuk azt, hogy „*mondai vagy történeti alap*” szolgáltatja a multat tárgyaló költemények „*epikai* (és nem eposzi) *hitelét*”.

Az esztétika terminológiájában a történeti tárgyú költészet történeti hitele Arany előtt is szerepelt. Az is kétségtelen, hogy e meghatározásban, mint magától értetődő dolog, a mondai hitel szintén benne foglaltatott. Hiszen az esztétika Arany előtt már azzal is tisztában volt, hogy a monda a népnek történetet jelent. Arany meghatározásában tehát az volt új, hogy az epikai hitel nagy keretében a történeti alapot a mondai alaptól elkülönítette s hogy epikai hitel tekintetében a hagyomány mondai emlékeinek éppen akkora jelentőséget tulajdonított, mint a történelem írott hiteles emlékeinek. Szóval a történeti tárgyú költészettől tiszteletben tartott történeti alap és történeti felfogás mellé Arany a szintén tiszteletben tartandó mondai alapot és mondai felfogást állította oda.

E meghatározások minden időkre szóló nagy jelentőségét Arany a maga teljességében még aligha ismerte fel, mert akkor aligha lett volna ő az első, a ki vétett ellenük. Mikor Arany a költői cél szolgálatában a magyar hunmonda epikai kompozícióját a saját tragikai kompozíciójának áldozatul ejtette, csaknem minden rendelkezésül álló történeti és mondai alapot figyelembe vett és felhasznált — de nem a magyar mondai felfogás szellemében. Így aztán Arany érzékeny mérlegén lemérve is akkora lett „az eltérés”, a mi „a nemzet, a nép tudalmával ellenkezik”, hogy az ilyen mértékű költői beavatkozás jogát epikai hitel szempontjából már kétségbe kell vonnunk. Erre mentségül csak azt lehet felhozni, hogy Arany idejében az Árpádkori latin krónikákra utalt költőt még fogyatékosan támogatta a Wenzel Gusztáv értekezésében és a Toldy könyveiben található mondafejtési előmunkálat. Mielőtt pedig a hun trilogia befejezésének tervében megállapodott volna, megjelent Hunfalvy Pál könyve (Magyarország ethnographiája, 1876.), mely azt igyekezett bizonyítani, hogy krónikáink a hun-magyar kapcsolatra vonatkozólag csupa irodalmi eredetű, tehát mondai értékkel nem is bíró ostoba mesékkel vannak tele. Ez a könyörtelen kritikával írott, tehát könnyen meg is tévesztő

mű Aranyra bénítólag hatott s bizonyára hozzájárul ahhoz, hogy utolsó tervvázlata a hun-magyar kapcsolatot már egészen elejtette. Viszont az is bizonyos, hogy Hunfalvy könyve nyomán sarjadt nálunk komoly néprajzi tudomány s vele kapcsolatban pedig létrejött az a virágzó monda-kutatás, a melynek eredményei nélkül Arany epikus utódai számára sem volna biztosítva az eligazodás.

Ma e tudományok képviselőjében már büszkén hivatkozhatunk arra, hogy elvégre sem költői ihlet, hanem tudós mondafejtő művelet tudta a hun-magyar kapcsolat mondai törmelékeit az epikai kor énekmondóinak szellemében életre keltetni. Felismertük a soknejű Ménrót óriás származásrendi jelentőségét; a szarvas-nehének (Enechnek, Ünönek) nevezett őszanya totem-értékét; a leányrabló, nemzetségalapító és fiági leszármazást kezdő Hunor és Magor páros szerepének szociológiai mibenlétét; a téli napfordulat égi csodaszarvasának fiatalokat házassító újesztendei szerepét, e szerep ősrégi epikai forrását s a forrás káprázatosan gazdag mitoszi kincseit. Árpádkori hun-krónikáinkról kiderítettük, hogy olyan hazai mondák nyomán készült, a melyek a magyar honfoglalás mondakörének (Hetumogerek, stb.) befolyása alatt s több magyar honfoglaló hős (Kadocsa és Szóard) vendégszerepeltetésével alakultak ki a pannóniai hun rokonnép regényes történetévé. Felismertük, hogy a hun-buktató Ardarich gepid király a magyar hagyomány szerint azért lett Aladár néven Attilának Krimhild asszonytól származó fia, mert Attila pannóniai örökében elhelyezkedett. Nyomára jöttünk, hogy hazai mondáinkban a hunok és avarok pusztulásának emléke összefolyt; valamint nyomára jöttünk annak is, hogy az avarok egyik nyugat-magyarországi bekerített földje lett a hunokból (vagy avarokból) fennmaradt mondai székelők pannóniai „Csigla-mezeje“ (bekerített mezeje). E honfoglaláskori nyugati „székely“ csatlakozáson kívül igazolható lett a keleti „székely“ csatlakozás Csabára utaló mondája is: mert a hét honfoglaló magyar törzshöz keleten csakugyan csatlakozott egy kozár eredetű kabar törzs, mely a letelepedés után szintén határookra telepített „székely“ őrség lett.

Végül kiderítettük még azt is, hogy azokon a nyugati végeken, a melyeken a magyar hun-monda hun, gepid és avar elemei fennmaradtak, magyar honfoglaláskori elemei beolvadtak, a hun és magyar közös eredet mondája s a hun-székely és magyar kapcsolat mondája kialakult, a nép már a XI. század első felében ismerte és az újévi csodaszarvast szerepeltető újévi szokásukat eltanulva, utánozta is azokat a regösöket, a kik a királyi udvarnak, a várnépeknek, a várak és végek állandó katonaságának lettek évszázadokon át hivatásos énekmondói. Nálunk tehát még a feltétele is kimutatható annak, hogy a XIII. század első negyedében szerkesztett teljes Nemzeti Krónika magyar hun-mondája a XI—XII. század folyamán az énekmondók ajkán és a hagyományban csakugyan kialakulhatott.

Mivel az itt érintett eredmények túlnyomó részét a magyar néprajzi tudomány termelte, joggal remélhetjük, hogy e tudomány a nemzeti hagyományban rejlő összes kincseinket ki tudja hűvelyezni és irodalmunknak hozzáférhetővé is tudja tenni. Így lesz aztán elérhető az, a miről Arany le'ke álmodott. Az epikai hitel sérelme nélkül történeti és mondai alapon nálunk is létre jöhet még egy hatalmas nemzeti eposz; létrejöhet ama naiv eposz helyett, a mely az Árpádkori

latin krónikákban található epikai kompozíció és sok naiv mondatörmelék bizonyossága szerint megvolt, de elveszett.

Ebben a reményben, munkára buzdulva és munkára buzdítva, megnyitom a Magyar Néprajzi Társaság XXIX-ik rendes évi közgyűlését.

Dr. Sebestyén Gyula.

A HAZAI ÉLŐ JOGSZOKÁSOK GYÜJTÉSÉRŐL.

(Második közlemény.)

II.

Jogi közmondások. — Családjog. — Házassági jog. — Endogámia és exogámia. — Kiskorúak eljegyzése. — Nőrablás. — Nővásárlás. — Ősmagyar házassági jogszokások Gardézi helyesbített szövege szerint. — Növételár és vérdíj. — A magyar nőnek prémeiktől vett elnevezései. — Halottak lakodalma. — Özvegyesség, levirátus. — Szülők és gyermekek, atyai hatalom. — A vő befogadása a feleség családjába, ambil-anak házasság. — Matriarchátus, matrilineáris szervezet. — Couvade. — Házközösségi és nemzeti szervezet.

Mindenekelőtt kíváncsi volna általánosságban is, a szokásjog szerepéről és természetéről a nép életében, egyet-mást közelebből is megtudni. Milyen felfogása van a szokásjogról? annak erejéről? vagy a mikor adott esetben az írott törvénnyel ütközik össze. Ezekre vonatkozólag nemcsak az egyes esetek adnának fölvilágosítást, hanem a nép közmondásaiban, szólásaiban is gazdag, nagybecsű anyag rejlik. Például milyen rendkívül jellemzőek a jogszokások hatalmára az ilyen közmondások (*Réső Ensel*): Egy jó szokás többet ér három jó cselekedetnél. Jó szokás gazda a háznál. Régi szokás, régi erkölcs. Régi szokás mindig megtér. Rögzött szokás megköti a józan értelmet. A mint szokunk, úgy élünk. Jó szokás tartja az országot. stb. Érdekes az is, hogy a nép, a *törvény* szón legtöbbször a szokást érti, azaz, magát az írott törvényt is csak mint többi más szokását képes felfogni, melyek az ő életét szabályozzák. Egyáltalán a jogszokásgyűjtés egész folyamán, azt különösen figyelmébe ajánlanám a gyűjtőknek, hogy minden egyes kérdésnél tudakolják ki a néptől, hogy melyik fogalomra milyen szót használ, és hogy különösen a föltett kérdésre, vagy valamely jogviszonyról való fölfogására nézve él-e a nép ajkán valami találó ítélet, szólás vagy *jogi közmondás*,¹ mert hiszen mindezeknek, a jogszokások magyarázatánál, szinte eredeti kútfőszerű értékük van.

Itt azután már rátérhetek az egyes szokásjogi konkrét kérdőpontokra, úgy, a mint azok a *magánjog* egyes részeiben: a *családjog*, a *vagyonyjog* és *kötelmi jog* terén, továbbá a *közigazgatási jogban* és végül a *büntetőjogban* megnyilvánulnak.

¹ Külföldön már régtől fogva gyűjtik a jogi közmondásokat, péld. a németeknél *Hillebrandt*: Deutsche Rechtssprichwörter. Zürich. 1856. *Graf u. Dietherr*: Deutsche Rechtssprichwörter. Nördlingen. 1864. V. ö. *Nopitsch*: Litteratur der Sprichwörter. Nürnberg, 1833.; az oroszoknál a fő gyűjtő *Illjusztróf*: Juridiceszkija poszlovicz i pogovorki ruszszkova naroda. Moszkva, 1885. és az ő Szbornik roszszijzszkich poszlovicz i pogovorok. Kief. 1903. műve teljes bibliographiával; az olaszoknál *Dr. R. Corso* cikkez (Kalabresische Rechtssprichwörter) a Zeitschr. für vergleichende Rechtswissenschaft. XXIII. 289—308. stb.

A *magánjog* területén, legelőször is lássuk a *családjog*-ot s ebben is mindenekelőtt a családi élet alapját képező *házassági jog*-ot. Néprajzi kutatásaink mindenkor szívesen foglalkoztak a házassággal s annak egész fogalomkörével, de a jogi mozzanatok nem részesültek kellő, vagy legalább is nem mindenütt egyforma figyelemben. Még a házasságra vonatkozó babonák sincsenek kiaknázva, de a mi talán még fontosabb, a népnek a házasságra vonatkozó, bizonyynyal rendkívül gazdag és a nép felfogását s életbölcseiségét leghívebben visszatükröző közmondásai, szólásai sincsenek összegyűjtve. Milyen érdekes volna pl. tudnunk, hogy a nép vidékenkint mit becsül legtöbbször a menyasszonyban: egészségét, munkaerejét, származását, gazdagságát-e stb., vagy lelki tulajdonságait? És ugyanígy mit a vőlegénynél? Rokonok közt melyik ízig engedi meg a jogszokás a házasságot? Lelki rokonok, komák, tejtetvérek s egyéb ilyen félrokonok közt meg van-e engedve? és hol nincsen megengedve?

Nem tiltja-e és hol? a falu szokása a házasságot egyfalubeliek közt vagy más nemzetiségűekkel? Tudományos nyelven szólva: hol divik az *exogámia*, hol pedig az *endogámia*? Mert például Vas megye hegyhátvidéki falvaiban (Ethn. XI. 309.) a legények és leányok csupán egymás között a maguk falujából házasodhatnak. A borsodi matyók (u. o. VII. 166.) pedig oly szigorú hívei az endogámiának, hogy a legénynek még más utczabeli leányhoz is tilos járnia. Mindezeknek kikutatása s összegyűjtése igen fontos volna, mert e jóformán napról napra tűnő szokások, sok különféle érdekes megfigyelésnek és megállapításnak képeznek alapját. Az endogámia vagyis a törzsen belüli és az exogámia vagyis a törzsen kívüli házassági kényszer szabályait, többé-kevésbé az egész világon gyakorolják, melyekhez képest aztán a népek, vagy azoknak egyes osztályai külön-külön csoportokra tagolódnak, az emberiség kezdete óta. E házassági kényszer illetőleg tilalom eredetét sokan (*Westermarck*. Az emberi házasság története. Bpest, 1910. 182—223. Sajnos az idézetek önkényes elhagyása a magyar fordítás tudományos becséből sokat levon) igyekeztek megfejteni, de mindeddig kellő eredmény nélkül. Az emberi társadalmi fejlődés totemisztikus korszaka még csak az exogámiát ismerte. De *Wundt* (*Völkerpsychologie*. Leipzig, 1917. VII. Die Gesellschaft. I. 369.) szerint, a törzsi alkotmány már magában foglalta a törzsi (Stamm) endogámia mellett, a nemzetségi (Sippe) exogámiát is. Jellemző, hogy az ismert legrégibb állami szerződések az ókorból, a szerződő népeknek egymásközi házasságát is szabályozták. Endogámiában élnek péld. Indiában a Himalaya népei, több maláji törzs, továbbá a jukagirok, a korjások, a turkománok, a tatok és a majdnem teljesen kipusztult ajnók. Exogámiát üznek a kirgizek, a kalmukok, jakutok stb., finn-ugor rokonaink közül: a szamojédok, cseremiszek és a török csuvasok; valamint az egy nevet viselő családok sem léphetnek egymás közt házasságra pld. Khinában, a mongoloknál, az osszétéknél és osztyák rokonainknál.¹ Nem

¹ Példaképen mindig lehetően a hozzánk, a fajunk, történetünk, mai és régi életviszonyaink, intézményeink és kultúránk szempontjából *legközelebb* eső népeket szoktam felsorolni, ellenben a más világrészekbe tartozó, kezdetleges népekkel csak kivételesen foglalkozom, mivel itt az esetleg meglévő analógiák, vagy csak inkább a véletlennek, minden további kapcsolat nélkül álló játéka, vagy pedig az emberi társadalom fejlődésének, tőlünk sokkal messzebb eső, legősibb kezdeteire utalnak, semhogy azokat célunkra haszonnal értékesíthetnők.

szabad azonban, figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a középkori földesúri jog, sok országban (nálunk is néhol) megkövetelte, hogy a jobbágyok csakis a maguk községéből vagy csupán ugyanazon földesúrnak egyéb községeiből házasodhattak, hogyha pedig valami más földesúr községéből akartak feleséget hozni, ahhoz előbb engedélyt kellett nyerniök, sőt néhol még bizonyos illetéket is tartoztak lefizetni. Nálunk azonban Mátyás király 1486. évi 36. törvénye, az ilyen más faluból feleséget hozó parasztokat teljesen vámmenteseknek nyilvánította és ezt az 1492:86. és az 1723:15. törvények is megerősítették.

Milyen korban szoktak házasságra lépni? Van-e még annak valami emléke, hogy *kiskorúakat* is eljegyeztek, sőt össze is adtak egymással? a mint ez már a középkorban nálunk is gyakran előfordult. Így pl. *kiskorúak eljegyzése* történt 1212-ben, midőn II. András magyar király, leányát Szent Erzsébetet négyéves korában adta oda a tizenkétéves thüringiai hercegnek; 1486-ban szenterzsébeti Forster György, hatéves leányát Annát eljegyezte a nyolczéves Nagylucsei Ferencz-czel, Dóczy Orbán győri püspök unokaöccsével és a püspök gondjaira bízta, (Wenzel G. Alsómagyarorsz. bányavárosok küzdelmei a nagylucsei Dóczyakkal. Bpest, 1876. 14. l. Orsz. Levéltár Dl. 19108.), de a házasság nem jött létre. Nádasdy Tamás nádor, feleségét tizenégyéves korában, fiának Ferencznek (*Takáts Sándor* „Régi lakodalmi szokásaink“ nagybecsű czikke az „Az Ujság“ 1917 aug. 23. számában) pedig, Enyingi Török Ferencz leányát már születésekor eljegyezte; a költő Zrinyi Miklós felesége Draskovich Mária, gyermekkorában Frangepánnak volt jegyese és más (b. *Radvánszky B.*: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. Bpest, 1896. 347.) esetek a XVI. és XVII. századból, ha nem is olyan sűrűn mint péld. Angliában (*Buckle. Miscellaneous and posthumous works* London. 1872. III. 564., 565.) a XVII. század második felében. A katolikus és gör. keleti egyházban (*Dr. Wenzel G.*: A magyar magánjog rendszere. Bpest, 1874. II. 310., 311., 331—333.) nálunk, a házassághoz a vőlegénynek legalább tizennégy, a menyasszonynak pedig legalább tizenkétévesnek kell lennie; az eljegyzésre nézve azonban meg van engedve, hogy azt a szülők kiskorú, de hét éven felüli gyermekeik közt is megkötthessék, ámde mihelyt a gyermekek felnőttek, az ő beléegyezésük is szükséges. *Csaplovics* (Gemälde von Ungern. Pesth, 1829. II. 293., 300.) említi, hogy nálunk a ruthének és oláhok leányaikat tizenkétéves korban adják férjhez, sőt *Szirmay* szerint Zemplénben egykor 5—6 évesek eljegyzése sem volt példátlan. Érdekes, hogy másrészt, az erdélyi református egyház szigorúan tiltotta öreg férfinak 14—15 éves leánynyal és öreg asszonynak 20—25 éves ifjúval való egybekelését, a mit különben a görög keleti egyház is megnehezített, legalább a második és harmadik házassággal egybekötött különféle hátrányok útján. A gyermekkori eljegyzések egyébiránt az egész világon el vannak terjedve. Az ókorban a császári Rómában (a hét éven felüli eljegyzés), Babylonban, Indiában stb. régen s Indiában most is sűrűn előfordul. Kiskorúaknak részint eljegyzése, részint házassága az osszét, a nogáji tatár, burját, kalmük, csuvas, baskir, kirgiz, karagasz, szárt, tatár, teleut, tunguz, jakut, kamesadál népeknél, a kaukázusi abcházok, szvanétok, ingusok, cssecsenczeknél és zsidóknál, Oroszországban a fehéroroszkónál és a doni kozákoknál nagy divatban van, a finn-ugor népek közül pedig a szamojédoknál, osztjákoknál és mordvinoknál, a votjákoknál ellenben már

1757-ben eltiltották. Némely népnél, pl. a nogáji tatároknál, az altájiaknál, kirgizeknél, baskiroknál, az Amur-menti giljakoknál 4—5 éves korú leányokat vásárolnak menyasszonyokul, hogy jövődöbelijükkel együtt fölneveljék, sőt azelőtt a szibériai oroszok is idegen nemzetiségű kiskorú menyasszonyokat szoktak venni. Khinában, a kirgizeknél, kalmükoknál, cseczenczeknél, ingusoknál, a Perzsiából a Kaukázusba települt örményeknél pedig, már annyira mennek, hogy a szülők még a meg sem született gyermekeket is eljegyzik egymással. A kiskorúak házasságát azonban, sok helyen főleg az erkölcs szempontjából ellenzik, különösen a hol divatban volt 8—10—14 éves fiúkat meglelt korú nőkkel összeházasítani, a mi pl. Oroszországban az úgynevezett *sznochacsesztvo*-ra, vagyis a kiskorú férj apjának, fia feleségével való ágyasságára vezetett. Egy német megfigyelő (idézve *Bastian Rechtsverhältnisse* 180.) itt olyan nőt is látott, kik férjüket még karjukon hordták. Az ilyen állapot, némely tudós szerint az őskorbeli polyandriának utolsó maradványa volna.

Általában véve sok népnél az eljegyzés és házasság, tulajdonképen csak két család szerződése, a melynél a gyermekeket meg sem kérdezik, így pl. a kinaiak, mongolok, kalmükok, kirgizek, turkománok, cserkeszek, örmények, szamojédok, lappok, mordvinok, csuvasoknál. Oroszországban Nagy Péter császár tiltotta el a gyermekeket akarattuk nélkül összeadni. Nálunk is érdemes volna tudnunk, hol vannak még szokásban az ilyen, csupán a szülők által kiesinált házasságok, mint a hogy pl. a borsódi matyóknál (*Ethn.* VII. 166.) történik, a hol a házasulandó legény menyasszonyát nem is ismeri, mert csak az édesanyja szemeli és járja ki részére.

Kell-e szülői beléegyezés a házassághoz? mik a következményei (mint pl. a szamojédok és osztjakoknál) a beléegyezésük nélkül kötött házasságoknak? vagy vannak-e enélküli titkos házasságok? Előfordulnak-e *nőrablás*-sal vagy inkább nőszöktetéssel összekötött házasságok, és hogyan, milyen szertartással köttetnek, avagy fönnmaradt-e az ilyen házasságok emléke? Ismert dolog ugyanis, hogy a leányrablás pl. a délszlávoknál (*Ethn.* XVIII. 20. *Bogišić*: Zbornik sadašnjih pravnih običaja u južnih Slovena. Zagreb, 1874. 190—194. l. (otmica): *E. Lilek*: Eheschliessungen in Bosnien und in der Herzegovina a „Die Donauländer“ néprajzi folyóirat 1899. évf. 448—464. *Hoermann*: Achat et enlèvement des fiançées en Bosnie-Herzégovine. Paris, 1900. *Smiljanić* szerb cikke a leányrablás, szöktetés és vásárlás nyomairól a szerbeknél a belgrádi akadémia „Glasz“ folyóiratának 1901. évi LXIV. köt. 171—244. lján, német kivonata „Die Spuren der Raub- und Kaufehe bei den Serben“ az *Internation. Archiv f. Ethnogr.* 1902. évi XV. évf. 2. *J. Piprek*: Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebräuche. Stuttgart, 1914. Az oláhokra *Draganescu*: „Rumänische Hochzeitsgebräuche“ a *Zeitsch. f. vergl. Rechtswiss.* XXIII. 68—105.) általánosán el volt terjedve; sőt Szerbia, Bulgária, Macedónia egyes vidékein, valamint Boszniában, Hercegovinában Popov vidékén (*Népr. Ért.* XI. 124.) a katolikusoknál is, még mindig divatban van. Nálunk (*Ethn.* XXI. 125. Huszadik Század. 1913. 558., 559.) sem ismeretlen, mert az oláhságnál még mindig előfordul a leánylopás, a bánsági szerbeknél s az erdélyi szászoknál pedig a leányszöktetés. Az ázsiai népek között, mindazoknál, melyek a nővásárlást ismerik, a többnyire igen magas összegre rúgó

nő-vételárat, az úgynevezett *kalim*-ot, különösen a szegényebbek nőrablással vagy szöktetéssel (nálunk meg a lakodalmi költségeket Huszadik Század. 1913. 563.) szokták maguknak megtakarítani pl. *dr. Jankó János* (Népr. Ért. V. 62.) egy szegény osztyák faluban mind csupa ilyen szöktetett asszonyt látott. Ugyanílyen okból s legtöbbször a menyasszony családjának belényugvásával: a tatárok, kirgizek, csuvasok, korélok, kamesadók, tangutok, szamojédok, votjákok is rabolnak vagy szöktetnek feleséget, és valamikor (*Topelius*: De modo matrimonia jungendi apud Fennos quondam vigente. Helsingfors, 1847. *Köhler*: „Frauenwerbung und Frauenraub im finnischen Heldenepos“ a Zeitschr. f. vergl. Rechtswiss. VI. 277—279. V. ö. még általánosságban *Köhler*: Studien über Frauengemeinschaft, Frauenraub und Frauenkauf. U. o. V. 334—367. *E. Schulenburg*: Die Spuren des Brautraubs, Brautkaufes und ähnlicher Verhältnisse in den französischen Epen des Mittelalters. U. o. XII. 129—140., 161—186. *L. Duguit*: „Étude historique sur le rapt de séduction“ a Revue histor. de droit 1886. X. évf. 587—625.) még a finnek, észtek és lappok is ezt művelték. *Olaus Magnus* érseknek az északi népekről 1555-ben írt történeti műve szerint, akkor még a nőrablás a kelettengeri népeknél, litvánoknál s az oroszoknál nagy divatban volt, a mi aztán folytonos magánháborúságokat vont maga után. De *Wilutzky* (Vorgeschichte des Rechts. Prähistorisches Recht, Breslau, 1903. I. 6. 138—160.) szerint, mégis a nőrablással veszi kezdetét minden házassági jog. mivel ez szabadította ki a nőt az őskorban föltételezett nőközösség bilincseiből és egyéni életéhez s jogához juttatta. Az indító ok természetesen az volt, hogy az ilyen nőrabló népeknél szigorú exogámia uralkodott, a mely őket nőrablásra kényszerítette, de mivel ez örökös harcztó tételez föl a szomszédos népekkel, *Wundt* (i. m. Leipzig, 1917. VII. Die Gesellschaft I. 344—354.) szerint, a nőrabló házasság a társadalmi fejlődés kezdetén még hiányzik és csupán ott fordulhat elő, a hol már kialakult törzsszervezetek állanak harcra készen. A honfoglaló magyarok is üzhették a nőrablást, bár akkor már fő házassági formájuk, mint látni fogjuk, a nővásárlás volt. A hunnok és magyarok eredetének mondája (*Dr. Sebestyén Gyula*: A magyar honfoglalás mondái. I. 302., 350—355.) is nőrabláson alapszik, midőn t. i. e két népet az alánok fejedelmének két elrabolt leányától származtatja. XI. századi világi és egyházi törvényeink (*Ethn.* V. 272—276.) nagyban tiltják, és még a későbbi törvényhozásnak is elég dolgot ad. Selmeczbányának IV. Béla király alatt keletkezett jogkönyve (26. §. *Wenzel*: Árp. Új Okmt. III. 215.), nőrablás esetében, érdekes módon állapította meg, hogy csakugyan nőrablásról avagy inkább nőszöktetésről van-e szó. A bíró összehívatta az esküdteket s a nő rokonait, a leányt pedig a középben, a rokonok és a nőrabló közé állítván, megkérdezte tőle, hogy az ő szabad akarata szerint s minden kényszer nélkül, kihez vágyódik. Ha a kérdésre a leány a nőrablóhoz megy, akkor őt többé senki sem keresheti rajta, de ha a rokonokhoz megy, akkor az (so sol man dem mon das Hawb abslahn) a fejét veszti. Az 1545. évi (tordai) erdélyi törvény 4. pontja (*Szilágyi S.*: Erdélyi országgyűlési emlékek I. 223.) szerint, az ottani keresztény oláhok nőrablást üztek, tehát ezután fejvesztés terhe alatt, a róm. kath. egyház szertartása szerint kössenek házasságot és az ország szokása szerint feleségükkel esküdjenek meg. Még 1686-ban (*Dr. Hodinka A.*: A munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára.

Ungvár, 1911. 261.) is egy egyházlátogatási jelentés szerint, ruthéneinknél az elvadások, titkos házasságok és nőrablások napirenden voltak. (V. ö. még *Perssián K.*: „Leányrablás a XVII. században“ a Kolozsvári Hirlap 1912. évf. 40. számában.)

A mióta pedig és a hol, a nőrablás szokása végképen megszűnt, azóta már csak mint jelkép él tovább a legtöbb nép házassági szertartásaiban s így nálunk is. Ilyen jelképek különösen azok, melyek a házasság megkötését színleg akadályozni, hátráltatni (Ethn. I. 406.) czélozzák, pl. mikor a menyasszonyt elrejtik, vagy színleg verekesznek érte stb., vagy mikor a menyasszonykérők egészen más, közömbös dolgok iránt érdeklődnek stb. Állítólag a menyasszony elfátyolozása is, a nőrablásnak egyik ilyen emléke volna, sőt van olyan tudós, a ki még a nász-utazás szokását is ilyesmivel meggyanúsítja stb. Szükséges volna tehát falusi lakodalmi szertartásainkat minél teljesebben összegyűjteni, mivel azokban ősi vallási és jogi fogalmak emlékei maradtak reánk.

Fel kellene vetnünk továbbá azt a kérdést, hogy van-e még valami nyoma a hajdani *nővásárlás*-nak is, fizetnek-e még valahol valamit a menyasszonyért, neki vagy családjának? A délmagyarországi (letelepedett) cigányokról (*Wilutzky* i. m. I. 169.) pl. *Schwicker* azt írja, hogy ma is rendes szokásuk a nővásárlás és hogy a vételár néhány száz forintból vagy egy pár lóból áll. Mindenki ismeri az *eladó* leány elnevezést. Még 1694-ben is (Orsz. Levéltár N. R. A 1059—41. „feleségem öcsét, egy szegény árvát *eladván* . . . rendeltem . . . lakodalmi solemnitását“) a leány férjhezadását *eladás*-nak nevezték.¹ A székelyek (Nyelvőr 1903. 491.) a „feleségül venni“ értelmét egyenesen a *megvenni* szóval fejezik ki. A feleség vásárlását, vételárát, talán annak régi török *kalim* (*Vámbéry*: A török faj. Bpest, 1885. 278—280. stb.) nevével egyetemben, a honfoglaló magyarok jól ismerték, mert *Gardézi* vagy *Gardízi* perzsa író 1050—1052 közt írott művében az *ősmagyarok házassági jogszokásai*-t leírván, a nő vételárát ezzel a szóval fejezte ki. Sem a *kalim* szó, sem ennek vételárjellege gr. *Kun Géza* magyar fordításából (A magyar honfoglalás kútfoi. Bpest, 1900. 173. l., perzsa hasonmása és fordítása éppen a házassági jogszokásokról *Csánki Dezső*: Árpád és az Árpádok. Történelmi emlékmű. Bpest, 1907., a 36. és 37. l. közt) ki nem tűnik, mivel ő e szót, minden valószínűség szerint rosszul olvasván *kabin*-nak s másrészt a helyes *kalim* szó fogalmát fel nem ismervén, azt merőben helytelenül: nászajándéknak fordítja. Én *V. Bartold* orosz orientalistának 1893—4. évi belső-ázsiai tanulmányútjáról írt jelentésében (Zapiski Imp. Akademii Nauk VIII. sorozat a történelmi-philologiai osztály I. köt. 4. sz. füzet. S.-Peterburg, 1897. 122., 123. l.) közzétett orosz fordítását használtam. Mellette az oxfordi kéziratnak (mely — sajnos —

¹ Az azonban, mintha a *vő*, *vőlegény*, *vőfély* szavakban is a *vevő*, az *ara* szóban pedig az *ár* érteleme rejlenék, most már, nyelvtudósaink szerint, meg nem állhat. Ki van mutatva, hogy a *vő* szó ugyanebben az értelemben (*Szinnyei J.*: Magyar nyelvhasználat. Bpest, 1905. 143.) már a rokon finn-ugor nyelvekben is megvan. Az *ara* szó (*Gombocz Z.* és *Melich J.*: Magyar etymologiai szótár. Bpest, 1914. 119., 120.) eredete ugyan még nincsen tisztázva, de már maga az, hogy ennek menyasszony-értelme csakis az 1830-as évek óta terjedt el, sőt régebben még férfit (nagybátyát) is jelentett, kizárja még a lehetőségét is annak, hogy e szó bármikor a nőnek vagy menyasszonynak árával összeköttetésbe kerülhetett volna.

csak egy 1782. évi másolatból áll) szövege is látható, melyet gr. Kuun csak *Sachau* másolatából ismert. Ezen orosz fordítás a kérdéses szót határozottan *kalim*-nak olvassa s ennek megfelelően vételárnak fordítja. Mivel pedig gr. Kuun éppen ezt a vezető legfontosabb fogalmat és szót fel nem ismerte, ennek következtében egész idevágó fordítása zavarossá és értelmetlenné vált. Ennélfogva mindekelőtt kénytelen vagyok *Gardézi*-nek eddig ismert szövegét *Bartold* orosz fordítása alapján helyreigazítani, noha az övében is van egy, szerencsére nem valami fontos hely, a hol hézag maradt, mivel ott az eredeti szöveg értelmetlen. A helyesebb szöveg a következő: „A leánykérésre (gr. Kuun: „házassági szokásuk“) nézve, nekik (t. i. a magyaroknak) következő szokásuk van. Ha a házasulandó férfi valamely nőt el akar venni, megfizeti a kalimot, a mely az ő gazdagságához képest, több vagy kevesebb számú lóból (gr. Kuun: „marhá“-ból!) áll. Mialatt a kalim felett egyezkednek (gr. Kuun szerint: „az ajándékot elhozván, a hajlék előtt letelepednek“, holott maga az eredeti csakis előzetes egyezkedésről, tárgyalásról, ellenben ajándék-elhozatalról mitsem tud, mert hiszen ezt „az ajándékot“, helyesebben kalimot még gr. Kuun fordítása szerint is, a völegény, csak a tárgyalás után, legvégül, hazulról küldi meg, tehát előbb nem is küldhette volna. Gr. Kuun a jegyzetben előáll még más fordítási változattal is, csakhogy ez sem képes az ő szövegének nyilvánvaló ellenmondását megszüntetni!), a leány atyja a völegény atyját a saját házába vezeti és mindent összeszed, a mije neki: menyét-, hód-, evet-, nyest-, róka-prémekből (gr. Kuun „czoboly“-ról és „kamuka selyemszövet“-ről is tud!) van; . . . (itt egy értelmetlen szó van az eredetiben) kiválogat tiz prémet (gr. Kuun: „prémes ruhát“!) s ezeket egyenletes helyen összegöngyölgeti és a völegény atyjának lovához kötve, az illetőt (gr. Kuun szerint a leány atyja is vele megy!) hazaereszti. Az (t. i. a völegény) elküldi a menyasszonyért megállapított: lovakból, pénzből és árukból (gr. Kuun: „bútorokból“!) álló kalimot, erre azt a nőt az ő házába hozzák“. Ebből a sokkal világosabb és szokásjogi szempontból is helyesebb fordításból most már kétségtelen, hogy honfoglaló őseink házassága határozottan a nővásárláson és a kalimon alapult, míg a leány atyja által a völegény részére küldött tiz darab prém (nem „ruha“!), mely — csakúgy, mint a török-tatár nomád népeknél (*Vámbéry*: Die primitive Cultur des turko-tatarischen Volkes. Leipzig, 1879. 67.) még ma is szokás — az új pár sátorának felszereléséhez volt szükséges, mintegy a menyasszony hozományát képezte, de nyilván az adás-vételi szerződésnek megkötéséhez is hozzátartozott. Még később is, a XI. századi régi magyar házasságkötésnek (*Kováts Gyula*: A házasságkötés Magyarországon. Bpest, 1883. 14. *Dr. Hanuy Ferencz*: A jegyesség- és házasságkötési formák kifejlődése a *Ne temere decretumig*.¹ Bpest, 1912. 54—55.) már külső alakja (a gyűrű is mintegy foglaloját képezte a nő vételárának) szintén az adás-vevésre utalt. Erre emlékeztet a némely vidéken (*Ethn.* I. 406.) szereplő *jegypénz* ma is, melyet a kézfogó alkalmából a völegény ad a menyasszonynak. Ez a régi

¹ *Dr. Hanuy* e jeles művében a jogszokásgyűjtöket annyira érdeklő régi zsidó, görög, római és germán házasságkötést, továbbá a kath. és görög házasságkötési jognak, valamint az eljegyzési és házassági egyházi szertartásoknak történeti fejlődését adja elő a legújabb kutatások alapján, kiterjeszkedve mindig a legtöbbnyire *Kováts Gyula* nevétől elválaszthatatlan magyar vonatkozásokra a 47., 54., 55., 62., 70., 71., 239—242. lapon.

magyar jog *jegyruhájának* emlékét tarthatta fenn, melyet *dr. Illés József* (A magyar házassági vagyong. Bpest, 1900. 35.) az ősi magyar szokásjogból származtat, a germánjogi eredetű hitbérrel (de szintén a vételár utódával) szemben.

A hunyadmegyei gainai leányvásár (Népr. Ért. VIII. 274—287. Anzeiger d. ethn. Abth. d. Ung. Nat. Mus. VI. 286—299. *Nemes Ö.* cikke az Erdély 1900. évf. *Schmidt Tibold* cikke a Budapesti Hirlap 1913. 171. sz. Fővárosi Lapok 1878. évf. 250. sz. Pallas Lexicon XI. 317. *Dr. Hermann Antal* cikke. *Wilutzky* i. m. I. 164—165. V. ö. még *F. Brandes*: Der Heiratsmarkt von Aët Menguelet, a Pester Lloyd 1903. 224. sz.), melyet július 13-án fent a Gaina havasán szoktak tartani és *Jókai*-ból is ismerünk, még 1854-ben, ha már nem is leányvásárok, de házasságkötések színhelye volt. Ilyen hely vala a baranyai Ormánságban (Fővárosi Lapok 1880 okt. 29. sz. *Höke Lajos* cikke) a vajszlói Lucznap napi úgynevezett *leánynézővásár*. *Csaplovics* (Gemälde von Ungern. Pesth, 1829. I. 216., II. 293.) még több leányvásárhelyet ismer. Ilyen volt Zemplénben Krasznibrod, a hol — *Szirmay* szerint — az ottani kalugyer-monostor mellett a rutének egy évben háromszor tartottak leányvásárt. Máramarosban valami hegyen volt a vásárhely, és még *Csaplovics* korában sem ment ki a divatból vásárokon venni feleséget. Az oláh leányvásárt Biharban (Fillértár 1835. II. évf. 23. *Bucsánszky* nagy képes naptára 1851. IV. évf. 33.) a Kalinásza fensíkján Szent Péterkor tartották. Szatmárban Mátészalkán Mária-Magdolna napján, Szabolcsban pedig Mária-Pócon a búcsú alkalmával ülték meg a leányvásárokat, melyek még Szlavóniának magyarok-lakta vármegyéiben is előfordultak. Végül ezekre utalhat a háromszéki *leányvásár* szó is, melylyel a vásáros napok közé eső vasárnapot jelölik.

Lehet, hogy valamikor minden vásáron vehettek feleséget, mert csodálatos, hogy máshonnan ilyen külön leányvásárokra csak két adatunk van, ezek is az ókorból és mind a kettőt *Herodotos* tartotta fenn. Az egyikben Babylonról jegyezte föl, hogy ott a birodalom városaiban az összes eladó leányokat nyilvánosan elárverezni szokták. Ezt többen, például *Rawlinson* (The five great monarchies of the ancient eastern world. London, 1873. III. 21., 22.), nem akarják elhinni, míg mások, például *Le Bon* (Les premières civilisations. Paris, 1887. 548.) és *Wilutzky* (i. m. I. 163., 164., II. 202., 203.), hitelesnek tartják. *J. L. Burckhardt* (Notes on the Bedouins and Wahabys. London, 1830. 158.) némileg hasonlólt jegyzett fel az egyiptomi parasztokról, hogy tudniillik leányaikat a legtöbbet ígérőnek adják oda. De *Herodotos* állításának hitelességét leginkább az a másik adata támogatja, hogy tudniillik a babylonhoz hasonló leányárverezés az illíreknél és veneteknél is előfordult, már pedig tudjuk, hogy a mai albánoknál, kik minden valószínűség szerint ezen illíreknek utódai, a nővásárlás még ma is megvan. Maga a nővásárlás (*Wilutzky* i. m. I. 161—181., III. 202., 203. *Westermarck* i. m. 228—233. *Wundt* i. m. Leipzig, 1917. VII. Die Gesellschaft I. 352—356. *O. Schrader*: Reallexikon der Indogermanischen Altertumskunde. Strassburg, 1917. 161—163. stb. Ethn. XVI. 117—119.) különben, az egész világon el volt terjedve. Az ókorban az asszír ékiratok és *Hammurabi* babyloni törvényei (138—139., 159—161., 164. § *Dr. Kmoskó M.*: Hammurabi törvényei. Kolozsvár, 1911.) a nő vásárlásáról és vételáráról, a *tirhātu*-ról szólnak, melynek az óhéber *môhar* (Mózes I. k. XXXIV. 12. Sámuel I. k. XVIII. 25.) és a régi arab jog *mahr*-ja felelt meg,

a nővételre pedig Mózes II. k. XXII. 16., 17. és V. k. XXII. 28., 29. versei vonatkoznak. A római *coemptio* több mint jelkép, csak a történelemelőtti korban lehetett, a görögöknél is a homeroszi hősköltemények korában; épp így a hinduknál csak a legrégibb, tudniillik a Védák korában, mert már *Manu* törvénykönyve eltiltotta, a mi azonban mégsem akadályozta meg, hogy Indiában a nővásárlás ma is szélesben el ne terjedjen. Említik még a thrákoknál, a régi örményeknél, melyet ott Justinian császár állati szokásnak bélyegez meg. A germánoknál *Tacitus* szerint a nő vételára marhákból, fenyergelt lóból és fegyverekből állott. A frankoknál a Meroving-korban (Chlodvig házassága Klotilddal) a nő vételének már csak jelképe él, másutt azonban, például a trieri 1227. évi zsinat eltiltotta a nővásárlást, a frizeknél és a Ditmarschenben pedig, még a XV. század végén is dívott. A régi kelta jog (*H. D'Arbois de Jubainville: La famille celtique. Étude de droit comparé. Paris, 1905. 113—124.*) szintén ismeri a nő vételárát. A szlávok közül a nővásárlás a régi poroszokról, litvánokról, lengyelekről és oroszokról van feljegyezve. Például a lengyel Kázmér, az orosz fejedelemnek Jarovszlávnak (1019—1154), Mária nővérének vételárában 800 hadifoglyot fizetett. A novgorodi orosz bojárok is feleségüket még a XV. sz. elején a vásáron vették egy-két ezüstrúdert. Sőt Oroszország egyes kerületeiben még ma is dívik a nővásárlás, valamint Galicziában a ruténeknél és itt-ott (*Krauss: Sitte und Brauch der Südslaven 272. stb.*) a délszlávoknál, az újjörögöknél még 1835-ben is. A kaukázusi össze-
teknél (*Kowalewsky: Coutume contemporaine et loi ancienne 161., 162.*), az ókori alánok utódainál, csak 1878-ban törölték el. Finn-ugor rokonaink közül ismerik a szamojédek, votjákok, vogulok, az osztyákok, kiknél az az érdekes, hogy a kalim feletti egyezkedés a völgegy és a leány szülei közt szavak nélkül, némán megy végbe. A nővásárlást üzik még az aleutok, baskirok, kalmükok, mongolok, tunguzok, a tatár kacsinczok stb., kurdok, afgánok, perzsák, kínaiak, birmaiak, kambodzsaik stb., a többi világrészekről nem is szólván.

A mi most már ezen házassági forma keletkezésének külső föltételeit illeti, abban mindnyájan megegyeznek, hogy ez már a társadalom patriarkális korában történhetett, hogy továbbá, addig szó sem lehetett nővásárlásról, a míg magántulajdon nem létezett és hogy ez egyúttal a kereskedelem egyik legelső megnyilvánulásának tekinthető. Magát a nővásárlást közvetlenül a nőrablásból származtatják, a mikor már tudniillik a nőrablás által vagyonában megtámadott nemzetségek bosszúját, célravezetőbbnek látszott előre megváltani, vagyis az óhajtott nőért, nemzetségének megfelelő kárpótlást nyújtani. Ez a kárpótlás pedig semmi esetre sem lehetett kevesebb az illető nő vérdíjánál, vagyis annál az értéknél, melylyel nőrablás esetén, a nő nemzetségének ezért a sérelemért veendő vérbosszúját, a nőrabló megengesztelhetette, megválthatta. Így jött szokásba (*Thurnwald a Zeitsch. f. vergl. Rechtswiss. XXV. 425.*) tehát, a nőket vérdíjukon megvásárolni és innen van, hogy a nő ára, mindenfelé, kezdetben teljesen, később már csak nagyjából, a vérdíjnak felel meg, pl. az ősi hinduknál *a nő vételára* száz tehén volt, vagyis ugyanannyi, mint amennyit egy férfi *vérdíj*-a tett. Megjegyzendő, hogy mindezek a díjak maximális összegek, a melyen belül természetesen a kölcsönös megegyezés, valamint a kereslet és kínálat elvei is érvényesültek. A régi magyar jogban szintén megnyilvánul, ha más alakban is, ez a kapcsolat a

nő férjhezmenése és a vérdíj között, mivel (Cserei Farkas: A magyar és székely asszonyok törvénye. Kolozsváratt, 1800. 133. l.) ha a vőlegény az eljegyzést, jegyesének hibáján kívül, felbontotta, akkor büntetésül a nő vérdíját tartozott megfizetni. Az ősi magyar nő-vételárnak maximumát *Gardézi* — sajnos! — elfeledte feljegyezni, Szent István törvényeiből ellenben jól ismerjük az ősi magyar vérdíj maximumát t. i. a száz tinót, melynek rendszeréről *dr. Hóman Bálint* „Magyar pénztörténet 1000—1325.“ (Budapest, 1916.) című alapvető művében (157—168.) megállapította, hogy a honfoglalók magukkal hozták ősi hazájukból és hogy az ötös számrendszeren alapszik, éppen úgy, mint a hindu száz tehén, az ó-arab száz teve és az ó-görög (*Homeros*) száz ökör. A mondottak után tehát alig lehet kétség az iránt, hogy az ősmagyaroknál a nő ára a maximális kalim: szintén száz tinóból vagy ennek megfelelő értékű „lovakból, pénzből és árúkból“ állott, mert hiszen nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az alapdíj a vérdíj volt, a mit csak utólag alkalmaztak a nővételarra s természetesen ezen alkalomhoz idomítottak. Talán ehhez még *Gardézi* tanuskodását is igénybe vehetjük, mert feltűnő, hogy mindössze egyetlen számadatot említ, tudniillik azt a tíz prémet, melyet a menyasszony atyja a vőlegénynek, az adásvételi szerződés megkötése végett és mintegy hozományul küldött. Tudván ugyanis, hogy a nővételár és ezen mintegy hozomány között, valami szokásjogilag előre megszabott értékaránynak kellett lennie, nem valószínűtlen, hogy a *Gardézi* tíz darab prémje az ősi magyar nővételár és a vele azonos vérdíj száz tinójának megfelelő százalékát képezhette.

De a nővételárak érdekes kérdésének, van még egy másik pontja is olyan, a mely minket szintén közelebről érdekel és őskorunknak megint egy homályos részletét van hivatva megvilágítani. *Schrader* (Reallexikon 1917. 162.) figyelmeztet arra, hogy a homéri *alphesiboia*-nak megfelelő párhuzam akadt az oroszban is. *Homér* ugyanis ekként, az eladó leányt nevezi, azaz = *ökröket hozó*-nak, vagy *szervő*-nek, mert mint láttuk, az ő korában a vérdíj száz ökör volt és ha a mondottak alapján feltehető, hogy a görög hajadon maximális vételára is ugyanennyire rúgott, családja méltán dicsérhette *alphesiboia*-nak, a családi vagyon gyarapítójának. Ennek megfelelője található az 1560. körüli orosz Domosztroj nevű háztartási könyvben. Itt az eladó leányt *kunka*-nak, vagyis = *nyestecské*-nek (a *kuna* = nyest után) hívták, azaz szintén a vőlegény által a menyasszony vételárában fizetett bizonyos számú *nyestprém* vagy *nyestpénz* alapján. Világos tehát, hogy ugyanebbe a fogalomkörbe kell hogy tartozzanak a magyar *hölgy*, a mely egyúttal *hermelin*-t (*Gombocz Z. Török jövevényszavaink*. Bpest, 1908. 52. Nyelvőr 1912. évf. 37., 38., 244.) is jelent; a régi magyar *Neste* és *Nusz* női nevek (Magyar Nyelv 1915. 385—387.), a *nyest* és *nyuszt* szavakból; és végül a *menyét* állatnak *hölgymenyét* és *menyétasszony* (M. Tájszótár I. 1433. Nyelvtud. Közl. XXIV. 138. Nyelvőr XII. 105. 1907. évf. 279—281.) elnevezései, sőt a *meny*, *menyasszony*, *menyegző* szavaknak is ezen *menyét* állatból való származtatása. Az, hogy e szavak mind összefüggnek, ismeretes volt, de nem igen tudtunk velük mit kezdeni, mivel az összefüggés oka homályba merült s ebből az eddigi sikertelen magyarázatok nem voltak képesek kiszabadítani. Most azonban már tudjuk, hogy a **magyar nőnek** e különféle állati **prémektől vett elnevezései** szintén az ősi magyar nővásárlás házassági jogszokásaiból származnak. Csakhogy bármennyire két-

ségtelen is e tény maga, azért megint új nehézségek támadnak. Az állat-prémek ugyanis nem vágnak össze a Szent István-féle tinó-vérdíjjal, sem pedig a *Gardézi*-féle növetelárral, mely „lovakból, pénzből és árúkból“ állott. Magyarázataikra azonban egy közelebbi és egy távolabbi ok kínálkozik. Az egyik a *Gardézi*-nél említett prémekből indulhatna ki, melyeket t. i. az adásvételi szerződés megkötésére, a vételár viszonzásaként a menyasszony atyja mintegy hozományul küldött a vőlegénynek, vagyis ezáltal a menyasszonyok, nem ugyan már a szülőkre, hanem a vőlegényekre nézve mindig bizonyos számú prémeket jelentettek, a mi, azt hiszem, szintén elég ok lett volna arra, hogy a nőket az általuk kapott prémekről nevezzék el. Itt természetesen nem volna már meg többé az eredeti közvetlen összefüggés a vérdíj és a növetelár között, mert hiszen későbbi fejleménnyel, a növetelárnak mintegy melléktermékével volna dolgunk. De van még egy másik magyarázat is, a mely azonban a *Gardézi*-nél följegyzett házassági szokásoknál is sokkalta régibb korba, ősi szokásokra, egészen a magyar nép eredetéig nyúlik vissza. Az eredet kérdésére nézve én is ahhoz a nézethez csatlakozom, a mit legújabbán *dr. Szekfü Gyula* a németek számára írt (*J. Szekfü. Der Staat Ungarn. Eine Geschichtsstudie. Stuttgart, Berlin, 1918. 12.*: magyar fordításban: *A magyar állam életrajza. Történelmi tanulmány. Bpest, 1918.*) kitűnő magyar fejlődéstörténeti s politikai művében, olyan erővel és világossággal domborított ki, hogy t. i. a magyarság két különböző nép keveréke, oly módon, hogy a nagyobbik finn-ugor vadász és halász magyar népet valami kisebb török-tatár pásztornép hódította meg, de a mely a meghódítottak nyelvét átvette, hogy azután a kifogyhatatlan közös viszontagságok csakhamar mindkettőt egy néppé kovácsolják. A magyar nő vételára, ebben a legrégebbi finn-ugor vadász- és halász-korszakban csakugyan állati prémekből állhatott és innen eredhettek a nőknek e prémektől vett elnevezéseik is, miglen a *Gardézi*-féle *kalim*, valamint a Sz. István-féle tinó-vérdíj már inkább fejlődésünk későbbi török-tatár korszakának eredménye. A kalimfizető népek (*Etnograf. Obozrenije. 1902. évi LV. 70—76.*) különben ma is, a nő hozományát, a vőlegénytől kapott kalimból és mindig ennek az arányában fizetik, a mint *Gardézi*-nál is láttuk. Néha mind a kettő körülbelül egyforma, mint a kirgizeknél, néha pl. a karagaszoknál a hozomány a kalim felét teszi, de a legtöbbször még kevesebbet tesz, vagyis a vőlegény a fizetett kalimot, a hozomány alakjában, egészen vagy bizonyos részében visszakapja. Tárgyára nézve pedig igen változatos, mert ruhán kívül, háztartási felszerelésből, sátorból és különféle állatokból (péld. a csuvasoknál méhekből is) áll. stb.

A mi most már a népnek felteendő további kérdéseket illeti, általában a házasság köréből sok mindenre lehetünk kíváncsiak. Mert péld. még a XVI. és XVII. században is, mint e korszak legkülönbözőbb viszonyainak kitűnő ismerője: *dr. Takáts Sándor* („Régi lakodalmi szokásaink“ az *Az Ujság* 1917 aug. 23. sz.) megállapította, az eljegyzés és lakodalom között, külön-külön szertartást képeztek még a kézfogás, a gyűrűváltás s talán az eskü is, a hogyan ezeket népünk, sok helyt ma is, külön-külön meg szokta ülni. Kíváncsatos volna tehát valamenyinek szertartását apróra megismernünk és tudnunk, hogy a jogszokás külön-külön melyiknek micsoda hatályt tulajdonít. Így a görög keleti egyházban, nálunk is, az eljegyzések ünnepélyesen pap előtt történnek, tehát ezáltal a házasság nem

csupán előkészítették, hanem mindjárt meg is kezdődik, megszegése pedig a 692. évi trullai zsinat szerint házasságtörésnek tekintendő. A zsidóknál is Mózes V. k. XXII. 23., 24. szerint az eljegyzett nő hűtlensége házasságtörésnek vétetett. Az eljegyzésnek ezt a kötelező erejét *Saalschütz* (*Das Mosaische Recht*. Berlin, 1846. II. 729.) a nővásárlásban találja, hogy t. i. az efféle házassági adás-vételnél kikötött összegek és ajándékok akkorra már mindkét részről elfogadtattak. A régi magyar jog szerint is, mint fentebb láttuk, a jegyfelbontásért vérdíjat kellett fizetni. Érdekes volna tehát tudnunk, hogy micsoda megegyezések szoktak köttetni házasság előtt? hogyan nevezik azokat? Mik a következményei az eljegyzéstől vagy a házasságtól való visszalépésnek (mint pl. a szamojédoknál, mordvinoknál, zürjéneknél stb.)? Mik a vagyoni következményei a völegény vagy menyasszony halálának a házasság előtt? Adatik-e biztosíték a házassági megegyezés teljesítése czéljából, pl. valami zálog, melyet pl. a zürjéneknél a menyasszony ad a völegénynek, vagy a csecsenczeknél a völegény szülei adnak a menyasszony szüleinek, vagy pedig az ingusoknál a völegény ad a menyasszony rokonainak. A szvanétok, ha a házasság nem jön létre, a zálogot, mely rendszerint bikából áll, visszaadják.

Hogyan fogják föl a móríngot, a hozományt? (*Munkácsi B.* A nászadomány szokása a régi magyaroknál. *Ethn.* V. 214. stb. *Jakab S.* Kelengye, móríng és eljegyzési szokások a hajdani Pesten. *Vasárnapi Ujság* 1905, 53. sz. — V. ö. még *Kapras.* „*Eheliches Güterrecht im altböhmischen Landrechte*“ a *Zeitschr. f. vgl. Rechtswiss.* XXIII. 106—208.), miből áll az? milyen szavakkal jelölik? mi a hozomány további sorsa? milyen a házastársak közti viszony a vagyont illetően? stb. Például a német és normann jog szerint a házastársaknak addig különvagyona, a gyermek születése által vagyonközösséggé alakult. A walesi kelta jogban (*Lewis.* *The ancient laws of Wales*. London, 1892. 8., 9.) a férj csak hét évig volt felelős felesége hozományaért (gwaddol), melyet, ha addig elváltak, az asszony visszakapott, de hét év múlva már a családi vagyonba olvadt. Vajjon nálunk a közmondásos: hét tél, hét nyár, melyet népünk minden házasság próbaidejének tart, nem-e szintén valami ilyen, régen feledésbe merült ősi jogszokáson alapszik?

Hogyan ítéli meg a menyasszony előéletét? mit tart a nép a férj és a nő kötelességeiről, a férj jogairól? hogyan ítéli meg a házaspárok czivódásait, a házasságtörést, a házasságonkivüli mással való együttélést? vagy a vadházasságokat? Micsoda kifejezéseket, mondásokat használ mindezekre? A házasságtörésnél a görög keleti egyház, a római jog nyomán csakis a nő házasságtörését bünteti s ebben a régi magyar jog is követte, midőn Szent László I. 13. törvénye szerint a házasságtörő nőt férje meg is ölhetette. Ellenben a katolikus egyház és az újabb jogok a nő vagy férfi házasságtörése közt már nem tesznek különbséget. Zemplén megye 1656-ban (*Corpus Statutorum*. II. 1. f. 223.) a házasságtörésből származó gyermekek megkeresztelését a ruthén papoknak megtiltotta. A mi pedig a vadházasságokat illeti, a XVII. században nemcsak ezek, hanem még a *többnejűség* is nagyban el volt terjedve, különösen a ruthénoknál. Így péld. 1656-ban Ung, 1664-ben pedig Bereg vármegye tiltotta el a ruthén parasztnál divó két- és többnejűséget (*Dr. Hodinka Antal* i. m. I. 182., 204.) fejvesztés terhe alatt, de sőt még a ruthén papokról is, 1686-ban (u. o. 261.) az egyházi látogatás megállapította,

hogy legnagyobb részük két- vagy többnejű volt. A biharmegyei oláh papokat is püspökük 1705-ben (u. o. 464.) eltiltja a kétnejűségtől, stb.

Mennyi idő múlva illik a jogszokás szerint másodszor házasságra lépni? megtartják-e ilyenkor is a szokott lakodalmi szertartásokat, avagy miben térnek el azoktól? nem jár-e az ilyen házasság valami hátránnyal? péld. a kirgizeknél a ki másodszor nősül, az, ilyenkor előbbi apósának birságot fizet. stb.

Szoktak-e elválni? *Wilutzky* (i. m. I. 211—214.) szerint az ősi patri-archális társadalmakban, például Rómában, az ó-ind jogban, a germánoknál, az iszlámban, stb. igen könnyű volt az elválás, annál könnyebb, mentül erősebben nyilvánult meg az atyai hatalom, úgyszintén ma is még a mongoloknál, tunguzoknál, a kaukázusi népeknél stb. Nálunk főleg a ruthéneknél ment ez igen könnyen. Már 1552-ben (*Dr. Hodinka A. i. m. 13., 14., 84., 428—433., 436.*) a király tilalmából értesülünk, hogy a ruthén jobbágyokat feleségüktől nem is az egyházi, hanem a világi hatóságok szokták csekély pénzért elválasztani. Egy 1640 körüli tanuvallatás szerint az egyik tanu ezt vallja: „annak előtte mindéltig olyan *törvénye* volt az oroszoknak, ha nem szeretete, elűzte a feleségét, az *uraknak* birságot adott, akkor a püspök 6 frtot rótt rajta“ s most keservesen panaszozza, hogy a püspök „az oroszok *törvénye* ellen“ 10 frtot szed. Még furcsább állapotok voltak 1705-ben Sztojka máramarosi orosz püspök alatt, a ki ajándékért egy sereg asszonyt választott el az urától, azon a czímen, hogy megutálta, ugyanígy a férjeket is, rendszerint 1—1 tehénért. Sőt Apsán volt egy férfi, a ki két feleségével négyszer házasodott és tőlük négy ízben elvált. Érdekes volna tudnunk azt is, fönmaradt-e még az elválásnak valami szertartása is vagy jelképe? mert finn-ugor rokonainknál, a hol különben elválni ritkaság, péld. a vogulok-, eszermiszek-, votjakok- és mordvinoknál az elválást: az asszony leplének a férj által való széjjelszakítása jelképezi, ugyanígy egykor (1800 körül) a csuvasoknál is. Szent Ambrus följegyezte (*Du Cange. Glossarium II. 361, Clavis alatt*), hogy az ő korában, a nő, elválása jeléül: a kulcsokat visszaküldötte férjének. Némely francia coutume szerint pedig az özvegy, hogyha elhalt férje adósságait fizetni nem akarta, akkor övét és a kulcsokat a holttestre dobta, a köztük lévő vagyonszövetség megszüntetésének jelképekül.

Erdekes az is, hogy a nép felfogása szerint nemcsak az élőnek, hanem a *halott*-nak is *joga* van megházasodni és *lakodalmat*-t tartani. A néphit ugyanis azt tartja, hogy a túlvilági élet egyenes folytatása az életnek, tehát azt, a ki fiatalon, kiházásítatlanul elhalt, még a halál sem akadályozhatja meg abbéli jogában, hogy ki ne házasítsák s lakodalmát meg ne tartsák. Persze ennek alapja voltaképen az elhalálozott legény vagy leány lelkétől való félelem, hogy sirjából föl ne keljen és elmaradt házassági jogáért az élőket ne zaklassa. Azért (*Ethn. XVII. 252., 253.*) ha meghal valami legény vagy leány, első dolog menyasszonyt vagy vőlegényt és nyoszolyóleányokat kijelölni számára. Ezek azután zene mellett vagy magánál a sírnál, vagy a temető előtt, avagy csak a halottasház tora alkalmával tánczolnak, vagyis ilyen módon ellakják a halott lakodalmát. Ez a szokás nálunk is el van terjedve a magyarságnál a Balaton mellett (*Népr. Ért. XV. 151.*), Pécskán, Csongrád megyében (*Ethn. XXIII. 292., 293.*), továbbá a hazai oláhoknál, szerbeknél, erdélyi szászoknál. Hogy pedig nálunk régi szokás volt, *Cserei*-ből (az ő pótlékai és

megjegyzései *Apor Péter* *Metamorphosis Transylvaniae*-jának X. fejezetéhez. Monum. Hung. Hist. Pest, 1863. XI. 480.) következtetjük. Ő jegyezte föl, hogy *Mikes Kelemen* főúr († 1686), miután egyetlen leánya eladó korában elhalt, a temetést követő halotti toron kijelentette, hogy ha leánya életben maradt volna, úgyszemint megülte volna lakodalmát, mivel pedig most őt az Üdvözítő Krisztushoz adta férjhez: „azért valaki engem szeret, ma vigán legyen házamnál!“ s erre aztán zeneszó és táncz mellett reggelig mulatott torozó vendégeivel együtt. *Cserei* persze azt már nem tudta, hogy ez ősrégi jogszokás volt és hogy *Mikes Kelemen* csupán ennek hódolt, midőn elhalt leánya lakodalmát megtartotta. *Marco Polo* a XIII. század közepén írja (Ethn. VII. 310. l. a jegyzetben) a tatárokról, hogy ha egy tatárnak legény-fia s egy másiknak hajadon leánya egyidőben elhal, akkor ezeknek szülei összejönnek, házassági szerződést kötnek és nagy ünnepélylyel megtartják a két fiatal halott lakodalmát, sőt ettől fogva a két család rokonsági viszonyt tart fenn egymással. Az arab írókból is tudjuk (Ethn. XVIII. 120., 121. *O. Schrader*. Totenhochzeit. Jena, 1907. *A. Leskien*. Eine lietauische Totenklage. Das Begräbniss als Hochzeit. Leipzig, 1914. Festschrift für E. Windisch), hogy nemcsak a szlávok, hanem a kazárok is szokták fiatal halottjaikat kiházásítani. Egy orosz főnök temetésénél pedig azt látták, hogy a felhívásra menyasszonyául önként jelentkező leányt megölték és a főnök mellé temették. Itt aztán már e jogszokás találkozik azzal az ismert hindu szokással, midőn a férj halála után özvegyét megégették, a mely szokást már *Diodorus Siculus* a Kr. e. 300. évben följegyeztet, *Cicero* is említ és csak 1829-ben sikerült eltörölni. Az özvegy megégetése különben általánosan el volt terjedve a világon, pl. még az Amerika fölfedezése korabeli népeknél, sőt egy khinai törzsnél ma is előfordul. Az ókorból a thrákokról, gétákról és germánokról jegyezték föl. Mordvin rokonainknál (*K.ohn Gy., Bán Aladár*. A finn-ugor népek pogány istentisztelete. Bpest, 1908. 233.) is megmaradt emléke az özvegyek kivégzésének egy áldozati szertartásban, melynél egy özvegyet fára lefektetnek s úgy tesznek, mintha a torkát elmetszeni akarnák. Érdekes, hogy viszont ott, a hol nem a patriarchátus, hanem a matriarchátus vagy matrilinearitás uralkodik, ott a férj követi a halálba feleségét.

Az *özvegyasszony* sorsát is, kit a régi magyar nyelv és a mai tájszólás *árva* néven szólít, jó volna körülményesebben, az összes reávonatkozó népnyelvi anyaggal együttesen ismerni, mert itt is ősi, eltűnt jogviszonyok nyomait kell keresnünk. Értem pl. a *levirátus* intézményét, mely szerint az özvegy vagy özvegynek maradt továbbra is, vagy pedig a férj valamely testvéréhez vagy rokonához tartozott feleségül menni, nyilván azért, mert annak idején a férj megvásárolta, tehát ennek halála után ő is a hagyatékhöz tartozónak tekintetett, annyira, hogy például a jakutoknak az özvegyre még csak külön szavuk sincsen. Már az ó-ind jog (*Manu*) is, a levirátust a nő megvásárlása következményének tünteti föl. A régi zsidók levirátusából, a honnan maga az elnevezés (*levir* = az elhalt férj fítestvére) is ered, ezen intézménynek többi, bár úgy látszik későbbkori (*Wundt* i. m. Leipzig, 1917. VII. Die Gesellschaft. I. 107., 108., 361., 362.) motivumai is kitűnnek. Ha péld. a férjnek gyermeke maradt, akkor az özvegyet új házasságra nem kényszeríthették, a mit már 1814-ben *Michaelis* (*Buckle* i. m. II. 547., 548.) helyesen úgy magyarázott, hogy ilyen esetben már a gyermekkel, a nő vételára a

férj családjának mintegy visszafizettetett. Mózes előtt a levirátus szigorúan kötelező volt s ekkor még a család és a testvérek jogának tekintették. Csakhamar azonban ez az özvegy jogává s viszont a testvérek köteleességévé, terhévé fejlődött, a melyen *Mózes* az V. k. XXV. 5—10. versében enyhíteni akart, midőn kimondotta, hogy csak gyermektelenség esetén lép érvénybe és megengedte (*F. Benary. De Hebraeorum leviratu Berolini. 1835.*) hogy, bizonyos eljárás mellett, a férjnek az özvegy elvételének köteleességére, kor szerint, egymásután felszólított testvérei, ezt meg is tagadhassák. Az özvegy azonban ilyenkor törvény elé vihette panaszát és ha az illető testvér a házasságtól ott is vonakodott, akkor az özvegy a testvér lábáról a sarut leránthatta és arczul is köphette, fölkiáltván: „Így kell bánni azzal a férfivel, a ki testvére házát nem akarja fölépíteni!“ Ez a törvényben előírt úgynevezett *chalizah*-szertartás ezzel a mondással együtt elárulják, hogy a levirátusnak lehet hogy későbbi, de mégis legfőbb célja: a gyermektelenül elhalt testvér nevének, ágának, házának föntartása volt, mindenáron, ha másképp nem, fiktív fiutód által. A levirátus azonban éppen nem valami héberjogi sajátosság, annyira nem, hogy péld. Afrikában, Polinéziában, a két Amerikában el van terjedve és Peruban az Inkák alatt is megvolt. A minket közelebbről érdeklő népek közül ismerik még pl. a kirgizek, osztyákok, szamojédok, csukcsok, eszkimók, a nogáji és más tatárok, tunguzok, burjátok, kalmükök, a kaukázusi oszszétek, cserkeszek, ingusok és csecsenczek, a drúzok, a szíriai arabok, a hinduk, az ukránok; sőt *Mill Stuart* (*Principles of political economy. London, 1849. I. 438.*) korában Olaszország néhány vidékén sem volt ismeretlen. A régi korból származó följegyzések szerint megvolt még Spártában, a régi araboknál de a Korán eltörölte, az ó-törököknél, tatároknál (*Ethn. VII. 306.*) és a hunnoknál (u. o. VII. 301.). Sőt meg kellett lennie okvetlenül a régi magyaroknál is, mert hiszen, a mi idáig föl nem tűnt, Szent Istvánnak külön törvénycikkben (I. 26.) kellett megvédenie az özvegyet attól, hogy új házasságra (a nemine cogatur in coniugium) ne kényszerítsék s egy másik (I. 30.) törvénycikkében pedig azt a nőt védi meg, kinek férje az országból kiszökött, hogy t. i. az ilyet se merje senki (nemo in aliud coniugium cogere praesumat) új házasságra erőltetni. Mindez abból az ősjogi felfogásból eredt, hogy a feleség a férj és családja vagyonához, hagyatékához tartozik. (E törvényeknek egészen más természetű, bár becses jogászai megvilágítása *dr. Schiller Bódog*-tól, korán elhalt jogtörténészünktől származik „Szent István törvénykönyvének házassági joga“. Bpest, 1912. 3—11. l. czimű különnyomatában a *Grosschmid*-Emlékkönyvből.) Ugyanezen felfogásnak tulajdoníthatjuk, ha Albániában, *Gopčević* szerint, a vőlegény meghal, akkor testvérei a menyasszonyt férjhez adhatják, a nélkül, hogy ennek családjától arra engedélyt kérnének. A tatár kacsinczoknál, kirgizeknél, szamojédoknál és osztyákoknál ilyen esetekben, akár a vőlegény, akár a menyasszony hal meg, ezeknek családja mindig valamelyik ifjabb testvérrel vagy nővérrel igyekszik az elhaltat helyettesíteni, vagyis a másik családot veszteségéért ily módon kárpótolni. Ugyanebbe a gondolatkörbe való, legalább részben, az özvegynek a férj halála után való megölése, melyről már fentebb volt és még a III. fejezetben, ismét más szempontból, a halotti szertartásoknál lesz szó. Eleinte az özvegy egyáltalán nem mehetett többé férjhez, mint péld. a germánoknál; majd később bizonyos ideig tartó *gyászévek* megtartására szorították, melyek kezdetben

hosszabbak, később azután mindegyre rövidebbek lettek, míg végül a római jog egy évben (az osszétéknél, kirgizeknél és mordvinoknál az özvegy férjhezmenetele bizonyos ideig szintén tilos) állapotodott meg, de már inkább a netalán születendő gyermek érdekében. Az özvegyi gyász (*Révész Géza*. „Das Trauerjahr der Wittwe“ a Zeitschr. für vergl. Rechtswiss. XV. 361—405. „Über die Trauerzeit nach polnischem Rechte“ az Archiv f. kath. Kirchenrecht. 1888. évi LIX. 408—416. *Leroux de Lincy*. Femmes célèbres de l'ancienne France. Paris, 1848. I. 370., 371. *E. Feydeau*: „Le deuil en moyen âge“ az Annuaire archéologique 1853. évi XIII. 300—322. *Quicherat*: Histoire du costume en France. Paris, 1875. 288., 409., 619.) rendszerint szigorú volt, de talán sehol sem vezetett olyan túlzásokra mint Franciaországban. Nálunk is (*Kövári L.* i. m. 107.) nagy visszavonultságban élt az özvegy és az ősi magyar szokásjog szerint a gyászév alatt senkivel sem tartozott pereskedni. A mi azonban újból való férjhezmenetelét (*M. Wolff*. „Zur Gesch. der Wittwenehe im altdeutschen Recht“ a Mitth. des Instituts für österr. Geschichtsforschung 1896. évi XVII. 369. stb.) illeti, ezt az egyház nem jó szemmel nézte. Szent Ágoston még, a harmadik házasságot is megengedte, de már Tertullian és Szent Ambrus a másodikat is kárhóztatták, Nazianzi Gergely a harmadikat törvénytelennek, a negyediket disznóságnak mondta. A byzancei császárok is eleinte már a harmadik, később Bazilius óta a negyedik házasságot nyilvánították törvénytelennek. Másrészt azonban kétségtelen, hogy az özvegyek sorsának biztosítása a hitbér (dos) által, legelsősorban az egyház érdeme.

A családi viszony megvilágítására fontos volna a különböző fel- és lemenő és oldalági rokonsági fokozatoknak teljes nyelvi anyagát a reávonatkozó szólásokkal együtt összegyűjteni. A *szülők és gyermekek* közti jogviszony is több kérdőpontot fog kívánni, pl. milyen az *atyai hatalom*? meddig tart? mikor szabadulnak föl a gyermekek? mi a különbség a nőtlen és a nős, a családból kivált vagy ki nem vált gyermekek között? stb. Az atyai hatalomnak rendkívül tanulságos története van a Bibliától kezdve, a hol a családfő, különösen eleinte, a családban korlátlan, főbenjáró igazságszolgáltatást (Mózes I. k. XXXVIII. 24.) is gyakorolt, de magát a végrehajtást, Mózes V. k. XXI. 18—21. törvénye már hatósághoz utalta; a Mózes III. k. XX. 2. törvénye pedig a gyermekeknek addig szokásos feláldozását eltiltotta. Sok törvény van ezenkívül a Bibliában, melyek a szülőket gyermekeik megfenyítésére fölhívják, sőt az ellenük elkövetett sérelmeket (péld. Mózes II. k. XXI. 15., 17., III. k. XX. 29., V. k. XXVII. 16., Példabesz. XXX. 17.) kegyetlenül meg is torolják, az Isten ellen vétők büntetéséhez hasonlóan. *Philo alexandriai* zsidó bölcse a szülők iránti tiszteletéről írt művében őket csakugyan nemcsak emberi, hanem isteni természetűeknek mondja, mivelhogy más, eddig ismeretlen személyeket képesek létrehozni, vagyis az ősi felfogás (*Fustel de Coulange*. Az ókori község. Tanulmány a görög és római vallásról, jogról és intézményről. Bpest, 1883. 43., 113—127.) a nemzést a teremteshez hasonlóan tartván, tehát a nemzöt magát, isteninek, vagy az Istenhez legközelebb állónak tekintette. Az atyai hatalom (*Wilutzky* i. m. I. 120., 121., 216., 217. Berlin, 1903. II. 1—30. *Westermarck* i. m. 133—138. *Arbois de Jubainville*. „La puissance paternelle sur le fils en droit irlandais“ a Revue historique de droit 1885. évf. IX. 466—471. és a Revue Celtique 1886. évf. VII. 91—96., 214. Études sur le droit

celtique. Paris, 1895. I. 242—253.) Rómában ért tetőpontjára az élet és halál jogának korlátlan gyakorlásával a családban és élethossziglan való tartamával. De több-kevesebb eltéréssel, hosszabb vagy rövidebb ideig megvolt Görögországban, Babylonban, az ó-hindu jogban, a germánoknál, keltáknál, a régi Angliában, Franciaországban, az oroszoknál (XVII. századi törvényeikben is), továbbá ma is még az Iszlámban, Indiában, Khinában és Japánban, valamint a különböző kaukázusi, a török-tatár és finn-ugor népeknél, a mint alább látni fogjuk, mert vannak tudósok, kiknek olyan ferde nézetük van, mintha az atyai hatalmat nomád népek nem is ismerhetnék. Összefügg ezzel, különösen a Keleten és a Kaukázusban, az a rendkívüli hidegség és zárkózottság is, melyet a férfiak saját családi viszonyaikra nézve a külvilággal, sőt legbizalmasabb embereikkel szemben is tanúsítanak és bármilyen gyöngédség vagy bizalmasság a közvélemény megvetésének tenné ki őket. *Julius Caesar* (De bello gallico VI. 16.) szerint a gall apák is gyermekeiket, mindaddig, a míg föl nem nőttek s hadiszolgálatra nem voltak alkalmasak, látni sem kívánták, sőt a világ meg is botránkozott, ha környezetükben gyereket látott volna. De mivel a kezdetben korlátlan atyai hatalom az összes családtagokat csakúgy mint rabszolgáit és állatait a maga tulajdonának tekintette, természetes, hogy a feleség sem képezhetett kivételt, annál kevésbbé, mert hiszen vagy rablás, vagy vásárlás, vagy leszolgálás útján került a férjnek teljes tulajdonába. Innen van, hogy az atyai hatalom alatt, a feleséget mindenütt állandó gyámságban tartották és hogy a férjnek jogában állott őt megfenyíteni, megölni, vagy eladni, sőt a germánoknál örökségképen bárkire rá is hagyhatta. A feleség megfenyítése a csukcsokon kívül legzordabb a Kaukázusban, a hol főleg a cserkeszek és psávok büntetésül olykor a fülét, orrát vagy kezét levágják. Ugyanígy bánnak a kaukázusi örmény apák is a tőlük megszökött és visszakerült leányokkal. A házasságtörő nő megölésének valamikor általános szokásáról már fentebb volt szó. Még általánosabb volt a feleség eladása, a mit a németek (*Grimm. Deutsche Rechtsalterthümer* 450., 451.) még a XIII. században is, a férj nagy szüksége esetén megtűrték. Ezt már *Hammurabi* (117.) is megengedte, holott Babylonban a széleskörű atyai hatalom mellett a nőknek bámulatraméltó szabadságuk volt. A férj adóssága törlesztésének ezt a módját ma is használják még a szibériai cigányok, burjátok, tatárok, konjagok, kirgizek, szártok, valamint szamojéd és mordvin rokonaink. De legjobban meglephet, a mit *Grimm* állít, hogy még az ő korában az angol köznépnel szokásban volt a feleséget a piacra vinni és eladni.

A mi most már a gyermekeket illeti, a rajtuk gyakorolt atyai hatalomnak alapját *Wilutzky*, a férjnek az anya fölött lévő tulajdonjogában keresi, a mely szerint nemcsak ő, hanem méhének gyümölcse is az övé volt. A mi sors tehát a korlátlan atyai hatalom korában a feleségnek jutott, ugyanaz a végzet, de még fokozottabb mértékben várt a gyermekekre. Már mihelyt valamelyik megszületett, a családfeje hatalma nyomban megnyilvánult, mivel ő döntött mindjárt az újszülött életéről vagy haláláról. E czélra a régi római, görög, hindu, germán és szláv (lengyel) szokásjog (*Grimm i. m.* 455—460. I. 628. *Schrader. Reallexikon* 65., 66. *Wundt i. m.* Leipzig, 1917. VII. Die Gesellschaft. I. 222. 1918. IX. Das Recht. 371—376. *W. Platz. Geschichte des Verbrechens der Aussetzung.* Stuttgart, 1876.) bizonyos egyforma szertartást irt elő. Ez abból állott, hogy a gyer-

meket nyomban születése után a földre fektették (*humi positio infantum*), a míg az atya a földről magához föl nem emelte, kifejezvé ezáltal ünnepélyesen, hogy őt családja tagjának elismeri és atyai hatalmának védelme alá helyezi. Ha azonban föl nem emelte a földről s otthagya, akkor annak az újszülöttnak pusztulnia kellett és vagy megölték, vagy valahová kitétek és sorsára bízták, mint ama számtalan történetben, melyet a legkülönbözőbb népek mondáiból ismerünk. Az újszülöttnak a földre helyezését s onnan az apa által való fölemelését, mely egy élet sorsa fölött döntött, *Wundt* a legrégibb jogcselekmények egyikének mondja, a mely mint ilyen, ma már csak egy brazíliai kezdetleges népnél (*Tupi*) és *Post* szerint még a Fidzsi-szigetek lakóinál fordul elő. De mint egyszerű népszokás jogi tartalmától megfosztva, Németországban s másutt is általános, sőt hazánkban (*Bartholomaeides*. *Inclyti Sup. Ungariae Comitatus Gömöriensis Notitia*. Lőcse, 1805—8. 444. *Csaplovics* i. m. 1829. II. 302. *Ipolyi*. *Magyar Mythologia*. Pest, 1854. 211. *Ethn.* IV. 113.) a gömöri szlávoknál s egyebütt a felvidéken és a Kalotaszegen szintén előfordul, csak hogy mint egy ilyen ősrégi és rendkívüli fontos jogszokásnak maradványa, az eddigénél sokkal tüzetesebb kutatást érdemelne. Ámde a gyermekkitételnek, melyet *Aristoteles* is helyeselt, a germán szokásjog korlátokat szabott, midőn kikötötte, hogy a kitételnek, nyomban a megszületés után, étel és ital nélkül kellett megtörténnie, mert egyetlen csöpp tej vagy méz, melyhez az újszülött hozzájutott, már biztosította az élethez való jogát. Később, a kereszténység alatt, mikor ez a kegyetlen atyai jog többé nem érvényesülhetett, a gyermekkitételt már csak a szegényektől szabadulni akaró anyák gyakorolták. Színhelye a középkorban, legtöbbször a templomajtó volt, ha pedig az újszülött még nem volt megkeresztelve, akkor ezt az 1298. évi limassoli (*Cyprus*) zsinat rendelete szerint (*Du Cange*. *Glossarium* VII. 277. Sal alatt) azzal jelezték, hogy sőt tettek melléje, *Grosch* (*Zeitschr. f. vergl. Rechtswiss.* XXIII. 453. l. 111. jegyzet, 434. l. 43. jegyzet) szerint azért, mivel az ókeresztények a keresztség föl vételére előkészített felnőtt katechumeneket sóval szokták meghinteni és mert már az ószövetségben Ezékiel próféta (XVI. 4.) szavai szerint az újszülöttek testét megfürösztötték és sóval bedörzsölték. *Csaplovics* (i. m. II. 303.) szerint hazánkban is a gyermek legelső pólyájába egy kis kenyeret és sőt szoktak tenni.

A gyermekgyilkolás, mint atyai jog, különben az ókortól kezdve az egész világon el volt terjedve s dühe leginkább a leánygyermekeket pusztította. A sémi népeknél, különösen mint az Isteneknek felajánlott elsőszülött gyermekáldozatok szerepeltek, de nemcsak a zsidóknál (*C. Mommert*. *Menschenopfer bei den alten Hebräern*. Leipzig, 1905.), hanem a többi semitáknál is: a phöníciaiak-, ammoniták- és moabitoknál, továbbá Szíriában és Karthágóban. Gyermekáldozatokkal találkozunk a szlávok mondáiban is (*Iragomanov* „Die slavischen Sagen über Opfern des eigenen Kindes“ a *Die Donauländer néprajzi folyóirat* 1899. évf. 1—12., 105—116., 190—198.), sőt régebben (*Krohn Gy.*, *Bán A.* i. m. 238., 257., 341.) a fajrokon finneknél, lappoknál és észteknél is (*C. A. Winter*. „Töten und Aussetzen Neugeborener bei den Esthen in vorgeschichtlicher Zeit“ a *Globus* 1902. évi 81. köt. 13. sz.) előfordultak. Ma a legtöbb gyermekgyilkosság Khinában történik szintén az atyai hatalom jogán, de kétségkívül főként közgazdasági bajok és a megélhetés nehézségei miatt. Ugyanilyen hatalmat gyakorolnak gyermekeik élete fölött

a kamesadálók, csukesok, jakutok, altájiak, tatárok, a kaukázusi népek közül az összetétek, cserkeszek, lezgek és szvanétek; továbbá 1762 előtt a doni kozákok, mikor pedig a gyilkolást eltiltották, azóta a gyermekkitételt üzik (*M. Markof. Sztatiszt. szvjedenija o djetjach podkidanich v vojszke Donszkom. h. n. 1868.*) nagyobb mértékben. Érdekes azonban *Westermarck* (i. m. 183., 184.) megfigyelése, hogy t. i. a gyermekgyilkolás nagyszámú vadnépnél majdnem teljesen ismeretlen, sőt mintha ilyeneknél egyáltalán sokkal ritkább is volna, mintsem az előrehaladottabb fajoknál. Ezek után semmi sem természetesebb, mint hogy a gyermekek eladásának joga szintén hozzátartozott az atyai hatalomhoz, a legrégibb időktől máig. A Bibliában erre közvetlen példa nincsen, hanem annál több (Királyok II. k. IV. 1. Jób XXIV. 9. Nehémiás V. 5. Ézsaiás L. 1. Máté apostol XVIII. 25.) arról, midőn az atya adósságaiért, gyermekeit a bitelezők rabszolgául elhűszolták; Babylonban is, különösen ilyen adósságtörlesztésre voltak felhasználhatók. A görögöknél Athénben *Solon* eltiltotta a gyermekek eladását. A rómaiaknál az atyának erre való korlátlan jogát Diocletian császár törölte el, ámde Nagy Konstantin császár, az atya rendkívüli szegénysége esetében újra megengedte. A germánok és a kelták szintén nagyban üzték a gyermekek eladását és még az újabb középkorban is elismerték az atyáknak végső szükségükben ehhez való jogát. A gyermekeladás ma is megvan igen sok népnél, pl. Indiában, jól ismerik a kalmúkok, burjátok, jakutok, kirgizek, tatárok, dolgánok, csuvasok, a kaukázusi összetétek, cserkeszek, lezgek, a finnugorok közül pedig a szamojédok és mordvinok.

A későbbi bizanci jogban, a kereszténység hatása alatt, a teljhatalmú patria potestas összebb zsugorodott. Az atyai hatalom a szülők hatalmává alakult, mivel már az anya jogait is elismerték. A frank birodalomban a Merovingok alatt már nemcsak az atya, hanem az özvegy anya is eladhatta gyermekét, e szokást a 861. évi pistojai edictum is jóváhagyta. Kopasz Károly 864. évi capitulárája ehetség idején megengedte a gyermekeladást. Angliában Canterbury egyházának poenitentiáléja ilyen esetekben szintén megtűrte az eladást. Sőt *Bernard* (*Histoire de l'autorité paternelle en France. Montdidier, 1863. 109. l.*) még a XVI. századból is felhoz néhány olyan esetet, midőn az atya rendkívüli szorultságában eladta gyermekét. Dél-Franciaországban (*Koenigswarter. Histoire de l'organisation de la famille en France. Paris, 1851. 230., 231.*) még a fiú házassága sem szabadíthatta fel őt teljesen atyjának hatalma alól, akárcsak az ősi római jogban. Ehhez, a fiúnak külön fölszabadítására volt szükség, mely az apa által, hatóság előtt, külön jogi szertartás útján ment végbe, mely még a XVI. században is divott. A *Du Cange* (Glossarium III. 250., 251. Emancipatio alatt) által felhozott XIII. és XV. századbeli oklevelekből is kitűnik, hogy a fiú nagykorúsításához, az atya részéről külön fölszabadító cselekmény és oklevél kellett, sőt a kiskorúnak fölszabadítását az atya maga nem is eszközölhette, mert ez külön királyi beléegyeztetést kívánt.

Ugyancsak az atyai hatalomból folyt az is, hogy a középkorban az atyák gyermekeiket, az egyházaknak már a bölcsőben följárnlhatták, Isten szolgálatának rabszolgául (mancipantur Dei servitio), vagy a hogy *Gárdonyi Géza* Szent Margitról irt gyönyörű regényében olyan találóan nevezi „Isten rabjai”-ul. A gyer-

meket bölcsőstül szokták az oltárra (*Du Cange. Glossarium VI. 9—11. Oblati* alatt) helyezni és Istennek fölajánlani. Sőt még a meg sem születetteket is fölajánlották, papnak, szerzetesnek, apácának szánhatták. Szent Benedek regulái elő is írják, hogy az ilyen felajánlott függőgyermek kezét, a szülők fölajánlási kérvényével együtt, az oltárterítőbe takarják. Az ilyen gyermek aztán örökre a kolostorhoz és rendhez maradt hozzákötve, minden öröklési jog nélkül. Voltak ugyan sokan, kik ezt az egész fölajánlási rendszert, melyet még a gyámok is gyakorolhattak, kárhoztattak és simoniának bélyegezték, sőt a 789. és 794. évi capitulárek el is tiltották, mégis az még sokáig mindenfelé fennmaradt és csakis később enyhítettek a fölajánlottaknak sorsán oly módon, hogy mihelyt nagykorúak lettek, szabad választásukra bízták, belényugosznak-e vagy sem szüleik fölajánlásába.

Azokban a társadalmakban, a hol az atyai hatalom uralkodik, a családtagok természetesen nem mint ilyenek, hanem inkább mint hódoló alattvalók viselkednek a családfővel szemben. *Vámbéry* (A török faj. Bpest, 1885. 324., 325., 435.) írja, hogy pl. a nomád kirgizeknél és a félnomád özbekeknél a fiúk olyan mély hódolattal vannak atyjuk iránt, hogy még a 30—40 éves fiú is fölkel, mikor az atya a sátorba lép és nem ül le előbb, míg csak atyja erre többször föl nem szólítja, meg nem szólal addig, míg nem kérdezi, s egyetlen tekintetétől is már megriad, sőt a kirgizeknél még az anyák is nagy tiszteletnek örvendenek, de irántuk már szeretetük is kifejezésre juthat. És az a csodálatos, hogy pl. a XVI. században, Angliában (*Pictorial history of England. II. 884., 885.*) sem volt másképen. A felnőtt gyermekek szüleik jelenlétében vagy térdeltek vagy állottak esőndben és csak ha engedélyt nyertek rá, akkor mertek leülni vagy megszólalni. Franciaországban (*Bernard i. m. 109., 110. Taine. Les origines de la France contemporaine. L'ancien régime. Paris, 1885. 174—176.*) a belső családi élet még hidegebb és szertartásosabb volt s az atyai hatalmat még nagyobb szigorral gyakorolták, sőt a XVII. század végén királyi parancsok fölhatalmazták a szülőket, hogy engedetlen fiaikat megjavulás céljából bármely állami börtönbe küldhessék. *Sully* herceg emlékirataiból kitétnik, hogy milyen szigorú fegyelemben tartotta felnőtt, sőt még házas gyermekeit is. *Mirabeau*-ról tudjuk, hogy atyjától mennyit kellett elszenvednie és még *Chateaubriand* is emlékirataiban úgy írja le atyját, mint családja korlátlan uralkodóját, kinek jelenlétében mindenkinek szoborként kellett viselkednie. De ugyanilyen volt a helyzet a francia polgári és paraszteszadalmakban is. Ma már alig tudjuk elképzelni, hogy a francia forradalomnak kellett jönnie, hogy nemcsak az államban megtörje a királyságot és hűbériséget, hanem még a családban is a családfők hatalmát.

Az egykori magyar birodalmi területről, Dalmáciából (*Dr. J. Strohal. „Otkupno pravo u starili Hrvata“ a Rad Jugoslav. Akademije Zagreb, 1911. 189. kötet 7—10. Mažuranić Prinosi za hrvatski pravno-povjestni Rječnik. Zagreb, 1908—1917. 862—866.*) szintén érdekes adatokat ismerünk az atyai hatalmat illetőleg. A legrégebbi adat 1080-ból (*Rački. Documenta historiae Croatiae periodum antiquam illustrantia. Zagrabiae, 1877. 127—138.*) való, a Spalato és Salona melletti Selo községre vonatkozik, mikor az még a régi horvát királysághoz tartozott. Itt egy sereg legkülönbözőbb gyermekeladásról van szó. Az egyiket

atyja kiskorában bocsátotta árúba, a többi háromnak nem tudjuk a korát, a negyediket az atya adósságaért adják el rabszolgának, olyan egyezséggel, hogy mihelyt hozzá hasonló rabszolgát tud helyébe állítani, fiát visszakapja. Egy férj a feleségét eladja leányával egyetemben. Testvér is eladja testvérét egész családjával egyetemben. De sőt, a mire másutt nem találtunk példát, a fiú is eladta saját édesanyját. A Lacroma-szigeti kolostornak 1184-ben (*Smičiklas. Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Zagrabiae, 1904. II. 188., 365.*) egy atya 10 évre zálogba veti fiát. Raguza 1272. évi statutuma szerint, az apának joga volt fiát házából kiűzni, a nélkül, hogy bármit is tartozott volna neki kiadni a családi vagyonból. Ugyanezt mondja ki Cattaró statutuma és Buduáé is, sőt itt az apa halála után, az anya is kiűzhette házából a fiát semmi nélkül, ha nála élni nem akart vagy parancsainak nem engedelmeskedett. Poljicán pedig, noha törvényei erről mit sem tudnak, az volt a szokás, hogy az atya, ha fia gonosz volt, a velencei gályákra vitte, hogy mint gonosztevőt vagy rabszolgát egész életére ahhoz kovácsolják.

Hazánkban (*Timon Ákos. Magyar alkotmány- és jogtörténet. Bpest, 1903. 308—312. Hajnik. Magyar alkotmány és jog az Árpádok alatt. Pest, 1872. 294. Dr. Wenzel G. A magyar magánjog rendszere. Budapest, 1874. II. 369—371. Dr. Herman K. Az atyai hatalomról a magyar magánjogban, tekintettel a római jog és jogbölcészetre. Balassagyarmat, 1885.*) az atyai hatalom eleinte szintén korlátlan volt, bizonyosság rá a család szó (*Gombocz Z., Melich J. Magyar etymologiai szótár. I. 821—825.*), mely, miként a kora középkori okleveleinkben előforduló latin *familia* szó is, eredetileg nem a család mai fogalmát, sem a családtagokat, hanem velük együtt az egész háznép összességét mint az atyai hatalom alattvalóit jelentette, sőt egy 1407. évi adat (*Gyárfás. A jászkunok története. Szolnok, 1883. III. 554.*) szerint határozottan hadifoglyok, rabszolgák megjelölésére is szolgált. A vele teljesen azonos eredetű, de csak a XVI. század másik felében föllépő *cseléd* szóból még inkább kiérzik a szolga, az alattvaló értelme, pedig, mint tudjuk, a magyar nép a saját gyermekeit cselédjeinek hívja. A családfő, mint ilyen, nálunk is élet és halál ura volt, hiszen, mint már láttuk, Szent László I. 13. törvénye szerint házasságtörésen ért feleségét megölhette. Nagy hatalmát negative bizonyítja a családtagok büntetőjogi felelőssége is, a mikor t. i. a családfő bűncselekményeiért őket is ártatlanul felelősségre vonták és megbüntették. Sz. László II. 12. törvénye a lopáson kapott szabad ember gyermekeit, Kálmán I. 56. törvénye pedig az ura gonosztettében részes anyának fiait rabszolgául rendelte eladatni, de míg Sz. László még csupán a 10, Kálmán már a 15 éven aluli gyermekeknek is kegyelmet adott. Ezt a kegyetlen bűnhődést a szülők bűnéért, látjuk pl. a Váradi Regesztrum 1213. évi 54. (rég. 150.) sz. esetében is, a hol a tüzes vaspróbán elbukott pörveszttest feleségével, három fiával és két leányával rabszolgául adja el a győztes ellenfél valakinek, a ki őket 1229-ben (u. o. 370. sz. rég. 359.) ismét továbbadja, míg végre az 1231. évi XXV. törvénycikk a családtagok büntetőjogi felelősséget végképen megszüntette. A családfőknél nálunk is jogukban állott gyermekeiket (*Theiner. Vetera Monumenta hist. Hungariorum sacra illustrantia. Romae, 1859. I. 94. Váradi Reg. 150. sz. rég. 293.*) rabszolgául eladni, vagy zálogba vetni, sőt még (Váradi Reg. 258. sz. rég. 190.) a testvérek is

zálogba vethették nővérüket, bizonyosan mint ennek természetes gyámjai. El volt terjedve a gyermekeknek Isten rabjaiul való fölajánlása is, mint ez egy 1251. évi (Wenzel. Árpádkori Új Okmt. VII. 332.) oklevélből s ennek már előszavából (arenga) is („nonnullos eciam *paterna oblatio* conversos facit et *subiectos servituti*“) kitűnik. Egy nemes atya gyermekét Szent Pál oltárán (obtulit ad altare Sancti Pauli) fölajánlotta a kalocsai káptalannak, úgy hogy ez élte fogytáig harangozói szolgálatot végezzen. Később azonban, mikor a gyermeket felnőni s a tanulásban is előrehaladni látta, megbánta tettét s már rájött, hogy mégis csak a szabadság a legdrágább, könyörgött tehát a káptalannak, hogy adja vissza gyermekét és fogadja el érte birtokát cserébe, a mibe a káptalan, noha a gyermek szolgálatát a birtoknál értékesebbnek tekintette, belé is nyugodott. Werbőczy Hármaskönyve (I. 51—56.) tüzetesen tárgyalja az atya hatalmát, a mely persze már nem olyan korlátlan többé, mint az Árpád-korban, ámde azért a fiát maga helyett túsul adhatta, továbbá még törvényeskorú fiait is megfeddhetette s megfenyithette, sőt ha kihágásuk és gonoszságuk minősége úgy kívánta, még be is zárathatta, a mit aztán még az 1723 : CXI. t.-cikk is megismételt, kimondván, hogy engedetlen fiaikat megbüntetés végett a hatóságoknak átadhatják. Másrészt a fiú atyját bűnnel nem vádolhatta és csak az ő beleegyezésével léphetett házasságra, de ha teljeskorú volt, akkor már a házasságkötéstől el nem tilthatta. Werbőczy azonban felsorolja azokat az eseteket, midőn nemcsak az atya a fiát, hanem viszont a fiú is atyját az ősi javak megosztására kötelezhette. Frank (A közigazság törvénye. Buda, 1845. I. 177.) a Hármaskönyv I. 51. § 3. pontjából azt olvassa ki, hogy midőn az apa még maga is atyai hatalom alatt állott, akkor a hatalom a nagyatyát illette, mivel egy házban csak egy gazda lehet. Az idézett 1723 : CXI. t.-cikk is tanuskodik arról, hogy később sem gyengülhetett meg lényegesen az atyai hatalom. Városainkban (Dr. Demkó. A felsőmagyarországi városok életéről a XV—XVII. században. Bpest, 1890. 181., 182.) a hatóságok mindig készséggel állottak rendelkezésre a szülőknek, gyermekeik megfenyítése céljából, pl. az olyat, ki szüleiére kezét merte emelni, a városból örökre száműzték. Csáky Ferenczről (B. Radvánszky B. i. m. 348.) is tudjuk, hogy a fiát börtönbe záratta azért, mivel a neki szánt Homonnay-leányt nem akarta elvenni. Mindezek a kérdések sokkal fontosabbak, semhogy történetíróink részéről is tüzetesebb kutatást meg nem érdemelnének. De a hazai népeknél szintén méltán kíváncsiak lehetünk, hogy mit őriztek meg az egykor oly félelmetes atyai hatalomból, vagy egyes nyomai még miben jelentkeznek.

Mivel? milyen szertartással, jelképpel, vagy viselettel jelölik a kiskorúak belépését a nagykorúságba? Megkülönböztetik-e a menyasszony-leányt többi nőtestvéreitől? Pl. a csángóknál (Nyelvőr 1901. 170.) a 12—16 éves leánynak külön elnevezése van: *czinka* vagy *vészse*. Mi a hamupipókének vagy a törvénytelen gyermeknek szerepe a családban? stb.

Bonyolult, de igen érdekes családjogi kérdés *a vő befogadása a feleség családjába*, a mely jogszokás Makszimof szerint (Etnogr. Obozrjenie. 1902. évf. LV. 41—76.) arra a legrégibb kezdetleges családi szervezetre utal vissza, midőn a nőket még nem is vásárolták, és a férjhez ment nő nem költözött férjéhez, hanem (1) továbbra is a maga családjánál, mint annak teljes jogú tagja maradt.

Ellenkezőleg: a férj költözött felesége családjához, a hol egy ideig e családnál szolgált (mint már a Bibliában Mózes I. k. XXIX. 18. Jákob, Leáért és Ráchel-ért 7 + 7 évig), tehát mintegy a nő értékét leszolgáltatta, utóbb pedig annak egyenlő jogú tagjává lőn. Mihelyt azonban a nővásárlás és a kalimfizetés jött szokásba s ezáltal a vőlegény a menyasszonyra teljes jogot nyert, de részint, mert a kalim mindjárt le nem fizettetett, részint csupán az előbb említett régibb házassági forma emlékeül, (2) a férj helyén maradt és csak időnként látogatta meg feleségét, avagy csakis hosszabb idő elteltével vitte a maga házába, ámde ilyenkor a saját gyermekeit ki kellett váltania a feleség családjától. Az előbbi (1) szokás az északkeleti szibériai népeknél, a jukagirok-, korjások-, csukcsok-, kamesadálók- és kuriloknál honos, a kik kalimot nem ismernek és nagy részük endogámiában él. Az utóbbi (2) pedig Ázsia összes kalimfizető népeinél ma is megvan, milyenek pl. a kirgizek, telengutok, turkománok, mesceserjások, tunguzok, jakutok, baskirok, a kazáni, kundrai és cseremsáni tatárok, a kacsinczok, lamutok, goljdok, kalmükok, burjátok; finnugor rokonaink közül: a votjákok, osztyákok, cseremiszek, lappok és szamójedok. Az asszony több népnél egyidőre visszatér szüleihez, a mit *Ulutsky* (i. m. I. 204. III. 206.) a házasság ideiglenes önmegtartóztatásának szintén elterjedt szokásával vet össze s a mely többi közt: az albánoknál és az erdélyi oláhoknál is előfordul.

Más tudósok ismét, mindezen jelenségeket: az anya jogán szervezett családra, vagyis az úgynevezett *matriarchatus*-ra vezetik vissza, mely szerintük az apa jogára alapított patriarchátust megelőzte, és az emberiség legrégibb társadalmi szervezete volt, a melyben t. i. a gyermekek mindent: nevet, vagyont, jogokat és törzsi tartozást (kivételektől eltekintve) az anyjuk után, nem pedig az apjuktól örökölnék és élveznek, a mint ez még ma is az ausztráliai népeknél, a maláj szigeteken, Ceylonban s részben Indiában megvan, és sok ókori országban, pl. Lykiában stb. szintén megvolt. A votjákoknál (Izvesztija obszecsztva arch. isztor. i etnogr. pri Imp. kazanszkom Univer. Kazan, 1906. XXII. 209., 210.) is, az egyes falvak, továbbá a jakutoknál és burjátoknál az egyes nemzetségek, egy-egy nemzetség-anyja leszármazóinak vallják magukat, sőt a votjákok régen, nem is az apjuk, hanem az anyjuk családi nevét viselték. A matriarchatus elnevezés azonban helytelen, mivel a család feje sohasem az anya, hanem itt is, csak úgy mint a patriarchátusban, szintén férfi, t. i. az anya fivestvére. Egyáltalán a *matrilínedris*, vagyis az anyai jogú *sserveset*-ekben, az anya családjának férfitagjait és férfirokonait illeti a vezérszerep. Ezért, különösen az *avunculátus*-t, mely a különböző népek, sőt olykor még hazánk politikai történetében is nevezetes szerepet játszott, de leginkább a kaukázusi népeknél, pl. az osszéték-, ingusok-, cssecsenczek- és psávoknál domborodik ki, mint az egykori matriarchatus emléket fogják föl.

A mindezekről világszerte folyó tudományos vitákban, mindig egy magyarországi adat is szerepel, melynek fontosságát eléggé jellemzi, hogy pl. a dán *Starcke* (Le famille primitive. Paris, 1891. 111—113.) kétségbe is vonja. Dr. *Wislócki* néhai jeles cigánykutatónk (Ethn. V. 371. és v. ö. *Wislócki H.* Az erdélyi sátoros cigányok nemzetségi és családi viszonyai. Bpest, 1888. Különnyomat a Képes folyóirat 1888. évf. 18. számából.) fedezte föl, hogy az erdélyi sátoros (vándor) cigányoknál, az atyai részről való rokonsági viszony teljesen háttérbe szorul, mert

mihelyt a cigány megnősül, a felesége törzséhez köteles csatlakozni, vezetéknévét pedig felesége törzsének nevét veszi föl s úgy ő mint utódai a feleség törzséhez számíttatnak és onnan örökölnék. *Wlislöcki* egyúttal hivatkozik arra is, hogy az „Erdély” című kolozsvári folyóirat I. (1892.) évfolyamának egyik cikke szerint, ugyanilyen szokás némely erdélyi magyar és oláh községekben is megvan. Az oláhokat illetőleg, *Moldován* (Erd. Múzeum 1894. 412., 413. v. ö. még *Munteán J.* „A fiúsítás a ruméneknél” a Déli Kárpátok 1904. évf. első füzetében) a móczoknál utal arra a szokásra, hogy mikor valamely családban a fiág kihalt s az örökség a leányra néz, az, a ki őt elveszi, a leány családjához költözik és nevét a leány családjának nevével cseréli föl. Magyar adatul az említett folyóiratban talán a régi székely fiú-leány intézmény (erről s ennek összehasonlításáról a magyar fiúsítással: a praefectióval és az attikai hasonló intézménnyel l. *Grosschmid Béni* akad. székfoglalóját „Az intestát örökösödési rend Solon törvényeiben” az Akad. Értesítő 1917. évf. 536., 537.) szerepelhetett, melyet *Moldován* és *Jancsó* (Ethn. XI. 65.) a mócz szokással azonosítottak, csakhogy nem helyesen, mert hiszen egyebet nem is említve, a székely fiú-leánynak nevét a férj sohasem vette föl. Okleveleinkből azonban tudjuk, hogy a leány férje olykor örökbefogadtatott, a mi már rendszerint az örökbefogadó családi nevének föl vételével járt. Így 1275-ben (Hazai Okmt. VIII. 172.) az após, királyi engedély alapján három birtokát három vejére „quos in filios recepit adoptivos” hagyja, de csak úgy, ha életében fia nem születik. 1308-ban (Anj. Okmt. I. 143., 144.) birtokokat a vőre „tanquam haeredi seu filio suo naturali” ruháztak; 1322-ben (*Fejér*. Cod. Dipl. t. VIII. v. II. 373.) az após, leánya férjét kifejezetten fiává fogadta és neki birtokot adott. Arra pedig *Wenzel* (A magyar magánjog rendszere. Bpest, 1874. II. 426., 428., 471.) figyelmeztet, hogy Werbőczy előtt, a leánynegyednek birtokban való kiadása által — a mi leginkább a XIV. század óta (pl. 1346. Haz. Okmt. I. 192.) akkor történt, midőn a leány nem-nemeshez ment feleségül — a vő szintén örökbefogadtatott s ennél fogva az ilyen házasságból származó gyermekek is nemesekké váltak. De *Wenzel* téved, midőn ezt testvérréfogadásnak nevezi, holott a tőle felhozott 1462. évi oklevél (M. Tört. Tár. VI. 44., 76.) sem erről, hanem határozottan az após által való fiúváfogadásról (filialis adopcio) beszél. De már a Werbőczy Hármaskönyve (I. 7. 4. §. 29. 7. és 8. §.) szerint az ilyen házasságból való gyermekek valóságos nemeseknek többé nem tekintettek. *Kovalerszkij* (Szociologija. S. Peterburg, 1910. II. 56.) szerint, a vőnek fiúváfogadása az oroszoknál is gyakori. A móczok pedig az olyan, feleségéhez költözőről nem is azt mondják, hogy megházasodott, hanem hogy *férjhez ment*. Talán ilyesmi oka lehet annak is, hogy a régi magyar nyelvben és némely tájszólásban ma is a *férj* szónak feleség, asszony értelme is van. A feleség családjába való beházasodás kétségkívül a magyar népnél most is elég-szer előfordul, a mit pl. a Kalotaszegen *rászállás*-nak vagy *odaszállás*-nak neveznek, az apósa házában dolgozó vőt pedig *idegen*-nek hívják, de arról aztán, hogy az ilyen beházasodó, felesége családnévét venné föl, eddig nincsen tudomásunk, valamint a ruthéneknél (Népr. Ért. X. 231.) történő hasonló beházasodások alkalmából sem. Egyébiránt ez pl. a délszlávoknál, a bolgároknál s finnugor rokonaink közül a mordvinoknál, permieknél is előfordul és az anya családi nevének föl vételével jár, melyet a tudományban *ambil-anak házasság* néven ismernek, a

Szumatra-szigeten lakó maláji redjangoknak 1779. évi törvénykönyve szerint. *Mazzarella* (Studi di etnologia giuridica. Catania, 1903. I. köt.) ezt a szerinte legrégibb házassági formát tüzetesen tanulmányozván, azt 130 különböző népnél mutatja ki a Bibliától, az ó-hindu úgynevezett Nyoga-házasságtól és az ó-perzsa Yoganzan-házasságtól kezdve napjainkig.

Mellesleg megemlítem végül, hogy általában a matrilineáris szervezetről a patriarchátusba való átmenet emlékének tartják a híres *couvade*-ot, azaz a férfi-gyermekágyat, vagyis inkább ennek tettetését, a mely különös szokás sok népnél el van terjedve s melynek nyomát (Ethn. IV. 107—116.) Dél-Magyarországon is megtalálták. Az ókorban *Strabo* (idézve *Rjedjko* érdekes szülésnéprajzi tanulmányában az Etnogr. Obozrjen. 1899. évf. XL., XLI. 98.) az ibériekről (georgiaiak, grúzok), thrákokról, keltákról, sőt a szkítákról is följegyezte, hogy feleségeik férfiassak, földet művelnek és hogy szülés után maguk helyett az ágyba férjüket fektetik és ápolják, egészen úgy, mint most Dél-Franciaországban, a hol e szokást legelőször megfigyelték s a honnan ennek elnevezése is származik. Lehet azonban az is, hogy ez az egész szokás nem egyéb egyszerű babonánál, a mely csak a szülőasszonyt és gyermekét megrontani akaró gonosz szellemeket akarja félrevezetni, midőn t. i. a gyermekágyba férfit csempész, a kin aztán az ő hatalmuknak meg is kell törniök.

De a családjogi kérdések közül a legfontosabb az lesz, hogy az illető faluban vajjon van-e még valami nyoma, maradványa vagy emléke a *házközösségi szervezet*-nek, avagy pedig az ősi *nemzetségi szervezet*-nek, a hogyan t. i. a közös megtelepedésnek ezt a másik típusát, megkülönböztetésül az elsőtől elnevezem. Vagyis, a rendes családokon kívül, 1. vannak-e nagyobb, tágabb, egy telken esetleg egy földel alatt lakó, ház- és vagyonközösségben élő családok? Kikből állanak? Odaszámítják-e a béreseket és napszámosokat is, mint pl. permi rokonnainknál? Ki a fejük és mi ezimen? Van-e női fejük is? Korlátozva vannak-e ezek valami családi tanács által, mint pl. a permieknél, koréloknál, a kaukázusi grúzok-, psávok- és csecsenczeknél stb. A közös leszármazásnak hányadik ízig terjednek az ilyen házközösségek? Mert pl. Indiában, a hindu úgynevezett „*joint family*” rendszeren a harmadik nemzedékig marad együtt és *Wundt* (i. m. Leipzig, 1917. Die Gesellschaft. II. 61.) szerint is, a házközösségek világszerte túlnyomóan három nemzedéket foglalnak magukban. Miből áll közös működésük s az miként történik? Hogyan megy végbe az ilyen házközösségekből való kiválás, kiszállás, különszállás, vagy mint a palócok (Ethn. IX. 364—366.) mondják „válakozás” és az ezzel járó osztozkodás, milyen szertartással vagy jelképekkel? *Munkácsi Bernát* (Keleti Szemle VI. 183., Nyelvőr 1909. 469.) kimutatta, hogy *házas* szavunk tulajdonképen azt a családtagot jelenti, a ki a szülői házból kiköltözvén, külön házra, „külön kenyérre” száll, maga gazdája lesz, külön családot alapít és hogy e szó egy ennek teljesen megfelelő török kifejezés mintájára keletkezett.

Avagy 2. vannak-e bár külön-külön telken élő olyan családok, melyek mégis, az ősi közös leszármazás révén ugyanazon rokonsághoz, nemzetséghez, hadhoz stb. tartozóknak vallják magukat? Mikben nyilvánul meg ez az őket összekötő kapocs? Hányadik ízig terjedhetnek az ilyen rokonságok? Ez a, szerintem, nemzetségi rokonság, úgy látszik, mindig a házassági tilalom alapjára helyezkedett. A hol t. i.

a vérrokonság megszűnt, ott kezdődött a házasság és a meddig a házassági tilalom ért, odáig tartott a vérrokonság is. Nálunk a házasságot, a negyedik ízig bezárólag, tiltotta a kath. egyház és régi szokásjogunk (*Werböczy. HK. I. 107.*) egyaránt, de már pl. az 1791. évi XXVI. t.-cz. a protestánsoknál a harmadik ízen is megengedte. A keleti egyház a vérrokonságot nálunk is a hetedik ízig tekinti bontó házassági akadálnak. Nagy Gergely pápa és utódai, sőt az 1059. évi lateráni zsinat is a házasságot a hetedik nemzedékig tiltották, míg viszont a 868. évi wormszi zsinat csak a negyedik ízig, sőt a 757. évi Capitulare és a 847. évi mainzi zsinat meg éppen a harmadik ízig, a magyar birodalomban pedig az 1185. évi (*Wenzel. Árp. Új Okmt. VI. 158.*) spalatói zsinat az ötödik ízig tilalmazta. Ezen eltérésekben része van a különböző: a római, a germán és a kánonjogi iz-számításoknak is, de csak az oldalágakat illetőleg, míg a főágra nézve teljesen (*Wetzer, Welte. Kirchenlexikon. Freiburg, 1901. XII. 846—859.*) megegyeznek. *De Beaumanoir Fülöp* a XIII. századi jeles francia jogász (*Du Cange. Glossarium X. 102.*) azt állítja, hogy az egyház eleinte csak a hetedik ízen túl engedte meg a házasságot s emiatt a vérrokonságot is egészen eddig tartották, de a mióta később (az 1215. évi lateráni zsinat) a negyedik ízzel is megelégedett, azóta a rokonság szintén csak a negyedik ízig tart. Nevezetes az is, hogy míg a keleti egyházban a házassági tilalom fokozatosan mindegyre szigorúbb lön, a nyugati egyházban ellenkezőleg mindinkább enyhült. Ift az ízek leszállítását sietteték azok a rendkívüli gyakorlati nehézségek is, melyekkel a hetedik ízig való tilalom végrehajtása (pl. annak bizonyítása, hogy a jegyesek csakugyan nem rokonok-e hét ízen belül?) járt. A római *agnát* öröklés, a hindu *sapindas*-rokonság, a kelta jogban az *ir sept*-nemzetség és a walesi *cenedd*-nemzetség, valamint a legtöbb germán jog mind szintén az eredetileg hetedik ízig tartó rokonság meglétét bizonyítja, pl. a *Lex Bajuvariorum* (tit. IV. cap. 9. §. 4.) szerint a hetedik ízzel mindenféle rokonság véget ér. Különben, a patriarchális társadalmakban, az emlékezet és tisztelet is, rendszerint a hetedik közös ősig szokott menni vissza, esetleg messzebbre is. Mert itt rá kell mutatnom arra, hogy az ilyen társadalmak tagjai ma is, e téren, emlékezőtehetség dolgában a mai kultúrembernek jóval fölötte állanak. Míg t. i. emez legtöbbször már nagyatyja nevét is, hacsak családja multját az irodalomból vagy okirataiból nem ismeri, alig tudja, ellenben pl. a kirgizeknél vagy turkománoknál bármely gyermek mind a hét őst elő tudja sorolni, mivel ezt egyáltalán a török nomádok (*Vámbéry. A magyarok eredete. Bpest, 1882. 148., 175. A török faj. Bpest, 1885. 273., 345., 354. Turul 1908. évi 111., 112.*) a műveltség fő kellékének tartják. Egy utazónak, ki a XII. században Walesben (*F. Seebohm. The English village community. London, 1890. 189. l. és The tribal system in Wales. London, 1895. 85. l. jegyzet*) járt, föltűnt, hogy a kelta köznépek is megvan a családfája, mivel minden walesi ember nyomban föl tudja sorolni a hatodik vagy hetedik őst, sőt olykor még tovább is. Ezen analógiák alapján bizvást föltehetjük tehát, hogy az ősi magyar nemzetségeknek rokonsági köre, eredetileg szintén a hetedik ízig tartott, a mely hetes számot különben is, különösen a Keleten (*F. Andrian. „Das Siebenzahl im Geistesleben der Völker“ a Mitth. d. Anthropol. Gesellschaft in Wien. 1901. XXI. évf. 225—274. Wundt i. m. Leipzig, 1918. IX. Das Recht 329.*) szent számnak tekintik. Később azonban persze nálunk

is a vérrokonság a negyedik ízig ment vissza, a hogyan pl. *Werböczy* Hármas-könyvéből (I. 14. 107.) látjuk, *Apor Péter* és *b. Nalácsi* pedig följegyezték (*Kövári L.* A magyar családi s közéleti viseletek és szokások a nemzeti fejedelmek korából. 120.), hogy az ő korukban az atyafiságot egészen az ötödik ízig pontosan ismerték és számontartották.

Néprajzi kutatóink máris több nagybecsű adatot halmoztak föl e téren mind a kétféle nemű közösségről.

Nekik köszönhetjük ismereteinket pl. a kalotaszegiek (*Dr. Jankó J.* Kalotaszeg.); a bánffyhungyadiak (Népr. Ért. VIII. 51.); a borsodi matyók (u. o. XIV. 235.); a palóczok (Ethn. IX. 305., Népr. Ért. X. 205.); a szlavóniai magyarok (Népr. Ért. XII. 237., Akad. Értesítő 1893. 610.) és a vas megyei Őrség lakóinak még 1818-ban (Ethn. XXVIII. 104., 105.) meglévő *házközösségeiről*, midőn t. i. 3—4—5 család, mely összesen 20—30—40—50 tagból is állhat, ugyanazon házban vagy ugyanazon telken épült több házban lakik és közös háztartást visz, közös gazdálkodást űz a legöregebb, de még erre alkalmas, megválasztott férfi és nő kormányzata alatt, akárcsak a tipikus délszláv *zadruga*-kban látjuk.

Másrészt fölismerték, a tölem *nemzetségi*-nek nevezett rendszert is, a hol t. i. a rokon családok külön-külön háztartással ugyan, de szorosan egymás közelében laknak. *Dr. Györffy István* a Nagykúnság (Népr. Ért. IX. 1—17.), *Viski Károly* pedig a Székelyföld (u. o. XII. 99—127.) építkezésénél figyelték meg. Az ilyen nemzetségi letelepedés már a falu külső, szabálytalan alakjáról is fölismerhető, ellenében (Népr. Ért. X. 223.) a volt úrbéres községek szabályos utczaival és kimért telkeivel. A székely falvak tulajdonképen igazi utczasorokat, egyforma telkeket, ezek között kerítéseket alig ismernek. Az egyes falurészek, utczáik, szorosok rendszerint egyúttal annak a nemzetségnek nevét (Pálfiak, Bálintok stb.) viselik, a mely nemzetséghez tartozó családok azokat lakják. A Kúnságon ilyenek az úgynevezett *zug*-ok vagyis 4—20—30 házból álló zsákutczáik, melyekben szintén egy-egy nemzetség vagy *had* családai laknak, a zugok ennek a nevét viselik. Hevesben (Nyelvőr 1897. 285.) ilyenek lehetnek — mert közelebről még nem ismerjük — a *szög*-nek, Göcsejben (Népr. Ért. XV. 116.) a *szer*-nek nevezett és szintén egy-egy ilyen had családjaival benépesített falurészek. Lozsádon (Hunyad) az egy nevet viselő családokat (Ethn. V. 246.) *nemzet*-nek hívják. Ezt jelentik még a M. Tájszótár *ágazat*, *felekezet*, *nyám* (a magyar *nem* = nemzetség szóból csinált oláh szó, melyet aztán ismét magyarok vettek át) szavai is. Érdekes találat, hogy *Vuk Karadžić* 1818. évi híres szerb szótára szerint, a Bocche di Cattaróban a *vojska* = hadsereg, had szó, háznépet is jelent, akárcsak a magyarban. De sokkal fontosabb ránk nézve az a meglepő hasonlóság, mely az imént vázolt nemzetségi megtelepedés s építkezés és a velünk rokon *cseremiszek* nemzetségi szervezete között fönnáll, a kik különben is, a votjakokkal együtt ebbeli szervezetüket, a többi finnugor népek közt a legtisztábban tartották fönn, noha ez most már feloszlóban van. *Kuznecsov* (Etnogr. Obozrj. 1900. évf. LXI. 56—109.) tanulmánya szerint a cseremiszk szintén ismeri leszármazását (*tukum*), sőt előszámlálni képes elődeit, a nemzetségnek (naszül) legrégebb, 3—4 századdal előbb élt őseit (*vuj soesso*) is. Falvaik kezdetben csak néhány családból állottak, melyek egy-egy nemzetségi őstől származtak, ha pedig új nemzetségek jöttek oda, azok

smét külön-külön csoportba telepedtek. Ez a letelepedés éppen úgy történt, mint a hogy most a kunoknál és székelyeknél láttuk. Minden faluban (jal) az egyes nemzetségeknek megvannak a maguk girbe-görbe utcái (urem) és végei (mucsas), a hogyan t. i. ezek szabálytalanul, a nemzetség elágazása következtében keletkeztek. E faluvégeknek aztán nagy szerepük van a cseremisiz földközösségnél is, mivel minden ilyen végnek, bizonyos nagyságú föld jut a községi határból, melyet azután a faluvég nemzetségi tagjai, családai, maguk között lélekszáma fölosztanak. A hazai nemzetségi telepeknél azonban, noha azok nyilván még ősi, árpádkori nemzetségi szervezetünknek maradványait őrzik, néprajzi kutatóink eddig, sajnos, nem igen figyelték meg, hogy a néven és letelepedésen kívül miben jelentkezik még ma is az ilyen nemzetségnek, hadnak összetartozása? Felelősek-e és mennyiben egymásért? Van-e még köztük valami vagyon- vagy jogközösség, avagy annak valami nyoma vagy emléke? Kisegitik-e egymást kölcsönösen? Van-e köztük házassági tilalom? Vannak-e még közös összejöveteleik, gyűléseik, jelképeik? Nem maradt-e fenn valamelyes emléke a nemzetségi közös ősök tiszteletének, pl. nemzetségi toroknak, melyek pl. a cseremiszek- és votjákoknál annyira otthonosak? stb.

Tagányi Károly.

MESEHŐSNŐ, AKI „GYÖNGYÖT SÍR ÉS RÓZSÁT NEVET“.

I.

Az itt következő összeállítás kísérlet akar lenni *egyetlen meseelemnek*, egy a mesék különböző típusaiban többszörösen előforduló azonos vonásnak végigkutatására. Kísérlet különösen abból a szempontból, vajjon az ilyfajta legapróbb állandó elemek megfigyelésétől és rendszeres összeállításától várható-e valamely általánosabb érvényű eredmény? Megnyilvánulnak-e itt is azok a törvényszerűségek, melyek a nagyobb egységekben: motívumokban, teljes mesékben tapasztalhatók? Vagy esetleg másképp viselkednek, mint ezek.

Tudtommal ez az első ilyenfajta kísérlet a meseirodalomban; nem éppen anyagösszeállítás tekintetében, a mire már vannak előző példák, hanem kitűzött célját nézve. A meseelemek biológiája, életjelenségei még jobbra földerítetlenek; pedig meggyőződésem szerint számos hasonló részletkutatással érezhető hiányt pótolnánk; azt hiszem, ez a mód nem sejtett világosságot van hivatva deríteni a népmesék évszázados életének ma még ki nem fürkészett alakulásaira: ama szinte geológiai rétegződés megismerésére és különválasztására, a mely minden népmesében jórészt ismeretlenül bennszunnyad.

Próbálkozásomról számot adva, inkább a nyers anyagot beszéltetem részletezőbb feldolgozás nélkül s csak ott kommentálok, a hol az adatok tanulságainak kiemelése vagy összefoglalása kívánatos.

Az európai mesekincsben több ízben találkozunk egy különös meseelemmel, melynek bizarr szokatlansága a kutatók figyelmét is magára terelte.¹ Az illető

¹ R. Köhler több megfelelő változatot állított össze belőle (Kl. Schrftn. I. 126 s. k. 1.); Bolte is figyelemmel van rá a Grimm-mesékhez adott jegyzettömegében (kivált a 13. és 24. számúakhoz); Cosquin (48. sz. II. k. 118. l.) ázsiai megfelelőeket sorol fel hozzá. Teljességre egyikük sem törekszik.

mesehősnőről ugyanis el van mondva, hogy: *ha sír, szeméből igazgyöngyök peregnek; ha nevet, szájából rózsák hullnak*. A mesék e csodás tulajdonokat nem átvitt értelmű kép gyanánt említik, nem azért, hogy vele a hősnő szépségét emeljék, hanem reális valóságnak állítják. A mesék primitív epikus előadása egyáltalán nem ismer képes beszédet, hanem szószerint érti és kívánja értetni a megfoghatatlant is. Mikor a hősnő boldogtalan elhagyottságában sírva fakad, könnyei igazi drágagyöngyök lesznek, kincsek hullanak szeméből, melyek értékükkel tovább segítik a szerencsés végkifejlésig.

Csodatulajdonokkal megáldott női mesehős többféle ismeretes a meseirodalomban (Meluzinának alsó teste hetenkint egy napra hallá válik; másnak: homlokán csillag, mellén nap és hold; majd: haja oly hosszú, hogy kedvese felkúszhatik rajta hozzá a toronyba, stb.), de közöttük a „gyöngyöt sírás és rózsát nevetés” annyira elütő, különálló jelenség, hogy még szélső változataiban is azonnal felismerhető. Különbözik nem tartozik a legelterjedtebb vonások közé. Ha előfordulásait összeállítjuk, kiderül, hogy az egész anyag nem oly sok, mint a hogy más, gyakori elemek mintájára vártuk volna. — Voltakép két (A. és B.) típus-szerkezettel szokott együtt járni; legföljebb még egy harmadikkal (C.), a melyel azonban már nincs szorosan egybeforrva.

Az első két típusalakukat, a hol elemünk lényeges alkotórésznek tekintendő, egymással közel rokon. Mindkettő a *becsempésztett álmenyasszony* néven ismert mesecsoportba tartozik. Hasonlóságuk miatt e típuscsalád monografusa: *Arfert*¹ nem is különbözteti meg őket, sőt az ú. n. „Vizet, vizet!” (vagy; A 3 pomarancs) címűt is egy kalap alá veszi velük. Hogy ez utóbbi déleuropai változat az A. és B.-vel nem azonos, az első pillanatra szemmel látható. De még az A. és B. szerkezeteket is széjjel kell majd tartanunk, nemcsak azért, mert motívumai lényeges eltéréseket mutatnak, hanem főként ez eltérések állandó volta, következetes megmaradása miatt.

Az A. csoport tartalma vázlatosan következő: Jölelkű, rendesen: mostoha-leány, a ki otthon sokat szenved, megkönyörül az arra vándorló Krisztuson és Szt. Péteren (vagy: szegény nő alakjában kéregető tündéren) s ezek jutalmul megáldják: sirjon gyöngyöt, nevéssen rózsát. A lányt később királyfi gyűrűzi el magának. Mikor az arát hintón új otthonába viszik, útközben erdős helyen a mellette ülő gonosz kísérő *kitolja szemeit*, a kocsiból letaszítja s helyette saját lányát öltözteti menyasszonynak. A nyomorékot szegény emberek veszik oltalmukba; közülök a gazda a lányírta gyöngyökért, vagy rózsáért, a mit tőle az udvarnál megváltanak, visszaszerzi a lány szemeit s ez így ismét látóvá lesz. Azután eselédnek áll a királyi udvarba, a hol az álfeleség rossz bánásmódja miatt igazgyöngyöket sír s erről a királyfi ráismer. — Vagy más kifejléssel: Szemvilágát visszanyerve, ott marad ápolóinál; királyfi vadászon felfedezi, beleszeret, kiderül a bűnös ármány; a vétkesek bűnhődnek s belőle királyné lesz.

A B. jelzésű változat tartalma pedig ez: — Krisztus és Szt. Péter (vagy:

¹ P. Arfert Das Motiv von der unterschobenen Braut in der internat. Erzählungslitt. Schwerin, 1897, (Rostocki dissert.) A nem egybetartozók összevonása miatt már Bolte hibáztatta (Zschr. d. Vereins f. Volksk. VII. 216)

tündér, sőt tündérek) arra vetődnek. Az apa édes lánya jószívűségeért széppé lesz s a csodaadományokat nyeri. Az édeslánynak bátyja felnövekedve, a királyi udvarba kerül belső inasnak; huga festett arczképét magával viszi oda, erről a királyfi beleszeret s küldi a legényt fényes hintóval hugáért. Visszajövet útban a kísérő mostohaanya a lányt *vízbe taszítja* s ez ott *aranykacsává* változik. A rút mostohaövére lesz helyette a királyfi felesége, a legény pedig büntetésül hazugságáért börtönbe kerül. A feleség betegnek teteti magát, csak az aranykacsából készült étel gyógyítja meg. (Következnek a: „Gonosz mostoha“ motívum ismert átváltozásai); az ártatlanul bűnhődő testvérek esténként találkoznak, ezt királyfi kilesi és megtudja a valóságot. — Más kifejléssel: a legényt kiteszik az udvarból libapásztornak; víz szélén legeltet, huga a vízből kijár hozzá, de nem távozik a partról, mert aranylánc köti a víz fenekéhez, a hol egy szerelmes szörny fogva tartja. Beszélgetésüket a királyfi kihallgatja, bűvös karddal a láncot elvágja s a lányt hazaviszi feleségnek, a gonosz mostohát és rút lányát kivégezteti.

A két változat valamikor egy közös típusból eredhetett, de lényeges eltérésekkel állandósult. A.-ban bátya nem szerepel, B.-ben ő a mese második hőse. Aracszereléskor a hintóban A. szerint hősnőt megfosztják szemevilágától s mint vak lány menekül egy szegény család oltalmába, míg B. szerint vízbe taszítják s kacsává változik. Ettől kezdve a két mese a bűnös tett eltérő konzekvenciáit követi, s más-más irányba tér. A kétféle szerkezet igen régen szétágazódhatott egymástól s öltötte fel mai zárt formáját, mert már a középkori *Berta-monda* félreismerhetlenül az A. alakulatot mutatja. Az egyezés érdemes arra, hogy néhány szóval kitérjünk rá.

A francia Berta-mondának u. i. *eredeti* törzsmeséje nem azonos azzal, a melyet Adenet trouvère dolgozott fel ismert chanson de geste-jében („Berte aus grans piés“, kiadta Scheler A. Brux. 1874.) s a mely mint a legszebb ilyenmű epikai művek egyike, az ő fogalmazásában vált népszerűvé. Ősi formáját korábbi latin krónikák őrizték meg számunkra. (G. Paris régi fejtegetése róla ma is teljes érvényű: *Histoire poétique de Charlemagne*, Paris 1865. külön fej. róla). E latin szövegek visszamennek a XII. század végére s a nekik alapul szolgáló népmese még régibb időkre. A krónikák idetartozó epizódja így adja elő Berta gyermekének, Nagy Károly császárnak születését: — Pipin király feleségül kéri Teodorik délnémet uralkodó szép leányát, Bertát. (Adenet már úgy tudja, hogy Berta magyar királylány.) Udvarmesterét küldi két főrangú kísérelével, hogy a menyasszonyt hozzák el. Útközben kísérői az idegenül betolakodó királyleányt meg akarják ölni s az udvarmester leányát csempészni helyébe. Egyik közülök a véres tétől visszariad, lebeszéli őket, áldozatukat életben hagyják, de kint marad az erdőn vadak étkéül, míg ők a hamis arával folytatják útjokat. Berta szegény molnár családjában talál menedéket; a mi ékszere maradt, gazdájával beküldi a városba s árából tengődik. Pipin vadászatán arra vetődik, szerelemre lobban az elhagyott s akkor már selyemszövésből éldegelő leány iránt. Szerelmük gyümölcse a későbbi Nagy Károly. A vendéglátó molnárék útján világosság derül az ármányra, Berta elfoglalja jogos helyét férje mellett a trónon s a gonoszok bűnhődnek.

Látnivaló, hogy a történet egész folyamata azonos az A. (a „megvakított

ara*) mesével. Történeti személyhez fűzött mondává alakulván, természetesen sem a megvakítás, sem a gyöngyötsírási mozzanata nem maradhatott benn.¹

Az A. szövegezés különálló voltát a B. szerkezettől legalább a XII. század óta a Berta-monda e régi redakciója igazolja. De e mellett tanuskodik még mostani főfigyelmünk tárgya: a „gyöngyöt síró, rózsát nevető” vonás is. Előfordulásai itt következnek a két szerkezet szerint külön csoportosítva és lehető teljességre törekedve.

A. csoport (a megvakított ara). — Tudomásom szerint az európai mesekincs a következő A. típusú szerkezetekben őrizte meg elemünket:

magyar mesékben: Majláth² (Kazinczy G. ford. 318. l.; német kiad. II. 207.); — Horger (MNGy. X. k.) 28. és 29. sz. — Ipolyi (MNGy. XIII. k.) 56. sz. — Kálmány: Hagyományok II. 10. sz. — Pintér S. Népm. 12. sz.

hazaiak még: Haltrich (erdélyi szász) 40. sz.³ — Schullerus (erdélyi oláh) 36. sz. — Obert (bánati oláh) 31. sz. — Škultéty-Dobšinsky (tót) 16. sz. — Wlilocky: Volksdichtungen, Wien 1890. (délmagyarországi cigány) 313. l. — Czambel (rutén Sárosból) 462. l.

olasz: Pitre Fiabe etc. II. 85. l. 62. sz. — Comparetti 25. sz.

délszláv: Jagić (Arch. f. sl. Phil.) 60. sz.; — Mikuličić 13.; — Krasić 1.; — Preindlsberger-Mrazović 18. sz.

görög: Hahn 28. sz.; — Carnoy 106. l.

albán: Leskien (Balkan Märch.) 55. sz.

török: Kúnos Stambul (ném. kiad.) 5. sz.

cseh: Pohádsky a pov. naš. lidu 25. sz. 69. l.; — Česky Lid IV. 300.

lengyel: Kolberg 22. sz.; — Czerha 12. sz. 85. l.

rutén: Rozdol'sky (Etnogr. Zbirnyk I. 40.) 11. sz. töredék, de u. o. 25. sz. teljes; — Čubinskij Trudy II. 24. l.

orosz: Rudčenko II. 49. l. 17. sz.; — Glin'ski II. füz. 94. l. 5. sz.; — Chudjakov (Poltava) III. 50. l. 89. sz.

örmény: Sbornik Kavkaz XIX. II. 156. l.

¹ Az a feltevés, hogy esetleg az egész A. szerkezet nem egyéb, mint a Berta-monda lekerülése a népek ajkára, a mily tetszetős, épp annyira kizártnak tekintendő, l. bizonyítását Gédéon Huetnél: L'antiquité du thème de la „Fiancée substituée” (Revue des tradit. pop. XXII. 1907. 1—8. II.) A mesének ez a szerkezete több századdal korábbi időkre megy vissza. (Nagy Károly anyjának élete a VIII. sz. második felére esik, keleti változatok pedig VI. sz.-ból maradtak fent.)

² A mesék *címeit* mellőzni kívánom, nemcsak takarékoságból. Legtöbbje a gyűjtő találánya s nem mond semmi lényegest; folklóreértékük nincs.

³ Az itt és alább említendő *népmese-gyűjtemények* teljes címeit nem közlöm. A megadott *vezérszó* (közszó neve, vagy folyóirat címe) nyomán megjelölhetők az összeállított bibliográfiákban, pl. Thimme-nél (Das Märchen, Leipz. Heims 1909. 166—201. II.) Kimerítőbbek: az olaszra Crane (Italian popular tales. Lond. 1885. chap. Bibliography XIX—XXVIII.) és Pitre (Bibliogr. della tradiz. pop. in Italia, 1892.); a szláv népekére: Polívka referádái (Archiv für slav. Philol. köteteiben XVII. évf. óta.) Általánosak: Antti Aarne ismertetése a Folklore Fellows Communications 1914. 14. füzetében és Bolte a Köhler kl. Schriften I. k. végén. Csak ha a vezérszó vagy név több gyűjteményre is illik, jelzem röviden az illető kötet címét. Egyebekben lapszámot vagy a mese sor-számát pontosan adom.

Felsorolt 33 mesében a „gyöngyöt síró, rózsát nevető” formula majdnem azonos módon eredeti alakjában fordul elő. Némi eltérés mutatkozik abban, hogy a két készsége kívül egyik-másik mond róla *harmadikat* is. Majláthnál még: „rozsmaringot lép”, ugyanezt tudja róla Kálmány id. meséje; — Haltrichnál a kettőn felül: „mosdáskor a tálban egy-egy arany marad utána”. — Obert oláh meséjében: „ha nevet, sír, vagy köhög, a szerint napfény, eső és vihar kerekedik.”¹ Hahnál: „minden léptére egy-egy arany tallér marad nyomában”. — Stefanović (dalmát, Jagićnál) szerint: „léptei mögött fű nő s rajta arany paripa legel”. — Kúnosnál: „a hova lép, ott fű nő”. — Glinški (fehér orosz) meséjében: „mosdóvizében aranyhalak úszkálnak”.

E harmadik hozzátoldott vonásnak abból a szinte törvényszerű törekvésből kellett erednie, a mely minden felsorolást háromszorosra szokott kiegészíteni.

A most idézett helyek még azt is sejtetik, hogy a mesélőknek e toldásokban nem önálló találmányával van dolgunk; a hozzácsatolt harmadik vonás többszörös egyezése (pl. léptei után fű nő, stb.) arra vall, hogy a kikerekítés régen történhetett s a mese már e toldással vándorolt be messze területeket (magyar, dalmát, török, görög példák!)

Másfajta eltérés az alapformától az, hogy a két tipikus tulajdonság *maga* módosul itt-amott és pedig a következő esetekben: Horger csángó gyűjtésében (28. sz.): „aranyvirágot lép s ugyanolyakat fésül ki hajából”. (u. o. a 29. sz. rendes.) — Pintérnél (12. sz.): mosolyára rózsák és igazgyöngyök peregnék szájából. — Czambel tót meséje szerint a hösnő: „mosdóvize ezüstté válik”. — Mikulišić és Krašić id. délszláv példáiban egyformán: „gyémántot sír és rózsát nevet”. — Stefanovićnál (dalmát): „fején rózsza virágzik”.

cseh: Pohádky, etc. csak: „rózsát nevet”.

lengyel: Cercha: „haja színarany szálakból való; ágya alatt arany-ezüst terem”.

rutén: Rozdolšky (11. sz.): „arany borsót sír”; — (u. o. 25. sz.): csak „aranyat sír”. — Čubinskij: csak „gyöngyöt nevet”.

örmény: Sbornik Kavkaz, csak: „rózsát nevet”.

Az összes A. csoportba tartozó 33 mese közül e szerint 11-ben találunk eltéréseket a rendes formulától, ezek többsége azonban elfelejtésből, a rossz elbeszélők pontatlan emlékezéséből származott kontrakciónak mutatkozik, roncsa csupán az egykor teljes egészében hallott eredetinek.² Vagy is e kivételek jobbára

¹ v. ö. *Rivière Contes pop. de la Kabylie* (Paris, 1882.) 51. l.: „quand elle rit, le soleil brille; quand elle pleure, il pleut; quand elle se peigne, il tombe des gigots...” — Hasonló *Spitta-Bey* modern arab meséjében (*Histoire d'Arab-Zandyq*. 137. l. Irigy nővérek típus): „Si le roi m'épouse, je lui donnerai une fille et un fils... s'ils pleurent, il tonnera et la pluie tombera et s'ils rient, le soleil et la lune paraîtront.” u. ezt l. még *Yacoub Artim Pacha*: *Contes pop. de la Vallée du Nil*. (Paris. 1895.) 3. sz. meséjében.

² A kontrakció és kopás pszichikus okaiból következik az a szélső jelenség, mikor az egész elem kifelejtődött. Az A. szerkezetből a hösnő csodás készségei *egészen* kimaradtak a következő példákban: De Nino III. 104. l. 19. sz.; Pitřr Fiabe 63. sz. (olaszok); — Milenovsky 121. sz. = Wenzig 45. sz. (cseh); Mensik 10. sz. (morva); — Kuliš: *Ukrain, nar. predan.* 71. l. és Čubinskij *Trudy* II. 27. l. 7. sz. kiewi változata

szintén az eredeti formulára utalnak vissza, így aztán az A. szerkezet meséiről megállapítható, hogy a hősnő csodatulajdonságait nagy egészében egyforma hűséggel megőrizték.

Nevezetes még megfigyelnünk, mely vidékekről valók az A. csoportbeli mesék? Ha Európa térképén megjelöljük előfordulásuk területét, eredményül egy széles sávot nyerünk, a mely északról délnek épp hazánkon vonul keresztül; nyugaton szélső határa Itália, keleten a fehér oroszok földje.

Ezek után ugyancsak nyers összeállításban felsorolom a B. csoport ama meséit, melyek hősnője ily csodatulajdonsággal rendelkezik. Mellé iktatom példánként mindjárt a benne található formulát is az egymástól tetemesen eltérő alakulatok miatt.

B. csoport (a vízbetassított ara) — Antti Aarne 403. A. típusa. Ide tartoznak:

magyar: Arany L. 21. sz. (arany könnyecseppek, fején aranybogarak); — Gaal (magyar kiad.) II. 14. sz. (aranygyöngyöt sir).

olasz: Gonzenbach 33. sz. (haját rázva, belőle gyöngyök és arany magvak peregnek); — u. o. 34. sz. (szájából minden szavára illatos rózsza hull; ha haját fésüli, onnan gyöngyök és drágakövek); — Basile IV. 7. (ha lélekzik, rózsza és jázmin omlik szájából; ha fésülködik, gyöngyök a hajából; léptei nyomán liliumok és ibolyák fakadnak); — Pitre Fiabe, etc. II. 59. sz. (fésüléskor hajából drágakövek, ezüst, arany és gabona hull); — u. o. 61. sz. (hajából ékköveket és gyöngyöket fésül); — Schneller 22. sz. (összedörzsölt kezeiből búzaszemek peregnek, lábanyoma aranyesillámú); — Finamore trad. pop. abruzz. 15. sz. (szavaira szájából virágok; hajfonataiból, mikor szárítja, aranygyöngyök).

francia: Bladé gascognei gyűjt. I. 226. l. 4. sz. (ha fésülködik, hajából mérőszámra hull az érett gabona; ha kezét mossa, ujjairól dupla aranyok peregnek).

spanyol-portugál: Consiglieri-Pedroso (Folk-Lore Society IX.) 22. sz. (mikor haját szárításkor szétrázza, gyöngyök hullnak belőle); — Biblioteca de la tradic. pop. españ. I. 137. (gyöngyöt nevet; mosdóvizében ezüst lapok maradnak utána; fésüléskor kihullt haja aranyszállá lesz.)

dán: Berntsen I. 17. sz. (szájából arany és drágakő, hajából ezüst és borostyánkő hull; lábanyomából rózsák és liliumok nőnek); — Grönborg 101. sz. (aranyat-ezüstöt sir és nevet; a hol áll, ahova lép, ott rózsák és liliumok fakadnak); — Kristensen I. 15. sz. (ha köp, szájából aranytallérok esnek; hangja zeng, mint a szép orgona); — u. o. 16. sz. (haját ha kibontja, körül kivilágosodik a legsötétebb éj; ha köp, aranygyűrűk esnek ki szájából); — Grundtvig III. 112. (beszédkor szájából drágakövek; fésüléskor arany-ezüst a hajából).

svéd-norvég: Hyltén-Cavallius 7. sz. (ha nevet, aranygyűrű a szájából; ha kezét mos, vizében aranyhalak úszkálnak); — Asbjörnsen-Moe 55. sz. (ha beszél, szájából, ha fésülködik, hajából hullanak az aranytallérok.)

(rutén-ukrán); — Hahn 31. sz. (görög); — Kálmány Hagymányok II. 15. sz. — Ide tartozik a Berta-monda XII. sz.-i latin szerkezete is. Utóbbit letudva, a többiben csak kifejejtésről lehet szó, mert ugyan-e vidékekről a följegyzett szövegek többségében a típusus jelzők megvannak. Az itt felsorolt szerkezeteket természetesen nem vehettem föl a fenti 33 közé!

cseh: Gerle (v. ö. Grimm 135. sz.-hoz) II. 325. 5. sz. (gyöngyöt sir, aranyat fésül hajából).

A sorozat, mint látható, elég gazdag (20 drb.), de a mi fő: itt már a tipikus alapformula nem a tiszta többé, hanem szétzilált, rendszertelen összevisszaság. *Egyetlen* példa sem tartotta meg az eredeti jelzőket! E B. szerkezetben a csodakészség nem integráns része a mesének; cselekvényét nem segíti tovább, az epikus láncolat nélküle is teljes; jogos a föltevés tehát, hogy eredetileg benne sem volt. Valóban a B. csoport tetemes számú meséje a hősnő e kiválóságát nem ismeri.

Hiányzik a következőkből:

hazai német: Bunker 64. sz.

olasz: Gonzenbach 32. sz. — Imbriani-Crane 12. sz. — Pitre Fiabe 60. sz. — De Gubernatis Santo Stefano 13. sz. — Gradi: Saggio 1865, 141. l.

francia: Sébillot III. 29. sz. (breton).

spanyol: Braga 22. sz. — Consiglieri-Pedroso 9. sz.

német: Grimm 135. sz.

finn: Salmelainen I. 77. (Schreck 10. sz.)¹

A mi e B. csoport elterjedésének *földrajzi* megjelölését illeti, megállapítható, hogy az A. csoport elhelyezkedésétől nyugatra (spanyol, francia, német, finn vidéken) amattól külön területen honos. A két terület szomszédos és hosszú vonalon érintkezik egymással, a mi az átvétel szempontjából fontos jelenség, úgy hogy adataink alapján erős valószínűséggel áll előttünk a meseelemnek keletről nyugat felé történt vándorlása, illetőleg átvétele. A csodakészségek mindenütt a mese *elején* említettnek; minthogy pedig a két (A. és B.) típus kivált ebben rokon, az A. típus egész kezdő motívuma a csodakiválóságokkal együtt többszörösen átitkátódhatott a B.-fajta mesék elejére, a hol eredetileg a csodavonások nem szerepeltek. A B. szerkezet epikai mozzanatsorába kerülve, itt később a készségeknek nincs többé szerepük, tehát mi sem követeli a kiválóságok változatlan megtartását, hanem mint pusztá díszítő elemet a népfantázia szabad zsákmányként kedve szerint kiszínezhette, módosíthatta helyi benyomások (pl. borostyánkő), vagy naiv tapasztalatai (l. Aranyánál: fejéből arany „bogarak”) szerint.

A Holle-csoport (C.)² Az előző két csoportban felsorolt mesék közül egynemelyik szerkezete nem egyszerű, hanem kontaminálást mutat. Egy más típusbeli motívum kapcsolódott hozzá. Az A.-beliek közül ilyen pl. *Ipolyi* (MNGy. XIII. k.) 56. számú meséje, a mely mindjárt az elején *két* leányról szól. Özvegyembernek édes lánya van, özvegyasszonyt vesz feleségül szintén egy leánynyal; az új anya saját gögös lelkű leányát dédelgeti, a másikat: a jót gyűlöli. Utóbbi jószívvel fogadja Krisztust és Szt. Pétert, falatját megosztja velük, ezért a „gyöngyöt sírás és rózsát nevetés” áldását nyeri tőlük. Másik lány, a kit anyja hasonló ajándékok reményében szintén kiküld hozzájuk, nem könnyörül rajtuk, jutalmul azt kapja,

¹ A finnek gazdag kézíratos gyűjteményeiben a B. csoport még 55 meseföljegyzéssel szerepel, a mint Antti Aarne a rólok összeállított jegyzékben kimutatta (Folklore-Fellows Communications I. 5. füz. 36. l.) A viszonyok miatt, sajnos, nem szerezhettem rólok bővebb tudomást.

² A név Grimm 24. sz. meséjének címéből (Frau Holle) való.

hogy ha sir, könnyek helyett békák hulljanak szeméből; ha nevet, tűz löveljen ki száján. Továbbiakban a történet szokott lefolyású: királyfikérő, útban szemkitolás, megcserélt menyasszony, stb. — *Haltrich* id. erdélyi szász meséje szintén idevaló (40. sz. *Die Geschenke der Schönen*): Özvegyember özvegyet vesz el; két nem egy testvérként él a háznál, az új anya mostohalányát el akarja pusztítani. Kiküldi a tündérek tavához, a hol mindenki vízbe vész. A lány szerény és illedelmes, tündérek részvétellel hallgatják panaszait, majd aranyruhát kap tőlük, s külön megajándékozzák a csodatulajdonokkal. Otthon mostohája látva, mi lett belőle, küldi saját lányát is; ez felfuvalkodottan viselkedik, mire a viziszellemek sárral bemocskolják s büntetésül: tuskék nőnek nyomában, mosdóvizében békák úszkálnak. Folytatása itt is a rendes A. típus szerinti: királyfi megkéri, hintóban megvakítás, aracsere, stb. — Hasonló szerkezetű *Kálmány L.* meséje is (Hagyományok, II. 15. sz. „Erzsék asszony és a két lánya.”) Példáinkban tehát az A. csoport epikus anyaga elé mindenütt egy másik típushoz tartozó mese került bevezetőnek.

Ugyan ez a jelenség mutatkozik a B. csoport egy s más példáján.

Gonzenbach 34. sz. szicíliai meséje (*Quaddaruni*. I. 227. s k. II.) két nőtestvéréről szól; egyik szegény, másik gazdag. Előbbinek két szép gyermeke: fia és lánya van, utóbbinak egy rút lánya. A szép lány kútnál hét varázslónak inni ad, ezek megáldják: szavára illatos rózsák hulljanak szájából, fészüléskor gyöngyök és ékkövek hajából. Gazdag irigy néne is odaküldi lányát, a ki nem ad vizet nekik, mire megátkozzák: sár hulljon szájából, skorpiók és kigyók a hajából. A rózsák eljutnak a királyi udvarba, a szép lánynak kezét királyfi annak bátyja útján megkéri, útban hintóból néne vízbe löki, stb. — a rendes B. típus végig. — *Basile* *Pentamerone*-jában a IV. nap 7. novellája (37. sz. *Le dore pizzele*. *Liebrecht* kiad. II. 84. s k. II.) hasonló tartalmú. Két unokatestvér egyike szép, másika rút. Előbbi ennivalójából kérő öregasszonynak juttat s háromszoros áldást nyer tőle: szájából rózsza és jázmin, hajából gyöngyök és gránátok peregjenek, léptei nyomán lilium és ibolya sarjadjon. Nagynénje is elküldi leányát, ez nem ad enni, az öreg rá is három kívánságot mond: nyál a szájából, tetvek a hajából; a hová lép, páfrány és kutyatej nőjön utána. Jó leány bátyja a királyhoz áll szolgálatba, eldicsekszik huga szépségével; megkérés, irigy rokonai kísérik, vízbe dobják, stb. — *Basile* egy másik mesenovellája (III. nap 10. elb. *Le tre Ffate*, *Liebr.* k. I. 379. s k. II.) az ismert özvegyember-özvegyasszony kezdettel indul; itt is földalatti tündérek a jó lánynak aranyruhát adnak, aranycsillagot varázsolnak homlokára, a rossz lány odaküldve, pórul jár és megcsúful; aracsere, stb.

Felsorolt esetekben a „jó és rossz lány meséje”, vagyis az ú. n. *Holle-típus* a B. szerkezetű mesék elé iktatódott, miként fent az A. csoportbeliek élére. A kontaminálódás itt épp úgy, mint amott, az analog emlékképek szokásos összecserélése következtében jött létre. A *Holle* típus alapmozzanata ú. i. erősen emlékeztet az A. és B. kezdő motívumára. Mindenütt könyörülő lányról van szó, kit jólelkű túlvilágiak hálából különös adományokkal halmoznak el. A *Holle*-szerkezetre azonban rá lehet ismerni, mert benne ellentétképen szívtelen másik lány is szerepel, a ki fennhéjázásáért bünhődik; büntetése is rendesen.

ellentéte a csodaadományoknak. Hogy e rokontermészetű motívumok többszörösen kapcsolódtak és egy szerkezetbe állottak össze, az a népköltés lélektani törvényei szerint csak természetes. Ugyan-e törvények feltételezik, hogy a hasonló motívumok nemcsak kontaminálódnak, de többszörösen át is játszanak egymásba, úgy hogy az egyik elemeit megjeljük a másokban és viszont. Adataink ezt is igazolják; az A. és B. típus csodatulajdonságai t. i. átmennek a Holle-fajták olyan példáiba, a hol a két mese között nincs már kapcsolódás, hanem a Holle-szerkezet *magában* áll.

A Holle-mesék *eredeti*, nem befolyásolt alakjában a jó lány láda aranyat, a rossz pedig láda kígyót-békát kap (l. Antti Aarne rendszerében 480. sz. a. általános tartalmi vázlatát), vagy ezekhez hasonló más *anyagi* ajándékot. Magyar meséink s az európai variánsok legtöbbje ezt a formát képviseli.¹ A típus azonban rendkívül elterjedt és variálásra alkalmas volta miatt többféle változatesortot fejlesztett ki magából. Van olyan ágazata, melyen az egyház átformáló befolyása látszik,² ismét olyan, a mely valószínű irodalmi alakra: *Perrault* idevágó meséjére (Les Fées) megy vissza. E Perrault-mese lánytestvérekről szól, kik közül az idősebb szívtelen rút anyjára ütött, a fiatal jó és szép, mint elhalt atyja volt. Anyja ezt üldözi, dolgoztatja; vizért járva a távoli forráshoz, ott egy szegény asszonynak (álruhás tündérnek) inni ad, ez csodás tulajdonokkal halmozza el érte: „minden szavára virág vagy drágakő hulljon szájából”. Anyja erre kedves lányát is odaküldi szerencsét próbálni. A tündér megjelen, de a durezás lány elutasítja, ezért átok éri: ha beszél, kígyó és béka hulljon szájából. Kisebbik lány királyfihoz megy feleségül, nagyobbik üldöztetve kint az erdőn pusztul el. — Itt a Holle-forma elvált az A. és B. csoporttól: nincs benn aracsere, hintóból letaszítás, stb., de benn van az ezekből való csodakiválóság!

A Perrault-mese közel rokona Basile fent tárgyalt 37. sz. novellájának. A francia szöveg vagy egyenesen Basile-re megy vissza, vagy közösen azonos népi forrásból merítettek. Bármiként is, népszerűségénél fogva a Perrault-szerkezetet tekinthetjük annak a közvetítőszövegnek, a mely a B. csoport Holle-bevezetési alakulatából (tehát a Basile-formából) a csodás tulajdonokat átvitte a *pusztán* Holle-szerkezetekre. Jellemző itt a kígyó és béka szerepeltetése, a mely az eredeti Holle-formulából maradt meg. Ezt a jellegzetes Perrault-alakulatot megjeljük sok újabb feljegyzésű Holle-mesében; ezek nyilván népiratkák és meséskönyvek közvetítésével mind a francia irodalmi szöveg származékai. Utóbbiak a következő változatokat mutatják:

német: Grimm 13. sz. (téli eperért, manók ajándéka: 1-nek arany, 2-nek

¹ Magyar Holle-mesék: Lázár (Alsó Fehérm. monogr.) 11. sz. — Arany László 28. sz. — Merényi Er. népm. II. 35. l. — Berze Nagy 32. sz. — Nyelvőrben: XII. 376. lap; XIV. 91. l.; XVI. 188. l. (töredék); XVII. 516. l. — Körülöttünk még egyező a mieinkkel (almafával, kemenczével, stb.) Vernaleken 27. sz. (osztrák); Krausz II. 145. l. 77. sz. (délsláv); Rudčenko II. 61. l. 20. sz. (ukrán). — Grimm 24. sz. „Holle” csak az áldás és átokban eltérő, de szintén rokon.

² Kétségtelen egyházi jellegű (középkori példák stílusában): Cosquin 48. sz. (II. 118. l. Lotharingiából); Revue des trad. pop. I. 24. l.; Zingerle 1. sz. Tirolból és Wolf (Deut. Märch. u. Sagen. 1845.) 38. sz. — Mindannyiban két édes testvér (lány és fiú) a jó és rossz lelkű.

békák a szájából) — u. o. 185. sz. I. része előzővel azonos. — Pröhle II. 5. sz. (arany és békák).

francia: Revue des trad. pop. I. 24. l. (testvérek, jó lány a hány szót, annyi tallért).

angol-skót: Brüeyre Loys 55. sz. (szájából 1-nek drágakövek, 2-nek békák).

svéd: Bondeson 35. sz. = Grimm 13. (1 aranygyűrűket ejt szájából).

olasz: Basilen kívül Schneller 8. sz. (1-nek hajában arany-ezüstcsillagocskák, 2-nek tetvek, pondrók).

lengyel: Wisła XVII. 461. l. 4. sz. = teljes Perrault.

bolgár: Sbornik VIII. 2. 224. l. 1. aranyakat, 2. kigyókat ejt.

szerb: Vuk Karadzics 35. sz. (I. része Jancsi és Juliska, II. r. Holle; jó lány jutalma: gyöngyöt sirjon, rózsát nevéssen).

Utóbbi adat érdekes; a Balkánon t. i. ismeretes az eredeti formula a „megvakított ara” (A) elterjedt típusa révén; a Holle-mesében hallott torz formát tehát a mesélő itt visszakorrigálta helyesre.

Teljesség kedvéért közlöm még azokat az adatokat, a hol meseelemünk más, idegen típusokba tévedt:

magyar: Merényi Er. népm. II. 103. l. 4. sz. A csodaszörny; itt egy *Ámor és Psyché* jellegű (A. Aarne 425.) mesébe iktatódott (igazgyöngyöt sir; ha nevet, rózsá nyílik arcán, sarkából aranyak hullanak). — Merényi Dunamell. népm. I. 108. l. 4. sz. a „neki szánt tündérlányt kereső királyfi” típusban (Aarne 425. sz. 1. Gonzenbach 12. sz. és Ethnogr. 1915, 99. s. k. II.) Világszép Sárkány Rózsá kiválósága előbbivel egyező. — Ipolyi 65. sz. *Irágy nővérek* típusban (Aarne 707.): a két gyermek minden könnye gyémánt és drágakő, mosolyukra legszebb rózsák hullanak.

hazai idegennyelvű: Hnatjuk 25. sz. rutén meséje (l. Arch. f. sl. Phil. XXXI-ben Polivkánál) a *nem nevető herceglányról* (Aarne 559 + 592.): ha nevetne, rózsákat, ha sirna, gyöngyöket hullatna.

izlandi: Poestion 17. sz. = Rittershaus 17. sz. (Märthöll) *Brangäne* = Marie de France: Frêne-típushoz tartozó; tündér áldása újszülött bölcsőjénél: aranyat sirjon.

norvég mese: Asbjörnsennél 55. sz. *Hamupipőke*-formula (Aarne 510, B.): aranyak hullanak szájából.

bulgár hősdal Milica királynéről (Period. spis. Braila, 1874, 87. l. 2. sz.) „ha áll, süt a verőfényes nap; ha szól, színaranyat ont; ha nevet, rózsák bimbóznak“.

görög mese: K. Ewlampios gyűjtésében 76—134. ll. *Τῶ ἀνάγκη νερό* (*Halhatatlanná tevő víz*); ezt királyfnak kell beteg atyja számára elhozni; lány segíti hozzá, ki a Moiráktól bűvös gyűrűt kapott s azt, hogy rózsát nevéssen, gyöngyöt sirjon! Gyűrűje segíti meg a királyfit. Típusa: Aarne 551.

A kontinensre vonatkozó kutatásunk végére értünk. Az adatbeszélgetés folyamán kitűnt — és meggyőződésem szerint minden hasonló monografikus részlet-kutatás fog járni legalább ennyi eredménnyel, — hogy az európai mesekincsben a kis elemek sincsenek oly teljesen rendszertelenül össze-visszakeveredve, mint a hogyan első tekintetre látszik. Hovatartozó voltukat elárulják s az átitkátódás-

nak is megvan rendes folyamata. Esetünkben bebizonyult, hogy a különös mese-elem a „megvakított ara“ típusszerkezetében (A.) bukkan fel s itt meg is marad tisztán, eredeti alakjában. Megőrzői azok a népek, melyek Európa észak-déli középvonalától közvetlen keletre laknak. Innen történt áttétele a szomszédos elhelyezkedésű B. csoportba (vízbe taszított ara“), tehát elterjedése nyugat felé haladt. Utóbbiból aztán átkerült egyre romlottabb alakban (Perraultnál) a Holle-formulába, a honnan irodalmi diasporával szétszóródott újból egész Európában.

Ezzel kitűzött feladatunknak eleget tettünk volna.

II.

Hátra van még egy természetszerűen felöltő s tudományos érdeklődésre az előbbinél nem kevésbé számottartó kérdés, a melynek kitérni nem lehet. Honnan eredhetett egyáltalán a „gyöngyöt sírás és rózsát nevetés“ páros kifejezésének ötlete? Van-e rá megfogható adat, útbaigazító nyom, hogy e kérdést pusztán okoskodásnál megbízhatóbb alapon tárgyalhassuk, esetleg megfejtessük? — Nehány sejtető utalás itt is akad, bár e ponton s ezt hangsúlyoznom kell, a tudományos megállapítás biztonságos határait át kell lépnünk s részben analóg példákön okulva, részben elburkolt jelentésű törmelékeken kell tovább építenünk.

A „gyöngyöt sírás és rózsát nevetés“ kifejezés merészsége, virágos volta első pillanatra keletre utal; e szerint indus, arab, perzsa meséknek is kellett ismerniök. Nehány Indiában följegyzett folklore-adat áll e tekintetben rendelkezésre, de ezeket óvatosságból kikapcsolnám a bizonyítás menetéből, Knowles J. H.: Folk-Tales of Kashmir cz. ismert gyűjteményében („The Yogi's daughter“ 442. l.) olvassuk a lányhősről, hogy „gyöngyöt sír és aranyvirágot nevet“; a mese azonban olyannyira azonos az európai „megvakított ara“ (A.) típussal, a nélkül, hogy onnan idáig bármi más rokon adat bukkanna fel közbül, hogy ez esetben viszont európai befolyást, odavittelt kell feltennünk. Erre különben egyéb tapasztalatok is ráutalnak. A mai indus folklore-adatoknak az a része, melyet bennszülött dadák mondtak angol nőknek tollba, szinte visszhangjai a mi meséinknek;¹ hamisítatlan eredetiségükben annál inkább van jogunk kételkedni, mert viszont ismerünk onnan feljegyzéseket, melyek anyaga, formulái teljesen idegenek, legalább is lényegesen elütők a miénktől.² Ugyanez okból nem használható Miss Stokes könyve sem gyanútlanul (Indian Fairy Tales, Lond. 1880.), a hol a 2. sz. mesének hősnője: „ha sír, gyöngyöt hullat; ha nevet, drágaköveket“.

Meggyőző példának álljon itt egy hamisítatlan régi indus mese *Szómadéva*

¹ Nincs mit csodálkoznia rajta. Indiában cselédgenerációk állnak már európaiak szolgálatában; a mesék kölcsönös kicserélése gyermeknevelés közben kikerülhetlen s bizonyára régi keletű. Az elnyomott primitívebb nép mindig titkolódzó a maga hagyományával; alkalmazkodásból, hízélgéssből a nekik furcsa új meséket adják vissza némi elkerülhetetlen helyi kolorittal.

² Ilyeneket ad elsősorban M. Frere könyve: „Old Deccan Days, or Hindoo fairy legends. London, 1868. Megvan magyarul is Vámbéry Á. neve alatt: „Indiai tündérmesék. Ford. Jónás János, Bpest Franklin k. 1872.) Motivumegyezés itt is akad bőven, de csak elmosódva derengnek elő a teljesen idegen szellemű mesék szövedékéből.

XI. századi szanszkrit verses gyűjteményéből: a „Kathá Szárit Szágará“-ból,¹ a mely (l. Huet fent id. cikkét) a mi A. és B. csoportunkhoz legközelebb áll s a „becsempészett álmenyasszony“ típusnak legtisztább indus képviselője: —

Koçala király fia bárd énekes előadását hallgatja; a dal egekig magasztatja Vidiça király lányának szépségét, kinek Vishnú még azt a csodás tulajdonságot is adományozta, hogy kézfeltevással mocsárlázat tud gyógyítani. A királyfi beleszeret, nőül kéri, de a dölyfös apa kikoszarazza. Háborúra kerül a sor s a királyfi mint győztes közeledik az ellenfél székvárosa felé. A királylány titokban eléje küldi bizalmas barátnőjét, nézze meg, milyen a királyfi; ha nem szép, inkább megszökik, de nem megy hozzá. A barátnő álruhában beleszeret a szép királyfiába, úrnője előtt azonban rútnak rágalmazza. Királylány erre lopva elhagyja a várost s a gonosz barátnő tanácsára a kapu előtt egy nagy fa odujába rejtőznek, de itt állatok tanyáznak, mire másik vén fa lombjai között vonja meg magát. A bevonuló győztes királyfi elé a királylány képében ármányos barátnője megy ki s bár nem oly szép, megtörténik vele az egybekelés. Hazafelé menet az odvas fa előtt megállnak, az álfeleség felgyújtatja a törzset, mert szerinte rakshási (szörny) lakik benne. Otthon a bárd észreveszi a csalást; de fél a nőtől és elvonul. A királyfi mocsárlázba esik, neje nem tud rajta segíteni; a bárd ezalatt bolyongásában rátalál az igazi királylányra s úrához viszi, ki keze érintésére nyomban meggyógyul. Kiderül a gonosz csel; mindegyik elveszi méltó jutalmát. — E mesének van egy még távolabb eső változata a szanszkrit irodalomban, de a mely csodatulajdonság dolgában valamivel közelebb áll a miénkhez.² Itt a hősnőt „bűvös lugas árnyékozza be, a mely remek virágokat és gyümölcsöt terem s a mely bármerre megy a nő, mindig feje fölött lebeg“.

Ezek lennének az egész indus mesekincsben a miénkhez legközelebb álló megfelelések. Nyilvánvaló, hogy sem e csodavonásokat, sem a teljes mesék szerkezetét az európai A. és B. csoporttal kapcsolatba hozni nem lehet, vagyis hiú remény a típust a mi elemünkkel *együtt* indus forrásból származtatnunk.

Megleljük azonban *pusztán* a meseelemet, legalább annak biztos töredékét indus és perzsa mesékben más történetekbe iktatva. „A szép ember meséjéről“ összeállított dolgozatomban³ bőven tárgyaltam amaz indus meséket, melyek *Puspahászá*-ról, a (= rózsát nevető) udvari emberről szólnak s melyek perzsa szerkezetei is megmaradtak a *Gülfizán*-csoportban. Mindenütt férfi a hős s az az *egy* a csodakiválósága, hogy ha nevet, friss rózsák hullnak szájából. Ez a forma feltétlenül töredéke annak a teljes, kettős alaknak, a hogyan az európai mesék azt leányhősről beszélik. Az a feltevés, hogy esetleg e Puspahászá-vonásból alakult volna ki a kettős tulajdonság, vagyis hogy a „gyöngyöt sírás“ későbbi toldásként került volna az eredeti „rózsát nevetés“ mellé, eleve is kizártnak veendő. Ilyen állandó kapcsolatú páros kifejezésben az elemek sorrendje is fontos s éppen

¹ C. H. Tawney ford. „The Kathâ Sarit Sâgara, or Ocean of the stream of stories. Calcutta 1881—87. II. 157 s köv. l. (Bibl. Indica. New Series Nr. 456.)

² Kathâkoça, or Treasury of stories, transl. by C. H. Tawney, Lond. 1895. 95—98. (Oriental translation Fund. New Series, vol. II.)

³ L. Ethographia XXVII. évf. (1916.) 257—274. II.; kivált a II. fej.-ben 265. l. 6. és 7. számú tartalmakat.

nem valószínű, hogy a második mondás *elé* később iktatták volna az első, a sorrend pedig az összes előfordulásokban azonos marad. Azután meg kettő közül primitívebb és realisabb is az első állítás. Hogy valaki „gyöngyöt sír”, (a szövegekben még egyszerűbben: ha sír, gyöngyök hullanak szeméből,) oly közvetlen képasszociáció a konkrét szemlélet nyomán (könnycsepp = gyöngy), a mely önként felötölhetett bármi kezdetleges képzetben. A minthogy fel is bukkan többszörösen. Költőknél is számtalanszor használt, szinte elcsépelet kép. A köztudatban szelvében ismeretes pl. abban a hiedelemben, hogy nem jó, ha a menyasszony ajándékuul gyöngyöt kap, vagy visel, mert az jövőző könnyekeket jelent.¹

A második mondás már jóval bonyolultabb folyamat eredménye. Önmagában a realitásnak teljes híjával van („ha nevet, szájából rózsá hull!”), a mely így függetlenül önmagában alig juthatott valaki eszébe. Csodák elgondolásában is megvan a közszellem képzetjátékának bizonyos logikus rendszere, melyet a folkloristák jól ismernek; ez azonban nem tartozik bele. Létrejöttét világosan egy tőle heterogén, de rá befolyással levő mintának kell tulajdonítanunk, a mely minta szerintem ott van az előző képben; ez rá analogiás áthasonító hatással kellett hogy legyen.

A kettő egybekapcsolása természetes úton ment végbe. A szemnek bármifajta díszítő kiemelése mellé u. i. önként és természetesen csatlakozik a törekvés a szájnak is valami hízelgő, becéző szépítésére annál inkább, mert annak sírásához ennek nevetése szintén természetes ellentétkép idéződik a tudatba. A szájnak viszont piros rózsához hasonlítása kétségkívül egyik legősibb képzetkapcsolata a lelkesülő emberiségnek. Megvolt ilyképen a köztudalomban a „szemgyöngyöt sírása” mellett a rózsá fogalmával gazdagodott „szép száj” képzetcsoportja. A mint utóbbit az első kép maga mellé idézte, rögtön hatni kezdett rá kifejezésbeli formájával is.

Az analogia ez erős, átformáló befolyása a nyelvtudományban rég megfigyelt jelenség. Így alakulnak ki az egyformára csiszolódott páros mondások: szedett-*redett*-et mondunk: *vett* helyett; *toldoz-foldoz* (foitoz h.); székely szólás az *éccc-máccó!* Mindenütt az első kifejezés hangformája módosítja a másodikat a maga hasonlóságára.² Esetünkben is a „szemből gyöngyök hullása” szinte

¹ „Die Braut darf keine Perlen tragen, denn diese bedeuten Tränen“, *Bartsch Sag. Märch. u. Gebr. aus Meklenburg*, 1880. II. 60. „Perlen bedeuten Tränen“, álmoskönyvekből idézi *Wuttke Der deut. Volksaberglaube der Gegenwart*, 1900.³ 228. „Gyöngyöt találni, rivást jelent“ *Kornya Sándor* gyűjtése: Szalontai F. F. gyűjtemény kéziratai 232. sz. 44. l. — További átvitelben: „Igazgyöngyöt tűzbe kell dobni, hogy a tolvaj megvakuljon“. *Gönczi Ferencz*: Göcsej és Hetés . . . népének ismertetése, Kaposvár, 1914. 207. l. Az alapgondolat legőnállóbb átalakulása *Shakespeare*-nél (A vihar, I. felv. 2. szín). Ariel dalában: egy atyáról, ki a tenger fenekén pihen; csontjaiból korallak lettek s „Gyöngypár leszen, mi vala szem” (Szász K. ford.), világosabb az eredetiben: „Those are pearls that were his eyes“.

² Az áthasonító befolyás akkor is előáll, ha az első mondás nem kerül kimondásra s csak a tudatban villant meg. Így keletkeztek: a culinarius latin *voster forma* (*noster* mintájára *vester*ből), *octember* (előző: *september* analogiájára), a franczia: *anormal* (*anomal* h. a „normal” szerint). Népünk a sebészdokort *kirosvos*-nak mondja a „chirurgus” formája után, stb. L. *Horger* A nyelvtudomány alapelvei. Bpest, 1914. 69—83. II. — Ért.

mechanikus módon hatva a „szépszáj-rózsa” képegységre, kialakította a másik párképet a maga hasonlóságára s keletkezett a: „szájból rózsák hullása”-féle szólam a nélkül, hogy annak képtelen voltára perezig is gondolt volna első kimon-dója.¹ A hallgatóság viszont a mesélő ajkán csüngve s a hallottakat naivan simuló képzeletvilágába iktatva, az ilyen tudattalan parallel mondást is konkrét valóság-nak tekinti, így rögzik meg emlékezetében s ily módon adja maga is tovább.

A nép gyermeke mesélő előadásában sok állandó mondással él. Ezek közül, azt hiszem, nem egyet ily egyszerű analogia alapján, mechanikus módon terem-tett meg s esetünkön kívül bizonyára akad még hasonló misztikusnak, csodásnak tetsző állítás, a melyről képesek leszünk annak tudattalan keletkezését kimutatni s nem kell mindjárt mögötte holmi titokzatos, mithikus jelentést feltételeznünk.

Valószínű tehát ezek után, hogy az elmondók ajkán eleinte meseelemünknek csupán első része volt meg, a melyhez az epikus halmozás ösztönszerű törekvése toldotta hozzá s alakította ki a másodikat az első képére és hasonlatosságára. Az is igen valószínű, hogy a kettős mondást már így együttesen kaptuk keletről; bizonyosság rá a Puspahásza-mesecsoport, a hol férfi lévén a főhős (a ki nem sír!), az összetartozó kettős képből csak a második (a rózsát nevetés) maradt meg töredékes kiválóságként, de megléte feltételezi, hogy a kettős mondást már előbb keleten ismerték.²

A meseelem vándorlása viszontagságos története minden mozzanatában azért még nem áll világosan előttünk. Keleti eredetű s ott alakult ki, mint láttuk; de kiderítetlen még, hogy miképen került át hozzánk nyugatra s miként iktatódtott a „megvakított ara” (A.) típusába, mely mesefajt a Kelet nyilván nem ismeri. A fent említett néhány indus megfelelést ugyanis, mint láttuk, Európából későn

dekes példák hasonló állandósult babonamondásokra még *Reidar Th. Christiansen* művé-ben: *Die finnischen und nordischen Varianten des 2. Merseburger-Spruches* (F. F. Com-munications, 1914. 18. füz.)

¹ Egy-egy vers ritmusára, hogy hasonló esetet említsek, a verset hangosan mon-dogató gyermek, mikor elfogyott betanult szövege, de a ritmus lüktető ereje ragadja tovább, játékos kedvében képtelen szózagyalékot képes hozzátoldani a nélkül, hogy értelmi részére ügyet vetne, vagy a képtelenség cseppet is zavarná.

² Az ázsiai barbár fokon, mint ismeretes, aktív tényező, igazi jelentős szereplő csupán a *férfi*. Övé minden jog, ő tesz mindent (epikus hős!); a *nő* háremekbe vonul, vagy az aszketikus vallások dogmái szerint tisztátalan, lenézett lénynyé lesz, kinek viselt dolgai a nemi életen kívül kit sem érdekelnek. Ez állapot ott sem volt mindig ilyen. Az előző primitivebb társas fokon a nőnek szinte jogegyenlőség volt biztosítva s e régi időből való mesék, a melyek még női mesehősökről szólnak, a társas átalakulás folytán nem pusztultak el, csak átformálódtak, férfihősökre ruházódtak legtöbbször, a régi epikus tartalom lehetőleg teljes megtartásával. Puspahásza is így örökölte az eredetileg női csodavonás töredékét. Innen általában a sajátos tapasztalat, hogy az európai árájánál, hol a nő régi jogegyenlősége érintetlenebbül fennmaradt, női hősöket találunk oly mesetípusokban, melyek ázsiai megfelelőinek hőse férfi. Nyugat-Európa *Hamupipőke*-történetének keleten a *Nemtudomka*-formula felel meg. Az eltűnt kedvest kereső *Amór-Psyché*-fajtákban nyugaton a vándorúttjával vezeklő hős: leány („Állatvölegény”-típus), míg keleten: férfi („Hattyúlányok” csoportja). Az *Okos leány* és a *Czinkotai kántor* meg-felelései is túlnyomó részben e mellett szólnak (l. *Th. Benfey*: *Kl. Schriften* II. 156—223. II.). Mindez esetekben a női mesehőssel együttjáró szövegek, tehát az európai for-mulák az eredetibbek, primitívebbek, még ha valamikor keletről származtak is át.

odaszármazottaknak kell tartanunk. Az átvételnek azonban számos, ma már ellen nem őrizhető módja lehetett az évszázadok folyamán akár a spanyolföldi mór uralom, akár a sűrű kereskedelmi érintkezések révén, melyek az ázsiai népeknek úgy anyagi, mint szellemi kincseit egyaránt közvetítették Európának.

Esetünkben ez az út közelebből is meghatározható. Minthogy a csodakészség tiszta formája kontinensünk keleti középrészén van elterjedve, nem kaphattuk sem a spanyol-mórok ethnikus érintkezése folytán, sem a középtengeri hajósforgalom közvetítésével, hanem szinte bizonyosan a szárazföldi karavánkereskedelem útvonalán a mai orosz területeken keresztül. Ha pedig a Berta-monda régi tanúságát figyelembe vesszük, úgy még az a föltevés is megkockáztatható, hogy mese-elemünket hozhatta magával még a népvándorlás idején valamely keletről jött nép, a mely itt Európa középtáján valahol telepedett le véglegesen.

Solymossy Sándor.

A HOMEROSI EPOSZOK VALLÁSTÖRTÉNELMI JELENTŐSÉGÉRŐL.

— Magántanári próbaelőadás a kolozsvári m. kir. Ferencz József Tudományegyetemen. —

Az a homályos tanúság, melyet Homeros a görög vallás multjáról tesz és a súlyos tévedések, melyek e homály eredménye, kívánatossá teszik a görög eposz és a vallástörténet viszonyának revízióját.

Vallás alatt azon módot értjük, melylyel az ember a benne és körülötte elismert, hozzá hasonló, de feljebbvaló hatalmakkal érintkezik, azokat az érzelmeket, melyeket ezek benne keltenek, azokat a rítusokat, melyekre velök kapcsolatos megindulásai és hite viszik (Marillier). E tágabb értelemben minden, szent rendezkedésekbe illeszkedő cselekmény, mely felsőbb hatalmakhoz fordul, vallásos, legyen ez az odafordulás akár hódolattal betartott imás-czeremóniás formájú, tehát szorosabban religiózus, vagy tartozzék akár, mint a primitív tudás és hit áhitatnélküli, profán alkalmazása, a mágikus vallásterület körletébe; a népies mágia tudniillik csak annyiban különös vallás, hogy számára a legnagyobb hatalmat valami, az elfogadottan organizált kultuszokkal, meg a természettudományos igazságokkal is ellenmondásban álló, öntelt erőhit jelenti. A vallásos érzés az ember érzelmi életének általános berendezésében kétágúnak van praeliminálva — a vallásosság felülkerekedését az áhitatos bizakodás hangulatai, a mágikus-babonás nyilvánulást a felváltó türelemvesztés tehetetlen erőszakos reflexei (the sin of witchcraft is as the sin of rebellion!) adják — és lélektani ismereteink e két nyilvánulás egyikét se tudnák előbbrevalónak bizonyítani. Nem lehet tehát a mágiát, mint valami áltudományt, a vallással szembeállítva, egy háromfokú fejlődéslétra kezdetének tekinteni (mágia — vallás — tudomány), a hogy az angol anthropologiai irány, nevezetesen Frazer teszi; de épp így: nem lehet — a varázssokság elsőségének elvetésével — az egyistenes, „közönséges“ okság előbbvalóságából indulni ki, a hogy A. Lang és főleg W. Schmidt theologikus felfogása kívánná. A tudománynak — úgy látszik — le kell az elsőségi kérdés hiúságáról és kivált a „vallásos“ imperializmusról mondania: csak az egyes jelenségek ősi, állandó vonásait,

az egyezéseket és eltéréseket kutathatja. Mihelyt a vallási érzés, mint ilyen, megvan, kétvonalú adottsága is kényszerű. A folklóre és a modern élet egyaránt igazolja, hogy rendszerint a nagyon vallásos ember a legbabonásabb is; ennek belátásában mindaddig csak a pártok gyakorlati tendenciái és a tudósok makacs előítéletei akadályozhatták a tudományt. Legfeljebb az arányt módosítja, hogy ennél vagy annál az egyednél, törzsnél, kultúrrétegnél, népnél vagy nemzetnél melyik árnyalat áll a potiori előtérbe vagy háttérbe, a mi épp úgy függ a külső körülményektől (földrajz, éghajlat, életfeltételek stb.), mint — még inkább — a belső hajlamoktól (néplélek, egyéni ethos, műveltségi fok stb.). Az egyik fajta ember vagy az egyik művelődési fokozat vallásosabb, a másik babonásabb.

Szemben a vallásfejlődés ezen általánosan igazolt kétvonalúságával, az ógörög történelmi élet kezdetén, a homerosi eposzok határozottan a tiszta vallás egyeduralmát mutatják. Több tudós — legjellemzőbben Lobeck — egyenesen úgy is vallja, hogy a görög vallás seamy sideje, a mágikus-babonás hit, Homerosig egyáltalán ki se fejtett a görögségben. De a felfogás, mely szerint a homerosi kor emberei laeti praesentibus, futurorum securi, sollicitudinis et superstitionis causas procul habebant és csak később, a perzsa háborúk idején, az intelligencia és önismeret fejlődésével támadt volna fel bennök a rerum abditarum cura et multiplices superstitiones,¹ ilyen túlzottságában már eleve tarthatatlan. Nem is számítva az ellenmondást, hogy így épp a felvilágosulás eljövetele jelentené a babona eljövételét, a földön csúszó-mászó lények legnyomorultabbja különben sem olyan boldog Homeros világnézetében, mint az aranykor-szimatolók képzeletében: költőnk embereinek bizonyosan kellett olykor nyugtalanzkodniok. A néphit posterioritásának gondolata hamis és világos tévedésekből ered, a mint erre egyes, a görög irodalmi és műfajfejlődésben feltűnő jelenségek is figyelmeztetnek.

Elsősorban: a trójai mondaör egyéb eseményeit tárgyaló, ú. n. ciklikus eposzok és a gazda-Hesiodos didaktikus költeményei, némely ókori író szerint, egyenesen egyidősek a homerosi költeményekkel, de akkora korkülönbség semmi esetre sincs közöttük, a mely megengedhetné egy nép olyan vallási elfejlődését, a minőt Homeroshoz képest a ciklikus maradványok mágikus-misztikus színei sejtetnek vagy a földmíves babonákkal teli Hesiodos jelent. (E tekintetben sokat a törzsi különbségek sem okolhatnak meg.) Viszont ha Horatius lesújtó véleményét a ciklikus poétáról általános ókori meggyőződésnek, a valóságnak tekintjük,² ha észrevesszük, hogy Hesiodosban a tárgy egyáltalán nem, csak a forma epikus, önkénytelenül felmerülhet a gondolat: nem ez a tárgyi, minőségi és részben tehetségi különbség fontos-e itten, mely a babonás ion ciklikusok és a bööt földmíves, másfelől pedig a költészet fejedelme közt van és nem okozza-e véletlenül maga az igazi hőseposz, illetve ennek bizonyos tökélye, a vallásos emelkedettséget? A ciklikusok és Hesiodos mindenesetre kiestek a hősköltemény stílusából. Ha e gondolatnak — egyelőre feltételesen — jelentőséget tulajdonítunk, erősítené joga-

¹ Lobeck, Aglaophamus 1829. I. 312. l.

² De arte poetica 136. kk. V. ö. Anth. Gr. XI. 130., a Kallimachos szavát: ἐχθαίρω τὸ ποίημα τὸ κυκλικόν stb. is.

sultságát, hogy a következő próza (Herodotos!), bizonyos fokban a dramatikusok, jobban a filozófusok és még inkább a szakírók a babona fontosságának látszólagos növekedését mutatják, míg végül a császárok korabeli ú. n. vallási szinkrétizmus a legkülönbébb köznap emlékekben és írásos termékekben emeli győzelme csúcspontjára a mágikus-babonás gondolkozásmódot. Így az eposz hallgatása nem a babonás hit hiányát, csak azt jelentené, hogy e hit összeférhetetlen az eposz különös, nemes formájával és például az elmélkedés, a népies természettudomány vagy a novella több alkalmát adja a babonák emlegetésének, mint az Ilias; a mi végre is érthető. Ám ha helyes e kiindulás, ez azt is mondja, hogy a görög vallásfejlődés látszatát általában is csak a műfajok és alkotásuk, illetve fennmaradásuk egymásutánjának esetlegessége teszi, sőt talán: *csak* a megmaradt alkotások műfaji természete tünteti fel a látszó fejlődést. Másszóval: általán és hamisan a *műfajfejlődés* görbét szokták a vallásfejlődés pályájának venni, tehát érthető, ha *ez* a görbe a görögségnél nem mutat éppen abba az irányba, a melybe az általános ethnologia tanúságai, meg a pszichologia szerint a *vallásfejlődés* vonalának kellene. Ha a műfajok másként fejlődtek volna, ha a hagyomány eleinte tökéletesebb s tarkítottabb volna, mint a milyen, a látszat egészen más lenne. Jogunk volna így, hogy a félrevezető mellékességeket leszámítsuk és ezután az általános fejlődéstípusnak megfelelően, a görög vallás fejlődésében is megpillantsuk a legrégibb időkől meglevő dualizmust.

Ezt gondos megfigyelőnek a homerosi költemények se tagadják. Mert ha hiányoznak is bennök a katexochén babonás démonologia pozitív bizonyosságai, bajos volna Homerosnál a halott-(lélek)-tisztelet nyomait, melyeket Rohde az „elszólások”-ból kihámoz,¹ az animisztikus jeleket és az állatalakú istenek hitének maradványait² kétségbevonni. Bár költőnknek a halottak erőltet árnyképek, a nép Homeros előtt és korában kétségkívül félt a halottak ártó befolyásától és áldozattal békítette a lelkeket, könyörögte segítségüket. Hasonlóképp tagadhatatlanok a varázslat-, kísértet- és boszorkányhit survivaljei és W. Schwartz kutatásainak³ legfeljebb a fogyatékoságot lehet ellene vetni. Pedig Tylor-Wundt animizmusa nélkül is van mágia és babona: Achilles ὄρκος-ához a σαρπητρον-ra nem kellett szellemek közbejötne, mégis mágikusan ható alapgondolaton épül. „Így száradjak el, mint ez a bot, ha . . .” — *ez* e gondolat helyes menete és ezt a költő nem mint hasonlatot, hanem mint varázssos megkötést érti.⁴

Végre az eposz vallástörténelmi tanúságának csak-relatív értéke mellett szól az a körülmény is, hogy a (görög) eposzoknak egyéb olyan vonásai is vannak, melyek nem a görög nép lelkének, csupán a hősi eposz tárgyi és műfaji sajátosságának kifolyásai lehetnek. A kifejezett természetszimpátia — például — feltűnő egyértelműséggel hiányzik Homerosban, a Nibelungenliedben, a Gudrunban, a Chan-

¹ A homerosi survivalek kérdéséről általán l. már E. Phil. Közl. 1915, 381. k. II. Rohde jelentőségéhez stb. v. ö. von Andrian-Werburg, Prähistorisches und Ethnologisches, 1915. 232. k. I. is.

² Legújabbán l. E. Samter, Die Religion der Griechen, 1914, 21. k. II.

³ Mellette P. Stengel, legújabbán Opferbräuche der Griechen, 1910, 138. l. (E. Meyer tagadása ellenére is, Geschichte des Altertums II. 119. k., 425. l.)

⁴ E kérdést kifejtő tanulmányom évek óta készül.

sons de Gesteben. A Kyklops szigetének, Alkinoos kertjének, sőt Kalypso hírhedt berkének „leírása“ is legfeljebb a józan, felbecsülő görög szemet árulja el és a roncesvauxi völgy sokszor kínálkozó festését hiába várják a Chanson de Roland várkastélyos hallgatói is.¹ Épp így nem illik az eposzba az erotikum. Hera és Zeus Samosban drasztikusan ünnepelt és ábrázolt *ἑρὸς γάμος*-át a szemérmes Homeros valósággal megnesemítette.² És ugyanigy tesz a német eposz. Mig a rajnavölgyi Minnesängerek műveiben a nő, minden forma és etikett nélkül, természetes ösztöneinek él, az ugyanazon korban keletkezett Nibelungenliedben, a betoldott újabb részek árnyalataitól eltekintve, mindenütt a zuht, tugent és ére törvényei érvényesülnek; ezek jegyében harcol Brünhilt és örzi szüzességét Kriemhilt. És így tovább. A férfiak költészetében a szerelem csak epizódikus szerepet játszhatik, mondja már Lichtenberger,³ de talán helyesebben úgy kellene ezt fogalmazni, hogy az eposznak alkalmas mese követeli így, tehát másféle nők másként nem is szerepelhetnének benne. A szerb epika nemzeti hősei, egy Kraljević Marko stb., a legnagyobb mértékben erkölcsösek, bár e nép dalai és meséi — a mi ízlésünk szerint — obszcezenek. Comparetti meg is állapítja,⁴ hogy a szerelmi vonás halvány-sága sajátja a primitív eposznak, mert ez a hőst sokkal erősebbnek és hatalmasabbnak ábrázolja, semhogy ily kicsinyes érzés áldozata lehessen; minden nagy és igazi hősköltemény fehér: egy erotikus eposz elképzelhetetlen volna.

E két vonáshoz még továbbiakat is sorozhatnánk, melyek épp így az eposz epikus hangulatának következményei és azt meglétükkel garantálják; de talán ennyi is elég. A mit e tények sejtetnek, világosabb lesz a valódi ok, ha *pozitíve* vizsgáljuk a technikát, melylyel az eposz valamely, a néphit köréből vett témát feldolgoz. Egy ilyen esetet W. Mannhardt egészen másirányú kutatásai tettek bizonyossá.⁵ Ő — Peleis néven — felismer egy, a homerosi verziótól eltérő menetű epylliont (nekünk elég, ha csak epikus hagyomány is volt), mely Achilles Cheironnál való nevelkedését beszélte el. E jellegzetesen régi mondát prózába feloldva (Pseudo-) Apollodoros hagyta ránk, Biblioth. III. 13, 2—7. pontjaiban, és három eleme olyan közhely, mely az emberiség elementáris gondolatainak kincstárából került ki: Peleus harcrai a szörnyetegekkal számos meséből és a Tristan- meg Sigfrit-mondákból ismeretesek;⁶ a halandó (Peleus) házassága az elrablott és — bántalmaztatva — újra eltűnő (vízi) tündérrel, a számtalan variánsban ismert Meluzina-motívum; végül Cheiron nevelésének tipikus gyakorlata egészen arra a mintára történik, a hogy a primitívek szokták hőseiket feltáplálni (*πλάγχνοις λείοντων* és hasonlókkal).⁷ Hogy ez invencziók Homeros előadásában gyökereznének, épp oly valószínűtlen, a mily kitetszők Homeros czélzásai

¹ Posnett, Comparative Literature (The Internat. Scientif. Series, vol. LV.) 1886, 374—378. l.

² V. ö. már Jul. Braun, Geschichte der Kunst, 1858, II. 253. l.

³ H. Lichtenberger, Le poème et la légende des Nibelungen 1891, 368. kk. II., nevezetesen 378., 389. kk.

⁴ Der Kalewala, 1892, 227. l.

⁵ Wald- und Feldkulte, 1915², II. 47—78. l.

⁶ L. még Heller B., A Csanád-monda főeleme, Ethnographia, 1916, 167. k. l.

⁷ V. ö. Addenda ad „Homerus Comparatus IV.“ E. Phil. Közl. 1917. 690. k. l.

e tőle elhanyagolt, ősi néphagyományokra;¹ a költő tudott róluk, csak fényes hőséhez kétségkívül rosszul illettek volna a népies mese vagy mondai elbeszélés egyes elemei és rontották volna az általános tenort. Tehát nem mintha a fölényes és az istenburleszket iparszerűleg tenyésztő Homeros programjába vette volna a tiszta vallás terjesztését (hiszen sehol nem ítéli el a babonát, csak nem részletezi és nem keresi); egyszerűen az eposz — szükségletéhez képest — épp úgy elhagyta Thetis mondájának egyes részleteit, a mint elhagyja a Helene- és Dioskuroi-mondának archaikus meselemeit és a mint átlátszóvá kell tennie Dionysos orgiasztikus lényét, vagy emberré alacsonyítania a csodálatos Asklepiost és hasonlattá az istenek állatalakját;² a költő nem ír „kimerítő vallástörténelmi kézikönyvet“. Mannhardt ezt a tompítást *epische Abschwächung*-nak nevezi és ennek eredménye, hogy a három, népies vándormotívum szinte nyom nélkül kiesett az Iliasból.

*

Ez igazi okhoz a langeszü K. O. Müller járt közel, a ki különös hangsúllyal hirdette,³ hogy a mítosz költői vagy írói feldolgozásában a mitikus hagyományt meg kell a hozzágondolt (ideális) résztől különböztetni. Lírikusok, mint Stesichoros a Helena-mondában, tragikusok, mint különösen Euripides, a filozófus-költők, de általán minden költő tett változtatásokat a közönséges mítoszokon. Közismert, hogyan változtatott Pindaros morális okokból a Pelops mondáján. Általában: minden különczélű, nemesak költői, de tudományosabb tárgyalás is, szükséglete szerint módosítja, gyúrja, esetleg ferdíti a hagyományozott mítoszokat. A tárgyi-műfaji követelményekkel szükségkép járnak jellegzetes átformálások. Minden költészetfajtaival bizonyos hit összeegyeztethető, egy másik nem és a költői étoszt annyira a költemény hangulata, személyeinek légköre stb. formálja, hogy azonos összetevők szinte azonos nyilvánulásra vezethetnek, általános érvényűvé is lehetnek. Ez Homerosnál se lehetett máskép. Egyes hősök, mítoszok vagy az általános vallásfelfogás bizonyos vonásai kétségkívül alkalmatlanok lehettek az eposz-költőnek és, ha nem is ismerjük az eredeti hagyományt, bátran állíthatjuk, hogy ez nem determinálhatta őt; a mi nem felelt meg szándékainak, természetesen elhagyta vagy megfelelően módosította. Így keletkezett az epikus színezet. Hogy a lélekrajz és szerkezet magasabb céljának szolgálatában Homeros inkább változtatott a népi mítoszokon, mint a hogy azt egy ciklikus vagy genealogikus eposzban vagy egy Eoiai-költőnek kellett, épp oly természetes, mint hogy Thukydides pragmatizmusa több módosításra kötelezett a logographusok szórakoztatásra törekvő gyűjtésénél és mesélgetésénél. Hiba tehát, ha ex silentio arra következtetünk, ha ezt vagy azt a dolgot, vonást költőnk nem ismerte, vagy nem „úgy“ ismerte. Homeros a kenyeret többször nevezi Demeter ajándékának és így kétségkívül tiszteli e nemes istennőt; mégis a misztikus Földanyára vonatkozó mondákat csak messziről súrolja, mert tárgya mentén, a Trója körül pártoskodó istenek között, nem igen használhatta ez istennő ilyen jellemét. A Dionysos szükségelte „lovagibb“ színezést is ilyen „rövid érintéssel“ biztosítja, mert az isten, a maga teljes és valódi képé-

¹ V. ö. Mannhardt, különösen 70. l. stb.

² V. ö. Wilamowitz-Moellendorff, Die Ilias und Homer, 1916, 336. l.

³ Prolegomena zu einer wissenschaftlichen Mythologie, 1825.

ben, szintén lehetetlen volna az eposz számára. Elvégre, a görögség hihette az éteri, a tökéletes, a legnagyobb Zeust, ám a vallás ezen szuperlativuszos istenének egyszerű megjelente szükségkép és azonnal mindent végére hajtana és ezt az alakot költő nem használhatja; neki egy majd böles majd tudatlan, majd erős majd gyöngé, majd fenséges majd gyerekes, egy „epikus“ Zeusra van szüksége és ilyet teremt magának.¹ A homerosi Hades is nem a közhitnek, hanem az epopoea szükségleteinek felel meg. Achilles alvilági beszéde nem a közgörög *μαχάρες* és *μαχάρων νῆσοι*, nem a Harmodiosra és Aristogitonra költött versek és még kevésbé a Sokrates étoszától Sokrates képzeletében kialakított parloir képére, hanem az *eposzi menet*hez van alakítva, mely minden vonalon *epikus árnyalást, epikus vallást és epikus isteneket igényel*.²

Minthogy pedig az eposz lovaghősei emelkedettebb világfelfogás szabadabb pillantású képviselői, a hősi-lovagi eposznak a vallás két területe közül egészében a „tisztá“ vallásé felel meg, illetve — a vallási dogmatizmus eredendő költőietlensége folytán — ennek bizonyos lazább, emberibb árnyalata. Az epikus hős emelkedett vagy fölényes, sohase babonás. Homerosnál nincs az előtérben varázs, démonhit, kathartika vagy ehhez hasonló: a költő „tisztasága“ sokszor ismételt közhely.³ Az előkelők lovagi világa mit se tud a népről és hitéről,⁴ a minthogy hasonló képet adnak a Mahábháratá és Rámayana, az ifjabb Avesta, az Edda-dalok is, a melyek hasonló háttérén épültek⁵ és Kalevalában, mely a varázsdalból és a finnek ősi sámánizmusából nőtt, megfelelően e nem-eposz tagadhatatlan hősi-epikus törekvésének, a sámán-hős (Wäinämöinen és Joukahainen bölcsesség- és dalharczában) már *laikus* alakot vett fel és az egész eposzon át a sámánkultusz semmi materiális vonása nem jut felszínre, vagyis a Kalevala oly arányban mindenesetre törekedett a hőseposzban igényelt vallás milyenségét megközelíteni, a mennyire „eposz“ és jellemző relativitása is a mellett szól, a mit az eposz meg a vallás viszonyáról megállapíthatunk. E szerint népvallásnak az eposzban nincs, csak ott van helye, a hol a tárggyal úgy jár, mint például a babonás földművesek agrikulturális érdekkörében — Hesiodosnál. Az eposz érzékeny. A népies *Toldi*-ban

¹ K. O. Müller, i. h. 247. l. — Ez aztán megmagyaráz minden, annyit vitatott „Götterburleske“-t és „fölényes“ felfogást, a mikkel Homerost vádolják, de magyarázza egyéb költők hasonló eljárását is, a kiknél az ilyen istenmachinéria él.

² Pannus purpureusúl ókori költő aligha óhajthatta a népi hagyományokat és értékeket; egy eposzban a durva, parasztinak érzett babonák és hasonlók kitergetése még a mi ízlésünknek sem felel meg, a kiknek pedig fejlett, mert fejlesztett érzékünk van a népiesség értékei iránt.

³ Nägelsbach, Die homerische Theologie. 2. kiadás, 249. l.

⁴ Más magyarázatot kevés sikerrel próbál P. Stengel. Opferbräuche, 1910, 28. k. l.

⁵ Hasonló okokon emelkedettek az izlandi ságák és bizonyos középkori balladák is (E. Phil. Közl. 1915. 383₂₂₀ körül). A jól ismert vámpirt (gör. βρουνζόλακας, sz. vukodlak) sem az úgörög sem a szerb népdalköltés (eredeti) darabjai nem találják alkalmasnak emlegetni. (v. ö. Übersichtliches Handbuch einer Geschichte der slavischen Sprachen und Literatur stb., von Talvj (ford. Brühl), 1852, 276. l.) Bizonyos vonatkozásokban az orosz balladák is tiszták. Hasonló eset a trubaduroké, kik mintha soha nem láttak volna munkást, pásztort, mezőt, szüretet, patakot, hegyet, meg egy sereg mindennapi közönséges dolgot, a melyek emlegetésének tudniillik semmi előnyét vagy szükségét a maguk miljójában nem érezték. (V. ö. Posnett, i. h. 379. l.)

mindössze annyi a népvallás, hogy kétszer említi az éjjeljáró lelket (kisértetet). Bármily türelmetlenül követelnők tehát Homeroson, a babonás hit legfeljebb ha óvatlanul, halványodott szavakban és csak annyiban csúszhatott e költeményekbe, a mennyiben túlzott színnel nem zavarja az összképet: Homeros bizonyára ismerte a *κρικᾶδεια* („Nestelknüpfen“) elterjedt, ősi hitét, de kínálkozó részletezését (Ilias XIX. é. 119. sor) elhallgatta, mert nem felelt volna meg költeménye epikus hangulatának.¹ A vallásos felfogás epikus előkelősége legfeljebb akkor enyhülhet, ha az eposz szigorú lovagi társadalmának exkluzivitása lazult, vagy a költő célja szerint lazíthatta, ha pl. a hőseposz polgárabb miljö határai felé hanyatlik. Így, bár az alkotó és élvező társadalmi réteg nagyjában azonos lehetett, az Eumaiosok meg háziállatok Odysseiájában lényegesen több van a babonás felfogásból és néphitből.

Természetesen: műértő vagy elfogulatlan közönség igazi költészet élvezésekor úgy sem néz arra, hogy történelmi hűséggel érvényesülnek-e benne a vallásos érzelmek és sohase fogja hibáztatni, ha a költő — feladata magaslatán — az élet egy elemét kiemeli, másikat elhanyagolja, mert okvetlenül érzi, hogy költőknél az egész életet s így a vallást is, költeményeik igényei determinálják. A költészet mindég csinált hit világában mozog, melynek fővonalait csak a költészeti szükség rajzolhatja elő. A görög eposz hitének csináltsága szinte kézzelfogható, hiszen ép úgy nem ismeri a kellemetlen szellemek sötét tiszteletét, a mennyire távol áll az ősi, hazai istenek eredeti felfogásától. Már végletesen felsőséges nézetei kizárják, hogy élő néphitet láthassunk benne, mert bármily különösnek képzeljük is A. Lang eposzalkotó „achaiái“ törzsét,² ilyenén sem etnikus keveredés, sem kaszti sajátság nem tehetne volna. Az egész, úgynevezett homerosi kultúra különössége sokkal kevésbé épül valóságos lokális (Lang!) és szociális okokon (Samter!), mint inkább a megfelelő színezést jellemzőnek érző, költői alakítás erején, a költő(k) kiváló anyagszerűségi érzésén.³ Másszóval: *a lovagi (epikus) hit*

¹ E. Phil. Közlöny 1915, 383.₂₁/384. l.

² V. ö. E. Phil. Közl. 1915, 382. k. l.

³ E belátás felment alóla, hogy a vallás lovagi vonásai miatt kényszerűnek lássuk az udvari (höfisch) műköltők szupponálását. Ha a tisztaság nem a rendiség, hanem a műfaj következménye és kivált, ha a rendi tisztaság úgyis csak szorultságban kitalált irracionális fogalom, többé nem az dönt, kik énekelték és kiknek, a költeményeket. Tudjuk: azzal, hogy „egyszerűen“ a maga lelkét adja a költészetbe, semmi néposztály, vagy még oly emelkedett rend sem tudna ez anyagi kényszernek eleget tenni; ezt az igényt — az elengedhetetlen művészi könnyűséggel — csak alkotó ember költői érzéke képes kielégíteni. Viszont már a sztereotip kitételek előadásbeli sajátsága és az eposzok történelmi élete (ünnepi szavaltatása, stb.) is kényszerűvé teszi, hogy e költemények egyéni kezdetei akkor is a népi miljöből indultak legyen ki, ha az eposzok várakban éltek és váltak volna egészekké (a mit részemről már nem fogadok el). Hiszen, hogy a lovagi lantosok rendszerint úgysem származnak lovagi rendből s így a lovagság étoszában se nevelkedhettek, eddig sem volt kétséges; csak egyszerűen nem szokták a gondolatot kíváncsian exaktsággal végigkövetni. Éppen a nép tud és szeret a királyokról énekelni és egy társaság nivójára mindig az vigyáz legaggodalmasabban, a ki jövevénynek érzi magát benne. A nép a maga meséinek fényes környezetében jobban meg van hatva és jobban ügyel a tónusra, mint egy király ügyelne. A lovagi előkelőség tehát nem lehet ellenmondásban a népi gyökerekkel, sőt épp ez a kiöltözködés szól a népi képzelet mellett, mely mindent a legnagyobb mértékben szépnek és emelkedettnek akar. Hogy képes is így megcsinálni, azt a költői

azoké, a kikről az eposz szól és tisztán a költő teremti meg, a ki e társaság képzelt légköréhez kopoltyúzza tüdejét. Ez a hit aztán, ama társadalom részére és csak annak, minden közönség előtt mindig és mondhatni egyedül természetes, noha egyáltalán semmi élő közönségnek nem hite, csak jóérzékű költői kiválasztás eredménye. Hogy e hitből a visszataszító babonás jelleg adaga hiányzik vagy legalább is nem ri ki, annál kevésbé tűnhet fel, minél lehetetlenebb vonása ez már általában is a költészetnek, mely természete szerint távol a köznapi viszonyok, gondok kifejezésétől és a közönséges nyelvtől, egészében egy ideális (rég) világ finomabb akusztikájához alkalmazkodik. (A kezdő- és gyermekköltészetben szinte kivétel nélkül királyok szerepelnek: a költészet előkelőségéhez ösztönösen a szalonruhát érezzük legmegfelelőbbnek.) Így aztán megmenekedtünk a gyanusan opportunus, de eleddig kényszerűnek látszó feltevéstől, mintha Ioniának kivándorlott nemessége tudta volna hitét egy abszolút emelkedett műveltség és úri igények valószínűtlenül magasnak képzelt nivójára nivellálni.

*

Mindebből azonban a vallástudományra nézve az anyag kritikai megrostálásának kényszerűsége következik. A hogy az Iliast nem lehetett történelmi adattárnak és forrásnak, úgy nem lehet vallástörténelminek sem tekinteni. Mindenekelőtt, a mit egy költő esetlegesen mond, például a vallásról, az eleve nem összege egy kor hitének: a költői alkotás csak esetleges töredéke az öt termő szellemi életnek. Már a műfaji (és tárgyi) anyagszerűség tanának kitűnő terjesztője, az orientalista Max Müller is óv a felfogástól,¹ hogy a homerosi eposzok a görög gondolkodás egy teljes rétegét jelentenek² és ez szükségkép áll a vallás területén is. Homeros Görögország egy bizonyos pontjából nőtt ki és Arkádiában — a hogy K. O. Müller mondja — bizonyára másként szült volna. Az is természetes, hogy egy és más hiányozhatik belőle a nélkül, hogy ez az illető szokás vagy intézmény hiányát jelentené³ és hogy nem okvetlenül mond el valamit teljesen és úgy, a hogy hivatalosan hitték; sokat egyenesen kénytelen tárgya miatt másként alakítani. Pillanatra se volna szabad felednünk, hogy e vallás csak két

érzéknek, a tehetségnek kell biztosítania, aminek lehetőségét nem szabad épp a népi embereknél kétségbevonni (Arany, Petőfi!). Különböző az eposz másik két, érintett jellemvonása szintúgy megvan épp a tipikus népi alkotásokban: a durva nép majd mindig deczensül beszél el, erotikája fátyolozott és a földmives parasztot meséiben egyáltalán nem érdekli a természet; azzal tehát, hogy a babonát, természetcsodálatot és erotikát a mesei (vagy eposzi) tárgykör anyagi kényszerének áldozatul hozza, éppen a nép, mint ilyen, már hivatottnak mutatkozott bizonyos epikus velleitásokra. Azt végre, hogy képzeletből és kívülről nem lehetett volna a feudális társadalomnak ily hű képét adni, azért sem állíthatjuk, mert ki biztosít minket, hogy e kép sok vonásában nem oly hamis és bizonytalan-e, mint a minőt népünk költészete formál a királyi élet részleteiről?

¹ Második hazájában jelentős érdemei vannak az anyagi hangulat törvényeinek felszínén tartása körül. (A. Langról stb. v. ö. E. Phil. Közl. 1915, 382₂₁₇. és 383₂₂₀.) L. különösen Anthropologische Religion (Gifford-Vorlesungen, 1891; ford. M. Winternitz) 1894, főleg 313. k. II.

² Még kevésbé persze mindazt, a mit a görög gondolkodás nyelv, mítosz, vallás és filozófia terén létrehozott, a mint sokszor tévesen hiszik.

³ V. ö. ugyanott 354. l. és A. Lang, Homer and the epic, 1893. (324. l.) 336. k. stb.

eposzban és csak nekünk jelentkezik így s hogy ez eposz mellett régebbi, illetve egykorú, de nem epikus emlékeink a görögségben nincsenek. Főként nem lehet azonban az eposzadta képet a görög vallásfejlődés kezdetének tekinteni. Nincs rá jogczím, hogy a történelmileg első *irodalmi* dokumentumban az addig már természetesen nagyot fejlett görög *vallás* kezdeteit keresgéljük. Platon megvetéssel szól az isteneket lealacsonyító homerosi énekekről; Homeros a görög filozófus és a köztudat előtt sem volt a görög vallás legrégebbi és leghivatottabb képviselője. Végre, a tények akronisztikus elbírálásánál is, Homeros minden szavával szemben fel kell tennünk, hogy egyéni-műfaji felfogás miatt és a költészet szolgálatában hangzik a hogy hangzik, vagyis számolnunk kell a költői czélok hamisító, romboló hatásával is. Homerosnál a tiszta vallásos jelleg és a babonás-mágikus vagy misztikus elemek lesimitott plaszticitása egyszerűen a jó eposz követelménye; belőle pl. az ó-görög áldozatról, de még a homerosi kor áldozatáról se kaphatunk tiszta képet, mert költőknél az összes ritusokat irodalmi, közvetett és nem teljes dokumentumokban, részleges és megtévesztő survivalokon, megbízhatatlan, mert mászczélú hagyományon keresztül vesszük.¹

Hogy mi a homerosi költeményektől adott világképet önkéntelenül „kezd” nek s mint ilyet, kereknek és teljesnek iparkodunk látni, holott csak két epikus költeményt olvasunk, melyek egy hősi nemzedék háborúit és kalandjait mondják el és jóságuk egyik, művészigleg kényszerű kíváncsága szerint, éppen nem a költő korának vallásos vagy babonás hitét hagyományozzák, hanem — a czélnek megfelelő vallással is együtt — egy intueált osztály legjellemzőbbnek elképzelt érzelmeit és szokásait akarják kifejezni, — e sokszor feledett tények számos tévedés forrásai voltak. Ezért egy-egy adatot csak akkor szabad a vallás és a többi tudomány javára felhasználnunk, ha vagy megegyezik egyéb tudásunkkal, vagy kétségtelen, hogy ilyensége semmi költői, illetve szerkezeti czélt nem szolgálhat.

Viszont azonban: a költészet retortája nem desztillál maradék nélkül. Mindenkinék vérében van a kora, a mikor nem is akarja dokumentálni és a vallástudomány sem engedheti veszni a Homeros önkéntelenségében mégis megcsillanó szemeket. Elejtett szavak, elcsúszó kifejezések mögött feltétlenül ott lapanganak Homerosban a népvallás körvonalai is, csak éppen szem kell a meg-látásukhoz, módszer a kitergetésükhöz. Meg kell tehát kísérelnünk, hátha lehánt-ható a költő a (vallásos) emberről, hátha egy elszintelenedett facon de parlerből, elszólásból stb. a megvoltságok mély perspektíváiba pillanthatunk. Homeros kövei bizonyos, előzetes megmunkálás után igenis beilleszthetők a vallástörténelem épületébe. Csak persze ehhez kellő kritikával, úgy a későbbi görögség, mint az összehasonlító folklóre adatait segítségül kell hívunk, hogy a szinte láthatatlan nyomok jelentőségét felismerjük. Minél több általános gondolat igenlését tudjuk aztán költőnkől kihüvelyezni, annál közelebb fogunk jutni azon összképhez, mely a primitív görögséget és igazi vallását teszi. Ezirányban kezdett Homeros-hasonlításaim eddig²

¹ Hubert & Mauss, Essai sur la nature et la fonction du sacrifice (Mélanges, 1909.) 7. k. l.

² Az E. Phil. Közl. 1913., 1914., 1915. és 1916. évfolyamaiban négy dolgozat.

persze csak kis és határozatlan részekre vethettek fényt. Így, a folklorisztikus eredményeket nem tekintve (a minők I. és II. dolgozatom főproblémái), IV. analizsem a Homeros előtti görögségben szükségszerűnek mutatta a deisidaemonia vonását, a III. a genitáliákhoz, illetve a nemi aktushoz fűződő erőképzet hitét, a mikhez még természetesen hozzáveendő mindaz, a mi e komplexumoktól — a máshonnan ismeretes összképek tanúsága értelmében — elválaszthatatlan. De e kép hézagait a problémák egész sorával készülök teljessé tenni. Így Achilles fent-érintett esküje (Ilias I. é., 233. k.) kétségtelenül szimpatetikus varázsképzetek ismeretére enged következtetni; hogy valakit az Istenek meg az emberek más-ként hívnak, a Homerosnál többször előforduló kettős név mögött talán egy babona survivaljének költői átmagyarázása lappang és a kétnevűség valódi oka egykor az igazi név elárulásának veszedelme lehetett, a mi jelentős fejezete a kontágiós mágiának; a homerosi βίη (ῥε) szó pedig, mely többször áll királyok vagy hősök neve mellett (Πριάμοιο βίη stb.), egy ősi *mana*-, azaz varázshatalom-fogalmat jelent a görögségnek, természetesen a varázskör kiterjedt határaival, melyeket e szó magával hoz. Az ἀπὸ δρυὸς [παλαιφάτου] és ἀπὸ πέτρης ismétlődő kitételek mindenesetre homályos probléma, de bár ma még felderítetlen módon, bizonyára a fától és sziklától származás ausztráliai színezésű hitére céloznak, míg a οἷς ἀγανοῖς βελέεσσι βάλ' Ἄρτεμις ἰοχέαιρα, illetőleg βάλ' ἀργυρότοχος Ἀπόλλων visszatérő sorai a természetes halál ismeretlenségének primitív nyomait viselik (a látszólag megokolatlan halált a rossz szellem vagy a varázsló nyila, esetleg a kettő együtt okozza), sőt ugyanakkor a szellemek istenszemélyekbe olvadásának (Apollon, Artemis) beszélő példáját is szolgáltatják. Odysseia V. é., 467. k.-ben a partra vetett Odysseus félelme az álmotól — melyet az ὀλιγηπελίη (aliglevés) szó jellemez — világosan mutat az álomban a testből kijáró vagy abban megfogyatkozó lélek animisztikus képzeteire: az alvással meggyengült ember könnyebben eshetik a veszedelmek áldozatául. Atlas oszlopai, melyek γαῖαν τε καὶ οὐρανὸν ἄμφις ἔχουσιν, a Föld és Ég eredeti kohabitációjának ősi képzetét tanúsítják a görögségben,¹ a mely állapot megszűnte is úgy történhetett, a hogy pl. a maori vagy kínai legenda meséli el az egymásba fonódott összülők szülötteiktől történt szét-szakítását (ezért ὀλοόφρων Atlas!). És így tovább.

Ez a néhány példa is mutatja az eljárásunktól várható eredmény távlatát. A lakunák kényszerű kitöltése után szinte teljesen kitetszik majd Homerosból amaz animizmus (ösvallás és varázshit) képe, mely Görögországban már a mykenaei korból igazoltnak látszik, de a melylyel a homerosi költeményeket feltűnően ellensmondóaknak tekintették. Így Homeros, és korának „tiszta“ közönsége is ismeri a babonás-mágikus vallásfelfogást, mely már Homeros előtt megvolt és a vallás megmágia párhuzamos egymásmellettiségének az eposz idejében se kellett kisebbségnek lennie, mint ezt a későbbi (és régebbi) Görögország mutatja. *Az eposzadta-összkép nem indít arra, hogy az általános fejlődési szabály és tempó alól a görög vallási életet ki kelljen venni.*

¹ Már Photius *Bibliothecájából* tudjuk, hogy az epikus ciklus a Föld és az Ég ölelkezésével kezdődött.

Ha aztán a Homerosra itt alkalmazott elvet a későbbi irodalmi termékekre is hasonlóan kiterjesztjük — a mint ki kell terjeszteni —, akkor a vallás és mágia párhuzamossága nemcsak kezdőpontján, de végpontjáig mindenütt az általános tünet szilárdságát fogja nyerni. Sőt, hogy a már Homeros előtt kezdődő kettős áram hamis látszattal később is felszinen mutatja a hivatalos vallást és a rejtett babonásságot csak mint alsó áramlat tűnik fel itt-ott, azt most egy további tényező is fogja magyarázni. A görög vallásfejlődés Homeros után félreismerhetetlenül tanúsítja az ion eposz végzettségét, hogy számos istenmonda balladaszerűen kiczifrázott és a homerosi anthropomorfizmus olyannyira tetszetős volt.¹ Ilyen fontos, praktikus kihatást természetesen nem gyakorolhatott valami művész-hajlam vagy vértelen irodalmi doktrinárság. A vallási racionalizmus, humanizmus és esztétis győzelmét a fetis- és démonhit, mágia, varázslat, orgiazmus stb. fölött az siettetette és tette lehetővé, hogy a lovagi-epikus felfogás mögött is ugyanazon fölényesen megnyugvó étosz gyökerei rejlenek, a mely a vallásban, távol a varázs sötét idegességétől, közeli alapja volt a hatalmas vallási lények tisztult képzeleinek. A görög nép étosza külső és belső okokból a potiori mindenestre józan, babonára kevésbé hajló és az eposz határozott religiozitása részben e görög józanságon is múlt; miután azonban e józanságban fogant eposz ezt a hajlamot szerencsésen kifejezte, a maga részéről is, művészi értékének külön súlyával, mindaddig segíthetett felszinen tartani, míg a görögségnek az igazi görög és egyben katexochén homerosi hagyományokon fejlett irodalom fontos volt. (Athénben pedig az V. és IV. században még a sírfeliratok is irodalmiak voltak!) Csakugyan: a római császárkor babonás periodusa és a Homeros alól felszabadult nemirodalmi irodalom egyszerre állnak előtérbe. Az ősi hellén műveltség szűk körökben tengődik; nagy tehetségek nem tudják az irodalom élő folyamatát tartani; a mindig éhesen leselkedő népvallás nagyobb és nagyobb rétegeket nyel be. A gnosis kavarodásában szinte eltűnik a görögség kulturális-költői oldala. Homeros, a legerősebb bástya is megdőlt és nem óv többet a „másik“ oldal felülkerekedésétől. Így a hirtelen és szokatlanul nagy babonás fellendülés, mely a szinkrétizmus korában úgyszólván „kitör“, egyrészt csak helytelen látszat, melyet az okoz, hogy az előbbi korokból nincsen annyi, az efféle hitelemek hagyományozására alkalmas, irodalmi és köznapi dokumentumunk, de másrészt az eposz, illetve az ezt jelentő szellem nyomásának csökkenéséből is magyarázódik.

Csak ez a felfogás ment fel annak kényszerétől, hogy a homerosi görög étoszt, valószínűtlen kivételességgel, olyan vallásos-ábitatosnak, a türelmetlen erőszakosság minden árnyalata nélkül valónak gondoljuk, a mi nem felelne meg a görögséget illető általános elképzelésünknek és tudásunknak. Csak ez oszlatja el azt a lehetetlenül nagy különbséget, melyet a természetes vallásfejlődés általános tanu-vallomása és a görög vallás speciális esete között jogosan szoktak hangsúlyozni. Eloszlatja azzal, hogy *ez az eltérés nem volt meg az élő vallásban, csak az irodalmi hagyomány látszatán alapszik.*

Marót Károly.

¹ V. ö. már Sam Wide, Griechische Religion (Gercke-Norden, Einleitung II^a.) 206. l.

NÉPHIT ÉS NÉPSZOKÁSOK.

A remekelés.

(A németprónai mészárosok multjából.)

Régi időkben többnyire apáról fiúra szállt a mesterség. A legtöbb mesterember saját mesterségére fogta egyik fiát. Százados szokás törvényerőre emelte azt.

Egy-egy mesterségben mindennek a czéhszabályok szerint kellett történnie. Mindenre volt szabály, mindenben ezekhez a szabályokhoz kellett alkalmazkodniok. A czéh tudta és beleegyezése nélkül semmi sem történhetett.

Sok mindenféle érdekes szokás divott a czéhek idejében, a melyeknek legnagyobb része már örök feledésbe merült. Ezek közül csak egyet akarok jelenleg hiteles adatok nyomán az utókor számára megörökíteni, még pedig a legnevezetesebbet, a németprónai mészárosok remekelését, azaz, hogyan lett a mészáros-legény fiatal mesterré.¹

A tanuló. Ha valamelyik mészárosmester saját fiát akarta tanulónak maga mellé venni, ezt bejelentette a czéhnek. Mihelyt a czéh a nyitott czéhláda előtt helybenhagyta szándékát, a czéhszabály a mestert fiának mészárosstanulólul való felvételéért két iteze (körülbelül 0·8 liter) bor fizetésére kötelezte. Ha idegen lépett mészárosmesterségre, annak három évig kellett tanulnia és négy iteze bort, azonkívül 1667-től 10, 1762-től 40 forintot fizetnie.

A tanuló ezen három év alatt úgy kellett viselkednie, a mint az egy becsületes, jóerkölcsű s iparkodó ifjúhoz illik. Hűség, szorgalom és engedelmesség voltak követendő erényei. A mestertől pedig megkívánták a czéhszabályok, hogy tanulójával szemben mindenkor a jó atya és jó tanító szerepét játssza.

A legények. Ha a tanuló a három tanulóévet kifogástalanul kitöltötte, akkor a czéh az előirt taksa lefizetése után — mester fia két iteze bort fizetett, az idegen pedig négyet — a nyitott czéhláda előtt felolvasta és megmagyarázta neki a rendszabályokat s miután azoknak szigorú megtartását szívére kötötte, felszabadította és *legénynyé* tette őt. Nevét a legények könyvébe iktatta és *tanuló*-(szabaduló)-*levelét* (Lehrbrief) kiállította.

Ha valamelyik mészárosmester elhalálozott és a fia egy másik mesternél, vagy egészen idegennél kezdte tanulóéveit, három forintot kellett fizetnie a mesterségbe (czéhládába). A tanulóévek elmúltával tanítómestere három forint ruhapénzt tartozott neki adni, azonkívül kieszközölte tanulólevelét és a pecsétért 50, a tanulólevel kiállításáért szintén 50 krajczárt fizetett.

¹ *Forrásaim:* A németprónai mészáros-czéh ládájában levő könyvek: 1. „Verzeichnis, wie sich die Jungen Meister in die Zech haben eingewerbt“. 1644. — 2. „Zechbuch, welches im 1762. Jahre von einem löblichen Handwerk der Fleischhacker ist aufgerichtet werden“ stb. — 3. Ugyanezen czéhlárában levő tanulólevelek és vándorlevelek. — 4. Erneuerter Artikelsbrief der Fleischhacker Zunft. 12. Nov. 1643. — 5. A még élő Richter János és Richter Ignác remekes mészárosmesterek elbeszélése. — 6. Több, hitelt érdemlő egyének szavai, a kik a mészárosremekelés szem- és fültanúi voltak. — 7. A szerzőnek saját tapasztalatai, a ki mint iskolásfiú, az utolsó remekelésnek (1873) szintén szemtanúja volt.

A vándorlás. A felszabadult ifjú, a mészároslegény, nem otthon töltötte legényéveit, hanem hogy mesterségét gyakorolhassa, előbb vándorbotot kellett kezébe vennie s gyalogszerrel a nagyvilágba mennie, hogy magát továbbképezze és tapasztalatot szerezzen. A czéhszabályok szerint három évig kellett vándorolnia.

Ezen vándorútjára magával vitte keresztlevelét, tanulólevelét és a czéh által kiállított erkölcsi és szorgalmi, azaz: valóságos mesterlegény létéről, azután magaviseletéről és mesterségében való jártasságáról szóló bizonyítványt (Kundschaft-Brief vagy Kundschaft). Ezeket azon városban, a hol munkát keresett, a mészárosczéh-nél bemutatta, a mely után valamely legény nélkül dolgozó mesterhez utasította, a hol munkába állt. Szorgalmával és jó magaviseletével mindenütt dicséretet aratott a németprónai mészároslegény. Mikor aztán a vándorlásra előírt három év lejárában volt, a czéhszabályok által megszabott és kellő időben megtett felmondása után elhagyta szolgálati helyét és az ottani mészárosczéh által kiállított bizonyítvánnyal — kinél, hány évig és hogyan szolgált — nagy lelki örömmel és nyugodt öntudattal indult hazafelé.

Ha azonban valamelyik mészárostesternek a fia fontos oknál fogva (betegsége vagy testi hibája miatt) nem vándorolhatott, vagy ha szülei időközben elhaltak és vándorlását meg kellett szakítania, még legalább egy évig kellett vándorolnia, a vándorlásra kiszabott hátralevő időben pedig valamely mesternél kellett szolgálatba állnia. Ha azonban éppenséggel nem vándorolhatott, akkor mesternek a fia 15, az idegen pedig 25 forint vándorpénzt tartozott letenni.

De azért minden időben nyomát találjuk annak, hogy a vándorlást még sem követelték meg szigorúan s egyesek minden ok nélkül, a XIX. században már a legtöbben inkább megfizették a vándorpénzt és otthon maradtak. 1644-ben az, a ki nem ment vándorolni, 20 forintot fizetett, 1731-től 15-öt, 1762-től mesternek a fia 15-öt, az idegen 25-öt. A vándoréveket ritkán töltötték a megyében, de mégis többnyire a felvidéken, valamely nagyobb város egyik legtekintélyesebb mészárostesterénél szolgáltak (dienen). A németprónai mészáros czéhládában található legrégibb vándorlevelek a XVII. századból származnak. Nitschko Illés vándorlevelét 1614 február 26-án a tótprónai (Turóc vm.), Richter Györgyét 1654 február 23-án a löcsei, Füllkorn Dánielét 1684 február 11-én a bazini, Pritz Györgyét 1694 február 21-én a löcsei, Richter Andrásét 1699 márczius 28-án a pozsonyi mészárosczéh állította ki.

Többnyire farsang alatt érkezett haza háromévi vándorlásából a mészároslegény. Nagy örömmel fogadták szülei, testvérei, rokonai és ismerősei a világlátott és sokat tapasztalt ifjút, de szívélyesen üdvözölte őt a czéh is, a hová mindjárt a legközelebbi vasárnap délután elment tisztelegni és vándorlevelét bemutatni, a mely aztán megőrzés végett a czéhládába került. Itt feltűnt neki, hogy a legszívesebben és legtöbbet azon öreg mesterek foglalkoznak vele, a kiknek, mint később meghallotta, eladó lányuk volt. Ezek az öregek ugyanis jól tudták a szokást, hogy a vándorlásból megérkezett legény többnyire a mesterlányok közül választja jövődöbelijét, biztos lévén, hogy ez mindenben előnyére lesz.

Nem is várt sokáig a házassággal. Már 18 éves korában, rendesen késő ősszel vezette oltár elé fiatal, 14—16 éves jegyesét,¹ hogy már jövő farsangkor

¹ Ethnographia, VIII. évf. 1897. 107—108. l.

remekelhessen s ezáltal a fiatal mesterek sorába kerülven, mesterségét önállóan űzhesse, mert a remekelésig csak mint legény működhetett atyjánál vagy ipjánál.

Előkészületek a remekeléshez. A remekelés volt a mészároslegény, most már ifjú férj minden reménye, egyedüli óhaja, kívánsága. Ez volt életének legnevezetesebb, legértékesebb műve, ez volt életének feledhetetlen napja. Mert lehetett-e nagyobb öröme, érthette-e valaha nagyobb kitüntetés, mintha ügyességével, a mészárosmesterségben való kiváló jártasságával kivívja az egész környék elismerését? A remekelés volt az a mű, a melynek eléréseért, sikeres, ügyes, hősies végrehajtásáért hat évig tanult, türt, szenvedett.

Megnősülése után napokon, éjjeleken át tanakodott ifjú feleségével, majd meg szüleivel és rokonaival, milyen előkészületeket tegyenek a nagy napra, miként kelljen annak mindenki bámulatára és meglepődésére lefolynia, mit kell beszerezniök, kiket kell meghívniök? stb. A nagy előkészületekkel járó súlyos gond, a sok költség, főleg a XIX. század közepe táján, túltett egy nagy lakzi előkészületein és költségén.

Ha már mindennel tisztában voltak és mindent előteremtettek, a mire a remekelés napján szükség lesz és a remekelés tárgya, a leütésre méltónak talált, naponként szappannal szép tisztára mosott, fehér, nagy, hatalmas szarvú, egészséges, minden hibától ment magyar ökör is már ott hizott az istállóban, az ifjú férj a farsang elején, rendszeren az első vasárnap délutánján, elment a czéhmesterhez, a hol már egybegyűlve találta a mestereket és üdvözlölvén őket, a nyitott czéhláda előtt a czéhmesternek meghatottságtól reszkető hangon előadta leghőbb vágyát, kívánságát. Elmondta, hogy miután megtanulta a mészárosmesterséget és megtette, a mit a czéhszabályok előírnak, ha a czéhnek nem lenne kifogása ellene, szeretné magát felvételni a mesterségbe, azaz önállóvá, mesterré akarna lenni és az ahhoz szükséges első és legfőbb kelléket, a remekelést, végre akarja hajtani. A czéhmester, ismervén a derék legényt, nem gördített akadályt szíve kívánsága elé, hanem a legnagyobb örömmel vette tudomásul a bejelentést. A mesterek is szíves-örömet adták hozzá beleegyezésüket. Azután felolvasták előtte a czéhszabályokat és azoknak leendő megtartását figyelmébe ajánlották. Együttal tudomásul vették a remekelés napját.

A remekelés mindig farsang közepe táján, úgy február első felében, egyik hétköznapon volt. Addig a fiatalasszony is elkészült a nagy napon használandó ruhaneműek megvarrásával. Egy-két nappal azelőtt úgy sürgölődött, forgolódott az egész közeli rokonság asszonynepe a leendő fiatal mester házában, akár lakzi előtt. Mindegyik túl akart tenni a másikon az ízletes, kíváncsú kalács- és kenyérsütésben és a sülteknél elkészítésében. A fonott kalácson, a diós- és mákospatkón, azután a még ma is divatban levő nagy kerek túrós-, mákos-, lekváros-, almával vagy káposztával töltött, meg a vajjal megkent kalácson kívül készítették, mint a lakodalmakra, a már csak névleg ismert 1. *Monsfeede* (Mansfelder), Mansfeldről¹ elnevezve, nagy, kerek, túrós-, lekváros- stb. kalács, a szélén köröskörül

¹ Midőn Mansfeld Péter Ernő (II.) gróf, hadvezér, 1626-ban seregével Felső-Magyarországba jött, hogy Bethlen Gáborral egyesüljön II. Ferdinánd ellen, szeptember 17-én Németprónára érkezett. Otttartózkodása alatt tanította meg — a hagyomány szerint — a népet ezen kalács készítésére. (Szilágyi Sándor: A magyar nemzet története. VI. köt. 391. l. — Nyitra vármegye Monographiája, 133. l.)

négy jókora felhajtással. 2. *Kutschmo*ⁿ (Kutschmann), czukorral és fahéjjal tele-szórt és vajjal megkent nagy kerek kalács, a melyet, mint az üres palacsintát szokás, a felére hajtottak, aztán azt is a felére. 3. *Khomprade* (Kammräder), a közepén töltött, a szélén kétujjnyi szélességben üresen hagyott nagy kerek kalács. Az üresen maradt részt egy-kétujjnyi szélességben bevágták és minden másodikat a töltelékre hajtottak, a mely aztán a kemenczében felemelkedett, úgy hogy az egész kalács fogaskerék-alakot nyert.

Mint a lakzira, úgy a remekelés után tartott mesterebédre (Meistermahl) már előzőleg sok vendéget hívott a leendő fiatal mester. A közeli rokonság és szomszédság férfitagjain kívül hivatalosak voltak a plébános, káplán, bíró és az esküdtek közül egy-kettő, azonkívül a mészárosceh minden fiatal, közép és öreg mestere, a kiknek már napközben is volt cselekvő részük a remekelésnél. A leendő mester semmiféle költséget sem kimélt, csakhogy hírhedtté, nevezetessé tegye ezt a napot. Minden leendő mester túl akart tenni elődjén fényben és pompában.

A mestereket,¹ mint minden összejövetel (Eingang, bejárás, gyűlés) alkalmával, előtte való nap a legifjabb fiatal mester (Drüschba, a remekelő legény vőfélye) hívta meg ünnepi ruhában, övvel diszítve és mentével (Mentêke) a vállán, tehát úgy, mint a hogy esküvő előtt szokta a vőfély meghívni a lakodalmas népet.² Háromszögletes kalapját minden mester házának eresze előtt levette, tisztességtudóan belépett a szobába és a mestert meghívta a holnap i remekelésre. Természetesen minden mester megígérte, hogy ott lesz.

A remekelés napja. Megérkezett a várva várt nap. Alighogy megvirradt, mindenki talpon volt a háznál. Csakhamar megérkeztek a rokon asszonyok és leányok, majd a rokon legények és a vőfély, valamennyien ünneplőben. Volt akkor sürgős-forgás mindenfelé, lőtás-futás ki-be. Az áldozatra szánt, éhes, szépen megtisztított fehér ökröt kivezetik az udvar közepére. Mindenki megbámulja, mily gyönyörű állat, mily hatalmas példány! Hófehér szőre szinte fénylik, óriási szarva szabályosan felfelé görbül. Csupa erő ez az állat s a mellett maga a megtestesült nyugaltság. A leendő mester még egyszer végigmustrálja s mikor semmi hibát, semmi kifogásolnivalót nem talál rajta, kiadja a parancsot, hogy fel kell öltöztetni.

Ragyogó diszruhába bujtatják utolsó útjára. A jámbor állat ide-oda pislog, nem tudván megérteni, mit akarnak vele, mit ólálkodik körülötte ez az ember-tömeg, mit jelentsen e zaj. Némán türi, a mit vele cselekesznek. Tiszta, hosszú pokróczot terítenek a hátára s arra a fejtől kezdve egész testén végig, piros selyemkendőket aggatnak és gombostűkkel reáerősítik. A kendők fölé bokrétákat és tarka-barka szalagokat tűznek. Hatalmas szarvait és farkát piros szalagokkal fonják körül és a szarvak hegyes végére vagy aranypapirossal bevont, vagy piros, vagy nemzetiszínű golyókat erősítenek, hogy fejmozgatása alkalmával valakiben kárt ne tegyen. Homlokára koronának nevezett kis koszorút illesztenek.

A pompájában ragyogó s egy helyen álló állat körül folyvást hallható a csodálkozás kitörése: „De szép, de gyönyörű állat!” Bámulat tárgya a czifra

¹ 1762-ben volt, a cseh-mesteren és alcseh-mesteren kívül, 15 mester, a kik közül a négy legifjabb „fiatal mesterek” néven szerepelnek (Zechbuch).

² Ethnographia, VIII. évf. 1897. 111. l.

állat! S hogy még jobban lássák és gyönyörködhesseken benne, fel-alá jártatják és ránczigálással, biztatással, nógatással hozzászoktatják új szerepéhez.

Míg ez künn történik, a fiatalasszony s egy-két leány meg menyecske az egybegyült férfinépség számára reggeliről gondoskodik.

A fiatalasszony egyúttal a czéhmaster házába is küldött kalácsot és italt, hogy a lassanként ott egybegyülő idősebb, azaz közép- és öregmesterek ne unatkozzanak a várakozásban. A reggeli végeztével az ifjú menyecske félrevonult és néhány asszony segédkezésével felöltötte menyasszonyi ruháját¹ Kilencz óra felé együtt voltak a házban a zenészek s a fiatal mesterek, a kiknek szintén kijutott az ízletes reggeliből. Megjelentek az idősebb mesterek kiskorú fiai is, kisebbek, nagyobbak, az utcza pedig már tele volt kíváncsi nézőkkel.

Mihelyt a fiatal menyecske elkészült öltözködésével, kezébe vette a remekelésnél legfőbb szerepet játszó, fiatal mesterek számára készített ajándékát, a fehér patyolatkötényt és a szobába nyitott. A fiatalasszony ekkor hívja a vőfélyt, a legidősebb fiatalmestert és a férjét. Ezek azonnal eléje álltak s mindegyiknek felkötötte a kötényt, a mely köröskörül tarka szalagokkal volt díszítve. A vőfélyé és a legidősebb fiatalmesteré egyforma, mindkettőnek a bal alsó vége a jobb felső végre volt felhajtva, a férjénél a jobb alsó vége a bal felső végre, mindegyiknek a közepére nagy ríktó vörös rózsza volt himezve, sőt néha akadt élő virágokból való bokréta is. A menyecske munkáját élczes, csipős megjegyzések kísérték, a melyeket ő sem hagyott válasz nélkül. Erre aztán egyik-másik hamarjában még felhörpintett egy-egy pohárkával az italból és útra készültek. Mindegyik mester felkötötte a magával hozott patyolatkötényt, vállára vetette mentéjét és fejére nyomta háromágú, széleskarimájú kalapját, azután illedelmesen köszöntve, kifelé indult, a hol már türelmetlenül várta őket a mindenünnen összesereglett néptömeg.

A legidősebb fiatal mester a mai nap hőisével, a remekelő legénynyel, a díszbe öltöztetett ökörhöz lépett, a melyet a pajkos suhanczok ingerkedése már nagyon nyugtalanná tett és kötelet kötve szarvai közé, a két végénél fogva, a kapu aljába vezették. A vőfély erre kezébe vette a remekelő legény új taglóját (Schlópáje, Topor), a melyről tarka-barka szalagok lógtak le és zászlókként lengtek, a hosszú nyél pedig tekergő kígyóalakban nemzetiszínűre volt festve és harsány hangon felkiáltott: Utat! Az ott bámészkodó avatatlan néptömeg azonnal félreállt, hogy sorakozhassék a *díszmenet*.

A legelejére álltak a zenészek, utánuk jöttek a mesterek fiai, azután a vőfély, a maga előtt magasra tartott új taglóval, utána jött a remekelés áldozata, a díszbe öltöztetett, de a helyzettől meg nem elégedett ökör, jobbról a legidősebb fiatal mester vezette, balról pedig a remekelő legény; kötényeik más-más felhajtásának értelme tehát az volt, hogy az ökörmelletti rész be ne piszkolódjék és a láb szabadon mozoghasson. Az ökör mögé állt a remekelő legény felesége, azután jöttek a fiatal mesterek, kezükben pálczát vagy szeges botot tartva, hogy az ökröt hajthassák. Mihelyt elhelyezkedtek, a vőfély jelt adott az indulásra, a díszfelvonulás megkezdésére.

¹ Ethnographia, VIII. évf. 1897. 112. l.

A díszfelvonulás. A zenészek ekkor valami indulóba kaptak, a mögöttük haladó suhanczok egy része azonnal ujjongott, nótára gyujtott vagy nagyokat kurjantott és tánczra kelt. A zajt ezer meg ezer torok visszhangozta, mert a helybelieken kívül az egész vidék kíváncsi népe báméskodott ott, majd pedig a menet után indult és érzelmeinek hangos szóban, gúnyos kacajban adott kifejezést.

Mindenki jókedvű volt és ujjongott örömeiben, csak a remekelő legény maradt komoly, mert nagy feladat várt rá és annak kifogástalan megoldásán törte fejét. Felesége osztozott férje komolyságában.

A remekelő legény mellett különösen megbámulták a szép állatot, a melyet ragyogó ruhájában most kísérték utolsó útjában. A zene hangjai, a báméskodó és kiabáló tömeg meglepte és bántólag hatott rá. Néha-néha büszkén felemelte fejét, körütekintett, meg-megállt és toporzékol, de ekkor a szeges botok működése meg-megesiklandozta s nemcsak új mozgásra, hanem ugrándozásra, sőt rugdalózásra meg döfködésre is készítette. Mindenáron szabadulni szeretett volna kényelmetlen helyzetéből, de hiába volt minden erőlködése, az erős markok nem engedték. Szemei már verben forogtak, orrlyukaiból nagyokat fujt s a dühtől csak úgy reszketett. Néha aztán el-elbődült, de könnyörületet nem talált. A zaj, a kiabálás, a botokkal való nógatás csak nem hagyott alább, inkább fokozódott.

Csak nagy ritkán történt, így az utolsó remekelés alkalmával is, hogy az erős, hatalmas állatot a vakmerő bosszantás és a testi fájdalmak annyira felingerelték, hogy megfeszítve minden erejét, kiszabadította magát bántalmazói köréből és örült nyargalással robant a visitó és hanyatt-homlok menekülő nép sorai között a piacra, magasra hanyva fel az uteza havát és sarát, jobbra-balra döfködve az üres levegőt és rémesen bögve. Alig tudták elfogni és a menetbe visszaterelni.

Az ingerlésnek az volt a célja, hogy a remekelő legény ne sujthassa agyon egy csapásra a nyugtalan állatot. Nemcsak az ingerkedő fiatal mesterek közül egyik-másik, hanem a nézőközönség szájából folyton ily megjegyzések röpködtek feléje: Nézd, hogy fél, a gyáva, a gyámoltalan! No, majd meglátjuk, mit tud! Mit, te tudnád egy csapásra agyonsujtani ezt a nyugtalan, dühös állatot? A döglött ökröt talán eltalálnád, de nem ám ezt az eleven, rugdalódzó, öklelős Bimbót!

Így haladt a menet a czéhmester házáig. Ott aztán a tárva-nyitva álló kapun bevonult az udvarba és megállt. A kíváncsi és zajongó néptömeg pedig künn-maradt az utcán. Ekkor egy fiatalmester besietett a czéhmester szobájába, a hol már az összes közép- és öregmesterek egybegyűlve szórakoztak és jelentést tett a díszfelvonulásról. Aztán kérte a czéhmestert, meg az összes mestereket, fáradjanak ki és vizsgálják meg a leölésre szánt állat épségét. Ki is mentek a jókedvű öregek és sorban megtapogatták az állat minden testrészét, miközben pajkos, kacagató, élezes kiszólásokkal nem fukarkodtak. A leglényegtelenebb hiba felfedezését sem hagyták említés nélkül. Mikor aztán a vizsgálat véget ért és ennek eredménye kielégítő volt, azonkívül az állatról adott vélemény megnyugtatta a remekelő legényt, akkor az idős mesterek visszatértek a szobába szórakozásuk folytatására, csak a két legfiatalabb közép- és fiatalmester maradt künn és csatlakozott az újra lassan elinduló menethez és elkísérte azt a vágóhídig, hogy ellenőrizték az ott végzett munkát.

A vonulás épp úgy történt most is, mint a ezéhmester házáig, csak a zaj, láрма, kurjantás és az állat izgatása volt nagyobb. De a fontos feladat előtt álló és a roppant izgatottságtól majd lázban égő, majd halotthalvány remekelő legényt is még több lekicsinylő megjegyzéssel kísérték ezen útján.

Mikor a vágóhidhoz értek, a mely a mult században a régi községháza mögött gerendákból és deszkákból lazán összetákolt, a tető alatt nyílt és kocsi-színhez hasonló alkotmány volt, azt már nemcsak körülállta a zajongó népség, hanem a roppant kíváncsi sihederek és inasfélék még a tetőt is ellepték és belül, a tetőt tartó gerendákon nem maradt ujjnyi széles üres hely. Óriási ujjongással, lármával üdvözölték az odaérkező szintén nem csendes menetet, főleg a remekelő legényt várták türelmetlenül: „Hadd lássuk, mit tud!” — hangoztatták folyton. „A homlok közepe helyett alighanem az állat vagy a lábát találja el!” — mondogatták. Mihelyt a már teljesen megvadított állattal beértek a vágóhidra, a zene elhallgatott, de a zajongás tovább folytatódott. Az állat megállt, de egész valóján meglátszott, hogy már elfáradt. Szája tajtékzott, teste verejtékben fürdött és remeggett, orrlukaiból párasugarakat lövelt, nagyokat zihált s mintha tudta volna, hogy elérkezett utolsó órája, rémesen elbődült, mintha csak segítségért könyörögne.

A fiatal mesterek megfosztották ékességeitől és ezeket az izgatottságtól remegő fiatal menyecske kitért kötényébe dobták. Aztán átvette férje diszkötényét és valamelyik rokon asszony gondjaira bízta. A vőfély és a legidősebb fiatal mester szintén letették ajándékba kapott diszkötényüket és hazaküldték. A menyecske aztán mind férjét, mind pedig a segédkező fiatal mestereket a végzendő munkára új fehér vászonköténnyel ajándékozta meg. Erre a remekelő legény is, meg a fiatal mesterek is letették mentéjüket. S míg az, a roppant izgatottságtól remegve, élete legfontosabb feladatának teljesítésére, a remekelés végrehajtására készült, a fiatal mesterek munkához láttak.

A most már saját istenadta hófehér köntösében nyugtalanul ott álló ökör szarvai köré vastag kötelet vonnak és azt vagy a tetőgerendára erősített csigára, vagy csak a gerendára csavarva, várják a jelt a további teendőkre.

A vőfély néhány biztató, bátorító szó kíséretében átadja a remekelő legénynek a taglót és kiadja a parancsot az ökör felbúzására.

Ez nagynehezen megtörténik. Az ökör elülső lábaival a levegőben lóg és nagyokat bögve kapálódzik, rugdalódzik, hogy újra földet érjen. Egy fiatal mester igyekszik ugyan fékentartani, de a többiek folyvást ingerkednek nemcsak vele, hanem a remekelő legénnyel is, a kinek tulajdonképeni szerepe most kezdődik. Most kell majd bemutatnia ügyességét, most fog bizonyosságot tenni arról, le tudja-e az ökröt egy csapásra teríteni. A fiatal mesterek tréfája, az óriási közönség fülsiketítő lármája és majd biztató, majd meg ügyességét gáncsoló, gúnyoló, lekicsinylő szavai: „Mit is tudna ez? Nézd csak, hogy fél, hogy reszketnek inai! Anyámasszony katonája ez, hogy is ütné agyon egy csapásra! Fogadjunk, hogy öt csapás után se lesz semmi baja ennek az ökörnek! Úgy felrúgja ezt a gyáva embert, hogy hármat is bukfenchez tőle!” stb., sok esetben oly zavarba hozták, oly idegessé tették, hogy czélt tévesztett és így remekelése kifogás alá esett.

A remekelés. Most kezdődött aztán a legizgatóbb jelenet. A megindultságtól és izgatottságtól remegő remekelő legény felemeli taglóját. A zaj egyszerre elül.

Roppant kíváncsiság vesz erőt a nézőkön. Minden szem lázban ég. A távolabb állók felágaskodnak, hogy jobban lássanak és visszafojtott lélekzettel várják a történendőket. A remekelő legény czélba veszi a kapálódzó és a fiatal mesterek által folyton ingerelt állatot; szúrós tekintetét rászegezi és a zenészek „Intrada” hangjai mellett taglója fokával az állat homlokára sujt. Az erős, sikerült ütésre a koponyacsont összetörik és az agyat borító kemény agykéregre erős behatást gyakorol, a minek következtében az agyvelőben erős agyrázkódást okozván, azonnal bódultság, kábultság áll elő és az állat összeesik. Megtörténik, hogy a túlerős ütés folytán és a koponyacsont vékonyabb alkotása miatt a tagló fokával eszközölt erős ütés a koponyacsontot annyira összezúzza, hogy annak törmelékei, esetleg szilánkjai a kemény agykéreg átlukasztása után magába az agyvelőbe (agyállományba) is benyomulnak és bénulást okoznak.

Mikor a nézők látják, hogy a sikerült ütésre az ökör a hátsó lábaira rogy, akárcsak a spanyol bikaviadaloknál, a mikor az espada markolatig döf kardját a nyakszirt táján a bika szívébe, óriási örömrivalgásban törnek ki egyszerre; mindenki bravót kiált, éljenez, tapsol, tombol és hősi tettéért az elismerés számos jelével halmozza el a remekelő legényt. Azonban iszonyú hahota, gúnykaczaj támad és becsmérő szavakkal illetik, ha ütése balul sikerült, ha másfelé ütött, mint a hová kellett volna ütnie. Az előbbi esetben a remekelő legényt is örömmámor fogja el, hisz élete legnehezebb, de legfontosabb feladatát köztetszéssel oldotta meg, ellenkező esetben azonban szégyenpir futja el arcát és lehangoltság vesz erőt rajta — felesége is hasonló érzések hatása alatt áll —, mert tudja, hogy ügyetlenségét a nézőközönség soha többé el nem felejtí és még a késő unokák is erről az oldaláról fogják emlegetni. De ily esetben csakhamar összeeszi erejét és muzsikaszó mellett megteszi a második ütest, ha ez sem sikerül, a harmadikat, míg csak az állatot annak rendje-módja szerint agyon nem sujtotta, illetőleg el nem kábította. A muzsika csak ekkor hallgat el.

Ha egy ütésre esett össze az ökör, akkor a czéhszabályok azonnal két itcze bor fizetésére kötelezték, ha azonban ütése nem talált, egy forint bírsággal sujtották. Ha másodszor is elhibázta, ötven krajczárt fizetett, a harmadik ütésért huszonöt krajczárt, a negyedikért két itcze bort.

Mihelyt az ökör összerogyott, leeresztették és a remekelő legénynek le kellett szúrnia, még pedig úgy, hogy a bőrt az állszöglettől a mellkasbejáratig egy vágásra kellett felhasítania. Ha kése kicsúszott, egy forint büntetés érte őt. Azután az ökör szívébe mélyesztette kését és vérért eresztette.

Majd a bőr lefejtéséhez látott, a mit tisztán és hibátlanul kellett végeznie. Ha vakmetszést csinált (ha a bőrt bevágta ugyan, de nem lyukasztotta keresztül), akkor a hibás nagy vágásért két itcze, a kicsiért egy itcze bort kellett fizetnie. Ha a bőrt kilyukasztotta, egy forintot fizetett.

A mult században a bőr lefejtésénél már a vágásnál használatos ruhába öltözött négy fiatalmester is segédkezett, csak hogy a bőrt a remekelő legénynek kellett felvágna. A bőr lefejtése után a két tarját¹ vágta ki — rendesen öt vágásra —, de úgy, hogy a gerinczsatornában levő gerinczvelőt hosszában szé-

¹ Az állatnak első felét kettévágják és a felezett részeket tarjának nevezik.

pen felezze; ha pedig a tarjak felezése oly rosszul sikerült, hogy a gerincezvelőt takaró burok is sértetlenül maradt, egy forint büntetéssel sújtották őt. Azután a járomél megkeményedett bőrét kellett sértetlenül lefejtetnie. Azonkívül a tarjak felezésénél a nyakizmokat a hátsigolyákhoz kötő tartószalagot sem volt szabad megsértenie, különben megbírságotlák. A belek megtisztítását is kifogástalanul kellett végeznie. Ha faggyú maradt rajtuk, büntetés alá esett. A czéhkönyvek tanúsága szerint egyetlen egy mészároslegény sem volt, a ki a remekelésnél valami hibát el ne követett s ennél fogva bírságot ne fizetett volna. Ez a büntetés a XVII. században 7—12 forint között váltakozott, később azonban mindig csekélyebb összegre rúgott. Az utolsó remekelő legény 1 forint 60 krajczár büntetést fizetett.

Az ökör feldolgozását is a remekelő legény maga végezte muzsikaszó mellett, azonban a múlt században már a fiatal mesterek segédkezésével. Ezen munka közben a boldog és jókedvű fiatal menyecske kalácsos, borral, sörrel kínálta a fiatalmestereket, zenészeket és a rokonokat. Azután kérve az elsőrendű húsból jókora darabot, a czéhmester házába sietett, hogy ott a czéhmesterné segítségével finom villásreggelit készítsen az idősebb mestereknek. Munka végeztével a húst a mészárszékre vitték.

Erre aztán a fiatalmesterek ismét ünneplőbe öltözve, ketten a zenészekkel és a mindkét nemű rokonokkal a községi vendéglőbe vonultak, a hol a zene hangjai mellett estig ropták a tánczot. Ketten pedig a czéhmesterhez indultak, a hol jelentést tettek a munka lefolyásáról és megkérték az ott szórakozó öregmestereket, ne sajnálják a fáradságot a végzett munka és a hús megvizsgálására és megnézésére, vajjon minden rendben és előírás szerint történt-e? Néhányan el is mentek és tüzetes vizsgálatot tartottak, miközben nem mulasztották el az ellenőrzést gyakorlott középmestert megkérdezni a tapasztaltak felől. A vizsgálat eredményéről aztán beszámoltak a czéhmesternél. Véleményük, a mely a két ellenőrtől nem különbözött, irányadó volt. Ha hiba történt, a büntetés kiszabásánál az ő szavuk döntött.

A vizsgálat után a két fiatal mester is a vendéglőbe tért.

Dél felé járt már az idő, mire mindennek vége lett. A kíváncsi néptömeg lassankint eloszlott és hetekig másról sem beszélt, mint erről a remekelésről s annak egyes megkapóbb részleteiről. De kis unokáik elméjébe is belevésték e nap emlékét, úgy hogy még a késő nemzedéknél is nyoma maradt ennek vagy annak a mészárosmesternek a remekelése.

A mesterré levés. A már remekelt legény, a kinek életében a mai nap fordulópontot jelöl, a közmegelegedésre jól végzett munka után végtelen boldognak érezte magát. Első útja a czéhmesternek szólt, hogy őt és a nála egybegyűlt idősebb mestereket üdvözlje és kérje, hogy miután minden kelléknek megfelelt, a mi a mesterré levéshez szükséges, fogadják el őt most már társukul és ismerjék el mesternek.

A czéhmester és az idősebb mesterek örömmel teljesítették kívánságát. Legott szerencsekívánataikkal halmozták el és hangos kocczintás közt a legfiatalabb mester egészségére üritették ki poharaikat. Nem sokáig tartózkodott ott, másutt is akadt dolga. Mindenekelőtt hazanézett, hogy a lakószobát tánczteremmé

alakítsa át, azután pedig a vendéglőbe sietett, hogy az ott mulatozók semmiben hiányt ne szenvedjenek.

A délután. A délután mulatozással, szórakozással telt el. Az öregmesterek közül egyesek a czéhmesternél maradtak egy kis itókára, mások hazatávoztak kis pihenőre, a középmesterek közül többen a vendéglőbe néztek és vagy a nótázásban meg a fiatalság tánczában gyönyörködtek, vagy némelyik a menyecskék ingerkedésére még egy-két fordulóra is rászánta magát.

A legfiatalabb mesternek és a vőfélynak pedig gondja volt, hogy senki se unatkozzék, azonkívül folyton gyógyíttatták az éhségben és szomjúságban szenvedőket. Csak a boldog fiatalmesterné nem szórakozhatott. Egész délután a tűzhely körül foglalatoskodott, de nem a saját házában, hanem a czéhmester konyhájában, a hol a czéhmesterné és a rokon asszony nép segítségével a mesterlakoma előirt ételeit készítgette, finoman, izléseesen, hogy még a legfinnyásabb inyencz is jóízűen falatozzék és senki se mondhassa, hogy éhesen kelt fel az asztaltól.

A mesterlakoma. A mesterlakomáról („Meyster Mahl Zeit“) 1691-ben történik először említés. Kezdetben a remekelő legény bizonyos összeget tett le és a czéh maga gondoskodott a remekelés után kis lakomáról. 1691-ben a remekelő Richter György 8 forintot fizetett erre a czélra. 1707-ben már 20 forint volt a taksa; 1731-ben pedig Knoth Ábrahám 29 forintot tett le a mesterlakomára. Utána csakhamar elérkezett az idő, a mikor a mesterlakomáról már magának a remekelő legénynek kellett gondoskodnia. Ez a lakoma 1762-től kezdve következőkép folyt le.

Beállt az est. Egymás után szállingóztak a hiányzó idősebb mesterek, a rokonságból a férfinép és a meghívott vendégek, legutoljára a vendéglőből a fiatalmesterek, zeneszó kíséretében, a czéhmester házába a mesterlakomára.

Adott jelre valamennyien elhelyezkedtek az asztalok körül, a melyek ez alkalommal kivételesen nem a rendes czéhlakomákon szokásos beosztás szerint voltak felállítva, azaz elől az öregmesterek asztala, a szoba közepén a középmestereké és az ajtó felé a fiatalmestereké, hanem úgy, hogy mentől többen elférjenek. A legelső helyekre a meghívott vendégek kerültek, a többiek rang szerint helyezkedtek el. Asszony nép nem vett részt a lakomán.

Az ételek minőségét és mennyiségét a czéhszabályok határozták meg. Az idegen hét tál ételt, 16 forint ára bort és négy akó sört tartozott adni. Egy mesternek a fia, vagy a kinek a felesége egy mészárosmesternek volt a leánya, négy tál ételt adott, még pedig: Marhahúst (persze a remekelés áldozatából), káposztát, tyúkhúst és pecsényét, azonkívül 8 forint ára bort és két akó sört. Ha azonban mészárosmesternek a fia mészárosmesternek a leányát vette feleségül, három tál ételt adott, még pedig: Marhahúst, káposztát és sültet, azonkívül 2 forint ára bort és egy akó sört.

A mult században azonban változás állott be az étrendben. A czéhek megszűntetése előtt évtizedekig ezen ételek voltak divatban: 1. Mazsolaszőlőleves marhanyelvvel, 2. sonka, 3. disznóhús, 4. nyúlhús, 5. tészta és 6. mindenféle sütemény. Hozzá bor, sör, pálinka, kinek mi tetszett. Az ételeket és italokat a két legfiatalabb mester, azaz az új mester és az úgynevezett „Drüschba“ szolgáltatta fel. A lakoma alatt rendkívül kedélyes volt a hangulat. A komolyság és bú

számfüzve, zene, vigság, tréfa. adomák. elmés megjegyzések, nevetető történetkék, nóták járták, közbe-közbe a maguk, majd meg a vendégek és a legfiatalabb mester meg mesterné egészségére kocczintottak.

A vendégssereg kielégítése után a nem annyira szomjas, mint inkább éhes zenészeknek táltak, a kik aztán csakugyan nem sajnálták a kíváncsú és jóízű falatok fogyasztását. Meg is hálálták utána jó nótával.

Ugyanekkor a fiatalmesterné az elhalt öregmesterek özvegyeire is gondolt. „*Pozsadeszn*“-t,¹ azaz ételajándékot (egy darab kalácsot, sültet és egy üveg bort) küldött nekik a mesterlakomából egy fiatalmesterrel.

Táncmulatság. A mesterlakoma végeztével a fiatalság meg az ifjabb mesterek, hogy egész fesztelenül érezzék magukat, illendően elköszöntöttek a czéh-mestertől meg az összes jelenlevőktől és engedelmséggel vig zeneszóval, dalolva a legfiatalabb mester házába vonultak, ahol aztán a már e czélra készen váró szobában kivilágos kivirradtig táncoltak. Erre a táncmulatságra a rokon legényeken, leányokon és menyecskéken kívül az öregmesterek leányait is meghívták.

A vendégek is lassankint oszladoztak, de az öregmesterek csak nem mozdultak; őket semmi más, csak a kocczintás és a tereferé tartotta fogva. Mint minden összejövetel (Eingang) alkalmával, úgy most is minden kíváncságukat megtette egy fiatalmester, a kit a többiek erre a czélra mint legalkalmasabbat, az öregek szolgálatára hagytak. Akadt azonban az öregmesterek között is olyan, a kit később a kíváncsiság mégis a táncházba esalt; az fúrta ugyanis az oldalukat, mivel ütök agyon az éjjelt azok, a kik már kikoptak a táncból, de helyt akarnak állni reggelig? A késő éjjel távozó öregeket aztán nem hagyták magukban hazabotorkálni. A fiatal mester egymásután kísérte, vagy támogatta, vagy vitte hazáig őket, sokszor nem minden komikus baleset nélkül.

Másnap, miután kipihenték az éj fáradalmait, a fiatalmesterek segítettek a legfiatalabbnak a tegnap leölt és feldolgozott ökör húsának feldarabolásában és kimérésében, mert nem volt ház, a hova ne vitettek volna belőle.

A második remekelés. A tegnapi remekelés az utána adott mesterlakomával még nem tette igazi mesterré a legfiatalabb mestert, más állat levágásánál és feldolgozásánál is ki kellett mutatnia szakképzettségét és ügyességét, még pedig a disznóölésnél. Ez már nem járt azzal a külső fénynyel és pompával, mint az első, hanem a mindennél jelenlevő kíváncsiakon kívül a fiatal mesterek és néhány idősebb mester jelenlétében és ellenőrzése mellett folyt le. De ennél is megkövetelték a mindenben pontos és kifogástalan eljárást, különben azonnal megbüntették őt. Ha a remekelő mester hibás szúrást tett, egy forint büntetésre ítélték; ha a leforrázásnál túlforró vizet használt és ennek következtében ráforrázta a szőrt 50 krajczárt fizetett. Ha a feldolgozásnál hibás vágást tett, akkor a nagyért két itcze, a kicsiért egy itcze bort fizetett. Ha a beleket elrontotta, 50 krajczár büntetés érte. Ha a hurka és kolbász sóval vagy nagyon sós volt, szintén büntetés várt rá. Ezen második remekelés után is tartozott kisebbszerű estebédet és két itcze bort adni, ha mesternek a fia volt, ha azonban idegen, négy itcze bort.

A két remekelés azonban még mindig nem képesítette az új mestert

¹ Ethnographia, VIII. évf. 1897. 195. l.

arra, hogy a többi mesterrel egyforma jogokkal legyen felruházva. A legközelebbi összejövetelig (Eingang, bejárás, gyűlés) tulajdonképpen csak névleg szerepelt mint mester, tényleg csak akkor, a mikor a mesterségbe (czéhbe) ünnepélyesen felvették.

A remekelés után tartott első gyűlés (Eingang) alkalmával a czéhmester, rendes szokás szerint, az asztal közepére állított és kinyitott czéhláda előtt felolvastatta az 1643 november 12-én újól meg erősített czéhszabályokat, a melyeknek pontos megtartására kérte a mestereket, főképp az először jelenlevő új mestert. Azután figyelmeztette őt, hogy a mesterségbe (czéhbe) csak úgy vehetik fel, ha lefizeti a czéhköltségek fedezésére szolgáló mesterdíjat.

A mesterdíj különböző volt. Ha az új mester mesternek a fia volt, vagy a felesége volt mészárosmesternek a leánya, akkor a ládába fizetett 1644-ben 7 forint 50 krajczárt; 1762-től 15 forintot, a múlt században 10 forintot. Ha pedig egy mesternek a fia egy másik mesternek a lányát vette feleségül, 1644-ben 1 forintot, 1762-től 7 forint 50 krajczárt fizetett, de a múlt században már el is engedték. Ha pedig az új mester idegen volt és idegen nőt vett feleségül, 1644-től 15 forintot fizetett.

Az új mester rögtön letette a ráeső mesterdíjat, azután pedig lefizette a remekelés alkalmával elkövetett hibákért a reá kirótt bírságot. Ekkor a czéhmester ünnepélyesen mesterré nyilvánította és nevét, a remekelés napját és a lefizetett díjakat a jegyzővel a czéhkönyvbe (Zechbuch) iktattatta.

Ezzel aztán a legidősebb fiatalmester a középmenterek sorába került.

Az új mesternek egyideig csak részleges jogai voltak. Egy évig ugyanis csak félvágási jogot élvezhetett.¹ Csak azután, mikor évfordulóra nagy költséggel a tavalyihoz hasonló mesterlakomát adott, ismerték el teljesjogú mesternek.

Ez volt a németprónai mészárosmenterek remekelése. Ez kötelező volt minden legényre, a ki mesterré akart lenni; ezt el nem engedték senki fiának. Bármily szegény volt is a mészároslegény, hasztalan volt kérése, könyörgése, mindenkinek alá kellett magát vetnie a czéh szabályainak, a czéh százados szokásának. A múlt század közepén ha olyan mészároslegény akart remekelni, a ki nem vándorolt, a czéhnek kellett a privigyei szolgabírságtól engedélyt kérnie számára, felsorolván minden okokat, miért nem távozhott az illető hazulról. A szolgabíró ugyan mindig megadta az engedélyt a remekelésre, de könnyen akadályt is górdíthetett volna.

Az 1644-ből származó „Verzeichnis“ stb. című könyvben elsőnek és másodiknak beírt menterek, Richter János és Richter Gergely, ugyanazon év május 21-én remekeltek és vétettek fel a mészárosmenterségbe. Az 1762-ből származó „Zechbuch“ pedig Richter Jánosról említi először, hogy 1712 február 10-én mind a két remekelést végrehajtotta és a mészárosmenterségbe felvétetett.

Mikor az 1872. VIII. törvényzikk eltörölte a czéheket és az ipartársulatókat, majd az 1884. XVII. törvényzikk a mostani ipartestületeket szervezte,² egyúttal véget vetett a czéhek művészi alkotásának, a remekbe készített munkának. S jöllehet, ezentúl már semmiféle legénytől sem lehetett megkivánni, hogy reme-

¹ A vágás időrendi egymásutánban történt. A legöregebb mester kezdte s a legfiatalabb mester csak a második sorozat végén vehetett részt a vágásban.

² A Pallas Nagy Lexikona, IV. 221. l. Révai Nagy Lexikona, IV. 346. l.

keljen, a németprónai mészárosok 1873-ban mégis rá tudták beszélni az akkori mészároslegényt, a még ma is élő Richter Ignácot, hogy maradjon hű a századok óta divatozó szokáshoz, ne sajnálja a költségeket, remekeljen és ő a sok rábeszélésnek engedve, február 10-én megtette az utolsó remekelést.

Ezzel bezáródott Németpróna népeletének egyik legérdekesebb fejezete, a legnagyobb, legnépszerűbb és legfényesebb látványossága, de egyúttal az állatkinzás egyik neme, a mészárosok remekelése is . . . alighanem mindörökre.

Richter M. István.

Összeférhetetlen Tátosainkról.

Hunfalvy Pál a vogul hagyományok gyűjtőjének: *Regulynak* széjjelszórt jegyzetei és az általa gyűjtött mondák alapján igyekezett a vogulok szellemi maradványait, köztük a *Jarkumokat*, ismertetni.¹ Hunfalvy a *Jarkumokat* *Óriásoknak* nevezte el, de soraiban kifejezte aggódását is a felett, hogy megértett-e mindent? Kandra Kabos *Magyar Mythologia*-jában ezután mint *Óriásokat* tárgyalta, pedig nem azok. Hogy ez az eset ne ismétlődjen — ha ugyan hamarjában kedve kerekedik valakinek magyar mitológiát írni — jelen soraimban a vogul *Jarkumokról* a Hunfalvy írta ismertetést összevetem a magyar hagyományokban található *összeférhetetlen Tátosokról* mondottakkal. Összevetésemből ki fog tűnni, hogy ha a *Jarkumok* és a *Tátosok* származásától eltekintünk, azonosaknak kell őket mondanunk s ha mégis itt-ott kis eltérés mutatkozik közöttük, azt a voguloktól való elválásunk után keletkezett idegen hatásnak kell betudnunk.

Bevezető soraimban a Tátosokat összeférhetetleneknek mondom, ezzel fel akarom tüntetni, hogy *összeférhetők* is vannak hagyományainkban, de népünket ez a különbség nem bántja. Nála akár összeférhető, akár összeférhetetlen, csak *Tátos* a neve.

Összeférhetőségüket kiválóan feltűntető Tátosokról a *mult* század ötvenes éveiben beszélt népünk. Az Ipolyi-féle gyűjtemény meséiben találunk ilyeneket. Kiadott népmesegyűjteményében (M. N. Gy. XIII. k. 168. lap) a *Csorha János* tátos mesében a Tátosok a *Tátosok tavához* jönnek össze és tanácskoznak, mit az összeférhetetlen Tátosok nem tesznek. Kéziratban levő meséi közt, *A 3 királyfi*-ban 13 *Vénnel*, 7 *Tátos* jelenik meg a *Sasorrú* királynál, kinek nincs trónörököse s azt határozzák el, hogy addig nem fogadnak el semmi trónörököszt, míg a király meg nem hal. A királynak túlságosan nagy orrát ezután *körülvágják*, *vérrel megkenyik* s így szabályos orra lesz. Mindezért díjul nem kívánnak egyebet, mint hogy a király ezután a *Tátosok tanácsaira* hallgasson, mit a király meg is fogadott. E sorok szerint *orvosok* és az ország ügyeiben *tanácsadók* a Tátosok. A tanácsadást a *tátosálítatoknál* is megtaláljuk.² Több adatot feleslegesnek tartok elősorolni, ezekből is látjuk, hogy vannak *összeférhető Tátosok* s a nép szerint

¹ Hunfalvy Pál: „Reguly Antal hagyományai“. I. k. 115. l.

² A *lóra* vonatkozólag I. Ipolyi népmesegyűjteménye 63. l.; a *kutyára* nézve ugyanott a 313. lapot, ugyancsak Ipolyi kéziratban levő 477. számú „A Táltos és a szegény ember fia“ meséjében *ökör* a táltos, a tanácsadó, mint a *húnoknál* a regék szerint, a *tátosökör* a vezető is. (Ipolyi: Magyar Mythologia. 242. lap.)

ezek is csak Tátosok. A nép szerint a *foggal világra jövő* tátos, ha ember: Tátos-ember, ha ló: Tátos-ló. Az emberre vonatkoztatva mondta *palóc*om: „A ki fogval születik, az a Tátus“. (Ságújfalu.) Ugyanúgy találom *Szeged népe* I. k. 197. lapján irt soraimban; Ipolyi népmesegyűjteményében (M. N. Gy. XIII. k. 168. l.) is *Csorha Jánosról* az van mondva: „csikófoggal született, ugyanezért tátos volt“. E sorok szerint a foggal született gyermek már Tátos; vagyis megvannak már benne azok a tulajdonságok, tehetségek, babár még tökéletesen ki nem fejlődve is, melyekkel a Tátosoknak bírniok kell. Ily meghatározásnak megfelelő sorokat találtam a népnél a lóra vonatkoztatva,¹ melytől eltér Ipolyinak kéziratban levő, *Maczedon kisasszony* nevű meséjébe szőtt hiedelem, melyet szinte a gyűjtőkre nézve abban a boldog időben írtak le, éppen hat évtizeddel ezelőtt, melyről Ipolyi azt írta: népünknel még majdnem minden a régi kerékvágásban van. E hiedelemhez hasonlót ma aligha fogunk találni. Szerinte a lovak nem e világban teremődtek, úgy *küldettek* az emberek világába, mint a voguloknál az állatok közt a halak Numi Taromtól. Elm-pi, a *demiurg* nem teremti őket, hanem csak elhelyezi a folyókba.² Így *rendezkedik*, *helyezi el* az emberek világába küldött lovakat a mesebeli *Tátos király*, mikor a Tátosok hatalma alá adja, hogy felettük örködjének. A voguloknál a halak,³ nálunk a lovak voltak becsesek még Vataék korában is. Ilyen a származása a *Jarkumok* egy részének is, a Taremfiaknak, kik az *égből eresztődtek le*, nem Elm-pi teremtette őket. Ebben különböznek a Tátosok a Jarkumoktól. Ők ma nagy foggal születetteknek vannak mondva, de így tudták-e őseink? *Csak a lovakról* tudták hét évtizeddel ezelőtt a magyarok, hogy úgy *küldettek* az emberek világába, *másról nem?* Ma csak kérdezhetjük.

Ha a foggal világrajövő gyermek *Tátos*, akkor bírnia kell azt a tehetséget, ha nem kifejlődött állapotban is, melyet kifejlődötten bír a *Tátos ember*. Ez a tehetség a nagy foggal született gyermeknek *veleszületett* tehetsége. Ha a *Tátos*, származásától eltekintve, azonos a vogul Jarkummal, akkor a *tehetségüknek is azonosnak kell lenni*. Hunfalvy Reguly jegyzetei alapján a Jarkumokról azt írja: a Jarkumok *emberfeletti* tehetséggel voltak felruházva, mely részint *testi erőben*, részint *büvölő ügyességben* állott.⁴ Ezt a két tulajdont kell tehát nekem is feltüntetnem hagyományainkból, mint olyant, mely a Tátosnak is tulajdona.

A *testi erőt illetőleg*: a foggal és a hátán sörtével (= szőrrel) született gyermekből a göcsejiek szerint igen erős ember válik, ki a levegőbe tud emelkedni, ott verekedni.⁵ Az emberfeletti testierő e szerint a levegőbe való emelkedésben áll. Krisztus Urunkról, mint istenről van mondva, hogy saját erejéből

¹ A Tátosnak ojan csikaja van, hogy az anynya *foggal ellötte*. Ha más ló mögláti, rugdosi, mögöli, csak éppen az anynya nevelheti föl; de ha 7 hónapos koráig föl bír nevelőnni, nem fél él lótol s a világon stb. (Magyarszentmihály.)

² Hunfalvy i. m. 127. l.

³ Hunfalvy i. m. 134. l.

⁴ Hunfalvy i. m. 141. l.

⁵ Gönczi Ferencz: 175. l. Ipolyi mitológiája 450., 451. lapján egyéb tulajdonságokat is felhoz. Így a *foggal világrajövő gyermek*, tanítás nélkül, bölcs, tudákos stb. Miután nekem ezúttal azt kell kimutatnom, hogy a *Jarkumok* tulajdonai a Tátosoknál is feltalálhatók, ezekre most nem terjeszkedem ki.

mennybe ment. A Tátos testierejére vezetendő, hogy e tulajdonát akarja gyarapítani, eljárása is, hogy a hová csak megy, *tejet* kér. A *tej*ről tudjuk, hogy a mesék *állatfiai* s egyéb világban élő mesehősök, ha az *erőpróba* alkalmával anyjok nem találja elég erősnek őket, még hét esztendeig *tejet szopnak*.¹ A magyarbánhégyesiek még azt is tudják, hogy mikor a Tátosok jártak, *tejet, tojást, borsot* adtak nekik. Ha a borsból a Tátos három szemet bevett, akkor nagyon erős volt. A *Tátoscsikóról* is a 3. számú jegyzetünkben közölt adat azt bizonyítja, hogy nagyon erőssé fejlődik veleszületett tehetsége.

A *büvölő ügyesség* a vogul Jarkumnál abban állott, hogy bármilyen alakot vehetett magára.² A göcsejiek szerint *kecske-, disznó-, lóalakot* ölt rendszeren magára;³ a merre én gyűjtöttem, *bikává változik*, mint a nép mondja és úgy tülekedik a másik, bikaképében megjelenő Tátossal.⁴ Egyik lejegyzett hiedelem

¹ *Ipolyi népmesegyűjteménye* 3., 10. l.

² *Hunfalvy* i. m. 141. l.

³ *Gönczi* i. m. 175–6. l. Ipolyi is szól erről mitológiája 451. lapján.

⁴ Odament Vízhanó Jánoshoz a Tátos, kért tejet, adott neki aludttejet. Akkor a gazdasszony kínált neki kenyeret is, de nem fogadta el. Mikor jóllakott, kiment a szűfűre a részesek közé. Kivették az ágyást, akkor azt mondta a gazdának, hogy a (gabona) szemet seperjék össze, ponyvával takarják le, a szalmát meg hányják rá, mert eső lesz. De a nap meg szépen sült. A gazda nagyon kétségeskedett, hogy milyen ember lehet ez? Azt mondta neki: „De csak igyekezzenek az összetakarítással, mert mindjárt itt lesz az eső!” A gazdának 12 részese volt meg két fia, ugyan nézték a Tátost, hogy mit beszél? Felleget sehol sem láttak, kezdtek duruzsolni: hogy ez az ember minket becsap. A szomszédok meg kiabáltak nekik: hogy talán halottatok van? Nincs halottunk, hanem nem akarunk *medvét* fogni (= ha az ágyás megázik), mert eső lesz. Mikor összetakarították, jött egy kis felhő; azt mondta a Tátos: „Abból a fellegből majd jön egy bika, ha erősebb lesz mint én; akkor a gazduram — ha lesz olyan szives! — segít”. Ő is bika lett, a két bika összement. Mikor látták, hogy nem győz (a Tátosuk), akkor körülfogták az erős bikát, vasvillával, ásóval — ki mivel tudta — szúrták, ütötték. Az erős bika *eltűnt*, a gyengébb emberré *vált vissza*. Akkor mondta (a Tátos): „Hála Istennek! megszabadultam. Avval *muszáj volt neki összemenni*; az is azután eltűnt”. (Csanádapátfalva) Bármennyire kerüljem is a kevésbé eltérő hagyományok közlését, ezúttal a megelőzőnek a változatát mégis közlenem kell. A megelőzőben az van mondva, hogy a Tátosoknak *össze kell menni*, ha találkozni, vagyis, mint Hunfalvy a Jarkumokról írja, összeférhetetlenek. A változatában, a melyet most bemutatok, ki van mondva, hogy a felhőből jött *Bika = Tátos*. Ipolyi mitológiája 451. lapján azt írja a Tátosokról, hogy küzdeniök kell *Szörnyekkel*, tüzetokádó *bikával* s más idegenországi *hősökkel*. Ipolyi állítása csak akkor lesz szabatos, ha odatesszük a *Tátos*-szót, vagyis azt mondjuk: a Tátosoknak küzdeniök kell tüzetokádó *Tátos*-bikával s más idegenországi *Tátos*-hősökkel, mint az alábbi változatból meg a 263. l. 1. és 264. l. 2. jegyzetből látható. Éppen azért kell a többször emlegetett változatot közlenem, hogy lássuk, miszerint a tüzetokádó Bika is Tátos: *büvölő* tehetségénél fogva *bikává vált Tátos*. A Szörnyekkel való küzdéséle állítása is Ipolyinak csak abban az esetben fogadható el, ha a Szörnyeteg is Tátos.

Most pedig lássuk a közlésre szükségesnek ítélt változatot!

Egy embőr fogadott ész szögény embört (dolgozni). Az a szögény embőr sokat tudott, de csak hallgatott. Aszonta, hogy ű nem kíván sömmit (t. i. bért), csak önni agygyon neki. Úgy fordítanak (a gabonát nyomtatáskor) a nyáron; éccző nagy szaladó-eső támadt. Aszonta (a szegény ember) a gazdának: „No, ebből a *főlhőből* gyün égy *Tátos*, *Bika* lösz *belüle*, én is *elválloccok* *Bikának*, majd *tülekődünk*, hanem (neküm segicesön! Annak a horgosináját (hátsó lábán az ina) üsse csak! Hotyha én möggyő-

szerint: Sárkány-lovát is annak változtatja a Tátos, a minek akarja.¹ Mindenik Jarkum *jót és rosszat tehet*, mint a *samán* istenek. Ezzel a felfogással már foglalkoztam.² *Kandra* azt hitte, hogy hagyományaink *a jó és egyúttal rossz* felsőbb lényekről *nem tudnak*;³ kijelenthetem, hogy többször idézhetek a lejegyzett hagyományokból ilyféle adatokat, ha sorra kerülnek. Ezúttal is, a Tátosra vonatkozólag, több ily változatot idézhetnék, mit nem teszek, részint azért, mert nagyon elterjedtek a nép közt s így felteszem, hogy ismeretesek is; részint pedig azért nem idézek egynél többet, azt is a legrövidebbet,⁴ hogy a jegyzetek sok helyet ne foglaljanak el a hiedelmek közlésével. Majd ha a *Hagyományok* III. kötete megjelenik, lesz benne nem egy-kettő. A mi *Tátosunk* is tehát *jót és rosszat* tehet.

A Jarkumok *összeférhetetlenek*, mondja Hunfalvy.⁵ Ha két Jarkum találkozott, meg kellett egymással vivnia, nem szabad volt egyiknek is kikerülni a viadalt. Ugyanezt láttuk a 262. l. 4. sz. jegyzetben közlött hiedelemben. Arról, hogy a Jarkum ha elváltoztatta magát, kikerülhetette a viadalt, mint Hunfalvy írja, nem tudunk, ily hiedelmet eddigelé nem találtam s a mennyire ismerem hagyományainkat, azt mondhatom: nem is fogok a *Tátosok*-ról találni, de más sem. Abban, hogy ilyent találhassunk, megakadályoz bennünket az a 262. l. 4. sz. hiedelmes, elbeszélésbe beleszőtt tudat, hogy a bika képében jött Tátossal a másiknak, mint a nép kifejezte magát: *muszáj volt neki összemenni*; tehát nem kerülheti ki a viadalt.

A földön történő tülekedéstől különbözik a *felhőkben*, vagy a *levegőben* való viaskodás. Itt már hősökhöz illőleg nem tülekednek, hanem *karddal hadakoznak*. Nem is öltönek *más alakot* magukra, de ha elváltoznak, *úgy is maradnak*. A levegőben való viaskodásról azt írja *Gönczi*, hogy a *göcsejiek* szerint erejük-nél fogva fel bírnak emelkedni és ott verekedni,⁶ ilyféle hagyományt, melyben az elmordó nem szólt arról, hogy van-e a Tátosnak lova, mint a vogul Jarkumnak, mi is jegyeztünk le.⁷ Hunfalvy azt írja, hogy a *Jarkumoknak* voltak *lovaik* és

zöm, nem lösz sömmi veszüdelöm: jég a határba, de ha ü gyöz mög, akkor nagy szél, zivatar, eső lösz*. Mikor a Tátos égyütt, hozzá foktak tülekönni, a gazdaembör segített, légyöszték a Tátost. Mikor mögyszabadultak mindön veszedelömtül, a gaszdaembör mög akarta ajándékozni a szögény embört, de ü nem vállalta, hanem aszonta, hogy ü mos mán elmén; de ha valami baj lösz, hát csak mönynyön hozzá, maj segít ü neki. (Magyarszentmárton.)

¹ Az esője verekszenek a Tátosok, mindégygyik az ü orszáába akarja vinni a fölhöt, a mölik erősebb, a lösz a nyertes. Lovuk is van: a Sárkány, *annak változtatytja*, a minek akarja. (Magyarszentmihály.)

² Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XIV. kötet V. sz. 7. l.

³ *Kandra Kabos*: Magyar Mythologia. 122. lap.

⁴ Egy Táltos-ember Makón bement egy házhoz és édestejet kért enni, az asszony azt mondta: „nincs“, pedig volt. Azután átment a másik házhoz, ott is kért, adtak neki. „Kértem a másik háznál is, de ott azt mondták, nincsen, pedig van. Hanem tik, fiaim, siessetek megfejni, mert nagy zivatar lesz!“ Éppen hogy megfejtek, feljött egy nagy felhő és olyan zivatar lett, hogy a hol nem adtak a Tátosnak enni, *ott leverte a szél az istálló tetejét*, a hol pedig adtak neki édestejet, *ott meg semmi baj sem volt*; pedig nagy zivatar volt. (Békéssámson.)

⁵ *Hunfalvy* i. m. 141. l. — ⁶ *Gönczi Ferencz* i. m. 175. l.

⁷ Mikô nincs csép féjhő sê oszt villámlik äkkô á *Tátosok* verekénnek. Á mējik országbô váló méggyözi a másikat, áz lösz á nyertes. Á kárgyuk szikrájá, ez áz, á ki lácczik. (Ságújfalu.)

*fegyvereik.*¹ A mi Tátosainknak is vannak lovai, egyik adatunk szerint² kettő is rendelkezésére áll, ha akarja, de felbökben a lejegyzett adataim szerint *Sárkány* a lova, mi idegen hatás eredménye. A vogul hagyományokban a *Jarkumoknak nincsen Sárkánylovuk és esőért sem viaskodnak*. Az eső a Sárkánynyal van összehozva, a *Sárkánykigyóval*;³ az esőt visszatartó *Szörnyeteggel*, mint a *Rigveda* is mondja, kit mikor megöl *Indra*, megered az eső.⁴ E harcztot, mint *Angelo de Gubernatis* elősorolja, több nép, köztük az *ind-perzsa* és a *török-szláv* hagyományok is ismerik.⁵ A honnan a *Sárkány-szót* kaptuk, ott kell első sorban a hozzá kötött hiedelmeket is keresnünk. Bármekkora volt is azonban ez a hatás, mint a lejegyzett hagyományokból látom, a viaskodó Tátosokról szóló adatokat *nem bírta* annyira átalakítani, hogy a Tátosok ne egymással viaskodnának, hanem az esőt visszatartó Szörnyeteggel: a *Sárkánykigyóval*. Az esőért viaskodó Tátosokról szóló adatok közt legszebbnek találtam eme leírást.⁶

A Jarkumok viaskodásának rossz következése volt — írja Hunfalvy —, mivelhogy a diadalnak csak az egyik halálával lehetett végződni.⁷ Ez a Jarkumok viaskodásából származó, rossznak mondott következés másképen van előadva Hunfalvynál, másképen Munkácsi Bernátnak a *Vogul népköltési gyűjtemény*

¹ Hunfalvy i. m. 141. l.

² Földeákon vót egy Tátos, aszonta az emböröknek, hogy van a vásárheji határba sok pénz, nem akarták hinni, de ő megmutatta, hogy ő Tátos; *elmönt* az emböröktől 7 lépést oszt *eveszött*, kis időtelve *ott vót mögin*. Akkor asz monták neki: „Mos má éhiszszük. Kérdőszte az emböröktől: „Lősz-é ojan legén, a ki velem elgyün?” Került egy embör. „No, ha elgyüsz velem, boldog embör lősző!” Mikor elmöntek egy kettőskúthon (két veder jár bele), fölhúzott két vödör vizet, azonnal ott vót két paripa, aszonta neki: „A mikre akarsz ráülni, új rá!” Kiválasztotta magának, ráültek. „Fogd mög jó, gyere utánam!” monta a Tátos. Mikor odaértek a vásárheji határba a kettőskúthon, mökkötötték a lovat, fölhúzott két vödör vizet (a Tátos), ittak. Akkor kilépett (a Tátos) a kúttú a nyugoti részre száz lépést, mögált, égygyet *dobbantott*, monta: „No, itt van! Add ide barátom a bicskádát!” A gyöpet ottan kivágta, lészötte a ládárú a téglát, kivötték a ládát, viszzsamöntek a kettőskúthon. „Új fő, barátom a lóra! Ne a láda! ebből boldog lőszöl. Fog mög jó, hogy lé né ejesd!” Mikó hazaértek, lészáltak a lórú, *a ló eltünt*. A Tátos mögövvött egy köcsög aludtejet, elmönt. (Földeák.) A 3. számú jegyzetben közölt adat szerint a Tátosnak csikaja van.

³ A zuhatagok, mikó gyüttek, Sáránt hosztak. A Nattyfán (Tápé mellett) is vót *Sáránkigyó* oszt évitte a Tátos. Ojan nagy szél vót, hogy a fákat kitekergette. Egy halász mög szügönnyel akarta (a Sáránkigyót) mögszúrni, asz gondolta: hal. Mikó látta (hogy nem az), mögképződött möghalt a csónyikába. (Tápé.) Lásd Ipolyi mitológiája 222. l.

⁴ *Angelo de Gubernatis*: Die Thiere in der indogermanischen Mythologie. II. k. 640. l.

⁵ *Angelo de Gubernatis*: Ugyanott 639. l.

⁶ A Tátosok esője víjaskonnak egymással. A Tátosoknak van lovuk: a Sárányokon járnak, mikor gyün a vihar, zöng az ég. Mikor szömköszt villog az ég: a törökországi mög a magyarországi Tátos víjaskonni készül. Mikor a Tátosok a kargyukat összeütik, akkó zöng az ég, ijenkő irdaják egymást. A kinek jó szöme van, nézzön oda, ha mögnyilik az ég, mögláthatyta mijen irdas a Tátos keze a kardvágásoktul, mög hogy hogy gyün a Tátos a Sárányon. Az *istennyila* sē ögyéb, mind a kard szikrája. (Szöreg.)

⁷ Hunfalvy i. m. 141. l.

művében közlött Reguly-féle *Jār māzēm* felírású szöveg megfejtésében. Munkácsi művében¹ az van mondva: A melyik ember *hős* volt, *kővé* alakult át, a melyik hősiessége gyöngé volt, azt *megölték, elrohadt*. Hunfalvy (i. m. 141. l.) értelmezése szerint: a melyik Jarkum *tehetsége fogyott*, az még *kővé* válhatott s ebben folyvást él, a ki azt sem tehetette, az: emberalakban meghalt és teste elrohadt. Munkácsi említett megfejtésében a *hős* alakult *kővé* át, Hunfalvyéban a *gyöngé*, az erejében fogyott Jarkum alakulhatott át, mi különböző magyarázat. Van nekünk is egy adatunk,² mely a Tátusok *kővé: nyilakővé* változásáról tud, de ebben csak annyi van mondva, hogy a Tátusok *nyilakővé* változnak. Tátusok *megöléséről, elrohadásáról* nem szól; nem *erős* és *gyöngé* Tátusokról sem. Nem fog ártani, ha a *palóc* néphagyományok gyűjtői minderre kiterjesztik a figyelmüket s ha idevágó hagyomány él még a nép ajkán, lejegyzik.

A melyik (t. i. kő, vagy hely) afféle hősember volt: az a hely szentté vált, „... *istenkék*, istentisztelet terek, áldozati terek és hatalmasok (t. i. szellemek) vannak im ottan” — mondja a Munkácsi művében található értelmezés, melyet úgy magyarázok, hogy a *kőnél*, a melyé a *hős* ember vált, vannak az *istenkék* és *hatalmasok*.³ Hunfalvyé szerint benne van a *pubi*-ban (bábúban) a Jarkum,⁴ a felsőbb lény. Emberem sem *istenkékről*, sem *kőben* levő Tátosról nem beszélt, de nem is kérdeztem s így a *palóc* ide vonatkozó felfogásról sem szólhatok. Lejegyeztem azonban a *pubi*-khoz kötött egyéb hiedelmeket.

Hunfalvy felemlíti a *pubi*-kről, hogy a vogulok azt hiszik, hogy az ily bábok a *gonosz szellemeket elűzik*. Erről mi is tudunk,⁵ népünk a mennykővet szinte rossz szellem elűzőjének használja.

A betegség-szellemek ma már lejegyzett hiedelmeink legtöbbje szerint, mint rossz szellemek vannak feltüntetve, kiket nem mond *apró marhácskáknak, fiának* a beteg;⁶ hanem üzi. Mint hallottuk, a *pokolvart* is *rontás*-nak mondja a megelőző számú hiedelem. *Szeged népe* II. k. 113. és 217—218. lapján is találunk ilyen felfogást, hol a *kifőzött mennykővet* mondják a *betegség-szellem elűzőjének*. Hunfalvy megjegyzi, hogy a vogulok maguk is csinálnak *pubi*-kat (= bábokat), hogy a rossz szellemeket elűzzék.⁷ Megteszi ezt népünk is.⁸

¹ Munkácsi Bernát: Vogul népköltési gyűjtemény. IV. k. 1. f. 410. l.

² Mikő 7 esztendőre kigyön a fődbő oszt mégtanalógyik a *nyilakő*, ojan hégyés, mint a *kő*; a *Tátusok* annak *változnak*. (Ságújfalú.)

³ Munkácsi i. m. IV. k. 1. f. 410. l.

⁴ Hunfalvy i. m. 141. l.

⁵ A ménkö kékszinű, mindönféle rontást elmulaszt: akár *pokolvart* gyógyitanak vele, vagy akármit, balkézbe köl fogni oszt 7-czör köl a seböt *visszafelé* kerekíteni, mert 7 *Gonosz* van a világon, a kit mög nem löhet fogni. Mikő kerekíti, egy *Miatyánkot* mög egy *Üdvözlöt* köl elmondani, de *Ament* né mongyon. A ménkö, akárhogy ütök, nem birják szétverni, mök sé lácczik rajta. Tűzbe is belevethetik, nem ég el. Ha 7 szál sejöm czérnával 7 csomót kötnek (az ökölnagyságú) ménköre oszt oda teszik a tűzbe, nem ég el sé a ménkö, sé a czérna. De eszt csak écczör szabad tróbalni, mert fölégeti a házat [a mennykő]. (Magyarszentmárton.)

⁶ Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből stb. i. kötet és szám 12—16. l.

⁷ Hunfalvy i. m. 142. l.

⁸ A mölik aszszonnak a gyerököknek fáj a szája, csinájjon 9 kis bubát vesszökre (öltöztesse bubának a vesszöt), mikő gyünnek a csürhész disznók, ájjon ki a (ház-) sarokra,

Miután a Jarkumok így, hadakozva nem birtak élni együtt, Tarémhoz fordultak, ki szanaszét rendelte őket. Így ment egy a Kazym-, más az Ob-, más a Szoszva-, más a Szigva-folyó felé, kiki külön földtájékra.¹ Hiedelmünk kétféle földtájék *Tátosát* ismerik ma: a *törökországit* és a *magyarországit*, mint a 24. számú jegyzetben található közleményből látjuk. Ipolyi kéziratban levő *A 3 királyfi* meséjében *Határ-tátosáról* is említés van téve s az van mondva, hogy mikor elvégezték feladataikat, „a Tátosok, a birodalom *részeire oszlottak*“. Ezek is más-más vidéken éltek, *nem együtt*.

Hunfalvy² szól a Jarkumok *közös gyengeségéről* is, a túlságos *mély álmról*, melyből szinte erőszakkal kellett őket felkölteni, mint például a *Káltes-né* *majtban késsel szurkálják meg* az alvót, úgy ébresztik föl. A mi Tátosunk is elalszik három napig is,³ de a Jarkumok gyengesége leírása a *Râmâyana szörnyetegének* alvása leírásához hasonlít jobban. A szörnyeteg hat hónapig alszik egyfolytában, mialatt sem trombita, sem dob, de még kalapácsütés sem képes felébreszteni.⁴

A Jarkumok és Tátosok ily sok egyezése után felesleges tovább bizonyítgatnom, hogy a Jarkumoknak nálunk a megférhetetlen Tátosok felelnek meg.

Kálmány Lajos.

NÉPKÖLTÉSZET ÉS NÉPZENE.

A kurucz dalok forrásai.

VIII. A „Magyar gályarabok éneke“.

Jelen czikkünkben a fenti, még csak Gályarabok, annál kevésbbé „Magyar gályarabok énekének“ sem nevezhető ének eredetének s hitelességének kérdésével foglalkozunk. Ez éneket Káldy felvette a „Kurucz dalok“ című gyűjteménybe, azonban a kurucz kori dalok közül törölni kell.

Ifj. Jeszenszky Károly, jelenleg mezőberényi ág. hitv. evang. lelkész Temérdek Károly álnév alatt a Protestáns Egyh. és Isk. Lap 1885-iki 28. évfolyamának 3. számában (77—80. hasáb) egy 8 versszakból álló éneket közölt *Magyar*

oszt a gyerököknek fordicsesa mög a szájába mind a 9 bubát, oszt hajicsesa el (a bubát); akkó nem fáj a szája. (Szöreg.)

Mikor a kis gyerök zsébrész (= főpörzsög a nyelve), akkor 9 bubát csinálnak, a (kisgyermek) fejit mögverögetik (a bubákkal), hogy rin, azután mikor a csűrhe gyün, 9 disznókon vágik (a bubákat); akkor nem lösz zsébrész a kis gyerök. Azokat a bubákat nem jó fővönni. (Szöreg.)

¹ *Munkácsi* Bernát i. m. IV. k. 1. füzet 410. lap.

² *Hunfalvy* i. m. 141. l.

³ Egyszer a mi szomszédunkba is jött Tátos: rongyos szűrben volt; csak tejet kért meg éjjeli szállást. Adtak neki tejet is, meg éjjeli szállást is. *Három napig folytonosan aludt*. Mikor felkelt, kikisért a gazda. Nem szólt (a Tátos) semmit sem, csak megállt a bodzafa mellett, a lábával *dobbantott*, azután *eltűnt*. A szomszédunk mindjárt tudta, hogy ott *pénz* van, ki is ásta; azóta gazdag ember. (Szentés.)

⁴ *Angelo de Gubernatis* i. m. 646. lapján.

gályarabok éneke a XVII. századból fő- és „Cithara Sanctorum” alcímmel. Az ének szövegéhez tájékoztatásul egyebek közt ezeket írja: „Ez ének szerzője előttem ismeretlen. Azon körülményből azonban, hogy a XVII. század kilenczedik tizede előtt megjelent énekeskönyvekben nem foglaltatik, továbbá *tartalmából* . . . azt kell következtetnem, hogy ez ének *így, a mint itt közlém* . . . egyikét képezi . . . a Vezuv lábánál vértanúságot szenvedett *magyar hitvallók énekeinek*, melyekbe azok lelküknek összes keservét és égi örömét kiöntik vala, melyek *szent hagyományként* nemzedékről nemzedékre szállván, az áhitat- és buzgóságnak kiapadhatatlan forrását képezik.” Végül Gócs Mihály, Mazári Dániel és Paulovics Mihály gályarabok nevével hozza kapcsolatba a közölt éneket. Jeszenszky e soraiból kitér, hogy

1. ő ez ének szerzőjének a magyar gályarabok egyikét tartja;

2. hogy szerinte ez ének szent hagyományként szállt ebben az általa közölt szövegben, nemzedékről nemzedékre. (A főcím alá tett Cithara Sanctorum jelzés bár ezt nem fejezi ki világosan a közlő, az ének forrását akarja jelteni. A „Cithara Sanctorum” a cseh-morva protestánsok régi nagy énekeskönyve.)¹

Azt azonban már egy szóval sem említi, hogy a Cithara Sanctorumban lévő ének magyar szövegét, melyet ő az előbb említett helyen közrebocsájtott, kézírásos vagy nyomtatott forrásból kölcsönözte-e, vagy épp ő maga készítette. Egy szóval nem nevezi meg a forrást, a melyből a magyar szöveg való. Egészen természetes és könnyen érthető tehát, ha Kulcsár Endre főg. tanár a nevezett lap legközelebbi (4-ik) számában, a 106. hasábon alapos kifogást tett az ének XVII. századi eredete ellen. Szerinte „ily verset nem hogy XVII., de XVIII. századbeli költő se produkálhatott”. Rímei „oly távol állanak a XVII. század verstani fogalmaitól, mint a közlő jóhiszeműsége a valótól”. „Nincs ebben egyetlenegy szak sem, mely századunknak (t. i. a XIX. századnak) legalább is a közepe tájára ne vallana.” Szövegezésének idejét Kulcsár a nyelvújítás utáni időre teszi. Végül ama reménységét fejezi ki, hogy ez ének írójával, „avval a 150—60 évesnél valamivel fiatalabb költővel rövid idő alatt megismerkedünk”.

Jeszenszky, továbbra is megtartva álnevét (Temérdek Károly), a nevezett lap 5. számában (155. hasáb), Útbaigazításul cz. közleményében felel Kulcsár kifogásaira. Utal arra, hogy eléggé érthetőleg megjelölte a *forrást*, a melyben a kérdéses ének foglaltatik, s „hogy a gályákra huzzott harmincz magyar hitvalló közül csak is azoknak neveivel hozta kapcsolatba a közölt éneket, kiknek anyanyelve minden valószínűség szerint *nem magyar* volt”. Majd kijelenti, hogy „senkit fel nem jogosított arra, hogy a kérdéses éneket, mint irodalmi *nyelvméleket* vegye bonczkés alá”.

Feltűnő és különös, hogy Jeszenszky e válaszában sem nevezi meg a forrást, a honnan az általa közölt magyar szöveget vette. Erről mélyen hallgat. Pedig Kulcsár alapos kifogásaira az lett volna a misztifikáció gyanujába való keveredés elkerülésére nézve a jogosan várt felelet, hogy ha keitelés nélkül megnevezi a forrást, a melyből az általa közölt *magyar* szöveget vette. Hagsúlyozza

¹ Egyik kiadása (Prága 1819—20. 4° 910 + 93. o.) megvan a pataki főiskola könyvtárában.

ugyan, hogy ez ének forrása a Cithara Sanctorum, de az énekeskönyvnek sem teljes címét, sem kiadási évét és helyét, sem a lapszámot, a hol az ének szövege olvasható, nem jelöli meg. Nyilatkozatából most is kitűnik, hogy ő az ének szerzőjéül, minden komoly ok és alap nélkül, s egészen tévesen, valamelyik magyar gályarabot tartja, és pedig azok egyikét, kik nem magyar, hanem szláv, közelebbről, mert a Cith. Sanct. cseh énekeskönyv, cseh anyanyelvűek voltak. Kulcsár kritizáló eljárására tett ama megjegyzése, hogy ő senkit fel nem jogosított a közölt ének szövegének, mint irodalmi emlékek bírálatára, világosan elárulja, hogy erősen sarokba van szorítva s a helyett, hogy őszintén s nyíltan megnevezte volna a magyar szöveg, a magyar fordítás forrását, azzal iparkodik a dolog lényegéről elterelni a figyelmet, hogy az ő közleményének nem volt más célja, mint az, hogy a „martyr hungaricusnak hangsúlyozása által eléggé jelzett gyakorlati eszmének kívánt némi szolgálatot tenni“. (!)

Kulcsár a Jeszenszky álneves Útbaigazítására adott válaszában (id. lap 8. sz. 243. h.) megismétli amaz álláspontját, hogy e vers nyelvezete és verselése közel se jár a XVII. századéhoz s hogy „ilyen *dicsfény*-es és *forradalmas*¹ költészet... a nyelvújítás előtt nem ragyogta be irodalmunkat“.

Öt év múlva (1890). Jeszenszky ez éneket közrebocsájtotta a „Régi hangok“ című, Budapest, Hornyánszky kiadásában megjelent kötetében (64—73. l.) ugyancsak „Magyar gályarabok éneke“ címmel, azonban a nyelvújításkori két szót (dicsfény, forradalom) mással helyettesítette. Az énekhez csatolt tájékoztató bevezetésben ez olvasható: „Ezen *saját dallammal* bíró régi ének szerzője ismeretlen. Valószínűleg egyike azon énekeknek, melyekben az 1674-iki pozsonyi vértörvényszék áldozatainak lelke szól hozzánk“. Ez éneket azonban itt már csak Mazári és Korodi János gályarabok nevével hozza kapcsolatba.

Meglepő, hogy míg ez ének *első* közlésekor (Prot. Egyh. és Isk. Lap 1885. 3. sz.) nem említette Jeszenszky, hogy ez éneket mely dallamra énekelték, addig itt már saját dallammal bíró régi énekek nevezi. A kötet függelékéül közli e dallamot ilyen címmel: „Magyar gályarabok éneke. *Ősrégi magyar egyházi dallam*. Férfi karra tette s orgona kísérettel ellátta Luttenberger Ágost.“ — És valamint Jeszenszky a világ minden kincséért sem árulná el, hogy az ének magyar szövegét, a magyar fordítását honnan, micsoda forrásból vette: épp úgy Luttenberger sem nevezi meg a forrást, a melyből ezt az általa „ősrégi magyar egyházi dallamnak“ nevezett szép melódiát kölcsönözte.

Káldy Gyula e szép dallamú éneket, mit sem tudván az ének eredete ellen felmerült gyanuokról s nem vizsgálván hitelességét, jóhiszeműen felvette „Kurucz dalok“ cz., három kiadást ért nagyhirű és igen elterjedt gyűjteményébe (Budapest első kiad. 1892., harmadik 1896.). Az Előszóban ez énekről, Jeszenszky tájékoztatása alapján a következőket írja: „A 3. számú „Magyar gályarabok éneke“ ősrégi magyar protestáns egyházi dallam és valószínűleg 1674-ben keletkezett, mikor a pozsonyi vértörvényszék Mazári Dániel és Korodi János... evang. lelkészeket több társaikkal együtt hitükhöz való hű ragaszkodásukért

¹ T. i. e két szó, mely a Jeszenszkytól közölt szövegben előfordul, a nyelvújítás terméke.

gályarabságra küldte". Az ének szövege alatt pedig jegyzetben pontosan megjelöli a forrást (Jeszenszky Régi hangok cz. művét), a melyből az ének szövegét és dallamát vette.

Payr Sándor az Evang. Egyház és Iskola 1893-iki évfolyamában „A magyar gályarabok éneke” cz. polemikus cikkében kifogásolja az ének címét s azt, hogy Káldy Gyula a kurucz dalok cz. gyűjteményébe felvette. Érdekes és figyelemreméltó, hogy Payr ez éneket felvette Hárfahangok cz. vallásos költeményeket tartalmazó egyházi és iskolai czélra szerkesztett gyűjteményébe (Bpest, 1906), a hol is a költemény alatt ifj. Jeszenszky Károly neve szerepel. a mi azt mutatja, hogy Payr Sándor őt tartja a magyar szöveg szerzőjének.

Bartalus István a Magyar népdalok cz. egyetemes gyűjteményének VII-ik kötetéhez (Bp. 1896) írott „Néhány szó a magyar népdalról” cz. előszavában a Gályarabok énekéről szóló hagyományt nem tartja megbízhatónak (3. l.), Fejes István pedig a magyarországi ref. egyház megújítandó Énekeskönyvéhez 1901-ben Sárospatakon kiadott Gyűjteményében, a 317. lapon azt írja, hogy Jeszenszky „Gályarabok” cz. éneke nem egyéb, mint a „Sion, gieb dich nur Zufrieden” kezdetű régi német ének travesztálása. Fejes ugyanis e gyűjteményben reformációi emlékünnepen mondandó énekül közli a maga fordításában (lényeges rövidítéssel és mai alkalmazással) e német eredetű ének átdolgozott szövegét s tájékoztatásul jegyzetben ezt fűzi hozzá: „Sion, gieb dich nur zufrieden”. Régi német ének után, a melyet Gályarabok éneke címen travesztált Jeszenszky. Itt lényeges rövidítés és mai alkalmazás fordul elő. Az új dallam kedvéért közlöm”. (Az új dallam a 14. sz. a. található). Fejes tehát az első irodalmunkban, a ki rámutat a Jeszenszkytől kiadott ének eredeti forrására, a kedvelt régi német énekre. (Később látni fogjuk, hogy Jeszenszky nem a német eredetiből, mint Fejes gondolta, hanem a Cith. Sanctorum cz. cseh prot. énekeskönyvből fordított.) Fejes István a ref. hívek használatára készített Énekeskönyv első próbakiadásába (Bp. 1903) ez éneket a most említett Gyűjteményből átvette 314. sz. alatt (336. l.) s dallamául a 102. ének (Lelkem nézz a Golgotára) dallamát jelölte meg. Ugyanezen próbaénekeskönyv második kiadásába (Debr. 1916) a szerkesztő, dr. Baltházár Dezső (a 245. sz. alatt, a 413. lapon a Jeszenszky-féle teljes szövegével és a Luttenberger-féle dallamával vette fel ez éneket reformációi ünnepen mondandó énekül.

Seprődi János, jöllehet az ő figyelmét a Fejes István forrásmegállapítása kikerülte, belső okok alapján az éneket „sokkal későbbi időből valónak ítéli, mint a hogy áruba van bocsátva”. (Bp. Szemle 1906. 295.). Az ének eredetisége ellen táplált erre gyanuját Seprődi később is kifejezte (Erd. Múz. 1915. 201. lap).

Fabó Bertalan A magyar népdal zenei fejlődése cz. művében (Bp. 1908.) az ének bitelességét „több, mint gyanusnak” mondja. Szerinte egyes mondatai, nyelvbeli fordulatai a nyelvújítás bélyegét viselik magukon. Fabó Bertalan a dallam régi eredete ellen is komoly kifogást emel. „A dallam első négy sora — úgymond — hangról hangra egyezik egy újabb népdallal: „Felleg borult az erdőre”: ötödik s hatodik sora „Kerekes András” nótájához hasonló (keletkezett 1872.); szóval az egész egy anachronismus” (122. l.) Azt a körülményt, hogy

ifj. Jeszenszky Károly közölte volt ez éneket Régi hangok cz. művében, nem tekinti döntő bizonyítéknak. Nem is fogadja el a kurucz időkből valónak.

Az erdélyi ref. egyházkerület használatára készült új „Egyházi Énekeskönyv”-be a Jeszenszky-féle szöveggel és dallammal vétetett fel. (Első kiadása Kolozsvár 1908. 48. sz. 166. l. 3-dik kiadás Kolozsvár 1911. 48. sz. 166. l.), a reformációi emlékűnepen mondandó énekül.

Mi magunk is már egy alkalommal (Ethnogr. 1916. 228—229. l.) kifejeztük ama meggyőződésünket, hogy ez ének szövege nem a magyar gályarabság idejéből való, mert a magyar szöveg szerzője szerintünk nem lehet más, mint maga Jeszenszky Károly; a dallamé pedig valószínűleg első közlője: Luttenberger Ágost.

Seprődi János *Az Út* cz. folyóirat 1917. évf. 238—241. lapjain olvasható „Gályarabok éneke” cz. cikkében, melyben közli az ének dallamát is, az ének eredetét s hitelességét illető, már régebben kifejezett gyanuját megerősítve látja s ismételten hangsúlyozza, hogy „ez az ének nem a XVII. században keletkezett, hanem szövegét valószínűleg maga a közlő írta, vagy esetleg valami tót egyházi énekgyűjteményből fordította. A dallamát is valószínűleg első közlője, Luttenberger Ágost szerezte, esetleg régi egyházi dallamok alapján”. Szerinte ez éneket „igazsággal *Magyar gályarabok énekének* sem nevezhetjük” . . . „Nevezzük tehát, úgymond, egyszerűen csak *Gályarabok énekének*.”

Seprődi közleménye nem maradt visszhang nélkül. Ágoston Sándor *Az Út* legközelebbi füzetében 1917. 9—10. sz. 296—7. l.) ugyanis Seprődi cikkének állításaival szemben azt írja, hogy az ének szövege „nem újabbkori hamisítvány”, mert hiszen ez az ének több régi egyházi énekgyűjteményben előfordul. Pl. a M. Albert Knapp-féle „Evang. Liederschatz”-ban 1023. sz. a., hol szerzőjeként Joachim Pauli van megjelölve, aki 1636-ban született s Berlinben Hauslehrer volt. Hivatkozik még a speieri prot. énekeskönyvre, melyben 758. sz. alatt van s mindkét gyűjteményben nyolcz versszakból áll ez ének.¹ Említi még a Pfalz-Zweibrückeni ref. énekeskönyvet is, mely a XVIII. sz. második feléből való. Az ének dallamának forrására azonban már nem tud rámutatni. (A németben ugyanis a 42. zsol-tár dallamára megy.)

*

E több oldalról gyanusnak tartott, közismert és közkedvelt ének eredetének és hitelességének vizsgálása folyamán mi magunk is meggyőződünk arról, hogy

1. a Jeszenszkytől közölt s „Magyar gályarabok éneke a XVII. századból” czímmel ellátott ének a Cithara Sanctorum cz. cseh énekeskönyvből van fordítva. (Lásd a Prágában 1819—20-ban megjelent kiadás 611. lapján 1180. sz. a.; kezdősora Vipokog fe, ó Syone . . . Dallama: (O duffe imá rozpomeň fe) Óh lelkem tarts bűnbánatot kezdetű cseh ének dallamaival egyezik 1—8. versszak);

2. hogy ez ének eredetileg *német* nyelven szereztetett. Szerzője Pauli Joachim berlini német házitanító, a ki 1836-ban született Wilsnackban s 1674 után halt meg. (Lásd Evang. Gesangbuch Berlin 1899. 457. l. Az ének a 341. lapon 484. sz. a. található. 1—7. versszak. Dallama: Werde munter mein Gemüthe.)

¹ Káldy gyűjteményéből sok egyházi énekgyűjteménybe felvétel, pl. H. Bathó János Alk. énekek. L. 1917.

Megvan még a Chur-Pfälzisches Allgemeines Reformirtes Gesang-Buch 1755-iki frankfurti (a. M.) kiadásában is a 181. lapon 241. sz. a. 1—8. vsz. Dallama: a 42. zs. vagy Werde munter mein Gemüthe.¹ Németből fordítottatott aztán az ének cseh nyelvre s úgy vétetett fel a Cith. Sanctorumba;

3. hogy ezt az éneket önkényesen és jogtalanul nevezte el első közlője: Jeszenszky Károly „Magyar gályarabok énekének“, mert ez nemcsak hogy a magyar gályarabok egyikétől sem származik, mint Jeszenszky gondolja, de sőt eredeti német szövegének tartalma alapján a gályarabokkal sincs semmiféle kapcsolatban, mert az ének német szövegének egyetlenegy szaka, sőt egyetlenegy sora sem áll egyenes vonatkozásban a gályarabok helyzetével. Az eredeti szöveg szerzője, Pauli, ugyanis Sion alatt a protestáns egyházat érti, melynek élete a hullámoktól gyakorta felkorbácsolt tengerhez hasonló. Iratásának ideje az ellen-reformáció idejében szenvedett megpróbáltatások korára tehető;

4. hogy az ének szövege a magyar gályarabok ajkára minél jobban oda-illjék: a nagymértékű átdolgozással élő magyar fordító a 7. versszakot e cél érdekében annyira átdolgozta, annyira átalakította, hogy *egészen más tartalmúvá lett* s egyedül és kizárólag csak a refrainben előforduló 7. sor és a versforma emlékeztet az eredetire. Íme:

Német:

Halleluja deine wonne
Liebes Zion wird nun gros,
Dann die schöne gnaden, sonne
Nimm dich recht in ihren schoos,
Gibt dir einen freudengrus,
Und sich selbst zum gemusz:
Zion, wo ist nun dein klagan?
Jetzt kanst du von freude sagen.

(Chur-Pfälzisches allg. ref. Gesang-
Buch 182. I.)

Magyar:

Végső áldást mondj hazádra,
Mely távolról int feléd;
Égi honnak a határa
Van már hozzád közelébb.
Édes érzés mért fog el,
Melytől olvad szív, kebel?
— Sion! nemde minden más ott,
Mond: hova tűnt nagy sirásod?

Régi hangok 72. I.

(A Cithara Sanctorum 1180. sz. darabjának 7. versszaka a következő főbb gondolatokat tartalmazza: Örvendj, óh Sion! A te neveltet örvendezik. Nyugodj meg! Sion, hol van a te sirásod, sóhajtozásod?)

5. Szerintünk a Cithara Sanctorum cseh szövegéből dolgozó s annak szövegét a 7. versszak elferdítésével a magyar gályarabok helyzetére alkalmazó magyar fordító nem lehet más, mint a magyar szöveg első kiadója: Jeszenszky Károly, jelenleg mezőberényi ág. ev. lelkész. Ezt igazolják a következő adatok:

a) Mikor 1885-ben Kulcsár Endre alapos nyelvészeti kifogást tett az ének magyar fordításának XVII. századi eredete ellen, az akkor még álnevet viselő Jeszenszky nem nevezte meg a forrást, a melyből az ének szövegét közölte, holott az lett volna a felmerült gyanu eloszlatására nézve az egyedül helyes és jogosan várt eljárás.

b) Mikor e vitás eredetű ének ügyének tisztázása céljából alulírottak levél-

¹ Paulitól való a brandenburgi énekeskönyv 620. sz. darabja is (So hab ich nun vollendet... kezdettel).

ben felszólítottuk Jeszenszkyt, hogy nevezze meg azt a kéziratot vagy nyomtatott forrást, a melyből az 1885-ben kiadott „Magyar gályarabok éneke a XVII. századból“ cz. ének magyar szövegét s Luttenberger az ének dallamát vette: 1916 ápril 28-án kelt levelében¹ azt válaszolta, hogy ez ének „német szövege megvolt már a gályarabok idejében. A „Régi hangok“ megjelenése után néhány évvel Venetianer Sándor... nekem egy, az 1664-ik évben megjelent Gerhardtféle énekeskönyvből,² kiszakított lapot küldött volt, melyen nagy meglepetésemre és öröömömre — a Gályarabok énekének német szövegét olvashattam. Ez énekeskönyvet a gályaraboknak feltétlenül ismerniök kellett. S a Monumenta evangelicorumban olvasható adat szerint Gerhardtféle könyvét maga Welez György adta a gályarabok kezébe, midőn kiszabadításuk után, házába vezettetette őket s ők 1676. év febr. 11-én, midőn Ruyter admirál elé vezettettek, — éppen a 46-ik zsoltárt énekelték el örvendező lélekkel. Megvan [?] tehát a történelmi kapcsolat a gályarabok s a róluk elnevezett ének között“. Válaszában kifejti továbbá, hogy az „ének tót szövege valószínűleg megvolt már ugyancsak a gályarabok korában. De Mockó János író állítása szerint (Cirtheiné Listy 1892.) az a Cith. Sanctorumba csak a XVIII. század közepe táján került. Nagyon figyelemreméltó körülmény az, hogy a Cithara Sanctorumban az összes, németből fordított énekek külön vannak felsorolva s megjelölve, úgy szerzőik, mint fordítóik megnevezésével. De a Gerhardtféle könyvből átvett Pauli-féle ének tót szövege, mint *eredeti*, tehát *magyarországi* származású ének szerepel a Cith. Sanctorum összes kiadásaiban... a szerző megnevezése nélkül. Mai napig sem tudja senki, ki annak (t. i. a tót szövegnek) a szerzője?“

„A Régi hangokban általam közölt *magyar szövegnek a szerzője ismeretlen*. Annyi bizonyos, hogy *nem fordítás*, hanem — a mint azt Venetianer fentebb említett, hozzám írt levelében írja: remek „átültetése“ a Pauli(-nyi)-féle, a gályarabok korából származó éneknek.“

„A mi az ének *dallamát* illeti, folytatja Jeszenszky, annak eredeti dallama visszavihető a Balassa Bálint korára. Ennek bizonyosságául ide csatolva küldöm az „Eheu quid homines sumus“ kezdetű, eredetileg latin ének magyar szövegét és dallamát. E dallamot tót szöveggel egy, a XVIII. századból való írott énekeskönyvben találtam. Magyar szövegét a Régi Graduálból írtam le.³ A dallam egyébiránt — főbb motívumait tekintve — majdnem azonos a Thurzó György korából való, Lányi-féle „Anyaszentegyház siralma“ cz. ének dallamával, mely utóbbi az idecsatolt nyomtatványban „Katona halála“ cím alatt található“.

A Magyar Gályarabok énekének dallama az itt közölt motívumokból keletkezett. Tekintve, hogy az Eheu quid homines sumus szövege nagyon emlékeztet a Balassa Bálint virágénekeire, s dallamának motívumai már Thurzó György korá-

¹ Nem követünk el indiszkréciót, ha e tudományos kérdésben, tudományos feleletet adó levél tartalmát az ügy érdekében nyilvánosságra hozzuk. Kérdésünkben jelezve volt, hogy nem akarjuk véka alá rejteni e vitás ügyben a legilletékesebb egyén feleletét.

² Tévedés. A Gerhardtféle énekeskönyv első kiadása 1666—7-ben jelent meg Berlinben. (Lásd: Schiele-Zscharnack: Die Religion. II. B. Tübinga 1910: 1315.)

³ Ez a Régi Graduál, megállapításaink szerint a Cantus Catholici 1792-iki kiadása volt, a melynek 315. lapján a levélhez csatolt ének tényleg előfordul.

ban a nép ajkán éltek: teljes hiteles éggel megállapítható, hogy a „Magyar gályarabok énekének” dallama nemcsak a gályarabok korában, de azt megelőzőleg több mint egy félszázaddal már a nép ajkán élt. [??]

Mint e levél tartalmából látható, Jeszenszky előbb ismerte a Magyar gályarabok énekének tót (helyesenben cseh) szövegét (az ének magyar szövegének közlésekor, 1885-ben és 1890-ben, csak a tót szöveget ismerte), mint a német eredetit s az ének magyar szövegének szerzőjéről ismét csak azt mondja, hogy ismeretlen. Azt azonban, hogy ő, a közlő, hol, miképen és mikor jutott a kiadott magyar szöveghez s hogy írott vagy nyomtatott példányról másolta-e le, tehát a földolgot, egyszerűen hallgatással mellőzi. A helyett, hogy nyíltan s őszintén bevallaná, hogy ő „ültette” át magyarra ez éneket s ő látta el a „Magyar gályarabok éneke” címmel, fárasztó magyarázatásokkal iparkodik igazolni azt, hogy ez ének a magyar gályarabokkal kapcsolatba hozható.

Az ének dallamáról szóló zavaros tájékoztatását sem fogadhatjuk el megbízhatónak, hitelesnek. Szerintünk a dallam szerzője nem lehet más, mint első közlője: Luttenberger Ágost. A dallam XVII. századi eredete ellen Fabó által emelt s fentebb említett kifogások alaposok és jogosak.

Jeszenszkynek fenti levelében adott válaszával nem voltunk megelégedve, mert nem nevezte meg a forrásokat, a melyekből az ének szövegét és dallamát vette. Újból fölkerítettük tehát, hogy az ének magyar szövegének és dallamának forrását szíveskedjék megnevezni. Azonban 1916 május 6-án kelt válaszában sem mondja meg, hogy hol és mikor találta az ének szövegét és dallamát. Levelének idevágó része így szól:

„1. Már a mult levelemben megírtam, hogy a kérdéses ének magyar szövegének szerzője egyénileg ismeretlen. Én az általam közölt éneket ugyanazon forrásból merítettem, melyből keletkeztek az evangéliumok. A magyar szellem ezen alkotásáról más írásbeli nyom nem maradt, mint az, a melyet Jézus írt az ujjával a földön, midőn a farizeusok őt a bűnös asszony felől megkérdezték.¹

2. A Cith. Sancto-umban „Az egyház megkisértése és üldöztetése korából” cz. fejezetben a 450. sz. alatt olvasható azon tót ének, melynek „visszatükrözése” a magyar szöveg. Mackó János volt csácsói evang. lelkész állapította meg, hogy ez ének német szövegének a szerzője Pauli Joachim. Az ének Németországban feledésbe ment, de Magyarországon annak tót szövege, ismeretlen szerzőtől, mai napig él a nép ajkán s csak mikor az ének magyar szövege Gályarabok éneke címmel megjelent s az ország határain túl is feltűnést keltett, vették azt be újból a hannoveri énekeskönyvbe.

3. Luttenberger Ágost ez éneknek magyar dallamát — a Magyar Szónak az 1891 — évet megelőző valamelyik évfolyamában megjelent közleményből vette át s tette fel orgonára... s bocsájtotta a Régi hangok kiadójának rendelkezésére.”

E levél 1. pontjából határozottan lehet következtetni arra, hogy az ének magyar szövegének szerzője nem lehet más, mint maga Jeszenszky K., mert az, az ő írásának segítségével jött napvilágra (ez ének írásbeli nyoma nem maradt ránk, t. i. az ő írásbeli fogalmazásán kívül.)

¹ E biblikus kifejezés értelme: semmi írás nem maradt fenn róla.

A 3. pontban olvasható ama tévedését, hogy Luttenberger az ének dallamát a Magyar Szónak 1891 előtti évfolyamainak egyikéből vette (a Magyar Szó 1900-ban indult meg!) Jeszenszky később, figyelmeztetésünkre, helyreigazította, de a Magyar Szó helyett most már a Pesti Hírlapot nevezte meg. Ez az eljárás azonban nagyon gyanús. A mint téves volt a Magyar Szóra való hivatkozás, téves lehet a Pesti Hírlapra való utalás is. Ismételjük itt az ének eredetének kutatása közben kialakult és megerősödött meggyőződésünket, hogy az ének magyar szövege Jeszenszkytól, dallama pedig Luttenbergertől való.

c) Jeszenszky költői működésénél gyakorta tapasztaltuk azt a hibás eljárást, hogy ő, az általa kiadogatott verses szövegek közlésekor a legtöbbször elmulasztja megnevezni *forrásait*, a melyekből azokat közli. Pl. a Régi hangok cz. kiadványában (Bp. 1890.), a melyben 13 verses darabot közöl, csak egynél, a 3-iknál mondja meg világosan, hogy az fordítás, de azt már elmulasztja megemlíteni, hogy ki fordította. A többieket pedig (a 12. kivételével), tájékoztató bevezetéseiben úgy tünteti fel, mintha azokat ő a nép ajkáról jegyezte volna le, noha a címlapon a Cithara Sanctiorumból valóknak jelzi őket. A 7-ik számúrói meg is mondja, hogy az énekeskönyveinkben mai nap már nem szerepel. Az 5. sz. énekről azt mondja, a Vasárnapi Újság 1910. 35. számában („Jaj én nekem nyomorultnak“ kezdettel közölve), hogy ez ének, valamint az ugyanott közölt Thurzó György özvegyének vigasztalására írt ének is, mely a Régi hangok 7. sz. éneke, megvan a „Zengedező mennyei kar“ cz. régi magyar énekeskönyvben. Utána néztünk s meggyőződünk Ács Mihály Zengedező mennyei kar cz. Augustában 1747-ben megjelent énekeskönyvében, tényleg megvan a 169. sz. a. az „Így kell-e mégis maradnom“ kezdetű s Jeszenszky által Thurzó György énekének gyásza cz. éneknek nevezett darab, de egészen más szöveggel, bár a gondolatok egyeznek. Az „Új Zengedező mennyei kar (Frankfurt 1743) cz. énekeskönyvben megvan a 434. sz. alatt ez az ének, mely a Zengedező mennyei kar 169. sz. énekével egyező szövegű. Ebből az következik, hogy a Vasárnapi Újság 1910. 35. számában s a Prot. Egyh. és Isk. Lap 1884. 737. hasábján közölt „Thurzó György özvegyének gyásza cz. éneknek a Régi hangokban közölt szövege csakis Jeszenszkytól való lehet. A „Jaj én nekem nyomorultnak“ kezdetű ének, mely a Régi hangokban a 5. sz. alatt, a Vas. Újs. 1910. 35. számában s a Prot. Egyh. és Isk. Lap 1884. évf. 1024. hasábján jelent meg, bár Jeszenszky úgy állítja, nincs meg a Zengedező mennyei kar cz. énekeskönyvben. Mindkét ének tót szövegének szerzője Lányi Illés, kiről a Zoványi-féle Theol. ismeretek tára a 313. lapon azt írja, hogy a Cithara Sanctiorumban több éneke van, melyek közül ötöt (helyesebben hatot) magyar *fordításban* adott ki Jeszenszky a Régi hangokban.

Valóban, szerintünk a Régi hangok ama magyar énekeinek szerzője, a melyeknél a magyar szöveg forrása el van hallgatva, nyilván maga Jeszenszky Károly, nemkülönb a Függelékben közölt 2. sz. „A magyar gályarabok utódaihoz“ cz. ének szerzője is csak ő lehet.

Jeszenszkynek egyéb közleményeiben is találkozunk ugyanez eljárással. — A Prot. Szemle 1913-iki évfolyamában „Magyar ház a tót nép szívében“ cz. czikkében 3 énekét közöl. Az elsőnek (Mátyás király nótája) tót szövege Mocsári

Antal Nemes Nógrád megye történelmi cz. 1929-ben megjelent művében (III. k. 95. l.) van magyar fordítással együtt. A Jeszenszky által e cikkében közölt szöveg (221—2. l.) azonban „nem fordítás, hanem a nyelvben is megmagyarosodott tót nép ajkáról vett szabad alkotása a népköltészetnek (222. l.) A II. darabnak (Mátyás király harangja) tót szövegét állítólag egy XVIII. századból származó írott szertartásos könyv „Ősrégi, a mennyire lehetett, helyreigazított áriák“ című függelékében találta. E tót ének magyar szövegét Jeszenszky „a nép ajkáról véve“ közli itt:¹ A III-ik (Mátyás király halála) darab tót szövegét ugyanazon ősrégi áriák közt találta, mint az előbbi.² Magyar szövegének forrását nem nevezi meg, de a sorok közül az tűnik ki, mintha a nép ajkáról jegyezte volna le. Szerintünk e három tót ének Jeszenszkytől kiadott magyar szövegének szerzője nem lehet más, mint a közlő: Jeszenszky Károly.

Vannak ezenkívül még Jeszenszkynek egyéb, részint nevével, részint neve nélkül megjelent kiadványai is, melyekben számos, saját jelzése szerint tótból fordított régi éneket közöl, de hogy az énekek általa közölt magyar szövegét mely forrásból vette, azt nem mondja meg. Ezek fordítása szerintünk csak is tőle való lehet.

Egyik alkalmi 2 leveles kiadványában³ fel van véve „Mátyás király harangja“. „Vitézi gyászdal a XV. századból.“ Ez ének ugyanaz, a mely a Protestáns Szemleben is (1913. 223) közölve van. (Lásd előbb!) Itt a magyar szöveget minden tájékoztató megjegyzések nélkül közli. Utána jön az „Árvák dala“. „Régi magyar ének a XVI. századból.“ Itt sincs semmi tájékoztatás. Szerintünk ez éneket is maga Jeszenszky írta s magyar szövege egyáltalán nem származhatik a XVI. századból.

Egy másik kiadványában⁴ ugyanez az „Árvák dala“ cz. ének szintén ki van adva, de már nem mint XVI., hanem XVII. századi dal. Hogy ez valóban a Jeszenszky szerzeménye, azt az is mutatja, hogy a 3. versszak 4. sorában tintával szövegváltoztatást is eszközölt („engem viselni ölben) helyett „emlékezni felőlem“) s az előbb említett 1914-iki alkalmi kiadványában már ez a javított szöveg szerepel. E kiadvány másik darabja a „Bujdosók fohásza“ című⁵ ének, a melynek magyar szövege szerintünk szintén Jeszenszkytől való.

Egy harmadik kiadványa⁶ három régi magyar éneket közöl, egy karácsonyt

¹ Ezzel ellentétben a Prot. Egyh. és Isk. Lap 1891. évfolyamának 701. hasábján azt írja Jeszenszky, hogy „ez ének szövegét (azaz magyar szövegét) és dallamát egy XVIII. századbéli csupa evang. temetési énekeket tartalmazó kéziratban találta“. Ebben a közlésben a miserere szó magyarra van fordítva.

² Ezzel ellentétben a Prot. Egyh. és Isk. Lap 1891. 703. hasábján azt mondja, hogy „ez éneket (azaz magyar szövegét) dallamával együtt Trencsén vidékéről származó XVIII. századbéli kéziratban találtam“.

³ Címe: A mezőberényi II. ker. ág. h. ev. egyház templomában 1914. év nov. 2-án délután 3 órakor a harcban elesettek emlékére tartandó vigasztaló istenítisztelet sorrendje. Mezőberény, 1914. 8° 2 lev.

⁴ A Magyar reformáció emlékeiből. Két ének a XVII. századból. Vegyes karra tette és orgonakisérettel ellátta Berka Gyula. Békéscsaba, 1892. 8r. 2 lev.

⁵ Ez áll elől.

⁶ A mi Urunk Jézus Krisztusról való három régi magyar ének. Az alföldi ág. ev. nép ajkáról véve. Közli Tarnóczy György. Gyoma, 1900. 8r. 8 lap.

(Keresztyének örvendjete e napon), egy nagypéntekit (Jaj énnékem szomorúnak) és egy husvétit (Tavasznak érkezte). Jegyzetben aláteszi, hogy az első ének szláv szövege a Cithara Sanctorumban az 52. sz. alatt, a másodiké ugyanott a 190. sz. alatt, a harmadiké a 212. sz. alatt van. A másodiknál megemlíti, hogy azt Bartalus is közölte „A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI—XVII. században“ a 157. lapon. Az a Tarnóczy György, a ki közlőül szerepel, ha nem csalódunk, az lesz, a ki 1636-ban Lőcsén egy szlávnyelvű énekeskönyvet adott ki. Ez esetben azonban a fenti három éneket az alföldi magyar nép ajkáról nem jegyezhetette le 1900-ban. Így az 1. és 3. számú ének magyar szövegének szerzője szerintünk maga Jeszenszky Károly, ki a 2. számú, Bartalus által közölt éneken is itt-ott változtatásokat eszközölt.¹

Egy negyedik kiadványa² öt éneket közöl. A négy elsőnél megjelöli, hogy az Énekeskönyvből van véve (5., 220., 91., 86. sz.), sőt a szláv dallamok kezdősorait is odateszi. Az ötödiknél azonban, bár a szláv dallamot odateszi a cím alá, azt nem jelöli meg, hogy a magyar versszöveget honnan vette. A szláv szöveg, mely ez ének mértékére volt szereve, a Tarnóczy-féle, már előbb említett 1636-iki énekeskönyvben van. Hosszasan bizonyítgatja a csatolt jegyzetben, hogy 926-ban s most a magyar nép ajkáról ugyanazon ének száll fel. Szerintünk ez ének is, melyben e sor van:

Ezer év viharja között

Ránk kegyelmed napja süttött...

csak Jeszenszky tollából való lehet.

Egy ötödik kiadványában³ Koman Dániel hattyúénekét közli, ki 1740-ben halt meg a pozsonyi börtönben. Tót szövegét dallammal együtt egy XVIII. századbeli kéziratos temetési könyvben találta. Hogy a magyar szöveget honnan vette, itt sem jelzi. Szerintünk ez ének szerzője is Jeszenszky, a ki mint közlő szerepel.

Egy hatodik kiadványa⁴ közöl egy éneket „Az anyaszentegyház síralma“ címmel, melyet mint a pozsonyi vértörvényszék áldozatait sirató éneket közöl 1674-ből. „Hol vegyek könnyeket“ kezdettel. A fiúk és leányok kara azonban nagyon magán viseli az alkalmoszerűség bélyegét. Szerintünk ennek a szerzője is Jeszenszky.⁵

¹ A Prot. Egyh. és Isk. Lap 1892. évf. 87. lapján közöl Jeszenszky egy „Síri dal“ cz. verset, melyről azt mondja, hogy „ősmagyar dallamú ének a XVII. századból, ismeretlen szerzőtől újra átdolgozva“. Az „ismeretlen szerzőtől“ kifejezéssel Jeszenszky-nél gyakran találkozunk. Az ismeretlen szerző szerintünk nagyon is ismerős: maga Jeszenszky.

² A mezőberényi II. kerületi ág. h. ev. egyházban 1896. május 10-én Magyarország 1000 éves fennállásának emlékére tartott háláadó ünnepi istentisztelet alkalmával énekelt szent énekek. Gyoma, 1896. 8r. 4 lev.

³ Régi gyász. Prot. keresztyének számára. Kiadta ifj. Jeszenszky Károly B.-Csaba, 1899. 8r. 4 lev. (Kezdősora: Óh jaj, ki segít rajtam?)

⁴ A mezőberényi II. ker. ág. h. ev. egyház templomában 1910. okt. 30-án a reformáció emlékére tartandó ifjúsági isteni tisztelet sorrendje. Mezőberény év n. 2-rét.

⁵ A Régi hangokban az 5. sz. a. közöl egy „Anyaszentegyház síralma“ című éneket. Lásd még a Prot. Egyh. és Isk. Lap 1884. 1024. hasáb = Régi hangok 5. sz. A Prot. Egyh. és Isk. Lap 1885. 460. hasábon közölt, ugyancsak az „Anyaszentegyház síralma“ czimen is előforduló ének megvan a Régi hangok 12. sz. alatt!

A Prot. Egyh. és Isk. Lap 1884. évf. 664. h. és 737. hasábon, a Thurzókról közölt énekekről sem mondja meg, hogy a magyar szöveget honnan vette. A tót szövegből minden bizonnyal ő maga fordította. Jellemző, hogy az éneknek általa három helyen közölt szövege¹ nem egyezik szóról szóra egymással, még kevésbé a forrásul megjelölt Zengedező mennyei karral!

6. Meggyőződünk arról, hogy mikor Kulcsár 1885-ben alapos nyelvészeti kifogásokat tett az ének XVII. századi eredete ellen (a „forradalom, dicsfény” nyelvújítaskori szavak fordultak elő benne), Jeszenszky az éneknek a Régi hangokban való közlésekor már kihagyja a két áruló szót, úgy hogy a *forradalom*² helyébe az *indulás* szót (3. vsz. 3. sor), a *dicsfény*³ helyébe pedig a *menny* szót (6. vsz. 7. sor) iktatta be. Ez az eljárása egymaga is kétségtelenné teszi, hogy ő az ének magyar szövegének, mint a szláv szöveg magyar fordítója Jeszenszky.

7. Végül a Jeszenszky költői működésének tanulmányozása folyamán rájöttünk arra, hogy 1886-ban ő maga bevallotta, hogy ő a szerzője a *Gályarabok énekének* s egy másik ének magyar szövegének e nyilatkozatában: „A Prot. Egyh. és Isk. Lap mult évi (tehát 1885-iki) számaiban — úgy mond — bemutattam némely oly énekeket (t. i. a Magyar Gályarabok éneke a XVII. századból (77. has.) — és „Az örök igazsághoz” címűeket (460. has.), megvallom *gyarló fordításban*, melyeknek magyar történelmi vonatkozása kétségtelen” (Prot. Egyh. és Isk. Lap 1886.: 1553. has.)⁴

A „Magyar Gályarabok éneké”-nek eredete tehát többé vita tárgya nem lehet, mert a fentebb elmondottakból minden kétséget kizárólag beigazolódik, hogy ez ének magyar szövegének szerzője Jeszenszky Károly.

A tudománynak egyetlen ideálja van: az igazság. Ha ily nehéz az igazság megállapítása akkor, a mikor a gyanus és vitás szöveg és dallam első kiadója életben van: mennyivel nehezebb lehet akkor, mikor olyan szöveg vagy dallam eredetének megállapításáról van szó, melynek első közlője vagy kiadója már rég elköltözött az élők sorából. Mi még a közlő életében óhajtottuk tisztázni a kérdést.

Sárospatak, 1918 jan. 13.

Hársányi István és Gulyás József.

¹ A Thurzó György özvegyének gyásza megvan a Vas. Ujs. 1910. 35. sz. és a Régi hangok 7. sz. alatt is.

² A *forradalom* szó 1831-ben fordul elő irodalmunkban Horvát Endrénél. (Lásd Szily Kálmán A magy. nyelvújítás szótára I. k. 97., II. k. 458. l.)

³ A *dicsfény* összetett szó 1838-ban fordul elő először irodalmunkban a Magy. Tudós Társaság zsebszótárában. Lásd Szily K. A magy. nyelvújítás szótára I. 47. l.

⁴ Tiszteletreméltó Jeszenszkynek azon törekvése, hogy a tót (szláv) költészettől igyekszik elhódítani azokat az énekeket, a melyekről sejtí, hogy magyar eredetűek. Csak az az eljárása hibás, hogy a maga fordítását a szerzőségről is lemondva, igyekszik a régi korból valónak feltüntetni, így akarván állításának, hogy t. i. azok az énekek eredetileg magyar szövegűek voltak, nagyobb súlyt adni.

Népköltésünk idegennyelvű fordításai.

(Befejező közlemény.)

Egész külön hely illeti meg a német fordítások során Carneri Bartholomäus marburgi író *Ungarische Volkslieder und Balladen* cz. izléses füzetét (Bécs és Lipese 1892), mivel ez az egyetlen német fordítás, a mely — nem a magyar eredetiből készült. Carneri ugyanis, a ki egy szót sem tud magyarul, Némethy Emma francia prózafordításaiból szedett német versekbe 26 népdalt és balladát. E sajátos úton készült fordításokból néhány a *Neue Freie Presse*-ben jelent meg s e kísérletek kedvező fogadtatása bátorította fel Carnerit művecskéje kiadására. Előszavában lelkesen nyilatkozik a magyar népköltészetben megnyilatkozó bensőséges érzelmekről és újszerű felfogásról. A balladákat túlságosan kalandosaknak tartja, annál jobban megkapja a dalok realizmusa, melyet rendkívül tanulságosnak tart az 1891-ben „legmodernebb“ művészi irányzatra nézve. Azt maga is érzi, hogy a népies hang valószínűleg messze mögötte marad az eredetinek. Íme a *Repülj fecském ablakára* első négy sora:

An ihr Fenster fliege, meine Schwalbe,
Bitte sie, den Riegel aufzuschieben,
Sag' ihr, dass mit Gold ich ihren Namen,
Auf ein Blatt von Silber hab' geschrieben.

Hogy a francziából fordító jobban nem távolódott el az eredetitől, ez kétségtelenül Némethy átdolgozásának nagy hűsége mellett tanuskodik.

Fölöttébb megsokasodtak a német műfordítások a millennium körül. Handmann a *Dioskuren* 1894. és 1895. évfolyamában közölt 17, majd ismét 14 népdal- és balladafordítást, melyek különlenyomatban is megjelentek. Az első közleményhez fűzött jegyzetből megtudjuk, hogy e fordítások szemelvények egy kiadatlan nagyobb munkából, melyet Magyarország ezeréves fennállásának emlékére szándékozott kiadni. A terv azonban tervnek maradt. A fordítások meglehetősen szabadok, a népies íz sokszor elvész bennük. Mutatja a *Nem anyától lettél* kezdetű dal e strófája:

Du stammst von keinem Weibe,
Du bist, von Glanz umflossen.
Am rothen Pfingstfestmorgen
Im Rosenhag geboren.

A millennium évében látott napvilágot Lechner Gyula (1841) pesti születű, székesfővárosi rajztanár és szorgalmas műfordító *Neuere ungarische Dichter* cz. könyvecskéje, melynek végén három népdalfordítás is olvasható. E dalok közül csupán egynek eredetijét sikerült megállapítanom s ez azt mutatja, hogy Lechner meglehetősen szabadon bánt a szöveggel.

Úgy látszik, a külföldnek millennáris ünnepségeink révén fokozottabb mértékben fölébredő érdeklődésének köszönhető Hecht (írói néven Cserhalmi) Irénnek (1871—1908) 1897-ben megjelent *Ungarischer Dichterwald* cz. anthológiája is, mely Balassa Bálinttól Komjáthy Jenőig mutatja be általában eléggé sikerült, tartalmi és formai hűsége egyaránt törekvő fordításokban költészetünk főképv.

selőit s azokat a jelentéktelenebb alakokat, a kiket fordító, személyes motívumoktól indítatva, belevett gyűjteményébe. A műköltészet gazdag sorozatát a népköltés néhány darabjának fordítása előzi meg: 3 ballada és 17 népdal, illetve népdaltöredék fordítása. Hecht Irén, a ki budapesti születésű okleveles tanítónő volt s úgy magyar, mint német nyelven nagy fordítói munkásságot fejtett ki, közvetlenül magyarból dolgozott. Művének népköltészeti részében félreértések nem éktelenkednek, bár a naivitás hangját nem mindig találta el. A *Meg kell a búzának érni* kezdetű dal pl., melyet Phillipp angol és Aigner német fordításában már idéztünk, Hechtnél a következőképen hangzik:

Reifen muss des Kornes Aehre
Von der Sonne heißen Strahlen;
Und mein Antlitz muss verwelken
Von des Leides herben Qualen.

Wenn des Kornes Aehren reifen,
Lässt der Schnitter sie nicht stehen;
Reif ist meines Herzens Trauer,
Schnitter Tod, o komm sie mähen.

Véleményünk szerint sokkal közelebb áll az eredetihez a Kertbeny és Vilney fordításában már idézett *Ha te elmégy, én is el* kezdetű népdal:

Wenn du fortgehst, geh' ich mit,
Ich verlass' dich keinen Schritt!
Liebst du mich, Schatz, so, so, so
Liebe ich dich ebenso.

Nagyobb eltérés csak ott akad, a hol a fordító túlságosan póriásnak ítélte az eredetit. Így a *Görög Ilona* cz. ballada első szakában a „Dombos ajakáér” sort „Für die Purpurlippen” helyettesíti, a „Gömbölyű faráér” sort pedig egészen elejtette.¹

E kötetről megjelenésekor egyetlen komolyabb bírálat jelent meg nálunk s ez Erdélyi Károlyé a *Budapesti Szemlé*-ben. Erdélyi helyesen jegyezte meg, hogy a „kiválogatott népdalok azonfelül, hogy néha — mint egy példán fentebb mi is kimutattuk — czikornyásan vannak lefordítva, a magyar népköltészetéről még megközelítő képet sem nyújtanak”, de ezt 17 népdalon és 3 népballadán minden tekintetben kielégítően bemutatni eleve kizárt dolognak tekintjük. Egy másik kifogása, hogy „Cserhalmi fordításából halandó ember meg nem sejtí, hogy a széles balladák formája milyen. Pedig lehetett volna ezt a végtelenül hajlékony német nyelven sikerrel utánozni”. Való igaz, de ehhez fordítónak egy Uhland vagy Rückert művészetével kellett volna bírnia s ez bizony hiányzott az üzemszerűen fordító pesti tanítónőből.

Ugyanez évben látott napvilágot a *Meyers Volksbücher* cz. elterjedt olcsó vállalatban Farkas Miksának² *Ungarische Volkslieder* cz. gyűjteménye. A kötetke 260 állítólagos népdal fordítását tartalmazza. A válogatás alapjául a 600 magyar nemzeti dal és más hasonló értékű anthológiák szolgálhattak; erre vall, hogy a

¹ Erdélyi Károly a *Budapesti Szemlé*-ben (XC: 310. l.) e balladát helytelenül a *Pálbeli szép Antal*-al azonosítja. Hecht Irén fordításának eredetije az Arany-Gyulai *Népköltési Gyűjtemény* III: 63. lapján kezdődő *Görög Ilona* s ekként a német *Schön Lenchen* cím legalább is nem „érthetetlen” „elkeresztelés”. Inkább áll ez a *Szép Ilona* cz. balladára, melyből Hecht *Trautelsét* csinál s ekként megnehezíti az eredeti felismerését.

² Színnyei nem ismeri, valószínűleg magyarországi német hírlapíró.

lefordított dalok közül igen sok ismert szerző műve, sőt nem egy olyan költemény is szerepel köztük, melynek nincs is népdaljellege. Így pl. Vörösmarty *A virág és pillangó* cz. költeménye. Minthogy szerző a műdalok szerzőit sohasem nevezi meg s a valódi népdalok is sokszor erősen ki vannak forgatva eredeti jellegükből, érthető, hogy a legszorgosabb utánjárással sem tudtam többnek az eredetijét megállapítani, mint 132-öt, tehát alig valamivel többet a felénél. Jellemző, hogy a 132 közül is 46 ismert műköltők alkotásai s a többi közt is nem egy olyan van, a melynek eredetijét csakis a *600 magyar nemzeti dal* közt sikerült föllelnem. Íme egy rövid népdal eredetije és fölösleges változtatásoktól hemzsegő fordítása egymás mellé állítva:

Voltam én már gazdag is,
Ha most szegény vagyok is;
Találok én szeretőt
Minden ujjomra kettőt.

Az egyikre szép rózsát,
A másikra violát,
Harmadikra lelkemet,
A ki engemet szeret.

Verzagen will ich nimmer,
Ob noch so arm ich sei;
Ich find' mir Liebchen immer
Auf jeden Finger drei.

Ein Veilchen dort im Moose,
Hier ein Vergissmeinnicht;
Vielleicht auch eine Rose,
Die duftet und nicht sticht.

A legutolsó anthologia, melyben nagyobb számmal fordulnak elő magyar népdalfordítások, Brájjer Lajos hazai német hírlapíró *Ungarische Dichtungen* cz. könyve 1906-ból. A kötet Volkslieder fejezete 32 állítólagos népdalt mutat be német köntösben. A mennyire meg tudtam állapítani eredetijüket, kiderült, hogy fölös számmal vannak sorukban műdalok Almásy Tihamér, Dankó Pista, Dobsa Lajos, Kéry Gyula és Szászy István tollából.

A gyűjtemény folkloristikai értékére elég fényt vethet az a körülmény is, hogy a fordítások eredetijének zömét a régi becses népdalgyűjtemények helyett a Jund Hugó aradi kiadócégnél 1904-ben megjelent *101 legszebb magyar népdal* cz. vállalatban leltem meg, mely javarészt újabb időben fölkapott műdalköltők munkáiból áll. Brájjer költőien, bár néha kissé túlságosan szabadon fordít. Úgy a vidám, mint az érzelgős hangnemet jól találja el. A régebbi népdalok közül a *Szomorú az idő* s a *Meghalt az én apám* kezdetűeknek fordítása különösen sikerült. Amannak első szaka Brájjernél így szól:

Trüb ist's Wetter,
Will sich ändern wohl,
Weil vom Liebchen
Ich mich trennen soll.

Emennek első strófája pedig ekként hangzik:

Mein guter Vater ist gestorben,
Hat grossen Reichtum mir erworben;
Für sechs Ochsen starke Stricke
Und sechs Eisengabeln dicke.

A számbavehető német anthológiák gazdag sorát néhai Seliger Pálnak 1909-ben napvilágot látott *Der Völker Liebesgarten* cz. kiadványa rekeszti be. Ez a világ-

irodalmi gyűjtemény 8 magyar népdalt közöl, de új anyagot nem nyújt, mivel 6 Haek s 2 Steinacker fordításaiból van átvéve.

Héber nyelven, tudtunkkal, egymaga Bacher Simon, izr. hitközségi pénztáros (1823), tolmácsolt egyetlen népdalt, mely kétszer is megjelent könyv-alakban. Először 1868-ban a *Nemzeti énekek* első és egyetlen füzetében, utóbb 1894-ben Bacher héber költeményeinek összegyűjtött kiadása III. kötetében. A szóbanforgó népdal a *Sem eső nem esik* kezdetű, értékéről véleményt mondani nem vagyunk hivatottak s az egészset inkább a teljesség kedvéért említjük meg.

1885-ben lépett fel olasz nyelvű népdalfordításaival Marco Antonio Canini garibaldista hírlapíró (1822—1891) *Il libro dell' amore* cz. verses anthológiájában. Révai nagy lexikona szerint „a magyar költemények egy részét olasz prózafordítások segélyével maga ültette át zengzetes olasz versekre“. Ez az állítás nem vonatkozik a népdalok túlnyomó részére, melyeket az előszóban foglalt állítás szerint Aigner „bella versione tedesca“-jából fordított.¹ E német közvetítés alapján egy mulatságos félreértésre is akadtam. Ezt a passzust: „Rettegj, pej *paripám*“ „La mia rosa tra paura“-val adja vissza — Rösleinnek olvasva Aigner Rössleinét. Szerencsére a paripáról nem esik több szó a bájos népdalban s így elvarázsolása nem okoz nagyobb galyibát. Canini művének az ád irodalomtörténeti jelentőséget, hogy, tudtunkkal, ő ismertette meg először egy, igaz hogy egyetemes, anthologia keretében népköltésünket az olasz közönség szélesebb rétegeivel. Jelentőségükre egyetlen rövid mondatban utal: „I canti popolari ungheresi sono pregevoli, alcuni anzi son molto belli.“²

A millenniumi év körül jelent meg Emilio Teza, a hatvanas évek egyik lelkes Petőfi-fordítójának egy összehasonlító folklorisztikai tanulmányában *A megértett János* cz. ballada, még pedig velencei tájnyelven készült verses átdolgozásban.³

Az a mű azonban, melyből az olaszok a legteljesebb képet alkothatnak maguknak népies költészetünkről, 1912-ig váratott magára. Ekkor jelentek meg a Giovanni Pascoli által szerkesztett *Biblioteca dei popoli* cz. sorozat XII. kötete gyanánt Gigante Silvino fiumei gimnáziumi tanár pompás műfordításai, melyek részint rimes, részint rim nélküli versekben nagy hűséggel s nem csekély költőiséggel adják vissza népköltésünk nem egy java darabját. Mindenesetre kár, hogy Gigante nem a tudományos apparátussal készült népköltési gyűjteményekből, hanem a népszerűsítő s így nem egy kétes népies eredetű darabot tartalmazó kiadványokból készítette fordításait. Rimes fordításaiból mutatóban álljon itt a *Három csillag van az égen egy sorba* kezdetű dal első strófája, melyet Gigante Kováts Antalnak a *Magyar Könyvtár*-ban megjelent gyűjteményéből fordított:

Lassù nel cielo brillano tre stelle
Avea tre amanti ed era tutte belle,
tutte e tre brune, fresche, aggraziate
e tutte e tre io me le son baciato.

A kötet a lírai dalok különböző fajtái mellett a balladákat, románczokat, továbbá a legújabb kutatások világánál némileg diszkreditált kuruczkori népkölté-

¹ XXXVII. l. — * U. o.

² Budapesti Szemle LXXXVI: 306—308. l.

szetet mutatja be. A bevezetésben ügyesen jellemzi népdalainkat, rámutat általános népköltészeti motívumaira meg sajátos kifejezésbeli és szerkezeti tulajdonságaira, a kuruczkori darabok megérthetése kedvéért vázolja a XVII—XVIII. sz. szabadságharczainkat s végül ismerteti az olasztól eltérő magyar hangmegjelölések hangértékét. Végül forrásairól is beszámol s ezek sorában találjuk a következő idézetet: „Gyulai Pál: Magyar népdalok. Franklin-Társulat, Bpest, 1875.“ Ilyfajta könyvét Gyulainak sem a Nemzeti Múzeum nem bírja, sem Szinnyei nem ismeri. A fordításokat néhány tárgyi magyarázó jegyzet kíséri. Hosszabb jegyzetet csupán a *Kömvés Kelemené* mellett találunk, melyet az oláh népköltészből való népies átvételnek tart.

Gigante nagy szeretettel és nyelvművészettel készült fordítása népköltészetünk legsikerültebb tolmácsolásai közé tartozik, melynek méltó párját még a népköltészetünk fordításaiban leggazdagabb német irodalomban sem találunk.

A francia közönség számára elsőnek Némethy Emma (írói néven Jean de Néthy), hosszabb idő óta Páris előkelő köreiből élt magyar hölgy tette hozzáférhetővé a magyar népköltészetet 1891-ben *Ballades et chansons populaires de la Hongrie* cz. csinosan kiállított kötetkésben. A munkához írt bevezetésben, mely néhány szóval vázolja a népballadák és népdalok költői jelentőségét, szerző fordításának főczéljaul a szószerinti tolmácsolást tünteti fel, tekintet nélkül arra, hogy ezzel kockáztatja-e vagy sem művének költőiségét. A francia gyakorlatnak megfelelően prózában fordít, de versalakban helyezi el a sorokat, még pedig lehetőleg úgy, hogy egy-egy sor tartalmilag az eredeti megfelelő sorát adja vissza. Ez a módszer magától értetődőleg bizonyos darabosságot kölcsönöz a műnek, de rendkívül alkalmassá teszi arra, hogy komoly folklorisztikai czélokra felhasználhassék. A fordítást megjelenésekor a napisajtón kívül a Budapesti Szemle is ismertette, még pedig szokatlanul enyhén. „Nekünk — úgymond az — *rn* — jegyű bíráló¹ —, a kik a magyar eredeti szöveget többnyire könyv nélkül ismerve, forgatjuk a fordítást, egészen külön élvezetet nyújt az. Valóságos fölfedezésekre, eddig föl sem tűnt költői gazdagságra, hatalmas fordulatokra találunk lépten-nyomon, melyeket a magyar szöveg nyelvbéli érdekességei között, vagy ritmusának zenéjén át talán észre sem veszünk. Csak most tűnik fel igazán magának a tartalomnak egész nagy ősi ereje.“ Mi, a kik nem bízva emlékezetünkben, az eredetivel párhuzamosan olvassuk Némethy munkáját, több apró szépséghibára akadunk benne. Népdalaink azon sajátosságát, hogy a strófákban kifejezett képek sokszor csak távoli associatív kapcsolatban állanak egymással, nem mindig tartja figyelembe a fordító s inkább módosít a szövegen, csak hogy szorosabb logikai kapcsolatot teremtsen a sorok között. Így a Kriza-féle *Kapum előtt szép zöld búa* kezdetű dal II. szakasza:

Háromszéki kűs leánya
Be harmatos a szoknyája;

Harmatos búzát arattam,
A rózsámtól émaradtam.

Némethynél ezzé válik:

La jeune fille du village
a sa jupe couverte de rosée.

At-elle donc fauché le blé mouillé?
Jaj! je suis loin de ma bien-aimée.

¹ LXXIII : 474. 1.

Az *Ahol kerekedik egy kerek dombocská* kezdetű dalban a lányka egy „gyalog ösvénké“-t lát; Némethynél ez „largo voie“ széles úttá bővül, a mi az egész hozzáfűződő képet tönkreteszi. Az efféle apróbb botlásokat azonban könnyen ki lehetne igazítani a mű újabb kiadásában. Legfőbb érdeme, hogy szerző jó érzékkel válogatta össze a közölt darabokat, még pedig nem valami közkezen forgó populáris és megbízhatatlan antológiából, hanem Erdélyi, Kriza és Arany-Gyulai tudományos értékű népköltési gyűjteményeiből. Két Petőfi-dal azonban így is becsúsztott a népies darabok közé: az egyik tudatosan, mert fordító e példán akarta igazolni Petőfi népiességét.¹

A közelgő millennáris forduló alkalmából 1895-ben adta ki C. de Harlez Louvainben *Poésies hongroises* cz. kötetét, mely 11 népdal próza-fordítását is tartalmazza. Az összes dalok Kriza *Vadrózsák* cz. gyűjteményéből vették; hűségükéről, sajnos, nem áll módomban nyilatkozni, mivel a munkát, mely a bibliografiai egybeállításakor kezemben volt, azóta nem láthattam.

Végül a millennium évében látott napvilágot Melchior de Polignac francia nemes úr *Poètes hongrois. Poésies magyares* cz. kötete, mely ugyancsak prózában mutatja be a francia közönségnek néhány népdalunkat. Polignac a korán elhunyt Justh Zsigmondnak volt a jó barátja s ennek birtokán is hosszabb időt töltött. A kötet létrejöttében Justhnak nagy része volt. Rajta kívül az eredeti szöveg megértésében még Malonyay Dezső volt Polignac segítségére. A kötetet megjelenésekor a *Budapesti Szemle* ismertette. Az —ly— jegyű kritikus, más szemmel nézte e vállalkozást, mint Némethy Emma kísérletét az —rn— jegyű bíráló. Míg emez a prózafordítást rejtett szépségek föltárására vélte alkalmasnak, addig —ly— szerint minden magyar ember érezni fogja, hogy „különösen... a népdalokban a ritmus és rim hiánya mennyit elvesz az eredetinek szépségéből“. Ő is elismeri azonban, hogy Polignac fordítása „a tartalmi hűség mellett bizonyos melegséget és költői hangulatot mutat“. Ez a megállapítás fedi a valóságot s még hozzátehetjük, hogy Polignac fordításai minden tekintetben kiállják a versenyt a Némethyével. Ennek megítélésére álljon itt egymás mellett a *Befujta az utat a hó* kezdetű románcz első strófája mindkét fordításban.

Némethy:

Couvertes de neige sont les routes
Sans but le cheval court,
Ses brides pendent relâchées
Son maître est au désespoir.

Polignac:

Le neige a couvert les chemins
Et l'alezan marche au hasard
Les rênes flottent abandonnées
Du cavalier dans la tristesse!

Mindkettő egyformán hű, de mintha a Polignac-é francziábban hangzanék, a mi a francia olvasó szempontjából határozott előny.³

¹ Ezekon kívül valódi népdalként mutatja be Gaal József egy népdalformájú költeményét is. — ² LXXXVI: 305. l.

³ Binder Jenő dr. volt szíves figyelmeztetni, hogy magyar népmeséket ő már 1892-ben közölt francia fordításban a *Revue des Traditions Populaires*-ben. Ezzel kapcsolatban jelzem, hogy csupán önálló kötet vagy füzet alakjában megjelent fordításokra voltam tekintettel s ezekre is csupán oly mértékben, a mennyiben hozzájuk férhettem a M. N. Múzeum könyvtárában. Természetesen folyóiratokból készült különlenyomatok is ebbe a kategóriába tartoznak.

Az alábbi bibliográfiai összeállítás két különálló csoportban közli azokat az idegen nyelvekre lefordított népmeséket és népdalokat, melyek eredetijét megállapítanom sikerült. Mindkét rész az eredetiek címének, illetve lírai daloknál a kezdősoroknak betürendjében sorolja fel a fordításokat. Olyan anthológiáknál, melyek csak részben tartalmazznak népdalfordításokat, azon folyószám szerint idézem a főlvevő darabokat, melyek a kötetben őket megilleti. Mindkét részt a feldolgozott kötetek rövid könyvészeti leírása előzi meg, kronológiai sorrendben és azon rövidítés kíséretében, mely alatt az egyes címzőknél idézzük őket. Oly népmeséknél, melyeknek eredetije címmel nincs ellátva [] közt adjuk a tartalomnak megfelelő költött címet. Gyűjteményünk 196 népmese és 952 népdal, ballada és románcz fordításait mutatja ki. Az utóbbiak számát néhány százzal meg lehetett volna szerezni, ha a kutatásnál népdalaink egyetemes motívum-repertóriumára támaszkodhattam volna. Így azonban a keresésnél a különböző gyűjtemények folytonos forgatásával kialakult emlékekre voltam utalva, a mi, sajnos, lehetetlenné tette, hogy teljes munkát végezzek.

I. Népmesék.

Gaal, Georg: *Märchen der Magyaren*. Wien, J. B. Wallishäuser, 1822. 8-r. X, 454 l. — Tartalma 17 népmese. Ezek közül csupán 6 jelent meg magyarul is később Gaal gyűjteményében. — Idézve Gaal alatt.

Stier, G(ottlieb): *Ungarische Märchen und Sagen aus der Erdélyischen Sammlung*. Berlin, Ferd. Dümmler, 1850. 16-r. VIII, 146 l. — Tartalma 17 népmese, ebből 15 az Erdélyi-féle gyűjteményből. — Idézve Stier¹ alatt.

Stier, G(ottlieb): *Ungarische Volksmärchen nach Georg Gaal's Nachlass*. Pesth, Gustav Heckenast, 1857. — 8-r. VIII, 206, 2 l. — Tartalma 20 mese fordítása. — Idézve Stier² alatt.

Jones Henry W. és Kropf L. Lewis: *The folk-tales of the magyars*. London, Elliot Stock, 1889. 8-r. lxxii, 433 l. — Tartalma 53 népmese fordítása. — Idézve Jones—Kropf alatt.

Klimó, Michel: *Contes et légendes de Hongrie*. (Les littératures populaires de toutes les nations. XXXVI. köt.) Paris, J. Maisonneuve, 1898. 16-r. 8, 307 l. — Tartalmaz 80 mesét és mondát, köztük számos nem népi eredetűt. — Idézve Klimó alatt.

Róna-Sklarek, Elisabeth: *Ungarische Volksmärchen*. Leipzig, Dietrich'sche Verlagsbuchhandlung. 1901 és 1909. — 2 köt. 8-r. XXI, 300; VIII, 313 l. — Tartalma 48 + 32 = 80 népmese fordítása. — Idézve Sklarek I. és II. alatt.

Swan, Anni: *Unkarilaisia kansansatuja*. Porvoo, Werner Sönderström, 1904. 8-r. 4, 414 l. — Tartalma 15 népmese fordítása. — Idézve Swan alatt.

A bárány mája (Benedek: M. mese- és mondavilág, III.). Francziául: Klimó 45.

A béka (Benedek: M. mese- és mondavilág, I.). Francziául: Klimó 69.

A béka és a szűz Mária (M. Nyelvőr V: 570. l.). Francziául: Klimó 51.

A bolondos legény (M. Népkölt. Gyűjt., III.). Németül: Sklarek I. 23.

A bölcs királyfi (Erdélyi: Népmesék). Németül: Stier² 12.

A cigány az égből és a pokolban (M. Népkölt. Gyűjt., I.). Németül: Sklarek I. 24.

A csodálatos gyűrű (M. Nyelvőr XV: 49. és 89. l.). Németül: Sklarek II. 23.

A csodaszarvas (Benedek: M. mese- és mondavilág, I.). Francziául: Klimó 53.

A csuda-béka (Erdélyi: Népdalok és mondák, III.). Angolul: Jones—Kropf 42.

A csudaerős királyfi (M. Nyelvőr IX: 231. l.). Németül: Sklarek I. 16.

A diákot erővel királylány tesz (Kriza: Vadrózsák). Angolul: Jones—Kropf 14.

Adj' Isten egészségére (M. Népkölt. Gyűjt., I.). Finnül: Swan 8. Németül: Sklarek I. 22.

A fazékfedő (Benedek: M. mese- és mondavilág, I.). Francziául: Klimó 62.

A fekete kisasszony (Erdélyi: Népmesék). Németül: Stier² 5.

A fehér ló mondája (Benedek?). Francziául: Klimó 56.

A grófkisasszony (Erdélyi: Népdalok és mondák, II.). Angolul: Jones—Kropf 24. Németül: Stier¹ 6.

A gazdag kalmár (M. Népkölt. Gyűjt., IX.). Németül: Sklarek II. 26.

A hadak útja (Benedek?). Francziául: Klimó 55.

A hajnalkötöző királyfi (Erdélyi: Népmesék). Németül: Stier² 1.

- A halál és a vénasszony (M. Népkölt. Gyűjt., II.). Németül: Sklarek I. 26.
A halál' völgyén (Pap: Palóc népköltémények). Angolul: Jones—Kropf 49.
A halhatatlanságra vágyó királyfi (M. Népkölt. Gyűjt., I.). Finnül: Swan 1. Németül: Sklarek I. 1.
A három árk-angyal (M. Népk. Gyűjt., I.). Németül: Sklarek I. 40.
A három királyfi (Erdélyi: Népdalok és mondák, I.). Angolul: Jones—Kropf 20. Németül: Stier¹ 1.
A három királyfi, a három székely és a vasorrú bába (Erdélyi: Népdalok és mondák, III.). Angolul: Jones—Kropf 38.
A három királykisasszony (Erdélyi: Népdalok és mondák, II.). Angolul: Jones—Kropf 29. Németül: Stier¹ 5.
[A három kívánság] (Erdélyi: Népdalok és mondák, I.). Angolul: Jones—Kropf 21. Németül: Stier¹ 2.
A három pomarancs (Erdélyi: Népdalok és mondák, II.). Angolul: Jones—Kropf 26. Németül: Stier¹ 13.
A három testvér (Erdélyi: Népdalok és mondák, II.). Angolul: Jones—Kropf 31. Németül: Stier¹ 10.
A három vándorló (Erdélyi: Népmesék). Németül: Stier² 14.
A hegedű (Ethnographia XII: 320. I.). Németül: Sklarek II. 27.
A hét éves gyermek (Benedek: M. mese- és mondavilág, III.). Francziául: Klimó 80.
A hét vadlúd (M. Nyelvőr III: 168. I.). Németül: Sklarek I. 7.
A holló, medve és hal sógora (M. Népkölt. Gyűjt., X.). Németül: Sklarek II. 15.
A huszár és szolgáló (Kriza: Vadrózsák). Angolul: Jones—Kropf 16.
A jávorfa (M. Nyelvőr IV: 36. I.). Németül: Sklarek I. 21.
A jövendő-kút (M. Népkölt. Gyűjt., VIII.). Németül: Sklarek II. 25.
A juhász baránya (Benedek: M. mese- és mondavilág, III.). Francziául: Klimó 44.
A kakas és a pipe (M. Nyelvőr II: 87. I.). Németül: Sklarek I. 32.
A kerekas fia (Benedek: M. mese- és mondavilág, IV.). Francziául: Klimó 72.
A két aranyhajú gyermek (M. Népkölt. Gyűjt., X.). Németül: Sklarek II. 7.
A két bors-ökröske (M. Népkölt. Gyűjt., III.). Németül: Sklarek I. 19.
A két gazdag ember gyermeke (Kriza: Vadrózsák). Angolul: Jones—Kropf 15.
A két legkisebb királygyermek (Erdélyi: Népdalok és mondák, II.). Angolul: Jones—Kropf 27. Németül: Stier¹ 11.
A két testvér (Erdélyi: Népdalok és mondák, III.). Angolul: Jones—Kropf 41.
A két testvér (M. Nyelvőr IV: 231. I.). Finnül: Swan 4. Németül: Sklarek I. 10.
A kezetlen lány (Erdélyi: Népdalok és mondák, III.). Angolul: Jones—Kropf 36.
A kigyóbőr (Merényi: Eredeti népmesék, I.). Finnül: Swan 9. Németül: Sklarek I. 4.
A kigyó-királyfi (Gaal: M. népmesegyűjt.). Németül: Gaal 15.
A kigyóruha (Pap: Palóc népköltémények). Angolul: Jones—Kropf 50.
A király és az ördög (Erdélyi: Népdalok és mondák, III.). Angolul: Jones—Kropf 37.
A király nyulai (Benedek: M. mese- és mondavilág, I.). Francziául: Klimó 64.
A kis Cziberda (M. Nyelvőr X: 526. I.). Finnül: Swan 7. Németül: Sklarek I. 18.
A kis kakas kitér a sövényt (M. Népkölt. Gyűjt., I.). Németül: Sklarek I. 31.
A kis kondás (M. Népkölt. Gyűjt., IX.). Németül: Sklarek II. 21.
A kis tátos (Erdélyi: Népdalok és mondák, II.). Angolul: Jones—Kropf 33. Németül: Stier¹ 4.
A kívánságok (Erdélyi: Népdalok és mondák, III.). Angolul: Jones—Kropf 40.
A koldus ajándéka (Erdélyi: Népdalok és mondák, II.). Angolul: Jones—Kropf 34. Németül: Stier¹ 12.
A láthatatlan juhászfű (Erdélyi: Népdalok és mondák, II.). Angolul: Jones—Kropf 28. Németül: Stier¹ 7.
A leghűségesebb királykisasszony (Erdélyi: Népmesék). Németül: Stier² 15.
[A legszerencsésebb óra] (M. Nyelvőr X: 40. I.). Francziául: Klimó 71. Németül: Sklarek I. 3.
A lilium leány (Erdélyi: Népmesék). Németül: Stier² 2.
A magas fa gyümölcse (M. Népkölt. Gyűjt., X.). Németül: Sklarek II. 3.
Ambrus királyfi (Benedek: M. mese- és mondavilág, IV.). Francziául: Klimó 74.
A mosolygó alma (Erdélyi: Népmesék). Németül: Stier² 7.
A möndölecskék (Kriza: Vadrózsák). Angolul: Jones—Kropf 18.
[A pásztorgyerek és a három idegen] (Orbán: Székelyföld, I.). Francziául: Klimó 67.
A pelikán madárról (Erdélyi: Népdalok és mondák, III.). Angolul: Jones—Kropf 47.
A próbára tett királyfi (M. Népkölt. Gyűjt., IX.). Németül: Sklarek II. 18.
Aranyzóló pintyőke (M. Népkölt. Gyűjt., IX.). Németül: Sklarek II. 19.
A rest fonóleányból lett királyné (Kriza: Vadrózsák). Angolul: Jones—Kropf 10.
A rest macska (Kriza: Vadrózsák). Angolul: Jones—Kropf 6.
[A réz-, ezüst- és aranszörű paripa] (M. Nyelvőr V: 419. I.). Németül: Sklarek II. 12.
A róka, a medve és a szegény ember (M. Népkölt. Gyűjt., I.). Németül: Sklarek I. 30.
A só (Benedek: M. mese- és mondavilág, II.). Francziául: Klimó 65.
A szalmakirály (Erdélyi: Népmesék). Németül: Stier² 13.
A szalonnavár (Gaal: M. népmesegyűjtéménye). Németül: Gaal 5.
A szegény asszony szíve (M. Népkölt. Gyűjt., I.). Németül: Sklarek I. 37.
A szegény ember és a halál (Erdélyi: Népmesék). Németül: Stier² 4.
A szegény leányról, a ki aranyvirágot lépél

- (M. Népkölt. Gyűjt., X.). Németül: Sklarek II. 8.
- A szerencse és az áldás (M. Népkölt. Gyűjt., III.). Németül: Sklarek I. 35.
- A Szerencse és Áldás (Kriza: Vadrózsák). Angolul: Jones—Kropf 5.
- A szerencsétlenség jól esett (Gaal: M. népmese-gyűjtemény). Németül: Gaal 8.
- A szőlő szőlő, mosolygó alma és csengő baraczk (Erdélyi: Népdalok és mondák, II.). Angolul: Jones—Kropf 25. Németül: Stier¹ 8.
- [A szőrös ember] (M. Nyelvőr IV : 279. 1.). Németül: Sklarek I. 13.
- A ténsúr és a Jancsi kocsis (M. Népkölt. Gyűjt., I.). Németül: Sklarek I. 27.
- A tetejetlen fa (M. Népkölt. Gyűjt., IX.). Németül: Sklarek II. 2.
- A titkolódzó kisfiú és az ő kardja (Erdélyi: Népdalok és mondák, III.). Angolul: Jones—Kropf 45.
- A tiz egy-testvér (M. Nyelvőr IV : 517. 1.). Németül: Sklarek I. 8.
- A tizenkettedik fiú (M. Népkölt. Gyűjt., X.). Németül: Sklarek II. 10.
- Átkozott rucza (M. Népkölt. Gyűjt., VII.). Németül: Sklarek II. 4.
- A tordai tündérvár (Kőváry: Száz történelmi rege). Francziául: Klimó 14.
- A tündérek kútja (Pap: Palócz népköltetmények). Angolul: Jones—Kropf 51.
- A tüzes ökör (M. Népkölt. Gyűjt., IX.). Németül: Sklarek II. 17.
- A tűzmadár (Benedek: M. mese- és mondavilág, IV.). Francziául: Klimó 76.
- A vadász királyfiak (Kriza: Vadrózsák). Angolul: Jones—Kropf 9.
- A vadgalamb és a szarka (M. Népkölt. Gyűjt., I.). Németül: Sklarek I. 33.
- A varangyosbéka (M. Nyelvőr III : 139. 1.). Németül: Sklarek I. 29.
- A vargagyerek meg az Olenburisz király fia (M. Népkölt. Gyűjt., IX.). Németül: Sklarek II. 24.
- A vasfejű ember (M. Népkölt. Gyűjt., II.). Finnül: Swan 6. Németül: Sklarek I. 15.
- A vasorrú bába (Benedek: M. mese- és mondavilág, I.). Francziául: Klimó 78.
- A világ szép asszonya (Erdélyi: Népdalok és mondák, III.). Angolul: Jones—Kropf 35.
- Az acélgyűrű (Benedek: M. mese- és mondavilág, I.). Francziául: Klimó 60.
- Az angyalbarányok (M. Népkölt. Gyűjt., I.). Finnül: Swan 11. Németül: Sklarek I. 39.
- Az apám lakodalma (Kriza: Vadrózsák). Angolul: Jones—Kropf 17.
- A zarándok és az Isten anyaga (M. Népkölt. Gyűjt., III.). Németül: Sklarek I. 38.
- Az aranyhajú hármasok (Gaal: M. népmese-gyűjtemény). Németül: Gaal 16.
- Az aranyhajú ikrek (Erdélyi: Népmesék). Németül: Stier² 9.
- Az aranyhajú kertészbojtár (Merényi: Eredeti népmesék, I.). Németül: Sklarek I. 14.
- Az aranyhajú királyfiú (Benedek: M. mese- és mondavilág, II.). Francziául: Klimó 63.
- Az aranyhajú tündérkirálykisasszony (M. Népkölt. Gyűjt., II.). Finnül: Swan 5. Németül: Sklarek I. 11.
- Az aranyszakállú embör (M. Népkölt. Gyűjt., I.). Finnül: Swan 13. Németül: Sklarek I. 12.
- Az aranyszőrű bárány (Kriza: Vadrózsák). Angolul: Jones—Kropf 3.
- Az aratólányok (M. Nyelvőr ? köt.). Francziául: Klimó 43.
- Az asszonyi kíváncsiság (Merényi: Dunamelléki népmesék, II.). Angolul: Jones—Kropf 53.
- Az égig érő fa (Benedek: M. mese- és mondavilág, I.). Francziául: Klimó 58.
- Az éjféli táncz (M. Népkölt. Gyűjt., II.). Németül: Sklarek I. 28.
- Az elátkozott királykisasszony (Erdélyi: Népmesék). Németül: Stier² 6.
- [Az erdei tündér] (M. Nyelvőr VII : 182. 1.). Finnül: Swan 13. Németül: Sklarek I. 6.
- Az évert leány (M. Nyelvőr II : 130. 1.). Finnül: Swan 10. Németül: Sklarek I. 34.
- Az Igazság és Hamisság utazása (Kriza: Vadrózsák). Angolul: Jones—Kropf 8.
- Az irigy testvérek (Kriza: Vadrózsák). Angolul: Jones—Kropf 11.
- Az Isten kardja (Benedek: M. mese- és mondavilág, I.). Francziául: Klimó 54.
- A zöld királyfi (Benedek: M. mese- és mondavilág, IV.). Francziául: Klimó 75.
- A zöldszakállú király (M. Népkölt. Gyűjt., IX.). Németül: Sklarek II. 14.
- Az ördög és a vörös sapka (Erdélyi: Népdalok és mondák, III.). Angolul: Jones—Kropf 43.
- Az ördög és 3 tót fiú (Erdélyi: Népdalok és mondák, II.). Angolul: Jones—Kropf 23. Francziául: Klimó 77. Németül: Stier¹ 3.
- Az özvegyasszony tehene (Benedek: M. mese- és mondavilág, III.). Francziául: Klimó 47.
- Az özvegyember és az árvalány (Erdélyi: Népdalok és mondák, III.). Angolul: Jones—Kropf 39.
- Az Úristen és Éva anyánk (Benedek: M. mese- és mondavilág, I.). Francziául: Klimó 50.
- Az utolsó tündér (Kőváry: Száz tört. rege). Francziául: Klimó 15.
- Balga Tamás (Gaal: M. Népmese-gyűjtem.). Németül: Gaal 16.
- [Csabor úr] (Erdélyi: Népdalok és mondák). Angolul: Jones—Kropf 22. Németül: Stier¹ 17.
- Csalimese (Erdélyi: Népmesék ?). Németül: Stier² 18.
- Cserneki (M. Nyelvőr VIII : 373. 1.). Németül: Sklarek II. 22.
- Csihán úrfi (Kriza: Vadrózsák). Angolul: Jones—Kropf 1.
- Daru János (M. Népkölt. Gyűjt., IX.). Németül: Sklarek II. 28.
- Egyesztendősi fiúról (M. Nyelvőr X : 474. 1.). Németül: Sklarek I. 36.
- Este, Éjfél meg Hajnal (M. Népkölt. Gyűjt., IX.). Németül: Sklarek II. 16.
- Firtos és Tartod vára (Kőváry: Száz tört. rege). Francziául: Klimó 17.

- Gyermekmesék (Erdélyi: Népmesék, II. 19.). Németül: Stier² 20.
- Gyöngyharmat János (M. Népkölt. Gyűjt., IX.). Németül: Sklarek II. 1.
- Halász Józsi (Kriza: Vadrózsák). Angolul: Jones—Kropf 4.
- Halászmese (Gaal: M. népmese-gyűjt.). Németül: Gaal 7.
- Hamishittő Jancsi (Pap: Palócz népköltémények). Angolul: Jones—Kropf 48.
- Hamupipóke (Erdélyi: Népdalok és mondák, II.). Angolul: Jones—Kropf 30. Németül: Stier² 14.
- Hanvas Gyurka (M. Népkölt. Gyűjt., III.). Finnül: Swan 14. Németül: Sklarek I. 25.
- Három becses dolog (Erdélyi: Népdalok és mondák, II.). Angolul: Jones—Kropf 32. Francziául: Klimó 59. Németül: Stier² 9.
- Hogyan került az első katona a mennyországba? (M. Népkölt. Gyűjt., VIII.). Németül: Sklarek II. 30.
- Hogyan nyerte el a szegény csobán a császár leányát (M. Népkölt. Gyűjt., X.). Németül: Sklarek II. 11.
- Isten (Benedek: M. mese- és mondavilág, III.). Francziául: Klimó 46.
- Isten áldása (Benedek: M. mese- és mondavilág, IV.). Francziául: Klimó 73.
- János királyfi és Szélike (M. Népkölt. Gyűjt., III.). Finnül: Swan 3. Németül: Sklarek I. 9.
- Jártár varjú (Pap: Palócz népköltémények). Angolul: Jones—Kropf 52.
- Jézus mondásának teljesedni kell (Erdélyi: Népmesék) Németül: Stier² 17.
- Juhász Palkó (Erdélyi: Népdalok és mondák, III.). Angolul: Jones—Kropf 46.
- [Kincskeresők mondái] (Kőváry, Kolumbán, Orbán, Versényi és Balasy nyomán). Francziául: Klimó 20—42.
- Királylány Enzella (M. Népkölt. Gyűjt., IX.). Németül: Sklarek II. 9.
- Krisztus és a fősvény asszony (Benedek: M. mese- és mondavilág, I.). Francziául: Klimó 48.
- [Krisztus és a fürj, bibicz meg a pacsirta] (M. Népkölt. Gyűjt., I.). Németül: Sklarek I. 47.
- [Krisztus és a három árva] (M. Népkölt. Gyűjt., III.). Németül: Sklarek I. 41.
- [Krisztus és a juhász] (M. Népkölt. Gyűjt., V.). Németül: Sklarek I. 43.
- [Krisztus és a ló meg a szamár] (M. Népkölt. Gyűjt., I.). Németül: Sklarek I. 46.
- [Krisztus és a nád] (M. Népkölt. Gyűjt., I.). Németül: Sklarek I. 48.
- [Krisztus és a pápa] (M. Népkölt. Gyűjt., III.). Francziául: Klimó 49. Németül: Sklarek I. 42.
- [Krisztus és a varga] (M. Népkölt. Gyűjt., I.). Németül: Sklarek I. 44.
- Krisztus és Szent Péter (M. Nyelvőr III: 557. l.). Francziául: Klimó 52.
- Megölő Istefán (Kriza: Vadrózsák). Angolul: Jones—Kropf 2.
- Mese egy cigánylegényről (M. Nyelvőr III: 322. l.). Németül: Sklarek I. 17.
- Mese a pávahajú lányról (M. Nyelvőr III: 322. l.). Németül: Sklarek I. 20.
- Miért dolgozik a paraszt sokat? (M. Népkölt. Gyűjt., VIII.). Németül: Sklarek II. 32.
- Miért kopasz Szent Péter? (M. Nyelvőr XXX: 46. l.). Németül: Sklarek II. 31.
- Mirkó királyfi (Kriza: Vadrózsák). Angolul: Jones—Kropf 13. Francziául: Klimó 79. (Benedek nyomán.)
- Nád Péter (M. Népkölt. Gyűjt., VII.). Németül: Sklarek II. 5.
- Nefélj Jancsi (Erdélyi: Népdalok és mondák, III.). Angolul: Jones—Kropf 44.
- Nemtudomka (Erdélyi: Népmesék). Németül: Stier² 8.
- Okos Zsófi (M. Népkölt. Gyűjt., IX.). Németül: Sklarek II. 29.
- Ribike (M. Népkölt. Gyűjt., VI.). Németül: Sklarek II. 20.
- Rózsá királyfi (Benedek: M. mese- és mondavilág, I.). Francziául: Klimó 61.
- Rózsá meg Viola (M. Népkölt. Gyűjt., IX.). Németül: Sklarek II. 13.
- Rózsá vitéz (Kriza: Vadrózsák). Angolul: Jones—Kropf 12.
- Sárga kicsi kígyó (Benedek: M. mese- és mondavilág, II.). Francziául: Klimó 70.
- Százat egy ütésre (Erdélyi: Népmesék). Németül: Stier² 11.
- Székely kő (Kőváry: Száz tört. rege). Francziául: Klimó 16.
- Szent László (Benedek?). Francziául: Klimó 56.
- [Szent Péter és a raj] (M. Népkölt. Gyűjt., I.). Németül: Sklarek I. 45.
- Szép Ilonka (M. Nyelvőr IV: 373. l.). Finnül: Swan 2. Németül: Sklarek I. 5.
- Szép Palkó (Kriza: Vadrózsák). Angolul: Jones—Kropf 7.
- Szerencsének szerencséje (M. Népk. Gyűjt., III.). Finnül: Swan 12. Németül: Sklarek I. 2.
- Táltos Jankó (Benedek: M. mese- és mondavilág, I.). Francziául: Klimó 68.
- Tamás kocsis (Erdélyi: Népmesék). Németül: Stier² 16.
- Több hétszer esküdni mint egyszer (Erdélyi: Népmesék). Németül: Stier² 3.
- Tündér Erzséböt (Kriza: Vadrózsák). Angolul: Jones—Kropf 19.
- Tündér Ilona és az aranyhajú ifjú (M. Népkölt. Gyűjt., X.). Németül: Sklarek II. 6.
- Venturné (Benedek: M. mese- és mondavilág, I.). Francziául: Klimó 18.
- Világszép Ilonka (Benedek: M. mese- és mondavilág, I.). Francziául: Klimó 66.

II. Népdalok.

Bowring, John: *Poetry of the Magyars*. London, Robert Heward, Rowland Hunter és Pest, Otto Wigand, 1830. 8-r. XVI, lxxxii, 312, 4 l. — A kötet II. része Hungarian popular songs cz. 64 népdalfordítást tartalmaz. — Idézve *Bowring* alatt.

Greguss, M(ichael) A(ugust): *Ungarische Volkslieder*. Leipzig, Georg Wigand, 1846. 16-r. 100, 2 l. — A kötet három részből áll. Az első két rész 40 valódi népdalt s egy műdalt, a 3. rész csupa műdalt tartalmaz. — Idézve *Greguss* alatt.

Vilney, Anton: *Ungarische Volkslieder*. Erste (egyetlen) Folge. Leipzig, Verlagsbureau Arnold Ruge, 1848. 16-r. VIII, 102 l. — Tartalma 55 népdal, közte több ismert szerzőjű műdal. Utóbbiakat mellőztük. — Idézve *Vilney* alatt.

Buchheim Adolf és Falke Oskar: *Nationalgesänge der Magyaren*. III. Kassel, J. C. J. Raabé & Cie 1851. 16-r. VIII, 74, 2 l. — A mű harmadik köteté végén hat népdal van, melyek közül csupán kettőt sikerült meghatároznunk. — Idézve *Buchheim-Falke* alatt.

Kertbeny (= Benkert Károly Mária): *Ausgewählte ungarische Volkslieder*. Darmstadt, Carl Wilhelm Leske, 1851. 8-r. XII, 4, 352 l. — A kötet két részre oszlik. Az I. Dana czímen 300 kisebb népdalt és népdaltörödéket, a II. Dalok czímen 192 hosszabb népdalt tartalmaz. Fordító Erdélyi János: Népdalok és mondák cz. háromkötetes, továbbá Csapó Dániel: Dalfüzérke cz. ötfüzetes gyűjteményét, végül kéziratossá és szóbeli közléseket jelöl meg források gyanánt. A 492 darab közül csupán 38-nak eredetijét nem sikerült megtalálnom, jóllehet a kikutatást az is megnehezítette, hogy Kertbeny egyes népdalok belsejéből kiszakított strófákat is mint önálló dalokat szerepeltet. — Idézve *Kertbeny* alatt.

Mátray Gábor: *Magyar népdalok egyetemes gyűjteménye. Allgemeine Sammlung ungarischer Volkslieder*. I. köt. 1—3. füzet; II. köt. 1. (egyetlen) füzet. Ofen, k. k. ung. Universitäts-Buchdruckerei. 1852—1855. 2-r. VII, 144, 30 l. — Kétnyelvű kiadás. A német versesfordítás Czanyuga József munkája. A hangjegyeket Engesszer Mátyás nézte át. Több műdal is van benne. Csak az ismeretlen szerzőktől való 71 népdalt dolgoztam fel. Idézve *Mátray* alatt.

Horschetzky, Carl: *Volkslieder der Ungarn*. (Bibliothek ungarischer Dichter I.) Pest, Gedruckt bei Eduard Poldini sen. u. Julius Noséda, 1861. 8-r. 154, 6 l. — A kötet 117 népdalfordítást tartalmaz, valamennyit Erdélyi János: Népdalok és mondák cz. gyűjteménye 1846-ban megjelent I. köteté első részéből. — Idézve *Horschetzky* alatt.

Bacher Simon: *Nemzeti énekek*. I. (egyetlen) gyűjtemény. Pest, Herz János kny. 1868. 8-r. 121, 1 l. — A kötet egy népdalfordítást is tartalmaz. — Idézve *Bacher* alatt.

Aigner, Ludwig: *Ungarische Volksdichtungen*. Pest, Ludwig Aigner, 1873. 8-r. XI, 227 l. — A kötet 197 népdal, ballada és románcz verses fordítását tartalmazza. Ezek közül négyet nem sikerült meghatároznunk. A munka é. sz. (1879) 2. kiadásban is megjelent, mely az elsővel terjedelemlre s szövegre nézve teljesen azonos czimlapkiadás. Ezt idézzük *Aigner* alatt.

Steinacker, Gustav: *Ungarische Lyriker von Alexander Kisfaludy bis auf die neueste Zeit*. Leipzig, Joh. Ambr. Barth, Buda-Pest, Grill'sche Buchhandlung (1875). 8-r. LIX, 524 l. — A kötet végén a 246—253. darab (az eredetiben I—VIII. számozással) nyolcz népdal verses fordítása. Kettőnek eredetijét nem sikerült megállapítanom. Idézve *Steinacker* alatt.

Benkő, Karl Borromäus v. (= Benkert Károly Mária): *Ungarische Volkslieder*. Originale sammt wörtlicher und metrischer Übersetzung. Erste zwei Dutzende. Budapest, Eggenberger'sche Buchhandlung. 1877. 24-r. 61 l. — Több nem jelent meg belőle. Idézve *Benkő* alatt.

Haide, Adolf von der (= Handmann Adolf): *Pannoniens Dichterheim*. Stuttgart, Richter & Kapp, 1879. 8-r. 2, X, 347, 3 l. — A kötet 141., 143., 144. és 146. darabja népdal. Ezek közül csupán kettőnek eredetijét ismerem. Idézve *Haide* alatt.

Butler, E. D. *The legend of the wondrous hunt by John Arany. With a few miscellaneous pieces and folksongs*. London, Trübner & Co. 1881. 8-r. V, 2, 69 l. — A kötet 9—24. darabja (az eredetiben külön sorszámozással) népdalfordítás. Idézve *Butler* alatt.

Canini, Marco Antonio: *Il libro dell' amore. Poesie italiane ... e straniere ...* Volume I. Venezia, Colombo Coen e Figlio, Giovanni Debon successore, 1885. 8-r. LV, 715 l. — A kötet 598. s köv. lapjain 21 népdalfordítás található — köztük több műdalé — Aigner német átdolgozása nyomán. A fordítások közül kettőnek eredetijét nem sikerült meghatározni. Idézve *Canini* alatt.

Phillips, Henry jr.: *Folk-songs, translated from the Acta Comparationis Litterarum Universarum*. Philadelphia, Printed for private circulation, 1885. 16-r. 37 l. — A kötet a 7—22. lapon 21 magyar népdalfordítást tartalmazza, Meltzl Hugónak az Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapokban olvasható német fordításai nyomán. Idézve *Phillips* alatt.

Haek, D.: *Ungarische Lyriker von Alexander Kisfaludy bis zur Gegenwart*. (Bibliothek der Gesamtlitteratur des In- und Auslandes. 193—195. sz.) Halle a. S., Otto Hendel. 1887. 8-r. Czimkép, XXXIV, 150 l. — A kötet végén, a 169—185. darab (Haek-nél I—XX számozással ellátva) népdal fordítás, köztük egy Petőfi-költemény, négynek pedig nem tudtam eredetijét megállapítani. Idézve *Haek* alatt.

Néthy, Jean de (= Némethy Emma): *Ballades et chansons populaires de la Hongrie*. Paris, Alphonse Lemerre, 1891. 8-r. 6, VI, 164 l. — A kötet tartalma 42 nép-

ballada és 32 népdal prózai fordítása, utóbbiak sorában néhány műdal. Két darab eredeti címét nem sikerült megállapítanom. Idézzé *Néthy* alatt.

Carneri B(artholomäus): *Ungarische Volkslieder und Balladen*. Wien und Leipzig, Wilhelm Braumüller, 1892. 8-r. VIII, 40 l. — A füzet 26 népdal és ballada verses fordítását tartalmazza Jean de Néthy francia próza-fordítása nyomán. Ezekből egynek eredetijét nem sikerült megállapítani, kettő pedig műdal. — Idézzé *Carneri* alatt.

Bacher, Simon: *Hebräische Dichtungen* II. Teil. Übersetzungen aus dem Deutschen und Ungarischen. Wien, Ch. D. Lippe. 1894. 8-r. 230 l. — A kötet egy népdal-fordítást is tartalmaz. — Idézzé *Bacher* ² alatt.

Handmann, Adolf: *Magyarische Volks poesien*. (Különlenyomat a Dioskuren 1894. évf.-ból.) H. n. (1894). 8-r. 9 l. — A füzet 16 népdal és ballada fordítását tartalmazza. Közülök négynek eredetijét nem sikerült meghatározni. — Idézzé *Handmann* ¹ alatt.

Handmann, Adolf: *Magyarische Volksdichtungen*. (Különlenyomat a Dioskuren 1895. évf.-ból.) H. n. (1895). 8-r. 9 l. — A füzet 14 népdal és ballada fordítását tartalmazza. Sorukból egy műdal, háromnak pedig eredetijét nem ismerem. — Idézzé *Handmann* ² alatt.

Harlez, C. de: *Poésies hongroises*. Louvain J. B. Ista. 1895. 8-r. 140 l. — A kötet végén a 33–43. szám Chants nationaux des Székelys címen 11 népdalfordítás olvasható Kriza Vadrózsái nyomán. — Idézzé *Harlez* alatt.

Lechner von der Lech, Julius: *Neuere ungarische Dichter*. Budapest, Eggenberger'sche Buchhandlung. 1896. Kis 8-r. 140, 3 l. — A kötet végén 89–90. sz. a három népdalfordítás van. Eredetijüket nem ismerem.

Polignac, Melchior de: *Poésies hongroises*. Paris, Paul Ollendorff, 1896. 8-r. VII, XXXI, 321 l. — A kötet végén, a 178–204. sz. a. Poésies et chansons populaires címen 29 népdal prózai fordítása olvasható. Közük több műdal. Ezek közül kilencnek eredetijét nem sikerült megállapítanom. — Idézzé *Polignac* alatt.

Teza, Emilio. *L'avvelenatrice. Canzone boema*. Osservazioni di — Padova, Giov. Batt. Randi (1896) ? l. — Ez értekezést csupán (Ra)dó (Antal)nak a Budapesti Szemlében LXXXVI: 306–308. l. között ismertetéséből ismerem. Az ismertetés szerint a füzetben megjelent A megégett János cz. székely ballada (Arany-Gyulai III: 225 l.) velencei tájnyelven készült verses fordítása. Az egész fordítást közli a Budapesti Szemle is. — Idézzé *Teza* alatt.

Cserhalmi, (Hecht) Irene: *Ungarischer Dichterwald*. Stuttgart és Leipzig. Deutsche Verlags-Anstalt, 1897. 8-r. XVIII, 358 l. — A kötet első része Volks poesie címen 20 népköltési darab verses fordítását tartalmazza. Ezek közül kettőnek eredetijét nem sikerült kiderítenem. Mindkettő úgy látszik valamely hosszabb népdalból kiszakított részlet. — Idézzé *Cserhalmi* alatt.

Farkas, Max: *Ungarische Volkslieder*. (Meyers Volksbücher 843., 844. sz.) Leipzig und Wien, Bibliographisches Institut (1897). 16-r. 148 l. — A kötet 260 költemény, köztük számos műdal igen szabad verses fordítását tartalmazza. Minthogy szerző a műdalok szerzőinek nevét sohasem teszi ki, a dalok eredetijét igen nehéz fölismerni. Csupán 128 darab eredetijét nem sikerült megtalálnom s a megfejtettek tetemes része (46) nem igazi népdal. — Idézzé *Farkas* alatt. A római számok a mű könyvbeosztására vonatkoznak.

Brägger, Lajos dr.: *Ungarische Dichtungen*. Leipzig, E. Kempe. 1906. 16-r. VIII, 179 l. — A kötet 78–109. darabja népdal, közte számos műdal. Eredetijét 12-nek nem sikerült megállapítani. — Idézzé *Brägger* alatt.

Loew, William N.: *Magyar poetry. Selections from hungarian poets*. New-York, Amerikai Magyar Népszava (1908). 8-r. 510, XI l. — A kötet III. része Folksongs cz. 71 népdalfordítást tartalmaz, közte sok mű-népdalt. — Idézzé *Loew* alatt.

(Seliger Paul): *Der Völker Liebesgarten*. Leipzig, Verlag Julius Zeitler, 1909 8-r. VIII, 531 l. — A 478. s. köv. lapokon 814–822. sz. alatt kilencz népdal fordítása olvasható. Hatnak eredetijét sikerült meghatározni. — Idézzé *Seliger* alatt.

Gigante, Silvino: *Canti popolari ungheresi*. (Biblioteca dei popoli XII. köt.) Milano—Palermo—Napoli. Remo Sandron (1912). 8-r. 203 l. — A kötet 112 népdal és ballada verses és prózai fordítását tartalmazza. Ezek közül 12-nek eredetijét nem sikerült azonosítani. — Idézzé *Gigante* alatt.

A, a, a, éljen a nagy csutora. Angolul: Bowering II. 56.

A bogádi uceczán foly a viz. Németül: Kertbeny II. 29. Vilney 23.

A búszerzői csárdában. Németül: Kertbeny I. 283.

A cseresznye veressel bimbózik. Németül: Kertbeny I. 15.

A csikósnak jól van dolga. Németül: Kertbeny I. 280.

A csillag, a csillag az égen jár. Kertbeny: II. 32.

Addig élem világom. Németül: Horschetzky 25.

Addig éli a leány világát. Németül: Kertbeny I. 122.

A dió is törve jó. Németül: Farkas II. 81.

Adjon Isten bort, búzát, egészséget. Olaszul: Gigante 55.

Adjon Isten minden jót. Németül: Haek

187. (1., 2. strófa). Kertbeny I. 263. (Erdélyi II. 272. sz.).
- Adtam is, adok is. Németül: Kertbeny I. 88. (1. szak.).
- A faluban muzsikálnak. Németül: Greguss II. 6.
- A fényes csillag is. Németül: Horschetzky 14. Kertbeny I. 107.
- A fuszujka szára közt. Németül: Aigner 41. (A vesszorok fel vannak cserélve.) Olaszul: Canini 16.
- A gallyai faluvégén. Németül: Kertbeny I. 102. (3. szak.); 138. (2. szak.); 266. (1. szak.).
- A három árva. Francziául: Néthy 28. Németül: Aigner 155. Olaszul: Gigante 85.
- A hegyi tolvaj. Németül: Aigner 136. (Nem azonos teljesen sem Kriza 292. sz., sem Arany—Gyulai I. 228. I. közölt változattal); 171. (Arany—Gyulai I. 228. I.)
- Ah, hol vagy magyarok... Németül: Kertbeny II. 174.
- Ahol kerekedik egy kerek domboeska. Francziául: Néthy 71.
- A honvédtüzér temetése. Olaszul: Gigante 47.
- Ajkid, rózsám, mézesek. Németül: Kertbeny I. 97.
- A kállai utca ki van festve. Németül: Horschetzky 49. Kertbeny II. 67.
- A katonának olcsó a vére. Németül: Kertbeny II. 180.
- A kend édesanyja megátkozott engem. Németül: Horschetzky 96.
- A ki a rózsáját igazán szereti. Németül: Kertbeny I. 54.
- A kinek nincs szeretője. Németül: Greguss I. 10. (Első négy sor). Horschetzky 78. Olaszul: Gigante 25.
- A királyfi. Németül: Aigner 120., 148. és 163. (Háromféle.)
- A kisasszony. Francziául: Néthy 29.
- A kis lány még csak azt mondja. Németül: Farkas I. 79. (600 nemzeti dal.³ 266. l.)
- A kit az én szívem szeret. Németül: Aigner 81. Kertbeny I. 55.
- Akkor szép az erdő, mikor zöld. Angolul: Loew III. 60.
- Akkor veszlek el, galambom. Németül: Horschetzky 68. Kertbeny I. 191. (1., 2. szak.).
- Áldom azt a pillantást. Németül: Mátray 60.
- A leányok egymás közt. Angolul: Phillips 17. Németül: Aigner 191. Cserhalmi 11.
- A legszebb virág. Francziául: Néthy 12. Németül: Aigner 125. Carneri 15. Olaszul: Gigante 79.
- Állj meg, Jancsi. Németül: Cserhalmi 10. Farkas II. 47. Mátray 58.
- Állj meg, rózsám, egy szóra. Angolul: Bowring II. 18.
- Álom, álom, édes álom. Angolul: Butler 14. Loew III. 20. Németül: Aigner 44. Benkő 17. Farkas I. 94. Horschetzky 84. (Erdélyi I. 150. sz.). Kertbeny I. 167. (Erdélyi I. 151. sz.; II. 28. (u. o. I. 150. sz.).
- A madár elnyugszik zöld fának ágain. Németül: Kertbeny II. 140.
- A magyarok szent honának... Francziául: Harlez 41.
- A Matkóczy udvarában. Németül: Benkő 4.
- A megégett János. Francziául: Néthy 9. Németül: Aigner 134. Olaszul: Gigante 67.
- A mely leány sokat szeret. Olaszul: Gigante 92. (Erdélyi III. 172. sz., 1., 2. szak.).
- A menyasszony. Francziául: Néthy 27. Németül: Carneri 2.
- Amerre én járok, még a fák is sírnak. Angolul: Butler 18. Francziául: Néthy 70. Németül: Benkő 12. Horschetzky 9. Olaszul: Gigante 5.
- A mi cziczánk férjhez akar menni. Németül: Farkas I. 96.
- A mi engem vidámitott. Németül: Kertbeny II. 74. (5—7. szak.).
- A minap, hogy hazamentem. Németül: Aigner 146.
- Amoda mén egy kis lány (A kis lány). Németül: Aigner 119.
- Amott jön egy legény. Németül: Kertbeny I. 75. Vilney 7.
- Amott kerekedik egy fekete felhő. Németül: Kertbeny I. 281.
- Amott van egy kis ház. Németül: Vilney 47.
- Andorka, kincsem. Németül: Kertbeny I. 209.
- Angyal Bandi. Németül: Aigner 178.
- Angyali szép termete. Angolul: Bowring II. 55.
- Angyalocskám, angyalocskám. Angolul: Bowring II. 52.
- Ángyom, ángyom, édes ángyom. Németül: Horschetzky 95. Kertbeny II. 100. Vilney 52.
- Annai nekem az irigyem. Németül: Kertbeny I. 159. (Erdélyi II. 282. sz.).
- Anyám, anyám, édesanyám. Németül: Kertbeny I. 226. (Erdélyi II. 206. sz., 3. szak.).
- A nyárádi uceza benőhet pázsittal. Németül: Kertbeny II. 71.
- A pántika könnyű gunya. Francziául: Néthy 64. Németül: Carneri 7.
- A pogány király lánya. Francziául: Néthy 24. Németül: Aigner 135.
- A rab (Szállj, le, holló, szállj le). Németül: Aigner 138.
- Árad a víz, meg elapad. Angolul: Bowring II. 23.
- A Rákóczi-nóta. Olaszul: Gigante 43.
- Arany-ezüstért, ezíra ruháért. Németül: Aigner 68. Horschetzky 1. Kertbeny I. 112. Olaszul: Canini 7.
- Árka mellett a szőlőnek. Németül: Kertbeny II. 18.
- Árokparton szól a harismadár. Németül: Kertbeny I. 20. (2. szak.).
- Arra alá foly a víz szaporán. Németül: Kertbeny II. 42.
- Arra alá vörös az ég. Németül: Kertbeny I. 19.
- Arra járunk, arra. Németül: Horschetzky 16. Kertbeny I. 41. (2., 3. szak.).
- Árva az a leány. Németül: Horschetzky 82. Kertbeny II. 102.
- Árva az a madár. Németül: Kertbeny II. 10.
- Árva, Csanád, Borsod, Heves. Németül: Kertbeny II. 126.
- Árva giliczéről. Olaszul: Gigante 83.
- Árva vagyok, árva. Németül: Aigner 43.

- (Erdélyi I. 132. sz.). Horschetzky 79. Kertbeny 81. (Erdélyi I. 132. sz.).
 Árva vagyok, árvalettem. Olaszul: Gigante 26.
 Áspis kigyó. Németül: Cserhalmi 3.
 A sümegi városvegen. Németül: Farkas I. 63. Kertbeny I. 109. (1., 2. szak.).
 A szerelem egy kaloda. Németül: Kertbeny I. 22.
 A szerencse csak játszik. Angolul: Bowring II. 49.
 A szeretőm iródiák. Németül: Mátray 62.
 A táborba jer, pajtás. Németül: Kertbeny II. 183.
 A testvérek. Olaszul: Gigante 74.
 A Thurné leánya. Olaszul: Gigante 84.
 A Tisza, a Duna zavarodik. Németül: Kertbeny II. 33.
 A Tiszából a Dunába. Németül: Kertbeny I. 185. (Erdélyi II. 158. sz.).
 A Vargaék kertje alatt. Németül: Farkas II. 76.
 A vasadi pusztaszélen. Németül: Kertbeny I. 247.
 A varsányi temetőben. Olaszul: Gigante 2.
 A víz másképp jó lenne. Németül: Kertbeny I. 256. (1., 2. szak.) Olaszul: Gigante 62.
 Az a kis lány férjhez akar menni. Németül: Kertbeny I. 114. (1. szak.); 117.
 Az Alföldön csikós vagyok. Németül: Aigner 173. Kertbeny II. 125. Vilney 35.
 Az alispán kalapomhoz rózsát tett. Németül: Farkas II. 53.
 Az anya és leánya. Francziául: Némethy 31. Németül: Carneri 4. Olaszul: Gigante 73.
 Az asszony egy szükséges rossz. Olaszul: Gigante 93.
 Az az igaz székely leány. Németül: Kertbeny II. 15.
 Az ég alatt, a föld színén. Angolul: Loew III. 31. Francziául: Némethy 54. Németül: Horschetzky 115.
 Az egész föld kerekégén. Németül: Kertbeny II. 181.
 Az éjőn a' momba ojan a' mot láttam. Németül: Aigner 47. (Erdélyi közleményének 1—3., 5. strófája). Horschetzky 27. Kertbeny II. 35.
 Az éjszaka nem aludtam egy órát. Németül: Farkas I. 47. (600 nemzeti dal,² 283. l.)
 Az élet olyan, mint a szél. Angolul: Bowring II. 54.
 Az én babám tornyos nyoszolyája. Németül: Horschetzky 85.
 Az én bátyám eszét. Németül: Kertbeny I. 249.
 Az én lovam száztalléros fakó. Németül: Farkas I. 95. Kertbeny I. 278.
 Az én rózsám aprókat lép. Németül: Kertbeny I. 44.
 Az én rózsám boglyát tetéz. Németül: Mátray 77.
 Az én rózsám takaros. Németül: Mátray 53.
 Az én szívem tárva-nyitva. Németül: Kertbeny I. 240.
 Azért csillag, hogy ragyogjon. Angolul: Loew III. 2. Olaszul: Gigante 35.
 Azért, hogy egy kicsit ragyás. Németül: Farkas I. 62. Kertbeny I. 50.
 Azért, mert én székely vagyok. Németül: Aigner 92.
 Azért szeretem én faluvégen lakni. Németül: Kertbeny II. 48.
 Az eső is esik. Németül: Kertbeny I. 36. (4. szak.).
 Az idő szárnyon jár. Angolul: Bowring II. 4.
 Az igazi Messiás már eljött. Németül: Aigner 124. Kertbeny II. 161. Olaszul: Gigante 63.
 A zsvány felesége. Francziául: Némethy 18. Németül: Carneri 9.
 Azt gondolám, eső esik. Németül: Kertbeny I. 205. (Csapó I. 66. sz., 1. szak.).
 Azt gondolod, édes rózsám. Németül: Kertbeny II. 68.
 Azt gondolom, eső esik. Németül: Aigner 61. Horschetzky 43. Kertbeny I. 207.
 Azt hallottam, rózsám. Németül: Kertbeny II. 86.
 Azt izente az ezredes. Németül: Mátray 55.
 Azt mondják, hogy nem illik. Németül: Kertbeny II. 172.
 Azt mondják, nem adnak. Németül: Aigner 76. Farkas I. 85. Handmann¹ 4. Olaszul: Gigante 29.
 Azt ne gondold, hogy így élek. Németül: Kertbeny I. 150. (6. szak.); 163. (4. szak.).
 Az úr lelke legyen. Németül: Horschetzky 4. Kertbeny I. 221.
 Babám szerelméért. Németül: Aigner 28. Benkő 2. Kertbeny I. 63.
 Bajusz kell a magyarnak. Németül: Kertbeny I. 272. (1. szak.).
 Bándi úrfi. Németül: Aigner 141.
 Bánod, gazda, bánod. Németül: Horschetzky 75.
 Bánom, hogy utánad jártam. Németül: Aigner 32. Benkő 16.
 Barátim, pajtásim. Németül: Kertbeny II. 151.
 Barcsai. Francziául: Némethy 1. Németül: Aigner 122. és 166. Carneri 12.
 Barna kis lány, be tartod magadat. Németül: Greguss II. 8.
 Barna kis lány, ne kaesingass. Németül: Mátray 83.
 Barna Péter, I. Jó ló volt a fakó.
 Bátor a szív, erős is. Angolul: Bowring II. 40.
 Bátori Boldizsár. Francziául: Némethy 33. Németül: Aigner 129.
 Bátsági ének. Angolul: Bowring II. 10.
 Beesaliba járnak a legszebb leányok. Németül: Mátray 51.
 Bécs várostól, nyugatról keletre. Németül: Greguss II. 10. Kertbeny II. 178.
 Befajta az utat a hó. Francziául: Némethy 61. Polignac 197.
 Be haragszom a szememre. Németül: Kertbeny I. 25.
 Berki, Berki, szegény Berki. Angolul: Phillips 7. Olaszul: Gigante 61.
 Be sok falut, be sok várost bejártam. Francziául: Némethy 66. Németül: Carneri 23. Handmann² 11.
 Beszegődtem Tarnóczára juhásznak. Németül: Aigner 55. Farkas II. 65. Kertbeny II. 115. Olaszul: Gigante 104.

- Be szépen szól a muzsika. Németül: Kertbeny I. 9. (2. szak.).
- Beteg a szeretőm, szegény. Németül: Kertbeny I. 91. (2. szak.).
- Beteg az én rózsám. Németül: Kertbeny II. 105.
- Beteg se voltam én. Németül: Horschetzky 92.
- Bethlen Anna. Francziául: Néthy 14. Németül: Aigner 140. Handmann² 14.
- Be van az én szűrőm ujja kötve. Angolul: Phillips 15. Németül: Handmann² 12.
- Bezerédi nótája. Olaszul: Gigante 42.
- Bezzeg vagyon nekem is már feleségem. Angolul: Bowring II. 42.
- Bezzeg van Pest vármegyében. Németül: Aigner 17. Horschetzky 38.
- Biharban, Borsodban. Németül: Horschetzky 64. Kertbeny II. 27.
- Bimbóból lesz a piros rózsá. Németül: Mátray 49.
- Bírószép Anna. Francziául: Néthy 10. Németül: Aigner 112.
- Bodrogi Ferenczné. Francziául: Néthy 36. Németül: Aigner 154.
- Bodrog partján nevelkedett tulipán. Németül: Horschetzky 73. Mátray 44.
- Bogár Imre. Olaszul: Gigante 86.
- Bokros bú hajjai reám tödultanak. Angolul: Bowring II. 46.
- Bolondság volt nádhoz bízni. Németül: Horschetzky 45.
- Bor, bor, bor. Németül: Aigner 87. Kertbeny II. 166.
- Boriska. Francziául: Néthy 15. Németül: Aigner 144.
- Bort iszom, bort, bort. Németül: Kertbeny II. 168.
- Bort iszom én, nem vizet. Németül: Kertbeny I. 254. (5. szak.); 255. (2. szak.).
- Búcsúznak szavaim. Németül: Kertbeny II. 84.
- Budai Ilona. Francziául: Néthy 7. Németül: Aigner 132. Handman¹ 16. Olaszul: Gigante 71.
- Buga Jakab. Francziául: Néthy 39.
- Bujdosik a kedves rózsám valahol. Németül: Brájjer 79. és 80.
- Bujdosó Rákóczi. Olaszul: Gigante 45.
- Bús az idő, bús vagyok én magam is. Angolul: Loew III. 46. Németül: Aigner 31. Horschetzky 39. Olaszul: Gigante 21.
- Búsultam én, búsulok is. Németül: Kertbeny I. 21. (2. szak.).
- Bús gerlicze. Francziául: Néthy 23. Németül: Aigner 153. Olaszul: Gigante 76.
- Búza, búza, be szép tábla búza. Németül: Mátray 57.
- Búza földön, dülő úton. Németül: Farkas I. 112.
- Búza közé száll a dalos pacsirta. Angolul: Loew III. 35.
- Búzával él a vadgalamb. Németül: Aigner 157.
- Czifra pohár, veres bor. Németül: Kertbeny I. 261.
- Czifra szűrőm Veszperembe vettem. Németül: Kertbeny II. 116.
- Csak azért szeretek faluvégén lakni. Németül: Kertbeny I. 93.
- Csak azért szeretem. Angolul: Bowring II. 62.
- Csak az nekem keserves. Németül: Steinacker 250. (2. szak.).
- Csak egy kis lány van a világon. Angolul: Loew III. 54. Németül: Brájjer 102. Farkas I. 34.
- Csaplórsné galambom. Angolul: Bowring II. 26.
- Csárdás élet a gyöngyélet. Németül: Aigner 12. Mátray 59.
- Csehországban voltunk veszedelemben. Németül: Handmann² 5.
- Csendes patak folydogál. Németül: Aigner 29.
- Cserebogár, sárga cserebogár. Angolul: Butler 11. Francziául: Néthy 43. Németül: Aigner 56. Benkő 5. Carneri 25. Gregus II. 3. Haek 169. Kertbeny II. 149. Seliger 814. Olaszul: Gigante 6.
- Cseresznya levelestül, ágastul. Németül: Kertbeny I. 214.
- Csikós vagyok a pusztában. Németül: Kertbeny II. 120.
- Csillagok, csillagok. Németül: Aigner 7.
- Csillagoknak ragyogása. Németül: Aigner 24.
- Csillagon szeretnék. Németül: Aigner 4.
- Csillagos az ég, csillagos. Angolul: Butler 15. Loew III. 14. Németül: Benkő 3. Horschetzky 52. Kertbeny 177.
- Csodálom az olyan szívet. Németül: Kertbeny II. 60.
- Csókolj engem, kedves rózsám. Németül: Kertbeny I. 104.
- Csúszik szürke lovam. Németül: Kertbeny II. 14. Vilney 2.
- Dániel Imre. Olaszul: Gigante 69.
- Darvas Kis Kelemen. Németül: Aigner 127.
- Debreczenben díszlik egy szép rózsafa. Francziául: Néthy 74.
- Debreczeni cédulaház. Németül: Kertbeny I. 173.
- De jó bort ittam az este. Angolul: Loew III. 62.
- De jóra gondoltam. Németül: Kertbeny I. 119.
- De mit töröm fejemet. Angolul: Bowring II. 11.
- Deres a fű, édes lovam. Németül: Cserhalmi 8. Steinacker 246.
- Dörög a kocsí. Németül: Kertbeny I. 118.
- Drága gyöngy teremtes. Németül: Kertbeny II. 13.
- Dudariak nem élhetnek. Németül: Kertbeny I. 27. (3. szak.).
- Duna, Duna, széles Duna. Németül: Greguss II. 23.
- Duna mellett van a házunk. Németül: Kertbeny I. 29. (1. szak.).
- Édesanyám is volt nekem. Francziául: Poulignac 179.
- Édesanyám meghalok. Németül: Horschetzky 67. (Erdélyi I. 81. sz.).
- Édesanyám most küldött egy levelet. Olaszul: Gigante 110.

- Édesanyám rózsafája. Németül: Kertbeny I. 200. (Erdélyi III. 110. sz. 1. szak.); 287. (Erdélyi I. 355. sz. 1. szak.) 289. (u. o. 3. szak.); 290. (u. o. 2. szak.)
- Édesanyám szült engem a világra. Németül: Kertbeny II. 127. Olaszul: Gigante 95.
- Édesanyám vétke, nem a másé. Németül: Kertbeny I. 244. (1. szak.).
- Édes babám gyere ki. Angolul: Bowring II. 1. Németül: Greguss I. 7.
- Édes dudú, duduskám. Németül: Aigner 46. Horschetzky 7.
- Édes falum határa. Németül: Horschetzky 107.
- Édes kincsem, tubiczám. Angolul: Bowring II. 58.
- Édes rózsám, ravasz voltál. Németül: Farkas I.² 60.
- Ég a kunyhó, ropog a nád. Angolul: Bowring II. 6. Németül: Kertbeny I. 123. Mátray 22.
- Égek érted, de nem látod, nem is érzed tüzemet. Angolul: Bowring II. 36.
- Egerben a fűszál mind bánatnak hajlik. Németül: Kertbeny I. 193. (2. szak.); II. 93. (teljes fordítás).
- Egy ártatlan nézés megszédített. Németül: Horschetzky 8.
- Egy asszonynak vala három szép leánya. Németül: Aigner 90.
- Egy bujdosó szegénylegény. Olaszul: Gigante 46.
- Egyik ucczán végigmegyek én. Németül: Kertbeny II. 79.
- Egy kis kenyér, egy kis só. Németül: Mátray 75.
- Egyszer egy barát azt mondta. Németül: Aigner 45.
- Egyszer szombat estve. Németül: Kertbeny II. 132.
- Életemmel, halálommal. Németül: Horschetzky 104.
- El kell mennem már Családrul. Németül: Horschetzky 55.
- El kell menni, el kell menni messzire. Németül: Greguss I. 5.
- Elmegyek, elmegyek, messze földre megyek. Németül: Haek 171. Kertbeny I. 153. Seliger 815.
- Elmehetsz, drága madár. Németül: Kertbeny I. 271. (6. szak.).
- Elmenek én másfelé. Németül: Kertbeny II. 89.
- Elmennék én tihozzátok az estve. Angolul: Loew III. 8. Németül: Mátray 54.
- Elment a kisasszony Trézi. Németül: Vilney 50.
- Elment a lány az apjával szántani. Németül: Mátray 8.
- Elment az én babám, itthagytott engemet. Németül: Aigner 86. Brájjer 79. Horschetzky 17.
- Elment Bandi lovat lopni. Németül: Kertbeny I. 282.
- Elmentem én a szőlőbe. Németül: Aigner 63. Benkő 13. Horschetzky 62. Mátray 18.
- Elszakadt a búza töve. Németül: Kertbeny I. 137.
- Eltitsák az éjjü legént. Németül: Aigner 139.
- Elvettem majoránát. Németül: Kertbeny I. 169.
- Elvettem egy vén leányt. Olaszul: Gigante 89.
- Elvitte a víz a pallót. Németül: Kertbeny I. 155.
- Emőnt a búdosó fecske. Németül: Aigner 22. Olaszul: Canini 10.
- Encze, Bencze, kis medencze. Németül: Kertbeny II. 164.
- Én csak egyet szeretek, de titkosan. Németül: Kertbeny I. 151.
- Én csak szenvedek, és nem tudom miért. Németül: Horschetzky 36.
- Én emőnék, zöld erdőbe sétálni. Németül: Aigner 65.
- Éneklésben, muzsikában. Angolul: Bowring II. 31.
- Én fehér kezkenőt veszek. Németül: Aigner 85. Horschetzky 70.
- Engem hívnak szerelmesnek. Németül: Kertbeny I. 153.
- Engem ugat a kutya csak egyedül. Francziául: Harlez 37.
- Én istenem, be szép élet. Németül: Horschetzky 58.
- Én már azt teszem. Németül: Vilney 51.
- Én nem tudom a világ. Németül: Kertbeny I. 246.
- Én vagyok ám az a külök. Németül: Kertbeny I. 242. (1. szak.).
- Én vagyok a petri gulyás. Németül: Aigner 94. Farkas II. 63. Greguss I. 11. (1. szak.). Mátray 74.
- Én vagyok az, a ki voltam. Németül: Kertbeny I. 166.
- Erdő, erdő, de magas vagy. Angolul: Loew III. 51. Németül: Aigner 91. Gregus I. 6. (1. szak.). Haek 172. Kertbeny I. 216. (1. szak.). Seliger 816.
- Erdő nincsen zöld ág nélkül. Németül: Kertbeny I. 215. (1. szak.).
- Érik a cserezsnye. Németül: Mátray 56.
- Érik a szőlő. Németül: Farkas I.² 56. Mátray 17.
- Erre gyere, rózsám, nincsen sár. Németül: Horschetzky 63. Vilney 9.
- Erre kakas, erre tyúk. Németül: Farkas I. 102.
- Érzékeny búcsú. Németül: Aigner 143.
- Esik az eső az árpa-tarlóra. Németül: Handmann² 10.
- Esik eső, bugyborékol. Németül: Kertbeny I. 79.
- Esik eső gyalogútra. Németül: Kertbeny I. 99. (1. szak.).
- Esik eső karikára. Németül: Kertbeny I. 87.
- Esik eső, szép csendesen csepereg. Németül: Kertbeny II. 133.
- Esküvőre kéne menni Szegedre. Németül: Farkas I.² 47.
- Este későn ne járj hozzám. Németül: Farkas I. 58.
- Este van már, hull a csillag. Francziául: Néthý 44. Németül: Aigner 34. Carneri 14.

- Este virágzik a repce. Németül: Kertbeny I. 213. (4. szak.)
- Estve jár a hajdú a faluban. Németül: Mátray 6.
- Estve van már a faluba. Németül: Kertbeny I. 100. Vilney 12.
- Eszemadta, barna szűz. Németül: Horschetzky 65. Kertbeny I. 10. (1. szak.).
- Esztergom megvételéről. Olaszul: Gigante 41.
- Étőden a fűszál mind bánatra hajlik. Németül: Aigner 143.
- Ez a csepi uczeza. Németül: Kertbeny II. 7.
- Ez a kis lány jaj be szép. Németül: Mátray 82.
- Ez a kis lány megy a kútra. Angolul: Loew III. 9. (600 magyar nemzeti dal.³ 363. l. 1., 2. strófa).
- Ez a pohár bujdosik. Olaszul: Gigante 59.
- Ez a szemem, ez az egyik. Németül: Farkas I. 25. Kertbeny I. 108.
- Ez az én szeretőm, ez a kicsi barna. Németül: Aigner 40. Olaszul: Canini 19.
- Ez az én szeretőm, ez a kicsi szőke. Olaszul: Canini 20.
- Ezt a kerek erdőt járom én. Angolul: Loew III. 39. Németül: Buchheim-Falke 87. (1., 2. szak., de fordított sorrendben).
- Fáj a kutjának a lába. Németül: Kertbeny I. 248.
- Fáj a szívem, majd megszakad. Németül: Aigner 97.
- Fáj a szívem, megvallom. Németül: Horschetzky 108.
- Fáj a szívem, sir a szemem. Németül: Kertbeny I. 175.
- Fáj, fáj. Angolul: Bowring II. 9.
- Fáj, fáj, fáj, fáj. Angolul: Bowring II. 8. Németül: Aigner 20. (az Erdélyi-féle kiadás 1—5., 9., 6., 12. szakasza). Horschetzky 6.
- Fakadj piros rózsá, fakadj csendesén. Németül: Kertbeny II. 6.
- Fakó lovam fel van kantározva. Németül: Mátray 26.
- Fakó lovam, gyors paripám. Németül: Mátray 5.
- Fakó paripámon járok. Németül: Aigner 107.
- Falu mögött van egy malom. Németül: Greguss II. 17.
- Falu végén verbuváltak. Németül: Kertbeny I. 292. Vilney 18.
- Fegyvert fogok a hazáért. Németül: Kertbeny II. 184.
- Fehér László lovat lopott. Francziául: Néthy 30. Németül: Kertbeny II. 129. Vilney 39.
- Féjük a fekete kecskét. Németül: Horschetzky 69.
- Fekete pántlikám fujdogálja. Németül: Kertbeny II. 58.
- Feketeszárú cseresznye. Németül: Kertbeny I. 142. (2. szak.). Mátray 73.
- Fekete szem éjszakája. Francziául: Néthy 62. Németül: Carneri 5.
- Fekete városban fehér torony látszik. Németül: Aigner 75.
- Felfogadtam az egekre. Németül: Horschetzky 81. Kertbeny I. 60.
- Felfogadtam száz meg százszor. Németül: Mátray 23.
- Feljött már a hajnal. Angolul: Butler 23. Németül: Benkő 11. Horschetzky 29. Kertbeny II. 37.
- Felmenék a hegyre. Németül: Farkas I. 111. Kertbeny II. 146.
- Félre bánat, félre bú. Németül: Kertbeny I. 161.
- Félreborul, nincs itt klastrom. Angolul: Bowring II. 63.
- Felsütött a nap sugára. Németül: Kertbeny I. 196. (Erdélyi III. 86. sz.); 232. sz. (más változat) Mátray 80.
- Felszállott a páva. Németül: Horschetzky 66. Kertbeny II. 104.
- Felszántom én ezt az ucceztát. Németül: Mátray 63.
- Férre vágom kalapomat. Németül: Aigner 26.
- Fogarasi István. Francziául: Néthy 4. Németül: Handmann² 13.
- Foly a Duna zavarosan. Németül: Kertbeny II. 34.
- Fonjál, rózsám, fonjál. Németül: Kertbeny II. 106.
- Forrófalvi zöld erdőben. Németül: Kertbeny I. 53. (5., 6. szak.); 65. (3. szak.).
- Fölmegek a hegyre. Németül: Kertbeny I. 149. (4. szak.).
- Fölteszem a csákómat a fejemre. Németül: Farkas II. 11.
- Fujja a szél, kergeti a felleget. Olaszul: Gigante 36.
- Gál Férus, Gál Gáspár. Francziául: Néthy 13. Németül: Aigner 149.
- Galambom hallja-e. Németül: Farkas I. 87.
- Gerliczeként nyögdiések. Angolul: Bowring II. 38.
- Gerlicze turbékol a jegenyén. Németül: Kertbeny II. 25.
- Gólya, gólya, de messze mégy! Németül: Greguss II. 22.
- Gólya, gólya, gólicza. Angolul: Bowring II. 24.
- Görög Ilona. Németül: Cserhalmi 1.
- Gyászba borult gondolatim, szünjetek. Angolul: Bowring II. 37.
- Gyászban derült én reggelem. Németül: Kertbeny I. 182. (1., 2. szak.).
- Gyenge a nád, lehajlik a földre. Németül: Aigner 35.
- Gyenge ifficska kin törli szemeit. Németül: Kertbeny II. 99.
- Gyenge Sándor. Németül: Aigner 192.
- Gyere babám a kert mellé. Németül: Horschetzky 51.
- Gyere be, gyere be, gyönyörű kis madár. Angolul: Phillips 12. Németül: Aigner 49. Handmann² 7. Kertbeny I. 77.
- Gyere be, rózsám, gyere be. Angolul: Bowring II. 33. Loew III. 53. Németül: Cserhalmi 5. Kertbeny I. 194. (2. szak.); 252. (2. szak.).
- Gyere haza, édesanyám. Németül: Aigner 185. Olaszul: Gigante 77.
- Gyere rózsám, Enyingre. Angolul: Bowring II. 13.

- Gyerünk, szép rózsám. Németül: Aigner 193.
Gyöngyélete a leánynak. Angolul: Phillips 4. (4 szakos változat).
Gyöngyvári Katicza. Németül: Aigner 190.
Gyuri Bandi. Francziául: Néthy 38.
Gyurka. Németül: Aigner 142.
Ha benyúlok pitykés lajbim zsebébe. Francziául: Polignac 196.
Ha betekintsz a gyandai csárdába. Németül: Farkas I.² 9.
Ha betekintsz a szegedi csárdába. Angolul: Phillips 13. Németül: Handmann¹ 13.
Ha csak egy lovad van. Németül: Kertbeny II. 121.
Hadd muljon ei ez a világ. Németül: Aigner 38. Farkas II. 58.
Ha én aztat tudva tudnám. Németül: Kertbeny I. 190.
Ha én páva volnék. Németül: Benkő 29. Horschetzky 5.
Ha én rózsá volnék. Angolul: Butler 20. Francziául: Néthy 50. Németül: Aigner 9. Benkő 18. Carneri 13. Horschetzky 46. Kertbeny II. 4. Olaszul: Canini 12. Gigante 4.
Ha felülök a lovamra. Németül: Kertbeny I. 277.
Haja! haja! haja! haja! Németül: Kertbeny II. 77. Vilney 4.
Haja, haja! hajnal akar lenni. Németül: Kertbeny I. 105.
Hajnal, hajnal, hajnal akar lenni. Angolul: Phillips 20. Németül: Horschetzky 22.
Hajnalodik, harmatozik. Angolul: Butler 9. Francziául: Néthy 53. Németül: Benkő 14. Carneri 10.
Haj, rózsá, rózsá, piros vagy. Németül: Kertbeny I. 3.
Hajtogassuk a kancsókat. Olaszul: Gigante 58.
Hajtsd ki babám az ökröket. Németül: Horschetzky 59. Olaszul: Gigante 28.
Ha kel az ég szép hajnala. Németül: Kertbeny II. 111.
Ha kicsiny is a legény. Németül: Kertbeny I. 115.
Ha ki tiszta búzát akar vetni. Németül: Mátray 24.
Hallod-e te körösi lány. Angolul: Loew III. 23.
Ha meghalok, csillag lesz énbőlöm. Németül: Farkas I.² 57.
Ha meghalok, el ne temessenek. Németül: Kertbeny I. 300.
Ha meghalok, el ne temessetek. Németül: Kertbeny I. 203.
Ha meghalok, se bánom. Németül: Greguss I. 13. (1. szak.). Kertbeny I. 179. (1. sz.); II. 110. (a 8. és 10. sz. híján).
Hamis a szemed. Németül: Kertbeny I. 189.
Ha nekem szóltál volna. Németül: Aigner 83.
Ha Petriből elmégysz. Németül: Kertbeny II. 87.
Harangoznak Csengerbe. Németül: Kertbeny I. 206. (1. szak.).
Hármas levele vagyon az epernek. Németül: Aigner 95. Kertbeny I. 42. (1. szak.).
Három csillag van az égen. Angolul: Loew III. 17. Németül: Kertbeny I. 125. (1. szak.). Mátray 76. Olaszul: Gigante 34.
Három éjjel nem aludtam. Németül: Kertbeny I. 58.
Három fehér kendőt veszek. Francziául: Néthy 45. Németül: Carneri 24.
Három huszas látod-e. Németül: Horschetzky 89. Kertbeny I. 241.
Háromszéki czedele. Németül: Kertbeny II. 118.
Három tolvaj legény. Francziául: Néthy 41.
Három út előttem. Németül: Kertbeny I. 129. Olaszul: Gigante 30.
Ha te elmégy, én is el. Németül: Cserhalmi 15. Kertbeny II. 94. Vilney 16.
Ha te engem csak mulatságból szeretsz. Angolul: Bowring II. 44.
Ha tetőled, rózsám, meg kellene válni. Németül: Kertbeny I. 2. (2. szak.); 52. (3. szak.).
Hát már csak Isten hozzátok: így énekelek. Angolul: Bowring II. 50.
Ha valaki vigan él. Németül: Kertbeny I. 274.
Házam előtt van egy nagy fa. Németül: Farkas I. 32.
Hazám, hazám, édös hazám. Francziául: Harlez 39. Németül: Kertbeny I. 267. (Erdélyi II. 272. 1. szak.); 268. (Erdélyi III. 64.).
Hej, a szendi kis leányok. Németül: Kertbeny I. 250.
Hej, a toronyra süttött a nap. Németül: Kertbeny II. 24.
Hej, be szépen világít. Németül: Aigner 19. Horschetzky 28. Kertbeny II. 36.
Hej, csillagom, teremtetted. Németül: Horschetzky 86.
Hej, huj, bazsalik, dupla szegfű. Németül: Horschetzky 97.
Hej, huj, Sobri pajtás. Francziául: Néthy 42. (IV.) Németül: Kertbeny II. 138.
Héj! Katiczám, Katiczám! Angolul: Bowring II. 17.
Haj, két singős, vörös, széjös szép pántika. Németül: Aigner 53.
Hej, pajtás, igyunk, igyunk hát. Németül: Vilney 42.
Hej, páva, hej, páva, császárné pávája. Németül: Aigner 98.
Hervad a cziprusfa. Németül: Farkas I.² 13. Horschetzky 41.
Hervad az a rózsá. Angolul: Butler 19. Francziául: Néthy 65. Németül: Aigner 72. Benkő 24. Kertbeny II. 80.
Hideg szél fúj Mátra felől. Németül: Handmann¹ 12.
Híres vitéz az a Sobri. Francziául: Néthy 42. (III.) Németül: Kertbeny II. 136.
Hirtelen nő a szerelem. Angolul: Bowring II. 29.
Híven szerettem. Németül: Horschetzky 12.
Hogyha egyszer menyecske lesz a lányból. Németül: Farkas I. 84. (600 nemzeti dal.³ 376.)
Hogyha szépet veszek el. Olaszul: Gigante 91.

- Hogy mehetnék én tehozzád? Angolul: Phillips 5. Németül: Farkas I. 109. Kertbeny II. 152.
- Hol jártál, violám, ilyen korán? Németül: Horschetzky 19.
- Hol lakik kend, komámasszony? Németül: Mátray 91.
- Hol voltál te, kis nyulacska? Németül: Horschetzky 18.
- Homlódí Zsuzsanna. Francziául: Néthy 6. Németül: Aigner 115.
- Honnan jössz te oly leverten? Németül: Mátray 9.
- Hótul fehér a gyöngyösi hegytető. Németül: Kertbeny II. 54.
- Hova megy kend, komámuram? Németül: Mátray 90.
- Hozd ki kocsisom a paripámat. Németül: Kertbeny II. 90.
- Hozz bort, koreszmárosné (Erdélyi I. 256. sz.). Németül: Kertbeny I. 259. (1. szak.).
- Hozz bort, koreszmárosné (Erdélyi II. 419. sz.). Németül: Haek 181. Haide 143. Kertbeny I. 260. Steinacker 251. Olaszul: Gigante 100.
- Hullámzó Balaton közepén. Németül: Farkas I. 2 7.
- Huss, huss, ölbe huss. Németül: Horschetzky 102.
- Husvét után. Angolul: Loew III. 57.
- Húzd rá, cigány! Angolul: Loew III. 21. Németül: Cserhalmi 4. Farkas II. 59. Haide 146.
- Idegen országban. Francziául: Harlez 43.
- Idvezlő, kegyelmes szent László király. Németül: Kertbeny II. 175.
- Igacs Ruzsi. Németül: Aigner 194.
- Igyunk, a ki anygala van. Németül: Mátray 79.
- Igyunk, barátim, csendesen. Olaszul: Gigante 57.
- Igyunk, igyunk, barátim. Németül: Aigner 23.
- Ihon nevedék (Az árva leány). Németül: Aigner 126.
- Inkább fekszem a lány mellé. Németül: Kertbeny I. 39.
- Iskolába nem járatlak. Francziául: Polignac 193.
- Istenadta kis barnája. Németül: Kertbeny I. 45.
- Istenadta vize. Németül: Aigner 52. Kertbeny II. 163.
- Isten átkát nem kívánom. Angolul: Phillips 9. Németül: Kertbeny II. 69. Vilney 8. Olaszul: Gigante 32.
- Istenem, Istenem, vajjon... Németül: Horschetzky 101.
- Isteni kéz maradványa. Németül: Kertbeny I. 8.
- Isten megáldjon, kedves barátom. Olaszul: Gigante 94.
- Itthagynám én ezt a Muzslát, ha lehetne! Németül: Horschetzky 114.
- Itthagynám én ezt a várost. Németül: Kertbeny II. 91.
- Itthon van-e a kanász? Németül: Mátray 47.
- Izent nékem a gavallér. Németül: Cserhalmi 12. Horschetzky 54.
- Jaj az én életem e világban immár. Németül: Kertbeny II. 85.
- Jaj, be fázom egy ingvállban. Németül: Mátray 34.
- Jaj, be sáros ez az út. Németül: Horschetzky 40.
- Jaj, be szegény legény vagyok. Németül: Horschetzky 26. Kertbeny II. 43.
- Jaj, be szennyes a kendője. Angolul: Loew II. 65. Németül: Horschetzky 71. Kertbeny I. 33. (2. szak.); I. 37. (1. szak.)
- Jaj, de beteg vagyok szörnyen. Németül: Horschetzky 117.
- Jaj, de búsan harangoznak Tarjánba. Francziául: Néthy 63.
- Jaj, de fényes csillag ragyog az égen. Angolul: Loew III. 42.
- Jaj, de szépen harangoznak Torjába. Németül: Farkas II. 75. Haek 188. Seliger 820. (1—5. szak.).
- Jaj nekem, szegénynek. Németül: Vilney 45.
- János. Francziául: Néthy 32.
- Jegenyefa tetejébe. Németül: Mátray 11.
- Jere hozzám, kincsem, galambom! Németül: Farkas I. 110.
- Jere hozzám vacsorára. Németül: Aigner 131.
- Jobb a bor, jobb a bor. Németül: Kertbeny I. 257.
- Jobb Mátyás-nap után bízni jéghez. Olaszul: Gigante 90.
- Jó estét, édesem, micsa' bűd érkezett. Francziául: Néthy 11. Németül: Aigner 156.
- Jó éjtszakát, jó éjtszakát. Francziául: Harlez 36.
- Jó ló volt a fakó. Németül: Aigner 160. Kertbeny II. 141.
- Jó napot, kedvesem, drága angyalom. Németül: Horschetzky 13.
- Juhász vagyok, búsan őrzöm a nyáját. Németül: Aigner 105.
- Julia szép leány. Francziául: Néthy 35. Németül: Aigner 121. Olaszul: Gigante 87.
- Juttassa eszedbe ez a kis nefelejes. Németül: Horschetzky 30. Kertbeny I. 148.
- Kádár Kata. Francziául: Néthy 34. Németül: Aigner 116. és 137. Olaszul: Gigante 65.
- Kakas a szeméten. Németül: Aigner 99.
- Káka tövén költ a rucza. Angolul: Butler 16. Loew III. 7. Francziául: Néthy 67. Németül: Aigner 48. Benkő 21. Buchheim-Falke 89. (1. szak.). Horschetzky 76. Mátray 16.
- Kalapom szememre vágom. Angolul: Loew III. 5. Francziául: Néthy 76. Polignac 201. Németül: Kertbeny II. 109. Vilney 46.
- Kapu előtt a szekér. Németül: Kertbeny II. 44.
- Kapum előtt jár a posta. Németül: Kertbeny I. 222.
- Kapum előtt szép zöld búza. Francziául: Néthy 75. Németül: Carneri 26.
- Karácson van ma. Németül: Kertbeny I. 298.
- Karmazsin pántlika a hajadba fonva. Angolul: Butler 24. Németül: Benkő 23.

- Kecskeméten egy almafa. Németül: Kertbeny II. 49.
- Kecskeméti csárdában. Németül: Aigner 188. Kertbeny II. 129.
- Kedves jó barátom. Németül: Kertbeny II. 170.
- Kék atilla szorítja a mellemet. Francziául: Néthy 72.
- Kék én előtttem a kötő. Németül: Kertbeny II. 52.
- Kék eres a szőlőlevél. Németül: Greguss I. 8. (6. szak.). Horschetzky 84. Kertbeny I. 146. (6. szak.).
- Kék nefelejts. Angolul: Loew III. 44.
- Képeddel alszom el. Angolul: Loew III. 10. Németül: Farkas I. 16.
- Kerek az én subám alja, de drága. Németül: Horschetzky 88.
- Kerekes Izsák. Francziául: Néthy 37. Németül: Aigner 128. Olaszul: Gigante 39.
- Kerek udvar, kicsi ház. Németül: Aigner 118.
- Kérik a szűrőmet bundáért. Németül: Kertbeny I. 126.
- Kéri-pusztán, az endrődi határban. Németül: Farkas I.² 49.
- Kertem alatt a Berettyó fojdogál. Németül: Kertbeny II. 23.
- Kertem alatt szánt egy eke. Angolul: Bowring II. 57.
- Kerti fán csörög a szarka. Németül: Kertbeny II. 51.
- Két út van előtttem. Németül: Kertbeny I. 130.
- Kezdetben az Ursten a bort teremtette. Németül: Kertbeny I. 253.
- Kezembem a csákány nyele. Olaszul: Gigante 98.
- Kicsapott a Körös az Alföldre. Németül: Kertbeny I. 212.
- Kicsin vagyok én. Németül: Horschetzky 93. Kertbeny I. 245 (Erdélyi III. 343. sz.). Vilney 11. (u. o. I. 105. sz. 1. szak.).
- Kidült a fa gondolástól. Francziául: Néthy 73. Németül: Mátray 36. Seliger 822. Steinacker 253. (1., 2. szak.).
- Kilenczet ütött az óra. Angolul: Loew III. 28.
- Kilencz hete, mióta itt halászkod. Németül: Kertbeny I. 208.
- Kiliti falu végén. Angolul: Bowring II. 5.
- Kimentem én a szőlőre. Németül: Greguss II. 16.
- Kinek nincsen szeretője. Angolul: Butler 17. Németül: Aigner 14. Benkő 19. Farkas. I. 108.
- Kinek nincsen szeretője, babája. Németül: Kertbeny I. 34. (1. szak.).
- Kinek varrod rózsám ezt az inget? Németül: Aigner 177. Kertbeny I. 296.
- Ki nem kap a házasságon. Németül: Kertbeny II. 47.
- Kiöntött a Duna vize messzire. Németül: Farkas I.² 23.
- Kis csupor, nagy csupor. Angolul: Bowring II. 61. Németül: Kertbeny I. 258. (Erdélyi I. 210. sz. 2. szak.).
- Kisérj ki rózsám a síromig. Németül: Horschetzky 116. Olaszul: Gigante 9.
- Kis-Gergő Istvánné. Németül: Aigner 133.
- Kis Júlia. Francziául: Néthy 2. Németül: Aigner 150. Carneri 20.
- Kis kalapom fekete. Németül: Mátray 94.
- Kis kertembe rozsmaringot ültettem. Angolul: Loew III. 32.
- Kis kutya, nagy kutya. Angolul: Butler 22. Németül: Aigner 78. Benkő 20. Haek 182.
- Kis Laczinál füstös kémény. Németül: Kertbeny II. 21.
- Kisütött a nap a cserén. Németül: Mátray 10.
- Kisütött a nap sugára. Németül: Kertbeny I. 26.
- Kitették a holttestet az udvarra. Angolul: Loew III. 33. Németül: Kertbeny I. 67. (Erdélyi változata 3. szak.). Vilney 24. (Erdélyi változata).
- Kolozsvári várra leszállott egy páva. Németül: Aigner 71.
- Komáromnál zörög az ég. Németül: Horschetzky 109.
- Korcsmárosné, gyűjts világot. Németül: Aigner 179. Cserhalmi 13. Greguss II. 19.
- Korcsmárosné, már én több bort nem iszom. Németül: Greguss II. 15.
- Korcsmárosné, nekünk halat süssék kend. Németül: Cserhalmi 17.
- Kossuth Lajos azt üzenté. Angolul: Loew III. 64. Francziául: Polignac 178. Németül: Farkas II. 15. Haek 180. Olaszul: Gigante 48.
- Kossuth Lajos nagy bújába. Olaszul: Gigante 49.
- Kőműves Kelemenné. Francziául: Néthy 3. Németül: Aigner 114. és 151. Olaszul: Gigante 66.
- Könnyeimnek záporából tenger lett. Francziául: Polignac 204. Olaszul: Gigante 112.
- Könnyű apró halat fogni. Németül: Kertbeny I. 234. (1. szak.).
- Kövecsős víz mellett palántált viloja... Németül: Aigner 189.
- Közel a tél, mën a fecske. Németül: Farkas I.¹ 23. Handmann 19. Kertbeny II. 3. Olaszul: Gigante 17.
- Kukoricza szára. Németül: Kertbeny II. 41.
- Kukorikol a kakas. Németül: Kertbeny II. 59.
- Kuku, kuku, kukueskám. Németül: Kertbeny II. 39.
- Kuris Pista. Francziául: Néthy 21.
- Kurva az anyja rossz embernek. Angolul: Bowring II. 47.
- Lám, megmondtam, bús gilicze. Németül: Horschetzky 94. Kertbeny I. 227. Vilney 19.
- Lányok fonják a lenszöszet. Németül: Kertbeny II. 153. Vilney 21.
- Lányom, lányom, gyöngyvirágom. Németül: Kertbeny II. 154.
- Lány voltam én, vagyok is. Németül: Kertbeny I. 71. (3. szak.); 103. (1. szak.).
- Lassan foly a Tisza. Németül: Kertbeny II. 62.
- Látom életemet, nem igen nyönyörű. Németül: Aigner 25.
- Lefeküdtem, de csak alig, alig. Németül: Mátray 70.

- Lefelé folyik a Tisza. Németül: Aigner 106. Handmann² 2.
- Lehajtom fejemet. Németül: Kertbeny II. 30.
- Lehullott a fehér rózsá levele. Francziául: Néthy 69.
- Lekner Antal. Németül: Aigner 167.
- Lelkem! sirva leborulok. Angolul: Bowring II. 53.
- Leszállott a páva. Olaszul: Gigante 70.
- Lóra, csikós, lóra. Németül: Kertbeny II. 122. Olaszul: Gigante 106.
- Magamba nevetem. Angolul: Bowring II. 27. Németül: Kertbeny II. 113.
- Magasan repül a daru. Angolul: Loew III. 66.
- Magasan repül a héja. Németül: Aigner 8. Olaszul: Canini 9.
- Magasan száll a felhő. Németül: Mátray 48.
- Magyarósi Tamás. Francziául: Néthy 8. Németül: Aigner 123.
- Magyar szív, váltig hív. Németül: Kertbeny II. 173.
- Marci. Németül: Aigner 170.
- Már ezután két szeretőt tartok. Németül: Kertbeny I. 127. (1. szak.).
- Már ha elmégysz, édes rózsám, kívánom. Németül: Kertbeny I. 219.
- Mariskám, Mariskám, eszem a szemedet. Angolul: Loew III. 22. Németül: Aigner 21. Horschetzky 91. Kertbeny II. 12.
- Már megmondtam, rózsám. Németül: Kertbeny I. 140. (4. szak.).
- Már minálunk így köszönnek. Németül: Kertbeny I. 124. (Erdélyi III. 118. sz. 4. szak.). Mátray 32. Vilney 14.
- Már minálunk megismerni úgy lehet. Németül: Farkas II. 13. (Arany—Gyulai I. 325. 1., 3., 4. szak.).
- Marosszéki piros kláris. Németül: Farkas I. 59.
- Maros vize folyik csendesen. Angolul: Loew 58.
- Más a veréb, más a fecske. Angolul: Bowring II. 12. Németül: Handmann¹ 8. Kertbeny II. 61.
- Mátyást mostan választotta. Francziául: Harlez 2. Németül: Kertbeny I. 297.
- Még azt mondja az anyám. Németül: Brájjer 95.
- Még azt mondják a kapások. Németül: Farkas II. 43. Kertbeny II. 160. Olaszul: Gigante 60.
- Még azt mondják, az orromon. Németül: Brájjer 83. Olaszul: Gigante 53.
- Még azt mondják: ingadozom. Németül: Brájjer 83.
- Még azt mondják: nem illik a táncz a magyarnak. Angolul: Bowring II. 43.
- Megcsipett a bögő. Németül: Kertbeny I. 132. (1., 2. szak.); 223. (3., 4. szak.).
- Megégett a szentpéteri állás. Németül: Mátray 1.
- Még egy nótát; hej, cigányok. Németül: Greguss II. 21.
- Megérem még azt az időt. Angolul: Loew III. 25. Francziául: Néthy 68. Németül: Kertbeny II. 75. Olaszul: Gigante 10.
- Meghalok Csurgóért. Angolul: Butler 12. Németül: Benkő 8. Kertbeny I. 141.
- Meghalok, meghalok. Németül: Aigner 174. (Erdélyi I. 403. sz.). Kertbeny II. 103. (Erdélyi I. 145. sz.).
- Meghalt a juhász. Németül: Kertbeny I. 210.
- Meghalt az én apám. Németül: Brájjer 91.
- Még háromhónapos koromban feltettem. Németül: Kertbeny I. 264. (2. szak.).
- Megiszom én a jó bort csutora nélkül is. Németül: Kertbeny II. 167.
- Meg kell a búzának érni. Angolul: Phillips 21. Németül: Aigner 110. Cserhalmi 14. Horschetzky 23. Kertbeny I. 176. Olaszul: Gigante 20.
- Megkérte anyámat. Francziául: Néthy 26.
- Megkondult az esti harang imára. Francziául: Polignac 185.
- Megkötöm lovamat. Németül: Horschetzky 57. Kertbeny II. 26.
- Meg ne mondja, komámasszony, az uramnak. Francziául: Polignac 192.
- Megöltek egy legényt. Francziául: Néthy 16. Németül: Aigner 168. Farkas II. 74. Kertbeny II. 130. Vilney 40. Olaszul: Gigante 81.
- Megsavanyult az újbór. Németül: Kertbeny II. 159.
- Megtagadott engem az édesanyám. Olaszul: Gigante 37.
- Meg vagyok én búval rakva. Németül: Vilney 36.
- Megváltam én szeretőmtől. Németül: Horschetzky 87.
- Megverek valakit. Németül: Haek 183. Kertbeny I. 164.
- Megvettem a szeretőmet. Németül: Horschetzky 106.
- Megvirrad még valaha. Németül: Kertbeny II. 169.
- Megy a gőzös fölfelé. Olaszul: Gigante 108.
- Megy a kis lány a Dunára. Németül: Mátray 69.
- Megy a kocsí, megy a szekér. Németül: Mátray 61.
- Melleden termett egy rózsá. Németül: Horschetzky 33.
- Mély a Dunának a széle. Németül: Kertbeny I. 64.
- Menj el, édes fecském, violám köszöntséd. Németül: Handmann² 1. Horschetzky 98. Kertbeny I. 7. (4., 5. szak.).
- Menjtek el Sári bíróékhoz. Németül: Aigner 162. (Erdélyi III. 260. sz.).
- Menj szeretőm ablakába. Németül: Farkas I. 56. Haek 185. Horschetzky 61.
- Menyasszony, menyasszony. Németül: Horschetzky 111.
- Messze jártam házasodni. Németül: Haek 179. Olaszul: Gigante 88.
- Micsoda csárda ez? Németül: Greguss II. 7.
- Miért ragyog a sok csillag az égen? Németül: Aigner 5.
- Míg a világ világ lesz. Németül: Aigner 100. Farkas I. 88. Horschetzky 99.
- Míg élek, szép lélek, nem felejtelek. Németül: Horschetzky 37.
- Mikor én kis gyermek voltam. Angolul: Bowring II. 3. Butler 21. Németül: Aigner 30. Benkő 10. Cserhalmi 6. Kertbeny II. 40. Vilney 6.

- Mikor én még kicsin voltam. Németül: Kertbeny II. 124.
- Mikor én még legény voltam. Francziául: Néthy 49. Németül: Brájjer 92. Carneri 11.
- Mikor én nőtelen voltam. Németül: Kertbeny I. 120.
- Mikor szürét nyakába. Németül: Aigner 186. Kertbeny II. 123.
- Mikor viszi a kislány a vizet. Németül: Kertbeny I. 89.
- Mikor visznek Szeged felé. Olaszul: Gigante 82.
- Mind csak sírok, mind csak sírok. Németül: Aigner 69.
- Minden bokor a szállásom. Németül: Kertbeny I. 171. (1., 2. szak.).
- Minden falu édes hazám. Németül: Kertbeny I. 172.
- Mindenféle szeretőm volt. Németül: Farkas I. 61.
- Mindennek van szeretője, csak énnekem nincsen. Németül: Kertbeny I. 229.
- Minek az a pörge kalap? Németül: Kertbeny II. 98.
- Minek nekem ez a város? Angolul: Phillips. 3. Németül: Kertbeny II. 156.
- Minek sirsz, kedvesem? Németül: Horschetzky 34.
- Mint gerlicze madár. Németül: Horschetzky 10.
- Mit búulsz, kenyeres? Németül: Mátray 43.
- Mit titkolod? Németül: Aigner 2.
- Mohács, Mohács, régi vérontás helye. Németül: Kertbeny II. 177.
- Molnár Anna. Francziául: Néthy 5. Németül: Aigner 130. (Arany—Gyulai I. 137.) és 159. (u. o. I. 144. 1.). Olaszul: Gigante 64.
- Mondd meg szívem, igaz vagy-e hozzám? Angolul: Bowring II. 39.
- Mondj uradnak engem. Olaszul: Gigante 75.
- Mondsza rózsám, mért oly piros az ajkad? Németül: Greguss II. 4.
- Monostori sűrű berek, haja, haj! Németül: Kertbeny I. 16. (3. szak.); 28. (1., 2. szak.).
- Most élem gyöngvéletem. Németül: Greguss II. 13.
- Most izentek Komáromból. Németül: Kertbeny II. 185.
- Most jó szeretőt tartani. Németül: Horschetzky 50.
- Most jöttem Aradrul. Németül: Kertbeny II. 20.
- Most jöttem a tetétleni pusztáról. Németül: Aigner 11.
- Most jöttem Erdélyből. Németül: Mátray 45.
- Most jött hozzám egy kis fecske. Németül: Aigner 62.
- Most van esztendeje, másodikba fordul. Németül: Kertbeny II. 179.
- Nagy-Abonyban csak két torony látszik. Olaszul: Gigante 111.
- Nagy árnyéka van a diófának. Németül: Brájjer 106. (600 magyar nemzeti dal).
- Nagy az én rózsám ereje. Németül: Farkas I. 73.
- Nagypénteken mossa holló a fiát. Angolul: Loew III. 12.
- Négy ökröt adtam egy lóért. Németül: Kertbeny I. 69.
- Néhai való jó Mátyás király. Francziául: Harlez 3. Németül: Kertbeny II. 176.
- Ne haragudj rózsám azért. Németül: Aigner 103. (Török-féle gyűjtemény 1., 2. strófája). Kertbeny II. 19.
- Ne higgy magyar a németnek. Francziául: Polignac 203. Olaszul: Gigante 40.
- Né hol kerekedik egy fekete felleg. Németül: Cserhalmi 16. Olaszul: Gigante 80.
- Nekem is volt szép szeretőm néhanapján. Németül: Kertbeny II. 64.
- Ne küldj rózsám a mezőre. Németül: Kertbeny II. 155.
- Ne küldj rózsám aratóra. Németül: Farkas I. 29.
- Nem anyától lettél. Angolul: Butler 10. Loew III. 19. Francziául: Néthy 55. Németül: Aigner 54. Benkő I. Carneri 19. Handmann' 1. Horschetzky 11. Kertbeny I. 1. Vilney 10. Olaszul: Canini 1. (1. szak.). Gigante 7.
- Nem átkozlak, nem szokásom. Angolul: Loew III. 6. Németül: Aigner 16. Horschetzky 103. Kertbeny II. 73. Olaszul: Canini 14. Gigante 27.
- Nem bánom, hogy paraszttá születtem. Németül: Kertbeny II. 114. Olaszul: Gigante 107.
- Nem bűn a leányt szeretni. Németül: Kertbeny II. 17.
- Nem dícsérem, hogy szép. Németül: Kertbeny I. 4.
- Ne menj, rózsám, a mezőre. Németül: Vilney 26.
- Ne menj rózsám a tarlóra. Angolul: Loew III. 13. Németül: Greguss II. 18. Kertbeny I. 225.
- Nem ér az én subám térdig. Németül: Mátray 81.
- Nem eszem én apám, anyám kenyerét. Németül: Mátray 46.
- Nem fuj a szél, megállott a. Németül: Cserhalmi 19.
- Nem hibáztál, a kis Ámor. Angolul: Bowring II. 35.
- Nem hittem volna, hogy így tégy. Angolul: Bowring II. 45.
- Nem iszom bort, csak a szőlő levét. Németül: Greguss I. 15. (2. szak.) Kertbeny I. 265. Olaszul: Gigante 103.
- Nem jöttem volna én ide. Angolul: Bowring II. 25. Németül: Horschetzky 100. Kertbeny I. 136 (2. szak.).
- Nem kell nekem sok szerető. Németül: Kertbeny I. 128.
- Nem kell nekünk a kend lánya. Németül: Kertbeny I. 231. (Erdélyi II. 450. sz.).
- Nem leszek én többet diák. Németül: Vilney 1.
- Nem loptam én életembe. Németül: Farkas II. 27. (600 nemzeti dal).
- Nem messze van Budapest. Németül: Horschetzky 90.
- Nem vagy legény, nem vagy. Angolul: Bowring II. 59. Németül: Benkő 6. Kertbeny I. 96. Vilney 17.

- Nem vagyok én oka semminek. Németül: Aigner 79. Kertbeny I. 39. (3. szak.).
- Nem voltam én addig beteg. Németül: Kertbeny II. 97.
- Ne szeress, ne szeress. Németül: Kertbeny I. 191. (Erdélyi II. 21. szám. 2. szak.); 218. (4., 5. szám.); II. 57. (u. a. teljesen).
- Nesze, vedd el jegygyűrűdet. Angolul: Bowring II. 28.
- Nézd, angyalom, mint hervadok. Németül: Kertbeny I. 143.
- Nézd meg lányom. Németül: Aigner 175.
- Nézz babám a szemembe. Németül: Mátray 12.
- Nézz, rózsám, a szemembe. Angolul: Loew III. 41. Németül: Aigner 10. Seliger 821. Steinacker 252. Olaszul: Canini 16.
- Nincs édesebb a hevesi dinnyénél. Németül: Kertbeny II. 45.
- Nincs édesebb mint a méz. Németül: Greguss I. 16. (Csak az 1. szak.) Kertbeny II. 83.
- Nincsen apám, nincsen anyám. Angolul: Loew III. 15. Németül: Farkas I. 55. Kertbeny II. 96. Olaszul: Gigante 33.
- Nincsen feleségem, de majd lesz. Németül: Vilney 13.
- Nincsen kedvem, elvitte a gólya. Németül: Kertbeny I. 154. (1. szak.).
- Nincsen kedvem, nincsen. Németül: Horschetzky 53. (Erdélyi I. 87. sz.) és 56. (u. a. I. 117. sz.)
- Nincsen nekem pej paripám. Németül: Mátray 7.
- Nincsen nekem semmi bajom, csak hogy szegény vagyok. Angolul: Bowring II. 14. Németül: Aigner 88. Greguss II. 9. Kertbeny II. 150. Vilney 44.
- Nincsen nekem sok kincsem. Németül: Kertbeny I. 275.
- Nincsen széna, nincsen abrak. Németül: Aigner 180. Handmann² 9. Kertbeny II. 134. Vilney 31. Olaszul: Gigante 101.
- Nincs jobb élet a juhásznál. Németül: Farkas II. 62. Olaszul: Gigante 105.
- Nincs kínosabb dolog, mint titkon szeretni. Németül: Aigner 67.
- Nincs még feleségem . . . de majd lesz. Németül: Greguss I. 4.
- Nincs nekem egyebem a rózsámnál. Németül: Kertbeny I. 47.
- Nincs szebb virág a rózsánál. Németül: Horschetzky 77.
- Nincs szebb virág, mint a fehér liliom. Németül: Aigner 37. Olaszul: Canini 15.
- Nosza, felejtjük el bajunkat. Németül: Kertbeny II. 162.
- Nosza legény a tánczba. Angolul: Bowring II. 64.
- Nosza rajta, frissen a búzamezőre. Francziául: Harlez 33.
- Nyári virág, téli idő. Németül: Kertbeny II. 108.
- Nyisd ki rózsám az ajtót. Németül: Aigner 15. Greguss II. 14.
- Nyomorúság az életem. Németül: Farkas II. 71.
- Ocskai Lászlóról való ének. Olaszul: Gigante 44.
- Oh bánat. Németül: Aigner 58.
- Oh! be parányi kis csupor. Angolul: Bowring II. 15.
- Oh én édes rózsám, be szeretlek. Németül: Horschetzky 21.
- Oh, földi Kánaán. Németül: Kertbeny I. 270.
- Oh, gyönyörű tavaszidő. Németül: Kertbeny II. 135.
- Oh kedves ház büszke lánya. Németül: Mátray 19.
- Oh ne mondj engem rózsádnak. Németül: Farkas I. 93. Handmann¹ 6.
- Oh te áldott Kánaán! Balaton melléke. Németül: Kertbeny I. 269. Mátray 13.
- Oláh Gecei. Németül: Aigner 164.
- Olvad a hó, tavasz akar lenni. Olaszul: Gigante 38.
- Olyan a szemed járása. Németül: Benkő 7. Kertbeny I. 5.
- Oly szép az én szeretőm. Németül: Greguss II. 25.
- Ó, szerencsétlen fejemet mind járja. Angolul: Bowring II. 34.
- Ott a réten egy almafa zöldelt. Németül: Mátray 3.
- Öreg bíró kisbíróstul. Németül: Mátray 71.
- Örül a viola reggeli harmatnak. Németül: Kertbeny I. 12. (2. első sor).
- Őszi harmat, hideg eső. Németül: Greguss I. 12. (1. szak.). Kertbeny I. 183. (2. szak.).
- Ősszel szokott a fecske elmenni. Németül: Kertbeny II. 65.
- Özvegyasszony lánya vagyok. Angolul: Phillips. 18.
- Pálbeli Szép Antal. Francziául: Néthy 22. Németül: Aigner 113. Carneri 17.
- Panaszimat mondani nem merem. Németül: Horschetzky 3.
- Páros csillag az ég alján. Francziául: Poulignac 181.
- Pávás leány. Németül: Aigner 195.
- Pázsitos udvaron lakik a szegénység. Németül: Farkas II. 57.
- Pej paripám patkószege de fényes. (Erdélyi I. 262. sz.). Németül: Farkas I. 66. Kertbeny I. 276. (3. szak.). Vilney 33.
- Pépi tánt. Németül: Farkas I. 28.
- Peringer kertjében. Németül: Aigner 183. Kertbeny II. 157.
- Pest mellett van egy kertecske, kuk! Németül: Horschetzky 72.
- Pesttől fogva Debreczenig a vasút. Németül: Mátray 2.
- Piros a konkoly virága. Németül: Kertbeny I. 43. (Erdélyi II. 114. sz. 2. szak.); 235. (3. szak.).
- Piros alma, gömbölyű. Németül: Kertbeny II. 16.
- Piros alma, pirosodjál. Németül: Kertbeny I. 116. Vilney 15.
- Piros alma, telelő. Németül: Mátray 20.
- Piros kukoricaszár. Németül: Kertbeny I. 93. (1. szak.).
- Piros pipacs ajkaid. Németül: Aigner 42. (Erdélyi 46. sz. 6—10. szak.).

- Piros, piros, piros. Angolul: Loew III. 49. Németül: Farkas II. 40.
- Pirulj rózsá, pirulj. Németül: Horschetzky 47.
- Pista szívem, be alhatnám. Angolul: Bowring II. 30. Németül: Horschetzky 74.
- Porzik a berényi uccza. Németül: Kertbeny II. 22.
- Rába mellett mi történt. Németül: Kertbeny I. 233.
- Rajta vitéz! paripára. Németül: Aigner 77.
- Rákos mezőn egykor, Pesti vásárkor. Angolul: Bowring II. 48.
- Rejtsd el azt a barna szemedet. Németül: Mátray 85.
- Repül a pillangó. Németül: Brájjer 90.
- Repülj fecském ablakára. Angolul: Loew III. 30. Francziául: Néthy 46. Németül: Aigner 89. Carneri 8. Olaszul: Canini 8.
- Retteg peji paripám. Németül: Aigner 66. Kertbeny I. 94. (2., 3. szak.); 160. (1. szak.). Olaszul: Canini 13.
- Ritka a katona, kinek párja nincsen. Németül: Kertbeny I. 139. (3. szak.).
- Ritka búza, ritka rozs. Németül: Kertbeny I. 121.
- Ropog a hó a táncz alatt. Németül: Kertbeny II. 171.
- Rongyos a kend háza vége. Németül: Kertbeny I. 111. (1. szak.). Vilney 22.
- Rongyos csárda. Németül: Aigner 184.
- Rontom, bontom, testem, csontom. Angolul: Bowring II. 16.
- Rozmaringnak olyan a szokása. Németül: Mátray 65.
- Rózsabokorban jöttem a világra. Németül: Farkas I. 52.
- Rózsabokor virít a domboldalon. Németül: Mátray 50.
- Rózsám kertje alatt mentem. Németül: Aigner 18.
- Rózsá, rózsá, elmész tőlem, haj a haj. Németül: Kertbeny I. 101.
- Rózsá vagy, rózsá vagy. Németül: Brájjer 84. Handmann¹ 5. Horschetzky 15. Kertbeny I. 6., 70. (Erdélyi I. 38. sz. 2. szak.). Sajó kutyám, hej de mélyen aluszol. Francziául: Polignac 190. Németül: Farkas I.² 28.
- Sárga csikó. csengő rajta. Németül: Kertbeny I. 110.
- Sárga csikó, sárga lovam, sárga. Németül: Mátray 4.
- Sárga csizmás Miska sárban jár. Angolul: Bowring II. 22. Németül: Mátray 88.
- Sárga ló, sárga ló, arany patkó rajta. Németül: Kertbeny I. 295.
- Sárga zsinór, selyemsujtás. Németül: Kertbeny II. 76.
- Sári Mária. Németül: Farkas I. 82. (Arany—Gyulai I. 210., de a német fordítás csupán a két első szakot adja vissza három strófára kibővítvé. Lehet, hogy más változat szolgált mintául.)
- S ej. Tisza, Duna tinta vóna. Németül: Kertbeny I. 49.
- Sem eső nem esik. Francziául: Néthy 58. Héberül: Bacher és Bacher². Németül: Aigner 50. Benkő 22. Horschetzky 31. Kertbeny II. 95.
- Siák Jancsi. Németül: Aigner 181.
- Siessünk, siessünk. Németül: Kertbeny I. 299.
- Sík mezőben, zöld erdőben. Angolul: Bowring II. 19.
- Sikolt, rikolt a sarkantyú. Németül: Kertbeny I. 92. (1. szak.).
- Sikra vélék, ott találék kincs-kincs-kincsre. Angolul: Bowring II. 21.
- Simonyiban van egy malom. Németül: Mátray 15.
- Sirass anyám, sirass. Németül: Kertbeny II. 88.
- Sirassatok, ha meghalok. Francziául: Polignac 202.
- Sír az egyik szemem, a másik könnyezik. Németül: Kertbeny I. 181. (6. szak.); II. 619.
- Sírhat az az édesanya. Németül: Kertbeny I. 288.
- Siroki erdőben. Francziául: Néthy 16. Németül: Aigner 187. Carneri 16.
- Sírtál anyám egykor értem. Németül: Mátray 39.
- Sohasem cselekszem. Németül: Kertbeny I. 165.
- Sobri Józsi nótája (I., II.). Francziául: Néthy 42. (I., II.). Németül: Aigner 172. Kertbeny II. 137.
- Sohasem vétettem Székes-Fehérvárnak. Angolul: Phillips 2.
- Sohase tartottam egy virágnál többet. Németül: Aigner 96.
- Somogyvári kis erdőben. Németül: Farkas II. 29.
- Söprök a füredi ucczát. Németül: Kertbeny I. 293. (1., 2. szak.).
- Söprök a pápai ucczát. Francziául: Néthy 60. Németül: Farkas II. 16.
- Szabad a madárnak ágról ágra szállni. Németül: Brájjer 82. Farkas I.² 16.
- Szabad a madárnak három ágra szállni. Németül: Kertbeny I. 131., 211. (4. szak.).
- Szabad péntek, szabad szombat. Németül: Horschetzky 42.
- Szabó Erzsike. Olaszul: Gigante 68.
- Szakajtottam rózsát, fehérét. Németül: Cserhalmi 7. (a 2. szak.). Horschetzky 113. Olaszul: Gigante 24.
- Szálldogál a fecske. Angolul: Loew III. 50.
- Szállj le, holló, szállj le. Németül: Aigner 60. Olaszul: Gigante 72.
- Szaporá Margit hol voltál. Németül: Kertbeny II. 158.
- Szárad a bokor a tetőn. Németül: Kertbeny II. 56.
- Száráz füre deres harmat hulladoz. Németül: Greguss II. 12.
- Száráz kukoricaszár. Németül: Mátray 78.
- Szász Ferencz. Németül: Aigner 147.
- Szegén legén ne mőnj. Francziául: Néthy 57. Németül: Carneri 22.
- Szegény legény vagyok én. Angolul: Phillips 6. Németül: Farkas II. 23. (Az Erdélyinél közölt változatok egyikével sem azonos); II. 25. Kertbeny I. 284. (2. szak.); II. 144. (teljes). Olaszul: Gigante 96.

- Szegény vagyok én. Németül: Horschetzky 110.
- Szegény legény vagyok én. Angolul: Phillips 16. (Erdélyi II. 431. sz.)
- Székej vagyok, szabad bérczek lakója. Francziául: Harlez 35.
- Széles a Dunavíz. Németül: Greguss II. 11.
- Széles a kalapom karimája. Németül: Kertbeny II. 31.
- Széles víz a Duna. Angolul: Phillips 11. (Erdélyi II. 274. sz.)
- Széna, széna. széna terem. Németül: Aigner 59.
- Szent Gergely doktornak. Németül: Mátray 42.
- Szép a csikó, ha szépen fölnyergelik. Németül: Kertbeny I. 31.
- Szép állat a lúd, magát mosogassa. Francziául: Harlez 40.
- Szép állat az őz a gyors futásban. Németül: Aigner 104.
- Szép a rózsám, ki tagadja? Németül: Greguss II. 20.
- Szép a szép ló, ha szépen felnyergelik. Németül: Aigner 102.
- Szép az élet az erdőbe, ide ki. Németül: Kertbeny II. 145.
- Szépen ragyog a hajnali csillag. Németül: Aigner 197. Haek 186. (Erdélyi III. 115. sz. 5., 6. strófája). Kertbeny II. 147.
- Szépen szól a fülemile kis madár. Németül: Kertbeny II. 142.
- Szép ficzko a molnárlégény. Németül: Kertbeny II. 187.
- Szép Ilona. Angolul: Phillips 14. Francziául: Nethy 17. Németül: Aigner 169. Carneri 6. Cserhalmi 2. Farkas I. 81.
- Szép leány volt Iregben. Németül: Kertbeny II. 63.
- Szép madár a fecske, szépen fősög. Németül: Kertbeny II. 112.
- Szép menyasszony mért vagy olyan szomorú. Francziául: Polignac 187.
- Szép Örzsébet. Németül: Aigner 165.
- Szerelem, szerelem, átkozott győtrelem. Németül: Aigner 101. Kertbeny I. 24.
- Szerelem van minden fűben, minden fában. Németül: Kertbeny I. 23. Vilney 25.
- Szerelmes a nap a holdba. Németül: Brájjer 103.
- Szeretem az újbort. Francziául: Harlez 34.
- Szeretem én magát nagyon. Németül: Horschetzky 48. Kertbeny II. 8. (Erdélyi II. 392. sz.).
- Szeret ingöm két viola. Németül: Handmann¹ 2.
- Szeretlek én egyetlen virágom. Angolul: Loew III. 24.
- Szeretlek, galambom. Németül: Greguss II. 5. Kertbeny II. 9. (Erdélyi II. 47. sz.).
- Szeretlek hát amíg élek, nemes lélek, tégedet. Angolul: Bowring II. 32.
- Szeretnék egy szépet tiszta szívből. Németül: Kertbeny II. 66.
- Szeretnék én páva lenni. Németül: Kertbeny I. 113.
- Szeretnék szántani. Angolul: Loew III. 11.
- Szeretőmet vettem. Németül: Aigner 3.
- Szeretők járása. Németül: Kertbeny I. 18. (3. szak.); I. 46. (1. szak.).
- Szeretők szépsége most jutott eszembe. Németül: Kertbeny I. 145.
- Szerettek esztendeig. Németül: Kertbeny II. 70.
- Szerettek, nem tagadom. Németül: Horschetzky 32. Kertbeny II. 78.
- Szerettek, rózsám, eleget. Németül: Kertbeny I. 198. (1. szak.).
- Szerettek, szerettek is, amíg élek. Németül: Kertbeny II. 11.
- Szilági és Hajmási. Németül: Aigner 117.
- Szintelen, szintelen. Németül: Kertbeny II. 46.
- Szól a világ, mit hajtok rá. Németül: Farkas I. 9. Kertbeny I. 29. (3. szak.); 157. (1. szak.).
- Szól az ágyú. Németül: Aigner 108.
- Szomorúan fujdogál az őszi szél. Németül: Brájjer 97.
- Szomorú az idő, el akar változni. Angolul: Bowring II. 51. Phillips 19. Németül: Aigner 39. Brájjer 87. Farkas I.² 38. Haek 173. Kertbeny I. 220. (2., 3. szak.).
- Szomorú már nekem járásom, kelésem. Németül: Horschetzky 2.
- Szőcs Maresa. Francziául: Nethy 25. Németül: Aigner 176.
- Szőke kislány megy a kútra. Németül: Mátray 14.
- Szőlőtőke, venyige. Németül: Horschetzky 80.
- Szőlővesszőt ültettem. Németül: Mátray 89.
- Tamás Rózi. Németül: Aigner 152.
- Tanuld asszony, az uradat megbecsülni. Németül: Farkas II. 83.
- Tarján végen. Olaszul: Gigante 78. (1., 2. szak.).
- Tavaszi lesz már, el fog a hó menni. Németül: Aigner 109.
- Tedd le rózsám a szűrődet. Németül: Kertbeny I. 251.
- Te kis rózsám, szép kis rózsám. Németül: Kertbeny II. 5.
- Természete a magyarnak. Németül: Kertbeny II. 190.
- Te voltál szeretők, nem más. Németül: Kertbeny I. 197. (4. szak.).
- Tiszaháti kislány. Németül: Cserhalmi 9. Kertbeny I. 81. (1., 2. szak.).
- Tisza partján nem jó lefekünni. Németül: Kertbeny I. 80. (2. szak.).
- Tisza partján nevedtem a nád közt. Németül: Greguss I. 3. (2. szak.).
- Tiszta lisztből sült a kalács. Angolul: Bowring II. 20.
- Tizenhat esztendő voltam. Angolul: Phillips 8. Németül: Farkas II. 30. Kertbeny I. 286. (2. szak.). Vilney 34. Olaszul: Gigante 99.
- Tót asszonynak tót a lánya. Angolul: Bowring II. 7.
- Tripla szegfű, tripla majorána. Németül: Kertbeny II. 55.
- Trombitálnak, trombitálnak. Németül: Farkas II. 19.
- Tudod, rózsám, mit fogadtál. Németül: Horschetzky 60.

- Tudod rózsám, tudhatod is. Németül: Kertbeny I. 187. (1. szak.).
- Tudtam én azt, tudom is. Németül: Kertbeny I. 236.
- Túl a Dunán, nem messze. Németül: Kertbeny I. 230.
- Túl a hegyen, Tótországon. Németül: Kertbeny II. 38.
- Túl a vizen egy kisasszony. Németül: Kertbeny I. 68. (4. szak.).
- Tűső soron a mi házunk. Németül: Vilney 3.
- Tűz villog, nap ragyog. Francziául: Harlez 42.
- Úczu, úczu, úczu már. Németül: Kertbeny I. 61. (2. szak.).
- Udvarom, udvarom, szép kerek udvarom. Francziául: Harlez 38.
- Ugat a kutyám, a kicsi. Németül: Kertbeny I. 42. (1., 2. szak.).
- Ugron János. Németül: Handmann¹ 15.
- Ugyan milyen az az élet. Németül: Aigner 13.
- Úgy ég a tűz, ha lobog. Németül: Greguss I. 14. Kertbeny I. 285.
- Úgy meg vagyok határozva. Németül: Greguss II. 1. Haek 170. Horschetzky 105. Kertbeny I. 168.
- Úgy tetszik, a világ csak öröme vezet. Németül: Kertbeny II. 188.
- Üveg az ablakom, nem réz. Németül: Kertbeny II. 92.
- Vajjon mit írnak rózsámnak? Németül: Horschetzky 20. (Erdélyi I. 17. sz.).
- Vajjon mit írnak rózsámnak, jaj. Németül: Horschetzky 35.
- Van szeretőm kettő, három. Németül: Horschetzky 24.
- Valamennyi juhászbunda. Németül: Kertbeny I. 82.
- Van paripám, takaros. Németül: Kertbeny I. 279.
- Vár ingöm a kedvesöm. Németül: Aigner 73.
- Várj gonosz, várj gonosz. Németül: Kertbeny II. 72.
- Vas a patkóm, réz a szege. Németül: Kertbeny I. 228.
- Vasárnap bort iszom. Németül: Haek 178. Kertbeny I. 243. Olaszul: Gigante 56.
- Végimentem a temetőn. Németül: Kertbeny I. 147.
- Végimentem az ormódi temetőn. Angolul: Loew III. 67.
- Verbuváltak faluvégén. Németül: Greguss II. 24.
- Verd meg uram ezt a szívet. Németül: Kertbeny I. 135.
- Verd meg uram azt a szívet, haja haj. Németül: Kertbeny I. 162. (2. szak.).
- Verd meg uram azt az embert. Németül: Kertbeny I. 174. (1. szak.).
- Verje meg az Isten szeretőmnnek házát. Francziául: Néthy 47. Németül: Carneri 18.
- Vetettem vilóját. Németül: Aigner 64. (Az első két szak.).
- Vigan élek a világon. Angolul: Bowring II. 41.
- Vigyázz babám, magadra. Németül: Vilney 5.
- Világszép Erzsók. Francziául: Néthy 19. Németül: Aigner 111.
- Virágokbul lesz a koszorú. Németül: Kertbeny II. 131.
- Virágos kertben. Németül: Aigner 158.
- Virágzik a kökényfa. Németül: Steinacker 249. (1. szak.).
- Virradóra szól a falu harangja. Németül: Mátray 84.
- Víz alá, víz alá. Németül: Kertbeny I. 84.
- Vízmalom, öröld meg a búzámat. Németül: Kertbeny I. 83. (2. szak.).
- Víz, víz, víz. Angolul: Bowring II. 60.
- Volnék csak én. Angolul: Loew III. 4.
- Voltam csikós, voltam gulyás. Németül: Kertbeny I. 294.
- Voltam én már gazdag is. Németül: Farkas I. 97. Horschetzky 112. Kertbeny I. 133.
- Volt két krajcáróm, elástam. Olaszul: Gigante 54.
- Volt nekem szeretőm. Németül: Kertbeny II. 101. Olaszul: Gigante 8.
- Volt szeretőm, de már nincsen. Angolul: Loew III. 29.
- Volt szeretőm, kettő három. Angolul: Loew III. 1. Németül: Farkas I. 90. Kertbeny I. 72. (2. szak.); 74. (3. szak.); 134. (1. szak.).
- Volt szeretőm, szép, de hamis. Németül: Kertbeny I. 186. (1., 3. szak.).
- Volt szeretőm tizenhárom. Németül: Farkas I. 99.
- Vörös bársony süvegem. Angolul: Butler 13. Loew III. 59. Phillips 1. Németül: Aigner 79. Benkő 15. Handmann¹ 3. Kertbeny I. 78. (3., 4. szak.); 90. (1., 2. szak.).
- Záporosó után eszterhaj megcsordul. Angolul: Bowring III. 2. Németül: Horschetzky 44.
- Zavaros a Duna, nincs tisztogatója. Németül: Kertbeny I. 156.
- Zavaros a Maros, kiáradt. Németül: Lechner 139 l.
- Zavaros a Tisza vize nyárba. Németül: Kertbeny I. 144. (1., 2. szak.); 184. (4. szak.).
- Zöld a kökén, majd megkékül. Németül: Aigner 51. Kertbeny II. 53. (Erdélyi II. 274. sz.) Olaszul: Gigante 19.
- Zöld erdőben, sík mezőben. Angolul: Loew III. 16. Németül: Kertbeny II. 50.
- Zöld erdő szállásom. Németül: Kertbeny I. 170. (4., 5. szak.).
- Zöld levelű gyöngyvirágszál. Németül: Kertbeny I. 152. (1. szak.); 180. (2. szak.).
- Zöld Marezi. Francziául: Néthy 40. Németül: Aigner 196. Kertbeny II. 139. (1. és II.) Olaszul: Gigante 102.

Dr. Gulyás Pál.

IRODALOM.

A F. F. Communications 17—23. számai.

Finn testvéreink a világháború első három évében nyugodtan élhettek tudományos munkásságuknak. A F. F. Szövetség, mely nálunk közel négy év óta majdnem teljes tétlenségre van kárhóztatva, Finnországban tovább folytatta tevékenységét s több kiváló művel gazdagította kiadványainak értékes sorozatát. Az alábbiakban a legutóbb megjelent hat dolgozatot mutatjuk be röviden olvasóinknak.

A 17. szám címe: „Personal Impressions of Moltke Moe by Axel Olrik“ (1916. 76 l.) E szám lényegesen különbözik a többi, eddig napvilágot látott F. F. kiadványuktól. Létét főleg a kegyeletnek köszönheti, melylyel a tudós szerző nagynevű mestere emlékének áldoz benne. M. Moe (1859—1913.), a legnagyobb skandináv folklorista, a folklore legelső egyetemi tanára volt egész Európában. Atyja, Jørgen Moe, a folklore első lectora volt a krisztániai egyetemen; világ-hírré tett szert a norvég mesék kiadásával, mely munkát Asbjørnsennel együtt bocsátotta sajtó alá. Fia, Moltke Moe atyja nyomdokába lépett. Már ifjú korától foglalkozott a norvég népnyelvvel és néphagyománnyal s nagy érdemeinek elismeréséül 1886-ban a népnyelv és néphagyomány professzorává nevezték ki a krisztániai egyetemre. 1899-ben pedig ugyanitt csupán a folklore tanárává. Haláláig nagy buzgalommal és tudománnyal szolgált a folklore ügyét s tanítványainak sorából ma nem egy európai szaktekinély. A. Olrik nagy szeretettel rajzolja meg mesterének képét, a közvetlen érintkezésből származó melegséggel mutatja be őt mint embert és tudóst s eközben kitér a skandináv folklore-tudomány küzdelmeinek és fejlődésének, valamint M. Moe rendszerének ismertetésére. A maga nemében becses és szép munka, melyet dán eredetiből Westergaard Elisabeth fordított angol nyelvre.

A 18. szám: „Die finnischen und nordischen Varianten des zweiten Merseburgerspruches. Eine vergleichende Studie von Reidar Th. Christiansen.“ (1915. 218. l.) A Grimm Jakabtól fölfedezett két merseburgi ráolvasást sokáig úgy tekintették, mint a germán pogányságnak legrégebbi hiteles emlékeit. A bennök előforduló neveket mind pogány istenségek elnevezéseinek tartották s magukat a varázsigéket az ősi germán kultusz sokatmondó maradványainak. Mint a Grimm nyomán támadt romantikus iránynak annyi más szép álma, ez is szétfoszlott a tudomány világánál. Az I. m. ráolvasásról nemrégiben mutatta ki J. Schwietering,¹ hogy keresztény eredetű. Most ugyanerre az eredményre jut Christiansen a Kaarle Krohntól tört úton haladva. K. Krohn nagy tudása és széleskörű munkássága mély nyomokat hagyott az európai folklore-tudományban. Ő, valamint jeles tanítványa, *Mansikka* az északi ráolvasások nagyszámú váriánsainak boncsolásából merített pozitív tudás alapján kimutatták, hogy a germán ráolvasások nem a pogány őskor emlékei, hanem a katolikus középkor talajából sarjadtak. Hisszük, hogy Krohnéknak igazuk van, a mi a varázsigék szövegét illeti. Azt azonban már túlzásnak tekintjük, a mit Krohn hirdet egy alapvető értekezésében, hogy a szó

¹ Zeitschrift für D. A. LV. 148. l.

(ige) erejébe vetett hit tisztán keresztény termék. Megtaláljuk e hitet s vele együtt a ráolvasások és varázsigék őstípusait Afrika természeti népeinél épp úgy, mint Ázsia törzseinél. Ez a tény azonban nem dönti meg Krohn iskolájának eredményeit; az európai népek ráolvasásai csakugyan keresztény hatás termékei s nagyon kevés nyomát találjuk bennük a pogány mitológiának. A ráolvasás szokása megvolt a kereszténység előtt is; az egyház e szokásnak, úgy, mint annyi másnak, keresztény jelentést adott, ha nem is „ex cathedra”, legalább a nép felfogásához lehetőleg alkalmazkodni törekvő egyszerűbb műveltségű szerzeteseinek és papjainak ténykedésében. Később, midőn a babonákban fennmaradt pogány elem túlságos mértékben nyomult be e ráolvasásokba, ráimádkozásokba, maga az egyház fordult ellenük a leghevesebben.

Christiansen vizsgálódásainak középpontjául a csodás gazdagságú és kitűnően rendezett finn kézíratos és nyomtatott ráolvasás-gyűjteményeket választja s köréjük csoportosítva veszi bonczkés alá az északi (dán, norvég, svéd) s a német és angol változatokat — azaz ezek közül azokat, melyek a II. mers. ráolvasás tárgyköréhez tartoznak. A mers. ráolvasásokat nálunk *Heinrich Gusztáv* ismertette először¹; az ő fordításában közöljük itt a másodikikat:

Phol és Wodan erdőbe menének.
Ekkor Balder lovának megbicsaklott a lába.
Megigézte Szinhtgunt és testvére Szunna;
Megigézte Volla és testvére Frija;
Megigézte Wodan, a mily jól azt tudta,
Mind a csontficzamlást, mind a vérficzamlást és a tagficzamlást;
Csont a csonthoz, vér a vérhez,
Tag a taghoz, mintha enyű kötné.

E varázsigének nálunk magyaroknál is számos változata él és élt, mint régi följegyzések bizonyítják; a fönt közölt germán változattal való egyezéstük kétségtelen.

Ch. széleskörű kutatásának eredményeképen megállapítja, hogy Wodanon kívül semmi biztos adalék sem található a szövegben a germán mitológiához. *Phol* nem egyéb, mint Paulus (l. Bugge!), *Balder*: Jézus; *Wodan* itt egyszerűen az Urat jelenti s Jézus neve helyett áll; *Sunna*: a nap, napkorong; *Sinhtgunt*: a hold v. estesillag. *Volla* (Fulla) és *Frija* (Frigg): Mária.² Az égitestek emlegetését középkori katolikus terminológiára vezeti vissza. Szűz Mária költői elnevezései az egyházi énekekben és litániákban: stella maris, stella matutina; sol super omnia, aurora fulgentissima; luna plena pulchrior, stb.

E varázsige szerzőnk szerint tudálékos szerző műve lehet; valódi népieségnek alig van benne nyoma. A pogány színezet csupán egy keresztény motívum burkolata.

A 19. szám ez: „Motivverzeichnis westfinnischer Zaubersprüche nebst Aufzählung der bis 1908 gesammelten Varianten, ausgearbeitet von F. A. Hästesko“ (1914. 66 l.). E hasznos kis mű nélkülözhetetlen segédeszköz lesz a varázsigék-

¹ Egy. Phil. Közlöny, IX. 371—4. l.

² V. ö. magyar Boldogasszony, Isten eredetileg szintén pogány elnevezések lehettek.

kel foglalkozó tudósokra nézve. A szerző műve megírásában azokat az elveket követte, melyeket A. Aarne állapított meg a finn meseváltozatok típusjegyzékében (F. F. Com. 3. és 5. sz.) A varázsigék mindig különös figyelemben részesültek a finn irodalomban. E tárgyról nyolcz nagyobb önálló mű és számos értekezés jelent meg. Hästesko kimutatja, hogy a finn varázsigék közül főleg a Finnország nyugati részéből valók becsesek tudományos szempontból. Ezek a maguk eredeti egyszerűségében és rövidekben maradtak fenn, míg a keleti Finnországból, Karjalából valók — minők a Kalevalában is olvashatók — hosszú énekeké nőttek s több ráolvasás olvadván bennük együvé, zavarosakká lettek s így tudományos kutatásnál nem igen használhatók. Ugyanez áll *Lönnrot* híres gyűjteményére (Loitsurunot, 1880.) L. e. művében is azt az eljárást követte, a melyet a Kalevala szerkesztésében: több különböző váriánst fűzött egybe s így művét tudományos czélra teljesen alkalmatlanná tette. Hästesko e műve megírásában hat nyomtatott s kb. 200 kéziratos gyűjteményt dolgozott fel több, mint negyedfélezer varázsigével. A típusok száma 56. Nagyon emeli a mű értékét, hogy a kéziratos gyűjteményekből vett változatoknak rövid tartalmát is közli.

A 20—23. számoknak szerzője a nagymunkásságú *Antti Aarne*, a F. F. Com. legszorgalmasabb dolgozótársa. Mindhárom, itt megjelenő munkája az összehasonlító mesekutatás terméke. Az első (20. sz. 90 l., 1915.):¹ „Schwänke über schwerhörige Menschen“. Ebben egy adomafajt vesz vizsgálat alá. A nagyothalló ember mindig kedvelt tárgya a néphumornak azon oknál fogva, hogy a nagyothallók rendszerint restellik e természeti fogyatkozásukat s azt takargatni igyekezvén úgy tesznek, mintha értenék a hozzájuk intézett kérdéseket. Az ebből származó félreértések és ferde, fonák feleletek sok anyagot nyújtanak az élcelődésre. Nevezetes megállapítása, hogy feltűnően egyező adomák jöttek létre e tárgyról a legkülönbözőbb népeknél, a nélkül hogy átvételnek volnának minősíthetők. E tapasztalat arra viszi a szerzőt, hogy régebbi álláspontjától némileg eltérőleg nagyobb teret engedjen az ú. n. anthropologiai elvnek, t. i. a közös emberből származó egyezések lehetőségének.

A 22. szám (109 l. 1915.) a „Der Mann aus dem Paradiese“ című összehasonlító mesebonczolást tartalmazza. Széleskörű nyomozás és egybehasonlítás után megállapítja a mese ősalakját (90. l.), melyet tájékoztatásul bemutatunk olvasóinknak:

„Egy szegény ember egy házba vetődik, hol a háziasszony egyedül van otthon. Az asszonynak valamelyik rokona nemrégiben meghalt s ő most bánattal gondol az elköltözöttre. A jövevény elhitei az együgyű asszonynyal, hogy ő a mennyországban volt; az asszony kíváncsian tudakozza: ismeri-e elhalt rokonát s hogyan megy neki a sora a másvilágon. Az ember azt feleli, hogy nagyon jól ismeri a megboldogultat, a kinek bizony keserves sorsa van: ruhája rongyos, nincs mit ennie, stb. A gondos asszony pénzt és ruhaneműt ad az idegennek s kéri, hogy a mennybe való visszatértével adja át az elhunytnek, hogy ne lásson többé szükségét. Alig távozott el a csaló a zsákmányával, hazajő a házigazda. Mikor hallja, hogy távolléte alatt mi történt, rögtön megérti a dolgot s tudni

¹ A 21. szám rövid jelentés a F. F. Szövetség munkásságáról K. Krohntól.

akarja: mely irányban távozott el az idegen, s utána lovagol. A mint a család észreveszi, hogy valaki üldözi, elrejtí a holmik egy bokor alá. Elcsalja a gazdától a lovat, kapja az eldugott holmit és elvágat. Így becsapatva az üldöző leverten tér haza s feleségének, a ki a ló iránt tudakozódik, ezt feleli: — Azt is odaadtam a paradicsombeli embernek.“ — E művében Aarne negatív eredményre jut: nem lehet eldönteni, hogy e mese keleti vagy nyugati eredetű-e. Pozitív tanulság az, hogy vannak oly mesék, melyek keletkezésének helye a leggondosabb irodalmi és népköltési nyomozással sem állapítható meg. E mesék rendszeren oly tartalmúak, hogy különböző világfelfogás érvényesülésének igen kevés tér jut bennük.

Aarne harmadik értekezése: „Der reiche Mann und sein Schwiegersohn“ (23. szám, 195 l. 1916.) A szerző Grimm „Kinder- und Hausmärchen“ cz. gyűjteményének egyik meséjét veszi vizsgálat alá e művében felhasználva az összes irodalmi és népi változatokat. A számos, egyéb mesékből hozzáfűződött epizódoktól megtisztítván a mesét, annak ősfarmáját a következőleg állapítja meg (180—1. l.):

Egy sorsüldözte szegény ember világgá megy, hogy az Istent (v. szerencsét) fölkeresse s nehéz életében könnyebbülést szerezzen. Vándorlása közben egy gyümölcsfára talál, mely azelőtt dúsan termő fa volt, most azonban hervadozva áll ott. A fa kérde az embertől: hová igyek-zik; s miután értesül a vándorút céljáról, kéri, hogy az ő bajának enyhítése felől is tudakozódjék az Istennél. Az ember megígéri a kérés teljesítését s tovább megy. Nemsokára egy szerencsétlen víziállattal találkozik egy nagy víz mellett; ez szintén vándorlása célja felől kérdezősködik s hasonlóképen könyörög neki, hogy tudja meg szerencsétlenségének okát s a módot, melyen megszabadulhat bajától. Az állat segítségével átjut az ember a tulsó partra s miután még egy megbízást kap (mint gyógyul meg a beteg leány? — férjhez kell mennie), végre az Isten elé ér. Előadja neki megbizatait s az Isten kegyelmesen megadja a kívánt felvilágosításokat: Hazatérőben meg fogod találni szerencsédet. A gyümölcsfa alatt arany és ezüst van elásva; ha azt kiássák onnan, a fa ismét virulni fog. A víziállat bensejében pedig kincs rejlik; mihelyt kihányja, rögtön megszűnnek kínjai. Hálásan és megelégedetten indul haza a vándor. A nyert felvilágosításokat közli az illető helyeken; az állat kihányja a kincset, az ember meg fölássza az aranyat és ezüstöt a fa gyökere alól. A kincset, az aranyat és ezüstöt magához véve mint gazdag ember tér haza. Az Isten szavai: hazatérőben rá fogsz akadni szerencsédre — tehát beteljesedtek.

E mese hazája: India, onnan terjedt el egész Európába, hol egyéb mese-motivumokat vett föl e keretbe; ezeket Aarne sikeresen eltávolította s így találta meg a fenti formát.

Tanulságul kitűnik e bonczolgatásból, hogy a mesék korára a bennük előforduló fogalmakból s szokások és életviszonyok rajzából csak nagy óvatossággal lehet következtetni, — csupán akkor, ha már megtisztítottuk őket a hozzájuk tapadt idegen elemektől. Ugyanez áll a meséknek mitológiai kutatásoknál való használatára. A ki mesékből meríti a tudományt (Grimm), az mesét nyújt tudomány helyett.

Bán Aladár.

Baksay Sándor összegyűjtött irodalmi dolgozatai. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. I—III. kötet. Budapest, 1917.

1915 júniusában temettük *Baksay Sándort* és 1916 karácsonyára már a könyvpiacra volt, három vaskos kötetben, elszórtan megjelent, de életében önálló gyűjteményekbe még nem foglalt írásainak javarésze. Minden elmondott halotti beszédnél, leírt méltatásnál szebben dicsérte ez a háborús viszonyok közben aránylag gyorsan megjelent három kötet Baksay szeretetreméltó műzsáját, varázslatos írásművészetét. Az olvasók, a világháború földrengető eseményei közben Baksayt kívántak olvasni, magyar eget és magyar földet szemlélni, nyugalmas aligmúlton elmerengeni. És a kik hűen kitartottak Baksay mellett és a több kiadásban megjelent és elfogyott „Gyalogösvény“, meg a „Szederindák“ után kezökbe veszik az új három kötetet, azok az olvasás gyönyörűségének új forrását nyitják meg a maguk számára. A három kötetből egy egész, a III. jutott a „néprajzi dolgozatok“-nak; ezen a címen emlékezünk meg most mi is az összegyűjtött irodalmi dolgozatokról. A „néprajzi dolgozatok“-ról tulajdonképpen nincsen több mondani-valónk annál, a mit annak idején, Baksay halála alkalmából, néprajzi vonatkozású munkásságának méltatása alkalmával mi is szükségesnek tartottunk elmondani. (L. „Ethnographia“ 1916. évf. 138. s. köv. l.) Csupán csak azt óhajtuk megjegyezni, hogy szorosan vett néprajzi dolgozatnak mi csak az első négy darabot tekinthetjük, t. i. azt, a mi annak idején „Az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben“ cz. vállalat magyarországi köteteiben is megjelent. Ez a négy terjedelmesebb darabja valóban néprajzi dolgozatszámba mehet; ezek azóta kiállották a *nonum prematur*-t is és az idők távolodásával értékben csak növekedtek. Hogy így újból és könnyebben kezelhető formában viszontláthatjuk, hálánkat fejezzük ki érte a Kisfaludy-Társaság kiadói áldozatkészségének! A mi a „néprajzi dolgozatok“ többi darabját illeti, tulajdonképpen csak rajz, genrekép; ezeket előbb föl kell törni, hogy a néprajzi magot kiszedegethessük belőlük. Sem nem emelik, sem nem rontják már előttünk Baksay néprajzírói tehetségét s ha a dolgozatok sajtó alá rendezője érdemesnek tartotta őket a fölvételre, úgy kár volt kihagyni a gyűjteményből a „Vasárnapi Ujság“-ban megjelent többi darabot, mint a „Sokácza család“-ot, az „Aratás“-t, a „Sárközségi menyecskek“-et és a „Képek Baranyából“ címűt. Mindenesetre a néprajzi kötetben szívesebben láttuk volna ezeket, mint a vallásos dolgozataiból adott függelékét! Mert ezekben is, bármilyen igénytelenek egyébként, megvillan, kiárad Baksay nagy írói tehetsége, talpraesett népismerete. A sajtó alá rendezésért Kéky Lajost illeti az elismerés. Ő adott először az I. kötethez, a hol Baksay néprajzi tevékenységét is méltatja és ő állította össze a III. kötet végén található igen hasznos könyvészeti függelékét, Baksay irodalmi munkáit, megjelenésük sorrendjében. dr. m. l.

Sikabonyi Antal: *Az alkotó lélek és a háború.* Budapest, 1918. A Pallas kiadása.

A csinos kötet utolsóelőtti két fejezete bennünket közelebből érdekel, mert a VIII. *A háború előtti népköltészetéről*, a IX. *A háború népköltészetéről* szól. Az első Kozma Andor szép tanulmányával (A katona a magyar költészetben) polemizál, de nem annyira czáfolja, mint inkább kiegészíti. Így aztán az érdemes szerző könyve egyben értékesebbé is lett. A második elején ezt a meglepő tételt olvasuk: „A népköltészetben mindig egybefonódtak az új dalok a régiekkel. De a háborús maiban még az ehhez szükséges hajlékonyság is alig van meg. Egy-egy régi földrajzi hely, egy-egy régi hős nevének a helyére a ma szereplőt teszi, egy-egy szón árnyalatkülönbséggel változtat, de látni ezen az egyáltalán nem teremtő munkán is a gyámoltalanság, félénkség nyomát. Alig esik, hogy egy régi népdalt gazdagabb, szívesebb formába öntene, avagy új sorokkal megtoldana. Teljesen új népdalra pedig, mely minden szavával, egész hangjával a háborúból lelkedzett volna, nem lehet akadni, legalább szépre nem. A mi új ma: az egyedül néhány háborús kifejezés. De új motívum, új eszme egyáltalán nincs a mai népköltészet-

ben, a mely még idegenebbül érzi magát a háború levegőjében, még kevésbé találja fel magát ma, mint a műköltészet". (120—1. l.) Ezt az elhamarkodott s merőben alaptalan állítást egyedül csak az a sajnálatos körülmény mentheti, hogy a szerzőnek nagyon korai és részben kritikátlan gyűjtések (Kertész Istváné, Zilahy Lajosé, Molnár Ferenczé, névtelen és avatatlan hirlapi közlemények stb.) állottak rendelkezésére. És a mi rendelkezésére állott, azt sem tudta megfelelő kritikával használni. Így aztán a fenti kemény szavaknál is fájdalmasabban érinti a tájékozottabb olvasót az, hogy bizonyítékait nemcsak népköltési gyűjteményeinkből, hanem különös előszeretettel még egy — forrásműnek nem tekinthető — anthológiából, a Magyar Remekírók egyébként igen értékes kompilációjából is meríti. Míg a háború tart s az egész országra kiterjeszkedő rendszeres gyűjtések meg nem indulnak és be nem fejeződnek, a háborús népköltészet meddőségéről, termékeinek esztetikai és folklorisztikai értékéről ilyen hangnemben előhozakodni nagyon kockázatos dolog. Hiszen a könyv megjelenése előtt is voltak már folyóiratunk munkatársai közt gyűjtők, a kik az új és értékes adalékok egész tömegével rá tudtak volna az érdemes szerzőre csáfolni.

Háborús nótáskönyv. Kiadja a m. kir. honvédelmi minisztérium hadsegélyzőhivatala.

E hivatal rövid előszava merészen azt állítja, hogy „összegyűjtöttük a magyar háborús nóták színejavát és a háborús költészet néhány megkapó termékét, hogy katonáink a frontok pihenőin föl-fölviduljanak, vagy hazafelé borongjanak, a messze otthon felé. A magyar vitézi lélek minden nagysága, hűsége, költészete kivirágzik ezekben a nótákban...“ A kis, 61 lapra terjedő csinos füzet jól megválogatott népdalaihoz hangjegyek is mellékelve vannak. E részt *Kereszty István* látta el s a kótairásba néhány apróbb hiba mégis becsúszott. A népdalokhoz mellékelte értékesebb műköltészeti termékeket Kiss Menyhért válogatta össze.

Ének Ihor hadairól és a palócokról. Fordították: Dr. Varga Bálint és dr. Sztripszky Hádor. Ukrán Könyvtár, 2. sz. Ára 40 fill. Kókai Lajos bizománya. Noha Riedl Szende hevenyészett prózai fordításban (Szózat Igor hadjáratarul a palócok ellen. Prága—Lipese, 1858.) már megismertetett bennünket a minden kultúrnyelvre lefordított ukrán, vagy kisorosz nemzeti eposzszal, mi a mostani alakhiú és sikerült tájékoztató bevezetéssel is ellátott új fordítást jelentékeny irodalmi nyereségnek tartjuk. Ez az énekmondók ajkáról lejegyzett népi eredetű rövid nemzeti eposz 1187 körül keletkezett s az ukránok nemzeti krónikájának szövegébe belemásolva maradt meg. Így aztán az epikai dalokból kialakuló naiv eposzok és az ilyen dalokból szerkesztett, vagy csak bővített nemzeti krónikák létrejöttének módozatait kutató egyetemes folklóre egy elsőrendű, de méltóképen még nem értékesített adaléknak jutott birtokába.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Holdisten. A *Hold nyelvahagyományainkban* című értekezésemben bizonyítottam, hogy az *ind* hatás folytán¹ a *samán* vallást követő őseink Hold-szelleméből *isten* lett, ki *egészségadó*, gyermekkel bír és így tovább; de oly hagyományt, melyben a Hold istennek van mondva, népünk ajkáról lejegyzettet bemutatni még akkor nem bírtam. Az ott felhozott magyar adatokban a Hold csak mint *király* szerepel és nem *isten*. Értekezésem megjelenése óta sikerült oly hagyományt lejegyezni, a melyben a *Hold* már *istennek* van mondva. Hogy nem annál a nép-

¹ „Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből“. Magyar Tud. Akadémia kiadása. XIV. k. V. szám. 10—13. l.

nél leltem ily adatot, mely csak királynak mondja a Holdat, érthető. A palócoknál tudnak még a *Holdistenről*. Ügylátszik, hogy rájuk az *iszlám* nem volt akkora hatással, mint arra a népre, melynek hagyományait idézgettem értekezésemben. De lehet ez a palócoknak az ősiséghez ragaszkodásuk következménye is. Legyen bármelyik a kettő közül a való, nekem elegendő arra nézve, hogy a palóc hagyományok gyűjtőinek a figyelmökbe ajánljam a hasonnemű adatok kutatását s lejegyzését. A *Holdistenről* lejegyzett adat így szól: Mikor az ember az újholdat meglátja, ezt kell mondani: *Újhold: új isten!* szívem, lelkem újuljon! változtatában: *testem, lelkem újuljon* van mondva. (Ságújfalu.) Itt is, mint változataiban¹ *egészségadónak* van a Hold feltüntetve. A hold feltűnének a magyarázataiból is jegyeztem fel egy pár hiedelmet. Az egyiket, hogy: „Szent Dávid terigeti a kapczáját a holdban“ (Nagyzerénd), oláh vidéken élő magyarok hiszik. E hiedelmet beleszötte Arany János is egyik költeményébe, szerinte a hold tányérjára teregette rá Szt. Dávid a kapczáját. (Ethnographia XXVIII. évf. 138. l.) A másik hiedelmet Magyarszentmártonban tudják, Cziczelle anyáknak a fent levő babilóniai toronyból tánczolása alkalmával a holdvilágba lépéséről szól.² Hódmezővásárhelyen már muzsika helyett *vasboronát* adnak Szt. Dávid kezébe,³ Cziczelléről nem szólnak. *Földműves-néphez* illő hiedelem.

Kálmány Lajos.

*

Gyógyító-Boldogasszony. Boldogasszonyainkról írt értekezésemben szó-lottam *Gyógyító-Boldogasszonyról* is.⁴ Bizonyítóim közt egy reáimádkozót is fel-hoztam, melyben a *Boldogasszony gyógyítóje* a Boldogasszonnyal azonosított szűz Máriájának van mondva. Habár könnyű bizonyítani s én is bizonyítottam, hogy eredetileg nem Mária-, hanem Boldogasszonytejről volt a bemutatott hagyományban szó,⁵ mégis, hogy semmi kételkedés ne támadhasson senki részéről se, hogy a Boldogasszonyt tüntetik fel hagyományaink elsősorban, mint a ki gyógyítással foglalkozik, jónak láttam a jelen sorok kíséretében a nép ajkáról lejegyzett *Boldogasszonynak betegségét elajánlót* bemutatni. Elajánlónkban világosan ki van fejezve a *hit*, — vagy mondjuk mivel régi vallásunk korunkra maradt hagyományáról van szó — *hiedelem*, hogyha a betegséget: a *Hideglelést* három hajnalban az előírt módon a Boldogasszonynak elajánljuk, Hozzá küldjük; akkor a beteg egészséges lesz:

Mikő a *Boldogasszonynak* elajájja a *Hidegöt* (= Hideglelés, láz) 3 hajnalba árfordul napkeletnek, úgy ajájja el: „Boldogasszony! hozzád kügygyük a Hidegünket, Nekőd ajájjuk el, hogy Pistát hagygya el a Harmannapos-hideg“. Ha eszt 3 hajnalba elmongya, a gyerek egészséges lösz. Ha a gyerköt (= fiút) vagy lánt kihánta a Hideg: pattanás, vagy seb van rajta; akkő mögfözünk *9-félét*: árpakását, paszúrt, borsót, len-csét, díjóbélt, fűgét, szilvát, Szentjános-kenyerit, köleskását, oszt mikő mán a *Boldogasszonnyhon* küttük a *Hidegünket*; akkor aszt a *9-félét napnyugotnak öntjük el*. (Algyő.)

¹ Értekezések stb. idézett száma 11—13. l.

² Cziczölle anyánk abba a magos babilónijai toromba van. Ű tánczos aszszon, ű onnan mindég a *hódvilágba* lép Dáviddal. (Magyarszentmárton.)

³ A holdban Dávid van, ott van a *vasboronája* is. Van neki *szűrűje* is. (Hol van?) A hold udvara a szűrűje. (Hódmezővásárhely.)

⁴ Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya. (12—13., 23—28. l.) M. Tud. Akad. Értek. a nyelv- és széptud. köréből. XII. 9. szám.

⁵ Boldogasszony stb. Értekezés 13., 24. l.

A most közlött elajánlót a *hit* körébe tartozónak kell mondanunk. Szinte ilyen a *szemfájásról* való *göcseji ráolvasó*,¹ melyben a beteg a *boldogasszony*-hoz fordul segítségért abban a hiedelemben élve, hogy *egészséges* lesz, megsegíti, meggyógyítja a Boldogasszony. De már a most említett ráolvasó változataiban itt is a Boldogságos szent Szűzről, Máriáról van szó. Hogy eredetileg nem az istenanya Máriával voltak a ma már Szűz Máriáról emlékező ráolvasók a göcsejieknél se összekötve, hanem a Boldogasszonnyal, kitűnik a következőből. Az van a szemverésre ráimádkozójokban mondván, hogy a szemverés a gyermekek a Boldogságos szűz Mária akarítja.² Ilyent, hogy a Boldogságos Szűz Mária akarja, hogy a kisdeden, a ki még nem is bűnös, szemverés legyen, a kereszténység nem tanít. Értekezésünkben a Boldogasszonyról mondtuk, hogy *bűntet* is,³ vagyis olyan, mint a samán istenek, a kik áldanak és vernek is egyúttal.⁴ Az idézett göcseji ráolvasó szerint a szűz Mária úgy tűnik fel, mint a betegség ráadója is, nemcsak elvevője; ily felsőbb lényvel már találkoztunk hagyományainkban, a *Hold*-dal.⁵ Ha ilyennek vesszük a Boldogasszonyt a göcseji adat alapján, akkor meg van fejtve, miért küldjük a Hideglelést a Boldogasszonyhoz? Mert tőle jött ki, Ő az Elvevő, de a Ráadó is.

Kálmány Lajos.

*

Téves állítások. Arany János víg legendájának, „*A hegedű*“ költeményének a tárgyhöz folyóiratunk hasábjain több hozzászólást olvasunk s nem egy téves véleménynyilvánítást. Tévesnek kell tekintenem az Ethnographia XXVI. évf. 329. lapján közlött ama állítást, mely arról szól, hogy *Dähnhardt* mikor Arany imént említett víg legendájával, mint változattal összehozható néphagyományokat *Natursagen* művének II. kötetében bemutatott, magyar változatot nem hoz fel. Ha tüzetesebben szemügyre vesszük *Dähnhardt* feljegyzéseit, ott találjuk kötete 176. lapján megjelölve *Kálmány: Szeged népe* II. k. 141. lapját is, hol ily változatot olvashatunk. A kíváncsiságának ellentállni nem bíró, szófogadatlan Péternek a hátára Kr. U. bőgőt teremt, mikor már Péter mindenáron a korcsmába megy megnézni, kik mulatnak bent. Ez a bőgő okozza, hogy Pétert — mikor a jókedvű ácsok szavára nem húzza rá, hanem szabadkozik, hogy ő nem muzsikusz — az ácsok elagyabugyálják. Ennyi az előrésze a mondának, mely Arany költeményében is megvan változatban. A másik téves véleménynyilvánítás a legenda tanulságáról írt sorokban van az Ethnographia XXVIII. évf. 11. lapján. „*A hegedű*“ költemény tanulságában Krisztus Urunk mondja magáról, hogy a részeg ember elől én is kitérek és nem Péter. Krisztus Urunkról van elmondva *Kálmány: A csillagok* értekezésének 16-17. lapján közlött mondában, hogy Kr. U. a részeg ember elől kitért, *Szeged népe* III. kötetében ilyesmiről nincsen szó.

Borbély Károly.

¹ Gönczi Ferencz: Göcsej (Kaposvár 1914) 292. l.

² Gönczi Ferencz i. m. 287. l.

³ Boldogasszony stb. 29., 30. l.

⁴ Ugyanott 7. l.

⁵ Ugyanott 9. lap.

NÉPRAJZI HIREK.

Báró Szalay Imre halála.

I.

Gyászjelentések. Elhunyt elnökünk halálát folyóiratunk előző füzetében külön gyászjelentéssel jeleztük olvasóinknak. Ezúttal bemutatjuk azt a két gyászjelentést, a melyet a gyászoló család és a Magyar Nemzeti Múzeum adott ki:

Dr. báró Szalay Gábor posta- és távirdatanácsos a kereskedelemügyi m. kir. minisztériumban, a saját, valamint neje: Berzeviczy Edith, fiai: báró Szalay-Berzeviczy László és báró Szalay Dénes, nővére: Ugron Gáborné Szalay Livia, sógora: Ugron Gábor m. kir. belügyminiszter, gyermekeik: Mária, Gábor, Imre és István, nagynénje: özvegy gróf Heininger Emilné Szalay Irén, úgyszintén a többi rokonok nevében is fájdalomtól megtört szívvel jelenti, hogy forrón szeretett atyjuk, apósuk, nagyatyjuk, fivére, illetve rokonuk: *kéméndi báró Szalay Imre* miniszteri tanácsos, a Magyar Nemzeti Múzeum nyug. igazgatója, a Múzeumok és Könyvtárak volt országos főfelügyelő-helyettese, a Ferencz József-rend csillagos középkeresztese, a Szent István jeles rend vitéze, a Lipót-rend lovagkeresztese, a polgári jubileumi érem és a polgári jubileumi kereszt és több külföldi rendjel tulajdonosa, Sopron és Pécs szab. kir. városok díszpolgára, a Magyar Néprajzi Társaság elnöke stb. stb., folyó hó 24-én hajnali 3 ó. akor, hosszas betegeskedés és szenvedés után, áldásos élete 71-ik évében, a halotti szentsegek ájtatos felvétele után, a Vöslau melletti Gainfarnban örökre elszenderült. — Kedves halottunk hült tetemei Budapestre hozatván, ott a Magyar Nemzeti Múzeum csarnokában folyó hó 27-én, pénteken délután 4 órakor a róm. kath. egyház szertartása szerint ünnepélyesen be fognak szenteltetni s utolsó kívánságához képest a Kerepesi-út melletti temetőben, korábban elhunyt s oly nagyon szeretett neje mellé, eltemettetni. — Az engesztelő szent miseáldozat folyó hó 28-án délelőtt 10 órakor fog az egyetemi templomban az Egek Urának bemutatatni. — Budapest, 1917 július hó 24-én. — Áldani fogjuk emlékét, nyugodjék békével!

A Magyar Nemzeti Múzeum gyászjelentése így hangzott:

A Magyar Nemzeti Múzeum mély fájdalommal jelenti, hogy volt igazgatója, ki két évtizednél hosszabb időn át kitűnő eredményekben gazdagon vezette ez országos intézetet, *kéméndi báró Szalay Imre*, folyó évi július hó 24-én Gainfarnban hosszú szenvedés után elhunyt. — Nagyérdemű halottunkat a Magyar Nemzeti Múzeum csarnokából július hó 27-én (pénteken) d. u. 4 órakor kísérik utolsó útjára, a Kerepesi-út melletti temetőbe. — Nemzeti tudományosságunk száztizenötéves intézete hálás kegyelettel fogja megőrizni a tudomány és munkatársai érdekét mindig lelkes odaadással előmozdító volt vezetője emlékét. — Budapest, 1917 július hó 25-én.

II.

Báró Szalay Imre temetése. A magyar tudományos világ nagy gyászpompával temette el kéméndi báró *Szalay Imre* miniszteri tanácsost, a Magyar Nemzeti Múzeum nyugalmazott igazgatóját, a Nemzeti Múzeum oszlopcsarnokából. A ravatal körül jelen voltak a család tagjai: Ugron Gábor belügyminiszter, báró Szalay-, Berzeviczy- és a gróf Heininger-családok. A gyászolók soraiban megjelentek a kormány képviselőiben: Esterházy Móricz gróf miniszterelnök, Apponyi

Albert gróf, Zichy Aladár gróf és Mezössy Béla miniszterek, Némethy Károly titkos tanácsos, Bottlik Iván, Rickl Gyula, Palugyay Móricz államtitkárok, Forster Gyula báró, Berzeviczy Albert, Harkányi János báró, Széchenyi Béla gróf titkos tanácsosok, zólyomi Wagner Ödön királyi asztalnok, Hollán Sándor, Jalsoviczky Sándor, Festl Lajos, Balassa István, Szendrey János, Gopcsa László, Gerenday György, Barcsay Andor, Radisics György miniszteri tanácsosok, Tauffer Vilmos, Kovács Gyula udvari tanácsosok, Szmrecsányi György főispán, Eötvös Lóránd báró, Farkas László egyetemi tanárok, Pulszky Garibaldi, domonyi Domonyi Móricz és botfai Hüvös Iván vezérigazgatók; a székesfőváros képviselőiben: Bódy Tivadar dr. alpolgármester és Wildner Ödön dr. tanácsnok, továbbá Csánki Dezső országos főlevéltárnok, Grauer Vilmos dr. fővárosi bizottsági tag, Ruszt József udvari tanácsos, a Lipótvárosi Kaszinó elnöke, Wodianer Hugó udvari tanácsos, Pekár Gyula országgyűlési képviselő, Wodianer Artur báró, Gaul Károly és Lipsey József királyi tanácsosok, Györgyi Kálmán, az Iparművészeti Iskola igazgatója, Lendl Adolf, az Állatkert igazgatója, Navratil Dezső dr. főtorzszorvos, Balázs Béla nyugalmazott főispán, Csengery Lóránd bankigazgató, Demény Károly postafőigazgató, Fejérpataky László dr. udvari tanácsos vezetésével a Múzeum összes osztályigazgatói és tisztviselői. Küldöttségileg voltak képviselve a Petőfi- és Kisfaludy-Társaságok, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőisége, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa, a Néprajzi Társaság, a Földhitelintézet, a Szépművészeti Múzeum, az Iparművészeti Múzeum, a Képzőművészeti Társulat és még sok kultúrintézmény.

Az egyházi szertartást Hock János végezte, nagy segédlettel. A beszterelés után Fejérpataky László udvari tanácsos, az Orsz. Széchenyi-Könyvtár igazgatója, mondott a Magyar Nemzeti Múzeum nevében megindító búcsúbeszédet; Sebestyén Gyula dr. magyar nemzeti múzeumi osztályigazgató, mint a Magyar Néprajzi Társaság alelnöke, e társaság nevében búcsúzott az elhunytól. Ezután a Múzeum udvarára vitték a koporsót, feltették a gyászhintóra és megindult a menet a kerepesi-úti temetőbe, a hol az elhunyt utolsó kívánságához képest, a holttestet neje mellé temették el (*Az Újság*).

III.

Dr. Sebestyén Gyula alelnök gyászbeszéde báró Szalay Imre elnök ravatalánál. Tisztelt gyászoló közönség! A Magyar Néprajzi Társaság képviselőiben állok e ravatal előtt, hogy elhunyt elnökünkől búcsút véve, hálánk köteles adóját is lerójam.

Midőn Szalay báró a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója lett, a néprajzi osztály éppen kialakulófélben volt. A millenniumi kiállítás néprajzi részének előmunkálatai folyamán bontakozott ki az a hatalmas múzeumi keret, a mely számára elsősorban a már-már veszendő hazai anyagot kellett megmenteni. Mivel az uraltáji rokonnépekre, a hazai nemzetiségek rokonsági körére s a primitív népek nélkülözhetetlen ethnographikumára is kiterjeszkedő fejlesztési tervet a Vallás- és Köznevelésiügyi Minisztériumban, mint referens, Szalay báró dolgozta ki, mint új múzeumi igazgató akként rendezkedett be, hogy személyes beavatkozásával a Magyar Nemzeti Múzeum e fiatal osztályát a százezstendős régi és gazdag múzeumi osztályok méltó társává fogja fejleszteni. Ezért nyugodott meg abban, hogy Xántus János után ezen osztály élére a korán elhunyt Jankó Jánosunk személyében egy egészen fiatal, de tettvagyó s valóban nagyra hivatott munkatárs kerüljön. A beavatottak

szemében rendkívül merésznek tetsző vállalkozásához még egy másik jelentékeny biztosítékot talált Szalay báró. Azon a szerény gyalogösvényen bukkant rá, a mely a Magyar Néprajzi Társaság kötelekeibe vezérelte őt.

A Magyar Néprajzi Társaság 1889-ben keletkezett s már megalakulásakor programjába foglalta az akkor még jelentéktelen néprajzi gyűjteménynek nemzetünkhöz méltó múzeummá való fejlesztését. Gondoskodott továbbá az új múzeummal való tudományos kapcsolatról is, midőn kieszközölte, hogy tudományos folyóirata egyben az új múzeumi osztály hivatalos közlönye legyen.

Szalay báró ezt a tudományos erőforrást fölismerte, dr. gróf Kuun Géza elnöksége idején készséggel vállalta a terhes ügyvivő-alelnökség teendőit. Már eleve jelezte, hogy a szellemi irányítást a testületre bizza, mert ő csak az anyagi ügyek rendbehozatalával kívánja a társaság felvirágoztatását szolgálni. Így történt aztán meg, hogy miközben a Magyar Nemzeti Múzeum fölöttébb szerény viszonyok közül kibontakozó néprajzi osztálya Közép-Európa egyik legértékesebb néprajzi múzeumává lett, a Magyar Néprajzi Társaságnak utóbb már külön megjelenő múzeumi Értesítővel kibővített folyóirata is az egyetemes néprajzi irodalom legnagyobb terjedelmű ilyenmű tudományos kiadványainak egyikévé fejlődött.

Ekként megerősödve tudtunk vállalkozni arra, hogy a Folklore Fellows néphagyományt kutató nemzetközi tudományos szövetségbe mi, magyarok is belépünk; és mertünk vállalkozni arra is, hogy a tárgyi néprajzi emlékek rendszeres múzeumi felgyűjtésével kapcsolatban immár a néplélektani gazdátlan kincsek veszendő világát szintén megmentsük. A megindított országos gyűjtés első munkálatait vidéki gyűjtőszövetségekkel végeztettük. Szalay báró tisztában volt azzal, hogy e szövetségek szervezésének sikerétől függ a megindított országos gyűjtés minden eredménye. Ezért készséggel vállalkozott arra, hogy a fontosabb vidéki központokon rendezett vándorgyűléseken személyesen résztvesz és elnököl. Valóban, legelsősorban neki köszönhető, hogy a sárospataki, egri, pápai, szegedi, kecskeméti és pécsi gyűlések valóságos irodalmi ünnepekké magasztosodtak. Ugyancsak neki köszönhető tehát az is, hogy azok a vidéki gyűjtőszövetségek, amelyeket nem közvetlenül a háború előtt szerveztünk, rövid egy-két év alatt olyan gazdag gyűjteményeket bocsátottak rendelkezésünkre, a melyek terjedelemben máris túlhaladták az eddigi magyar nyelvű gyűjtések összes eredményeit.

A minden várakozást felülmúló siker Szalay bárót örvendeztette meg legjobban, mert hiszen a néplélektani kutatások ezen örökbecsű kútforrásai az ő múzeumába, az Országos Széchényi-Könyvtárba kerültek. Ezért járult hozzá készséggel azon tervünkhöz, hogy a finn és dán nemzeti könyvtárak külön néphagyománytárai mintájára mi is egy külön folklore-osztályt, vagy néplélektani osztályt teremtsünk.

Szalay báró már nyugalomba vonult, midőn a magyar közoktatásügyi kormány ezen új osztály szervezését elrendelte. Mivel a szervezés nemcsak a magyar, hanem a nemzetiségi nyelvterületek emlékeinek rendszeres összegyűjtését és tudományos hozzáférhetővé tételét is felöleli, biztos kilátásunk van arra, hogy ez az intézmény párját fogja ritkítani az egész művelt világon.

Ha tekintetbe vesszük azt, hogy a mostani szörnyű idők a néplélek misztériumaiban való eligazodás titkait keresik, kutatják, akkor az egész magyar nemzet hálával tartozik Szalay bárónak azért, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatói és a Magyar Néprajzi Társaság elnöki székében még idejekorán érvényesülni engedte, sőt érvényesülni segítette azokat a hazai erőket, a melyek a magyar néprajzi tudományok terén szerényen, szinte észrevétlenül minden munkát elvégeztek és minden eredményt biztosítottak, a mire a szemeink előtt rohamosan átalakuló művelt társadalmaknak szüksége van.

A magyar föld, a melynek egyszerű fiait a lelkiek terén velünk és a mi élünkön annyit munkáltat, legyen könnyű hamvaid felett. Szeretett, áldásos munkában kifáradt öreg elnökünk, isten veled!

Tömörkény István halála. A Magyar Néprajzi Társaság aránylag későn, 1911. évi rendes közgyűlésén vette föl Tömörkényt a czéhbeli etnográfusok közé s a mikor vidéki választmányába meghívta, evvel tulajdonképen már csak önmagát tisztelte meg. Mert a pályájának delelőjén álló Tömörkény a leírónéprajznak ekkor már régóta avatott munkása, a szegedi tanyai és tiszamenti népről való ősmereiteinknek pedig kiapadhatatlan kútfeje volt. Valóban: Tömörkény legtöbb írása, akár tudományos, akár szórakoztató célú, akár régi, akár új, úgy hat, mint egy művészi formában elmondott néprajzi gyűjtés; úgy véljük, mintha ezért magyarázna annyit a lendületesség rovására, mintha ezért volna írásaiban olyan kevés cselekmény, történés s ha van is, mintha csak azért volna, hogy néprajzi megfigyeléseinek illő keretet adjon, hogy népének lelkivilágába, életmódjába jobban világíthasson. Hogy Tömörkényben, legalább is pályájának elején, a dolgoknak ez a néprajzi érdekességű beállítása öntudatos törekvés eredménye lett volna, nem mernénk határozottan állítani, mint egynémely méltatója teszi. Hiszen Tömörkény újságíró, verbeli szépiró volt, a kinél az írás, leszámítva az anyagi szempontokat, elsősorban mégis csak *l'art pour l'art* volt! Ez a néprajzi beállítás nála eleintén inkább csak ösztönszerűség, hogy ne mondjuk: lelkikényszer, semmint tudatos munka lehetett. Józan megfigyelőképessége, szemlélődésre, elmélázásra hajló lelkülete irtózott minden szövevényességtől, a szenvedélyek nagy lelki viharzásától éppen úgy, mint az emberfölötti testi megpróbáltatásoktól, a különös vagy furcsa történetektől éppen úgy, mint a rikító színektől, az érzékiségtől éppen úgy, mint a babonától. Az ő kis történetei a „viz mellett“, a hol nagyon szeretett lenni, a „jegenyék alatt“, a „gerendás szobák“-ban játszódnak le, az ő emberei a lassúmozgású, kergestenyerű „vízenjárók és kétkézi munkások“, az agyafűrt pásztorok és betyárok, a szegedi urak és parasztok, akik kívül szürkék, belül kicsinyesek ugyan, de a kiknek életmódja szabályos, mint a nap járása, szokásjoga erős, mint az írott törvény, viszonylagosan eseménytelen élete csordultig van az élet megszánni- és megmosolyognivaló apró gondjaival, örömeivel, borújával, derűjével, a kiknek minden szándéka átlátszó, mint a tiszta, állóvíz, szíve lassan hevülő, de melegét sokáig őrző, mint a gerendás szobák búboskemenczéje. De Tömörkényt, a ki kezdetben a szerkesztőségi asztal mellett dolgozott, második szülővárosa, Szeged, később olyan helyre állította, a hol erős néprajzi érzékét tudatossá fejleszthette, szakszerűen gyakorolhatta: előbb örévé, majd igazgatójává választotta a Somogyi Könyvtárnak és Városi Múzeumnak. Ilyen minőségben első gondja volt, hogy néprajzi gyűjteményt állítson föl városa múzeumában. Hogy gyűjteményét a szakirodalom terén is támogassa, megszólaltassa, időnként alapos leírásokat adott az „Ethnographiá“-nak és a „Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya Értesítőjé“-nek. Ezenfölül is minden kezügyébe esett néprajzi törekvést támogatott; e téren egyik utolsó ténykedése volt a Magyar Néprajzi Társaságnak és a Folklore Fellows magyar osztályának Szegeden, 1913. évi december hó 13 án tartott vándorgyűlése. E gyűlésen olvasta föl „A tanyai ember Ág Illése“ című dolgozatát, mely az „Ethnographia“ 1914. évfolyamában jelent meg. Úgy tudjuk, hogy a tudományos néprajz terén ez volt utolsó szereplése. Azután kitört a világháború, Tömörkénynek megsokasodott a dolga, nem ért többé rá, hogy szakfolyóiratainkat fölkeresse, ámbár tárczairói tevékenysége, a különböző fővárosi és vidéki újságokban, ezután is igen nagyarányú maradt. A fokozott munka aláásta egészségét, melyhez 1917 áprilisában tüdőgyulladás is járult. Ugyane hó 24-én hunyt el, szépirodalmunk, művelődésünk véghetetlen kárára. Halálát a Magyar Néprajzi Társaság választmányának április hó 25-iki ülése megilletődve és fájdalommal vette tudomásul s érdemeit jegyzőkönyvében megörökíteni rendelte. Szépirodalmi munkáival örök időkre szóló emléket állított szeretett városának és népének. Könyveiben az olvasó igaz lelki üdülését, a szaktudomány a magyar néplelek, a magyar nyelv, a magyar ősfoglalkozások kristálytisza kútforrását találja mindenkor. Szeretettreméltó egyéniségének emlékét kortársai kegyelettel őrzik!

dr. m. l.

Csiky János halála (1873 október 3.—1917 június 28.). Az Ethnographia 1904. és 1905. évi folyamában egy-egy figyelemreméltó cikket (felolvasás szövegét) találjuk régi népzeneink emlékeiről; szerzőjük a Magyar Szalon havifolyóiratban (1903) a régi magyar hangszerekről is írt, a szépképzettségű Csiky János volt, a ki Kolozsvárott született, a Farkas Ödön vezette zeneiskola után Budapesten az Országos Zeneakadémia zeneszerzési tanszakát végezte, utóbb zenekritikus lett (1905: Budapesti Hírlap) s e mellett énektanítással foglalkozott, míg néhány évvel ezelőtt megvakulása meg nem akasztotta tevékeny pályáján. Valamikor felolvasásokat tartott (a Néprajzi Társaságban, a Lipótvárosi Kaszinóban); számos sikerült magyar dalt szerzett, a népdalnál művészebbeket (egygyel pályadíjat nyert), életének koronájául azonban, de a melynek aranyát nem élvezhette, a nagy szorgalommal összegyűjtött régi magyar dalkincset tekintette, a melyet stilszerű zongorakisérettel is ellátott mintegy tíz évvel ezelőtt; sajnos, a sajtókész vaskos kötet kiadatlan maradt.

† y.

*

Wundt köszönete. A néplélektan megalapítója Wundt Vilmos v. b. titkos tanácsos, ny. egyetemi tanár, meleg rokonszenvről tanuskodó német nyelvű sorokban köszöni meg a Magyar Néprajzi Társaságnak tiszteletbeli tagjává való választását. Levelének hű fordítása így hangzik: „A mélyen tisztelt Magyar Néprajzi Társaságnak, Budapesten. Szívbeli köszönöm a nagytudományú Magyar Néprajzi Társaságnak azt a nagy megtiszteltetést, hogy tiszteletbeli tagjainak sorába iktatott. Ezt a kitüntetést mint egy, az ethnologia fejlesztése körül maradandó érdemeket szerzett tudományos testülettől eredőt, igen nagyra értékelem. Ismételt nagyrabecsülésem és hálám kifejezésével maradok tisztelő bívuk — Lipcse, 1917 április 30. — Wundt W. m. p.“

*

A folklóre a kolozsvári egyetemen. A kolozsvári egyetem, a melyen a magyar néprajz úttörője: dr. Herrmann Antal tiszteletbeli tagtársunk már évtizedek óta méltó módon képviseli a néprajzi tudományokat, most a folklóre és ethnographia egy speciálisabb, a classica philológiával határos körének is teret nyitott, a mikor jeles munkatársunkat, dr. Marót Károlyt, 1917 decz. 3-iki megerősítéssel, a „görög folklóre és vallástörténet“ magántanárává habilitálta. Az új magántanár próbaelőadását „A homeroszi eposzok vallástörténelmi jelentőségéről“, a melyet mult év szeptember 26-án tartott meg, jelen számunkban közöljük. Ennek a habilitációnak örömdetes voltát két szempontból külön is kiemeljük: először, mert ez a külföldön Usener, Mannhardt és Rohde nyomán Samtertől és Cooktól kimélyített tárgykör kiválóan alkalmas arra, hogy a mai európai népek folklórejának tanulmányozásával karöltve haladjon; másodszor, mert e tudomány szaknak egy olyan alaposan képzett és széleslátókörű képviselője jut szóhoz, mint folyóiratunk nagybecsű munkatársa. Reméljük, hogy a „Görög népvallásról“ a második félévre hirdetett előadásai új hívekkel fogják gyarapítani a folkloristák táborát.

r. g.

*

Dr. gróf Kuun Géza arcképe. Osdolai dr. gróf Kuun Gézának, a Magyar Néprajzi Társaság egykori nagynevű elnökének özvegye, magyargyerőmonostori báró Kemény Vilma, az elmúlt év őszén hunyt el Kolozsvárott. A megboldogult, körülbelül félévvel halála előtt kedves ajándékban részesítette a Társaságot, a mennyiben férjének olajfestésű arcképét, melyet az oláh betörés alkalmával vitt magával Erdélyből Tiszaburára, a Társaságnak ajándékozta. A képet az elnökség ideiglenesen, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárában helyezte el.

TÁRSULATI ÜGYEK.

IV. Károly királyunk köszönete. Egyik korábbi közleményünkben (Ethnogr. 1917. évi f. 145. l.) már megemlékeztünk arról, hogy azt a gyászbeszédet, a melyet dr. Sebestyén Gyula akkori alelnök a Magyar Néprajzi Társaság 1916 november hó 29-én tartott rendkívüli ülésén I. Ferencz József királyunk Öfelsége elhunytá alkalmából elmondott, a hozott határozat szerint egész terjedelmében kinyomattuk és a nagyméltóságú Vallás- és Közoktatásügyi m. kir. Minisztérium útján legfelsőbb helyre eljuttattuk. Ő Császári és Apostoli Királyi Felsége köszönetét az elmúlt év végén a nagyméltóságú Vallás- és Közoktatásügyi m. kir. Minisztérium elnöki osztálya a következő leiratban hozta Társaságunk elnökségének tudomására:

7644/917. sz.

eln.

A Magyar Néprajzi Társaság tek. Elnökségének

Budapest.

Ő Császári és Apostoli Királyi Felsége a tek. Elnökség részvétét, illetve hódoló nyilatkozatát köszönettel legkegyelmesebben tudomásul venni méltóztatott.

Erről a tek. Elnökséget szíves tudomásulvétel végett értesitem.

Budapest, 1917 július hó 10.

A miniszter rendeletéből:

Schwöder Ervin s. k.

miniszteri tanácsos

az elnöki osztály főnöke.

Jegyzőkönyvi kivonat

a Magyar Néprajzi Társaság 1917. évi április hó 25-én, d. u. 5 órakor, a Magyar Tudományos Akadémia heti üléstermében tartott nyilvános fölolvasó- és folytatólagosan a Magyar Tudományos Akadémia tanácskozástermében tartott zárt választmányi üléséről.

Jelen voltak: *Csánki* Dezső dr. ügyvezető alelnök, *Sebestyén* Gyula dr. alelnök, *Bán* Aladár dr. főtitkár, *Madarassy* László dr. titkár, *Kövecsesi Dancs* Árpád pénztárnok, *Mader* Béla ellenőr; *Bartucz* Lajos dr., *Erdélyi* Lajos dr., *Ernyey* József, *Kemény* György dr., *Róheim* Géza dr., *Solymossy* Sándor dr., *Spitzer* Mór, *Szegedy* Rezső dr., *Sztripszky* Hiador dr., *Tagányi* Károly, *Tolnai* Vilmos dr., *Vikár* Béla választmányi tagok; a fölolvasóülésen ezenkívül társasági tagok és vendégek nagy számmal.

Mindkét ülésen elnökölt: *Csánki* Dezső dr. ügyvezető alelnök; a jegyzőkönyvet írta *Madarassy* László dr. titkár; a jegyzőkönyvet hitelesítették: *Szegedy* Rezső dr. és *Tagányi* Károly.

Az Arany János emlékének tiszteletére tartott nyilvános fölolvasóülésen *Solymossy* Sándor dr. „Arany népiessége”, *Bán* Aladár dr. „Toldi alakja és neve”, *Szegedy* Rezső dr. „Ki volt Jankó Szibinyáni?” czímmel értekeztek.

A zárt választmányi ülésen rendes tagokul megválasztottak: 1. *Lukinich* Imre dr., egyetemi magántanár, Budapestről, *Csánki* Dezső dr. ajánlatával; 2. *Relković* Davorka, tanárnő, Budapestről és 3. *Jablonsky* Géza dr., tanár, Budapestről, mindkettő *Kövecsesi Dancs* Árpád ajánlatával; 4. Ifj. *Ujhely* Bálint, orvosgyakornok, Budapestről, *Sztripszky* Hiador dr. és *Podhradszky* György ajánlatával; 5. *Hende* Vincze, festőművész, Budapestről, *Bán* Aladár dr. ajánlatával. *Főtitkár* bejelentette, hogy *Lehoczky* Tivadar, a vidéki választmány érdemes tagja még 1915 november hó 25-én elhunyt, Munkácsen. Egyrészt az a körülmény — úgymond —, hogy a Társaság a halálesetről nem kapott semmiféle értesítést, másrészt a világháború torlódo eseményei okozták, hogy az elnökség idejében nem vehetett tudomást *Lehoczky* elhunytáról. (A bejelentést a választmány, az elhunyt érdemeinek jegyzőkönyvi elismerése mellett, sajnálattal vette tudomásul.) *Főtitkár* megilletődvé jelentette, hogy bár hivatalos értesítést még nem kapott, de a napilapokból tudja, hogy *Tömörkény* István író, múzeum- és könyvtárigazgató, a Társaság vidéki választmányának egyik büszkesége, folyó hó 24-én, Szegeden elhunyt. (A jelentést a választmány fájdalommal vette tudomásul, ügyvezető alelnök indítványára pedig elhatározta, hogy az elhunyt emlékét és érdemeit a jegyzőkönyvi elismerésen túl egy, az elhunyt tudományos működését méltató emlékbeszéd tartásával is megőrökíti.) *Főtitkár* jelentette, hogy *Sebestyén* Gyula dr. alelnök közbenjárására *Kuun* Géza gróf özvegye, Tiszaburáról,

a Társaságnak ajándékol elküldötte néhai férjének, a Társaság egykori tiszteletbeli elnökének olajfestési arcképét, melyet az oláh betörés elől vitt magával Tiszaburára s nem óhajtott onnan ismét a még bizonytalan otthonba visszavinni. (A jelentést a választmány köszönettel tudomásul vette, egyben köszönetet mondott *Sebestyén* Gyula dr. alelnöknek ez ügyben tett közbenjárásáért.) *Főtítkár* jelentette, hogy a *Magyar Országos Központi Takarékpénztár R. T.* Budapesten, ezévi közgyűlése alkalmából ismét 100 koronát adományozott a Társaságnak. (Köszönettel tudomásul szolgált.) *Főtítkár* jelentette, hogy a titkárság, az elnökséggel egyetértőleg, a titkári ügykör szabatosabb meghatározása végett, illetve a Társaság ügyvitelének tökéletesebbé tétele czéljából „titkári ügyrend”-et dolgozott ki. (A „titkári ügyrend”-et, annak bemutatása után, a választmány egyértelműleg helyesléssel elfogadta, egyben, *ügyvezető alelnök* indítványára és *Sebestyén* Gyula dr. alelnök hozzászólása után elhatározta, hogy a megszaporodott munka ellenszolgáltatása fejében a főtítkár eddigi, évi négyszáz koronás tiszteletdíját évi ötszáz koronára és a titkár eddigi, évi kétszáz koronás tiszteletdíját évi négyszáz koronára emeli föl.) *Pénztáros* jelentette, hogy a pénzmaradvány: a) a kézipénztárban 155 kor. 93 fill., b) a m. kir. postatakarékpénztárban 1870 kor. 79 fill., összesen 2026 kor. 72 fill.

Jegyzőkönyv

a Magyar Néprajzi Társaságnak 1917. évi május hó 30-án, d. u. 5 órakor, a Magyar Tudományos Akadémia heti üléstermében tartott nyilvános fölolvasó- és folytatólagosan a Magyar Tudományos Akadémia tanácskozó termében tartott zárt választmányi üléséről.

Jelen voltak: *Csánki* Dezső dr. ügyvezető alelnök, *Sebestyén* Gyula dr. alelnök, *Bán* Aladár dr. főtítkár, *Madarassy* László dr. titkár, *Kövecsesi Dancs* Árpád pénztárnok; *Herrmann* Antal dr. tiszteletbeli tag; *Bartucz* Lajos dr., *Erdélyi* Lajos dr., *Ernyey* József, *Heller* Bernát dr., *Huszka* József, *Kemény* György dr., *Róheim* Géza dr., *Semayer* Vilibáld dr., *Solymossy* Sándor dr., *Spitzer* Mór, *Trócsányi* Zoltán dr., *Szegedy* Rezső dr., *Versényi* György dr. választmányi tagok; a fölolvasóülésen ezenkívül társasági tagok és vendégek nagy számmal.

Mindkét ülésen elnökölt *Csánki* Dezső dr. ügyvezető alelnök; a jegyzőkönyvet írta *Madarassy* László dr. titkár; a jegyzőkönyvet hitelesítették *Róheim* Géza dr. és *Spitzer* Mór.

A nyilvános fölolvasóülésen *Schwartz* Elemér dr. „A nagyfalvi német népmondáról”, *Szabó* Kálmán dr. pedig „A Feckemévidéki tavak halászatát”-ról értekezett.

A zárt választmányi ülésen rendes tagokul megválasztottak: 1. *Sulica* Szilárd dr., magyar nemzeti múzeumi segédőr, Budapestről, *Madarassy* László dr. ajánlatával, 2. az „*Erseki Főgimnázium*”, Nagyszombathól, *Bán* Aladár dr. ajánlatával. *Főtítkár* jelentette, hogy *Teleki* Pál gróf dr. ajándékol megküldötte a Társaságnak „A földrajzi gondolat története” cz. esszéjét, *Róheim* Géza dr. pedig a szerkesztésében megjelenő „Néplélektani Dolgozatok” 1. számát, mely *Bibó* István dr.-nak „A számok jelentése és a gondolkodás alapformáinak története” cz., a Társaság egyik közelebbi ülésén is bemutatott értekezését foglalja magában. (A választmány az ajándékokat hálás köszönettel fogadta.) *Főtítkár*nak, az elnökség meghatalmazásából tett indítványára elhatározta a választmány, hogy egy ú. n. „Gazdasági Bizottság”-ot alakít, melynek feladata lesz: a Társaság alapítókéjének gyarapítása; egyúttal ezen bizottságba meghívta *Sebestyén* Gyula dr. alelnököt, *Bán* Aladár dr. főtítkár, *Madarassy* László dr. titkár, *Kövecsesi Dancs* Árpád pénztárnokot, *Mader* Béla ellenőrt, továbbá *Antal* Géza dr., *Czakó* Elemér dr., *Gieswein* Sándor dr., *Solymossy* Sándor dr. és *Strausz* Adolf választmányi tagokat. *Sebestyén* Gyula dr. alelnök bejelentette, hogy az Arany János születésének százéves fordulója alkalmából az „*Ethnographia*”-ban eddig megjelent s még ezután megjelenő, Arany Jánosra vonatkozó értekezésekből, különnyomatképen a Társaság neve alatt és erkölcsi támogatásával „Arany-émlékkönyv”-et óhajtott kiadni, a Folklore Fellowsban működő ifjúság jutalmazására. (Ügyvezető alelnök köszönetet mondott *Sebestyén*nek a vállalkozásért indítványára pedig elhatározta a választmány, hogy az emlékkönyv kiadásában *Sebestyént* erkölcsileg támogatni fogja és a költségek megszerzésében is segítségére lesz.) *Róheim* Géza dr. bejelentette, hogy „Néplélektani Dolgozatok” czimmel irodalmi vállalatot indított, melynek imént bemutatott első számát a Társaság figyelmébe ajánlja. A vállalatnak — úgymond — folytatása lesz és különösen az általános néplélektani irányt kívánja művelni. (A választmány a bejelentést lelkes örömmel fogadta.) *Pénztáros* jelentette, hogy a pénzmaradvány: a) a kézipénztárban 49 kor. 53 fill., b) a m. kir. postatakarékpénztárban 2044 kor. 75 fill., összesen 2094 kor. 28 fill.

Jegyzőkönyvi kivonat

a Magyar Néprajzi Társaság 1917. évi október hó 31-én, d. u. 5 órakor, a Magyar Tudományos Akadémia heti üléstermében tartott nyilvános fölolvasó- és folytatólagosan tartott zárt választmányi üléséről.

Jelen voltak: *Sebestyén* Gyula dr. alelnök, *Bán* Aladár dr. főtítkár, *Madarassy* László dr. titkár, *Kövecsesi Dancs* Árpád pénztárnok, *Mader* Béla ellenőr; *Herrmann* Antal dr. tiszteletbeli tag; *Alexics* György dr., *Barátosi Balogh* Benedek, *Binder* Jenő, *Erdélyi* Lajos dr., *Goldziher* Ignác dr., *Heller* Bernát dr., *Kemény* György dr., *Róheim* Géza dr., *Solymossy* Sándor dr., *Spitzer* Mór, *Szegedy* Rezső dr., *Sztripszky* Hiador dr., *Tolnai* Vilmos dr., *Vikár* Béla választmányi tagok. A fölolvasóülésen ezenkívül társaságok és vendégek nagy számmal.

Mindkét ülésen elnökölt: *Sebestyén* Gyula dr. alelnök; a jegyzőkönyvet írta *Madarassy* László dr. titkár; a jegyzőkönyvet hitelesítették *Barátosi Balogh* Benedek és sági *Binder* Jenő.

A nyilvános fölolvasóülésen *Tolnai* Vilmos dr. „A sátorhalomról. (A kurucz szövegek kérdéséhez)” és *Róheim* Géza dr. „Néplelektani törvények” czímmel olvasott föl.

A zárt választmányi ülésen elnök, napirend előtt, megemlékezett a Társaság elnökének, báró Szalay Imrének 1917. évi július hó 24-én, életének 71. évében, a Vöslau melletti Gainfarnban történt elhunytáról. Az elhunytat — úgymond — július hó 27-én temették el, a Magyar Nemzeti Múzeum előcsarnokából, a tudomány és művészet képviselőinek jelenlétében, nagy részvét mellett. A temetésen a Társaság, Csánki Dezső dr. ügyvezető alelnök vezetésével, testületileg vett részt; az elhunyt ravatalára koszorút helyezett, családjának részvétiratot küldött, az „Ethnographia”-nak azóta megjelent, folyó évi 1—3. egyesített számát gyászkeretbe foglaltatta és abban gyászjelentést adott ki. A temetés alkalmával — úgymond — a Társaság nevében ő búcsúztatta el az elhunytat. Javaslatára egyakarattal elhatározta a választmány, hogy az elhunytak esztendőik hosszú során át kifejtett önzetlen működését és a Társaság vezetése körül elért, tagadhatatlanul nagy érdemeit jegyzőkönyvében megörökíti, illetve valamelyik nyilvános ülésen méltán tárgyává teszi. Főtítkár jelentette, hogy a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter értesítette az elnökséget, hogy ő császári és apostoli királyi Felsége az elnökség részvétét, illetve hódoló nyilatkozatát köszönettel legkegyelmesebben tudomásul venni méltóztatott. Jelentette továbbá, hogy Thomsen Vilmos tiszteletbeli tag ajándékol megküldötte „Une inscription de la trouvaille d'or de Nagy-Szent-Miklós (Hongrie)” cz. dolgozatát. Bemutatta Ranschburg Gusztávnak, a Társaság könyv- és folyóiratbizományosának legutolsó elszámolását, mely 266 korona 40 fillért mutat a Társaság javára. Bemutatta továbbá Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdájának levelét, melyben arról értesíti a Társaságot, hogy az „Ethnographia” előállítási árát fölemeli, olyképen, hogy az 1917. évfolyam 4. számától kezdve, további értesítésig, a megállapított 40%, helyett 90% árpótéléket fog fölszámítani. Indítványára új rendes tagnak fölvétetett: dr. Goldziher Károlyné, Bán Aladár dr. ajánlatával. *Vikár* Béla indítványára elhatározta a választmány, hogy a báró Szalay Imre elhunytával megüresült elnöki szék betöltését sürgősnek és fontosnak tartja s evégből rendkívüli közgyűlést hív egybe. Pénztáros jelentette, hogy a pénzmaradvány: a) a kézipénztárban 342 kor. 59 fillér, b) a m. kir. postatakarékpénztárban 3903 kor. 75 fillér, összesen 4246 kor. 34 fillér.

Jegyzőkönyvi kivonat

a Magyar Néprajzi Társaságnak 1917. évi november hó 28-án, d. u. 5 órákor, a Magyar Tudományos Akadémia ú. n. „patkósszobá”-jában tartott nyilvános fölolvasó- és folytatógosan ugyanott tartott zárt választmányi üléséről

Jelen voltak: *Bán* Aladár dr. főtítkár, *Madarassy* László dr. titkár, *Kövecsesi Dancs* Árpád pénztárnok, *Mader* Béla ellenőr; *Herrmann* Antal dr. tiszteletbeli tag; *Alexics* György dr., *Barátosi Balogh* Benedek, *Czakó* Elemér dr., *Erdélyi* Lajos dr., *Fabó* Bertalan dr., *Heller* Bernát dr., *Kárpán* Kelemen, *Kemény* György dr., *Lambrecht* Kálmán dr., *Melich* János dr., *Róheim* Géza dr., *Solymossy* Sándor dr., *Spitzer* Mór, *Strausz* Adolf, *Szegedy* Rezső dr., *Sztripszky* Hiador dr., *Tagányi* Károly, *Versényi* György dr., *Vikár* Béla, *Zsilinszky* Mihály választmányi tagok; a fölolvasóülésen ezenkívül több társasági tag és vendég.

Az ügyvezető alelnök és az alelnök távollétében, mindkét ülésen elnökölt: *Zsilinszky* Mihály választmányi tag; a jegyzőkönyvet írta: *Madarassy* László dr. titkár; a jegyzőkönyvet hitelesítették: *Czakó* Elemér dr. és *Vikár* Béla.

A nyilvános fölolvasóülésen *Versényi* György dr. olvasta föl „Néprajzi elemek Tompa Mihály költészetében” cz. értekezését, melyhez hozzászólott *Vikár* Béla.

A zárt választmányi ülésen főtítkár jelentette, hogy a budapesti bolgár főkonzulus ajándékol küldötte a Társaságnak a következő műveket: 1. A. Kiproff: Die Wahrheit über Bulgarien, 2. A. Kiproff: La vérité sur la Bulgarie, 3. B. Peneff: Le chauvinisme serbe, 4. St. Tschilinghiroff: Le pays de la Morava. Javaslatára elhatározta a választmány, hogy a „Budapesti Ujságírók Egyesülete”-nek az „Ethnographia”-t állandó tiszteletpéldányképen küldeni fogja. Bemutatta Csánki Dezső dr.-nak, a Társaság ügyvezető alelnökének *Sebestyén* Gyula dr. alelnökhöz intézett levelét, melyben arról értesíti őt, hogy a választmány, illetve a közgyűlés megbízásából eddig viselt ügyvezető

alelnöki állásáról lemond; levelében fölkérte őt arra, hogy ezen lemondását a választmánynyal és általa a rendkívüli közgyűléssel tudassa; kéri őt továbbá arra is, hogy úgy a választmány, mint a közgyűlés előtt tolmácsolja köszönetét azért a jóindulatért, bizalomért, melylyel a Társaság közel egy évtized óta kitüntette. Javaslatára elhatározta a választmány, hogy meghajol azon nyomós érvek előtt, melyek az ügyvezető alelnököt lemondásában vezették s a lemondás elfogadását fogja javasolni a rendkívüli közgyűlésnek, olyan értelmű indítvány kíséretében, hogy Csánki Dezső dr. a Társaság ideiglenes vezetése körül szerzett érdemeinek, valamint a Társaság érdekében a multban kifejtett önzetlen és sikeres működésének elismeréséül a Társaság tiszteletbeli tagjává választassék. Indítványára új rendes tagnak megválasztott: Ruhmann Andor, ág. h. ev. elemi iskolai igazgató, Nyiregyházáról, Stoll Ernő ajánlatával. Jelentette, hogy a legutolsó választmányi ülés határozatából ugyanezen napra, ugyanezen helyiségben, d. u. 6 órára összehívott rendkívüli közgyűlésre írásbeli indítvány nem érkezett. *Vikár Béla* indítványára egyakarattal elhatározta a választmány, hogy a rendkívüli közgyűlés elé olyan értelmű indítványt terjeszt, hogy a báró Szalay Imre elhunytával megürült elnöki szék az 1917—1919. évkör még hátralévő tartamára Sebestyén Gyula dr. alelnökkel töltsessék be. *Pénztáros* jelentette, hogy a készpénzmaradvány: a) a készpénztárban 218 korona 92 fillér, b) a m. kir. postatakarékpénztárban 4136 kor. 92 fillér, összesen 4355 K 84 fill.

Jegyzőkönyv

a Magyar Néprajzi Társaságnak 1917. évi november hó 28-án d. u. 6 órakor, a Magyar Tudományos Akadémia ú. n. „patkósszobá”-jában tartott rendkívüli közgyűléséről.

Jelen vannak: *Bán Aladár* dr. főtitkár, *Madarassy László* dr. titkár, *Kövecsesi Dancs Árpád* pénztárnok, *Mader Béla* ellenőr; *Herrmann Antal* dr. tiszteletbeli tag; *Alexics György* dr., *Barátosi Balogh Benedek*, *Czakó Elemér* dr., *Erdélyi Lajos* dr., *Fabó Bertalan* dr., *Heller Bernát* dr., *Kárpáti Kelemen*, *Kemény György* dr., *Lambrecht Kálmán* dr., *Melich János* dr., *Róheim Géza* dr., *Solymossy Sándor* dr., *Spitzer Mór*, *Strausz Adolf*, *Szegedy Rezső* dr., *Sztripszky Hiador* dr., *Tagányi Károly*, *Versényi György* dr., *Vikár Béla*, *Zsilinszky Mihály* választmányi tagok; *Bibó István* dr., *Jellinek Morton*, *Kutlányi János*, *Lukinich Imre* dr., *Zempléni Imrey Árpád* társasági tagok.

Az ügyvezető alelnök és az alelnök távollétében elnököl: *Zsilinszky Mihály* választmányi tag.

Elnök megnyitja a rendkívüli közgyűlést; megállapítja, hogy a gyűlés határozatképes, mert harmincz tag van jelen; a jegyzőkönyv vezetésére *Madarassy László* dr. titkárt, hitelesítésére pedig *Czakó Elemér* dr. és *Vikár Béla* választmányi tagokat kéri fel.

Elnök előterjeszti, hogy napirend előtt a választmánynak, ma tartott üléséből folyólag, jelentenivalója, illetve indítványa van. Kéri a főtitkárt a választmány jelentésének, illetve indítványának megtételére.

Főtitkár, a választmány megbízásából, jelenti, hogy *Csánki Dezső* dr. ügyvezető alelnök Budapesten, f. évi november hó 24-én kelt és *Sebestyén Gyula* dr. alelnökhöz intézett levelében bejelentette, hogy a választmány, illetve közgyűlés megbízásából eddig viselt ügyvezető alelnöki állásáról lemond, egyben fölkérte őt arra, hogy ezen lemondását a választmánynyal, illetve a közgyűléssel tudassa, fölkérte őt továbbá arra is, hogy úgy a választmány, mint a közgyűlés előtt tolmácsolja köszönetét azért a jóindulatért, bizalomért, melylyel a Társaság közel egy évtized óta kitüntette. A választmány — úgy mond — meghajolva az ügyvezető alelnök óhajta előtt, úgy határozott, hogy a lemondás elfogadását javasolja a rendkívüli közgyűlésnek, egyben elhatározta, hogy olyan értelmű indítványt terjeszt a rendkívüli közgyűlés elé, hogy *Csánki Dezső* dr. a Társaság ideiglenes vezetése körül szerzett érdemei, valamint a multban a Társaság érdekében kifejtett önzetlen és sikeres működésének elismeréséül a Társaság tiszteletbeli tagjává választassék meg. *Elnök* fölített kérdésére a közgyűlés a választmány jelentését tudomásul veszi s az indítványhoz egyhangú fölkiáltással járul, mire *elnök Csánki Dezső* dr.-t a Társaság tiszteletbeli tagjává egyhangú fölkiáltással megválasztottnak jelenti ki.

Elnök előterjeszti, hogy a napirend egyetlen pontja: az elnöki szék betöltése; kéri az erre vonatkozó indítvány megtételét. *Főtitkár*, a választmány mai zárt üléséből folyólag indítványozza, hogy a báró Szalay Imre elhunytával megürült elnöki szék az 1917—1919. évkör hátralévő tartamára *Sebestyén Gyula* dr. alelnökkel töltsessék be. Mint hogy más indítvány nem érkezett, *elnök* fölített kérdésére a közgyűlés az indítványt egyhangú fölkiáltással elfogadja, mire *elnök Sebestyén Gyula* dr.-t a Társaság elnökévé egyhangú fölkiáltással megválasztottnak jelenti ki, avval a kijelentéssel, hogy a választás az 1917—1919. évkör hátralévő tartamára szól.

Elnök a rendkívüli közgyűlést bezárja.

K. m. f. *Zsilinszky Mihály* s. k., elnök. *Madarassy László* dr. s. k., titkár. Hitelesítik: *Vikár Béla* s. k., *Czakó Elemér* s. k.

Hivatalos nyugtázás

az 1917. évi február hó 1-től szeptember hó 30-ig befolyt díjakról.

Tagsági, illetőleg előfizetési díjat fizettek:

1911. évre: ¹ Fabó Bertalan dr. (9 K) — Jellinek Morton (2 K) — Mészöly Gedeon — összesen	21 K — f.
1912. évre: ¹ Fabó Bertalan dr. — Jellinek Morton (7 K) — Mészöly Gedeon — összesen	27 K — f.
1913. évre: ¹ Fabó Bertalan dr. — Mészöly Gedeon — Schweiger Lázár dr. (7 K) — Tóth Zsigmond dr. — összesen	37 K — f.
1914. évre: ¹ Brisits Frigyes dr. (4 K) — Bpesti II. ker. áll. tanítónő-képző-intézet — Fabó Bertalan dr. (1 K) — Erdélyi Lajos dr. — Fábrián Gyula — Kassai Múzeum — Korcsmáros Ede — Mészöly Gedeon — Pozsonyi Múzeum — Rákosszentmihályi áll. el. iskola (6 K) — Schweiger Lázár dr. (3 K) — Szabadkai vár. magy. főgimn. — Szendrey Zsigmond (5 K) — Sztripszky Hiador dr. (3 K) — Tolnavárm. Múzeum — Tóth Zsigmond dr. — Vasvárm. Kultúregyesület — összesen	132 K — f.
1915. évre: ¹ Apponyi Sándor gr. (8 K) — Bibó István dr. — Birkás Géza dr. — Brisits Frigyes dr. — Embertani Intézet, Bpest — Eperjesi áll. tanítónőképző-intézet — Erdélyi Lajos dr. — Fábrián Gyula — Freeskay János — Keglevich Gábor gr. — Kemény Zoltán — Littke Aurél dr. — Magyarfenesi áll. el. iskola (6 K) — Mészöly Gedeon (9 K) — Mosonvárm. tört. és régész. egyeslet (6 K) — Paksi áll. polg. fiúisk. — Podolini r. k. főgimn. (3 K) — Pozsonyi Múzeum — Repiczkyne Textoris Alma (6 K) — Selmeczbányai r. k. főgimn. — Semayer Vilibáld dr. — Szabadkai vár. magy. főgimn. — Szegedi áll. főreáliskola — Szendrey Zsigmond (3 K) — Székely Mikó-kollégium S.-Szt.-György — Sztripszky Hiador dr. — Temesvári kegyesr. főgimn. — Timár Kálmán (5 K) — Tolnavárm. Múzeum — Tömörkény István — Vasvárm. Kultúregyesület — Veszprémi fels. keresk. iskola (6 K 60 f.) — összesen	282 K 60 f.
1916. évre: ¹ Alexics György dr. — Ambrus Antal (6 K) — Apponyi Sándor gr. (2 K) — Balázsfalvi gör. kath. főgimn. — Babics József — Balai Károly — Bánffyhungadi áll. elemi isk. (6 K) — Bartucz Lajos dr. — Bibó István dr. (4 K) — Berzeviczy Albert dr. — Birkás Géza dr. — Borbély Sándor — Brisits Frigyes dr. (6 K) — Bpesti II. ker. főreálisk. — Bpesti V. ker. áll. főreálisk. — Budapesti VI. ker. áll. főreálisk. (4 K) — Bpesti VI. ker. áll. tanítónőképző int. (6 K) — Bpesti VII. áll. főgimn. önk. köre — Bpesti X. ker. főgimnázium, Tisztviselőtelep — Czettler Jenő dr. — Czirbusz Géza dr. (8 K) — Deák Ebner Lajos — Embertani intézet Bpest — ifj. Entz Géza dr. — Bpesti „Erzsébet nőiskola“ — Gálffy Ignác — Garda Samu pr. — Gaul Károly — Hazay Loránd dr. — Hegedeös Miklós — Irsa Ferencz (6 K) — Irting Ferencz — Jeszenszky István dr. — Kardos Gyula dr. — Keglevich Gábor gr. — Kemény Zoltán — Koperly Döméné — Kolozsvári unit. kollégium (4 K) — Kovács Sándor — Láng Gyula — Lill Tivadar — Magyar Mérnök- és Építész-Egyeslet, Bpest — Moldován Gergely dr. — Nagykárolyi áll. polg. leányisk. — Nagyszebeni áll. főgimn. — Paikert Alajos — Podolini kath. főgimn. (7 K) — Pozsonyi ág. ev. theologiai Akadémia — Pozsonyi Múzeum — Relkovič Davorka — Repiczky Textoris Alma (6 K) — Rozsnyói kath. főgimn. — Sárosmegyei Múzeum, Bártfa — Sárospataki áll. tanítóképző — Sebők Imre dr. — Selmeczbányai kir. kath. főgimn. — Spitzer Mór — Szabadka városi magyar főgimn. — Szász Károly dr. — Temesvári kegyesr. főgimnázium — Temesvári áll. főreáliskola — Thirring Gusztáv dr. — Timár Kálmán (5 K) — Tolnai Vilmos dr. — Tolna vármegyei múzeuma, Szegszárd — Varga Bálint dr. — Vasvármegyei Kultur-Egyeslet, Szombathely — Áll. előfizetés 600 K — összesen	1210 K — f.
1917. évre: ¹ Alexics György dr. — Angyal Dezső — Aradi Kultúrpalota — Balabán Imre — Bánpecsenyédi állami elemi iskola (6 K) — Barabás Samu — Bartucz Lajos dr. — Bátky Zsigmond dr. — Berze Nagy János dr. (7 K) — Besztercebányai kir. kath. főgimnázium — Bogisich Mihály — Borsodmiskolczi Múzeum, Miskolcz — Bilák Izidor — Budapesti városi nyilv. könyvtár — Bpesti II. ker. főreálisk. — Budapesti Egyetemi Könyvtár — Budapesti „Belvárosi közs. felsőbb leányisk.“ — Budapesti V. ker. áll. főreálisk. — Budapesti VI. ker. m. kir. áll. felsőbb leányiskola és leánygimnázium — Budapesti VI. ker. áll. főreáliskola — Budapesti VI. ker.	

¹ A 10 korona évi díjtól eltérő befizetést zárójelbe foglaltan tüntettük föl.

áll. főreálisk. ifj. könyvtára (6 K) — Budapesti VI. ker. áll. tanítónőképző int. (4 K) — Budapesti m. kir. tanárképző-intézeti gyakorló főgimn. — Budapesti VIII. ker. áll. főgimn. — Budapesti „Erzsébet nőiskola” — Budapesti IX. ker. ref. főgimn. — Budapesti X. ker. főgimnázium, Tisztviselőtelep — Csopey László — Csefkó Gyula — Czirbusz Géza dr. (2 K) — Dános Miklós dr. — Debreczeni ref. főgimn. — Dési polg. leányiskola — Dési ref. tanítótöbbség — Dévai áll. főreálisk. — Dura Máté — Dombóvári kir. kath. főgimn. — Ifj. Eiszelt Antal — Eperjesi kir. kath. főgimn. — Eperjesi ág. ev. kollégium — Erzsébetvárosi áll. főgimn. — Eszéki MÁV. fels. népisk. — Gerencsér István dr. — Gohl Ödön dr. — Gulyás József dr. — Gulyás Pál dr. — Gyulafehérvári r. kath. főgimn. — Hajdunánási ref. főgimn. — Heller Bernát dr. — Hódmezővásárhelyi ref. főgimn. — Jablonkay Géza dr. — Jászberényi főgimn. — Kálmány Lajos — Kaposvári polg. leányisk. — Karácsonyi János dr. — Karánsebesi áll. el. isk. — Karczagi ref. főgimn. (5 K) — Kardos István — Karl Lajos dr. — Kecskeméti r. k. főgimn. — Kézdivásárhelyi kath. főgimn. — Kézdivásárhelyi áll. polg. fiúiskola — Kiss István dr. — Kiskúntételegházi Múzeum — Kistérségi felsőrésszi áll. el. isk. (6 K) — Kissházy Ágoston Gyula — Kohanovszky József — Kolozsvári unit. kollégium — Közepesi Gyula — Köszegi ev. fels. leányiskola — Koperly Dömené — Láng Gyula — Lajta Béla — Liszt Nándor dr. — Lorenz Antal (6 K) — Magyar-Kossa Gyula dr. — Makói áll. főgimn. — Márki Sándor dr. — Máramaroszigeti áll. tanítónőképző — Marosvásárhelyi ref. kollégium — Matunák Mihály — Marosvásárhelyi közműv. ház könyvtára (5 K) — Mohl Adolf — Munkácsi áll. tanítónőképző — Nagyenyedi Bethlen-Kollégium — Nagy András dr. — Nagykállói áll. főgimn. — Nagyszalontai polgári leányiskola — Nagyszebeni áll. főgimn. — Orbán Nándor — Orlay Antal dr. — Orsz. börtönügyi múzeum könyvtára — Pápai áll. tanítónőképző-int. ifj. önképzőköre — Pápai Sz. B. rendi főgimn. — Paikert Alajos — Podhradzky György — Pécs sz. k. város Múzeuma (4 K) — Perényi Lajos — Petz Ge-deon dr. — Pozsonyi ág. h. ev. theol. Akadémia — Pozsonyi ág. h. ev. theol. Akad. „Székács József” köre — Pozsonyi Múzeum — Privigyei kath. főgimn. — Relkovič Davorka (750) — Repiczky Textoris Alma (6 K) — Richter M. István — Rózsahelyi kath. főgimn. — Ruiz Gyula — Selmezbányai kir. kath. főgimn. — Somogyi Könyvtár, Szeged (4 K) — Spitzer Mór (2 K) — Szabadka városi magyar főgimn. — Szamosújvári kir. kath. főgimn. — Szegedy Rezső dr. — Szekszárdi főgimn. (4 K) — Székelykeresztúri unit. gimn. — Székelyudvarhelyi ref. kollégium — Szentgotthárdi áll. főgimn. — Szigetvári áll. polg. leányisk. — Szombathelyi áll. főreáliskola — Szomorú István (6 K) — Tagányi Károly — Temesvári kegyesr. főgimn. — Temesvári áll. főreálisk. — Thirring Gusztáv dr. — Tordai áll. főgimn. — Tordai áll. polg. leányisk. — Tóth Gyula — Tóth Lajos — Trócsányi Zoltán dr. (250) — Turócszentmártoni Tót Múzeum — Váczi kegyesrendi főgimn. — Verseczi vár. Múzeum — Veszprémmegyei Múzeum — Vörös Balduin — Wagner Lajos dr. — Waldmayer Károly — Wickenburg Márk gr. — Wolf Sándor — Zsolnai áll. főreálisk. — Zágrábi MÁV. felső népisk. — összesen 1323 K — f.

1918. évre: ¹ Besztercebányai kir. kath. főgimn. — Bpesti VI. ker. áll. főgimn. — Bpesti X. ker. áll. főgimn. — Fogarasi áll. főgimn. — Kálmány Lajos — Marosvásárhelyi közműv. ház könyvtára (4 K) — Munkácsi áll. főgimn. — Szentadorjani áll. el. iskola (6 K) — Szekszárdi áll. főgimn. (6 K) — összesen 76 K — f.

Alapítványi díjat fizettek Szentmártoni Darnay Kálmán 100 K — Első Magyar Általános Biztosító Társaság 200 K — Mader Béla 60 K — összesen 360 K — f.

Alapítványi kamatban befolyt 66 K — f.

Összesen befolyt hátralékokból 1709 K 60 f. jan. 1-től 1892 K 10 f.

1917. és követk. évi díjakból 1399 K — f. „ „ 2145 „ 30 „

Alapítványi díjakból . . . 360 K — f. „ „ 960 „ —

Alapítványi kamatokból . . 66 K — f. „ „ 66 „ —

Budapest, 1918 január hóban.

Kövecsesi Dancs Árpád

pénztáros (II., Margit-körút 64b.)

¹ A 10 korona évi díjtól eltérő befizetést zárójelbe foglaltan tüntettük föl.